На насловној страници:
Владика горњокарловачки Симеон Злоковић

СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ

МАГАЗИНЪ.

то есть:

СОБРАНІЕ

Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

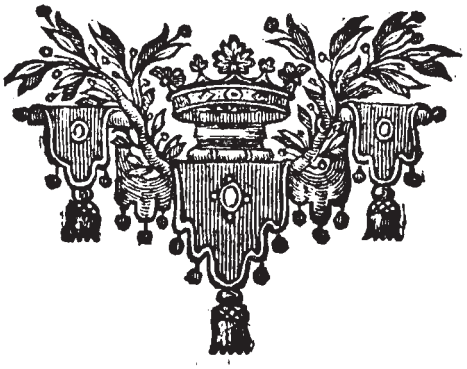

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

ВЪ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Ѳеодосіева.

1768.

ЉЄТѲПНС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ДЕВЕТНАЕСТЕ

Уредник
Чедомир Вишњић

Српско културно друштво
ПРОСВЈЕТА
ЗАГРЕБ, 2019.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2019.

Уредништво: **Чедомир Вишњић** (главни уредник)
Никола Вујчић
Драго Кекановић
Петар Лаћевић
Душан Маринковић
Ђорђе Нешић
Драго Роксандић
Боривој Чалић

Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Сњежана Чича и Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **Тискара Зелина д.д.**

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

Радека Никола: *Разне забиљежбе (биљежнице I и II)* — 9

ХИСТОРИЈА

Трајан Стојановић: *Модел и огледало предмодерног балканског града* — 130
Марко Миљановић: *Из прошлости петрињских Срба* — 184
Игор Мркаљ: *Један од спашених из глинске цркве: двије изјаве Паје Воркапића из 1945.* — 192
Паулина Арбутина: *DOSSIER СИСАК '91.* — 215
Сима М. Ћирковић: *Народи и народности на подручју бивше Југославије* — 239

ХИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

Олга Лалић: *Лексика из појединих области сеоског живота српског села Чиста Мала у Хрватској* — 260
Боривој Чалић: *Писма Тихомира и Јелене Остојић Милану Ђурчину* — 326
Боривој Чалић: *Писмо мајке митрополита Ненадовића* — 351
Боривој Чалић: *О једном непознатом писму Захарије Орфелина* — 354
Боривој Чалић: *Топографски цртеж Пакраца из половине 19. века* — 358
Бранко Чоловић: *Спиридон Алексијевић (1769–1841) поводом 250-те годишњице рођења* — 360
Видосава Голубовић: *Преписка Р. Петровића, С. Винавера и Б. Токина са Љ. Мићићем* — 370
Чедомир Вишњић: *О Ћаници једним поводом* — 380
Писма Ћанице Опачића Јови Радуловићу — 382
Ћаница Ст. Опачић: *Прича о двије душе* — 389
Станко Опачић Ћаница: *Из збирке "Пут и бесућа"* — 402
Станко Опачић Ћаница: *Писмо Светозару Ливади* — 414
Чедомир Вишњић: *БИБЛИОТЕКА или Велико расипање* — 417

ОПРОШТАЈНО СЛОВО

Владимир Костић: *Никола Хајдин* — 573

Nikola Radeka (1868. – 1962.)

Malo se toga može reći o Nikoli Radeki što on sam nije detaljno opričao i opisao u svojim bilježnicama. Možda je potrebno prethodno spomenuti, za bolje snalaženje i onih stručnih i upućenih, kako je riječ o ocu Milana Radeke, nešto poznatijeg, odličnog znalca krajiške povijesti, poznavaoca i skupljača kulturnog blaga Srba iz Hrvatske, bliskog saradnika episkopa gornjokarlovačkog Simeona Zlokovića. Živeći jedan, u mnogome, tipičan život austrougarskog i starojugoslavenskog činovnika, autor ovih zapisa nije ničim privlačio pažnju šire javnosti, nije ni u jednoj prilici izbio na površinu. I baš u tome je njegov veliki značaj za nas danas. Rijetko su ljudi njegovog statusa i društvene uloge tako raspisani, a da pri tom ne pate niti, njihovo pisanje trpi od kompleksa, bilo manje, bilo veće vrijednosti. Nikola Radeka je tako dobro iskazao i prilagodio ton, našao prolaz kroz stvarnost, da velika većina informacija koje nam nudi, gotovo bez obrade, prelaze danas u tanko pletivo historije svakodnevice naših krajeva. Pri tom on izvire iz usmene kulture srpskog krajiškog sela, hodajući za blagom nosi i čita prve knjige koje uopšte stižu u to selo, ide u školu, u vojsku, mijenja krajeve i ljude sa kojima se druži, sin mu postaje čovjek od pera, cijeli je njegov životni put, unatoč nesreća i gubitaka, jedan konstantan uspon utemeljen na radu i poštenju ponesenom iz Mekinjara.

Od kako je Nikola 30-ih godina otišao u mirovinu i prihvatio se pera, mora da se mnogo hartije trošilo u kući Radeka, ako zamislimo zajednički život Nikole i Milana. Pri tom su učili jedan od drugog i poticali se međusobno, što bi stari započeo, u politici, mlađi bi razrađivao; što bi mladi istražio, u povijes-

ti, stari bi produbljivao sjećanjima i znanjem koje nije bilo nigdje zapisano. Uostalom, ta vrsta znanja koje ne troši hartiju bila je karakteristična za obojicu, i uopšte za znanje o povijesti prečanskih Srba. Politički, bili su na istom putu; borbe za interese srpskog naroda u Hrvatskoj na tragu "Srbobrana", Hrvatsko-srpske koalicije i Samostalne demokratske stranke. U brojnim porodičnim albumima sačuvane su i fotografije bolesnog Svetozara Pribićevića iz progonstva u Pragu. Pa ipak, njegova obrada teme Ujedinjenja 1918. i hrvatsko-srpskih i srpsko-srpskih odnosa, iako očito utemeljena na kasnijim spoznajama, gotovo da je jedinstvena u srpskoj publicistici.

Dobro ga se sjeća blizak rođak, istaknuti srpski pedagog i akademik, Nikola Potkonjak. "Volio je svoj (naš) Karlovac i smatrao je svojom obavezom da i on o tome brine", piše Potkonjak, koji je stanovao kod ujaka, školujući se u Karlovcu. Nikola je brinuo da li su travnjaci i cvijeće u parkovima dobro očuvani i nije mu bilo teško otići do gradskog magistrata da prijavi kakovu nebrigu ili nepravilnost. Nećaka je krajem 30-ih godina u napetoj atmosferi onog vremena, upozoravao na opasnost od stranih špijuna i tražio od njega da stalno osmatra što se dešava oko njega. Naredio mu je da tokom njihovih zajedničkih šetnji nosi sa sobom bilježnicu i zapisuje ono što mu je govorio o Potkonjacima i ličkim Srbima. Cijelo se njegovo životno iskustvo ogledalo u tim epizodama; i potreba da prenese dio usmeno očuvanih znanja o prošlosti, karakter pravosudnog činovnika, jugoslavenski patriotizam.

Kada je krenuo sa svojim "zabilježbama" ispisao je brojne bilježnice ne uvijek čitkom ćirilicom, većim dijelom sjećanjima, a ponešto i dnevničkim zapisima. Kao da ga je pero održavalo u životu. Pisao je do samog kraja, već drhtavom rukom do nečitljivosti, zapisivao je događaje iz svakodnevice, kućne troškove i slično. Umro je krajem 1962. u dubokoj starosti.

Jednu od bilježnica posvetio je svojoj "pokojnici", kako ju je zvao, supruzi Ani, koja je umrla 1946. godine. Da autora upoznamo i sa te strane, ispisujemo ulomak iz kratkog poglavlja "Rekapitulacija" koji svjedoči o njegovoj ljudskoj širini:

> "Naš život od djetinjstva do moga umirovljenja – ako se usporedi sa biljkom – izgledao bi ovako:
>
> 1) Naše djetinjstvo i mladost do ženitbe, bilo je bujno i lijepo – kao u mlade biljke od klijanja ili pupanja do cvjetanja – najljepši dio našeg života, bujan pun fantazija za budućnost. Ja sam uvjek sobom u torbi na pašu nosio raznih knjiga, pripovjedaka i pjesama koje su mi davali na čitanje pok. pop Janko Milojević i učitelj Stanko Šakić, pa bih sam čitao, ili pozajmljivao na čitanje pok. Supruzi Anki i njezinim drugaricama što bi one rado slušale, pa bi i po njima zamišljali i snovali našu budućnost.

2) Ženitba naša – ono kratko vrijeme do moga odlazka u vojsku – može se usporediti sa cvijetom biljke, koji kratko vrijeme provede u najljepšem svom životu dok mu latice nepočmu opadati. Naši medeni dani kratko su vreme trajali, ni pun mjesec dana. U zimsko doba, vezani za kuću punu čeljadi, nijesmo se mogli sporazumjeti i dogovoriti o našoj budućnosti. Svoje misli i želje o našoj budućnosti, nijesmo mogli razviti pa su ostale zakržljale, kao zametak rano ocvale biljke, koji je u svojoj mladenačkoj nježnosti izvržen mrazovima i nepogodami.
3) Potlje ženitbe, nakon kratkog roka u zajedničkom životu – moj odlazak u vojsku i tamo život u gruboj disciplini i poslušnosti zapovjedi starešina – bile one opravdane ili ne – djelovalo je na mene da sam i ja postao grub i doneklen kao mali tiranin, naučio da se slušaju moje odredbe i zapovjedi bez sporazuma sa njom. Ta je mana ostala na našem životu kao što na plodu jabuke ili kruške ostanu znak od uboda kakova kukca ili doticaje grane, koji se znak pozna na plodu i kad dozrije ma kako lijep izgledao. Ona pako, živući odvojena od mene ostala je u svome prvom načinu života, seljačkom, familijarnom neiskvareno gradskijem običajima, i tako smo nas dvoje skoro pet godina provodili dva različita života. Kada je došla k meni opet se nijesmo sporazumjeli o našoj budućnosti i utvrdili stalni put kojega bi se morali oboje držati, već je ona prepustila meni da radim kako znam da je bolje… Priznajem da sam bijo svojeglav i nagao što sve na mene djelova vojnički život i da mi se nije dalo dokazati odmah… Čini mi se da svega toga ne bi bilo da smo od početka zajednički živili i naučili se jedno drugo pitati i slušati. Moja služba, oskudica u kućanstvu i sredstvima, česte selidbe, briga za djecu i sl. teretili su nas čitavog života…"

I ovaj mali insert govori o njemu dvije stvari koje smo već spomenuli ; i koliko je bio tipičan za prostor i vrijeme, i kako se trudio popeti se na visinu sa koje vidi i razumije šire i bolje.

Radekine "zabilježbe" nisu konzistentan tekst unaprijed osmišljen i proveden. Koliko je priređivaču poznato tih bilježnica sa zapisima o prošlosti ima barem šest. U njima se autor često osvrće na aktualna zbivanja, potom se vraća daleko unatrag, češće u ritmu usmenog pripovjedača nego modernog memoariste. I jezično je pokupio sve što ga je snašlo u prosvjetnim praksama i politikama Hrvatske u periodu od Ivana Mažuranića do Vladimira Bakarića. Priređivač je nastojao maksimalno očuvati izvornu vrijednost ovog teksta, ispravivši samo očite pogreške. Svakako će svjetlo dana ugledati još i izbor njegovih zapisa iz vremena Drugog svjetskog rata u Karlovcu. Cjelinom ovog materijala koji decenijama leži u fasciklama što ih čuvaju brižni nasljednici, kultura sjećanja Srba iz Hrvatske dobiva snažan oslonac fundamentalne vrijednosti i značaja.

Čedomir Višnjić

Radeka Nikola

Razne zabilježbe

(bilježnice I i II)

Kako sam naveo, naše pleme "Radeke", bilo se je namnožilo da je zadruga brojila oko 50 glava, te je bila ne samo u Mekinjaru već u čitavoj okolici Krbave najuglednija i najbogatija zadruga. Kada je bila u najboljem jeku i naponu, dogodi se između god. 1830. i 1840. jedna nesreća koja je dala povoda da se zadruga raspala i podijelila, tako da se već nijedna grana ne može podići ni blizo one nekadašnje moći. U nesreći, kada su se morali svi složiti, oni se svade i podijele, a to je bilo ovako.

Jedne zle zime zadruga je pustila u zimu oko 1000 ovaca i koza pa je to blago pustila da prezimi kod stana u Košaricama za Previjom (Crni Vrh), a nijesu pribavili kod stana dosta krme. Iznenada zapane veliki snijeg pa blago pokrepa, jer je ostalo što se kaže bez slamke, a od kuće se nije moglo dognati gđe je bilo dosta, iako je bilo daleko oko 4-5 kilometara.

Čobani nijesu ni sami mogli od kuće hrane dobiti pa im je blago pokrepalo goneći ga kući kroz snijeg: dva su napred izmjenice prtili, a jedan je ozada pazio da ne bi vuci blaga napali. Putom ih uhvati mećava, pa tek u noći dođu sa desetak glava blaga kući, a ostalo sve ostane u snijegu i pokrepa.

Sada nastane u zadrugi svađa, tko je kriv da je do te nesreće došlo, i podijele se na tri grane, svaka 8 dijela, koliko je imala muški glava. To je bilo oko 1830-40. Dijelilo se je po muškim glavama preko 7 godina (starosti).

I	II	III
Maleta stari	Gajo	Todor
Vasilija	Lukina	Tadija
Maleta (otac Danilov)	Gligić	Marko
Dimitar	Jovan sin Lukin	Todor Markov
Tanasija	Ilija	Miloš
Toma (II grana)	Josip	Vujo
Pajo	Nikola	Jakov
Danilo	Gajo Nikolin	Pilip
Ilija		

Prvoj grani pridodat je od druge Toma, da svaka grana ima po 8 članova da se lakše podijeli, ali u stvari prva grana u naravi dobila je 7 dijelova, druga 9, a treća 8. Osim toga, prva grana davala je kapetanu Paji, sinu Todinu, dio uživanja, te se ja još sjećam da je svake jeseni moj otac vozio na kolima živež u Gospić i da je kapetan Pajo sa suprugom Marom češće dolazio u goste k nami kao svojoj kući.

Ovom zgodom napominjem da se praktikuje još i sada, kada Radeke kose još nepodijeljene livade, bare pod Mekinjarom i u Vinokopu, dijeli se sijeno na 24 naviljka, onda mi dademo II grani 1 naviljak za izravnanje, tako ostane naši 7, II grana 9, a III dobije svoj dio, 8 naviljaka.

Nakon diobe, II i III grana podijelili su se nabrzo i osiromašili, a ostala je I grana u zajednici sve do god. 1881. kada se je i ona podijelila na 2 grane, i to – moj otac Danilo na jednu stranu, a Ilija i Vasilija na drugu. Mi smo ostali na starom broju 64.

Kod velike zadružne diobe I grana ostala je na starom kućištu, a II grana sagradila je sebi kuću do Marinkovića (Vojvodića) koju nijesu ni dogradili, a već su se podijelili na 5 dijelova, a III grana sagradila je sebi kuću dolje pri cesti te su se i oni podijelili na 5 dijelova.

Prva grana držala se je dobro skoro sve do dijobe, osobito dok je bijo živ i kuće gospodar Maleta i pogino Dmitar, zvani Dmitrak, stric moga oca. Sve do dijobe, ova prva grana imala je hrane uvijek dosta, po 4-8 volova, do 100 ovaca i koza i po 2 konja, zadruga je imala kuće broj 48, a potlje, kod nove podjele kuće brojeva dobila je broj 64 koji i sada za moju granu postoji. Ova zadruga prikupila je odma u početku odjeljenja, dobre zemlje, tako da je imala više nego grana II ili III, i to ; Moj djed, kuće gospodar Maleta, oženio se je sa Ružicom Mirić iz Krbavice koja mu je donijela đendar za koje je novce kupio 1842. od Maksima Cvjetićanina Belkušu 1 ral i 300 hvati za 40 forinti, a g. 1843. od Ilije Bunčića Počazbinu, 2 rali za 53 for. Ove su zemlje prenešene na zadrugu, gruntovne ugovore imam u njemačkom jeziku.

Nikola Radeka

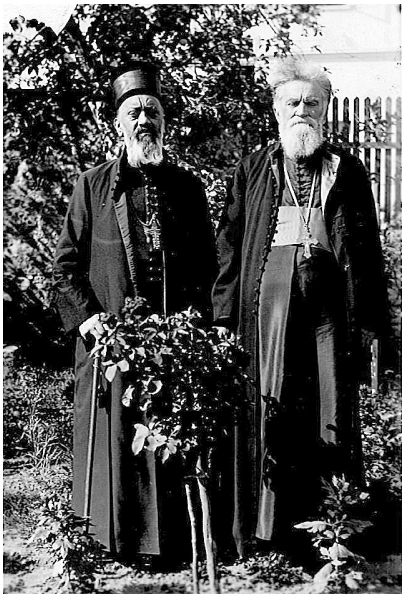

Gospić 1934.: episkop Gornjokarlovački Maksimilijan i protojerej stavrofor Geno Ilić

Srpska osnovna škola u Karlovcu 1906. godine. U sredini učitelj Lazar Borđoški; Milan Radeka stoji u gornjem redu, prvi s lijeve strane; Drugi desno od učitelja (s kravatom) Dejan Dubaić.

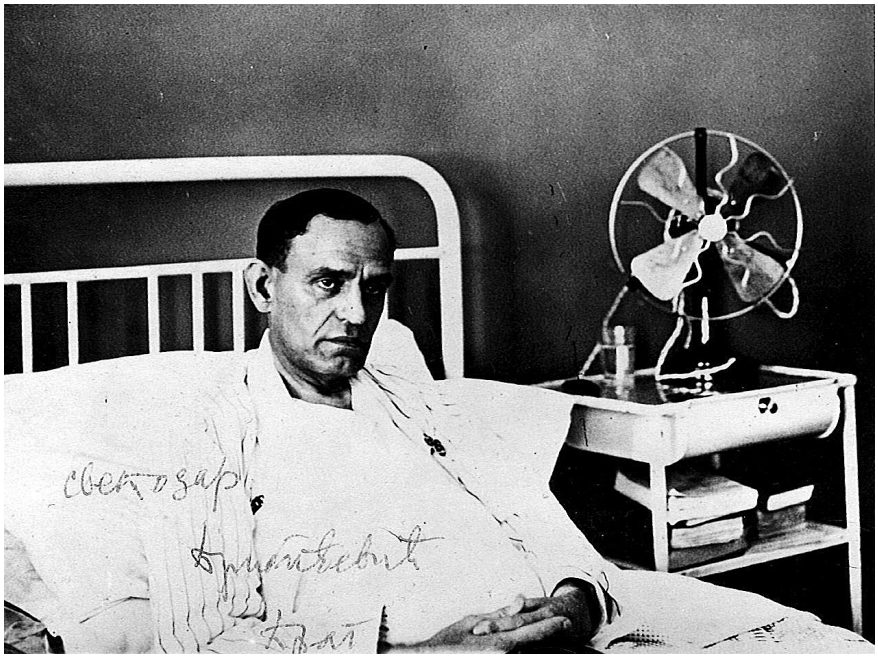

Iz porodičnog albuma Radeka: Svetozar Pribićević u bolnici u Pragu.

01 Oćuva (lok.) - očuh

Godine 1849. – kada je Maleta umro – kupili su Dmitar i Tanasija od Pavla Baste, Dol kod čatrnje za 30 for. 1 ral zemlje. Za onu zemlju sabrali su novce na ovaj način; Tanasija je, nagovoren od kapetana Paje, kupio jednu državnu lozu (akciju, srećku-op. Č.V.) i na to dobijo 50 for, pa dao 25 for da se kupi zemlja, a 5 for primetnuo je svojih Dmitar, tako da su sabrali 30 for, a na to ih je potaklo, što je pok. Maleta dao za zemlju đendar svoje žene, pa je oćuva[01] moga otca – za koga se Ružica preudala – Miško Potkonjak, pretio im da će zemlju koju je kupio Maleta prenijeti na Danila ako i oni nešto ne dadu za kuću.

Maleta je bijo dobar kuće gospodar i da nije rano umro, po pripovijedanju, bio bi sa Dmitrom, koji je imao samo jedno žensko dijete, i Tanasijom, koji se u poslove kuće gospodara nije pačao, već je bijo dobar samo za blago – zadrugu podigao na njezinu nekadašnju moć. Kada ga je naslijedio Dimitar, on već nije bijo kao Maleta, jer se bavio više tišljarijom i odviše se družio sa gospodom, što ga je stajalo troška i odvraćalo od pravoga poljodjelstva i seljačkog gospodarstva.

Maleta i Tanasija umrli su mladi u naponu snage između 30 i 40 god, a da su oboljeli svojom krivnjom, i to - Maleta je htio zaustaviti uplašene volove pod kolima te ga je pracjep udario u prsi pa je počeo odma krv pljuvati i ubrzo umro.

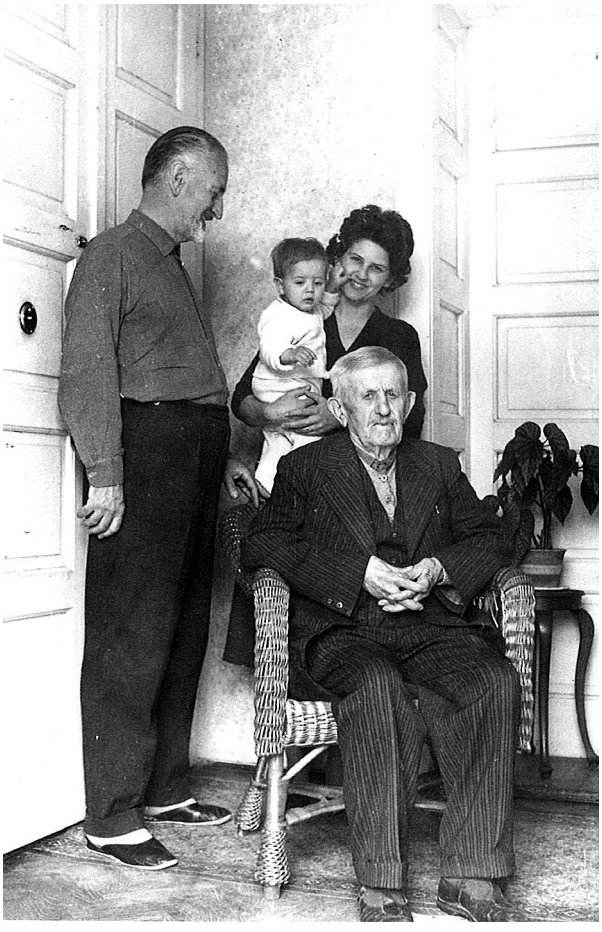

Četiri generacije porodice Radeka. Nevena je danas čuvar porodične ostavštine

Tanasija je bijo svojevoljan, malo aruman[02], ali dobar za blago. Išao je jednom ovcami i kozami slabo obučen, samo u kožunu, te se prehladio i naglo umro.

Iza Malete ostala je udovica Ružica te se preudala za Miška Podkonjaka i sa njim imala dvoje djece - Radu Podkonjaka i Mariju, udatu za Stevana Majstorovića u Ćojluku. Iza Tanasije ostala je udova Božica rođ. Šakić, koja se kašnje preudala za Milu Pribića iz Krbavice, njezina sestra Ana bila je u Srednju Goru udata za Petra Ilića i sa njime imala dva sina Nikolu i Milu. Ilići su ugledna obitelj iz Srednje Gore. Nikola, zvani Nikoletina, bio je više puta općinski načelnik u Podlapcu. Mile je bio sveštenik oženjen iz kuće Obradovića iz Bruvna, ali je mlad rano umro ostavio iza sebe udovu Jelenu i sina Genu[03], oca moje snaje Neđeljke (Nede). O njegovoj smrti pripovijeda se sljedeće: Oko god. 1871 vladala je u Lici bolest kolera. Od ove bolesti umro je neki Vujin Šakić otac Stanka učitelja i Staniše posjednika, od bogate obitelji. Po običaju – pošto je kuća bila ugledna – pozovu i popa Milu Ilića na sprovod koji se kod sprovoda zarazi kolerom i naglo umre.

Iza Malete ostao je nejačak moj otac Danilo koji je, kada je odrastao, oženio Božicu, kćer Save Vračara, sestru Sime i Ilije Vračara iz Mekinjara...

(Izostavljamo detaljan pregled porodičnih veza i srodstava u originalu porodice Radeka, kojem je bio na čelu Danilo i njegovo petero djece, među njima i Nikola, autor teksta.)

Dmitar je pred smrt kupio od Ilije i Jovana – sinova Pavla Trkulje – kuću sa vrtom, preko ceste do Marinkovića, i još za života počeo u njoj prodavati duvan i pomalo birtiti, što je nastavio i moj otac sa njegovom babom Zekom (Dmitrovom udovicom), jer su Dmitar i Zeka smatrali da je to njihova kuća.

Vođenje birtije nije zadrugu pomoglo, već odmoglo, te stvaralo među zadrugarima svađu i razdor, osobito kada su podrasli Tanasini sinovi, Ilija i Vaslija, i tako je oko 1881. došlo do dijobe i ove zadruge koja je trajala sve do god. 1893. kada se je jedva smirila.

02 Aruman (tur.) – manit, silovit

03 Geno, Gedeon Ilić (1863-1941) – čuveni lički prota, zastupnik u Saboru, višedecenijski paroh gospićki

Radeke su srednje visine, smeđi dobro razvijeni i jaki, grana Miloševa; Toma, Gnjatija i Isak te njihovi potomci, većinom su tanki i visoki. Dmitar je imao bradu kao pop, bijo je srednje veličine i bavio se tišljarijom, iste veličine bio je u kapetan Pajo, nosio je bradu i bavio se tišljarijom. Dmitar se rado miješao sa gospodom; on je vodio jedan proces sa Vujinom Šakićem preko 10 god, kod sud. stola u Gospiću. Oba su umrli, a proces nijesu dovršili.

Karakteristično je kod ovoga procesa, da su uvijek sudu u Gospić išli zajedno. Dmitrak je imao kola i konje, oni se dogovore i spreme hrane za 3 dana pa se zajedno voze u Gospić. Sudcima je to već bilo uobičajeno, kad oni dođu ročištu, pitali bi ih, jesu li se nagodili, a oni odgovore da nijesu, već da im oni sude, a suci bi ročište odgodili. Pa kad je sudcu već jednom dosadilo te ih zapitao zašto se ne pomire kada skupa idu sudu, našto su mu oba odgovorili, da se oni nemaju zašto miriti jer se nijesu ni svadili, ako se skupa voze to ništa ne čini…

Međutim obadva, osim popudbine za sebe, ponijeli bi, tobože krijući jedan od drugog, pune bisage za sudca, pa čim dođu u Gospić paze koji će se prvi izgubiti sa bisazima iz birtije da se javi kod sučeve gospođe.

Ovaj proces dobro je došao sudcima, a i njima, jer do Gospića – oko 30 km – oni potroše 3 dana, vozeći se od birtije do birtije i častеći se.

Kako je postala grana kapetana Paje, katolička, a sada žestoki Hrvati, dapače, frankovci (Jure).

Pajo sin Todin služio je u Gospiću kao poručnik (lajtman) te se upoznao sa nekom Marom Ban, kćeri furira (narednik) Bana, te s njom imao vanbračno dijete. (Pričaju da je taj vanbračni sin kršten u našoj crkvi i da mu je bilo ime Jovan, ali pošto Pajo nije bijo vjenčan i nakon premještenja na štaciju u Mekinjar napustio Maru, ona je, da mu se osveti, ponovo Jovana krstila na ime Josip.)

Pajo je premješten iz Gospića u Mekinjar na štaciju (vojna stanica) te pošto mu je mater bila iz Korenice, po nagovoru rodbine, oženi se iz Korenice sa nekom Milkom Žigić i sa njom je imao troje djece.

Kada je prvi put kolera u Lici vladala umre mu žena, a i djeca pomru. Nakon toga on ponovo bude premješeten u Gospić te sada oženi Maru Ban i sina Josu pozakoni…. Potlje je sa Marom imao i sina Nikolu koji je isto bijo kršten u katoličkoj vjeri… Mara je u svemu vodila glavnu riječ u kući, jer je Pajo bijo miran starčić, srednje veličine, okošt i nosio je malu bradicu, a rado se i on bavio tišljarijom kao i rođek mu Dmitrak.

Sin Pajin, Joso nije sličan ne samo Radekama, već niti materinoj lozi, kao ni njegov sin Jure, jer su crne puti, velika nosa i usta.

Pajin i Marin sin Nikola, koji je umro kao lajtman u cvijetu mladosti, bio je neobično visok, jak i razvijen čovjek. Ja ga se malo sjećam. Kada je polazio

1871. sa Korduna kući u Gospić i svratio se u našu kuću, da je jedva u sobu sagnut ušao, a bolji poznavaoci, kao J. Kovačević, kapetan u penziji, njegov kolega, pripovjedao je da jačega čovjeka nije onda bilo u oba regimenta lička i otočka, a ta ga je snaga stala i glave na ovaj način.

On je bijo određen na Kordun kod Lapca Doljani, tursku bosansku granicu, na stražu sa svojim vodom i dva kadeta, Binički i Horvatović, oba porijeklom iz Mušaluka kod Gospića. Njihova straža bila je Raštela kod Lisičijaka blizo Doljana.

U Doljanima je bila bogata zadruga Medića koji su ih pozvali u goste (jer su rakiju pekli)– lajtmana i oba kadeta. Kod dobre večere počela se rakija piti pa se lajtman Nikola pouzda u svoju snagu da ga nitko ne može opiti i pio čistu rakiju, a oni miješali s vodom, te se svi opiju rakijom i onako pijani pođu u Raštele, a pošto je udario snijeg i mećava nji tri se rastanu, te kadeti dođu stražarnici, a lajtman zabasa s puta, leže u snijeg i zaspe. Ujutro kada su se Binički i Horvatović probudili sjete se da je sa njima pošao od Medića i lajtman, a videći da nije došao u stražarnicu i pođu ga sa soldatima tražiti i nađu ga u snijegu gđe leži, ali još živa, te ga donesu u stražarnicu.

Kadeti bojeći se da će biti krivi i kažnjeni, jedno što su napustili stražu, a drugo što su izgubili lajtmana – odluče da bježe, te se presvuku u seljačka odijela pa preko Bosne pobjegnu u Srbiju i tamo se prijave u srpsku vojsku đe su postigli visoke činove, pukovnici, a njihovi potomci Horvatovići i Binički i sada žive u Beogradu.

Lajtman Niko (kako su ga zvali) oboli od te prehlade i iste zime umre u Gospiću gđe je pokopan na katoličkom groblju...

Todina i Pajina kuća u Mekinjaru bila je popreko iznad naše kuće u takozvanom Cetinu i sada se poznaje temelj te kuće. Stari naši pripovijedaju da je ta kuća bila sva zidom dobro ograđena, da nitko kući nije moga prići, već je morao povući za neku žicu za koju je bilo privezano zvono što je za ono vrijeme bilo nešto neobično.

Pokojni Nikola Marinković, zvani Šojman, koji je bijo njegov sluga, pripovijedao je o tom kapetanu Todi da je bijo vrlo strog, da nitko nije smijo ići po drva u šumu, već gđe on odredi i nije smijo sjeći zdravo drvo, već kakovo staro i šuplje, dapače ni svoje vlastito u svom gaju nije smijo posjeći, osim u nuždi za građu i njegovom privolom. On je seljacima tumačio da gora (šuma) nije za to da je sjeku, već ostala od njihovih djedova pa da je moraju ovakovu predati svojoj djeci. Iz njegova vremena ostali glasoviti lugari i berikteri[04] koji su se držali te njegove nauke kao Kliska, Paun, Medić, Orlović i drugi. U ona vremena se šuma u Mekinjaru do kuća spuštala, pa se čuvala, a ne kao danas sama golet, pa panj iz zemlje kopaju da se nezazeleni.

04 **Berichter (njem.) – izvjestilac, u ovom slučaju šumarski stručnjak**

U njegovo vrijeme bijo je u Podlapcu kapetan neki Holjevac, odseljeni stranac bogat i silan. Svakoga je prezirao. Do susjeda nije ništa držao, a čulo se da pije kavu pa mu poruči kapetan Tode da nekvari narod time što troši i pije kavu koja u našoj zemlji ne raste i da poštuje komšije i njihove običaje, on je bijo Švabo ili Poljak, jer bi ih mogao trebati, našto je ovaj Todu opsova i uvredijo, ali se i svim podlapčanima zamjerio. Došlo vreme kosidbe. Holjevac skupio kosce, oko 20. Kada je došlo vreme jelu on u kući nije imao nego 10 žlica, pa je morao ići kod komšija žlice posuđivati, te je vidio, da se bez komšija, ako i bogat, ne može biti, pa je rekao: Pravo mi je poručio kapetan Tode "bena je tko kaže da se u selu bez komšija može biti." Potlje su se pomirili i skupa su ozidali u Stazi Holjevčev bunar.

Stari Šojman pripovjeda da im je kapetan Tode čitao u nekoj knjizi, da će doći vreme kada će se pružiti žica preko svega svijeta kroz koju će se ljudi razgovarati, da će se vojske po zraku više oblaka voziti, da će u Lici nestati ovaca i pšenice. Ja sam bijo malo dijete kada bi Šojman uveče na razgovoru to pripovjedao pa sam opazio da su se ljudi ovim prvim dvama slučajevima smijali kao ludoriji, a ona druga dva slučaja, za ovce i pšenicu su se bojali. To je bilo oko god. 1875.-78.

Osim ove grane Todine malo je Radeka bilo pismeno, Jovan, brat Lukinov, kao poručnik nestao je u ratu Napoleonovu u Rusiji u bitci kod Smolenska; Ilija brat Josipov i Nikolin bio je malo samouk pa je u vojsci bijo regimenctambur, zatim u Gospću nadstražar kod kaznione, zatim kancelista kod suda u Gračacu. Njegovi sinovi, Pero - umro kao predsjednik sudskog stola u Osijeku, Milan - željeznički činovnik u Pirotu u Srbiji, a Tode nestao u Americi.

Bilo je i nepismeni koji je mogao koju zvjezdicu ulog vojske dobiti, pa makar i na pršut, samo da se ne ide na šiljbot[05], kao neki Vujo zvani Grga. Za njega postoji ova priča: dao Vujo lajtmanu pršut pa postao rajit[06] i otišao na stražu kao komandant (al ne šiljbot)[07]. Lajtman došao pregledati stražu, a moj ti Vujo stražu štegova, komandira na počast, pa ide pred lajtmana te mu raportira: Gosp. lajtman, pokorno javljam da nema nikakove pravice (zareklo mu se mjesto novice) – Bogme vidim i sam da nema kada sam tebi dao vraitiju – odgovori lajtman.

I ako nepismeni bilo ih je pametni i dovitljivi. Kada su bili momci, Tadija, Lukina i Tomo, onda su se Radeka svi bojali. Ako je ko Radekinu livadu blagom popasao ni svoju nije kosijo; ako je ukradena Radekina koza, Lukina je čitavi dželep dognao; ako je kamenom bacati, Tadija najdalje baci; ako je u lov ići ili čikšorati se u cilj, Toma je prvi. Pok. Vaslija sin, Tanasin, bez kalendara znao je sve svece u godini, koliko ima mesojeđa[08] koliko prikorizmića, koliko petrova posta, kada je mijena, a kada uštap, on je po svecima pogađao kakovo će vrijeme biti, kakova će godina biti. Pod starost je bijo slijep ali je i onako slijep mogao načiniti za kuću svaki alat.

05 Šiljbot (njem. Schildwache) – straža

06 Rajit, vrajt, frajt; sve verzije prisutne kod Radeke (njem. Gefreiter) – niži podoficirski čin

07 Smisao je: ali ne kao obični stražar

08 Vreme od Božića do mesnih poklada

09 Kajzerbart – brada kakvu je nosio Franjo Josip I

10 Dota – roba i novac što mlada udavača donese suprugu

11 Đendar (*N. Radeka*) - 6-12 nanizanih redova cvancika, srebrni novac vrijed.33 novčića koji se je nosio na prsima (60-100) komada

Priča o zamjeni Jose sina Pajina

U Mekinjaru, a i u Gospiću se pripovjeda da bivši Joso Radeka nije sin Pajin, već da su ga na krstu zamjenili sa jednim ciganjskim djetetom, jer su dvoje djece skupa kršteni, i da je to odmah opazila njegova mater Mara. Kada je dijete donešeno sa krštenja ona je podigla viku i galamu da to nije njeno dijete, pa su se digli u poćeru za ciganima, ali ih više nijesu mogli naći. Drugi opet pričaju da su ga ukrali cigani pa kada su se dali za njima u potjeru da su bacili i ostavili kod ceste svoje dijete, a pravoga Josu da su odnijeli sa sobom.

Kako bilo da bilo, Joso Radeka koji je odrastao u Gospiću pod tim imenom nije bio lično nalik ni ocu Paji ni materi Mari, već je bijo sasma drugog obličja. Joso je bijo crn kao pravi ciganin velika dugačka nosa, široki usta, nosio je bradu izbrijanu (kajzerbart)[09] a salute i bakimporte duge. Rado se je bavio trgovinom i mjenjanjem konja, kirijom, a nije nikako napredovao u školi ili zanatu, već je uvijek bijo uz konje i kola. U govoru bijo je mek i ulagljiv, baš je sličan bijo ciganjskom rodu, ali kako bilo da bilo on je ostao i njegovi potomci Radeke.

Zadruge u Lici i običaji u njima u ono vreme kako sam čuo po pripovjedanju, a i sam opazio i doživio te zapamtijo od god 1870. pa dalje.

Zadruge su sačinjavali svi članovi jedne obitelji u plemenu koji su u toj obitelji rođeni. U starim zadrugama obitelji pojedine tako se mogu razroditi da bi se međusobno mogli članovi i ženiti, ali to se nikada ne događa, jer i makako oni u srodstvu bili daleko, ipak se smatraju za rođake.

Sav imetak u zadruzi je zajednički, pojedini prestavnici koje obiteljske grane mogli su imati, privolom gospodara zadruge, svoju prćiju (osebujak) za svoje lične potrebe (prodati, a ima otkuda kupiti nešt ženi i djeci) ali mlijeko i gnoj od tog blaga pripadao je zadruzi, dočim vunu je od ovaca uživao vlasnik i njegova grana, ali ona prćija nije bila veća od imetka zadružnoga.

Osobito roditelji ženske djece, nastojali su da imaju što više prćije da kćerima kod udaje mogu dati što veću dotu (opremu u robi) jer djevojka koja se iz zadruge udaje, dobivala je samo trošak kod vjenčanja od zadruge. Dočim dotu[10] i đendar[11] morali su joj otac i mater pribaviti. Dota se sastojala iz: jedne škrinje robe, za jedan krevet, razno potrebito odijelo za sebe, te za đuvegiju par čarapa, par rublja, ručnika itd. što više tim bolje. Ako djevojčini roditelji nijesu mogli da nakite đerdan onda su morali smoći bar toliko da joj dadu upletnjake i struku i to nekoliko talijera (vrijed. 2 i po forinte) prišito na crve-

noj koži koje bi ona sa špagom uprela u kose koje su sa dva perčina visile niz leđa. Struka je bila, na žutoj žici nanizani vjenčići, staklena zrnca u veličini lješnika obično crvena, a među njih pomiješano nanizani talijeri i cvancike srebrne, a bijo je i po koj dukat. A kovčeg sa robom bijo je obvezatan, to je bila briga materina da još, dok je dijete maleno počme mu spremati robu, za to je u zadruzi bilo uobičajeno i dozvoljeno sijati konoplje i keten (lan) kao prćiju na zadružnom zemljištu, da pojedine matere mogu ženskoj djeci spremiti dotu, jer je bila sramota zadruge da se njiova djevojka gola uda, kako se kaže (ako nema dote).

Za đendar, struku i upletnjake brinuo se je otac. Djevojka, po običaju, iz zadružnoga imetka, ako je imala braće, nije ništa dobivala osim gore navedenoga. Ako nije imala braće, onda su je pristojno udali, po imućstvenim prilikama, ali zemlje od zadruge nije nosila, a niti je tko tražijo. U tomu je velika razlika između zadruga u bivšoj Vojnoj Krajini (Lici) i onih u bivšoj takozvanoj Paoriji – prve su većinom srpske, a druge hrvatske zadruge. U paoriji je udavača dobivala i dio zadružnoga grunta u kom slučaju dolazi do procesa i ratova zadruge. Kada bi se to uobičajilo i među pravoslavcima u Lici, bilo bi osim procesa i krvi.

Bilo je slučajeva da se u zadrugu priženi momak (tako zvani doveden) ali to se rijetko kada dobro svršilo, jer su ga mrzili ostali članovi zadruge, a i suplemenici i komšije kao tuđina.

Kuće gospodar, ili zadružni gospodar, vodio je svu upravu zadruge, te prema tomu, kako je on bijo spreman i okretan u upravi zadruge, tako je ista napredovala. Bilo ih je savjesni koji ništa zadružno nebi sebi prisvojio više od drugi članova, ali bilo ih je koji su zadružni imetak na svoje lične potrebe trošili i kroz to zadrugu upropašćivali. Ali niko zadrugu nije mogao prije rasuti nego zločesta žena, pa ako su se ovakve dvije sastale u zadrugi, onda je zadruga bila gotova, kao što ću jedan primjer niže navesti[12].

Kuće gospodar je svaku veče odredio šta će se drugi dan raditi i kuda će tko ići. Dapače, ako je drugi dan blagdan, odredio je tko će u crkvu ići, ako je sajmeni dan ili u blizini zbor, odredio je treba li i tko će tamo ići, nitko nije smijo ići svoje volje kuda je htijo. Neka snaša, jedne neđelje, spremila se da ide crkvi (jer kod nas Ličana ne kaže se da ide u crkvu, već crkvi, pošto je za muške dovoljno da odu do crkve i čuju poplikaciju (općinsku zapovijed), a svekar je odvraća jer da ima važna posla, a ona neće da ga posluša već mu odgovara "ode ja rode da ti ili ne da" i tako govoreći više puta izmicala se na leđa, a zaboravila da je kuća bila na balaturu, pa kad je došla na kraj dasaka pane na leđa sa visine preko 2 metra, a svekar joj se onda smijao i ruga "ode ti Mando ode viđo ja..." Da se vidi koliko zle žene mogu zla učiniti u jednoj zadruzi, pripovidiću vam jedan istiniti događaj. U Mekinjaru bila je bogata i ugledna za-

12 Radekino viđenje uloge žena u raspadu zadruga je klasično u etnološkom smislu. Vidjeti u *Dunja Rihtman Auguštin : Struktura tradicijskog mišljenja*

druga Mrkobrada. Kuće gospodar je bijo najstariji član Vaslija. Imao je brata Vuju (Vučinu) i dva sinovca od drugog brata Vuju i Pericu. Ovi sinovci bili su oženjeni iz Doljana kod Lapca. Vaslija je bijo vrlo strog, ali razuman i pravedan gospodar, bijo je udovac i imao je dvoje djece, Đurđa i Jeku.

Ove dvije snaše, iz Doljana, nijesu se htjele pokoravati Vasliji, htjele su ići po sajmovima i zborovima, ali im je on to branio, pa su htjele da se zadruga dijeli, ali Vaslija nije dao, a ni njihovi ljudi Vaslin brat i sinovci nijesu na to pristajali.

Vidjevši one da nikako ne mogu sa Vaslijom izići na kraj, dogovore se te jedna ode u Doljane, nagovori neke zle ljude da Vaslija ima mnogo novaca i da ga ubiju i orobe, te ti ljudi dođu sa njom, pa se u blizini kuće sakriju u grmlje dok se noć uvati.

Pošto je bila vršidba, to su svi ljudi spavali kod guvna, samo je Vaslija spava u kući. Kada se je unoćalo i svi zaspali, ove dvije snaše otvore pokrajna vrata od kuće, uvedu one lopove u kuću, koji uhvate Vasliju, zavežu mu usta i oči, pretraže svu kuću i odnesu nešto Vaslina odjela, a njega odvedu od kuće u polje oko 2 kilometra te ga tamo ubiju odsjekavši mu glavu.

Ove dvije opake žene, kao da se ništa nije dogodilo, odu spavati svojim ljudima kod guvna, a tek ujutro kada je počelo svitati, začude se brat i sinovci Vaslini što ga nema guvnu, jer se je on uvijek prvi dizao. I kada ga ne nađu niti u kući počnu ga tražiti i zvati, međutim su ga susjedi koji su poranili na rad u polje, našli kod nekog trna mrtva. Božja je kazna slijedila. Mrkobradina zadruga se je podijelila i osirotila, osobito ona grana kojoj su spadale ove dvije žene. One su nakon toga obje naglo oboljele, veoma dugo bolovale i u teškim mukama umrle. Narod vjeruje da nijesu mogle umrijeti dok se nijesu ispovjedile i sve svešteniku priznale. Umrle su bez djece – da od zla roda ne bude poroda.

Koliko su se zadruge bojale zločesti žena, dovesti ih u kuću, neka služi ovaj primjer; u Mekinjaru bila je bogata zadruga Baste, koja je izumrla te sada od te zadruge nema nikoga.

Bio je jedan proto iz te zadruge, pa su se svraćali strani ljudi na konak, te tako dođe na konak jedan kaluđer. Tim je bijo sigurniji za konačenje što iz te kuće potječe proto. Ovaj kaluđer bijo je iz nekoga manastira iz Dalmacije i išao je sabirati milodare za svoj manastir. Na svoju nesreću imao je dobra konja, koji se je dopao proti, pa je ponudio kaluđeru da mu konja proda ili zamjeni za njegova. Kaluđer nije na to pristao, ali se je dosjetila jedna snaša iz zadruge, te umirila protu i obećala da će kaluđer pristati da da konja. Ona sa drugim ukućanima dogovori se i spremi kaluđeru vruću poparu.

Ponudi se da će ona spremiti kaluđeru ložnicu, i faktično, pozove kaluđera da ide spavati, a on kada dođe u ložnicu začudi se da je tamo snaša, ali se

ona brzo snađe i počne vikati, da ju je kaluđer htijo silovati, sluge sada po dogovoru navale kaluđera tući, pa jedva živ uteče. Ostavio konja i bisage. Kada je bježao kleo je Baste, da im se utralo ime i sjeme, to se je i izvršilo, jer je Basta nestalo, a narod to prepričava i vjeruje u božiju pravdu i kaznu, pa se od Basta nitko nije htijo ženiti, niti sa njima prijateljstvo sklapati, ako su i bogati bili nestalo ih je.

Gospodari zadruga, pazili su da im u kuću nedođe zločesto čeljade, pa nijesu dozvoljavali da se njihovi momci žene po svojoj volji, već su im oni birali djevojke, koje moguće momak i nepoznaje. A pazilo se na sljedeće: da je cura od dobra roda, da joj je osobito majka, mirna, valjana u ručnom radu, dobro dojkinja, da ima više muške nego ženske djece, da joj djeca ne pomiru, na sve se ovo pazilo. Ako je u kuću došla dobra ženska glava – kako oni kažu – onda je u zadruzi blagodat.

Ali sada da vidimo kako je bilo – pa i najboljoj snaši u zadruzi.

Snaša kada dođe u zadrugu - osobito veliku - bila je, sve dok nije dijete dobila, pravi rob zadruge, jer je morala sve najteže poslove obavljati - prva se dizati, a posljednja lijegati, vodu nositi, drva unašati i vatru ložiti a uvečer zapretavati[13], djecu spremati, planinki pomagati, jelo spremati, blago hraniti, u obće sve najteže poslove u zadruzi obavljati koje nitko neće i ako na nju nije svekrva pripazila, ni najesti se nije mogla.

Ona je svekra i starije ljude uvečer izuvala, a ujutro pripemala mu obuću za obuvanje. Svekra i sve starije ljude dok su nosili perčin mila (glavu prala lugom i vrućom vodom), češljala i perčin plela, a naročito biskala glavu u kosami tražila i noktima tukla gnjide i uši u glavi). Naravski da se je kadkada kod toga posla i varkom poslužila kad joj već to dodija: noktom o nokat pucni kao da je gnjidu ili uš ubila, a stari veseo kada čuje onaj pucanj reci "tako, tako snašo bog te pomogao".

Običaj je bijo da u velikim zadrugama sva čeljad ne jedu zajedno. Najprije bi jeli čobani da idu za blagom na pašu, zatim bi jeli odrasli poslenici ako im se jelo ne nosi na njivu, a najzad žene i djeca. Djeca se iz kreveta nijesu smjela ni dizati dok se stari ne opreme i ne odu na posao.

Ako jedu svi zajedno, stare žene sjede za stolicom, a mlađe, naravski mlada, jedu stojeći, te dovaćaju žlicom jelo preko starije, okrećući se kada u usta meću da stari nevide, tobože iz nekoga poštovanja prema starima. Kod manji zadruga, ako već ima mjesta za stolicom za snašu, ona bar godinu dana nesmije sjesti do đuvegije, uvjek se među njima namakne svekrva tobože stid je mlade sjediti uzanj.

Kada đuvegija i snaša idu u pohode njezinim roditeljima onda bi ona za njim išla po 6 koraka, opet stida radi. Kada bi snaša sama išla pa srela starijeg čovjeka, morala mu se je uklonti s puta i pokloniti se ako je on gledao pa ako

13 **Vatru zapretavati, ili pretati – znači: jedan odebel ugarak na ognjištu zasuti vrućim pepelom da čitavu noć pomalo gori i tako da do ujutro dočeka žeravica da se lakše vatra propiri jer je bila sramota za kuću u kojoj vatra jutra ne dočeka već da se ide u drugu kuću tražiti vatre, jer onda nije bilo šibica**

je i dalje od puta. Najviše je muke imala, ako je nosila jelo na glavi i u obe ruke, pa se morala pokloniti starijem čovjeku. Dok bi to sve obavila imala je čitavu ceremoniju, ali su ljudi imali obzir te čim bi viđeli njenu namjeru riješili bi je te neprilike riječima, "Hvala snašo živa bila i sina rodila", jer dok dijete dobije, osobito ako je muško, riješi se mnogih tih ceremonija.

*

Nakon 36 godina obišao sam moje rođeno selo Mekinjar u Lici, od 7-14. jula 1953. pa ću ovđe opisati i navesti moja opažanja sada, i usporediti sa onim iz moga djetinjstva i onim pred 36 godina.

God. 1917. u mjesecu junu isto odlučim da odem u Mekinjar obići rodbinu. Putovao sam željeznicom do Košara redovitim vlakom koji je išao u Rijeku, zatim od Košara do Plaškog takozvanim materijal-cugom, jer se je onuda gradila lička pruga, pa se je moglo povesti vagonima koji su vozili materijal do Plaškog. Od Plaškog do Pitvički jezera vozio sam se ličkijem kolima, od Jezera do Korenice išao sam pješke. U Korenici sam noćio, pa sutradan opet pješke do Mekinjara. Vreme je bilo lijepo pa putovanje ugodno i zanimljivo, osobito putovanje pješke u najljepše doba godine kada je Lika u zelenilu, a livade u najljepšem cvjetu.

Da mi ovo putovanje bude još udobnije, išao je samnom iz Korenice do na vrh Kamenite Gorice (između Bjelopolja i Pećani) moj prijatelj Milivoj Čurčić, bivši ravnajući učitelj u Korenici, pa smo ovaj put oko 10 km prešli pripovijedajući i neosjetivši umor. Od Pećani dalje nijesam išao cestom preko Jošana, već upoprečim ravno preko Hržića i Krbave, livadami, kao po kakvom sagu u Mekinjar, oko 10 km. Tamo sam stigao baš oko podne, te onako malo umoran i gladan, dobro se podkožim kod prijatelja Nikole Perića na Bunčićevom, sa kuruznom palentom i kiselim mlijekom, običnom ličkom hranom. Onda sam ostao u Mekinjaru 5 dana. Pošto nije još bila kosidba počela, tu sam vreme proveo u razgovorom sa rođacima i prijateljima gosteći se.

Ja onda nijesam ništa opazio da se što kod seljaka promjenilo za 25 godina – od 1892. do 1917. – od kako sam ja otišao od kuće u vojsku, kao što sam sada opazio, veliku promjenu i napredak za mene od god. 1917. do 1953. što ću potlje navesti. Tada sam se istim putom povratio, i to: pješice iz Mekinjara do Korenice preko Debelog Brda i Vrpila. Kolima iz Korenice preko Preboja, Plitvički jezera, Saborskog do Jasenice gđe smo prenoćili. Spavali smo po klupami i stogovima. Iz Jasenice opet kolima do Plaškoga i dalje željeznicom u Karlovac.

Sada g. 1953. Pošao sam iz Karlovca vlakom u 10, stigao u Lovinac u 4 sata popodne i odmah sjeo u autobus koji je već bijo pun – i odmah smo krenuli. Cesta je bila prilično dobra i vožnja dosta ugodna. Preko Lovinca do Pločanskog Klanca išlo se dobro ali onda se dogodio na autobusu defekt – na zadnjem desnom kotaču popucali su šarafi pa su se gume raspale i kotači svrnuli. Biti će uzrok što je šofer sve poštanske i putničke pakete metnuo u zadnji dio autobusa, a na njih su još smjestili se putnici i tako je zadnji dio autobusa preobterećen – umjesto da je kofere i pakete, koliko bi stalo, smjestio na autobusu. Ovu pogrešku je potlje priznao i sam šofer. Tamo smo se zadržali, dok su šofer i još jedan mehaničar popravili defekt, preko dva sata. A onda smo put preko Pločanskog Klanca nastavili, ali sada je vozidba bila, lagana i oprezna. I tako išli kroz Tušice do kuća Opalić, ali onda na istom kotaču na jednom pukne guma i sada, već je počeo mrak se hvatati pa nije moguće popravak gume obaviti, te smo morali mi pješke ići, a kofere je šofer polako vozio 2 km do kuće nekoga Sime Baste kod Alaginca, gđe je kofere i poštu istovario, kofere nam predao a poštu pohranio kod Sime, a sam nekim motorom otišao na Udbinu, tobož da će po nas koga poslati.

Prigodom ovog putovanja u vlaku sam se upoznao sa nekim Nikicom Stanića, koji služi u Beogradu kao vojni činovnik u rangu kapetana pa sada sa suprugom i kćerkom ide kući na godišnji odmor. Za vreme čekanja da se popravi auto u Ploči, odmarajući se u hladu jednog šljivara, trošeći sadržaj poputbine, sprijateljili smo se i bolje upoznali, pa mi je njegova gospođa pričala da ona ovo već treću godinu putuje ovim putem i da auto nikada nije prošao bez defekta. Kada smo došli do kuće toga Sime Baste i našli pakete i kofere izkrcane na dvorištu kuće, a noć, bili smo u brizi šta sada da radimo. Stanić se dosjeti i reče svojoj supruzi i meni: Moja je kuća odavde daleko 3-4 km, a kod kuće moji imaju kola i konje, idem ja po nji pa ću Vas i moje prevesti do kuće, a ako tamo nećete noćiti, onda Vas odvesti na Udbinu, jer sam im ja već kazivao da mene sigurno čekaju kola na Udbini. Tako je on otišao po kola, a mi ostali čekajući. Međutim ja nijesam dočekao Stanića, pošto je sa Udbine došao auto bolnički po poštu i poštanske pakete pa je šofer i mene uzeo sobom do Udbine, ali na pol puta sretu nas kola koja su pošla predame, te sam prešao u ista i kolima nastavio put u Mekinjar kamo smo stigli oko ponoći.

U Mekinjaru sam ostao kod prijatelja i rođaka 8 dana, od utorka do drugog utorka, kada sam se vratio opet preko Udbine, i to , kolima do Udbine, a istim autobusom i istim šoferom do Lovinca, ali sada bez defekta, jer je auto – po izjavi šofera – temeljito popravljen. Šofer, neki Slovenac, dobričina i sa putnicima vrlo pristojan i uslužan, ali se opaža da mu rakija miriši. I ja sam opazio na njemu čim sam ga vidio prvi put da je dobre volje, a kada smo putovali sa Udbine u Lovinac, ne samo što je svoju porciju uzeo već na Udbini, već, usput

na četiri mjesta gucnuo po pol deci. On ima već konte uz put koje ga čekaju natočenom čašom mučenice. U suprot što voli čašici zaviriti na dno, oprezno vozi, pazi na zavojima da umanji brzinu i osobito pazi kod susreta, da se ne bi blago ili konji poplašili pa seljacima šteta dogodila. Autobus mu je star, nekakva odrtina, izgleda kao Noemova lađa. Valjda su u Liku najstariji i najotrcaniji izabrali pa nije čudo da se često defekti događaju. Ceste su im dobre, dobro pošodrane i bez jama, pa je snošljivo po njima voziti i ovako staroj podrtini, koja je hiljade kilometara prevalila.

Opis Mekinjara i opažanja u njemu

Selo Mekinjar se nalazi uz sjevero-zapadni dio Krbavskog polja, od Udbine udaljene su neke kuće 5 km a neke i manje (nečitko) pa je za žitelje nezgodno da pripadaju općini Podlapac koja je udaljena od najbliži kuća preko 10 klm, a Udbina im pred nosom.

Ovu sam skrižaljku sastavio po pripovjedanju nekih žitelja pa nejamčim da je točna što se tiče broja boraca i žrtava.

Popis plemena i žitelja

Broj	Imena plemena po redu od sjevera i udaljenosti od Udbine	Koliko sada ima kuća	Koliko je bilo boraca	Koliko je bilo žrtava	Koliko sada ima oficira koji su bili borci	
1	Beokovići	1	-	-	-	
2	Ergarci	1	1	1	-	
3	Beokovići opet	1	1	2	1	1 major
4	Kozlice	3	3	2	-	
5	Kukići	-	1	1	-	odselili
6	Ribarići	2	1	1	-	
7	Beokovići opet	1	-	-	1	
8	Mastelice	2	1	1	1	
9	Baraći	2	3	-	3	1 major
10	Vukovići	4	2	1	1	
11	Zorice	3	1	1	1	
12	Zorice Brljci	3	3	1	2	
13	Kliske	3	1	1	-	
14	Perići	4	2	1	-	
15	Šakići	6	2	-	-	

16	Šakići na Ćulavićevom	1	1	-	1	
17	Vračari	7	-	-	1	major
18	Ćulavići	3	4	1	1	
19	Bunčići	1	1	-	-	
20	Marinkovići	8	6	2	1	
21	Mandići	1	2	-	2	
22	Radeke	5	3	2	1	
23	Marinkovići zvani Vojvodići	3	3	1	3	3 majora
24	Radonjići	1	1	1	-	
25	Mrkobrade	4	4	1	1	
26	Cvjetićani	1	1	-	-	
27	Potkonjaci Milanovi		1	-	1	-
28	Potkonjaci Gnjacini		3	4	3	1
29	Divjaci	3	4	-	1	
30	Romići	1	-	-	-	
31	Baste	-	-	-	-	izumrli
32	Potkonjaci	6	4	2	1	
33	Ernauti	-	-	-	-	odselili
34	Banići	3	6	3	2	1 pukov.
35	Zjajvuci	1	-	-	-	
36	Trkulje	4	2	1	-	
37	Brkići	-	-	-	-	
38	Šakići	3	5	1	1	
39	Banići	1	2	1	-	
40	Radovanci	4	4	2	3	Pukov.
41	Bosnići	3	3	1	-	
42	Vulići	1	1	1	-	
		105	83	37	30	

Selo u opće ima dosta obradiva zemljišta, a osobito im je dobra izpaša za blago.

Kako sam napred napomenuo, veliku sam razliku opazio u selu, između godine 1917. i sada 1953. U ovo 36 godina u svakom pogledu seljaci su napredovali - n.pr. oko kuća mnogo više ima zasađena i već odgojena voća, osobito šljiva. Jedan mi seljak reče, da je ove godine izgubio na šljivami – pošto ih je mraz ofurio te neće roda imati – preko 40.000 d. osim toga još bi mu ostalo za rakiju i pekmez.

Gajeve šume uzgajaju i neuništavaju šumu kao prije kada su, ne samo mladu šumu sjekli, već i panje kopali da se šuma nije mogla pomlađivati.

Blago im je mnogo bolje i izglednije, jer je pasmina buše križana sa plemenitom pasminom. Svaka obitelj ima najmanje jednu kravu i uz to par ovaca, a ima ih koji imaju 4 ili 5 muznije krava, uza to i junadi i po desetak ovaca.

Nijesam čuo da itko ima u selu par volova, već svu vuču obavljaju na konjima. Pitao sam ih, zašto nemaju volova pa su mi rekli da su sada zamjenili volove pa voze sa konjima, jer su im konji korisniji, brže idu i meso im nije za jelo.

Ovo njihovo rezonovanje treba razumjeti. Konji do duše brže idu, ali što im meso nevalja za jelo, to znači, volovi su im oduzimani više puta i bez naplate ili u bezcjenu, a konje im niko nikada nije oduzimao.

Isto tako ovaca nemaju više od 10 glava, jer su im oduzimate ne samo ovce i janjci već i vuna, i to sve u bezcjenu. Sada kada im je data sloboda da mogu iz zadruga slobodno istupiti, nadaju se da im više neće se blago oduzimati pa su počeli uzgajati i junad, buduće volove, te više ovaca držati, osobito ako im još koja godina sa krmom ponese kao ova. Ne boje se reći "Puštite nas na miru bar 5 godina pa će te viđeti pošto će te meso jesti". Ja im vjerujem, da, ako bi par godina kao ova ponijele, da bi se blaga naleglo mnogo više, ako im se nebi spriječavalo isto umnožavati raznim postupcima n.p. oduzimanjem blaga u bezcjenu, oporezivanjem po glavi blaga i sl. – jer svaki ovakav postupak sili seljaka da umnožavana blaga ograniči na naj nužnije. Oni kažu, držati ću blaga kolko mi je potreba da živim i da zemlju mogu nagnojiti i obraditi. Za par godina pojedini seljaci imali bi po 10 do 20 kom goveda, ovaca 30-60 pa i do 100 komada. Zar to nije bogatstvo naroda pa i države – nijesu to kulaci ruski, već dobro stojeći seljaci, a selo je izdanak naroda, a ne gradski činovnici. Pred 30 god. nijesu se kod nas u Lici prodavala mala telad, osobito muška, već su se odgajala dok nenarastu volovi, a sad se proda tele još nejačko, da nebude vol, jer će mu ga onda oduzeti ili badava ili u bezcjenu.

Moj rođak, skoro prodao jedno tele staro 6 neđelja. Dobije za njega 14.500 d. jer su ga procjenili da je teško 140 kg. Ovako veliko tele u Lici prije seljak nije mogao odgojiti. Prema tome, vidi se napredak seljaka.

Opazio sam da pčela ima skoro svaka kuća, i to sve sa pomičnim saćem, a pošto nemaju svi centrifugalne mašine za istresanje meda to pčele pregone, samo im smeta što nemaju umjetnog saća. Dogovaraju se da osnuju pčelarsku zadrugu.

Što se tiče nastanbi, u tome su najviše napredovali i ako nijesu svi, sasvim, kuće dovršili. U prijašnje vreme, stari su obično kuće gradili što veće, ako je bilo moguće sa podrumom. Sobe su bile velike sa malim prozorima, velikom ognjenicom i ognjilom i ognjištem. Rijetko koja kuća da je imala dvije sobe,

prozori su bili mali, toliko da se jedva glava kroz nji mogla promoliti. Podove u sobami imale su samo one kuće koje su bile na podrum, koji se skoro nikad nisu ribali, ili rijetko kada podovi samo ostrugali motikom.

Malo je tko imao šporet u kući, već se kuhalo u kotlu ili bakri obješenoj na ognjištu o verigami.

Zdjele, tanjiri (pladnji) i žlice većinom su bili od drveta – obično javorovi. Kuće su obično bile pokrivene šimlom, jelovom ili bukovom.

A sada, kuće su im mnogo manje skromne, ima ih i sa dvije sobe, sve popođene, a u nekim popođene su i kuhinje, podove češće ribaju i čisti su im. Prozori su im sada veliki (metar visoki a 80 cm široki) sa dva krila po 3 šajbe stakla, dosta ih ima i zavjese da muhe neulaze, vidio sam i cvjeća u petnjacima na prozorima. Ne kuhaju više na ognjištima već većinom na šparhetima, koje zimi unose u sobe.

Kada sam ih pitao, zašto nemaju u sobami peći odgovorili su mi da su peći skupe da ih ne mogu naplatiti, a opet polovicu manje troše drva. Svaka soba ima po dva i po tri prozora.

Što se tiče drva za ogrijev, opazio sam da sada mnogo više štede na drvima. Nigđe nijesi vidio one nekadašnje bukove ili hrastove klade po 3 metra duge prislonjene uz kuću ili koje drvo da se suše.

Ako je koji i dognao koji komad takova drveta, on ga je otesao i pripravio za kakovu građu, a ne da ga upotrebi za ogrijev.

Pitao sam ih, kako da sada nemaju drva u cjepanicami na hrpe kao nekada, pa su mi odgovorili: prvo ovog granja i ogranaka imamo dosta u šumi na skoro svakom mjestu i lugar nam ne brani da ga vozimo, a dok bi ono veliko posjekao ovoga mogu 2 voza pripraviti, a opet za visoku šumu imamo posla sa lugarom, a nami nije do globe i zatvora. Uz to podigli su sada i svojije šuma pa potkresavaju i štede.

Naveo sam napred da im je blago dobro i lijepe pasmine, kako goveda tako i ovce. Konji su im srednje veličine slični bosanskim, živadi imaju samo kokoši, rijetko sam vidio pura, a gusaka i raca vrlo malo jer za nji nema vode.

Iznenadilo me je kad sam čuo da nema krađe blaga sa paše pa blago na pašu ide bez pastira jer niti vukova po šumama nema.

Kada sam ih upitao, kako to da je nestalo krađe blaga po onoj staroj poslovici svi lopovi otišli u žandare i finance, odgovorili su mi: u veću gospodu nego su žandari i financi, a i mnogo ih i rat progutao.

Vodu imaju dobru jer im je još prva Jugos. vlada popravila bunare i pogradila šternje.

Čistoća u stanovima i robi im je dobra jer su imali pred par godina jednoga dobrog kot. liječnika – po imenu Švabo – koji si je dao truda pa ih je svaki mjesec bar jednom posjećiva i u svaku kuću zavirio i raskuživa i tako uništio ga-

mad da su im sada kuće čiste i to što ih je on naučio u uzdržavanju. Začudio sam se kada sam od prosti seljaka sada čuo da oni vjeruju da uši raznose tifus u što prije nijesu vjerovali.

Ljudi su išli po svjetu kao radnici ili zarobljenici pa vidili kako drugi svijet živi i mnogo toga poprimili. – Rekoše da su im Talijani mnogo zla nanijeli, što su sa ustašami mnogo svijeta pobili i kuće popalili – ali su i dobro učinili što su ih riješili onih starih podrtina pa su sada došli do pristojni kuća.

Obišao sam bunare, od kuda vodu nose. Čatrnja, jedan starinski bunar, sadrži dobru pitku vodu, Drenovača isto stari bunar ali voda nije dobra kao Čatrnja jer u njoj ima nekih životinjica, kao buhe crvene boje, narod ih zove uši. Na 300 koraka zapadno od Drenovače na starom putu pozna se jedna kolotečina preko jedne kamene ploče 2 ½ metr. duga 20 stm. široka i 10 stm duboka, razmak kola 80 stm. Kako je nastala? (nečitko)

A sad o zadrugi i zadrugarstvu

U Mekinjaru kao skoro u svoj Lici, nije bilo nikakove zadruge osim obiteljska zadruga do svršetka drugog rata, pa su se seljaci međusobno pomagali kod obrade zemlje suvozništvom i mobami, to jest, radnu snagu blažnu i ljudsku pozajmljivali su jedni drugim, i zemlja je bila obradena koliko im je potrebito bilo za prehranu godinu dana, do druge žetve. Naravski da je među seljacima bilo marljivije i štediša, a prema tome i bogatije ljudi, a i siromaka i sirotinje, ali bezemljaša i seljačkog proletera nije bilo. Ovaj drugi rat, donio je u Liku druge ideje za koje se tako znalo samo po čuvenju, to jest komunizam. Nesretni postupak Pavelićevih ustaša i koljača proti Srpskom narodu u Lici, Kordunu i Baniji, te Bosni i Dalmaciji, skoro u većem djelu Jugoslavije prisilio je ovaj narod da se digne na samoobranu i da pomoć zatraži i primi bilo od koga, tko bi im u ovoj muci priskočio u pomoć – pa i od okupatora – Talijana. U početku rata, 1941 odma su nesretni ustaše, nastojali da obezglave Srpski narod, hapseći im inteligenciju – u prvom redu sveštene i uglednije ljude, i koljući iste. Ovi nijesu se nadali istome iz početka pa su se i sami predavali. Kao ovce pod nož. Komunisti, dobro organizovani, uočili su priliku pa su se sa svojim agentima – kao što su u Lici bili Jakov Blažević, Marko Orešković i drugi – stavili na čelo pokreta Srpskog naroda za samoobranu i preuzeli vodstvo toga pokreta, a njima su se pridružili iz naroda mlađi ljudi većinom male vrednosti u narodu.

Svršetkom rata 1945. Upravu države preuzela je odnosno zadržala je Komunistička partija, a među njima u velikom broju i ovi mladi nazovi komunisti – koji od komunizma neznadu ništa, već im je stalo da dođu do vlasti u narodu i da što ušićare.

Komunisti, sa ovim nazovi Komunistima – onda još pod utjecajem SSSR počeli su uvađati sasma Ruske običaje i ideje, pa i sistem zadrugarstva, koje su našem narodu strane i nepoznate.

Zadrugar je morao, kad je ušao u zadrugu odreći se svega svoga pokretnog i nepokretnog imetka, predati ga upravi zadruge u vlastnost i upravljanje, a sebi je zadržati smijo, samo komad zemlje, do veličine jednog jutra, kao okućnicu (riječ kod nas nepoznata jer se u narodu kaže podkućnica) jednu kravu i par ovaca. Pomislite! Kako je u narodu odjeknulo, od dobrostojećeg seljaka, preko noći postao siromah sa jednom kravom.

Uz to u upravni odbor nijesu mogli doći stari i izkusni ljudi, već mladići nevješti upravi i gospodarstvu – novopečeni komuniste. Pa su se uobrazili – po komunističkoj teoriji – da oni sve znaju i umiju. Ako su bili koji mjesec probe radi na vježbi i praksi, u kom uredu za knjigovodstvo ili u praksi za mehaničare, odma im je data uprava zadruge, ili rukovanje sa pogonom mlina, traktora, vršilice i sličnih strojeva. Koje su oni već za kratko vreme udesili!

Uz ove kursiste, ustanovljena je druga klasa birokracije kod rada – tako zvani "brigadiri" koji su opet, po ruskom uzoru, imali nadzirati radni narod. Svaki je dobijo vlast nad desetak osoba koje je na radu nadzirao – kada će početi a kada prestati raditi, kako rade, njemu pako bila dužnost samo voditi o tom zabilježbu, a više ništa ne raditi.

Tako se događalo, da od 30-40 osoba, sposobni za rad, u zadruzi nerade: predsjednik, tajnik, knjigovođa, 2-3 mehanička kursiste, 3-4 brigadira, 2-3 čobana, 2-3 ženske koje muzu blago, daklen od 30-40 radni osoba 10-15 ih neradi – Naravski da zadružna zemlja nije bila obrađena.

Osim toga, svaki član ima posla kod svoje kuće, pa nastoji da prije svoj posao dovrši a onda da ide na zadružni. Ovi novopečeni – Komunisti – ne samo u zadruzi, nego i u upravi vlasti, mjestnom, općinskom, Kotarskom narod. Odboru prigrabili su svu vlast u svoje ruke i sa narodom, birokratski, bezobzirno i bezdušno postupali i time narodu zamjerili, te je narod zamrzio ne samo nji nego i zadruge, u obće zadrugarstvo.

Sada kad sam bio gore kod kuće, pričali su mi ozbiljni i vjerodostoj. ljudi, stvari nevjerojatne, kako su postupali ovi birokrate sa narodom kod oduzimanja stanovitog kvantuma žita, mesa i masti. N.p. Tako su: Smilji ud. Radeka pok. Tanasije, koga su odmah 1941 ustaše ubili, ona ostala sirota sa četvero nejake djece, ovi bezdušnici oduzeli sve žito, tako da joj, nije ostalo niti za jedan dan prehrane, pa su ih morali komšije hraniti. A Nikici Radeki – vojnim invalidu – oduzeli su sav posjek – meso se nalazilo u salamuri – i svu mast sa suđem da mu nije ostalo što se kaže ni čvarka u kući – pa su komšije ovu sirotinju – njih četvero – udovu mater i još dvoje nejake djece pomagali.

Nijesu samo ti bezdušnici ove dvije obitelji tako orobili, ima takovih i više slučajeva, ali ja nemogu ovđe sve navesti. Ovima dvema obiteljima, to su učinili zato, što Smilja nije htela nikako ući u zadrugu, a Nikici zato što nije htijo biti Komunista i što je kritikova rad odbora zadruge i ako je sam bio u zadruzi.

U zadnje vreme, obećanjima i silom, učlanili su u zadrugu skoro sve selo, ali uprava ostala je opet u njhovim rukami, naravski po starom načinu, pa još kad su seljaci doznali da je zadruga zadužena za svotu preko 2 milijuna dinara počeli su ljudi buniti se i izstupati iz zadruge, a osobito od proljetos kada im je dozvoljeno istupanje.

Ali im, osim zemlje ništa nijesu dali iz zadruge, od blaga ili poljodjelskog oruđa, tako da su sve oruđe, plugove, brane, motike, sikire i slično morali sami nabaviti i pomagati se zadrugarski. Stvorili su sami nepisanu i neviđenu Samopomoćnu zadrugu.

Od 110 bivši zadrugara ostalo ih je 20 a 90 članova izstupilo je. Ovo 20 vode i dalje tobožnju zadrugu, ali je neće moći uzdržati u ovakom obliku kako danas stoji jer nemaju radne snage. Ono što ih ima – pošto je ove godine ljetina dobro ponijela – zabavljeni su svojim poslom, a zadruž. obavljaju – kako sam vidio – djeca.

Sav zadružni imetak – osim zemlje – ostao je ovoj dvadesetorici pa sada imaju: deset glava konja, 40 glava goveda od toga 15 krava muzara i oko 600 ovaca – od blaga šalju svaki dan 50-60 litara mlijeka mljekari na Udbinu – po 13 d. litru.

Od oruđa i strojeva imaju: mlin sa 2 para kamenja pogonom na drveni ugalj, sada neradi jer je pokvaren, traktor, vršilicu, 4 kosačice i još drugoga oruđa. Već sada se vidi kakova će im biti budućnost, jer vide da neće moći spremiti dosta krme za blago – pa su obavjestili ove koji su istupili da će im morati i ove godine dati krme za ishranu blaga, jer zemlju nijesu smjeli obrađivati prije 1. oktobra.

Ovi su im veliko dušno odgovorili, da će im dati krme ali ne njima, već njihovom blagu jer im ga je žao da gladuje.

Ja imam rodbine i prijatelja, među ovima koji su istupili iz zadruge i među onima koji su ostali u zadruzi, pa sam probao pomirljivim načinom na nji utjecati da se izmire i slože, jer je zadrugarstvo dobro i potrebno im, kao n.pr. mlin, vršilica, traktor, pčelarenje, uzgoj dobre i plemenite stoke i t.d. Ali je mržnja među njima uhvatila toliki korijen da ih samo motika u grobu može pomiriti. Dva rođena brata mrze se ako je jedan u zadruzi a drugi istupio.

A zašto se mrze? Ovi koji su bili na kormilu obogatili su se, kuće i štale su lijepe pogradili, blago bolje izabrali. Kod djeljenja kakove pomoći sebi prvom su namirili, te bolje i veće dijelove uzimali, sebe smatrali kao neki bolji izabra-

ni puk. Njih je lako bilo poznati među narodom. Ugojeni, bolje odeveni, svaki kada kuda ide, van iz mjesta, nosi pod pazuhom veliku tašnu, dosta ih ima na ruci sat, a u žepu od prsluka ili kaputa, po jednu ili dvije olovke te nalivpero, prava gospoda. Njima je data sva vlast u ruke, vlasti su ih i pomagale, bez obzira da li što znadu i da li su sposobni za kakovu upravu, pravi moderni gazde.

A takovi su i ostali do sada.

Imovinu zadružnu smatrali su a i sada smatraju svojom prćijom, a ne zadružnom imovinom, pa i sada (nečitko) riječima: "Moji konji, moje krave i t.d."

A time ove druge vređaju, jer ih omalovažuju.

Ovi, koji su izstupili iz zadruge, složni su kao da su svi rodbina, i jedni drugim pomažu u svemu naročito kod obrade zemlje.

Ja se nadam da će vreme sve izliječiti, jer će ih nužda nagnati da se slože, jedni druge trebaju, n.p.

Sada će doći vršidba pa vršilica treba više ne zadrugarima nego zadrugama, isto tako mlin. Sada mu je pokvaren stroj pa ne radi. Kada poprave onda on nema što mljeti zadrugarima ako neće mljeti nezadrugarima, ovi neće valjda 10-20 klm. daleko ići tražiti mlin, a ovaj imaju pred kućom. Sve sam im to razložio svi priznaju da je tako, ali o pomirbi sad neće da čuju. Vrijeme će sve izliječiti.

Nikada "Tito" do sada nije imao ugled, i narod nije ga volijo ni poštivao kao sada kada je izdao dozvolu da mogu istupiti iz zadruge, jer su sada svi koji su istupili neobično zadovoljni i veseli jer su se doneklen riješili domaćih dahija.

Kažu, da im je za vreme rata i borbe mnogo obećano, a ništa, ili vrlo malo učinjeno, a sada ovom uredbom sve popravljeno. Mnogo rade od zore do mraka, jer mnogo toga imaju od kada im je zemlja povraćena pošto je za ono vreme dok su bili u zadruzi, slabo obrađivana pa zapuštena i zaparložena.

Tuže se na upravu zadruge, da im od alata, što su donijeli, i predali u zadrugu, kao, kako sam napred naveo, kola, plugove, brane, sjekire i motike ništa nije povraćeno pa na tom oskudjevaju.

Ovoliko do sad o zadruzi u Mekinjaru, i zadrugarstvu uobće u Lici jer koliko sam mogao doznati – putujući sada gore – niti u drugim mjestima sa zadrugami nije bolje, morda još gore. Skoro mi je rođak iz Bračevaca kod Djakova pripovjedao da su u njegovom selu zadruge bile dvije i obadvije likvidirane. Kada on – kao novopečeni komunista i drž. namještenik – jer zaposlen u Djakovu u uredu za nabavu sjemena – kaže, sada da su zadruge u njegovu selu – gđe im je tlo plodno za rad i razvijanje morale likvidirati, i da njegov otac koji je prije stupanja u zadrugu imao po 4 krave, 2 konja, desetak komada svinja, desetak ovaca i prvoklasne zemlje preko 20 jutara bijo gazda u selu prvi i živio sa suprugom i osmero djece, sada spao da živi na par jutara zemlje sa supru-

gom i dvoje djece, a od blaga ima samo 1 kravu i par svinja – od gazde postao bogac. A djeca neće da rade na zemlji već hoće svi da su u državnoj službi.

Eto doklen je sistem komunizma i ruskog zadrugarstva doveo, nekada napredno zadrugarstvo kod nas Srba i Hrvata.

Pa stavimo pitanje? Jeli našem seljaku potrebito zadrugarstvo i kako da se to osnuje a sadanje stanje uzliječi.

Našem seljaku je i te kako potrebito zadrugarstvo, ali ne ovako umjetno odozgo – po ruskom komunističkom načinu. Komunizam među seljake nespada, drugo je tvorničko radništvo i proletarijat. Našemu selu pomoći će se u prvom redu komasacijom zemlje, male parcele arondirati u veće komplekse zemlje pa makar i prisilno. S time bi se složila ogromna većina seljaka, a onda njima prepustiti da oni sami stvaraju zadruge po svojoj potrebi i primjeru drugih naprednih zemalja u Europi, kao Danska, Švedska i druge.

*

Zadruge seljaka treba da imaju, mline, vršilice, traktore, gđe se može upotrebiti i kosilice te drugo oruđe za bržu i bolju obradu zemlje.

Za tim, za pčelarenje, mljekarstvo, uzgoj bolje pasmine blaga, i t.d.

U opće za one poslove koje pojedine obitelji same nemogu obavljati, i za nabavu oni strojeva koje sami nemogu nabaviti, odnosno pojedincu suvišni – kao mlin – zajednici su potrebiti.

Zadružni dućan, potrebit je, u kojemu bi član zadruge mogao uz umjerenu cjenu dobiti u svako doba predmete za kućanstvo. Isto tako, seljaku zadrugaru bi se oblakšao život, ako bi većinu svojih proizvoda mogao unovčiti u zadruzi da ne mora za svaku malenkost trčati u grad 10-20 klm i dangubiti. Sve ovo pokazao bi sam život, što je potrebito a što nije već suvišno.

Sami seljaci među sobom sporazumjeli i viđeli jedni od drugih kako se bolje radi, i korisnije plod svoga truda upotrebiti.

Kad je već dozvoljeno istupiti iz postojećih zadruga i vidi se da seljaci masovno istupaju iz istih a time iste likvidiraju, nije se smjelo prepustiti pojedincima da tu likvidaciju provode po svojoj volji već po nekom redu n.pr. Kada se viđelo da većina članova želi istupiti – sazvati masovni sastanak sviju seljaka zadrugara – pa neka dođu nezadrugari – pa čuti njihovo mnijenje, kako bi se ta bolesna zadruga mogla izliječiti. Svako je zadrugu trebao uzdržati bar po imenu, dok se buntovni duhovi ne slože, a bezuvjetno odbor izmijeniti. I nedozvoliti da stari, omrzli, odbor vodi ostatak zadruge i smatraju ostalu imovinu – ne zadružnom već svojom prćijom. Kako se izražuju “moje blago, moja koza” i t.d. U zadrugu je donio ništa ili malo a sada svojata da je tuđa imovina njegova.

I sada nebi još bilo kasno, nešto slično poduzeti.

Naše selo još oskudjeva na pismenim osobami bilo muško bilo žensko. Oni koji svrše pučku školu rijetko se dalje usavršavaju čitanjem, većina mladeži predobije se propagandom za lakši i udobni život u gradu pa odlazi u grad na rad kakov bijo, a i u zanat manjina a nepismena ostaje na selu da životari i plete kotac kako mu je pleo i otac. Seosku inteligenciju čine učiteljstvo, svešteni-ci u koliko ih još ima i po koji penzioner. Učiteljstvo je u prvom redu zvano, da u selu širi prosvjetu i odgaja omladinu. Dali ono što čini i dali zadrugarstvu što radi. Učiteljski stalež većinom se popunjava gradskom omladinom, i to onom lošijeg kvaliteta, koja je u nauci slabija, i koja se više odala športu – nogomet i sl. – nego nauci.

Ova omladina, koja se je u gradu naučila na sasma drugi život nego li je na selu težko se privikava seoskom načinu života – osobito ženske. Tako gradski mladić – kada svrši učiteljsku školu – namješten na selu, u zabitomu mjestu, nastoji, na svaki način da se sela riješi i dođe u grad ili bar blizu gradu. Tako sela, osobito zabita udaljena od gradova, ali većih mjesta, te od svakih komu-nikacija – što se kaže Bogu za leđima, ostaju bez učitelja ili ih češće mjenjaju.

Učiteljski naraštaj na selu trebalo bi popunjavati seoskom, zdravom mla-deži, koji vole selo i u njemu se znaju snaći.

Odgojiti učitelje koji će sela u svakom pogledu posvjetliti i unaprediti. Većina – sada – gradski mladića – kada dođe na selo, donese sobom: loptu za nogomet, karte, ili šah – te nađe seoskog dokonika koji će mu društvo praviti i za selo – beskorisnim igrami – vreme pokraćivati. Koji mladi učitelj znade i razumije što zadrugarstvu, i gospodarstvu, povrtljarstvu, cjepljenju voćaka, pčelarstvu i t.d. Rijetki su ti.

Koja učiteljica znade, čistoću kuće, jelo spremiti, kvočke nasađivati, u vrtu raditi, na sebi što okrpati ili sašiti. Sve su ovo poslovi, koje treba u selu poma-gati i razvijati. Jer i kod najbolje volje agronomi nemogu to dospjeti. Jedan ag-ronom i na malom kotaru zabavljen je toliko kancelarijskim poslovima da jedva i te kako tako svršava te nema vremena ići na selo – što sada kažu ići na teren – da podučava seljake u najnužnijim radovima.

Sada, kada sam bijo u Mekinjaru, opazio sam da su skoro svi šljivari zara-ženi plijesničkim gnijezdima od leptira glogova prelca – koji će im još dok pod-rastu pojesti sve lišće sa šljiva. Uz to šljive ove godine nijesu rodile pa narod manje mari za nji. Ja sam ih upozorio da ova gusjenova gnijezda ruše i uniš-tavaju – bar sa grabljami – jer im šljive ni dogodine neće roditi ako gusjenice ove godine pojedu list sa šljiva. Ali malo je to imalo koristi jer su sva odrasla čeljad zabavljena od zore do mraka poljskim radom.

Što sam još opazio. Selo nema obrtnika, manjkaju kovači, tesari, stolari, postolari i sl. pa se ljudi muče i sami kako mogu i znaju pomažu se.

Država nastoji da usavrši tvornički obrt, da odgoji tvorničke radnike, a maloobrt i radnike maloobrtnike ne samo što ne pomaže nego ga sprečava i uništava. Seljaku na selu neće doći tvornički radnik da poklepa sjekiru i motiku, naoštri pilu, podkuje konja, ili napravi kola, već za to treba odgojiti malobrtnike. Isto tako, seljakinju, na selu neće doći iz grada učena vješta sobarica i kuharica, koja će seljačkoj ženi pokazati, kako će, sobu i kuću urediti, cvjeće odgojiti, jelo spremiti, pilиće odgojiti i t.s. Već za to treba učiteljice odgojiti, a one opet seoske domaćice podučiti, pa one selu omiljeti i selo njima jer će im sve to stostruko naplatiti. Jer je selo – što kažu lovinčani vrelo mudrosti – a ja kažem vrelo narodnog života.

Moje rođenje i doživljaji

Moja mater, rodila me je u zadrugi Radeka kbr. 64 dana 6. decembra (u četvrtak) a krstili su me dana 10. decembra (u neđelju) – po starom kalendaru – 1868. godine u Mekinjaru.

Otac moj jest Danilo Radeka, a mater Božica, zvana Koka, rođ. Vračar. Kum na krštenju bio je Đurađ Bunčić, a krštenje je obavio sveštenik Dane Cvjetićanin.

Oko moga rođenja i krštenja, postoji ova priča.

Pošto su, prije mene, moji roditelji imali tri sina, koji su umrli još nejaka djeca, a u kući nije bilo mladi oženjeni parova koji bi imali djece, to je po običaju, trebalo pozvati babe vračare da dadu savjet kako djeca neće umirati, pa su one predložile slijedeće

1) Treba za djete pribaviti povoje od tri Stoje koje su već odgojile djecu
2) Treba za krštenje pribaviti vode sa tri živa vrela
3) Za kuma treba pozvati onoga koga otac u jutro prvoga sretne, onoga dana kada djete namjerava krstiti

Prvom uvjetu, bilo je lako udovoljiti jer je u selu bilo dosta Stoja, koje su imale malu djecu

Drugom uvjetu je bilo teže udovoljiti, jer u blizini nema žive vode (vrelo koje izvire više vremena u godini) a donijeti vodu kući iz daleka – da niko nevidi – jer bi se rugali, ako djete umre (da nekoristi ni Suvaja ni Karamanuša), pa su morali po noći vodu nositi, osim sa Suvaje, još sa Karamanuše, jednog većeg potoka, daleko preko dva kilometra i treća sa Zaklopače, jednoga vrela u polju Hržić na Krbavi, daleko oko 5 kilometara.

I za kuma, nije bilo lahko, jer ono jutro kada namjerava dijete krstiti, namjeriti se može na kakova zla čovjeka, pa ga okumiti nije lahka stvar.

Ali u ovom trećem je slučaj pomogao. Moj otac pošao je toga dana ujutro rano u Kotarinu (prostor gđe je sieno), koja je bila blizo crkve, donijeti sijena blagu, te na povratku sreo Đurđa (Đuđu) Bunčića – čovjeka mirna i poštena – koji je pošao zvoniti za jutarnju mjesto svoga oca – Kaštara Staniše – pa čim ga je otac zamolijo, za kumstvo odma se je tomu odazvao, te su me isti dan krstili prije liturgije.

Pošto, moga oca - stric Dmitar i strina Stana (zvana Zeka) – nijesu imali djece osim jedne, njegove kćeri sa prvom ženom, Sovije, te su nji dvoje uzeli k sebi mene kao svoje dijete, te sam sa njima odrastao, i ako u jednoj zadrugi, ali odvojeno od moga oca i matere tako da sam babu Zeku zavolio više nego svoju mater jer se dobro sjećam da sam se više bojao, što su me strašili, da će neki pandur (Pićin Vuković) odnijeti babu Zeku na Krutine pile (vrh brijega na kome često ima magle) nego da mi mater odnese.

Sjećam se, kad je u Mekinjaru bila još Kumpanija i zapovjednik obrlajtman Pokrajac (postoji mu grobnica na karlovačkom groblju), kada je od kolere umro Vujin Šakić (kod pokopa zarazio se i umro Mile Ilić paroh iz Srednje Gore, otac Genin) i još koješta iz djetinjstva.

U školu u Mekinjaru pošao sam god. 1877. – te je godine umro u mjesecu decembru djed Dmitar.

Učitelj je bijo Stanko Šakić, to je bijo prvi kvalifikovani učitelj u Mekinjaru.

Prije njega bijo je – kroz dvije godine – neki za nuždu pismen mladić, Stanko Kliska (notlerer)[14] koji je otišao nekamo u Slavoniju i neznam što je sa njim bilo.

U Mekinjaru je osnovata škola 1875. u starom oficirskom kvartiru, a prije nje je bila škola 2 god. u Podlapači (sadanjem Podlapac) a još prije na Udbini u nekoj staroj turskoj kuli koja se i sada zove stara škola (u drugom ratu porušena).

God. 1881 svršio sam pučku školu, pa me je otac dao u gimnaziju u Gospiću, na stan nekomu Pani Obradoviću – ocu strine mi Dmitre. Za moju hranu davao je živeža – žita, mrsa, i u jesen koju ovcu ili kozu za pastrvu[15], pošto nije imao novaca. Knjige i teke sam teško nabavljao pošto nije imao čim plaćati, pa sam nešto dobivao od škole a nešto od sudrugova.

Nauka je težko išla bez knjiga bez pisaćeg materijala, bez urednog – barem donekle – stana, jer sam spavao na škrinji zimi, a u ljeti na sijenu u štali, a učio većinom na štali kod blaga, gđe mi je dosta vremena odnijelo loptanje, ćulanje i špekulanje, naravski kad se drugi igraju nemogu ni ja učiti.

Najviše pažnje morao sam posvetiti predavanju i uvatiti vremena da napišem riječi i prevod.

14 Notlerer (njem. Notlehrer) – pomoćni učitelj, kad ne postoji kvalifikovani

15 pastrva ili pastrma – sušeno ovčje ili kozje meso

Drugovi su mi bili, od seljačke djece, Đuro Škarić, Vajo Kangrga, **Franjo Marković**, Rade Narančić, Stevo Bogdanović i drugi., od građanske djece **Stjepan Bakarić, Rude Matanić, Ivica Šarić,** Mane Radmanović, Vaso Prica, Pajo Obradović.

Ravnatelj je bijo **Seneković**, vrlo dobar i pristupačan čičica srednje veličine sa lijepom bradom, jedva smo čekali da dođe u razred i obiđe nas te pita pojedinca o njegovu življenju i prilikami. Nijesmo se bojali ravnatelja.

Razrednik je bijo Josip Sarkotić jedan naduli napastan čovjek, nikada ga nijesam vidio vesela ili nasmijana, već uvjek srdit, i najblaža mu je riječ bila za djake – ako se je išta smeo – "marš na mjesto derište".

Svi ostali profesori bili su manje više dobri i snošljivi, a osobito pok. Nikola Božanić, to nam je bijo majka i otac, bez obzira na stalež ili vjeru, on je svakoga djaka rado gledao, rado mu je dao uputu, ne samo u svojim predmetima, matematici i fizici te prirodopisu već i u ostalim koji nisu njegovi.

Sin seljaka (Danila Božanića iz Korenice) razumio je težko stanje seljačke djece, pa je u svakom pogledu uzimao tu djecu u zaštitu.

Bio je mlad, visok, crnomanjast sa malom crnom bradicom, uvjek veseo i nasmijan, do težke žalosti koja ga je snašla a i u grob onako mlada pomogla leći, a to se je desilo ovako.

Pok. proto Nikola Mandić – potonji mitropolit Dabrobosanski, (zvan Petar Mandić, bio nam je Kateheta) udovac sa kćerkom jedinicom – nesjećam se sada imena – koja je bila krasna djevojka – plava visoka – u koju se je zaljubio prof. Božanić, te su i zaruke već bile obavljene.

Nakon zaruka, a moguće i prije ona oboli od sušice i naglo umre, te se ovo kosnulo pok. Božanića – a moguće je u on pobolijevo od slične bolesti, da nakon nje za godinu dana umre.

Pokopat je u Gospiću na srp. prav. groblju gđe mu je i spomenik podignut.

Pošto se je naša zadruga kb. 64 1883. podjelila, to me otac nije mogao davati više u gimnaziju, s razloga što za moju hranu nije mogao davati niti ono žita, a i što sam mu trebao kod kuće za rad jer nije imao za posao nikoga osim sebe i matere moje, a naročito i najviše što mu blagu na pašu nije imao tko ići, što je za ličkog seljaka veoma važno, jer kod nas u Lici nenapasa se blago oko kuće, već se goni na pašu daleko u šumu i brda pa tko nema pastira nemože niti blaga držati od koga živi.

Ovako sam ja nakon dvije godine gimnazije, svršijo moje školovanje u istoj.

Vreme od prekida škole 1883 do odlaska u vojsku 1892. proveo sam kod kuće obrađujući zemlju sa ocem ali više kod blaga na paši jer ako bi ja uz svoje ovce i koze pričuvao i komšijsko blago oni rado pomozi mome ocu u poslu na njivi, pa smo uvjek imali dosta poslenika bez ikakve plaće.

Ovo vreme nije mi prolazilo bez knjige u torbi, na paši ili u kući u zimsko doba. Pošto su onda u Mekinjaru bili učitelj Stanko Šakić i sveštenik Janko Milojević, čije sam blago sa svojim čuvao, pa su mi davali dosta knjiga za čitati.

Kao: pjesme sabrane po Vuku Karadžiću, pjesme Zmaj Jove, Kačića Mijošića, Kotarski serdara, i ine narodne pjesme. Viteza Jovana od Petefija znao sam napamet. Vrčevićeve pripovjetke i t.d. u opće što su oni čitali to su i meni davali da čitam.

U ono vreme nije bilo ličko stanovništvo raztrovano politički kao sada, zvali su jedni druge "Vlasi, Kranjci, Bunjevci" ali opet su bili pomirljivi i sve prijateljski svršavali.

Učitelj Stanko i pop Janko, bili su veliki Srbi, ali im to nije smetalo da budu dobri prijatelji i kumovi sa velikim Hrvatom Stipom Diklićem trgovcem i Jukom Javorom birtašom u Podlapcu, pa kada je Zmaj izdao svoju Veliku liru, pored njih dvojice istu je naručio a većinu pjesama napamet znao i Stipe Diklić.

Osobito su se u Lici slagali sa Srbima Bunjevci, jer su imali skoro jednaku nošnju naročito ženske haljine, zubun i pregače.

Neki Jure Pavelja iz Boričevca kada bi se napijo onda bi zapjevao na Udbini: "Oj Udbino gnizdo sokolovo u tebi su se sokolovi legli, a sad se legu Kranjci trbušnjaci" (jer su bili većinom birtaši pa su imali velike trbuhe), a za ovu pjesmu dobio bi batina da ga opet Vlasi ne odbrane.

(1953. - sada je Udbina posle rata ruševina bez Kranjaca trbušnjaka)

Idući za blagom, upoznao sam se – još bolje, jer smo se od djetinjstva poznavali – i zavoljeli smo se sa djevojkom Anom (zvanom Anikom) Podkonjak kćeri Petra (Peke) Podkonjaka i supruge mu Marte.

Meni se je osobito dopadala jer je bila – osim lijepa i naočita – skromna i mirna a u ručnom radu valjana, nije se nikada upuštala u nedostojne šale i lakrdije sa čobanima kao neke njezine drugarice. Ja sam se isto tako njoj, dopadao što sam bijo napredni i načitani od drugi čobana i nijesam se pred djevojkami uzpušta u neslane i bezobrazne šale i dodijavanja već sam uvjek bijo pristojan u društvu. Osim toga ona se je nadala – pošto sam se družijo sa boljim dičacima a voljeli su me pop i učitelj, da ću postići neku službu (n.pr. lugariju) i lakši život nego drugi seljaci.

U mjesecu martu 17. 1891. Uzet sam u vojsku i pošto sam, izvukao velik ždrebni broj (1216) to sam dodijeljen domobranstvu (26 puk. III bataljon Gospić) i pozvat na stup. službe tek 1. marta 1892.

U ovo vreme od novačenja do nastupa vojne službe, mi smo se još više zavoljeli, te posredovanjem moga strica Rade Podkonjaka i nezine sestre od tetke djevojke Anice Podkonjak (Savine) odlučili da se oženimo, ali tek kada ja vojsku odslužim.

Ako je ova naša odluka bila i tajna ipak je svijet za nju doznao pa je neko odobrava a neko kudijo, a stric Rade i Anica su se uvjek podjarivali, naročito Anica i moja sestra Jeka kada su se u jesen 1891. udale u komšiluk njezin za dva brata, prva za Nikolu a druga za Simu Podkonjaka. One su sad tek počele nagovarati kod naših roditelja da se odma uzmemo, a lahko ih je bilo nagovoriti (njezine roditelje) jer je njezina mlađa sestra Boja dorasla za udaju, pa se nije moglo čekati sa obe dok se ja vratim iz vojske, a udaja Bojane nije smjela biti prije starije Ane, jer bi to bilo za Anu sramota da se mlađa sestra prije ne uda. Moj pako otac želio je tu ženitbu radi poslenika, jer pošto se je udala sestra Jeka, a ja ću otići u vojsku nije mu imao tko raditi pošto su brat Mile i sestre Milica i Sovija bili nejački za posao.

Tako u zimi naročito oko Božića 1891. i 1892. ovi posrednici skuvaju da se mi oženimo po Božiću 1892. I to udesimo da se zaruke obave 1. februara (ponedeljak) 1892.

Kod zaruka osim mene bijo je moj otac, stric Ilija i Rade te baba Podkonjak, pa kad je formalnost obavljena – jer je sve već ranije bilo uređeno – tobože prosidba po stricu Radi (zašto smo došli, dali sam ja po volji djevojci, dali njezini roditelji pristaju i t.d.) ja sam zaručio time što sam joj dao jednu lijepu i veliku jabuku u kojoj je bilo ubodeno 5 forinti u srebru (za onda velika svota novaca).

Nakon obavljene zaruke, počela je večera sa rakijom i vinom i dogovor, kada će se obaviti vjenčanje, ali iz razgovora se je odkrilo da nju želi oženiti neki Ćiro Radovanac iz Rebića – za koga ona nikako nije htjela, i da joj prijeti da će je naslino oteti, što bi on mogao učiniti jer su Radovanci bili na zlu glasu. Ovo su nam sve žene kazale, a bila je istina kako će se dalje viđeti.

Kada smo se ugrijali rakijom i vinom, predloži stric Rade da ona ide sa nami odma ovu veče, da Radovance stavimo pred gotov čin, što bude i ugovoreno, a nije nam niti na pamet palo kakove zapreke će nastati za vjenčanje od strane vojske.

Mi smo držali da se možemo vjenčati odma u dojduću neđelju. Crkva je blizo, pop je dobar, a kuma već imamo (pok. Jandriju Stojisavljevića žandar.vodnika u penziji) a ostali će se već za 6 dana pripremiti. Naravski ona i ja smo se utom pitali i na to pristali.

Sreća je bila što smo se puštili u taj ragovor i tako otegli naš povratak kući do predadan (skoro zore) jer napred sa svojom družbom pomenuti Ćiro Radovanac – doznavši da će te večeri biti zaruke a moguće da djevojka bude odma išla s nami – pripremijo je na jednom pustom mjestu zasjedu, sa namjerom da nas napanu nju otmu, a nas pobiju pa i nju ako nebude s njima htjela ići. Ovu im je namjeru osujetio neki naš rođak Jovan Romić, čija je kuća blizo te zasjede, pošto su psi svu noć lajali na ove koji su bili u zasjedi, to se on predadan

digne uzme pušku i pođe viđeti našto psi laju ovi se poboje da bi ih pozna a moguće i puca na nji – jer je bijo čovjek odvažan i naoružan – pa pobjegnu ostavivši u zasjedi kolac i hrpu kamenja čime su nas htjeli napasti.

Daklen jedno naše zakašnjenje a drugo opreznost Jovana Romića spasila nas je od katastrofe.

Drugu večer ovi isti ljudi zapale stog slame mome tastu Petru Podkonjaku da mu se osvete, a moguće bi nam i dalje štetu činili da komšija i prijatelj toga Ćire Stojan Radovanac nije oženio (odvo nasilno) moju svast Boju sestru Aninu. Oni su potlje ovo sve priznavali, pa se je to zabacilo i zaboravilo, jer takovi slučaji nisu bili rijetki.

Ovaj isti Ćiro Radovanac potlje kada je došao u Gospić služiti vojsku, dodijeljen je u moju satniju gđe sam bijo narednik, i bijo mi je jako dobar i poslušan, priznavao je svoju ludu pogrešku zasnovanu u mladosti i po nagovoru drugih.

Kada sam drugi dan otišao popu Janku da uredim za vjenčanje tek se onda odkrilo da on nesmije nas vjenčati bez dozvole vlasti, te se ja uputim u Gospić zapovjedniku bataljuna, po ženidbenu dozvolu, ali mjesto nje dobijem poziv da nastupim vojnu dužnost 1. marta t.g a kada odslužim vojni rok da se onda vjenčavam, dali će to biti nakon 8 neđelja ili nakon 2 godine, to je još pitanje. Nijesmo smjeli niti pomisliti kada će proći 8 neđelja, a kamoli dvije a i više godina – nevjenčani i rastavljeni 4 god. 9 mes. i 4 dana, jer smo se vjenčali tek 1896. oktobra 4. Prije se nijesmo mogli vjenčati jer sam otišao – sporazumno sa njom dobrovoljno dalje služiti u domobranstvu i morao sam čekati dok dođem na red za ženidbenu dozvolu. Za čitavo ovo vreme meni je bijo snošljiv život, ali je ona mnogo patila i trpila, nevjenčana bojala da ću je ostaviti, a težak posao koji morala obavljati jedva je podnosila.

Novi život i početak voj. službe

Dne 1. marta 1892. (poneđeljak) nastupio sam vojnu službu kod III bataljuna 9. satnije u Gospiću Karlovačke 26. dom. pješ. pukovnije.

Došao sam sa ocem, još dan prije u Gospić, nas 5 iz Mekinjara – Nikola Ćulavić, Đuro Marinković, Toma Kozlica i Nikola Zjajvuk – te se prijavismo u kasarnu u Kaniži, oko 10 sati prije podne, odma na liječnički pregled (po dr J. Kinu potonjem špecijalisti za očne bolesti u Zagrebu) i predadoše nas satnijami za oblačenje i obskrbu.

Ja sam dodijeljen 9. satniji, koje je bijo zapovjednik satnik Josip Bocak (mali zvani Zagorac iz Sv. Ivana Zeline) podređeni časnik bijo je nadporučnik Viktor Šreder, narednik Mile Dujmović, račun. nared. Stevo Orlić, vodnik Ivan Bukovac, a razvodnik Mile Kljaić iz Lapca i Ivan Jurković iz Brloga.

Zapovjednici ostalih satnija bili su: 10. Miroslav Ferlan, 11. Petar Brezić, 12. Đuro Nećak.

Zapovjednik bataljona, bio je puk. Milan Vranešević, pukovnije pukovnik Josip Bah, brigade pukovnik Vilim Klobučar, divizije (ili vojnog okruga) podmaršal Matija Raslić, vrhovni zapovjednik domobranstva bio je general konjaništva nadvojvoda Josip (Mađarski palatin) a njegov zamjenik (adlatus) podmaršal Julius Fornjak. Ovo su bili moji predpostavljeni koja je imena morao svaki regrut čim prije naučiti.

Ja sam ih svije, imena i činove znao još prije nego sam došao na nastup službe, jer mi je pop Janko odnekuda pribavio koledar "Zvonimir" u kojem su bila unešena sva imena časnika i sve ustrojstvo vojske (osobito mi je dobro došlo razdjeljene i smještaj vojni jedinica i imena zapovjednika) koje sam sve znao na pamet.

Domobranstvo je bilo ovako razdjeljeno: 28. peš. pukovnija i 10 husarski, od kojih su 24 bile u Mađarskoj sa službenim mađarskim jezikom 1-24 i 4 u Hrvatskoj sa hrvatskim služ. jezikom i to: 25. domobr. pješ. pukovnija u Zagrebu (stožer i 1. baon[16].) 2. Baon. u Varaždinu, 3. u Belovaru, 26. dom. pje. puk. u Karlovcu (stožer u Karlovcu i 1. baon. na Švarči, 2. baon. u Ogulinu (od 1896. u Karlovcu, a 3. baon. u Gospiću, 27. dom. pješ. puk. u Sisku (stožer u Sisku i 1. baon i 2. baon u Sisku, a 3.bataljon u Novoj Gradiškoj, 28. dom. pješ. puk. u Osijeku (stožer u Osijeku i 1. i 2. baon u Zemunu), 25. i 26. puk. činile su 83. brigadu, 27. i 28. opet 82. brigadu,. obe brigade u vreme mira činile su VII domobransko okružje, a u vreme rata postrojavale su 42. peš. diviziju, topništvo i pomoćne vrsti oružja dodjeljivano je kod manevara i u slučaju rata od zajedničke vojske, a konjaništvo imali smo svoje i to domobransku 10. husarsku pukovniju koja je bila u Varaždinu (Hraščica) a jedan odjel u Virovitici.

Kako sam napomenuo ovo ustrojstvo vojske i imena predpostavljeni znao sam točno još prije nego sam došao, kao regrut pa mi je to mnogo olakšalo službu, jer kad su se drugi mučili učeći to ja sam drugi posao radio čistio pušku ili učio što drugo.

Devetoj satniji došlo je nas 60 regruta, ja sam bijo među najmanjim na lijevom krilu, dosta slab i mršav, svi su skoro od mene jači i viši bili.

Oblačio nas je računarski narednik Stevo Orlić pa pošto sam bijo okretniji od većine drugi, a uz to Srbin, dao mi je bolje odjelo, naročito cipele svoje predelane i prilagođene te sam odma se bolje obučen izticao od drugi.

Hlače i kapa bili su od crvenog sukna, kako je onda domobranstvo nosilo.

U ono vreme bila je zima u Gospiću veoma jaka, snijeg je 1. marta bijo skoro 1 metar visok i vrlo hladno, tako da su svi bunari bili zamrznuti, te je voda za piće, umivanje i kuhanje nošena izpod leda od mosta sa Novčice, preko ½ kilometra daleko, onda lijevana u posebne aparate, da se filtrira, onda tek

16 Baon (njem.) – kratica za bataljon

upotrebljuje, stoga je svaki čas 8 momaka sa 4 škafa na kolcima moralo ići po vodu.

Prvi dan, dok smo se obukli, trebalo je ići po vodu, pa je neki razvodnik Jurković pozvao nas da se dobrovoljno javimo tko će ići po vodu. Ja i neki Stojan Milaković – jak kao konj – stajali smo na blizo pa se ja javim da ću ići po vodu, a Stojan se poče skrivati za druge, to opazi razvodnik, i njega po grivi "Amo napred. Ti jaki što se sakrivaš, a ti mali što si se javio sam, nećeš ići" i time se ja izbavi tada od vode, a potlje ni na kraj pameti nikom nije bilo da mene na radnju određuje, uvjek bilo neki za kaznu radi neznanja teorije ili, nečistoće robe i oružja, to mi je bila odredba na rad prva i poslijednja.

Kako sam napomenuo, odjelo mi je bilo dobro od rada sam bijo zaštićen a obuka mi je išla bolje nego drugim. Što se tiče hrane, bijo je kuvar neki Gnjatija Šijan iz Zrmanje, čovjek stari oženjen otac 3 djece, nepismen pa sam mu ja pisao pisma ženi Milici i čitao kada bi mu od kuće došla, te me je zavolio, i uvijek nastoja da mi dade bolju juhu (prženu župu) u jutro i večer a isto tako u podne, za mene je većinom dva puta zavaćao iz kotla, malo sa dna gustog i malo sa vrha masnog. Kruha, u koliko bi uzmanjkalo (2 1/2 štruce na 5 dana) ja sam uvjek kupovao komis od kuvara, a ne bijele od pekara – oni drugi kupi bjeli kruh još vruć, nadrobi u slabu juhu, pa za čas drži gaće u šakami – a ja sam uvjek bijo zdrav prem da sam kod kuće prije vojništva često pobolijeva na želudcu, ovako zdravlje me služi i sada, a ja držim da mi je želudac utvrdila u vojništvu baš ona pržena župa i komisni (raženi) kruh. Kako sam napomenuo rada sam bijo oslobođen, hrana je bila prilična, vježba i škola išle su dobro, a straže, kao stražar riješio sam se na ovaj način.

Običaj je da regruti u prvi 5 neđelja neidu na stražu, ali je bila potreba da me odrede na stražu u dvorištu kod magazina za spremu oružja i municije i zgrada preko noći, jer se je jedan stražar stari vojnik – razbolijo, mene su postavili kao stražara od 11-12 sati, ima sam dužnost čuvati magazin i paziti da ništa iz vojarne niti u vojarnu nedođe bez dozvole.

Oko 12 sati dođe baon. nadzornik narednik Mate Kolaković pa pošto je zaboravio, ili se činio da nezna znakove spoznanja (bojni zov, ime jednog vojničkog predmeta i lozinku, ime jednog mjesta) ja ga nijesam pustijo proći već sam uzbunijo i dozvao straže zapovjednika, to se je njemu i svijem dopalo i tako sam stekao ugled skoro u svem bataljunu, jer je on to pripovjedao svome zapovjedniku Đuri Nećaku, kako ga je jedan regrut 9. satnije po noći odpravio na straži a ovaj drugi me je potražio i prvo mu je pitanje osim toga bilo jesam li Srbin, jer je satnik Nećak bio ne Srbin nego Srbenda. Tako sam ja moji 8 neđelja regrutske muštre prilično lahko i dobro proveo, na koje vreme u početku nisam smijo niti pomisliti, osobito dok je obuka – radi velikoga snijega bila ograničena samo na kasarnu, a čim se moglo izići van na vježbalište već je vreme brže prolazilo.

Kako je kod kuće bilo mojoj nevjenčanoj suprugi – prem su joj svi bili dobri – to samo ona zna, druga kuća, drugi običaji.

Koncem mjeseca aprila, dovršena je regrutska obuka pa je trebalo suvišne regrute kući pustiti, jer od 60 momaka nalazećih se na obuki smjelo je ostati samo 25 i 5 za podčasničku školu. Kod izbora mene nisu ni pitali – kao druge – za obiteljske odnošaje i bi li kući išao, već me jednostavno prvoga odrediše u podčasničku školu, sa još četvoricom Nikolom Karleušom iz Brloga, Stevom Mašićem izpod Huma, Đurom Vukobratovićem iz Bjelopolja i Josipom Tomičićem iz Lovinca odnosno Petrinje. Svaka satnija dala je 5 (20). Zapovjednik škole bio je satnik Đuro Nećak a pomoćni obučavatelji nadporučnik Viktor Šreder i vodnik Jerko Petrić.

Škola podčasnička išla mi je vrlo dobro. Stražu i radnje nismo obavljali, bili smo bolje od drugi obučeni, imali smo posebne prostorije za obuku, zapovjednik nam je bijo strog ali pravedan, mene kao najboljeg školarca a Srbina imao je vrlo rado, držao je da nema predmeta koga ja neznam – pa su me prozvali "Teslom" radi toga što sam sve predmete koje moram i koje nemoram najbolje zna, i što sam poklopcu kufera sa nutarnje strane ima nalijepljeni mnogo slika sa srp. trobojnicom cigare papira – ako nijesam pušio – Nikole Tesle, na kojima je ćirilicom pisalo "veseli se srpstvo a najviše Lika kad nam rodi takovog umjetnika". Kada bi bijo pregled kufera mi bi morali otvoriti kufere pred krevetima. Poklopac moga kufera bijo je sav šaren od slika Teslini, Brankovi, Zmaja Jove i drugi srpski znameniti ljudi, a nikome nije palo napamet, da bi me za to ukorio. Jest majko napasti srpstvo pa se zamjeriti Đuri Nećaku, eto dvoboja gđe će sigurno protivnik nastradati, ili ako dozna zap. bataljona – strah i trepet – Milan Vranešević a pogotovo zap. potonji pukovnije puk. Emil Belovitić eto kazne.

Koliko je nekih od obučavatelja bilo ograničeno poznavanje historije neka kažu ovi primjeri: Neki Dujo Skorup narednik – koji je bijo kod okupacije Bosne ranjen (rasječena mu sa desne strane gornja gubica tako da je u onoj rasječini mogao kada puši cigar držati) tobože tukući se sa Turčinom – a zli jezici su govorili da ga je neki Simo Milašinović vodnik u piću udario litrom po glavi i da mu je od toga rana. Ovaj Dujo Skorup učio nas je u historiji da je Franjo Josip potomak Sv. Stjepana kralja Ugarskoga pa da za to u naslovu ima naziv apoštolski.

Opet neki nadporučnik Kajetan Bedini Riječanin, koji je moje prezime izgovarao Radek-ka i tumačio da sam Talijanskog porijekla i da bi se morao potpisivati sa 2 cc ovako Radecca. Tumačio nam je obsadu Kisega, tako da ga Turci nijesu mogli osvojiti jer ga je branilo platno gradsko (zidovi) i kako su naše prababe znale tkati tako jako platno da ni ondašnji top nije mogao probiti a kamoli puška. Ovoj benaviji sam se nasmijao, te kada me je Bedini na red pozvao odgovorio sam mu da nije to bilo, gradsko platno tkano, već da su se ta-

ko zvali gradski obrambeni zidovi bijelo ofarbani odredio me je na bataljunski prijavak, ali je potlje od toga odustao, da se ne blamira. Špecijalnu kartu i obće karte znao sam bolje nego neki satnik Petar Brazić, pa sa ovakovim lahko biti pametan. Svršetkom školske obuke, ocjenjen sam iz svije predmeta sa veoma dobar, te sam imenovan 18. VIII 1892. pravim desetnikom, od ostalih 20: 7 razvodnika naslovna desetnika i 8 razvodnika, ostali nijesu odma čin dobili već potlje logora iste godine. Na ispitu je bijo ondašnji zap. pukovnije pukovnik Emil Belovitić te nas je odma ocjenio i razvrstao, samo smo čekali 5 dana staležku zapovjed da možemo zvjezde prišiti. (Nastavak na str.4 –napred)

Ovđe razvršćujem činove kako su onda kod domobranstva bili od najnižeg počevši:

		Zvijezde			Mazda	Dnevno	novčići
		žuta	crvena	zlatna			
Podčasnici odjelo momčadsko, zvijezde na ovratniku	Obični momak (vojnik)				||	||	6
	Razvodnik			2	||	||	10
	Naslovni desetnik (titular)			2	||	||	10
	Desetnik na bajuneti portape			2	||	||	15
	Vodnik			3	||	||	20
	Narednik (žuti svileni pertl i sablju) - ako ide na vježbu,ako je u pisarni Keleš (tesak) ili bodu			3	||	||	35
	Kadet-časnički zamjenik (zlatni pertl i posebni doplatak)		1				35
Časnici	Poručnik			1	oficirsko odjelo		
	Nadporučnik (ofcirsko odijelo)			2	||		
	Satnik			3	||		
Stožerni časnici	Major			1	Zlatnu liniju na ovratniku		
	Potpukovnik			2	||		
	Pukovnik			3	||		
Generali	General major			1	U lačami creveni laipas, ovratnik sav zlatan		
	Podmaršal			2	||		
	General konjaništva ili topništva			3	||		
	Maršal	Kao generali samo mjesto zvjezda ima hrastov list okrenut dolje dočim je car imao hrastov list okrenut gore, a ostalo odjelo kao generali					

U ono vreme ustrojstvo Austro-Ugarske vojske bilo je ovako: 1. Cecesar. kralj. vojska 2. Cesar. Kralj. Landver i 3. Ugarski Honvedi (domobranstvo) i Hrvatsko domobranstvo.

Cesaro Kralj.vojska i cesar Kralj. Landver imali su službeni jezik i komandu njemačku.

Ugarsko domobranstvo – Honvedi – imali su službeni jezik i komandu mađarski.

Hrvatsko domobranstvo imalo je službeni jezik i komandu hrvatsko-srpski.

Cesaro kraljev. vojska i cesar. Kralj. domobranstvo spadalo je pod komandu ratnog ministarstva u Beču.

Ugarsko i hrvatsko domobranstvo spadalo pod komandu domobranskog ministra za zemaljsku obranu u Budimpešti kod kojega je za hrvatsko domobranstvo bilo posebno odelenje. Izobrazbu Ugarskog i Hrvatskog domobranstva nadzirao je jedan vrhovni zapovjednik domobranstva (general konjaništva ili topništva). Kada sam ja došao služiti bio je nadvojvoda Josip, palatin ugarski a nakon njegove smrti: general konjaništva Vilim Klobučar – Ličanin i ako seljačkog porijekla iz Kosinja (sin granič. obrlajtmana) došao je do najviše časti u državi jer su Mađari mnogo držali do domobranstva, odnosno do vrhovnog zapovjednika. Sva rješenja (okružnice i naredbe) od Ministarstva za zemaljsku obranu u Budimpešti su za hrvatsko domobranstvo u dva jezika mađarski i hrvatski-srpski, a odgovori na ista i podnesci Ministarstvu pisani su srpsko-hrvatski. Pukovnije su se osnivale sa brojevima pješadija od 1-28, a konjica od 1-10 te su brojeve momčadskog staleža nosile na lijevoj strani kape od sukna crvene boje na plavim kapami, a žute boje na crvenim.

Pukovnije ces. kralj. Vojske razlikovale su se hlačami, čizmami (paroge) i pucetima: one što su popunjavane iz zemalja ugarske krune, imale su uske (mađarske) hlače (Ugarska i Hrvatska), a one iz zemalja spadajući pod carevinsko vijeće široke pantalone (Austrija, Češka). Čizme su imale raznih boja, te ako bi došlo da dvije pukovnije imaju jednake čizme i hlače, onda su im data različita puca na odjelima, bela ili žuta, tako su se mogle razlikovati te pukovnije.

Lovačke (jegerske) čete, konjaništvo i topništvo imali su na pucetima broj puka odnosno bataljuna.

Ova oružana sila Aust-Ugarske države razdjeljena je bila ovako: u 3 vojske (armade) na čelu svake bijo je određen arme-komandant (maršal ako taj čin dostigne inače general konjaništva-topništva – potlje se zvao generalpukovnik):

A) sjeverna prema Rusiji,

B) jugozapadna prema Italiji (i ako su bili u savezu)

C) južna prema Srbiji (Balkanu)

Pešadije
Ove armije (vojske) dijelile su se u 15 bojni zborova (korova) 42 divizije, 84 brigade, 101 peš. puk.: dalje 31 samostalni lovački baon (kao naši planinci) i 1 tirolska lovačka pukovnija koja je imala 12 bataljuna; dalje 28 domobr. pukovnija i 22 puka landvera (carski domobranci), te 4 bos. herc. puka sa fesovimi širokim hlačami i dokoljenicami.

Konjica
42 konjaničke pukovnije (16 ulanerski 15 husarski 11 dragonerski) 10 domob. hus. puk. i 1 odjel okonjeni strelaca (u narodnoj nošnji) u Sinju i Dalmaciji.

Topništvo
15 vojno zborni pukovnija i 42 divizijske pukovnije, osim tog pomoćne čete; pijoniri, saniteci, obskrbne čete, ratna mornarica, tvrđavno topništvo i sl. stručnije pušaka aeroplana i inog oružja onda nije bilo.

Tako sam sa 18. VIII 1892. (Franje Josipa rodjendan) postao podčasnik u činu desetnika – te je godine bijo logor u Feričancima – a ja sam kao najstari desetnik aktivnog staleža – dobijo vod 3. Da mu zapovjedam, pa sam imao grdne neprilike s tim vodom i zapovjedanjem. Teoretički sam sve vrlo dobro znao ali praktično izvesti! Izvesti, to je bilo teško n.pr. vod ide (maršira) u tjesnu prostoru i dok se ja dosjetim što ću zapovjedati već su ljudi došli do zapreke – živice ili grabe ili plota i stati sad nemaš kuda već nazad front i opet stupaj, to je zadavalo velike muke i blamaže. Ali stari desetnici – logoristi – oni što su kod vojske odslužili 3-4 god – koji su bili krilne časti – čim vide da sam ja u neprilici što ću zapovjediti sam to učini – te više puta i njemački zapovjedi i stavi me pred gotov čin, i tako situaciju spasi.

Najmilije mi je bilo kada bi me kamo u obhođe poslali (patrola) tu se nijesam ni oficira bojao da će bolje izvesti, sam svoj gospodar sa desetak dobrije momaka samo požuri da protivnika pretečem, i prije uhvatiš točku zgodnu za pregled tla, pa je uspjeh siguran, te šalji prijavu čim prije – a onda se šeći po šumi ili bujadarama.

Te godine (1892) bijo mi je prvi početni logor, kojega se svaki vojnik s pravom – boji, jer naporan hod 20-30 kilometara sa punim telećakom a na vrućini, težko se podnosi, ali ako se bar treći ili četvrti dan mjenja mjesto, prelazi u drugi i nepoznati kraj – to brzo vreme prolazi i dade se podnijeti. Ali ako se u jednom mjestu ostane desetak dana, a uz to do podne malo dalji i naporan hod – a po podne ako je još vježba, e to onda ubija, a dosada se ne može podnijeti. Ljudi počnu malaksavati, popušti disciplina jer se svaki dan približuje odlazak kući – zagadi se i zanečista okolica, a osobito ako je kišovito a selo blatno ne-

da se red i čistoća održati, pa svaki čas prigovori od starije, a reservista, nesluša briga njega, "smrkni svani saće Mate vani" (jer su domobrane zvali Mate).

Iste (1892) god. nakon novačke obuke (regrutske muštre) u jesen bio sam pridjeljen – kao pomoćni obučavatelj – u podčasničku školu kroz 3 mjeseca (i tako svake godine do god. 1898. kada sam premješten u Karlovac) gđe mi je bilo mjesto, služba lahka kroz ta 3 mjeseca skoro čitavi dan u toploj sobi sam podučavati nove podčasnike – po knjigami (službovnik I, II i III dio, vježbovnik, naputak za pucanje, naputak o oružju, obkoparska služba, i t.d.) a većina drugi predmeta iz škripta, pitanja i odgovori, sve u našem jeziku lahko i razumljivo. Oficiri su dolazili, kroz sat, na kraće vreme, pa sam ja sve sam obavlja. Dapače, po nalogu zapovjednika bataljona, majora Mile Vidovića (žumberčanin unijat, žena mu Mađarica, izkaziva se javno Srbin veći od svakog pravoslavca, a i žena mu je simpatizirala sa nama Srbima) – predava sam za ove vjere i vjeronauk iz mojije katehizama, ono što nam je zajedničko te me je jednom zvao, proto Geno Ilić, kada je za to čuo da mu pokažem knjige iz koji učimo vjeronauk – jer se je bojao da nijesu kakove unijatske, a kada sam mu pokazao naravski da je odobrijo i sa Vidovićem još veći prijatelj bijo.

Ovaj major Vidović bio je vrlo napredan oficir osnovao je podčasničku čitaonicu i knjižnicu u vojarni te je on sa gospođom poklonijo i sabrao od građana preko 200 knjiga i raznije časopisa, on se brinuo ne samo da postoji čitaonica i knjižnica već da ju redovito i pohađaju podčasnici osobito narednici, pa sam ja kao knjižničar morao svake neđelje njemu podnašati izvješće dali se sastajemo u čitaonici i dali posuđuju knjige na čitanje. On je premješten iz Gospića u jesen 1897. u Osijek za zapovjednika puka kao podpukovnik, a mjesto njega došao je za zapovjednika baona. major Stjepan Orešković iz Sinca, jedan dobričina, koji se nje mnogo brinuo za vanslužbene stvari kao Vidović, pa čim sam ja premješten u Karlovac, dozvoli da se čitaonica i knjižnica ukine a knjige među podčasnike podjele a to je učinio po nalogu nekog narednika Paje Brkljačića koji je želio da dođe do ormara, vrlo lijepa, koji nam je poklonio Vidović.

Ovaj Orešković dobijo je pridjevak "tote" jer je često u govoru upotrebljavao riječ "tote" slična zamjenica riječi "ovđe" ili "tu". Za vreme rata bio je u činu general majora u Zagrebu kao komandant mjesta.

God. 1893. bio je logor oko Kisega (Ginsa) u Mađarskoj za ono vreme najveći manevri što ih je obavljala vojska Austro-Ugarske. Kod tije manevara vidio sam iz neposredne blizine cara Franju Josipa (bio je na konju manji mršavi starčić ali kod vježbe vrlo napastan te ga se je svak bojao). Isto doba vidio sam nadvojvodu Albrehta vrhovnog zapovjednika sve Aust. Ug. vojske, isto mali starčić na konju – vrlo ružan (oni koji su ga iz bliže promatrali kažu da je imao samo 2 velika zuba koji su mu virili iz usta kao nerastu) i on je bijo vrlo napastan pe su ga se oficiri vrlo bojali, više nego Franje.

Naša divizija bila je postrojena uz cestu od Kisega prema Šopronu (u rezervi) od 6 sati u jutro do 9 sati kroz 3 sata neprestano čekajući carev prolaz a pošto je velik broj naši generala sa pratnjom i strani vojni atašeja prolazilo to smo morali svaki čas stajati pozor što je izmorilo ljude. Sa jedne strane ceste stajali smo mi hrvatsko domobranstvo a sa druge jedna divizija mađarski honveda u dužini oko 1 kilometra. Kada je prolazila carska pratnja – prem smo stali u počasti nije nas Franjo ni pogledao – jer za njega je vojska bila samo konjaništvo, gđe su služili baroni i grofovi kao oficiri. Taj dan smo zanoćili u jednom selu gđe se čisto hrvatski govori, to su nam seljaci pripovjedali da ih je – odnosno njihove djedove – ova sela naselio Nikola Jurišić. Narod je vrlo dobar, dali bi vojnicima vode i voća, na svakom koraku bi starije žene iznosile pune košare voća, te nebi htjele ne samo od vojnika već niti od oficira primati novac za voće.

Drugi dan smo išli isto u rezervu kroz sela gđe su sami Hrvati isto su imala čisto hrvatska imena – moguće je među ovima naseljenicima bilo i Srba ali su se oni nazivali Hrvatima. Oni se nesjećaju da je u ove krajeve 1848 dolazio Jelačić, kako sam tada čuo u Zala Egersegu, da su 1848. onuda prolazili Ličani i da su im sve odnijeli te su pitali nas Ličane dali će moguće doći tamo i ove godine, da za vremena još zeleno oberu voće, jer da će Ličani sve odnijeti, eto takav su im straj naši stari ugnali u kosti i vjerujem da satim i sad straše djecu.

Na ove manevre putovali smo iz Gospića preko Karlobaga – Rijeke – Zagreba – Žakanja - Kanize željeznicom do nekoga sela Pakota blizu Zala-Egeršega a otuda pješke preko vode Raba, Szombathelji (subotište) Kisega do blizo Šoprona, a nakon svršetka manevra opet željeznicom do Rijeke, parobrodom do Karlobaga a pješke u Gospić. Ovo putovanje i manevre opisao sam bijo u jednoj knjižici i po nagovoru neki oficira opjevao u jednoj pjesmi te odštampao ali je selidbom nestalo te knjižice i pjesme. (sada sam je dobio od J. samo fale 2 lista).

U jesen 1893. nakon obuke regruta promaknut sam u čin vodnika i preko zime pridjeljen za pomoćnog obučavatelja u podčasničku školu. Tada je škole bijo zapovjednik satnik Đuro Nećak, te mi je mnogo pomogao da se podpuno usavršim u dužnosti frontnog podčasnika.

God. 1894. manevri su obavljati u Karlovcu, III bataljon je bijo nastanjen u Mostanju.

U jesen 1894. potlje novačke obuke imao sam biti odpušten kući, ali po nagovoru majora Vidovića i komandanta puka – koji je bijo došao na nadgled novaka – Milana Belovitića, ostao sam dalje služiti uz nagradu mjesečno od 9 for. i 50 nov.

Zašto sam dalje osta služiti uzrok je slijedeći: kod kuće sam imao ženu još nevjenčanu, a odlučio sam da se kući nevraćam već da idem u kakovu službu, pošto grunt kod kuće nije bijo tako velik da bi nas dva brata sa obitelji mogli komotno živjeti, za svaku službu bijo sam u vojsci stekao dobru preporuku, pa sam na nagovor gornje dvojice ostao dalje služiti jer su mi obećali da će me promaknuti za narednika čim prvo mjesto u pukovniji bude izpražnjeno, i dati ženitbenu dozvolu, dočim da sam otišao u žandare ili finance nebi se dugo godina mogao vjenčati. Iste godine sa 1. XII premješten sam od 9. k 12. satniji koje je bijo zapovjednik neki kapetan Stjepan Mesić gospićanin, vrlo strog ali sposoban i pravedan oficir, narednici su bili Mate Kolaković i Jovo Narančić, prvi čestit i izpravan a drugi pokvarenjak do kraja, da mu para nije bilo, sebičan, proždrljiv, nemoralan, u svakom pogledu nevaljan, svaki dan su mu kuvari u 10 sati morali donijeti šalicu juhe i mesa a mi podčasnici vino, on je već zna naći uzrok za to, ili od nagrade redovite ili od one za puzanje ili već nešto pa mene znao oguliti. To je donio kao uobičajeno od 79. (Jelačića) pukovnije od kuda je bijo premješten i gđe se je to uobičajilo.

Kada već spominjem njegovo premještanje neće biti zgoreg da navedem uzrok razmještanju računarski narednika iz Gospića, gđe su bili svečetiri Srbi, i to kod 9. Stevo Orlić, kod 10. Đuro Pejnović, kod 11. Božo Vojvodić a kod 12. Milan Grubić i Milan Žigić koji je bijo kod upravnih časnika. Među njima je najmirniji i najsolidniji bijo Stevo Orlić, ostala trojica osobito Pejnović i Grubić rado su pili i o po noći ostajali te se češće sa građanima potuci, a ako je u družtvu sa njima bijo neki razvodnik Luka Kovačević iz Mazina, neobično visok jak bojđija – koga su oni rado vodili sobom, samo da se sa tako zvanim šokcima hrvatima potuku, bilo je slučajeva da su oni bili u družtvu sa Hrvatima gđe bi se rado potukli ali nema Kovačevića, te bi jedan od nji brzo skočio u vojarnu, probudi i digni Kovačevića pa hajde sa njim na mezevo. A ovaj opet ima je uvjek pri ruci kakov zgodan kolac ili vagir pa sa tim udri mlati već pijane šokce, i sreća ih je služila da nikada nijesu dobili znatniju vidljivu ozljedu ako koji malo pre-leđa dobije nebi nikom ni kazali. Osim toga uvjek skoro Srbin je bijo zapovjednik bataljuna, a štitio ih je i upravni časnik nadporučnik Filip Tomičić jer se bojao – ako Srbe neštiti – pukovnijskog upravnoga časnika – opet Srbina – kapetana Save Drakulića a inače su dobri radnici bili pa su ih zapovjednici satnija štitili. God. 1894. uoči katoličkog Božića nji četiri se napiju naveliko sa Kovačevićem i na ponoćku uđu u katoličku crkvu te Grubić izvuče keleš (oružje široko veće od bode (bajunete) a kraće od sablje ali vrlo opasno za tući se kojim su oni bili naoružani) i počne po crkvi naganjati one sa kojima se je obično po birtijami tukao, naravski pridruži mu se i Kovačević i tako izazovu u crkvi škandal. Na sreću se je pred crkvom trevijo nadporučnik Tomičić koji uđe u crkvu umiri ih i izvede van te uputi da odma odu u vojarnu jer

će poslati po pripravu i zatvoriti ih. Oni nako pijani kada su došli u Kanižu do križa – ljuti što se nijesu sa nikim tukli – počmu svoje junaštvo izkazivati na tek posađenim lipami pa sve od Križa do vojarne (300-400 koraka) izpresjecaju kelešima i oštete. Sada je već prevršilo, više ih nitko nije mogao štititi, istraga se provela, očevidaca nije bilo, ali su branili se – da nijesu sjekli lipe poznalo bi se na kelešima jer bi bilo na njima kore i zeleni – da nijesu. Međutim su oni i ako pijani, po noći u skladištu izmijenili keleše sa drugima na kojima se ništa nije poznalo dok je stare neki puškar Nikola Ugarković uredio, i ako je bijo Hrvat i znao za taj škandal nije ih htijo odati, nešto iz straha, a nešto jer je od nji ima koristi kod preuzimanja pušaka od logorišta.

Ovo se nije moglo dalje trpiti. Orlića i Žigića premjeste u Karlovac, Pejnovića u Ogulin (potom u Karlovac), Grubića u Varaždin, Vojvodića u Osijek a Kovačevića kapetan Drakulić namjesti kao gradskog stražara u Karlovcu, gđe bijo strah i trepet ne samo građanima već i vojnim licima, pa i ovim koji su sa njim stradali nije dao pardona kada bi ih uhvatijo u prekršaju.

Od nji najborbeniji je bijo Đuro Pejnović i u Karlovcu je tražijo družtvo za svađu za srbstvo i opet jednom nastrada.

God. 1898. Pejnović dobije par dana dopusta oko Uskrsa i ode rodbini u Bihać, te od nekuda dobije srbsku trobojnicu dugu 2 metra a za dlan široku, onako u uniformi, napije se sa nekim bosancima, ode u javnu kuću, metne na sebe trobojnicu, sa desnog ramena na lijevi kuk kao što su pobočnici nosili znakove, izvuče keleš i počne sve ćerati iz lokala van, jer da on dijeli Bosnu do Biaća Srbiji a Bijać ono oko Une Lici. Liku nije mogao zaboraviti. Tada ga uhapsi vojna patrola zatvori i drugi dan doprati u Karlovac ali okićena onako trobojnicom. Sada mu nije mogao pomoći nitko jer je posredi politika i vojne su vlasti iz Bihaća podnijele prijavu. Bio je kažnjen sa mjesec dana zatvora, koju je ovršio u svojoj kancelariji – i snižen na čin običnog vojnika – ali je za 6 mjeseci redovno povraćen mu čin i redovito je vršio službu računarskog narednika kod 1. satnije, a ovo sve s razloga jer ga je štitio kapetan puk. upravni časnik Sava Drakulić, pošto je inače bijo u svom zvanju vrlo marljiv vješt i okretan. Dočekao je željeno ujedinjenje i veliku Srbiju za koju se je pa i ako uz čašu vina uvjek borijo, a braća su ga i ako spremna i potrebita odma penzionisali jer nijesu trpili da tko zna više od nji. Sada živi na Zavalju uz skromnu penziju i kako čujem noću Hrvatima i sada propagira veliku Srbiju i ako star, pa mu je više puta glava zavezana od dobiveni udaraca.

U opće svi ovi narednici bili su veoma dobri rač. podčasnici osobito Pejnović, Orlić i Žigić. A Sava Drakulić – Koreničanin – seljački sin, jedan rijedko sposoban i vješt upravni časnik. Kod svega svoga srbovanja marljivosti i spreme, koji je za vreme rata bijo razrješen čina i zatvoren doživio je da mu braća Srbi – i ako mu je još i god. 1918. povraćen čin podpukovnika – nisu dozvolili

da ponese mile mu epoletuše već su ga penzionisali kao sve austrijske oficire koji nijesu ulizice po starom zakonu, tako da je imao manje penzije nego njegov narednik, koji je postao poručnik 2 dana potlje, penzionisan po novom zakonu. A što ga je pognalo u penziju navešću evo odma. G. 1922. nalazijo se je na odmoru na Sušaku te se tamo upozna sa potpukovnikom Ristićem, Srbijancem, zapovjednikom adminstrativne škole, pa veseo što se je upoznao sa bratom Srbinom junakom od Kosova koji nas je robstva oslobodio, otvori mu svoju srpsku široku ličku dušu, iskreno i otvoreno, ne u kakovoj zloj namjeri, kao stari i iskusan oficir upozori ga da nije dobar njihov način, na koji misle popunjavati kadar administrativni oficira, naime primati u tu školu većinom slabe djake sa 5-6 gimnazije i slični škola, te ih iz škole – od 4 tog – imenovati intendantima i povjeravati im pukovske blagajne – naime rukovanje sa istima da pače bez sukljućara – sa velikim svotami novaca, a isto tako da nije dobro oficirima od četa (frontnim) povjeravati skladišta puna robe a obima bez dugogodišnje prakse i izkustva. On je kao iskusan oficir, stari, jer je bijo već blizu 60 godina, ovom mladošću oko 35 g. koji je na položaj došao protekcijom – ovim htijo savjet dati a ne ukor. Preporuči mu da bi bilo dobro dovesti austrijski način popunjavanja mjesta upravni časnika (administrativna) naime uvesti kod četa računarska mjesta narednika ova popunjavati najsposobnijim i najpouzdanijim narednicima, pa tek kada su ovi već izkusni ljudi proslužili bar 10 godina, onda od nji opet najsposobnije birati za tečaj u upravnu časničku školu, a kada istu svrše sa bar dobrim uspjehom pridjeljivati kao ašpirante jednom već starom upravnom časniku i nakon bar 3 godine ovakove prakse, bar dobrim uspjehom imenovati podporučnicima i povjeravati rukovanje manjim slagalištima.

Daklen ovaj oficir ne može doći na važno i odgovorno mjesto prije 20 god. službe a za puk. uprav. časnika (blagajnika sadanjeg) i to samo kao sukljućar u računovođe – a ne da mu se neograničeno u ruke predaju računi i svi ključi blagajne. Što se tiče imena intendanta, rekao mu je da od ovih najbolji kad postignu kapetanski čin opet idu u posebni intendanski kurs i kada iz istoga izađu bar dobrim uspjehom te nakon 2 godine prakse – kao računoizpitači – postanu majori i upotrebljuju se kod vojske za nadzor, obskrbe, račune i blagajne.

Naš Sava, u Austriji, Srbin od Srbina, iskreno otvori svoju dušu gedži, koji sve to na njegovu nesreću zapamti, uveliča na njegovo zlo, pa ovoga, bre švabova, opisao u Beogradu kao najvećeg špijuna i izdajicu, oni ga bre za 8 dana penzionisali "neka ide džukela po starom zakonu". Da je Sava imao pravo pokazalo se je odma a pokazuje se i sada jer preko 50% ovih pitomaca administrativne škole im je ostalo bez čina ili se je ubilo jer ako i imaju nešto teoretskog znanja u praksi su se kao samostalni radnici pokazali nesposobni.

Četni oficiri koji su bili određeni za rukovanje slagalištima svi su bez razlike dolazili u položaj da plaćaju nastale manjke – što je u Austriji bilo nepoznato – i to ogromne svote. Navešću samo jedan primjer. Neki M. Dabetić kapetan I klase, crnogorac, otac 6ero djece samouk, jedva se je znao potpisati – a inače dobar vojnik – služio je ovđe u Karlovcu. Nagovore ga i odrede da primi vojno slagalište kao rukovalac. Isti nije ga rukova ni podpune dve godine kada ga umirove i prigodom primopredaje ustanovi se da fali robe za 80.000 d. te mu odma bez istrage za tu svotu stave zabranu na 50% penzije tako da ovaj siromak morao je ići u penziju kući na selo stanovati, a nije mogao ići u grad gđe bi mogao djecu školati. Potlje se govorilo da ta roba nije otuđena (pokradena) već izdata pojedinim jedinicami ali bez formalne potvrde. Ovako je na stotine oficira prošlo krivnjom nevaljale administracije.

God. 1895. bili su manevri u Petrinji. Iste godine promaknut sam u jesen u čin narednika i premješten od 12. k 11. satniji koje bijo zapovjednik kapetan Petar Brezić, slab oficir, kao komandant sa malom naobrazbom, strašivica od njega imam mnogo uspomena smješni koje ću na posebnom mjestu opisati.

God. 1896. bili su manevri – opet veliki carski u Međimurju. I tada je bijo na manevrima pok. Franjo Josip kojega nijesam iz bliza vidio, samo su kazivali da je bijo vrlo nezadovoljan i napasan, jer da manevri po njegovu mišljenju nijesu dobro uspjeli.

Te godine potlje manevra dobijo sam ženitbenu dozvolu i vjenčao sa sadanjom suprugom. Vjenčanje je obavljeno 4. oktobra a kumovao je pok. Andrija Stojisavljević bivši žandar. vodnik u penziji i gostioničar u Mekinjaru. Odma nakon vjenčanja doveo sam suprugu k sebi u Gospić i stanovali smo u Kanjiži kuća Šimić. God. 1897. manevri su bili u Belovaru, a pošto je supruga bila u drugom stanju to sam je početkom augusta preselijo u Mekinjar da joj – za vreme babina – kod moje i njezine rodbine bude lijepše, mirnije i pouzdanije, te je u mjesecu septembru (26. IX) u Mekinjaru rodila sina Mihajla – Milana. Čim sam došao iz manevara i satniju razpremio išao sam kući te suprugu sa sinom preselio opet u Gospić i stanovali smo u Prnjavoru kuća Šikić.

God. 1898.prigodom pukovnijski vježba dogovorim se sa nekim narednikom Ilijom Grivičićem te se za mjesta zamjenimo naime on da bude premješten u Gospić 11. satniji, a ja u Karlovac 4. Razlog za njega je bijo da je bliže kuće i braće u Perušiću, da dobije dio očevine.

Za mene je bilo više razloga:

1) Da se maknem iz Gospića jer su mi već dodijali komšije i rođaci dolazeći na sajmeni dan (petak) te kod mene konačeći, svakog petka bila ih je puna kuća,
2) Kapetan Brezić bio je penzionisan a mjesto njega preuzeo je 11. satniju neki nadporučnik Mezger – a kada se je on otrovao, onda neki nadpo-

ručnik kapetan Bedini. Za ovoga Mezgera vredi napomenuti da je bijo načitan i ambiciozan časnik – kada smo prodavali njegovu ostavinu – stanovao je kod trgovca Marka Došena – isti nas upozori da on ima na tavanu jednu još nerazpakovanu kištru te smo je sa tavana sanijeli u dvorište. Bila je oko 2 met. duga 1 met. visoka i 1 met. široka, a kada smo je otvorili našli smo u njoj model areoplana u formi šišmiša krila od svile tanka, rebra od tanke trske, a trbuh za pogon u formi sedla, trebalo je na to sedlo sjesti gđe su bile pedale za noge i ručke za ruke – širina toga aparata bila je oko 4 metra u razkriljenom položaju, opis istoga kao i nacrt nijesmo našli, kada i gđe je pokojni to radio nijesmo mogli doznati (sigurno u Ogulinu gđe je prije služio) pošto je u Gospiću kratko vreme bio, a o tomu nijesu znali ništa ni u Ogulinu gđe je prije služio. Ovaj aparat odnosno model ostavili smo Marku Došenu, da ga dade rodbini kada se javi. Što je uzrok bijo njegovoj smrti nije bilo poznato kao i za njegovu rodbinu jer mu na sprovodu nitko nije bijo. Ovaj Bedini koji je primijo 11. satniju bijo je neki uobraženjak, nadut Talijan sa Rijeke, Srbe nije trpio, a mene pogotovo osobito kada sam ga upozorio da nije Kiseg branjen tkanim platnom već zidovima koji su bjelili kao platno.

3) Uzrok premještanju u Karlovac jest, što mi se Karlovac i život u njemu mnogo više dopadao nego Gospić, podčasnici i vojnici svi su bolje obučeni, tako da mi 3. bataljon prema njima izgleda kao sirotinja, mi još uvjek nosili smo crvene kape i hlače a oni plave već odavno pa smo mi izgledali kao da nijesmo vojska. K tomu u Karlovcu narednici na glavnim mjestima sve Srbi, pa sam se nadao prije u red oženjen i na čin kada dobijem i stanarinu[17], k tomu je 4. satnija gđe je bijo zapovjednik kapetan Marko Ognjenović i por. narednik Stevo Orlić bila na glasu kao najprva i najbolja, i tako sam se odlučio da preselim u Karlovac.

17 Nejasna rečenica, ali čini se da je smisao u bržem unapređenju oženjenog čovjeka, što je donosilo i dodatak za stanarinu.

Ja sam suprugu i sina početkom augusta preselio u Mekinjar a sam sam otišao u Kalovac i 8. augusta javio se kod 4. satnije, gđe me je satnik Marko Ognjanović primijo iz početka rezervisano, ali potlje kada je vidijo moju sposobnost na vježbi bio mi je jako dobar i naklonjen.

Te godine manevri su bili u okolici Banove Jaruge i Pakraca ali pošto je pri koncu isti Lukeni ubijo kraljicu Jelisavu nisu ni dovršeni već su obustavljeni prije reda.

Ognjenoviću sam se osobito dopao, kada je mnogo Ličana – kada su čuli da sam premješten u Karlovac – došlo ovamo da obave vježbu, a svi su otsjeli kod 4. satnije, a bili su ko izabrati visoki. Marko je imao dosta dobra odjela pa ih je obukao i podpun staleš satnije imao 120 momaka pa se je ponosio jer je njego-

va satnija izgledala kao druge dvije, pa je uvjek dobivao posebne zadaće kod vježbe i nije se dogodilo nikada da smo vježbu bojnu izgubili. Bijo je u taktici vrlo vješt i okretan a ja sam mu bijo desna ruka, što je rado izticao, samo da sam malo stroži – govorio je. Glede strogosti napomenuti ću da moj predčasnik Ilija Grivičić izvađao na prijavu po par momaka – osim obične službe – i radi razni manji prekršaja, samo da ih je na prijavi više, a Marko je to odobrava, da se pokaže strog i važan a naravski da se izvuče na nji, a ja opet nijesam htijo za svaku malenkost voditi ljude na prijavu pa sam iz početka dolazio sa njim u sukob. Ovaj moj postupak odobravao je i narednik Orlić koga je Marko osobito poštivao i slušao kao starijeg i iskusna narednika, a Orliću je dobro došlo jer nije morao svako jutro kod prijave stajati sa prijavnom knjigom, opasat bočnim oružjem, već je radio svoj posao u kancelariji.

Marko se je tome, lakšem, brzo privikao pa nije prijavu potlje ni održavao u vojarni, već vani na vježbi, onu momčad koja trebaju popravak ili izmjenu odjela, ja na prijavak nijesam ni vodijo, već smo mi narednici sami obavili, samo njemu prijava, pa je i sa tim bijo zadovoljan, i tako smo se mi sporazumjeli i potlje dobri bili.

Marko je bijo zapovjednik 4. satnije punih 10 godina. Kako sam spomenuo vrlo vješt i okretan komandant, Orlić je bijo rač. narednik neprestano kod 4. satnije 8 god. pa su kroz to vreme upoznali sav ratni stalež satnije, dobrijem gospodarstvom stekli da je satnija mogla opremiti dobrom robom ne samo mirovni, već i ratni stalež (mirovni stalež iznosio je 60 momaka najviše, a povremeni za vreme logora 120 najviše, ratni pako 260 momaka)

Zaliha odjela kod satnija morala je biti 120 garnitura za mirovni, rabljene a upotrebljive i nove robe, a 80 garnitura sasma nove robe, u koju se nije smjelo dirati. Međutim nijedna satnija, osim 4. nije imala podpunu ovu zalihu, kako se je zahtjevalo a osobito ne novu robu. Dočim je 4. satnija imala osim novije 80 garnitura u ratnoj zalihi još u obćenitoj povrh 120 rabljene robe još 60 garnitura nove tako da je imala 180 garnitura u obćenitoj zalihi, pa su momčad uvjek bila dobro obučena. Satniji su pripadale 2 zanatlije, 1 krojač i jedan postolar, vojnici, a ako nije bilo vojnika onda su se najmili građanski zanatlije i to svakoj jedan krojač ili jedan postolar, pa su se međusobno mjenjali neđeljno od jedne satnije drugoj. To kod 4. nije bilo. Marko je imao uvjek svoja dva zanatlije makar jednoga on sam plaćao. A posla je bilo uvjek jer je on davao staro pasirano odjelo i cipele prekraćivati na uporabivo, i tako je povisivao zalihu robe u skladištu. Kada je primio 4. Satniju 1893. na Švarči je bila smještena u Marmontovu dvoru. Te su godine rodile šljive pa je on sačuvao neobrane sve do kasne jeseni i sa momčadi pekao rakiju te par flaša u skladištu sačuvao mu je narednik Orlić sve do proljeća 1902. kada je predava satniju satniku Savi Petroviću i išao u Peštu u stožerni časnički tečaj. Tada je nami svakom dao po jednu flašu za uspomenu, ali se kod nas nije dugo zadržala.

Pošto sam, kao djak svršio samo dva razreda gimnazije u Gospiću, to su mi manjkala još dva razreda da mogu (nakon 12 god. vojne službe) preći u građansku službu i postići čin činovnika – za kojim činom je svaki od nas težio ili položiti na sveučilištu u Zagrebu izpit iz državnog računovodstva. Ja sam se odlučio za prvo to jest da polažem izpite za 3. i 4. razred gimnazije u Karlovcu, te sam se upisao u školsku godinu 1899/1900. u 3. razred – kao privatni učenik a u školskoj godini 1900/1901. u 4. isto kao privatni učenik.

Od nikakovih predmeta nisam bijo oprošten, pa je najteže bilo francuski i prostoruko risanje, jer sam znao da mi ti predmeti u praktičnom životu nikada neće koristiti. Ali pofesori su znali zašto te svjedočbe meni trebaju, pa kod izpita nijesu mnogo polagali pažnje na moje znanje, osobito tadašnji ravnatelj Štrohal bijo mi je vrlo naklonjen. Jedino me je gnjavio u 3. razredu – I tečajprofesor Žanić iz zemljopisa i povijesti – baš koje sam predmate najbolje znao ali se je to brzo popravilo jednom dvolitrom vina i par kobasica na Baniji kod Petra, pa smo potlje bili dobri. U nauci su me pomagali mnogi djaci, osobito franceski i prostoruko risanje Mihajlo Dereta, šumarski savjetnik, a u matematici i geometriji Đuro Nenadić potonji sveučilišni profesor – on je bijo u ono vreme kod mene (4. satnija) na regrutskoj vježbi koju je lahko svršio pišući u kancelariji i podučavajući mene.

Za ovaj moj pripravni postupak, od oficira nitko nije znao, a nekoji narednici koji su znali sumnjali su da ću proći, jer su oni padali bar prvi put kod izpita za državno računoslovlje, pa kada sam nakon svršenog 4. razreda, tražio da nadopunim sposobnik svi su se čudili i dali ću dalje nastaviti – jer ako bi svršio 6 razreda ima bi pravo polagati pripravni tečaj za časnika. Ali meni i ovoga bilo preko glave, mala plaća, a ipak izdatci vanredni. Kada sam išao polagati izpit za prvo polugodište I razreda 1898. baš moja supruga bila – što kažu Slovenci u otročki krevetu sa kćeri Milevom, a ja sam sve i paru morao iz kuće odnijeti da platim taksu. A osim toga, tada sin Milan dobio je po glavi i plećima neke kraste, da se je jedva toga riješio, što proti doktorskom savjetu, namazao sam ga sa masti za svrab – da je sva kuća smrdila – ali mu je to pomoglo. Tada sam stanovao na sajmištu kod Ane Brinc ali čim se je supruga podigla preselijo sam u Rakovac i tamo sam stanovao u raznim stanovima do god. 1909. kada sam prešao u građansku službu. Promjenio sam u Rakovcu 8 stanova svake skoro godine jedan.

God.1902. obavite su oružane vježbe u Gorami kod Petrinje, te kada sam bijo na tim vježbami rodila se je kćer Vukosava, a ja sam došao sa vježbe tek polovinom septembra, i našao djete bolesno na oči, trepavice na oba oka bile su natečene i ništa na oči nije vidila a osim toga lijevom rukom nije mogla micati. Žena se je bila malo pridigla, djete nije bilo ni kršteno, žena sva zdvojna da će imati slijepca i kljasto dijete, ni meni nije bilo lahko, ali sam je tješijo,

savjetom dr G. Benedika. nakon dolaska sa vježbe drugi dan, dozovem liječnika vojnog dr Gavru Benedika – te pregleda djete i za oči dade neku mast, a za ruke neki prašak, sa masti smo namazali dvatri puta kapke te je odma progledala, ali su joj oči ispod kapaka bile pune nekog gnoja no glavno je zenice su bile zdrave, pošto je nekoliko puta dao dr neke kapljice u oči i za par dana bile su sasma zdrave, rukom tako počela je micati nakon dva pri praška koje smo joj davali u mlijeku.

Te godine, radi nekog nespretna članka u Srbobranu bile su demonštracije u Zagrebu proti Srbima i njihovih ustanovami, razbijate su firme i izlozi na dućanima, srpskoj štampariji i razni ustanovami, od strane frankovaca Hrvata, i razni skitnica, što je vlast mirno gledala jer je banu Kuenu konveniralo da se Srbi i Hrvati svađaju a on vlada. Jedini vođa Hrv. selj. stranke Stjepan Radić odvraćao je masu od toga a putio da se Hrvati sa Srbima slože, pa da skupa navale na mađarske i židovske ustanove koje ih izkorišćuju a za to je on bijo zatvoren, a ne demonstranti.

Potlje se je ustanovilo da su ovom pokretu mnogo doprinijeli Židovi, jer su Srbi – privrednikovi pitomci – počeli po Zagrebu otvarati radnje i u veliko konkurisati Židovima, skoro u svakoj ulici već je bila jedna radnja u rukami Srba.

Komandant 4. Satnije bijo je onda Kapetan Sava Petrović, a 1. Šandor Borota, pa smo i mi narednici na Gorama počeli politiku voditi po čitavi dan pravdati se koje veći i bolji junak Srbin ili Hrvat, a napred pomenuti Đuro Pejnović počeo je – kad bi se naljutio – od nekuda srpsku trobojnicu izvlačiti i keleš oštriti ali se sve to lijepo svrši kod nekog Steve Galetića uz čašu vina, jer je bijo uzus ko je prvi počeo taj plati, a to su bili Pejnović od Srba i Gulinović od Hrvata oni su uvjek na redu a Galetić kao Hrvat sudio je uvjek u prilog naš, jer mu je to konveniralo znao je da mi Srbi rado pijemo a osobito neki kadet Glišo Slijepčević rado se sa oficirima kartao i odnosio, te sve ostavio kod Galetića.

Ovaj kadet Slijepčević bijo je sin veleposjednika Petra Slijepčevića, umišljen u igri da on mora dobiti, te godine u jesen dobijo je dio naslijedstva iza oca 4000 for. te u toj umišljenosti za dobitkom u igri, sa tom svotom ode u Montekarlo, izgubi sve i paru i tamo se ubijo, inače bi bijo da je poživio jako dobar oficir.

Moj komandant kapetan Sava Petrović bijo je stožerni časnički ašpiran (imao ispit za majora) pa se nije mnogo brinuo za satniju, sasma je prepustio sve poslove meni, a inače bio je veliki Srbin, kao Vojvođanin, više je ocijenio Mađare nego Hrvate radi njihova velikog klerikalizma i nagnuća Papi i Rimu, uvjek mu je bijo na jeziku Talijan, Papa. Slučajno je u ono vreme umro čini mi se papa Leo pa kada su bile zadušnice pozva ga satnik Ante Matasić da pris-

ustvuju istim, riječima "Sava oćemo li ići na rekvijum Sv. ocu papi, znaš to je bijo pravi svetac, jeo je malo ko tičica" , a Sava mu odgovori hoću brate Ante kako ne samo se javi kada pođeš", a kad se Ante malo odaleči Sava dodaje "jest jest svetac bijo, jeo je ka ptica a srao ka prasica".

Koncem te 1902. god. on je primijo 3. bataljon u Gospiću a mjesto njega satniju neki kapetan Stjepan Delić general štapski časnik umišljene veličine a inače niš koristi.

I god.1903. nastupio sam u 12. godinu službe te sam stekao pravo na praksu (vježbu) u kancelariji za građansku službu, i zamolio sam za tu praksu dopust od 6 mjeseci koji mi je i dozvoljen. Praksu sam zamolijo kod suda na Udbini, s razloga što mi je tamo u blizini bila kuća te sam mislijo jeftinije proći pošto će mi obitelj biti kod kuće, a opet što je ondašnji kancelista Đuro Hrs zamolijo premještenje sa Udbine pa sam se nadao prije imenovanju, pošto se na Udbinu nitko nije otimao.

U oba razloga prevario sam se. Žena sa djecom stanovala je u Mekinjaru a ja na Udbini te se je trošilo na dvije strane tako da nijesam mogao izlaziti, a opet imenovanje mjesto Hrsa nije uslijedilo pa sam morao čekati imenovanje još 6 godina. Osim toga bijo sam u praksi kod malog suda te mi je mnogo manjkalo do podpune spreme. Praksa mi je bila vrlo lahka, mali sud pa mali i posao, a šef suda dr Jerolim Lopašić sudija vrlo dobar i pristojan čovjek. Praksu sam počeo 6/VIII 1903. A svršio 6/II 1904. baš kada je počeo rat između Rusa i Japanaca. Svi smo se nadali da će Rusi potući Japance, jer su nam Rusi bili neke veličine osobito za nas Srbe, ali se je dogodilo obratno.

U ono vreme bijo je dugogodišnji načelnik na Udbini Staniša Korać, čovjek nepismen ali vrlo bistar i okretan, on je obožavao Ruse i u njima gledao, ne ljude već neka viša bića, bogom nadahnuta. Znao je mnogo – ako i nepismen – pripovjedati o Rusima, čim čuo ime jednog znamenitog Rusa nije ga nikad zaboravio osobito rado govorio o propasti Napoleonovoj u Rusiji i bio je uvjeren u Rusku pobjedu nad Japanom. Jednom prilikom pred moj polazak u Karlovac sastanemo se nas nekolicina Ljubiša Šakić, Dušan Čanković, trgovci što Ličani kažu nabodice, te kap. akcesita Janko Borić i opć. bilježnik Dane Krajnović neki zagrižljivac, a ovaj potonji nagovori nas da idemo na čašu vina tome Staniši Koraću kako su ga zvali papi Staniši – jer je njegova supruga držala birtiju. Odemo daklen tamo te naravski pozovemo u družbu i starog Stanišu, koji odma počme veličati Ruse kako će satrati Japance. Ovom zagrižívcu Krajnoviću neda vrag mira već počme poništavati Ruse – da starog Stanišu izazove – i izrazi se da "što će napraviti Rusi sa svojim ušivim kožunima". Ja sam sjedio do starog Staniše, a on kad to ču ni pet ni šest riječi već skoči zgrabi moju sablju, kako je bijo neobično visok a uz to imao velike brkove, ispravi se sa sabljom u ruci na Krajnovića kako kakov div, zamahne sabljom da će

Krajnovića udari po glavi i opsova mu oca i mater, te dodade "opozivaj to kurvin sin i srbski izrode što si reka proti Rusima ili si mrtav odma". Krajnović za minutu je bijo pod stolom, a mi svi jedva smo starca – preko 70 god. – savladali da krv nije pala odveli ga u drugu sobu i legli na kanape, a potlje u krevet iz koga se nije ni digao, jer su mu svaki napredci Japanaca proti Rusima nanašali smrtonosne rane. Umro u mjesecu maju te godine nepomiren sa Krajnovićem, svi su Udbinaši kazivali kao žrtva Rusko-Japanskog rata. A bolje je da je prije umro jer da je doživio Cušimu i pad Port-Artura bijo bi poludio.

Nakon svršetka prakse, došao sam sam ovamo u Karlovac, a supruga sa djecom ostala je u Mekinjaru jer u zimsko doba nije mogla putovati.

Putovao sam od Udbine do Debelog Brda poštom onda pješice preko Vrpila do Korenice, zatim kolima prilikom do Petrova Sela a zatim poštom u Karlovac. Vreme je bilo vrlo neugodno zima, snijeg i kiša su padali, u jutro sam pošao kolima sa Udbine a navečer došao u Petrovo-Selo, te opet u večer na poštu (Karijolu) među vreće pa čitavu noć među vrećami pokrit hasurom mokar i prozebao do Karlovca. A pravo mi i jest, vrag me nosijo u praksu na Udbinu kada sam to mogao o manje troška i muke obaviti u Karlovcu.

Kada sam došao u Karlovac k satniji opet na vraga nabasam. Delić satnik, smijenjen a mjesto njega bio je neki Stjepan Grčević opet umišljena veličina nezna ništa i smušenjak od administracije a niti od vježbe, narednik Simo Divjak za ništa nije, što mu god fali kod satnije to sumnja da je kod mene ili da ja znam za to. Upetljao je neke gunjeve i posteljinu i Marka Oreškovića, pa sam sa tim imao mnogo posla dok sam na kraju izišao, jer to ništa nije bilo na stvari samo njihovo neznanje voditi manipulacije.

A da se ja toga – satnije i vježbe – riješim prijavim se ispitu za stožernog narednika. Stožerni narednici su bili kod domobranstva neka vrsta vojnije činovnika, između narednika i oficira. Imali su mjesečnu plaću ali nisu mogli penzije postići više od 12 for. mjesečno.

Supruga sa djecom došla je k mani u mjesecu aprilu i stan sam uzeo u Rakovcu kod Samuela Rendelije.

Ona je slabo putovala jer je vreme bilo još hladno, a na kolima dva dana putovati iz Like u zimsko doba sa malom djecom vrlo je neugodno.

Zapovjednik pukovnije te godine bio je još pukovnik Filip Krajačić Srbin po porijeklu Vojnićanin, neobično visok, prava grdosija od čovjeka, a vrlo dobar te je moju molbu za stožernog narednika odma preporučio, i u mjesecu junu 1904. položim ispit za stožernog narednika, a time stečem pravo da budem primljen jednom višem zapovjedništvu u kancelariju, jer stožeronarednički ašpiranti nemogu se zadržati kod satnija.

Već u mjesecu julu iste godine bio sam pridjeljen – a u 1/V 1905. stalno premješten – 26. popunitbenom zapovjedništvu u kancelariju, za vođenje očevidnosti pričuvne momčadi, i tako sam riješio vježbe i satnika Grčevića, a došao u kancelariju gđe je bijo život kao u penziji prema onom kod satnije kako ću dalje navesti. Mjesto mene došao je satniji narednik Peco Hrkalović.

Kod popunidbe vojnog okruga bio mi je neposredni zapovjednik satnik Ljudevit Rosi, čovjek vrlo dobar, više sličan kakovu profesoru nego oficiru, načitan, sve propise i naredbe je znao napamet, da pače su se od okružja i od Ministarstva domobranskog na njega obraćali za sadržaj i prepis kakove zastarele, ali još važeće naredbe, osobito gđe se je radilo u zapletenim slučajevima – o oprostu od vojne službe. Više puta došao bi ujutro, nakon što bi poštu otvorio sa dopisom u ruci u našu sobu stož. narednik Adamu Milkoviću riječina "Ado, evo opet Lazo ili pop (Lazo Vranešević bijo je kod okružja pukovnik šef očevidnog odeljena a Šandor Pop bijo je isto pukovnik kod Ministarstva u istom svojstvu, a on je svakog imenom zvao)– traži prepis naredbe od... da mu pošaljem. Mi kadkad – kada je bijo dobre volje – okreni ovo Popovo ime na šalu "Paf" jer je njegovu cucku bilo ime "Paf" pa reci "zar i Paf zna čitati" pa i on nastavi šalu, da njegov Paf već pozna sve biljke osim vinove loze, a time je cilja na Milkovića koji je znao kadkada a pondiljkom pogotovo u pisarnu doći malo veseo.

Osim kancelarijski vojni poslova Rosi se je bavio botanikom, poznavao je bilike sviju naši gorski krajeva poznavao je Kapelu i Velebit od kraja do kraja. On je svake godine mjesec dana provodio, u ljeti kada je priroda u cvatu, u tim krajevima pod šatorom sa svojim Pafom i sa jednim vojnikom – ili mještaninom iz onog kraja, svake godine na drugom mjestu, sabirao bi kroz taj mjesec dana razne biljke u cvatu, i spremao u svoj bogati herbarijum, koji je bijo – sigurno u privatnim rukami u bivšoj Aust-Ugarskoj, a i na Balkanu – najveći. Potlje njegove smrti taj njegov herbarijum (*nije dovršeno*)

Vreme od g.1904.-1909. koje sam proveo u kancelariji kod domobranskog vojno popunitbenog zapovjedništva (vojnog okruga) bilo mi je vrlo ugodno i lako.

God.1904. kada sam svršio praksu bio sam predbilježen kod presedničtva banskog stola za sudbenog kancelaristu, a iste godine pošto sam položio stožeronarednički izpit bio sam i kod Ministarstva za zemaljsku obranu u Buda-Pešti predbilježen za stožernog narednika, daklen imao sam dva mjesta otvorena, ili činovničko kod suda ili čin. odnosno stožeronarednicko kod domobranstva, koje prije stigne, ali sam više reflektirao na činovničko kod suda, jer je u ono vreme bilo bolje.

Prelaz u građansku službu

U mjesecu martu 1909. g. slučajno me zapita podpukovnik Janko Njegovan bili ja želio da budem imenovan u civilnu službu, našto ja odgovaram da bi, te mi dade svoju posjetnicu i preporuku na g. dr Josipa Banjavčića, odvjetnika, i onda narodnog zastupnika u Karlovcu, te sam sa tom preporukom otišao dotičnom odvjetniku i zamolio ga za preporuku za imenovanje koji mi je odma obećao i rekao da ću sigurno u mjesecu aprilu biti imenovan, što je i učinjeno dekretom od 5. aprila.

Dali je ovo imenovanja – za moju budućnost – bilo dobro ili nije neda se ocjeniti. Sa jedne strane bilo je za ono vreme jako dobro, a sa druge strane nije bilo dobro jer bi bilo bolje da sam dočekao u vojsci 1. maja 1909. kada bi bijo imenovan stožernim narednikom jer sam bijo prvi na redu za to imenovanje.

Da rasvjetlim oba slučaja:

Prvo – imenovanje u civilu donijelo mi je višu plaću, od 80-90 kr. – koliko sam najviše dobio mjesečno kao narednik, i kolika bi mi bila mjesečna plaća stožernog narednika – skočio sam u civilu na 142 krune i još bila je mjesečna zarada na komisijami 30-50 kruna, daklen time sam financijalno bolje prošao. Osim ove financijalne strane na prelaz u civil ponukalo me je i ovo: god. 1900. išao je moj brat Mile u Ameriku na zaradu te se iz Amerike sa nešto uštođevine vratio g.1905. i tada mu je oboljela i 1906. umrla žena Jeka – rođ. Bunčić, kćer Nikole Bunčića. On se je po drugi put oženio sa djevojkom Mašom Biškupović iz Srednje Gore sa kojom nije imao djece. God.1907. brat Mile je nesretnim slučajem poginuo. Vozio je iz Korenice voz dasaka za građu kuće, pa se je pod Jošanom voz prevalio i njega potrpao te je odma ostao pod vozom mrtav. Naime ovako se je pobliže dogodilo: on je na vozu dasaka sjedio i zadremao, a konji su sami išli cestom, na jednom mjestu gđe jedan put odvaja se sa ceste preko polja u Mekinjar konji sami skrenu tim putem ali prerano te desno prvo kolo zađe u grabu uz cestu i kola se prevale on pane pod kola daske ga pritisnu i usmrte. Meni su odma brzojavili, te sam išao kući, sa snašom Mašom sam se nagodio tako da sam joj dao svega pokretnog imetka polovicu a drugu polovicu ostavio sam kćeri pok. brata i da skupa živu i uživaju sve zajedno. Maša se je nabrzo udala za Miloša Dopuđu, a Miku sam ja odma uzeo k sebi te je kod mene bila sve do god. 1917. (20/VII) kada je umrla u cvijetu mladosti u 17. godini ovđe u Karlovcu od sušice, od kakove bolesti umrla joj je i mater.

Pošto je smrću brata mi Mile ostala kuća i grunt bez gospodara pust, to sam težio da budem imenovan kod suda na Udbini kako bi mogao kuću održavati i grunt obdelavati i tako znatnu korist od grunta imati, ali su me sve te nade prevarile jer sam imenovan u Gračacu kod suda, odkuda nijesam mogao dobiti premještenje na Udbinu, prem sam više puta molijo.

Da nijesam u aprilu 1909. imenovan sudbenim kancelistom – bijo bi sa 1. maja iste godine imenovan stožernim narednikom ako ne u Karlovcu a ono ipak u jednom većem mjestu. Ako bi bijo imenovan u Karlovcu nebi imao trošak, selenjem u Gračac, nabavom civilnoga odijela i inih troškova, jer malom preinakom naredničkog odijela bijo bi obučen kao stožerni narednik, ostala bi mi sva odpravina oko 800 kruna, za ono vreme velika svota. Osim toga sin mi je Milan te godine pošao u 1. razred gimnazije te nebi u Karlovcu plaćao stan i koštu za njega, mjesečno po 20 for. – to bi mi ostajalo, a ako bi držao koga djaka na stanu i hrani i to bi mi nešto donašalo. Daklen ono što sam dobijo višu plaću prelazom iz vojne u civilnu službu izgubio sam raznim drugim izdatcima. A potlje rata da sam ostao u vojsci bijo bi postigao čin oficira kao i drugi moji kolege koji su ostali u vojsci. Napred sam napomenuo da sam kod prelaza u civilnu službu dobijo 800 kr. odpravnine, pa ću ovđe razjasniti što je to odpravnina.

Do god. 1898. narednici kada bi dobili civilno namještenje nebi se imali čime obući u civilno odijelo, a kamoli namiriti selidbene troškove, već se zaduži da se potlje jedva iz duga izvuci. Narednička beriva bila su tako mala da je jedva mogao živjeti sa njima a nikako što prištediti. Bilo je slučajeva da su kolege sakupljali među sobom, i kod građana za trošak jednom kolegi kada je prelazio u civilnu službu, da se može obući i odseliti, ili ako je umro da se može pokopati. Godine 1898. poboljšana su beriva narednika jer im je službenička nagrada povišena mjesečno od 19 na 35 kruna a starijem na 40 i 45 kruna. Osim ove služ. nagrade, stanoviti % po veličini iste (?) zaračunavat je u odpravinu, naime predviđena je viša nagrada ali su časnici kod većije komanda izvjestili da je bolje od te nagrade jedan % zadržavati ili za tu odpravinu da nešto imaju prišteđeno, za slučaj prelaza u civilnu službu, smrti, ili odpusta od službe, nego da im se sve izplaćuje, jer se držalo da mi nijesmo sposobni beriva što prištediti kao što i jest, jer nijedan narednik od svojih beriva, osobito ako je bijo oženjen, nije mogao ništa prištediti. Ovu odpravinu nitko, na nikoji način nije mogao zaplijeniti, dapače da je narednik odpušten i kaznenom presudom presuđen na naknadu kakove štete nije mu se iz odpravine mogla ta šteta naknaditi. Odpravina se je morala samo njemu na ruke izplatiti ili njegovim nasljednicima u slučaju smrti njegove.

Ovo je bila jedna blagodat za sve nas, i da je ovo i sada protegnuto na sve drž. služ. bilo bi veoma dobro.

Dne 1. maja 1909. (službeno 7.) riješenj. službe kod 25. popunitbenog zapovjedništva te se spremao na put u Gračac.

Dne 4. maja slučajno je iz Gospića Jure Stilinović dovezao voz koža u Karlovac te sa njim pogodim da mi pokućstvo odveze u Gračac za 10 for. (20 kr.) jer onda nije bilo željeznice , niti automobila – već se kolima obavljala selidba.

Ja sam tako, tamo sa djecom i suprugom putovao preko Rijeke, Obrovca i Lovinca u Gračac, i to 4. u Rijeku, 5. ostao sam u Rijeci kod rođaka Đurđa Radeke, 6. parobrodom iz Rijeke u Obrovac, 7. iz Obrovca preko Alana i Lovinca u Gračac, 8. sam se javio na dužnost u Gračacu.

Šef suda bijo je u Gračacu Martin Ćurić sudac, oficijali Luka Novaković i Ivan Adžija, koji je premješten u Gospić , a pristav Ivan Otovčević gruntovničar Sava Gaćeša. Šef je bijo vrlo strog i točan sudac, pristav totalna pijanica, kolege dobri drugovi, gruntovničar dobar i izpravan činovnik. Čim sam se javijo na dužnost, odma je Adžija bijo riješen službe i upućen na novu dužnost u Gospić. Ja sam preuzeo, i ako sam bijo početnik, uručbeni brojevnik računa i novčani dnevnik, a Kovačević dodjeljivanje u prepos i odpravak pošte – nuzgredni posao. Ali sam ja bijo jako zadovoljan jer sam želijo da se upoznam sa poslom svim što spada u manipulativnu službu. Išlo je dobro jer mi je pokazivao i pomagao kolega Kovačević koji je bijo u poslovima dobro upućen.

Ali šef je davao skoro sve svoje komade osim vrlo važni – da ih riješavamo i tako sam se mogao uvesti i u onu struku sudbenu koja nije spadala direkt u moju dužnost, ali je dobro bilo da ju znam.

Još iz Karlovca poslao sam kolegi Kovačeviću 5 for. da mi nađe stan i kupi drva, te da pošalje koga u Obrovac predame. U Obrovac je poslao predame sa kolima nekoga Radu Vukčevića – na oči dobra čovjeka – ali kada malo okusi vina onda čisto poludi. Tjera konje da se kola hoće svaki čas prevaliti, pa malo nijesmo svi nastradali sa njim.

Kada smo u jutro pošli iz Obrovca udruži se sa nam trgovac Nikola Boričević. Ja sam sa njim preko Velebita išao više pješke popreko nego kolima jer je kraći put i na svakom križanju morali smo čekati kola da vidimo kako putuju. I tako je bilo sve dobro do – ruke (mjesto zvano gđe se putevi križaju Obrovac-Lovinac-Gospić-Gračac) tu već prednoć stanemo, da se konji odmore i mi što založimo, a za našu nesreću nađemo u birtiji baš pečeno janje – Boričević iz zahvalnosti što se je badava iz Obrovca skoro do kuće – vozio zove odma 2 kila janjetine i dvolitru vina, a Vukčević kada se malo okvasio još dvolitru te se napije do ludosti pa kada mu sjeli u kola (Baričević je dalje pješke u Lovinac) – okupi on konje – ne kasom – već skokom kola su samo letjela od jedne strane na drugu, badava molbe i zaklinjanja da vozi laganije, ništa nepomaže neće on da stane časa da mi izađemo iz kola već ćera kao lud. Djeca i žena ustrašili se i gledaju svaki čas da će se kola prevaliti, ja sa njim u prvom sicu, što ja više ustavljam, to oni više bježe, papa Rade – kako su ga zvali – razvalio usta pa urla kroz Ričice i Štikadu "bježte Šokci idu Srbi" i tako u toj ludoj i bijesnoj trci jedva zdravo stigosmo u Gračac. Srećom kroz samo mjesto do stana Kovačevića gđe smo odsjeli, gonio je konje pristojno. Čim sam došao u stan Kovačeviću prvo mi je bilo potužiti na vožnju pape Rade te ga je i supruga njegova

napala zašto je uzeo Radu, on se izgovara da mu se je zakleo da će u redu i pristojno voziti – ali je meni se čini prevladala dvolitra vina koju je Rade od pogođene kirije (5 for.) platio.

Kovačević mi je stan našao kod nekoga Nikole Tiljka, sama kućica sa dvije sobice, kuhinja i nuzprostorije te malo vrta, kuća stara, krov poderan, kada kiša pada morao sam sude podmetati da mi na krevete nepada. Voda u blizom bunaru slaba, a do dobre vode daleko – velika razlika između Karlovca i Gračaca. Žena nezadovoljna novim položajem, a i sam žalim što sam prešao iz vojnog života u građanski, tim više što sam se nadao u Gračacu lijepu i udobnu životu a onamo obratno.

U uredu je bilo vrlo ugodno, sa kolegom sam se dobro slagao, pisari su bili vrlo dobri i posao je išao redovito, zaostataka nije bilo nikakova. Ako bi kod mene bilo malo više posla, to stari pisar Simo Gaćeša – koji je bio bolje razumio manipulaciju nego nas obojica – pomozi nam, pa je za čas bilo sve uredu. Ovaj stari vrijedni pisar ostao bi do smrti pisar da nebude ujedinjenja, kada je ipak imenovan kancelistom.

Šef mi je za kratko vreme postao osobito naklon kada je doznao da smo oba iskreni pristaše hrv .-srb. koalicije, jer su mu sumnjivi bili Kovačević i Gaćeša, da simpatiziraju sa vladom, a Otovčević pristav bio je otvoreni frankovac, a uz to pijanica te kad je jednom u družtvu o vlaškoj popadiji bezobraznu pjesmu zapjevao, tako ga je zamrzio šef da je morao tražiti premještenje, a potlje je bijo i odpušten iz službe.

Iza njega došao je za pristava Zdenko Novak, jedna flegma slavonska. Šef je volio da je kancelarija u redu i da su svi spisi na svom mjestu u redu složeni da se u svako doba svaki spis može naći, a ne samo da je svaki spis na svom mjestu već u spisu svaki broj mora biti po redu složen, težko onom u koga nađe spis – kako je on zvao pobrkan. Sredom su bila odvjetnička ročišta, kada bi došla dva-tri odvjetnika iz Gospića – jer onda odvjetnika nije bilo u sjedištu sreski sudova – pa i ako je bijo dobar sa odvjetnicima i kada imaju uvid u spise nitko im nije smijo davati spise na uvid osim njega, pa ako se je dogodilo da je odvjetnik jedan spis ostavio nesložen i pobrkan, taj ga je takav čekao do druge srijede, i nije dobijo drugi spis na uvid dok onaj nije složio i složen njemu predao. Ako je bilo više i težki ročišta da on nije mogao paziti dali odvjetnik sam slaže spis onda je pisar Simo brzo zaslužio litru vina jer njemu je išlo slaganje vrlo brzo.

Volijo je red u pisanju i prepisu osobito je volio lijep rukopis a i sam je krasno pisao, na izrade osuda i obrazloženja istih te na izvješća višim sudovima mnogo je pazio, pa se rijetko dogodilo da je njegova osuda bila ukinuta, mnogo je pazio na odpravke – prepis osuda, pa ako pisar nebi se držao formalnosti prepisa (gđe mora biti broj, koliko mora naslov biti udaljen od krajeva i t.d.)

i čitavo pisanje da prepis može čitati svaki djak, težko njemu "piši to ponovo pa makar višeputa". Ovako točna i precizna šefa nijesam imao, a sada pomislite kakav je bio njegov predšastnik dr Aleksandar Vojić, čije je on rukopise i osude tražio da po njima sam radi. On je imao lijep rukopis ali Vojićev je bijo kaligrafija rukopis a izrada osuda obrazloženja istih te pravnička praksa i znanost Vojićeva, to je bilo za študiju.

Ovaj rijedko sposobni sudija Vojić i ako veliki Srbin i član stola sedmorice (kasacije) doživio je nakon ujedinjenja od braće srbijanaca da ga nijesu htjeli postaviti za šefa stola sedmorice u Zagrebu i ako su to tražili svi Hrvati bez obzira što je Srbin jer nije bijo politički špijun već samo sudac – već su za imenovanje predložili mnogo mlađeg i nespremnijeg špijuna i mizeriju od čovjeka pravog patuljka Ernesta Čimića[18], čemu se je sva prečanska javnost, a osobito svi sudci čudili, i time su odma braća srbijanci pokazali koliko im je do reda u ovim krajevima.

Ćurić rado zalazio u družtva a osobito je volio družiti se sa Srbima, jer tomu je mnogo doprinijelo i to što mu je supruga bila Srbkinja Sremica, a on je bijo rođen u Cerniku kod Nove Gradiške sin kovača. Predsjednik sudbenog stola u Gospiću bio je onda Petar Brusić, pa kada bi isti išao pregledavati sudove u Lapcu i Udbini uvjek se navrati u Gračac gđe bi ostao jedan dan, i tada se peklo janje u Velebitu kod Svetinje (kapela sv. Marka) na tu zabavu Ćurić pozovi sve mjestne činovnike, kao i na sv. Martina proslavu svoga imendana, ali na ove proslave ne bi zvao niti, primao ženske, tobože da se muški mogu slobodno izlajati – drugi dan njegova supruga časti ženske.

Osobito kada je u Gračac premješten za predstojnika Vaso Kangrga, Srbin Ličanin, a uz to zet gračački (oženjen od poštara i trgovca Petrovića) onda mu je bilo srce na mjestu jer se je nadao da je u Kangrgi dobijo iskrena druga, međutim ga je nada prevarila.

Od dolazka Kangrgina, nji dva bili su uvjek skupa, nerazdruživi prijatelji – oba bez djece, dobro situirani, supruge im Srbkinje slagale su se dobro, daklen družtvo da ne može biti bolje.

God. 1910. bili su prvi izbori za hrv. sabor. U Gračacu se kandidirao pop Pajo Obradović[19], koalicijonaš naravski Ćurićev prijatelj a i moj poznanik, jer smo skupa išli u I i II razred gimnazije u Gospiću. Ne mogu se sjetiti tko je bijo vladin kandidat. Čim je izbor razpisan, po njegovu običaju Ćurić dao odma svima namještenicima pročitati – i potvrditi da su pročitali zakon o slobodnom izboru, a naravski zapretio bi svakomu da će ga smjesta zatvoriti ako bi koga nagovarao kamo da glasa neka svako glasa slobodno za koga hoće, ali nagovarati koga na glasanje bilo je zakonom strogo zabranjeno. Ali povrh toga zakona Martin bi kroz prste progledao onima tko bi korteširao za koaliciju a težko bilo onome tko bi za vladu radio.

18 Ernest Čimić (1876-1970) – pravnik, profesor, pokrajinski namjesnik za Hrvatsku i Slavoniju, politički radikal, što naročito smeta Radeku

19 Pajo Obradović (1874-1941) – sveštenik, političar, senator, dugogodišnji paroh u Nebljusima. Autor satire *Rezervirani kotar* , na temu o kojoj piše Radeka

Ovaj njegov postupak imao je utjecaj i na građane jer su ga svi poštovali, kao ispravna sudca i nazivali "naš sudija", za prekoračenja zakona više ga se bojali nego državnog odvjetnika.

Na dan izbora, ako i nije bilo zakonom predviđeno, nije bijo uredovni dan, ali nas je ipak pozvao u sud te oko ½ 11 sati, pozvao nas na pivo nekoj kotlarici (Došenki) sa napomenom "može glasati ko za koga hoće a mi nećemo se iztrčavati ako vidimo da trebamo Paji onda ćemo ići glasati u 12 sati. Međutim pristav Novak, zaostao je u kancelariji pa držeći da smo mi već glasali otišao i glasao za opoziciju te k nami došao potlje. Ćurić ga zapita gđe je bijo, on mu kaže da glasao za Paju, na što će Ćurić ma jesam ti kazao da bez nužde neglasaš, a on mu odgovori "gosn. sudija Vi ste već 10 god. ovđe u Gračacu pa u suprot Vašije molba i odličnog opisa neće da Vas premjeste kako želite, a ja ću biti premješen nekamo, dalje me neće premjestiti jer u Zrmanji nema suda, a kuda me goð premjeste neću komesiju obavljati 6 dana 12 klm daleko kao u Gračacu". I tako je bilo za mjesec dana bio je premješten u Srem.

Ovđe da napomenem kakova je to komesija bila Novakova od 6 dana. U Mazinu oko Božića napili se ljudi pa se potukli, te naravski jedan poginuo i morala je sudbena komisija ići na lice mjesta u Mazin koji je od Gračaca udaljen 12 klm.

Išli su: Novak sa dr Manom Trbojevićem, te jednim pisarom, i to prvi dan do Tomin gaja jedva došli, do noći sancami, drugi dan obuku ličke breveneke i obuću pa pješke 4 klm do Bruvna, treći dan opet pješice iz Bruvna 5 km u Mazin a četvrti dan obave očevid, te peti dan pješke nazad do Bruvna a šesti u Gračac stignu jer su uzeli desetak ljudi iz Bruvna da pred njima snijeg gaze. A šta su Mazinjani do komisije učinili sa mrtvacom, čim su viđeli da je mrtav odma su napravili škrinju odnijeli ga na groblje, iskopali raku i položili ga u raku pa raku pokrili daskom, tobože da ga nebi lisice pojele. Komisija kada je došla izvadila ga iz rake pa pošto je bijo smrzao kao drvo dr Mane nije ga niti secirao, već zapisnik napamet diktirao.

Putni račun jedva im je banski sto priznao za 6 dana dnevnice. Tako je prošao prvi izbor od kako nam je došao u Gračac Pop Pajo dobijo je većinu bez naši glasova. Ali je sabor brzo bijo razpušten te su u jesen 1911. bili razpisani ponovo izbori za 12. decembra. Čim su bili izbori razpisani Martin ponovo upozoruje na slobodu izbora, ali prijatelj Vaso u druge diple puše, obeća banu Tomašiću da u Gračacu – gđe je on kao Srbin poznat – jer je prije služio i oženio se u Gračacu – mora proći vladin kandidat neki sveučilišni profesor dr Čupović[20] Dragutin proti svom školskom drugu i prijatelju popu Paji on poče u veliko korteširati i tako se usmrdi maslo Martinovo i Vojino. Vojo i ako je bijo kotarski prestojnik nije od Martina smijo javno u Gračacu korteširati već tajno preko neki svoji ulizica, bilježnika Labusa – i ako je bijo zet Pajin jer se bo-

20 Dragutin Čupović (1856-1927) – dugogodišnji redoviti profesor građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu

jao Kangrge i nekoga Ilije Arnjauca penzioniranog žandara, mjesnog sudca i svačije ulizice.

Martin idi obavljati komisije smetanja posjeda u Lovinac, sv. Rok i Bruvno a Vaso u kortešaciju, i tako se nekoliko puta u jednom mjestu sastanu, narod Martina jedva dočekaj, a Vasu preziri, a to se Vasi učini da Martin hotimično to čini, a da još više Martina izkuša – politički lisac Vaso naputi gore navedenog Arnjauca da ide po mjestu sabirati kandidacijonalne podpise. Arnjauc iz vlastite namjere a i po nagovoru Vojinu dođe najprije sudu oko 5 sati po podne i nanese ga vrag na mene, da podpišem tu listu, a ja ga uputim na šefa suda prije, i baš kada je Martin pošao iz kancelarije van, on bane predanj i ponudi listu na podpis, sad Martin plane i počme vikati na njega preteći da će ga odma zatvoriti ako se iz suda neudalji. Arnjauc mjesto da je ovo premuča kaže Kangrgi kako ga je sudija na pasja kola izgrdio, i nije žalijo listinu podpisati, dapače zapretijo mu da će ga zatvoriti ako bude za ikoga korteširao. Ovo je Arnjauc proglasio u svem Gračacu, tako da nije mogao skupiti niti dovoljan broj podpisa na Kangrginoj listi već je Vaso morao ići po svem kotaru sabirati lično potpise, korteširajući sa imenom Čupovićevim među Hrvatima da je Hrvat, a među Srbima da je Srbin.

Istu večer kada je Arnjauc bijo kod Ćurića mene vrag nanese na Vasu, te me upita jesam li potpisao kand. listu, a ja mu odgovorim da nijesam i da neću za vladina kandidata glasati jer sam već obećao za popa Paju, našto me on poče strašiti da ću biti od službe odpušten ako budem za Paju glasao, našto sam mu odgovorio da to može kazati svom panduru a ne meni koji razumijem zakon i da je sramota da on kao Srbin te prijatelj i šul kolega tobože Pajin – zauzima se u jednom pretežno srbskom kotaru za nekog Čupovića i svađa se sa svojim drugom i prijateljem Ćurićem. Valjda je u izgledu županijska stolica. I tako se rastanemo bez daljnje riječi. Ali Vaso sutra ode u Gospić vel. županu Vučetiću i izvjesti da dok je sudac Ćurić i ja u Gračacu nemože proći vladin kandidat, a ako nas dva premjeste da je sigurno da će vladin kandidat proći. Obojica smo znali, čim se Vaso prestao sa njim družiti da su tomu krivi izbori, ali nijesmo a osobito Ćurić i njegova supruga, niti na kraj pameti imali da će tako daleko ići, te njega kao svoga prijatelja u čijoj je kući svaki dan bar jedan put jeo, a mene kao neznatna nižeg činovnika okriviti za neuspjeh vladina kandidata, Ćurić je ovaj čin osuđivao više nego podal i kukavičluk, a u njegovim očima politički činovnici izgubili su svaki ugled – a malo su ga i do tada imali. Nakon ujedinjenja mjesto velikog župana u Gospiću nije htijo primiti – prem je volijo Ličane i oni njega – samo radi toga što je to mjesto političko.

Ni pomisliti nijesmo mogli da je Vaso toliko pokvaren, da može predložiti nas dva na premještenje u zimsko doba kada smo pripravili zimnicu, a osobito mene sa troje male djece. Ali u njemu je čast i vlast nadvladala.

Žene su znale prije nas da će se nešto dogoditi jer je punica Vasina poručivala, kada smo kupili posjek da ga nećemo u Gračacu jesti. I tako na 6. decembra po podne dođe pošta – i u Narodnim novinami stoji da je Ćurić premješten u Čabar a ja u Klanjac. Drugi dan nam brzojavno javlja presjednik sud. stola Brusić, da se nespremamo seliti jer da on ide u Zagreb, da to obustavi, a za taj je brzojav doznao Vaso – jer je njegov tast Petrović poštar, te opet u Zagrebu, odnosno u Gospiću požurio naše premještenje i tako osujetio intervenciju Brusićevu jer je već 8/XII brzojavni nalog došao od bana da mi nesmijemo dočekati 12/XII – dan izbora u Gračacu. Ćurić se je opirao preseljenju da imamo selidbeni troškova pa su nam brzojavno doznačili trošak, njemu 2000, a meni 800 kruna – za ono vreme ogromne svote. Ćurić se nije ni spremao seliti sasvim već sam otići jer je znao da neće u Čabru dugo biti, pa je drugi dan otišao.

Njegov odlazak izpratili su Gračani, kako ničiji do onda – od stana do blizo Štikade preko kilometar daleko sa obe strane ceste bila su poređana – oko 10 sati u jutro – sva školska djeca – na zahtjev roditelja i pučanstva, mnogo svijeta ne samo iz Gračaca već iz okolni sela, mnogo kola punije naroda sa zastavami pratilo ga je do međe lovinjačke a oni su ga isto tako dočekali. Nijedan činovnik nije tako iz Gračaca bijo ispraćen, jer je jednako stekao simpatije od Srba i Hrvata kao pravi narodni sudija, kako su ga i zvali. On je odma u proljeće 1912. premješten iz Čabra u Pisarovinu. Supruga je ostala u Gračacu u drž. stanu do njegova premještenja u Pisarovinu, vrlo poštovana i obljubljena od svega naroda u Gračacu.

Kangrga tako od sramote nije se mogao na ulici pokazati, i nikada nije postigao željeni cilj podžupana a kamoli vel. župana.

Ja sam bijo u velikoj neprilici, seliti sam morao, a kako, zaklao sam dva prasca i meso je bilo u salamuri, imao sam oko 15 kom. gusaka, pura i kokošiju, pa sam morao sve poklati i metnuti u salamuru. Pokućstvo sam prodao nekom Milošu Čiči koji se je ženio i to prilično dobro. Brzojavio sam prijatelju Nikoli Periću u Mekinjar pa je došao kolima i odagna sve meso što sam ga imao u salamuri da ga kod sebe suši, tada sam preko zime pod kupusom jeo osim sušene svinjetine, guščevine, puretine i kokoševine, i debela dobra je bila ali mršava nije bog zna kakvova.

Ja sam se spremio da odputujem 10/12 te sam 9. u večer kod gruntovničara Gaćeše bijo na večeri i spavao a 10. u jutro oko 8 sati krenuo na put. Dobijo sam dvoja kola u Gračacu, badava do Obrovca, i to Jove Čubrila pekara i Jove Munižabe, samo sam na ljude i konje trošio, a da mi je trebalo trebalo petera kola dobijo bi badava tako su me ljudi voljeli.

U veče, prije moga odlaska, bijo je kod Save Gaćeše s nami na večeri sud. prislužnik Ivan Rosandić koji je mjesto sudca Ćurića primio sud, pa se malo

napijo, te kada je išao kući navrati se u gostionicu Trivuna Mandića, i u istoj nađe predstojnika Kangrgu i još nekoliko osoba i sa njima dr Čupovića, vladina kandidata, pa onako napit učini se da ne pozna Čupovića, počme psovati, i na pasja kola, grditi sve koji su krivi da su najbolja dva činovnika premješteni ni krivi ni dužni, a na njemu prislužniku početniku ostao sud a na kancelisti Nikšiću koji je već bijo u zatvoru radi pronevjere, a koga on nezna kontrolirati (napominjem da je ofic. Kovačević početkom 1911. premješten sud. stolu u Zagreb, a mjesto istog došao je Josip Nikšić uza nadziratelj[21] iz Zagreba koji je bijo 2 mjeseca u zatvoru radi pronevjere – spasila ga od otpusta protekcija).[22] I ovaj je preuzeo od mene blagajnu i sve račune jer drugoga nije bilo. Roso (Rosandić) onako pijan, stavi se u položaj faktara (?) pa počme štapom oponašati i pretiti da će on nekoga nasjeći čim dozna tko je kriv tome premještenju. Kada su ga upozorili da bude miran jer je tu vladin kandidat, on stupi knjemu pa mu počme čitati – onako pijan – da nije pošteno što on kandidira u kotaru gđe sigurno neće proći, i da se radi njega premještavaju savjesni činovnici.

Čupović se informira o njemu, o premještenju našem te o prilikami dali može on proći, pa i neopazice od svoga družtva crpijo je da su navodi Rosini istiniti, na zaprepašćenje Vasino – prem je već bijo utvrđen program za kortešaciju, kroz ostala još dva dana – na rastanku družtvu reče "ja sam kandidirao po vašem izvješću g. predstojniče da je želja naroda da ih ja zastupam, a sad vidim da sam zaveden i da su se u moje ime premještali nevini činovnici, što mi je vrlo žao, stoga odustajem od kandidature i molim Vas g. predstojniče da nitko nebude kažnjen za to što glasa za Paju Obradovića. Sutra već zorom istima kolima kojima je došao odvezao se je u Gospić i dalje u Zagreb. U Gospiću sastao se je sa predsj. sudbenog stola Petrom Brusićem i isto izjavio mu da mu je vrlo žao što je on svojom kandidaturom prouzrokovao naše premještanje, i da će koliko mu je moguće kao sveučilišnom profesoru – nastojati da se nami dade satisfakcija, a rekao je i Brusiću da i on na tom poradi. Brusić je svoju riječ održao, jer čim je došao za presjednika banskoga stola, premjestio je Ćurića u Belovar – gđe je potlje postao presjednik sudbenog stola, a mene u Karlovac gđe sam doslužio godine podpune i više za penziju (42). Rosi sam zahvalan što je onako nakresan otišao od Gaćeše u družtvo Vasino, te mu indirektno očitao njegovo ponašanje prema nami pred vladinim kandidatom Čupovićem, što nas je htijo spasiti; Čupoviću što je priznao Vasinu nevaljalu politiku, a Vasi što me je izbavio Gračaca – na državni trošak – iz razloga koje ću dalje navesti. (Potlje kada bi se sa Vasom sastao on bi se uvjek izgovarao da je sa nami onako morao postupati.). Da o Rosi još spomenem, gospićko kanižarsko djete, rado je pijo a u pijanstvu beskrajan – nezajažljiv – rado se potuci, osobito sa oficiri, pa odma izazovi dvoboj, premda izvuci skoro uvjek kraći kraj. Sa oficiri uspjelo mu je jednoga raniti i time dvoboj dobiti, a sada

21 Uza nadziratelj – zatvorski nadzornik

22 Za vreme veleizdajničkog procesa ovaj Nikšić bio je zapovjednik uzničke straže kod sud. stola u Zagrebu, pa su on i njegova supruga usluge činili zatvorenim Srbima te su se neki od njih zauzeli za njega te nije bijo odpušten iz službe nego samo kažnjen i prepušten u Gračac.

prema civilima bio je nasilan i drzovit, čim se malo napije odma zasukuje rukave i zove na dvoboj. Tako je iste te godine na Martinje kod Ćurića izazva čitavi škandal, napao nekoga poreznika Kovačevića – inače mirna čovjeka – da ga je uvredio i da sutra u 10 sati mora biti dvoboj u sudbenom dvorištu, mene i grunt. Gaćešu imenova svedocima i digao čitavu galamu – a sutra se sve svršilo jednom pijačom na teret Kovačevićev, jer je siromak držao da se kao činovnik mora pokoriti benaviji Rosinoj. Moguće se je i Vaso onu večer pobojao Rose – jer je, kako sam naveo, poznat bijo kao kavgadžija – pa proti njemu nije niti preduzimao, već ga se je uvjek uklanja. A šta će proti jednom škulti (auskultantu) preduzeti, odpustiti ga nemogu jer je njegova vježba dobrovoljna. Ako ga premjeste mogu samo u bolje mjesto i još na državni trošak.

Kako sam napred spomenuo za Gračacom nijesam žalio, samo mi je žao bilo kad me već premjestiše kud preskoči Udbinu – ko mazinsko magare – pa čak u Klanjec na među Štajerske. U Gračacu služba mi je bila vrlo ugodna, a za početnika kao naručena jer je posao bijo mali, pa sam imao vremena svaki spis i rješenje pročitati, a Ćurić je bijo stvoren za to da manipulanta pridrži na točan i savjestan rad, ali družtvene prilike su bile raztrovane. Tri patricijske obitelji Petrovići, Išparovići, Ristovići, nijesu do nižije činovnika ništa držali. Drugi građani sve podvala laž i ogovaranje, a osim toga neprestana pijača, pa je i ženi već bilo dosadilo ono življenje, te kada sam joj kazao da smo premješteni, nije se uzrujala za premještenje već za taj nesretni Klanjec za koji nikada nije čula, te je rekla da me vrag odnijo i moju politiku kuda je vučem sa djecom u zimsko doba, dodala je "ali neka bar ću se riješiti gračačkije dami i ogovaranja, ove košare (slab stan) i pijanog Nikole (to jest kuće gazde jer je svaki dan dodijao tražeći novca za rakiju na račun stanarine) a i ovoga tvoga pijanog družtva". Ja sam joj kazao da je donekle umirim da je tamo premješten i naš kum srezki akcesista Damjan Hinić iz Otočca iz slični razloga, a međutim on je bijo premješten u Pregradu 24 klm dalje, te sam joj još lagao da je to blizu Karlovca i da će Milan često moći doći k nami jer je željeznica blizu. I tako sam je nekako umirio. Ali na dan prije polaza čitavi dan padala je kiša tako da sam se bojao puta, u zimsko doba da će snijega biti, pa je Jovo Čubrilo svoja kola za svaki slučaj povijo hasurom da nam nevreme nesmeta.

Dan prije polaska bijo je kišovit i ružan, a osobito u veče izgledalo je da će snijeg padati, pa sam ženu i djecu tješio i tvrdio da će sutra biti lijepo vrijeme. Sutradan – dan polaska – osvanuo je veoma lijep, čisto vedro sunce sja a snijega malo pod vrh Crkonca.

Pošli smo, oko 8 sati u jutro, te do Alana bilo je lijepo, ali od Alana do Podpraga preko Velebita pratio nas je pomalo snijeg. U Podpragu – putnička kuća sagrađena pred 100 god. kada je i ova glasovita cesta preko Alana građena – stigli smo pred noć pa smo tu noćili. Kuća je sagrađena na jedan kat i dobro

uređena očuvana, prizemlje je uređeno za kola i konje, može stati preko 20 kola. Sa jedne strane ulaze a na drugu izlaze. Ovoga se reda svak mora držati. Za kočijaše je u jednom uglu prigrađeno ognjište gđe mogu što spremiti za jelo i ogrijati se, ali svaki za sebe mora drva dovesti sa strane Alana iz Velebita, gđe ima dosta šume, jer na dalmatinskoj strani do Obrovca nema šume.

U prvom katu zgrade na jednoj strani je gostiona za bolje goste i jedna soba sa desetak vojnički kreveta, a u drugoj žandarska straža gđe stanuju dva do tri žandara za uzdržavanje reda i sigurnosti.

Tu smo prenoćili, i sjutra rano krenuli u Obrovac kom smo stigli oko 10 sati, gđe je već parobrod bijo spreman na polazak te nakon što smo ono nešto robe ukrcali parobrod je krenuo oko 11 sati. Za jelo putom i u brodu obskrbili smo se mesom i kruhom dovoljno u Gračacu. Kada smo pošli iz Obrovca vreme je bilo dosta povoljno, ali od Novigrada pratilo nas je pomalo jugo, tako da smo ga blizo Paga imali dosta. U Pag smo stigli u suton gđe smo prenoćili. Pošto putnici nemogu spavati na brodu to smo morali ići prenoćiti u jednom tobožnjem hotelu. Nije to bijo bog zna kakovo konačište, prosta dalmatinska birtija sa dva tri jednostavna kreveta, a pošto se sobe u Dalmaciji niti zimi negriju a nijesmo ponijeli svojih pokrivača, kojih smo imali i suviše, to nam je bilo zima da smo jedva dočekali dana. Ovaj hotel tobož onda je bijo prvorazredan u Pagu. U jutro smo rano došli na parobrod gđe smo se tek stoplili i okrepili. Iz Paga pošli smo rano oko ½ 8 sati, vreme je bilo vjetrovito pa kada je parobrod izišao iz Paškog zalijeva na otvoreni kanal počeo je jako vjetar puhati, pa su djeca i supruga dobili morsku bolest, a navečer nakon mnogo patnje i muke došli smo u Rijeku kod rođaka Đurđa. Tamo sam ih smjestio da se odmore, a ja sam otišao na rivu da pokućstvo i posteljinu predam na žaljeznicu za Veliko Trgovište. To je išlo lako jer sam se za prekrcanje u Rijeci pobrinuo još na parobrodu sa par kruna nagrade momcima na parobrodu sve je bilo urađeno.

Oko 12 sati noću pošli smo vlakom iz Rijeke i u jutro 13/XII stigli u Karlovac gđe sam se (nečitko) navratio naredniku stožernom Stevi Popoviću – gđe je Milan bijo na stanu – jer sam ovđe morao obitelj ostaviti, a ja ići tražiti Klanjec i stan u njemu.

Dne 14/XII oko 11 sati pošao sam vlakom do Velikog Trgovišta – stanice za Klanjec – kamo sam stigao pred noć i srećom trefijo na jedna kola iz Klanjca – jer Klanjec – Veliko Trgovište nema redovite veza osim ako se naruči – se za malu svotu dovezem u Kanjec i odsjednem kod nekoga krčmara Kobaša. Sutra dan se prijavim kod suda za nastup službe. Šef suda Konrad Nemec primi moj nastup i dade mi neograničeni dopust za preselenje, jer se sumnjalo dali ću uobće ostati u Klanjcu, pošto nije bilo prazna mjesta jer je jedan kolega Filip Tomičić nedavno došao kazne radi u Klanjec a drugi Stjepan Kunst, domaći

sin, nije se dao iz Klanjca. Ali čim sam ja došao svi su Klanjčani znali tko će ići, a nji dva, tobože, nijesu znali – jer su mi Klanjčani govorili "Kunst bu šal" svadio se sa Nemecom i faktično Kunst je za dva mjeseca morao ići u Irig.

Dana 15. i 16./XII tražio sam stan po Klanjcu i jedva našao, jer je malo mjesto pa nema prazni stanova a osim toga, Klanjec je podjeljen u dvije partije naprednjaci i starčevićanci. Naprednjaci su bolje i uglednije obitelji – Brozi, Ivekovići, polovica Horvatina i još nekoji, a starčevićanci (pravo frankovci) su ostali. Sve bolje obitelji nije im stalo za stanare, a ovi drugi opet, čim su čuli da sam Vlaha neće da me prime u stan. Već sam bijo pogodio kod jedne udovice svu kućicu i vrt u najam, ali kada je čula da sam Vlaha nije mi dala stana.

Srećom jedan sudbeni pisar, već drugi dan nagovori svoju mater da me primi u stan, jer joj nije htijo kazati da sam Vlaha, pošto je i sam bijo naprednjak. On se zvao Dane Borošak a njegova mater Tereza Borošak.

Kolegami sam pisao još prije, i to Kunstu, da mi nađe stan, ali on nije se ništa za to brinuo, jer nije želio da ga premjeste, a Tomičić je bijo zavađen sa Kunstom pa uvređen što njemu nisam pisao nije se ni on ništa brinuo za mene jer je i on ćutijo da sam Vlaha a kao frankovac – inače Lovinčanin – nije me šmekao. Uopće nji sam dva našao do krvi zavađene.

Kada sam pogodio stan kod gđe. Borošak, prvo mi je bilo da se pobrinem za drva, jer u Klanjcu je težko dobiti drva, pošto ih sa svoga zemljišta nemaju, već dobavljaju iz nekoga Podčetvrtka sa Štajerskog, kako oni kažu, te sam jedva pomoću tamo nalazećeg jedinog Srbina Rade Uzelca dobijo 1 metar drva.

Dne 17. kada sam našao stan – jednu veću sobu i kuhinju – i pribavio drva, vratim se u Karlovac po obitelj i 19. pođem iz Karlovca, te u Zagrebu kupim najnužnije koliko mi je trebalo pokućstva, i povezem sobom, a dotlen je stiglo i ono iz Rijeke, te isti dan sa svim doselim u Klanjec kasno u noći.

Ženi i djeci je bilo vrlo težko putovati u zimsko doba, a u nepoznato mjesto, osobito kada sam joj kazao da kum Hinić nije u Klanjcu već još dalje u Pregradi.

U stanu sam se jedva smjestijo, i ako je bila soba velika ali tri kreveta i još koješta jedva sam smjestijo.

Kuće gazdarica Tereza Borošak – prava baburina, krupna, visoka, preko 100 kg. težka, dobro stojeća, imala je dvije kuće; od djece, dvije kćeri starije djevojke koje su se nalazile kod ujaka kanonika Broza u Ogulinu, i jednog sina Daneka – kako ga je ona zvala – oženjena, oca dvoje djece, sudskog pisara, kojemu nije dala da stanuje u njezinim kulcami jer nije oženijo koju je ona htjela, kako se je ona o njemu izražavala "Kumrl (to jest gad), prav mu budi, oženil fucu, pa sad neka škomi (šuti)".

Moja je žena nije volila, nije bila dobra sa njom iz početka, jer čim je viđela moju djecu rekla je "Je gospon vi ste meni kazali da imadete dvoje djece a ja

vidim tri pužike (tepanje djevojčicami od zagorske riječi puca – djevojka – jer Zagorci žensku djecu po uzrastu dijele na tri grupe do 15 g. je pužika, 15-20 puca, a preko 20 dekla) već ste me fkanil" da sam ju prevarijo, a kada je i Milan došao oko Božića k nami pa ga vidila opet je kazala "gospon pa tu je i fant". Ja sam je umirio, da je djevojčica (pok. Mika) naša rođaka, a da je kod nas neko vreme, a Milan da je u školi u Karlovcu, da će kratko vreme ovđe biti na što mi je odgovorila "a on je školnik, bog zna bu plebanuš, to mu bu dobro jer su plebanuši veliki gosponi".

Drugi dan kada sam doselijo, oko 10 sati – u ured ali se nije žurilo jer sam imao neograničeni dopust – pred stan doveze jedan dečko u tačkami bačvicu, 40-50 lit. vina i pita gazdaricu "gđe je onaj gospon narodnjak što je k Vami doselijo" – ona mu odgovori "Kaje gospon narodnjak" (narodni čovjek opozicije) – on reče "ovo mu gospon Čizmek šalje malo vinčeka za Božić".

Ja sam se izgovarao da netreba i skanjivao se da to primim ali on nije htijo ni čuti da bi vino nazad vozio. Isto tako, malo čas potlje, trgovac Karlo Broz, poslao mi je, naime toga narodnjaka, punu košaru razne špecerajske robe – o povratku robe dečko nije htijo ni čuti. Ja sam obojici na tome zahvalijo, a oni su mi rekli da je to običaj, kada nekoji činovnik doseli da mu šenk pošalju – a osobito ako je narodnjak a još uslijed izbora premješten i pred Božić. Kolega Tomičić mi se tužio da je on ovđe već 2 g. a nikakova šenka od nikoga nije dobio, ali je on starčevićanac (frankovac) "a Klanjčani koalirci boga im njiova" kako je znao reći.

I gazdarica je bila sasma drugačija kada je čula da sam narodnjak i da sam stradao radi izbora kao što je oni dana stradao njihov zastupnik Homotarić, župnik iz Tuhlja, prehladio se kod kortešacije i umro na dan izbora, a krivili su za to dr Stjepana Ivekovića odvjetnika u Klanjcu – kandidata koalicije "zakaj je tolvaj (propalica niš koristi) šal kandidirati i rušiti prebanuša Homotarića za malo glasova, ni ga srušil, ali ga je srušil u grob", to Iveković, čistom pravašu nisu mogli oprostiti!

Gazdarica je zahtjevala da njezini kipci (slika majke Božje, srce Isusovo i sv. Josip sa harmonikom) moraju ostati u mojoj sobi visiti, čemu se ja nijesam mnogo protivio jer nijesam trebao moje razpakivati, a i onako nijesam namjeravao u ovom stanu dugo ostati.

Supruga i gazdarica su se malo upoznale i počele jedna drugoj dolaziti, ona svaki dan donesi mojoj supruzi zelenja, a ova nju počasti rakijom i ličkim sirom, te joj pošalji malo juhe jer ona nije svaki dan kuhala govedine, već variva ali je voljela pijaču a i moje djevojčice je počela zavoljevati.

Bila je velika klerikalka (trećorednica) sv. pismo je znala na pamet, a pošto je kloštar franjevaca bijo pred kućom, to je svaki dan išla tri puta u crkvu na molitvu. I ako je bila bogomoljka i pobožna nije joj smetalo da pomrsi broj

kračica (bunceka) na zavjetni dan pred kipom sv. Ante, a to se je ovako dogodilo.

Na dan sv. Ante zimskog (17./I) zavjetni je dan, te svaka kuća koja je klala prase, pošalje sv. Anti kračicu (buncek) na dar. Sve se kračice slažu u crkvi pred kip sv. Ante. Fratri su jedne godine opazili, da im nestane sa hrpe veći broj kračica, pa su druge godine kod vrata u ispovedaonicu, postavili jednog druga na stražu da pazi tko se usudi ispred nosa sv. Ante krasti kračice. I faktično, ovaj stražar opazi da Terčika – trećerednica – Borošak u fertun sprema nekoliko kračica, i ponijela ih van. Blizo vrata bijo je kip sv. Jurja, i baš kada je Terčika bila blizo vrata da izađe van iz crkve, skoči fratar preda nju i reče joj "Kamo Terčika nosiš taj sveti dar, a Terčika odgovori "Kam nosim? vidiš kam! Sv. Antun ima i prekoviš a Sv. Juraj nema niš, vi tolvaji niš nedjelite bu vas bog kaštiga" i istrese kračice pred sv. Jurja.

Fratar joj na to odgovori "čuješ Terčika, da nisi član sv. reda (III reda) dali bi te žandarima, ali si naš član pa ćemo o tomu škomiti (šutiti) nas bu bog kaznil ali mi bumo ipak tebe kaznili, ti moraš klečeći ići sada domov (jedno 50 koraka) i klečeći doći sutra ovamo pred sv. Antu na spoved". Ovo se i izvršilo, fratri nijesu Terčiku odali, jer je bila njihov član, ali je svijet vidio nju kako klečeći puza iz crkve i u crkvu pa su znali da je nešto težko sagrešila. U Kloštru se je nalazio neki pater Filip – učitelj pjevanja, koga neveže toliko zadana riječ kao ostale fratre, pa su preko njega za taj slučaj najprije doznale pjevačice a onda i ostali mještani. Ovo je dalo povoda nekojima njezinim susjedima da ju proglase za vješticu – kako oni kažu coprnicu – i javno počmu govoriti da su je viđeli jedne noći u Suhodolu (mjesto uza Sutlu kod Klanjca) da jaše na metli. Terčika ih tuži sudu – po dr Stahuljaku – i na razpravi oni ponude dokaz istine, naime, da će na sljedećem ročištu dovesti svjedoke koji će pod prisegom dokazati njihovu tvrdnju. Dr Stahuljak nije bijo dobar sa sudcom Brankom Tuškanom, pa nije htijo za vreme rasprave tomu prigovarati, već kad je stvorio zaključak, da dozvoljava dokaz istine i radi toga odgodio ročište, dr Stahuljak uloži žalbu na banski stol proti tomu zaključku. Kada je već bilo kasno povlačiti ga – pa je stim išao banskom stolu od koga je došla velika buruntija za sav sud, a naročito sudcu Tuškanu, koji u 20. vjeku dozvoljava dokaz istine da postoje vještice, zaključak je ukinut i krivci koje je Terčika tužila bili su kažnjeni, a sudac Tuškan, onda sudbeni pristav – ako inače?) dobar i marljiv bude zlo opisan i premješten tako da nikada potlje nije mogao upravu suda dobiti. Sa Terčikom je bilo snošljivo, ovako i onako, do badnjaka katoličkog, a i na badnjak pita ona mene "gospon zakaj vi nespremate što za Božić" Ja joj odgovorim "Mamice (kako sam joj tepa da joj udovoljim) ni sada moj Božić. Kad dođe moj ja bum već spremil da se budete čudila!, a ona na to reče "a da niste vi Vlaha". Ja joj odgovorim "jesam mamice". Ona se na to prenerazi, počme vi-

kati i zvati služavku Maricu "Marice, Marice, nosi naše kipce van iz sobe njegove "Majku Božju i Srce Isusovo odma i Sv. Josipa dok im odsvira blagoslov, jer su u taj čas djeca navila svirale u Josipovu kipci za Petra Božijeg[23]. Bila sam u Ogulinu kod brata župnika mjesec dana pa su mi kazali da tamo ima Vlaha ali ih ja nijesam mogla videti a evo sad se uselio u moju hižu. Jezus Marija kam bu prošla moja duša". I odmah je otišla u kloštar moliti se bogu da je spasi Vlaha.

Marica služavka koja je prošla i viđela više nego njezina gazdarica, samo se smijala, počela je nositi kipce i rekla mojoj supruzi "Škomite samo gospa. Sve bu dobro, dok ona vidi kako vi slavite Božić bu se već opametila, sad je već nora, skupa sa svojim fratrima.

Ja sam jedva to dočekao da se riješim njezini kipica a da mjesto istih izvjesim krsnu slavu sv. Časne verige i Sv. Jovana.

Sada je do našeg badnjaka među nami bilo stanje napeto, ja i supruga smo je pozdravljali, ali ona nije nam odzdravljala. Činila se da nas i nevidi.

Na naš badnjak sastanem je ja, i zamolim, da mi kaže gđe bi mogao dobiti malo slame, našto mi ona odgovori "Jezus Marija kaj će vam slama, da ne bute me još zažgali". Ja joj na to odgovorim "mamice, sutra je moj Božić, ja danas moram pribaviti slame da navečer prostrem po sobi jer se je na noćešnju noć rodijo Isus na slami u jaslama". Ona me samo pogleda pa reče "za Petra Božijeg pak se i vami rodio blagi Ježuš" pa nastavi mekšim glasom "ja bum vami dala škope (tučene slame) ak bu valjala, molim vas bili ja mogla videti kak kod vas Božić zgledi" Ja joj odgovorim "bute, bute, mamica, večeras i na Božić moj polaznik" i tako smo opet veze prijateljske uspostavili. Po podne je donijela ženi zelenja i rušaka i čudila se kak žena frče svijeću od voska i gđe mi čitavi dan čisto postimo. Navečer je meni donijela čiste liti (?), jednu flašu (vino koje uhvati iz preše prije nego preša počme pritiskivati). Na badnju veče pozvao sam Terčiku da vidi kako mi slavimo badnju veče, i božićnu noć. Vrlo ju je interesiralo steranje slame, molitva i čisti post bez ičega mrsna, te je bila svime iznenađena i zadovoljna, i prestala u nami viđeti neznabožce i pogane, već čiste starovirce kako nas je ona nazivala. Osobito joj se dopalo steranje slame, jer i ona vjeruje da se Isusek (kako ga ona zove) rodio u sirotnoj štalici na slamici. I tako smo stekli Terčikino pouzdanje u nas. Za Božić sam se spremijo ovako: kupio sam 2 dobra purana, i odojka prilično velika. Purana sam jednog ispekao u šparhetu, čemu se je Terčika čudila da pečemo čitava purana – jer ona ako je i bila dosta imućna nikada nije pekla čitava purana već po malo. Odojka tako izpekao sam kod žandara – jer su od njih dvojica bili Srbi, a neki narednik Kardum jedva je čekao koji blagdan, čiji bijo, samo da se dobro jede. Kada je Terčika viđela kako mi na ražnju nose pečena odojka a za slugam žandarskim koji je nosio pečenicu ide mada dječurlije, ostala je izvan sebe, pa re-

23 Nejasno, doslovno prepisano

če " za Petra Božjega kaj to još bu". Naravski, Terčiku sam pozvao na objed, i bila je iznenađena, slama pod stolom i na stolu, u jednom uglu sobe bačvica vina, a u drugom odojak na ražnju, stol pun pečenja i kolača, pa je rekla "Ovo je pravi Bpžić, a ne kak pri nama sve što spremimo po noći poidemo pa na Božić nemamo niš". Ako i u Klanjcu Božić smo dobro spravili. Žena je zadovoljna jer smo svi zajedno, pošto je Milan došao iz Karlovca, a sa Terčkom se sprijateljila. Terčika vesela i sa nam zadovoljna kod puna stola, pjeva svoje božićne pjesme, a djeca naše pa se slažu. Na naš Božić po podne blagoslov je njihovih domova pa sam zamolio Terčiku da gvardijana kada dođe blagosiljati njezin stan i nas posjeti da se i nami navrati, što joj je bilo osobito milo. Pred noć dođe gvardijan, Benvenuta (zvali su ga Petminuta) neobično jaki i visok čovjek – porijeklom Kranjac – sa crkvenim ocem uglednim mještaninom, nekim posjednikom Radićem, jer kod nji ne ide mežnjar sa popom, već jedan ugledni građanin, blagosivati kuće. Ja ga pozovem, prem sam pravoslavni da i moj stan blagoslovi, čemu se je rado odazvao, a osobito kada je vidio odojka na ražnju i purana pečena, a k tomu još baričec vina, te kada sam ga zamolio da malo sjedne bio je neobično zadovoljan. Ostao je na večeri sa crkvenjakom, ali kada se je malo napijo poče grditi Klanjčane, da su svi kumri (?), tolvaji i galženjaci, da sve sami požderеju, nikom ništa nebi dali. "Evo, prošao sam sav Klanjec, da me nitko nije ponudio niti sa kupicom vinčeka, koga dosti imaju i da nis trefil na ovoga poštenog čovjeka, i ako je vlaha, bijo bi kući došao gladan". Ovo je on meni zapamtijo jer više puta napio sam se u njegovu podrumu koju kupicu vinčeka iz njihova vinograda zvanog Soko kakova nema u čitavom Zagorju. Nakon 28 god. sastali smo se u Karlovcu, gđe je bijo premješten u karlovački kloštar kao obični fratar, pa smo se upoznali i svega se sjeća, samo Klanjčanima nikako nije mogao zaboraviti što su ga krstili od Benvenuta u Petminuta, i nekom bankovnom knjigovođi, Albinu Omerzi što ga je vodio na Sutlu ribe loviti gđe malo nije glavom platio, što je bilo ovako.

Ovaj Omerza bio je veliki veseljak i zabavan čovjek u svako društvo, a i u svaku svinjariju pristupačan je bijo. Udruži se sa nekim Stipanom Sabljakom, gruntov. vježbenikom zvanim "Morska neman" radi toga što je neko vreme služio kod mornarice kao pitomac, te znao mnogo od marine pripovijedati, a neman za to što se u jednom društvu tako najeo i napijo da je dobijo morsku bolest i sa pretekom darovao svoje drugove preko stola. Nji dva dobiju od nekuda komad dinamita i korde pa namisle da idu na Sutlu u Zelenjak ribu tući, a da bude veća čast, pozvaće i gvardijana pa ako im uspije što uloviti biti će u kloštru večera i pijača. Gvardijan pristane da ide sa njima, jer mu nijesu kazali kako će ribu loviti i povede sobom, svog cuckića koji je rado aportovao u vodu.

Kada su došli do Sutle u Zelenjaku na mjesto zvano Crni vir, gđe je voda dosta duboka, a cesta ide uz taj vir a sa druge strane je strma pećina, Omerza zapali kordu i dinamit baci u vodu, ali je kordu ostavio predugačku – gvardijanov cuckić skoči u vodu, uhvati dinamit s onom zapaljenom kordom i iznese na cestu. Sada oni viđevši sebe u opasnosti – zaborave na cucka – počmu bježati kuđ koji a gvardijan penjati se uza stijenu. Cucak tako kudaće već za gazdom. Gvardijan je u smrtnom strahu pripo se uza stijenu jedan meter, dok je korda dogorela do dinamita, koji je cucak držao u zubima, i zapalila dinamit koji je cucka na komadiće raznijo. Kada su čuli detonaciju, nji dva vratili su se da vide što je s gvardijanom i cuckom, te su našli od cucka komadiće, a gvardijana još uvijek viseća na stijeni. Iako su imali još dinamita nije bilo spomena od lova na ribu – tim više što ih je gvardijan napao psovati: "Tolvaji i kumrli jedni na kakovu me oslariju napeljaste, ne samo da su nas žandari uhvatili pa me zatvorili v rešt, već malo nepogibo radi vaše norije, pete kam ćete ja se idem domov presvući". Zakleli su se da će ovaj slučaj ostati u tajnosti, a gvardijan je opravdao nestanak cucka da su ga pojeli lisjaci, jer u klanječkoj okolici neznaju za kurjake. Ovo bi moguće ostalo u tajnosti da Omerza nije bijo u družtvu kojem je drugima, a i meni taj slučaj – i mjesta gđe se je to dogodilo – kazivao. Tako se je Omerza zamjerio čitavom kloštru, a ne samo gvardijanu, ali to nije na njega utjecalo kao ni ovaj slučaj.

Kada je posvećivan spomenik u Klanjcu, rodnom mjestu, odnosno mjestu gđe je spjevao hrvatsku himnu, Anti Mihanoviću, imao je doći na posvetu iz Zagreba biskup Štos, njihov zemljak. Tom prilikom sav je Klanjec bijo okićen kao kod velike slave, a u glavnoj gostioni kod Berteka (Albert Kobek) bijo je naručen veliki banket. Biskup je imao doći večernjim vlakom iz Velikog Trgovišta te je pred njega Karlek Broz - najugledniji trgovac - posalo svoj fijaker. Sa istim vlakom imao je u Klanjec doći iz Zagreba knjigovođa klanjačke banke i štedionice, Albin Omerza. Kada je vlak došao na stanicu u V. Trgovište, Omerza mlad i zdrav, iskoči odma iz vlaka i požuri da uhvati priliku za Klanjec i vidi jedan lep fijaker, te upita kočijaša odkuda je i bili ga povezao. "Iz Klanjca sam, poslal me je gospon Broz (trgovac - predsjednik štedionice) po jednog gospona. Omerza ne raspitujući za koga gospona su kola došla sjede u fijaker i zapovidi kočijašu da ga vozi u Klanjec. Biskup, stari gospodin, dok je on polako izašao iz vlaka i sa stanice na cestu, njemu namijenjeni fijaker sa Omerzom daleko odmakao. Sada biskupu, ozlojeđenu i uvređenu, nije preostalo ništa drugo nego čekati na maloj zagorskoj stanici vlak iz Varaždina u Zagreb i vratiti se natrag.

Kada je Omerza došao u Klanjec zapita kočijaša gđe bi mogao prenoćiti, našto mu isti odgovori da će kod g. Broza, ali on kao da je nešto slutijo, nije htijo ići Brozu već odsjede u gostioni kod Berteka.

Broz je čekao biskupa pred kućom, pa kad viđe prazan fijaker upita slugu Štefa "Štef, kadi ti je plebanuš?" Štef mu kaza da je ostal pri Berteku."Kakovi Berteku? Sam ti kazal da ga sim dopeljaš? Koga si vraga ti dopelja?" "Gospon, dopelja sam oneg gospona, debel je i obrijan izgleda kak biškup, a jeli biškup ja neznam."

Broz brzo skoči do Berteka i nađe tamo sasvim nepoznata čovjeka, mjesto biškupa, i kada doznade da je njega foringaš njegov dovezao, opsuje ga na pasja kola , ali Omerza nije do tog niša držao, jer je u žepu imao potpisan ugovor sa bankom. Psovka ga nije mnogo uznemiravala pa je sutra ipak bijo na biskupovu banketu.

Brozu tako te večeri nije drugo preostalo već sa još nekoliko uglednih odbornika priredbe odluče ići u Vel. Trgovište na noćni vlak u Zagreb po noći moliti biskupa za oprost, i da ranim vlakom dođe u Klanjec. Kada su biskupu kazali kako se je sve desilo, on je to uzeo za šalu i rekao dobro sad budu kod posvete dva biskupa – i zahtjevao da i on mora biti na banketu, kada je taku hecariju spremijo.

Tako smo se sa Terčikom na Božić, sklopili prijateljstvo koje je trajalo do našeg preseljenja od nje.

Svaku skoro veče potlje večere, došla bi k nami sa požuncom vina (7 dcl) te bi razgovarali i igrali na karte švarc. Petra. Razgovor se kretao izpočetka o vjeri, htjela je znati sve o našoj vjeri, pa kad je vidila da su običaji nešto samo malo drugačije postala je sasma pouzdana u nas. Osobito joj se dopada naša ispovjed i pričest, rekla bi "bog i bogme, ja se neznam istinito spovedati bojim se da me budu ovi galženjaci odali" i "zakaj se oni pričešćuju vinom i kruhem, a mi samo kruhem, kaj nismo glih". Osobito joj se dopalo što se naši popovi žene a njihovi po selu prave faćuke. "Da se je, veli, moj brat (kanonik u Ogulinu) oženijo sada bi imao djecu koja bi ga dvorila, a ne moje dve kćeri polak njega ostadoše neudane".

Kada joj je jednom moja žena kazala da je više puta vidila živa vuka, ona se je začudila i kazala da ga niko od njihovih nigdar nije vidio već da joj je mama povedala kada je bila mala da je čula kak je jedan vuk iz Štajerskog prek Sutle prešal i da nitko iz hiž ni smel van izaći (Ona je rođena u Kumrovcu, rodnom mjestu Titovu).

Jednom pripovijedali kako je u Sutli živi vodeni čovjek i kako je on jednom, kada je bila djevojka i sa drugaricami kupala se noću, na mjesečini, u Sutli – pobra im sve rubače i da su mu viđele glavu, kak človeka, kako viri iz Sutle. Nato joj moja žena reče, da to nije moguće – što će voden čovjeku njihove rubače kada ih nikada ne oblači i dokazala joj da nema, niti može biti voden čovjek, – gđe sada on živi – reče joj – kada je Sutla zamrznuta. Terčika se dugo zamisli i ušuti bez riječi, pa na koncu reče "Prav imate, mi smo bedaci koji u

to vjerujemo. Ali, molim vas, zakaj ovi naši popi, to nam nikada nisu rekli, u mom rođenom selu Kumrovcu koje je uz Sutlu svi veruju i sada da u Sutli spi vodeni čovjek, a evo sad mi vi otvorište pamet da sama dođem na misli da je to bedarija, i norija u to verovati."

Ona se je interesirala za sve naše družtvene i familijarne odnošaje i ja sam na njoj opazio da ima neko pitanje na mene staviti.

Jedne večeri kada smo bili u razgovoru prijatnom reče ona, nakon duga skanjivanja "Znaju gospon, ja bi vas nešto zapitala al mi nejte zameriti, jet ni lepo o tomu se kod na poveda da je istina". Ja joj kažem "Mamice, možete pitati što hoćete ja se neću naći uvređen već ću vam čistu istinu kazati".

Nakon duga skanjivanja ipak upita "Znaju gospon, pri nami povedaju da Vlaha ima rep". Meni se to nije čudnovato učinilo jer sam znao da se u Lici katolici tako nami rugaju i mi njima, već mi je potlje bilo za čuda odkuda mi dođe na pamet bez razmišljanja da joj odgovorim ovako: "Jest, mamica, na žalost to istina ali što ćemo kad nas je Bog tako obdario!". Njoj je malo odlanuklo kad se ja nijesam našao uvređen i kada je doznala za tajnu koju mi krijemo pa reče "Je je to težko, ta molim vas, kak vi sedite i kam ga onda denete". Ja joj na to odgovorim "Mamice, to nam niš nesmeta jer je rep izrastao napred, a ne nazad". Ona me samo pogleda pa reče "Joj za Petra Božjega, Terčika ki te vrag puti pitati da te ovako Vlah nasmuca" i potlje smo se čitavu večer tomu smijali, osobito moja žena, kako sam došao na taj odgovor, a i sam sam se tome čudio jer nato nijesam nikada mislijo.

Pošto sam bijo kod nje na stanu još dva mjeseca i ona nas je zavolila kao svoju djecu i više. Kada sam joj kazao da ću preći u drugi stan, ona je samo sjela na stolac i počela grozno plakati i naricati da se je žena začudila tomu, i kroz plač je govorila "joj, gospon kam idete, daću vam i ovu sobu samo ostanite kod mene, bum vam i stan snizila, joj gospon ja sam mislila da će te mi vi usuti zemlje na trugu, jer ova moja djeca nisu za niš". Kada sam je uvjerio da sam dobio u blizini za stan čitavu kuću i da ćemo ostati prijatelji i dalje nešto se je smirila, ali sam joj morao obećati da će mo je češće posjećivati osobito moje curice.

Njoj mogu zahvaliti što sam uzeo u zakup jedan komad zemlje: njiva, vinograd i voćar sa klijeti, skoro u mjestu.

Kolega Kunst koncem februara 1912. otišao je u Irig a ja sam prešao u njegov stan, sama kućica sa dvije sobe i nuzprostorije – nekoga župnika Marčinka, koji je služio u Istri. Svu stanarinu (12 kr. mjesečno) upotrebljava sam za uređenje kuće, samo mali dio – po njegovu nalogu – davao sam njegovoj siromašnoj sestri u obližnjem selu. U toj kući bijo sam do premještenja u Karlovac 26/IX 1914. gđe sam se javijo na nastup službe 28/IX iste godine.

U Klanjcu mi je bilo vrlo lijepo. Narod miran i dobar, komšija dosta. Kako sam već spomenuo, na nagovor Terčikin, uzeo sam u zakup – za 70 kruna – neko zemljište sa klijeti i svim posuđem, skoro u samom mjestu na kojem sam prve godine imao 15 hl vina od koga sam 12 prodao, a 3 sebi ostavio (i još 5 hl jabučnjaka). Kukuruza sam imao toliko da sam dva prasca uranio težka po 150 kgr, da ih u Klanjcu takove nitko nije imao. Voća tako, jabuka, krušaka, šljiva, bresaka imao sam da već nijesam zna šta ću sa njima. Jabučnjaka sam imao 5 hlt.

U opće, u Klanjcu sam živio bolje nego iđe, i nikada nebi poželijo boljega mjesta da mi nije bilo radi školanja djece. Pravo je pitomo Zagorje. Klanjec mjesto na bregu i pod bregom Japicom na kojem su ruševine starog Cesargrada sa "Pesjim skokom" spominjatim u Gubčevoj buni. Na protivnoj Štajerskoj strani nalazi se krasni dvorac knezova Vindišgrec, mjesto zvano Bizeljsko, od kuda se izvoze glasovita bizeljska vina, koja ništa nijesu bolja od klanječkih, samo je manipulacija s njima bolja. Sa Cesargrada preko Sutle izgleda tako blizo da bi kamen dobacijo – nalazi se ruševina grada Kraljev-grad, zvan Kunšpreg, bolje očuvan od Cesargrada. Još su čitavi zidovi i dovratnici, vrata i prozori. Moguće da je zato sačuvan bolje jer narod priča da u zidinami i okolici ima mnogo zmija. Ja sam u njemu bijo u ljetno doba ali nijedne nijesam vidio.

Sutla teče između Cesargrada i Kunšperka gđe su strane bregova jako strme, skoro okomite u sredini među tijem dijeli se cesta k Selima zagorskim i Tuhlju – dva mjesta sa sjedištem općine – i baš više toga razkršća nalazi se brežuljak šumom obrastao, Risvica, sa jednim malim u šumi proplankom (čistinom) a na vrh brežuljka crkvica Majke Božje Risvičke – jer se brežuljak sa selom zove Risvica. Na tom proplanku, gđe se sada nalazi spomenik sastavitelju hrvatske himne – sjedio je nekada Ante Mihanović i sastavlja himnu. Ko nije pjesnik kada dođe na to mjesto mora osjetiti u sebi onaj božanstveni čar te pjesme – Lijepa naša domovina. Kada staneš na to mjesto, pa pogledaš prema jugu, desno i lijevo digla se brda šumom obrasla sa gradinami na bregu Cesargradom i Kunšprekom (kraljev grad), a između nji Sutla juri prema Novigradu u Kraljevcu na Sutli koji su na ravnici, a preko nji otvara se divan pogled na Zagrebačku goru i vidi se mnogo brežuljaka vinogradima zasađenim; malo na desno dalje nazire se u daljini Petrova, a još dalje Zrinjska gora upravo divan pogled i kraj. Kada se iziđe na Japicu iznad Klanjca, te pripne na ruševine Cesar-grada, otvara se na sve strane divan pogled. Prema istoku vidi se sve Zagorje do Ivanca, sami brežuljci sa crkvicami i zaselcima, do sjevera obrašteni šumom, do istoka juga i zapada vinogradima, u opće sve je Zagorje jedno veliko selo pošto je prenapučeno da niđe nema dva kilometra da nema kuća i zaselaka. Nekada je bilo puno Zagorje vlastelinski dvoraca, a sada su ti dvorci

porušeni pa na mjestu gđe su nekada bili sada muži sade kuruzu. Čudnovato kako su ta vlastela bila omražena u narodu. Kada muži dođu do tih dvoraca i zgrada neće ju upotrebiti za stanovanje niti gospodarske zgrade, a niti škole, već odma ih ruše da neostane od nje kamen na kamenu. Za svaki dvorac imaju izgovor da se u njemu nalazi neki hudi duh, i dok se išta od njega pozna, da taj duh stanuje.

Prema sjeveru Macelj gora, a zapadu Bizeljsko sa zavjetnom crkvom Majke Božije na jednom vrlo strmom bregu da se njoj može prići samo sa jedne strane. Pod tim bregom je mjesto Sv.Petar (Šonpetar) na Sutli kamo Klanjčani popreko kroz šumu često prave izlet, ljeti na pivo jer je onda, preko međe, na Štajerskom, pivo bilo mnogo bolje i jeftinije nego kod nas preko. Od Biželjskog nastavljaju sjeverno borovi i šume, Podsreda i Podčetrtek, a u daljini naziru se Karavanke.

Prema jugu u blizini vidi se Zagrebačka gora i Gorjanci, a između nji niz Posavinu naziru se Petrova i Zrinska gora. U ovome skoro raju zemaljskom, proveo sam dvije godine i pol. A sada da ukratko navedem kako mi je bilo u uredu.

Posla je bilo više nego u Gračacu, ali kada je otišao Kunst, ja i zemljak Tomičić uredili smo posao tako da smo uvjek kurentni bili, ako bi koji u čemu zaostao, drugi priskoči u pomoć te bi za čas svršili. Tomičić je bijo veliki pravaš, ali je Srbe priznavao i mi smo jedan drugome dali za pravo – i dobro se slagali – osobito kada smo kod izbora 1913. složno radili za pravaša Hrvoja a proti frankovcu Zatluki. Ovđe se opazilo kako su seljaci sirotinja i stoka. Zatluka je išao nekoliko dana po općinami korteširati i plaćati pijaču opć. službenicima i onima koji se svaki dan oko općine vrzmaju, te je držao da će sigurno proći. Hrvoj je pred izbore, par dana, došao obišao većinu sela i obećao seljacima da će odma dobiti što traže i što im je najnužnije, a osobito puteve, jer je Zagorje sa seoskim putevima vrlo oskudno. On, čim dođi u selo uoči odma situaciju što oni hoće, put je glavno, sakupi nekoliko dečaka zaoštri 50-60 kočića, pozovi seljake da se dogovore kuda treba da ide put. Nakon kratke prepirke oni se slože i on odma trasiraj put kuda će ga praviti vlada, ako za njega glasaju, i odma zabije kočiće. I takovi Hrvojini puteva bilo je puna sela, koji se nikada nijesu izgradili. Hrvoj je naravski pobjedio Zatluku svojim trasiranim, a neizgrađenim putevima.

Tomičić je uvjek psovao Mađare i Švabe, prve jer da sve naše novce odnesoše u Peštu, a druge jer su ubili Zrinskog i Frankopana.

Kada bi nas dva po podne svršili posao u uredu onda ajde šetati preko Sutle na Štajersko – na čašu vina u koji Pušešanc gđe se nemože ništa dobiti osim vina, kuružnjaka i lukeca, a rijetko slaninskog mesa. Filip Tomičić do prelaza na Sutli sa ove strane psuje krvnika Mihela (?) (Švabu), a čim preko Sutle

pređe okrene psovati lopove Mađare. Ja sam ga znao podražiti kadkada nebili ga naveo da obratno psuje. A ja, nema toga, da bi Filip psovao samo Mađare, rekao bi "Neš tako, bogara mu njegova, i trn može čuti, ta me prijaviti onda sam stradao. Bolje ovako psuj koliko hoćeš gđe smiješ glasno, a nikoga se nebojiš, glavno je da se psuje".

God. 1912. kada je počeo Balkanski rat, Klanjec je bijo od Kumanovske pobjede svaku noć pa dalje u delirijumu. Karel Broz skoro svaku večer izvjesio je na svome Ankovcu (klijet u vinogradu na brijegu više kuće, za volju suprugi Anki prozvao Ankovac) zastavu – znak neke srpske pobjede – da drugovi (većinom činovnici) dođu u njegov podrum to proslaviti. Podrum mu je pod istim bregom u zemlju ukopat, pun vina do 100 hl pa na ulazu svaki dobije praznu čašu, oveliku, i ajde od bačve do bačve pa natoči iz jedne po jedne, za čas si gotov, naravski, nefali kuružnjaka, lukeka i slaninskog mesa. Omerza i Stipe, morska neman prednjače. Tko je opetova, taj je težko izišao bez morske bolesti, nešto popito vino, a nešto podrumski zrak. (pušetac (?) je točenje vina na ovaj način: seljak koji nema mnogo vina, te ga nemože trgovcu prodati (5-6 hl) dobije dozvolu da bez daće razproda u selu. Znak je za to kolac u plot utaknut i na njemu malo slame. Ovđe se dobije dobra vina vrlo jeftino. U selu smije biti samo jedan pušetac. Naravski da seljaci piju na veresiju, sad kod jednog pa kod drugog i tako ode većina vina bez novaca. Glavno je da je lagav prazan za novo. Puno alkohola učinili su svoje. A Karlek kada vidi ovako družtvo pijano, i sama sudca Nemeca, nije mogao oboriti – on je mogao najviše ponijeti. Rade Uzelac i Stipe – morska neman – nastavi dalje svu noć bančiti i pjevati "Otkud ideš Anice" te je drugo jutro sudac Nemec imao povoda da ih pozove na red, zašto mu nijesu dali spavati, ako i sam nije rano legao, već su opet izpred stana njegova ćerali Anicu.

Kada je Rade, prvi put nakon dolazka u Klanjec, u družtvu sa Stipanom, učio Klanjčane u kasno doba noći bančiti, i pjevati razne srpske pjesme, jednom mu dođe na pamet, da zapjevaju "Niko nema što Srbin imade" pa ono nema, nema, nema....oteglo u nedogled. Probude se neki od Klanjčana pa otvore da vide koga vraga nema, a kad oni nastave nakon dugog *nemanja* "nitko nema što Srbin imade i.t.d." Klanjčani im odgovore "je .... i vam vrag mater vlašku mogli ste odma reći što nemate, a ne da ja ovako dugo čekam i mrznem se".

U opće u Klanjcu se iskreno slavila pobjeda srpskoga oružja, osobito Omerza, Rade i Stipe.

Šef suda Nemec bio je brz i okretan u rješavanju predmeta, ali nije bog zna bijo kakav upravnik, rado je u goste išao, a i gostio. Znao je za svaki imendan i rođendan ne samo Klanjčana, već i Klanjčanki, a i oni za njegov, pa je svoj imendan (26/II Končada) po dva dana slavijo.

Drugi sudac Ivan Crnjaković (pristav) bio je točan i savjestan, ali kaznenim stvarima preobterećen. Nikada nije mogao doći u kurentno stanje. On je dobijo 1913. upravu ispostave suda u Petrovu Selu (Ličkom) – oženjen Klanjčankom jedva mu je žena pristala da ide u Liku, da "kaj bu jela", a ja sam je tješio da je Petrovo Selo još dobro, ali da dođe na Udbinu, onda bi viđela što je lička bura. Među tim se to i dogodilo. Iz Petrova Sela bio je premješten na Udbinu, pa kada sam 1917. bijo na Udbini, posjetio sam ih, i nijesu se mogli nahvaliti se sa postupkom ljudi sa njima na Udbini. Rat, a 6 djece, ona mi reče "da nijesu među ovim dobrim ljudima, osobito Srbima, umrla bi sa djecom od gladi pri ovoj aprovizaciji, tako imam punu kuću svega". A sigurno je kao i Terčinka prije mislila da su Vlasi repati.

Mjesto Crnjakovića na kratko vreme bio je došao u Klanjec dr Stefanović, neki športmen, trkač, i vješt dizati teret, pa kada je prvi put skoro gol, u švimhoznama izašao iz stana da obleti stanovitu turu, sav se Klanjec strčao misleći da je poludio, te je sa tim svojim turami športa, imao velike neprilike. Morao je ići u Zelenjak ujutro rano ili u večer kasno, pa ako bi ga tko i tamo vidijo gola, zlo i naopako.

Potlje njega došao je za pristava neki Ivan Rod (?), Zagorac, rodom iz Ivanca, sin sudb. podvornika, jedna dobričina, ali se je vrlo lijepo znao snaći, i ako velik posao on je znao to svršiti. Dok je došao oženio se je i skumijo sa Nemecom. Pa čim se nagomilaj posla odma se on priredi pa fino pokucaj Nemecu, te ponizno uđi i pozdravi ga "hvaljen budu Jezus i preblaga Marija" pa nastavi "znaju g. kum japek je opet poslal puricu i barilček vinčeka. Bili ih smijo pozvati večeras na mlince, Marica mi je rekla da ih pozovem jer se bu purica pokvarila". Nemec se za takove stvari nije dao dva put reći, odma je gotov "Da, da, kum, bumo ili (nečitko) večeras da se purica nebi pokvarila. Čekaj malo da vidim imaš li što zaostali novi komada, da ti pomognem" . "Je, kumek dragi, mam ovđe nekoliko pišljivi osuda, znaju neće mi se na njima prčkati – a već je na jednu hrpu pripravio sve najteže komade. Nemec odma zove pisare (stare, veoma spretne) "Milčić, Borošak, Medvedec, dajte brzo zemite ovo nešto da kumu riješimo večeras mora biti sve gotovo". I tako se Rod riješi komada zaostalih. On se znao i na drugi način pomoći, kod posla. Kako sam spomenuo, imao je svu kaznenu referadu, a od te bilo je dvije trećine uvreda poštenja, a pošto je sam Zagorac, poznavao je njihov mentalitet. Imao je na stolu razpelo, Isus je bijo sasma zahrđao, a desna ruka bila mu je prebita. On još izvadi čavao iz nogu pa udesi tako da čim malo drmne stolom, odkopči se Isusu desna ruka, čavla nema u nogami i tako spadne da visi koso na lijevoj ruci. Kada je imao mnogo ročišta, uvreda poštenja, i skupi pred sobom mnogo stranaka, on iziđe među nji pa pozove sve babe, starce i djecu, naročito svjedoke. On je već na njima poznao koji su slabići. Kada ih nagurao punu sobu, počeo im tuma-

čiti muke Isusove i suze Majke Božije, i gane ih da nekima počmu suze ići, zatim ih počme nagovarati da govore istinu, jer će pred licem preblagog Jezuša priseći, a ko bu krivo prisegao da će ga vrag u paklu vrućim žvegom žvegati, i tumačiti im sve muke paklene, a nakon duge predike pozove sve da dignu tri prsta u vis po starom vlaškom adetu i dok im naravna ruke već im se počmu tresti noge, zatim ih upozori da gledaju svi u blagog Jezuša i počme govoriti prisegu, oni za njim, i čim ih je naštima sa par riječi, drmne malo stolom – Isusu se odapne desna ruka i objesi se koso na lijevoj. On krikne kao izvan sebe "Za pet rana boži netko je krivo govorio". A nije trebao ni upozoravati ih jer svi prisutni, neki spušte ruku, neki još onako uzdignutim prstima, nagnu bježati iz sobe van, pa niza štenge iz zgrade kao da će noge polomiti.

Tako je Rod većinu komada za uvredu poštenja riješio na brzu ruku, jer sve ove komade riješi kao da su stranke odustale od prijave. Nemecu to nije bilo pravo, prigovarao je "Kum, kaj delaš noriju, buju popovi doznali pa buju tužili". A u stvari boja se da bu manje večera. Ovaj je Rod poginuo na Drini odma u početku rata 1914. pa su rekli da ga je Bog kaštiga zakaj je sa preblagim Jezušom hecarije speljiva. Šef gruntovnice bio je neki Nikola Bašić, dobar radnik, a on je znao način naći za zaslužiti, uveo je običaj da za svaki uvid u grunt. knjige, a naročito za izdavanje kratkog grunt. izvatka, stranke plaćaju 10-20 nov. a i po krunu-dvije, pa se od toga naberi 50-100 kr. srijedom, uredovnim danom, a od toga malo bi dopalo Roda i Stipu, sve bi išlo njemu. Prije mene služio je u Klanjcu kancelista Franjo Matasić, koji je rado pijo, a nije imao zašto, pa da prikrati Bašića, čim uvati vremena stavi se sredom pred gruntovnicu, pa poberi sve krune od stranaka, tobože da će im on posao obaviti, uđi u gruntovnicu tobože da ode obaviti, pa se za par časova vrati pa im rekne "Samo sada idite unutra, jedan po jedan, sve se već u redu". Bašić iz početka čudio se je što krune nestaju, a kad je vidijo da Matasić svake srede ide Berteku dosjetio se da je to na njegov račun pa tuži Matasića Nemecu. Nemec nije nikomu prigovarao što malo zaviri pri Berteku, ali nije mogao trpiti da tko ošteti Miku Bašića, jer su gđe kad skupa se zabavili, pa pozove Franju na odgovornost "Kaj vi Matasić delate tu bedariju sa Mikom Bašićem, to je njegovo, a ni vaše, nej se pomaže". Franjo bi odgovorio "G. sudac Mika pije svake srede po dve litre vina, a Franjo ga i ne vidi, a vidite kolike u registraturi fascikle dižem, a ništa ne zaslužim - kroz registraturu se ulazilo u gruntovnicu – a Mika sjedi kao gospon, pa pobira krune". I tako su se za te krune Mika i Franja lovili, a Nemec ih izravnjavao. Kada sam ja bijo, Franju su zamijenili Rod i Stipe, pa je opet morao prijave podnositi. Ako su nji dva što zaslužili, onda čitavu noć nastane pijača, osobito ako bi se Rade malo okvasio onda nastavi i drugi dan tjerati kera, a u vinu je bijo napastan – kod kuće napadaj ženu, jednu vrlo marljivu i dobru gospodaricu, te ja i supruga moraj ih ići miriti. U god. 1913. bijo

je u Klanjec premješten kotarski pristav Branko Drenovac, te smo onda bila nas tri Srbina, činovnika, pa su Klanjčani već počeli praviti hec – da je toliko Vlaha – da budu tražili i crkvu za sebe, jer su i pristava Stefanovića, športaša, ubrajali među Vlahe, jer zbija norije i hecarije. Kad mi je to jedan put spomenuo Karlek Broz, ja sam mu odgovorio "G. Broz, vi imate na svakom bregu jednu crkvu, a vidite da nas ima sve više, pa bi nam mogli dati bar Sv. Florijana (kapelu na brdu kod njegova vinograda), Biškupa imamo, popa nemamo, popadiju imamo samo nam još fali crkva". On me pogledao pa će na to "a kadiste ih vraga već speljali", a ja mu na to kažem "biškup je u Varaždinu, to vi dobro znadete, Šundeku ćemo uzeti za popa, a Švigirku za popadiju", a on dodade "a mene za mežnjara", jer je ta Švigirka bila mlada udovica, a govorilo se je da je Brozova šoca.

Tko je biškup u Varaždinu? U ono vreme bio je u Varaždinu paroh – proto Velimir Janković[24], čija je parohija obuhvaćala sve zagorje, ta je svake godine u ljeti ili jeseni dolazio u Klanjec imao posla ili nemao. Meni je morao davati za curice svedočbu da ih je vjeronauk izpitao. On je bio vrlo zgodan i ugledan sveštenik. Lijep, visok, lijepu bradu imao je, uvijek lijepo odjeven. Osim crvenog pasa, kojim je bijo odlikovan, imao je i gornju mantiju sa crvenom postavom pa su ga Klanjčani nazvali biškupom. Uživao je u Klanjcu veliki ugled. Kada Broz bude obavješten da dolazi vlaški biškup, odma šalje u Veliko Trgovište svoj fijaker preda nj. Uvjek odsjedao u kloštru kao gost i ostajao dva dana – prvi dan da obiđe vjernike, a drugi dan gost Klanjčana – jer mu oni uvjek priredi mali banket pri Berteku. Osim, kako sam naveo, što je bijo lijep čovjek, čisto i dostojanstveno obučen, bio je u družtvu veliki veseljak i humorista, pa su Klanjčani uživali u njegovu družtvu i poštovali ga time više što je bijo veliki koalicijonaš.

Aleksandar Šundeka bijo je mali vlastelin, na malom dobru Gredice, u blizini Klanjca. Bio je priženjen i to ženi rođaka onog Matačića što je pobjegao i na to dobro doveo Luizu Koburšku, sestru princeze Štefanije. Šundeka je bijo konjički major u penziji, lijep, visok čovjek sa prosijedom bradom. Sa nikim se nije družio niti su znali otkuda je i koje je vjere – samo su sumnjali po držanju i govoru da je Vlah – tek kada je umro u oporuci izkazao da ga pokopaju po srpskom običaju vidili su ko je.

Da završim sa Klanjcem. Bijo sam u njemu skoro 2 god. i 5 mjeseci, kako bi rekao – u tuđem kraju, ali mi je bilo lijepo, i bili smo svi podpuno zadovoljni. Sada ću nastaviti sa 1914. Karlovcom i ratom.

24 Velimir Janković – paroh varaždinski, otac Vladimira Velmar Jankovića

Premiještanje u Karlovac

Banskim rješenjem od 29. III 1914. premješten sam na vlastitu molbu od kr. kot. suda u Klanjcu k onome u Karlovcu, te sam službu nastupio u Karlovcu dne 28. IV 1914.

Šef suda je bijo sudac Stjepan Bratanić, a sudci Rafailo Rosandić , Petar Matasić, Zlatko Sounik, dr Stanko Šibenik i dr Svetozar Jovanović (ovoga potonjega otac je bijo Židov, zvao se Hiršl, trgovac u Glini, a mater Srbkinja, on pak veliki Srbin); oficijali Filip Dubravčić, Andrija Rajić, Franjo Matasić i kancelista Franjo Lekčević, a gruntovničar Vladimir Han.

Prije moga dolazka Lekčević je premješten u Zagreb te sam ja na njegovo mjesto došao.

Premještanjem u Karlovac za mene je nastala sasma druga situacija. Od malog suda došao sam jednom od najveći sudova, a uz to trgovačkom, gđe dolaze sasma drugi predmeti i drugi postuak. Posao ogroman, a pomoći od nikuda. Moji kolege imali su svaki po jednog pisarničkog vježbenika, a ja nikoga. Moj predčastnik Lekčević imao je nekoga dečka Stjepana Mavrovića. On mu je od svoje plaće davao mjesečno 20 kr., ali kada je doznao da sam ja – opet Vlaha - nagovorio ga je da rađe ide odvjetništvu, nego da meni pomaže. Spisa puni stolovi i ormari (za davanje u prepis) što se je nabralo za desetak dana od Lekčevićeva odlazka do moga dolazka, jer je davato u prepis samo najnužnije i pisari su uzimali samo što je bilo lakše za prepis. Srećom bio je kod šefa pisar Nikola Bunčić, naravski Vlaha kao i ja, te mi je par dana pomogao dok sam došao u kurentno stanje. Kolege, zavađeni među sobom na nož, pa nijedan ni blizo.

Ja sam imao voditi uručbeni brojevnik u koji je dnevno dolazilo oko 200 komada, sve građanske registre, sve račune, primitak i izdatak novca, i svu administraciju. Da bi koga kolegu zapitao i zamolio da mi pomože, nijesam smijo od šefa, jer ih je on mrzijo i držao da su pijanice, i do njih nije ni držao, a Lekčević Zagorac, kao i šef, svaki dan crnio ih je i tužakao šefu da ništa ne rade i na svaku malenkost šef upozoravao te su svako jutro morali ići na raport, kao kod vojske. Kada je došlo rješenje da je Lekčević premješten a ja da dolazim na njegovo mjesto, šef Bratanić zove telefonom presjedništvo banskog stola te u prisuću nji sviju ovako razgovarao sa (nečitko): “Halo! Ko je tamo? Ovđe šef suda Bratanić! Molim vas što ste ovo načinili da ste mi premjestili najboljeg manipulanta Lekčevića a ostavili me sa ovim starim pijanicami. Evo ih ovđe sviju gđe slušaju. Ja im negovorim iza leđa, već u oči!”. Kada su mu kazali da ću ja biti dobar i da sam Srbin, onda se je nešto umirio. I ako ih je ovako na oko špota i ružio, opet nije bijo napastan, i nije im škodijo. Dubravića je predložio za ravnatelja pomoćni ureda u Gospiću pa kada je isti došao da mu

zahvalim za preporuku, on mu reče pred svima "Znaš zašto sam ja Vas predložio za to imenovanje, da Vas se riješim i da netko već jednom Vaš stol uredi", jer Dubravić valjda 10 god. nije mijenjao unutrlaga[25] na stolu pa kada je predao meni još i svoje poslove, nije se ni onda sjetijo da pogleda što mu je na stolu. Šef meni naredi da točno očistim ladice sa podvornikom Markom Božičkovićem i pregledam sve spise što se nalaze na Dubravićevom stolu. To su većinom bile razne naredbe administrativne struke. Slučajno kod pregleda stola bio je prisutan i gruntovničar Han, pa kada se je na stolu pod unterlagom našla i jedna mapa iz gruntovnice koja je tu više godina ležala, a za kojim se je vodila istraga skoro godinu dana i Han bijo kažnjen ukorom, Bratanić je bijo bijesan i da je mogao do Dubravčića bi ga tukao. Nije ni posumnja da je to Dubravčić hotimice napravio, već iz nemarnosti.

Do Matasića nije ništa držao. Svakako ga je grdio i psovao da je pijanica koja se nikada ne trezni, uvjek crven od vina, pa kada sam ja jednom primijetio da je on takav od rođenja jer mu je otac bijo kirijaš, pa ga izmalena naučio na dalmatinsko vino, on odgovori "A šta vi meni kažete od čega je on crven kao da ja nepoznam što je crven od naravi, a što od vina". Više puta znao je napasti Matasića, da moli premještanje makar kuda pa ga upitaj, "No, Matasić, gđe je Vaša molba za premještenje?", a on odgovori "Gosp. sudac gotova je samo još prepisati". On bi odgovorio "Ja ću je sam prepisati samo ju Vi podpišite", a kada je saznao da će biti premješten pustijo ga je na miru govoreći "Doćiće već onaj koji će Vas poćerati". Tako je i bilo. Čim je došao za šefa suda dr Nikola Šiprak, i prvi put Matasić došao pijan u sud, Šiprak ga pograbi i zapreti mu se da će ga iztjerati iz suda bez penzije, jer on netrpi pijanica. Odma je Matasić podnijo molbu za penziju.

Rajić je bijo točan i savjestan činovnik, ali je bijo zavađen sa ostalim kolegami, jer je sumnjao da ga varaju na komisijami, a naročito mrzio je Lekčevića, jer ga je jednom manisao[26], što nije biljegovao plijenitbeni zapisnik, pa je odvjetnik Duš. Miljušević morao kaznu platiti. Za to ga je mrzio i prisilio ga da mora uvjek prvi, kao mlađi, pozdraviti kad kroz njegovu sobu prolazi.

Lekčević je bijo ulizica i šićardžija, manje je radio od nji svakoga, ali je špijunirao i cenzurirao svakoga pa i sudce. Po čitavi dan pregledavaj stare spise i pravi uredovna obnašašća (maniši) za manje biljegovanje te to šalji poreskoj upravi, a za to je dobivao ½ kazne. Toga se naberi najviše 10 kr. mjesečno. Za to su ga mrzili svi u sudu, a i odvjetnici.

Kada sam ja došao na mjesto njegovo, sve je to prestalo. Meni je kazao pisar Bratanićev (N.Vuičić) kako se je ponašao Lekčević, pa da bi dobro bilo da i ja tako radim. Moguće mu je to napomenuo i sam Bratanić, ali ja nijesam htijo to činiti niti sam htijo, kao mlađi, paziti što rade drugi kolege. Držao sam se one – svaka tikva o svom grljku visi.

25 Unterlage (njem.) – podloška na radnom stolu

26 Manisati – kuditi, nalaziti mane

Iz početka me je sam šef zapitkivao kada bi u jutro došao po nove komade da ih podjelim referentima, šta ima nova, ali ja sam mu uvijek odgovarao da nema ništa osobita i tako me je pustijo kraju, a sam je svako jutro prošao kroz kancelarije i pogledao što tko radi pa kada bi vidio crvena Matasića onda bi zvao mene: "Evo, vidite da nema ništa nova, a Matasić opet crven i pijan." Ja mu na to odgovori: "G. Šef to nije ništa novo, to je kod njega staro preko 40 g." On onda malo pošpotaj Matasića pa opet dobro. A kada je čuo da mi Matasića zovemo imenom "Franja" onda ga je i on kada je bijo dobre volje tako zvao.

Nekoliko dana nakon moga dolaska dođe jedno jutro u moju sobu Dubravčić te zove Rajića i Matasića – baš je u sobi bijo dr Jovanović – pa će Dubravčić početi: "Ljudi božji, vidite li vas dva Andrija i Franja da mi već 8 dana od kako je došao Nikola, ne idemo na raport, tko je tome kriv, ili je drugi šef ili ađutant". Na to će im reći dr Jovanović " j... vam Boga šokačkog, ovo je Srbin, koji nikoga ne denuncira, a ono je bijo vaš čovjek pa vas je svako jutro denuncirao i tužakao". Dubravčić nastavi: "Sad je red da se i mi izmirimo". I tako su se nakon mnogo godina svađe izmirili, a to smo morali proslaviti, ali ceh je platio Franja, jer je on do sada najviše stradao. Rajić se je riješio brige, jer sam ja preuzeo brigu da jedan drugoga nevaramo kod komisija. A i Brataniću je bilo milo, jer nije morao svako jutro pred sobom viđeti crvenog Franju.

Bratanić je bio dobar i korektan upravitelj i šef suda. Prem je imao stare izkusne pristave, ne zna se koji je od kojeg bijo bolji, ipak je kontrolirao rad i ja sam morao svakog prvog u mjesecu izvaditi sve neriješene brojeve iz uručbenog brojevnika i razraditi po referentima, a on bi ih pozvao cirkularom da se opravdaju zašto je koji broj neriješen čekao preko mjesec dana. Samo koncem godine u glavnom godišnjem izkazu nerešenih komada morao sam broj nerešenih podvostručiti da se vidi da sud nema suvišna osoblja, obzirom na posao.

Kada sam mu koncem prve godine (1914.) donio točno sastavljen izkaz, koji se je imao predložiti kr. ban. stolu, nakon što ga je pregledao, on me pozove pa mi reče: "Valjda sud neće ići u likvidaciju osoblja kada ovako malo ima komada neriješenih. Nosite vi to pa još jednom pregledajte viđeti će te da ćete naći još velik broj neriješenih komada".

Ja se nijesam dao dvaput reći, znao sam kuda on cilja. Već sam uzeo izkaz pa za par dana donio novi, sasma drugi, sa dvostrukim brojem neriješenih komada, te mu se još izpričao kako sam sa prvim bijo površan.

On se nasmijao pa mi reče: "Vidite kako se mi razumijemo kad hoćemo. Ja ovo ne bi kazao Franji što sam rekao vami i što ću sad reći. Banski stol treba izkaz samo za statistiku i da vidi koliko koji sud ima posla prema broju osoblja. Sada je mnogo osoblja poslato u vojsku uslijed rata, pa ima sudova koji su ostali bez osoblja. Da smo mi predložili onaj izkaz sigurno bi nam smanjili broj

osoblja, a moguće i premjestili koga, a svi su se skoro oženjeni, pa bi im učinili veliku nepriliku da ih sada premještaju. A ovako, sve će nam osoblje ostati na mjestu, a nijedan sud neće propasti ako nema dovoljno osoblja. Već će oni naći izlaz. A ni država radi toga neće gubiti, već dobiti, manje će platiti selidbenih troškova".

Bratanić je bijo vrlo dalekovidan i uviđajan čovjek. Kada je rat počeo, on je predvidio da će dugo trajati, te je odredio štednju na pisaćem materijalu; zapisnici su se morali nastavno pisati, a ne svaki na posebnom papiru. Papir iz starih spisa koji nije izpisan upotrebljavao se, koverte stare morale su se prevrtati upotrebljavati, ranije dolaziti u ured i ranije izlaziti da se izrabi toplina soba i danje svjetlo.

Kada je došla naredba za upis ratnog zajma, kojom se naređuje da svaki činovnik upiše bar 100 kr. ratnog zajma, on nas pozove pa nam pročita naredbu i reče: "Ja kao šef ureda, moram upisati i upisujem 100 kr., ali sam uvjeren da ove novce nikada neću dobiti, jer se još nije rodio ko će sav svijet pobjediti. Vami tako kažem tko ima suvišni novaca neka upiše, ali nek ne računa s njima". Ovako je on nami kazao gđe je nas bilo desetak raznije mnijenja, i nije se boja da će ga tko denuncirati, jer je svaki od nas bijo sretan da ne mora dati 100 kr.

Drugi slučaj je za njegov karakter ovaj:

U jesen 1914. kada je rat u Srbiji najviše buktio, dođe zamolnica suda iz Krnjaka da se presluša neki Jovo Milašinović domobran.

A što je bilo na stvari?

Gore navedeni Jovo Milašinović pozvat je bijo na vojnu dužnost te pušten kući na kratki dopust da obavi nužne poslove. Jednog dana kada je bijo kod kuće pođe sa bratom Stevom u drva onako u uniformi, a na bluzi je imao jubilarnu spomen kolajnu od god. 1898. Brat mu reče: "Što će ti taj drek na bluzi", a on mu odgovori da je to slika Franje Josipa koga on služi. Ovaj mu dobaci da on j..e Franju Josipa. Tako je u prijavi naveo. Čim dođu kući tuži brata Stevu da je vređao njega i premilostivog cara, te ga žandari uhapse i predaju sudu u Karlovcu. Međutim je Jovo došao u Karlovac da nastavi vojnu službu, te je sud u Krnjaku zamolio sud u Karlovcu da ga presluša. Ovu zamolnicu dobijo je u referadu dr Jovanović jer je on bijo kazneni referent i pozvao Jovu na saslušanje. Jedno jutro tada pošao sam ja u sobu dr Jovanovića i nađem pred sobom vojnika starije godina u uniformi sa jubilarnom kolajnom te se sjetim da bi to mogao biti Jovo Milašinović pa ga upitam šta čeka, našto mi odgovori da čeka preslušanje, a ja ga upitam da li je on Jovo Milašinović, i kako je mogao onako brata optužiti, zna li da brat može biti streljan. A on mi odgovori: "I pravo je da ga streljaju, ja služim premilostivog cara, a on kaže da ga j..e".

Ja ga ostavim i odem dr Jovanoviću te mu izpričam što je rekao Jovo i kako se drži prema njemu. Dr Jovanović imao je za perovođu Srbina Milivoja Ro-

gulju, vrlo okretna i na sve spremna, pa je bijo spreman da će učiniti kako on želi i moli.

Kada su preslušavali Jovu, Rogulja je iz pitanja Jovanovićevih i odgovora Jovinih sastavio zapisnik sasma drugačije nego je htijo i kazivao Jovo, u kome se brani Stevo, a ne obrnuto.

Kada je zapisnik odpravljen sudu u Krnjak, sudac Trajber u popratnom izvješću na državnog odvjetnika u Ogulinu naveo da se zapisniku ne može vjerovati jer je prijavitelja saslušavao sudac Srbin, a i perovođa je Srbin pa da su oni vjerojatno navode Jovine krivo unijeli. Državni odvjetnik u Ogulinu dostavio je sav spis predstojništvu suda u Karlovcu na saslušanje Jovanovića i Rogulje, a okrivljenog pustio na slobodu. Ja sam jedno jutro tada došao kao i obično u sobu šefa Bratanića i nađem sa njim dr Jovanovića uzrujana gđe se prepire sa Bratanićem i drži jedan spis u ruci koji mu hoće Bratanić da oduzme, ali on kako je visok i jak, a Bratanić malen, drži spis visoko da Bratanić ne može do njega. Ja vidim da je tu i šala i zbilja, jer se Bratanić smije, a Jovanović ljut, pa zastanem malo, našta mi Bratanić reče: " Evo g. Radeke, recite Vi meni Radeka što ste Vi", a ja mu odgovorim: "Srbin, g. šefe", a on nastavi "eto vidite g. kolega, drugi bi Radeku odma zatvorio, a ja neću jer sam uvjeren da je ovo sve prolazno. Vratiti će se opet da će se srbsko ime slobodno reći i ćirilica slobodno upotrebljavati, jer narod srpski nemore se naredbom uništiti, pa pustite to na miru i nepolažite važnost što je onaj ludi Trajber napisao". Jovanović je tražio prepis Trajberova popratnog izvješća što je i dobijo te je Trajbera tužio radi klevete. Isti je premješten iz Krnjaka, oduzeta mu je uprava suda i kažnjen sa mjesec dana zatvora što je uvjetno pretvorio u globu.

God. 1917. Bratanić je premješten banskom stolu i imenovat bansko-stolnim vijećnikom, a mjesto njega došao je za šefa suda Dr Nikola Šiprak. Otac mu je bijo u Zagrebu pekar, mater Srpkinja (r. Kunić), pa znao pripovijedati kako su mu se otac i mater slagali, dok u kuću nije došla politika. Mater Srbkinja, a otac Hrvat. Kada je u kuću došla politika, došla je nesreća, prepirka i svađa što je ogorčavalo život svoj obitelji.

Bio je čovjek miran, strpljiv i umjeren u svakom pogledu. Nije trpio svađu između osoblja, već je želio da živimo svi u slozi. Imao je kćer Ivku koju je izvanredno volio, jer da je sasma slična njegovoj materi, a u jesen 1918. dobio je nakon 14 god. i sina Božidara.

Za njegovo vreme dogodila su se dva vanredna slučaja. U Sarajevu umro je neki bogat Židov Valbrehtsamer pa je sarajevski sud poslao našem sudu na uručenje njegovoj nekoj rođakinji jedan vrlo lijep zlatan prsten sa jednim velikim kamenom u sredini i okolo više manjih. Vrednost ne znam kolika je bila, ali velika. Pošto se nasljednica nije mogla odma naći to se je prsten imao predati u polog poreskoj upravi. Prsten je bijo u jednoj kutiji prevezatoj špagom

ali slabo zavezanoj i ako zapečaćenoj. Kutiju sa prstenom predao je oficijal Škrtić po podvorniku poreskoj upravi (u polog). Kada se je javila nasljednica, onda joj je prsten iz pologa doznačen kod poreske uprave, ali kada je ista primila kutiju i otvorila, prstena nije bilo više u kutiji. Poreska uprava tvrdila je da ona nije kriva, jer kako je kutiju dobila takovu i uručila, a ona nije vlastna zatvoreni omot sud. pologa otvarati bez izričitog naloga suda. Škrtić i podvornik su tvrdili da je prsten u kutiji predan poreskoj upravi. Povela se je istraga koja je dugo trajala i koja je Šipraka mnogo srdila, a nasljednica je ostala bez prstena jer kutiju nije otvorila odmah pred činovnikom, već kada je iz sobe izašla.

Drugi događaj je ovaj:

U jesen 1918. umro je kr. jav. bilježnik Mane Budisavljević. Sve formalnosti koje se u tom slučaju obavljaju obavio sam ja. Naime, kao sudbeni izaslanik zapečatio kasu, zatvorio i zapečatio kancelarijske prostorije i oduzeo te sudu predao pečate javnog bilježnika. Na večer kada je tijelo pokojnika otpremljeno u Zagreb, došao je njegov brat Srđan dr Šipraku da se dogovore što će učiniti sa kancelarijom. Ja sam sa jednim pisarom čekao ako treba kakovu odluku izdati. Već potlje 8 sati zove me Šiprak te onako prijateljski upita: "Evo mi se dogovaramo kao bi predali kancelariju Dušanu Miljuševiću na upravu, a ne znamo što bi učinili sada jer sutra će biti više kandidata pa moguće ovo mjesto njega (Dušana) neće dopasti, a g. dr (Srđan) rado bi da on to mjesto dobije". Ja sam im ovako odgovorio: "Znate što, previdite vi sve formalnosti oko imenovanja javnog bilježnika, već odmah sad imenujte upravitelja kancelarije j. bi. Dušana Miljuševića, povjerite mu vođenje javnog bilježničtva u Karlovcu do njegova stalnog imenovanja, a Vi i dr nastojte da to odobri sudbeni stol i banski primi na znanje. Sad je i onako prevrat, tome se neće nitko protiviti". Za pol sata to je obavljeno. Ja sam i formalno uručio Dušanu ključe, pečate i kancelariju, Srđan sobom odnio odluke i za kratko vreme Dušan imenovan jav. bilj. Mnogi su se stari odvjetnici srdili, strani i karlovački, a sa dr Vinkovićem imao je osobni sukob, ali sve badava, Srđan i Svetozar[27] su onda vedrili i oblačili.

Dr Šiprak ostao je kao šef suda do konca g. 1921. kada je po nagovoru dr Lukinića[28] zamolio penziju i stupio sa njim u kumpaniju odvjetničke kancelarije, gđe je ostao 2 god., a onda otišao u Belovar.

God. 1922. 21/II primio je sud Albin Vrabec te je bijo do g. 1932. Ovaj sudac bijo je dobar pravnik, ali nikakov upravnik, neodlučan prema osoblju, a strašljiv od starije. Za vreme njegove uprave nije se ništa osobita dogodilo. God. 1932. imenovan je bansko-stolnim vijećnikom i premješten u Zagreb, kamo nije nikada odselio, jer je u Karlovcu imao kuću i posjed, kćer udatu za trgovca Antu Vukovića pa je sve spise rešavao kod kuće i nosio svake srede na

27 Misli na Srđana Budisavljevića, političara i Svetozara Pribićevića

28 Edo Lukinić (1870-1928) – poznati karlovački političar, kasnije i ministar, član Hrvatsko-srpske koalicije, i kasnije SDSS, vjeran Svetozaru Pribićeviću

sjednicu radi izvješća u Zagreb. Bio je veliki škrtica. U družtvo nije zalazio, sa odvjetnicima se nije družio, tobož da ne pije, a u stvari pio je u kući kao duga, kao svaki Zagorac, štedio je svaku paru, pa zato u Zagreb nije htijo ni seliti jer mu je stanarina za kancelariju koju je tobože plaćao u Zagrebu – pošto u zgradi nije bilo mjesto za kancelariju – pokrivala ne samo putni trošak do Zagreba već i potrošak ako ga je imao.

U kući je škrto živio. Jela su se najobičnija jela, nije dao niti oko Božića i Uskrsa obilnije kuhati, a niti je ikad goste primao. Kada sam mu ja prve godine 1. marta čestitao imendan, iznenadio se je i povikao: "Joj, za pet ran božija, tko vam je kazao za moj imendan, nemojte nikome kazati, ja nemam danas ništa spremljeno". Međutim, ja sam mu sam svake godine čestitao da ga poplašim, a on bi uvijek rekao : "Samo najte kome kazati". Inače smo bili veoma dobri i skoro radio je što sam ja htijo.

Kakav je bijo škrtac ovo svjedoči:

Prizemno stanovao je podvornik Rižner. Kroz tjedan supruga njegova spremi što bolje, pečenku ili gulaš pa to miriši do njegova stana, a on kuhaj pažul ili palentu pa bi znao reći: "Boga mu njegova, ovoga Rižnera moram premjestiti svu mi kuću uznemiri svojim kuhanjem, nesme žena prozore otvoriti kako od njega ozdo miriše".

Jednom je bijo u kancelariji u Rečici pa se trefilo da je jeftino kupio veću količinu ribe, i naručio da mu donesu sutra (petkom) u Karlovac u sud. Žena ribarova, neznajući tko i za koga je kupio, ribu donese i preda suprugi od podvornika i nije, naravski htjela primiti za ribu novaca, da je to već plaćeno. Vrabec odluči da se za taj dan ništa ne kuha, dok ribu ne donesu, jer da je on dovoljno ribe kupio.

Rižnerova supruga već od 9 sati kuha, peče, poha i svaki način ribu sprema, miriši sva kuća.

Oko 11 sati šalje Vrabec sina Miceka da vidi što je sa ribom, odnosno da pita podvornika jeli koja mužača donosila ribu. Rižnerova supruga odgovori da jest jedna žena donijela dosta ribe, pa poruči suprugi Vrabecovoj da ako i njoj treba može joj prepustiti par komada.

Ovo je Vrabecu već prevršilo svaku mjeru. Taj slučaj ga je prisilio da iz stana podvorničkog premjesti Rižnera, a u taj stan uselio svog Zagorca, nekog Krsnika, čime je dobijo još goreg vraga, jer je Krsnikova supruga, neka debela baburda, bila ljubomorna na Krsnika, siromaha slaba i boležljiva, tako ne samo pisarice, već niti Vrabecova služavka nije smjela niti progovoriti sa Krsnikom. Te je opet Vrabec imao sa njom nepriliku.

Vrabec je g. 1932. imenovan vjećnikom ban. stola, a mjesto njega primio je sud dr Ante Nikšić[29], čovjek miran i dobar, zadovoljan da ima mira u uredu, jer je njegov privatni život bio gorak. Krivnjom brata, trg. u Gospiću, koji je trgo-

29 Ante Nikšić (1892-1962) – advokat i političar, šef kotarskog suda u Karlovcu. Prijeratni pripadnik ustaškog pokreta, jedno vrijeme Generalni konzul NDH u Beogradu, potom ministar unutarnjih poslova NDH

vini propao pa i njega u dug uvalio. Bio je prezadužen tako da je jedva kraj s krajem plaće izlazio. A opet supruga bila mu je prava apsida, moguće radi duga i inih familijarnih odnošaja život mu je bijo gorak. (Ovaj Nikšić za vreme NDH 1941-1945. bio je ministar).

God. 1934. ja sam 1/III penzionisan nakon podpuno navršenih 42 g.od 1/III 1892.-1/III 1934. U ove 42 god. moje službe, nijesam nikada tražio niti uživao dulji dopust, osim par dana kad kada radi važnih familijarnih odnošaja, dapače, kada je zakonom od 1931. uveden godišnji odmor, niti toga nijesam uživao, jer nijesam imao sredstava da idem na odmor u drugo mjesto, a opet nijesam htijo u Karlovcu badavadisati, po prominadi šetati ili na klupami posjedavati, a znam da mi u uredu ima dosta posla koji će me i kašnje nedovršen dočekati. Zdravlje me je dobro služilo pa mi i radi njega dopusta nije trebalo.

U Karlovcu sam stanovao od god. 1914. do g. 1925. u Rakovcu br. 20, kuća Franja Matasića, od 1925. do 1928. g. Lađarska ul. kuća baronice Vranicani od 28-31. U Senjskoj ulici br. 10 Kuća Ilije Bogdanića od 1931 do g. 1933. u kući Jelec Šetalište kralja Petra, a od 1933. u jesen u Lopašićeva ul. 56, kuća inž. Branka Petrovića, a potlje pok. Jelke Zemljak do 1949. 25/V kada sam preselio u kuću br. 4 sinu Milanu, kuća Pere Blaškovića.

Za vreme moga mirovinskog stanja nisam se bavio nikakovim stalnim zanimanjem od kojega bi imao prihoda, već dobrovoljnim bezplatnim radom – u zadrugami, pomoćnici, kod gradnje sokoldoma, udruženju penzionera i jadranskoj straži, ali sve bezplatno na dobrovoljnoj bazi.

Ja sam uvijek bio zdrav, ali supruga je bila boležljiva, češće ju je boljela glava, ali glavna je njezina bolest bila žučni kamenac od kojih je češće patila i napade dobivala. Išla je jedne godine i u Rogašku Slatinu i nekoliko puta i u Lešće. Svaki put bilo joj neko vreme bolje, pa se opet bolest povrati.

Bili smo sami, nijesmo imali velikih zahtjeva pa se je nekako izlazilo. Jedino kada Vuka iz Gospića o ferijami dođi iz Gospića, malo oživi i više se trošilo, ali je ona to naknađivala.

Ratno stanje (1914.) i život u Karlovcu

Dne 28/IV 1914. premješten sam iz Klanjca u Karlovac, odnosno, taj sam dan službu nastupio u Karlovcu.

Oko 20/VI iste godine sin mi Milan nakon svršetka VIII razreda gimnazije, zaželi da preko ferija ide obići naša srpska zavjetna mjesta – Beograd, Kosovo polje, i u obće staru Srbiju, te sam ga puštijo da ide u družtvu sa kolegom njegovim Nikolom Popovićem, pa se je na put krenuo 26/VI 1914.

Pošto je bijo dobar djak i pouzdan da se nijesam marijo bojati da će putom kakovu nepriliku učiniti, a političke prilike bile su između Srbije i Austrije na oko sređene, nije se ni misliti moglo da će za kratko vreme doći povod za rat.

Dne 28/VI 1914., idući iz grada kući na objed, sastanem se sa Stevanom Popovićem, stožer narednikom, prijateljem i kumom, te se dogovorimo da ćemo potlje objeda ići viđeti, onđe blizo, kuću Maćešić u Rakovcu br. 25 u kojoj je stanovala neka stara gospođa, pa ako nije skupa da tu kuću zajedno kupimo. Poslije objeda odemo toj gospođi, te ju upitamo za cijenu kuće, ista nam je kazala da je kuća za prodati uz cijenu od 8000 kr. i da će ona pisati u Graz rođaku i pitati ga da li odobrava prodaju, te čim on odgovori da će nam javiti. Polazeći od gđe. Maćešić na stubami sretnemo Milevu Radaković, suprugu profesora Radakovića, koja nam reče da je u Sarajevu poginuo prestolonasljednik Ferdinand i supruga mu Sofija i da ih je ubijo neki Talijan Princ.

Gđa Maćešić kada je to čula pala je u nesvjest i kriknula: "Joj, jadna Austrija, sada je i tebi kraj". Radakovićeva ju je odvela u sobu, a mi kada smo došli na ulicu, još nijesmo vjerovali tome glasu jer je narod bijo miran.

Kako je Radakovićka doznala za to:

Onaj dan prolazio je kroz Karlovac austrijski generalštab (oko 40 generala i viših oficira). Imali su vježbu u okolici Karlovca te su bili na objedu u gostioni Hafner (kuća na uglu Riječke i Senjske ulice). Među tima je bijo i general Cvjetković koji je komandant bijo toga kursa, a rođak profesora Radakovića, pa je isti bijo sa njim, kada je brzojav stigao da se putovanje obustavlja i svi odmah vrate u svoje postaje.

General je kazao Radakoviću, on ženi, a ona svem Karlovcu, i tako se je doznalo prije iz privatnog vrela nego iz službenog.

Poslije podne, naravski, stigla je i službena vijest, te određeno izvješaj crni zastava na kućami i svim crkvama.

Drugi dan, još se nije znalo tko ih je ubijo, još se sumnjalo na Talijane, nije se mislilo da je ime Princ srbsko, jer nitko ništa nije znao da u Bosni ima žitelja prezimena Princip. Tek treći dan objavljena je i u novinami njihova pogibija i imena atentatora i naglašeno da su bosanski Srbi omladinci. Sad je naravski počela haranga proti Srbima, lupati prozore, psovati i napadati pojedince i tako je trajalo par dana. Hrvate je bilo na to lahko nagovarati jer većina njih uživa kada ima povoda da Srbima štetu napravi. Mi smo dobili kartu od Milana iz Zemuna da je tamo zdravo stigao i da će preći u Beograd, što je i učinio baš na dan atentata. Putovanje njegovo po Srbiji i povratak u Karlovac ja ću ovđe izpustiti jer je on to zabilježio i opisao[30].

Demonstracije Hrvata i urlanje proti Srba trajalo je nekoliko dana, jer su oni pok. Ferdinanda smatrali za hrvatskog kralja, odnosno prestolonasljednika koji će ih osloboditi od Mađara, i u njemu su viđeli većeg Hrvata nego u

30 Milan Radeka je svoje "đačke uspomene sa puta na Kosovo i po Makedoniji god. 1914." objavio pod naslovom "Neujedinjenom otadžbinom" u više nastavaka u karlovačkom časopisu *Naša Otadžbina*, u periodu između 1922. i 1924. godine.

kralju Tomislavu – a ne Švabu, pa je bilo lako masu frankovačku nahuškati na mržnju proti Srba, zaboravili su časovito i na prijateljstvo i na kumstvo.

Ta mržnja i demonstracije proti nevinih Srba trajala je desetak dana pa popustila do dana objavljenja rata Srbiji.

Kod mene su bili težki dani jer nas je pritisla briga za Milana. Dobili smo jednu kartu iz Beograda kojom nam javlja da je zdravo prešao u Beograd, da se je sastao sa popom Jankom Milojevićem koji ih je upoznao sa Milanom Pribićevićem, a ovaj da im je dao preporuku kod vlasti kod putovanja kroz Srbiju. Još nekako dala se podnositi briga za njega do dana navještenja rata, ali kada je rat navješten onda je nastala tek briga kako će se kući povratiti. U to vreme dobivam list od njega i u njemu neke vizitkarte srbskih oficira i fotografije, te dapače (čaure/ljuske) od naboja revolverskih .

Sreća da se nitko na pošti nije sjetio da taj list otvori. Bili bi upropašteni i mi i on. Sve je to mater spalila i bacila dok je list dobila. Ja ga dobro nijesam ni vidio.

Danom mobilizacije nastalo je opet kod Hrvata urlanje protiv Srba, ali ne u tolikoj mjeri kao poslije atentata, jer je počela dolaziti masa obvezanika Srba pa vojne vlasti, bojeći se nemira u vojsci, nijesu dale progoniti Srbe, ali su trpile pojedinačne ispade i povike.

Sa mobilizacijom nastao je pravi kaos, navalila se masa ljudi dolaziti, i ako svak nije imao novaca, ali do njih je mogao doći, te je nastalo vreme pijančevanja, ali ipak nigđe nije došlo do nereda u vojsci kao u jesen 1939. kod 106. puka u Karlovcu, u slobodnoj ujedinjenoj Kralj. Jugoslavije , a u slobodnoj Banovini Hrvatskoj.

Hrvati su išli oduševljenije na Srbiju nego ikada na Tursku, a Srbi su morali urlanje trpiti i sa njima klapati mučeći i trpeći.

U toj vrevi i kaosu osmi dan nakon mobilizacije dobijemo vijest od policije da su Milan i njegov drug Nikola Popović dopraćeni, i da se nalaze zatvoreni kod policije.

Nami je odanulo, jer kada je u Karlovcu, kao da je i kod nas u kući, samo ih je težko bilo dobiti iz zatvora. U ono vreme bili su puni zatvori skoro nevini ljudi, samo neka se je tko izjavio da je Srbin ili da rat nije potrebit, a pogotovo spomenuo ime Kralja Petra, osim pogrdno, već mu je gotov zatvor.

Veliku ulogu u to vreme igralo je ime karlovačkog brijača Kralja Petra, jer su se mnogi izgovarali da je on mislijo na bricu Kralja Petra, a ne na srbskoga kralja Petra.

Ja sam išao sam moliti tadašnjeg kot. predstojnika Peičića, koji je ujedno bijo redarstveni povjerenik, a intervenirali su i neki odvjetnici kao dr Mor i dr Lukinić da pušti Milana i Nikolu kući, bar privremeno da se presvuku, ali nije htijo ni čuti, navodeći da će rat brzo biti svršen u Srbiji za par dana pa da će ih onda pustiti.

Srećom, još nijesu bili osnovani koncentracioni logori, inače odoše oni tamo.

Ali ona stara narodna kaže "Gđe je sreća, tu je i nesreća i obratno". To se u ovom slučaju dogodilo.

U vreme mobilizacije mnogi oficiri au.-ug. vojske koji su bili slabiji živaca, nijesu mogli podnijeti naporni posao oko mobilizacije, ili nijesu se mogli snaći u tom poslu, svršili su samoubojstvom. Tako kod 26. dom. puk. major Šolc, a kod 27. nadporučnik Peičić u Sisku, sin kot. predstojnika u Karlovcu, pa kad je ovaj otišao na pokop sinu, upravu predstojničtva primio je redarstva pristav. Dragutin Drganc, Karlovčanin, i odmah Milana i Nikolu pustijo iz zatvora i obustavio svaku istragu. Peičić kada se je vratio, nije ni primio od Drganca redarstveno povjerenstvo, što je bilo za nas Srbe sreća, jer je ovaj čovjek (Drganc), ako i Hrvat, više zaštićavao Srbe nego nekoji Srbi.

Evo jednog slučaja kako je on štitio Srbe.

Odredba je izašla da se po srpskim kućami pokupe sve srpske slike i razni predmeti koji su tobože služili za srpsku propagandu, a oni kod kojih se takovo što nađe da se zatvore i strogo kazne.

U Karlovcu služio je profesor Lazo Marčetić, koji je sa Drgancom bijo dobar, pa mu ovaj poruči da ako ima gore navedenih predmeta, a znao je da ih ima, da ih sakrije jer je tužen da ih ima, pa će on doći da mu pregleda stan sa jednim agentom.

Marčetić nije ništa uklonio, sve je po sobama stalo kao obično. Drganc je došao sa red. agentom Pavlom Škrgatićem, inače inteligentnim čovjekom, pa kada je vidio slike reče: "Vide, Pavle, ovi Srbi imaju naše slike, ono je krunisanje kralja Tomislava, ovo je hrvatski Sabor na Duvanjskom polju, ovo je Petar Svačić i. t. dr". Sve srpske slike pretvori u hrvatske, a kada su iz kuće izašli Škrgatić mu odvrati: "Čuješ Drago, ma nijesam ja u glavu j…n da ne znam kakove su ono slike, što me držiš za bedaka", a Drganc mu kaže da ga je za to i poveo jer je uvjeren da on zna shvatiti sadanju situaciju i da će znati mučati i što vidi neviđeti, već u drugom svjetlu viđeti, a sadanje prilike ne treba izkoristiti samo da se Srbima šteta nanese, već gdje je moguće da se i zaštiti.

Drganc je bijo spretan i ispravan činovnik, a za vreme rata više je zaštićivao Srbe nego mnogi Srbin, samo se je kadkada malo bolje znao napiti, ali to nije smjelo dati povoda braći Srbijancima da ga poslije rata prije reda i sa malim berivima otjeraju u penziju i tako pretjeraju u nezadovoljnike, ali je ipak ostao član Samostalne demokratske stranke. Mnogi njegovi kolege, manje sposobni, ali ulizice, došli su na ugledna mjesta i visoke položaje.

Milan i Nikola morali su po noći i preko šanca doći kućami i nekoliko dana kretali se da ih pijana rulja ne bi napala.

Austrijska vojska mobilisana je na brzu ruku, po već utvrđenoj spremnoj osnovi, ali se nije mogao raspored na brzu ruku učiniti onako kako je u spremnoj osnovi bilo određeno pa je i to dalo povoda nekim oficirima da učine kraj svom životu.

Masa ljudstva navalila je dolaskom – Hrvati da se osvete Srbiji za ubistvo budućeg hrvatskog kralja, a Srbi jer su morali, pa je nastala gužva da se nije, pravo rekuć, znalo ko pije, a ko plaća.

Tako se je događalo da su pojedinci, malo spretniji, odma bez opredjelbe mogli otići za pojačanje koje žandarske stanice ili čuvanje kojega mosta i tamo ostati par mjeseci da se nije moglo ustanoviti kamo spada ili gđe se dotični nalazi. Dogodilo se je da, kada je 3. bojni bataljun iz Mostanja već otišao, u dvorištu jedne kuće nađena su puna kola kruha nepodjeljena, a u dvorištu druge kuće puna kola zimskije gunjeva nepodjeljena.

Isto se je tako moglo dogoditi da jedan rezervni oficir (Ivan Legat) bude ujedno vojni liferant i istodobno upravni časnik puka, tako da je sam sebi zaračunavao i izplaćivao račune. Narednik Ico Stojanović mu je 8. dan nakon mobilizacije pokazao pune dvije krušne torbe sitnoga novca oko 10 000 kr, za ono vreme velika svota – što mu je ostalo nepodjeljno, a računima pokrito.

Ovaj narednik 10 dana nije smijo izaći iz svoje sobe jer je imao manu da se napije, počme srbovati i onda se potuče makar s kim. Ali 11. dan iznese ga vrag u birtiju pod Švarču gđe se napije i počme opet veličati Kralja Petra, a psovati Franju. U družtvu njegovu bijo je Hrvat narednik Kroato, kojemu rodoljubno srce nije moglo podnijeti da Vlah psuje Franju, već ode po voj. pripravu i dade Stojanovića uapsiti.

Priprava ga povede u kasarnu, ali kako je bijo neobično razvijen i snažan, otme se pripravi i počme bježati pokrajnim putem prema kasarni. Oni počmu pucati i rane ga u nogu. Ovako ranjena dovedu ga u kasarnu i zatvore. Sutra predaju u bolnicu, te kada je bijo približno izliječen, snižen je u čin vojnika i poslat u Karpate prema Rusima gđe je kod prvog okršaja prebjegao Rusima. Kada se je počela formirati dobrovoljačka legija, stupijo je u istu i postigao čin kapetana 1. klase, na službi kao pukovski blagajnik. Umro je od tifusa u Jekaterinburgu 1918.

Onaj narednik Kroato koji je Stojanovića prijavio, umro je nakon kratkog vremena, a supruga mu se udala za jednog rezer. ofic. Srbina, te sama sa dvoje djece prešla na pravoslavlje, pa su moguće njegova djeca sada najveći Srbi.

Po uhapšenju narednika Stojanovića, nađeni su svi računi uredu i novca preko 10.000 kr koja je svota uzeta pod njegovim imenom kao ratni zajam.

Od dana mobilizacije do odlazka 1. marš bataljuna vladalo je u Karlovcu nesnosno stanje. Mase pijanih vojnika išle su ulicami urlajući, vičući i pjevajući. Hrvati su prosto podivljali. Srbi su samo šutili i tražili način kako da se

izvuku iz marš bataljuna, koji su se svaki dan formirali. Nijesu žalili ni muke, niti navući na sebe kakovu bolest umjetnim načinom, triper ukočenost nogu ili ruku, trovanje očiju umjetnim trahomom i.t.d. Za triper su uštrcavali benzin, za otok nogu ili ruku petroulje kao injekciju, ili izuje nogu pa drugi opet bosom nogom skoči mu sa strane na nožni zglob i tako ošteti zglob u koščici i noga oteče, drugi opet pruži golu nogu preko stranice od kreveta, tako da mu stranica dođe između debelog lista i koljena, a za nogu priveže kakov teg najmanje od 5 kgr, i tako čitavu noć preleži, te mu noga izpod koljena oteče; za oči su upotrebljavali kukolj, tj. kukolj se stuče na sitno, a ono srce (bijelo) naspe u oči, od čega oči pocrvene i kapci oteku. Za 8 dana nije se moglo ne samo u gradu, već niti na Švarči u pšenici naći nigđe zrno kukolja.

Za otvorene rane upotrebljavale su se razne trave, a neko im je kazao da je dobra mast od štakora pa je nastala prava hajka na štakore.

Čudnovato kako su se te vračarije u vojsci brzo razvile izpočetka samo kod Srba, a potlje bogme i kod Hrvata. Imali su brzo na razpolaganju šprica i raznog materijala za ozljede.

Kada je polazio 26. dom. puk, pratilo ga je mnogo građana. Hrvati da urlaju i viču "Dolje Srbija", a Srbi da se pozdrave sa svojima.

Prve satnije bio je komandant kap. Milan Lapčević (ubijen 1947.), sin penz. pukovnika Petra Lapčevića. Lapčević je bijo samnom dobro poznat, pa me je zamolio da idem sa njima na kolodvor, a da se vratim sa njegovim ocem da ne ide sam, jer je bila nastala već noć, pa bi ga mogao neko napasti.

Ja sam išao uz satniju sa poručnikom, nekim Zuberom, po narodnosti Mađarom, koji reče ovo: "Slušaj Radeka, ja sam Mađar, ali sam odrastao u srpskoj kući Laze Dunđerskog. Majku mu švabsku, ja se neću tući sa Srbima, to ćeš se osvjedočiti", što se je i obistinilo.

Lapčevići su bili veliki Srbi, pa može se misliti kako im je bilo pri duši da moraju ići tući se sa braćom, a poglavito kada je, na kolodvoru kod oproštajne večere, koju im je grad priredio, zapovjednik puka Kolak u zdravici napomenuo da za sretan put puka digne i napije zdravicu stari penzionirani puk. Lapčević. Ja sam iz daljega gledao staroga Lapčevića, jak, visok čovjek blijed ko krpa, stoji i suze mu idu na oči, smišlja kako da složi zdravicu, da se ne zamjeri vragu, a da ugodi i bogu.

Za nekoliko dana vratio se je prvi transport ranjenika iz Srbije. Bio je dan četvrtak u večer. U Karlovcu su bila angažovana sva vozila za prevoz ranjenika. A osim toga, na kolodvor došla je masa svijeta, frankovci sa cvijećem i raznim ponudami za hrabre borce junake sa Drine, a Srbi iz znatiželjnosti da čuju kakove novosti, jer se je i kod najveće cenzure pročulo da se Srbi hrabro bore, i da je naša vojska nastradala.

Kada je voz stigao na stanicu, polako i mučke, kao da se nekoga boji i stidi, razlegli se sa strane hrvatske publike gromki glasovi "živili junački borci". Voz polako stade, sve zamukne, nikakova pozdrava niti govora. Na stanici, između stanične zgrade i magacina, mnogo konja i fijakera, ranjenici su bili većinom tako ranjeni, u noge i ruke, tako su se većinom mogli sami kretati. Potlje se je izpostavilo da su to većinom samoranjenici, da se uklone iz fronte, jer pravi junaci Hrvati, ostadoše oko Drine, da nagnoje metar zemlje. Prvi je iz voza izašao poručnik Otmar Erdeljac, ranjen u nogu u jedan prst, "samoranjenik", i smješten u cvijećem okićeni fijaker, a na kolodvoru dočekala udova podpuk. Šolca, njegova buduća zaručnica, sva u crnini jer se Šolc pred par dana ubijo, te Erdeljca odpratila u svoj stan da liječi svoje i njegove težke rane.

Nalog je izdan da se sa kolodvora ne smiju kola pojedinca ići, već sva u povorci, da se može povoz pratiti pjesmom i klicanjem proti Srbiji. Ali čim su oficiri sa Erdeljcom progovorili par časova, koji im je kazao istinu kako je na Drini, nesta pjesme i klicanja, sve zamuča kao zaliveno. A povorka, kola sa ranjenicima krenu u grad mučke i žalosno kao sprovod. Hrvati u žalosti, Srbi mučeći, ali veseli u srcu.

Drugi dan je osvanuo, petak, da se ugodi junacima i mučenicima sa Drine, bilo je dozvoljeno da mogu, koji god može, izaći među narod, jer je sajmeni dan, te potražiti koga svoga i poznatog da mu pripovidi junačku bitku na Drini. Malo je koji i ostao u ambulanti. Sve je pohrlilo van, a pošto je među ranjenima bilo velik broj Srba Kordunaša, to su se osobito oni u velikom broju našli među svijetom, ali ne da hvale svoje junaštvo, već obratno, junaštvo Srbijanaca te njihovu vještinu i okretnost u boju.

Od toga dana počele su se širiti, u vojsci, a i među narod, fantastične vijesti o srpskoj vojsci i njenom ratovanju. Nepobjediva Srbija, svaki hitac ima zgoditak, ako ruku ili nogu pomoliš iz zaklona, Gedžo pogodi (ovo da se pokriju "samoozljede"). Kako je Drina mutna i brza da ju nitko ne može preplivati, kako Srbi imaju jedan top koji pogodi i najmanji cilj, tako su njima nekoliko puta srušili mostove na Drini, a jednom pogodili baš u kuhinju oficirske menaže, pobili kuvare i uništili jelo, kako se naši Srbi, a i Hrvati neće da bore proti Srbijanaca, već kada se patrole sastanu da se bratime, časte sa rakijom i duvanom, a skupa i pokartaju. Naša vojska sva izgibe, jer ne znaju način borbe sa Srbijancima, kad ni nema formacija – bojni pruga i rezerva u zatvorenim redovima – već je svaki samoborac sa puškom i bombom, koje naša vojska do tada još nije ni viđela, a kamo li sa njima baratala. Pobiše ih Srbi iz jama i grmlja, a oni niti ih vide, niti nađu mrtve ili ranjene kada jurišaju i položaj zauzmu, već nađu hrpe praznih čaura. Kako su se naši i sami međusobom pobili, jer je jedne noći netko, kada ga je konj očepio, viknuo "Dura" a oni su mislili da Srbi navaljuju i viču "Hura" te su počeli pucati u mraku i izkrvili se, oko 20

mrtvih, i preko 50 ranjenih je te noći bilo. Ovo se je dogodilo 3. bataljunu 79. Jelačićeva puka, gđe većina Srba, pa su potlje pripovijedali da su ovu zabunu izveli Srbi da se osvete Hrvatima, a istina je da su u tom slučaju nastradali skoro sami Hrvati, jer su se htjeli pokazati junaci, dočim su svi Srbi, legli i zaklonili se da sačuvaju živu glavu. Ovo mi je potlje pripovijedao Dane Obradović iz Bruvna, pošto je on bijo kod tog bataljuna narednik, može mu se vjerovati.

Ja sam pitao jednog narednika "Lokmera" Hrvata iz Brinja, koji je služio samnom dok sam bijo u vojsci, kao podređeni, pa sam ga poznavao kao iskrena, te sam ga pitao za način boja, da li se u praksi provodi onako kao što se uči, i u miru provodi naša vojska, a on mi je rekao: "Ja vam kažem, mi sami nikada Srbiju nećemo osvojiti budemo li ovako ratovali. Više vredi njihov jedan čovjek nego naš sav vod – jer je samostalan borac i zna upotrebiti oružje koje mi i ne poznamo, kao bombe i strojne puške, a mi još uvijek idemo u zatvorenim formacijama pa nas njihov jedan ili dvojica pobiju bombom i strojnim puškami, a mi ih ne vidimo". Ja sam prešao Drinu i čitavi dan bijo u vatri sa vodom, naravski da smo puzali, ali niti jednog Srbina ne samo da nijesmo ubili ili zarobili, već niti viđeli". Potlje mi je pripovijedao narednik Hrkalović jedan slučaj: "Pucaju naši na Srbe, a ne vide ih. Napreduju, a opet ne vidimo ih. Najednom vidimo pod jednom kruškom neku spravu, neke vrsti strojne puške, pa se pojagmimo 2. i 3. satnije tko će zaplijeniti tu strojnu pušku (jer to je slava za satniju) i tako nastane gužva i natezanje oko te puške. Na jednom prasnu među našima jedna pa druga bomba, pobi i rani nam preko 20 ljudi, a sav bataljun nagnu u bijeg. Neki kažu sa su Srbi bombe postavili pod onu mašingeveru i tako nas pobili, ali jedan moj momak, neki Tumara iz Slunja, mi reče: "Ne, g. narednik, ja sam vidio srbskog vojnika na kruški među granami i vidio sam kako baca bombe, ali nijesam vam htijo kazati, bojao sam se da bi ga vi ubili." Drugi dan ja sam poslao patrolu da donese onu pušku, ali je više kod kruške nije bilo, a nije se čulo da je naša koja satnija zaplijenila kakovu strojnu pušku - što nikako ne bi ostala tajna - sigurno je odnijo onaj čija je i bila. Takove su se fantastične vijesti počele širiti nakon dolaza prvih ranjenika.

Sada je i kod Hrvata nestalo iluzije, tobože da će rat u Srbiji biti brzo svršen, i nestalo nade da će Austrija pobijediti, tim manje što su u rat na strani Srbije stupile proti centralnih vlasti Rusija, Francuska i Engleska.

Kod Hrvata nastalo je malo po malo otrežnjenje, prestali su urlati proti Srba, osim skrajnjih zanešenjaka. Mogli smo se obratiti na pojedince radi oprosta ili slobođenja od udjelbe u borne bataljune i tako spašavanje od očite smrti.

A kada je austrijska vojska u jesen 1914. pobijeđena i bačena iz Srbije, onda smo mi Srbi odanuli dušom. Bilo je Hrvata koji su se ponosili da su mogli Srbima učiniti dobro djelo. Među takove mogu se ubrojiti narednici sa Sušaka

Borak, Petrović Ante, Župan, te Krmpotić Jure, Oršanić Stevo, Švobenić (?) Albert, Mileta Skendžić.

Većinom su glavnu akciju oko spašavanja pojedinaca vodili narednici, jer je u njihovim rukama bila sva manipulacija i pisarski poslovi i nijesu se bojali kao oficiri. Oficiri su mučke trpili što su im narednici referisali. Od Srba narednika malo ih se pokazalo da bi pomogli Srbima, da spase glavu, osim časnije iznimaka, Popovića i Ciganovića, koji su bili u kancelariji kod popunitbe. Ovi narednici kod kojih se je moglo zagovarati koga da zakloni, bili su svi po raznim kanacelarijami, jer koji su bili kod četa, nijesu mogli ni sebi pomoći, i sami su bili u brizi da spase glavu.

Bilo je žalosnih slučajeva da su pojedini narednici tobože veliki Srbi isticali se kako da priprave više kanonenfutera za frontu, i da sirotinju do gola ogule za novce i pošalju ga ipak bez pare u očitu smrt.

Među takovim su se osobito isticali Kalinić Mane zvani "Papa Mane" i neki Opačić Jova opć. bilježnik zvani "bilježnik Jova".

Ove zvjeri u ljudskoj podobi, ne samo da su ljude rado slali na klaonicu (frontu) već su ih prije materijalno i moralno izcrpljivali. Dok su imali koju krunu trošili su sa njima, n.p. Čubrilo Vujica iz Raduča, Mrkalj Mile iz Sjeničaka, Crevar Pero iz Vrgin Mosta i druge. Dok imaju novaca, ili sve s njima potroše ili im sve dadu pa ih pušte par dana kući, a onda pišu žandarima da ih uhvate i opet doprate, pa opet "Jovo nanovo". Čubrilu i Mrkalju je već to dosadilo te su htjeli kidisati na nji, a Pero Crevar kidisa je sam na sebe, te se osakatijo na desnoj ruci, samo da bi se te muke riješio. Već pri koncu rata 1918. u augustu, pustio je Kalinić za masne pare Crevara kući, pa ga za par dana preko oružnika postaje brzojavno pozove. Ovo ga je tako uzrujalo da se je zaboravio, uzeo sjekiru, i odsjekao dva prsta desne ruke, te odma ode u Glinu dr Sužnjeviću da mu zavije, a za tim u bolnicu u Zagreb te na nadpregled i bude odpušten kao nesposoban. Jest, ali kada mu treba uručiti u Karlovcu odpustnu ispravu neda "Jova Opačić" treba prije dobro platiti ili u zatvor ići zašto se je krijo čitavo vreme i ostao kod kuće.

Ucjena je bila jasna 3000 kr ili u zatvor. Pok. Matija Crevar, otac Perin, dođe k meni u sud pitati savjet što bi učinio, a ja sam mu savjetovao da dade ucjenu jer je bolje tu svotu dati nego da ga oni mjesec dana vuku po zatvoru i iscrpljuju moralno i materijalno. On otide tako Petru Bariću na Baniju, koji mu dade 2000 kr., donese ih meni u sud, a ja ih metni u službenu kovertu, još na kovertu udarim mu sudbeni i zatvorim. I tako on dade novac Opačiću, koji primi kovertu, prem je mogao viditi da je signirava sud. pečatom, i uruči mu tek onda odpusnicu.

Ovako su radili sa ljudima koji su imali novaca i mogli ih podplatiti, dočim sirotinja koja nije imala novaca, taj se nije smijo ovoj gospodi na oči niti pokazati.

Za dovesti, predočene ljude iz Gospića, slati su oficiri koji bi rijetko, kada sve doveli u Karlovac, jer se neki izmoli da se svrate obići kuću i nešto ponijeti, a neki se i ukradi kući, u tu svrhu. Jednom se ponudio Mane Kalinić da će on sve uredu dovesti i bude određen za komandanta transporta. U Gospiću kada su mu ljudi predati, poreda ih u frontu pa ukratko reče: "Vidite li u mojoj ruci ovaj revolver i ovaj štrik? To je moje oružje kojim ću svakoga onog koji mi iz reda istupi putem streljati i na mjestu vješati". To je sav njegov govor bijo, i tako je ljude strašio da se do Karlovca nijedan nije usudio zamoliti ga da se kući navrati, već ih je sve doveo, samo on. Ali ga više nijesu ni oficiri htjeli slati po transport bojeći se da bi krvoproliće izazvao.

Kod oficira se nije moglo nikomu pomoći, jer su se bojali da će ih odati. To je sve išlo preko narednika. (Jedino sam ja kod Marka Ognjenovića izmolio Poparu).

Kod popunibe, bio je neposredni predpostavljeni stožer. narednik Ciganoviću sa ostalim pisarima među kojima je bijo znatan broj Srba – neki kapetan Strnat – na oko ljuti protivnik Srba, a iz kancelarije nije dao uzeti nijednog Srbina pisara, ako treba smanjiti broj pisara ili izmjestiti pisara, onda su Hrvati išli van.

Svaki je dan Ciganovića, bar 10 puta nazva "Vlah, da mu boga, da će ga odpraviti na frontu ili sam streljati..." A kada bi bilo predočenje, svakoga bi momka pitao odkuda je, koga ima kod kuće, pa bi mu onda dao po desetak komada bjanko podpisanih dopusnica da ih podjeli ljudima kojima je nužda da odu na kratko vreme kući, ali imena ovih nijesu smjela doći u imenik predočenih i predati puku.

Malo je od ovih dopusnica koju dobijo Hrvat, već sve Srbi, ili čestiti Hrvati, a on je znao za to. Ovi koji bi otišli tobože na kratki dopust, ne bi se vratili dok ih ne bi netko tužio, ili oružnici dopratili, pa su ostajali na dopustu tobožnjem, po par mjeseci. Iz kotara Vrgin Most bili su sigurni da ih neće dulje vremena nitko tjerati, jer su tamo to organizirali seljaci Matija Crevar iz Vrgin Mosta i Damjan Jovanović iz Bovića, sa kotarskim akcesistom Franjom Pihlerom da su ljudi koji bi se ma na koji način odovuda povratili, bili sigurni da će kod kuće ostati dulje vremena. Dovoljno je bilo da ja dadem ceduljicu "Franjo, ovaj je ovđe zaštićen" ili on meni pošalje ceduljicu "Nikola, ovoga treba spasiti".

Sa ovijem čestitim Hrvatom, dalo se je raditi na spasavanju ljudi, i nije tražio odštetu ili nagradu. Dočim iz kotara Vojnić, težko je bilo ikoga spasiti, jer je tamošnji akcesista Jovo Živković, tobožnji Srbin, bijo strah i trepet za ljude i nikoga nije bijo kadar zaštititi, niti za novce.

Bilo je akcesista koji nisu bili kadri ljudima pomoći niti za novce, a bilo ih koji su gulili ljude do prosjačkog štapa, kao neki Nikola Kolumbus iz Gračaca, koji nije prima niti poznava novč. jedinice izpod 1000 kr., a pretvarao se je kao prijatelj Srba, jer mu je mater bila Srbkinja. On je služio u Gračacu, potlje je došao u penziju u Karlovac, sagradio kuću i umro 1944. od žalosti kad je vidio da će otići i Pavelić.

Napomenuo sam da oficiri nijesu bili u stanju momcima sami pomoći i spasiti ih u pozadini jer je sav kancelarijski posao bijo u rukama narednika. Samo su im mogli pomoći u bojnim linijama, zaklanjajući ih od opasnih mjesta, ali su bili u stanju odmagati i slati ih na frontu. U tome su se, između ostali, osobito isticali Srbin puk Prica, kod s. k. 96 puk. te kod domobranstva, Hrvati gen. Matasić pod.puk. Matanić, Hunka i drugi.

Kapetan Strnat psovao je, kako sam već napomenuo, uvijek Srbe sa riječima "Vlasi", ali je sav rad oko predočenja prepustio narednika Ciganoviću i time dosta spasavanje pomogao, te navukao na sebe sumnju da ide na ruku Srbima, a za to su mu i 1917. za šefa postavili puk. Hunku, te čim je ovaj primio komandu popunitbe, izda nalog da svi Srbi moraju iz kancelarija ići sa prvim bojnim bataljunom na front. Strnat se nađe sada u neprilici kako će nadomjestiti sposobne ljude sa nesposobnim i nepouzdanima te se počme izgovarati Hunku da on ne može pisara tako naglo izmijeniti, jer treba dulje vremena da se uvedu u posao. Hunka mu dade 14 dana vremena da Vlahe izbaci iz kancelarija jer su nepouzdani. Strnat poče smišljati što će učiniti, i dade mu se prilika brzo, da se riješi prije Hunke, te da on njega odpravi na frontu prije Vlaha. Od ministra za zemaljsku obranu, iz Budapešte dođe jedna naredba, pisana mađarski – a morala je biti ujedno prevedena i na hrvatski – te se Strnat čim je primi riješi na istoj da je vrati na prevod i upućuje ministra da je kod hrv. domobranstva uredovni jezik hrvatski. Ovo rješenje dade, sa ostalom poštom, na potpis Hunki, a da mu nije o tomu referisao.

U ono vreme nije trebalo drugog čina nego ovaj, pa da bude oficir otpušten, a najmanje poslat na frontu. Hunku je spasilo od gore kazne to što je bijo oženjen Mađaricom i imao prijatelja kod ministarstva, ali je pak treći dan došao brzojavni nalog, da odma preda popunidbeno zapovjedništvo Strnatu, a on sa prvim bojnim bataljunom ide na frontu, i tako se Strnat riješi Hunke.

Strnat je skoro svaki dan bijo pijan. Što mu je bilo da se opijao sve do prevrata 1918., a potlje je bijo sasma normalna života i izpravan časnik. Ja držim da je pijo dosta, ali i da se je pričinjao pijan. Ako ga uhvate u pogreški da ga manje kazne. Rado se je sastajao sa Srbima graničarima i Kordunašima i to čitavu noć bi s njima pijo, ali ih nije vređao, već, da pače, tješio da će sve dobro biti, samo se treba strpiti. Sa gospodom nije htijo nikada piti. Njemu se kadkad pridruži neki oficir Fran. Matasić koji je znao psovati Srbe i hvaliti se

svojim junačtvom. Jednom zgodom pili su nji dvojica u gost. Ot u Rakovcu, a za drugim stolom bilo je par graničara i sa njima vodnik Mile Mrkalj iz Sjeničaka u voj. uniformi u činu vodnika. Matasić je psovao kao obično Vlahe i hvalio se svojim junačtvom, kad je izašao na čas van, Strnat prizove Mrkalja pa ga uputi da Matasića propusti malo kroz šake.

Malo potlje sretu se nji dva u hodniku gostione. Mrkalj zgrabi Matasića, koji je bijo dosta jak, baci ga na zemlju, klekne mu na prsa pa udri šakami gđe ga dovati, a on počme berjakati i zvati u pomoć Strnata. Strnat ne samo da nije išao ga braniti, već nije da ni onim drugim ljudima da mu idu u pomoć, već tek kada znao da ga je Mrkalj dosta nabubeta, ustane i otvori vrata pa viđe Mrkalja na Matasiću, pa počme ga još hrabriti riječima: "Udri Mile tu svinju. Ovamo se hvali kako je velik junak i Hrvat, a na pregledu tuži se da ga sve boli. Bar sad imaće se zašto tužiti.

Matasić ne samo što je dobijo batina, već se osramotio da ga je Strnat uvijek s tim heca, jer se nije usudio Mrkalja ni tužiti".

Potlje rata ustanovljeno je da je Strnat bijo srpski špijun, što ću potlje navesti i razjasniti.

Pošto je sa bojišta vraćao se veliki broj stvarno i umjetno ranjenih i oboljelih vojnika, to su u svakom mjestu bila osnovata oporavilišta gđe bi se smještali ovi bolestnici, jer u bolnicami nije bilo mjesta.

Zapovjednik ovih oporavilišta bijo je jedan štožerni časnik, te jedan do dva liječnika i potrebiti broj pisarničkog osoblja sa jednim narednikom.

Oporavilišta su bile barake od dasaka na brzu ruku spremljene sa potrebiti broj ležišta – 40-60 (kreveti, a više puta i bez kreveta samo slamnjače). Ljeti, kako tako, ali zimi ga bog sačuva crknuti od studeni, jer se nijesu mogle dobro grijati. Barake su bile 1. na Švarči, polje blizo Jamadola, čitavi logor – 8 baraka sa bolnicom, zgradom za pregled, za kupanje, za oficire vrlo dobro i higijenski uređeno (ovo je bilo najljepše oporavilište); 2. Pred bivšom Domobr. kasarnom, gđe je sada Sokolski dom, 5 velikih baraka; 3. kod kasarne pionirske, 5 velikih baraka: 4. pred kolodvorom na zemljištu Tončić, 4 velike barake za očne bolesti.

Zapovjednik drugog oporavišnog odjela bio je (nečitko) major Ljudevit Rom (?), vrlo dobar i pravedan časnik, ali kada su mu zapov. pukovnije Matanić i drugi počeli određivati i mimo liječničkog mnijenja tko će ići u bojne bataljune, on se zahvalio i opet povukao u penziju, jer nije mogao trpiti nepravdu da netko ide više puta na frontu i ako je bolestan, a netko ostaje zdrav u oporavilištu.

Iz oporavilišta formirali su se tobože za pozadinu, najprije stalni bataljuni, a ovi su se onda iza bojnije linija pretvarali u bojne. To se radilo za to da momčad ne izgube volju i da radije idu u stalne bataljune, odnosno bojne lini-

je. Međutim su se i oni već izvježbali i znali su šta ih čeka u stalnim bataljunima. Pa su na svaki način nastojali da se uklone iz bojne linije ili napred neprijatelju predati se u robstvo ili nazad u oporavilište makar na koji način. Kako sam spomenuo, nijesu se žacali trovati svoje tijelo, makar na koji način, samo da sačuva živu glavu. Oni su već znali kako. U oporavilišta su svaki dan stizali novi, sa novim glasovima sa fronte, i novim metodami trovanja da se oslobode. A iz oporavilišta svaki mjesec formirali su se novi bataljuni etapni i slali na frontu.

Već god. 1916., i ako je Srbija bila pregažena, nitko nije vjerovao da će centralne vlasti dobiti rat i, samo se je očekivalo kada i gđe će ostale fronte podleći. Hrvati su prestali sa oduševljenjem ići na frontu, već su kao i Srbi jedva čekali da Austrija i Njemačka rat izgube.

U 1917. primio komandu najvećeg oporavilišta pred domob. kasarnom, sada Kralja Aleksandra, major Tomo Turić, a njegov narednik bio je Geco Hrkalović, pa je u ovom oporavilištu odlanulo jer su ljudi mogli lako dobiti dopust da obiđu kuću, a u ljetno doba da pomognu oko obrade zemlje, ali su se bezuvjetno morali vratiti pregledu kada se formirao etapni bataljun, a to je bilo svakih mjesec dana. Oni su se točno držali ugovorenog roka za povratak, jer se već nijesu bojali ići u etapu, pošto su se izvježbali u smicalicami kako će opet čim prije u oporavilište, makar gđe u državi. Znali su da će u svakom oporavilištu naći ljude s kojima će se sporazumjeti.

Početkom 1918. god. već je sigurno bilo da će centralne vlasti izgubiti rat, i Hrvati i Srbi natjecali su se tko će prije kakov veseo glas čuti pa umnožiti ga i dalje rasturiti. Dnevnik "Obzor" u svakom broju na čitavoj strani tobože demantirao je vjesti sa ratišta koje su nepovoljne bile za centralne vlasti, i to tako sitnim slovima jezgrovito i ukratko da se to nije moglo ni opisati. Kao n.p. "Nije istinita vijest – *Korijere dela sera* – da su naše čete zaustavljene i potučene na Pijavi". Mi koji nijesmo ni viđeli *Korijere dela sera* tako smo doznali da je bila bitka na Pijavi i da je naša vojska zlo prošla. Ovake vijesti je *Obzor* donosio svaki dan te smo znali prije negoli su ranjenici stigli gđe je bila bitka na kojem ratištu i kako se je svršila.

Pročulo se je da narodni zastupnici na carevinskom vijeću Matko Laginja i dr Anton Korošec, traže u Beču da Jugoslavenske pokrajine Gorica, Istra, Dalmacija, Bosna i Hercegovina te Hrvatska i Slavonija formira u jednu jugoslavensku pokrajinu, pa da je u Karlovcu pokrenuto pitanje osnivanja Jugoslavenskoga odbora, a došlo je do toga osnivanja 12. februara 1918.

Prvi pokretači za to bili su dr Božo Vinković[31] i Dušan Miljušević, a pridružili se tomu pokretu svi skoro sokolski radnici i ugledni građani.

Dne 12. februara 1918. (u srijedu) sastalo se nas oko 40 u gostioni Franje Brinca na Sajmištu, u 2. sobi lijevo, oko 11 sati noću i osnovali Jugoslavenski

31 Božo Vinković (1862-1924) – advokat i političar, gradonačelnik Karlovca u dva navrata. Pripadao Stranci prava, potom Hrvatsko-srpskoj koaliciji, od koje se 20-ih godina odvojio i prišao Hrvatskoj zajednici.

odbor pod presjedništvom dr Bože Vinkovića, a podpres. Dušan Miljušević, tajnici su bili Ljubo Miljušević i J. Fišer, upravitelj gradske munjare. Koliko se mogu sjetiti, bili su prisutni dr Vinković, Dušan i Ljubo Miljušević, Ivan Kovačić, Ivan Fišer, Ivan Tot, Tadić, Papet, Horvat-Kiš, Kušević, Grinc, ja i još mnogo drugi.

Na prozorima su bile table dobro zatvorene da se ne vidi svjetlo, a u prvoj sobi bilo je par narednika sa Gecom Hrkalovićem da ne bi dozvolili kojemu nepoznatom da dođe k nami. Govorilo se tiho da se glas ne čuje van. Sastajali smo se svake srijede u 10 sati na večer. Dolaziti smo morali pojedince, da ne upada u oči.

Grupa dr Ede Lukinića, i ako je osjećala sa nami, nije u tim sastancima učestvovala, jer je on sa dr Vinkovićem bijo zavađen.

Prvu večer smo se sastali radi dogovora i izbora predsjedništva, a druge srede radi sastava rezolucije i podjele rada. Naime, sabiranja potpisa na rezoluciju. Ali je već druge srede došlo do čišćenja među nami i pokazalo se je šilo kroz vreću. Bilo je u družtvu sumnjivi i nepoćudni članova koji su počeli od sjednica zaostajati pa smo pobojali da bi nas mogli izdati, ali srećom, sve je dobro prošlo, jer su se disidenti bojali za svoju kožu od narodnog gnjeva i prezira, pošto je misao o propasti centralnih vlasti i pobjedi narodne volje i misli za jedinstvom jugoslavenskih naroda već toliko ojačala da se je počelo javno govoriti o propasti Austrije.

Jedne večeri Kušević pokaza svoje pravo lice – da je sumnjiv brbljivac koji može našu stvar samo pokvariti, pa smo ga se tako riješili da ga je Franjo Brinc zgrabijo za kaput i izbacijo van iz sobe, a naravski, drugi i iz kuće.

Sad je nastala sumnja da nas on ne bi odao, ali, koji su ga bolje poznavali, uvjere nas da je on kukavica i da se ne treba ništa bojati. Tako je i bilo.

Jedne večeri ustane se učitelj Horvat-Kiš i podigne čašu te na kraju iste spomene " mi moramo složno raditi da se svi jugoslavenski narodi ujedine pa makar...pa makar..." ovo je "pa makar" tako dugo opetovao dok mu nije Ivan Kovačić ubacijo riječ " reci već jednom šta hoćeš, pa makar nam svima bio kralj – kralj Petar, što otežeš". Pošto svi tu riječ prihvatišmo i izgovorišmo, odlanu Kišu te je i on izgovori sa napomenom "lahko je tebi to izgovoriti" ,misleći na Kovačića, "tebi ne mogu plaću oduzeti, ali što ću ja". Kovačić je bijo trgovac, a Kiš učitelj. Na što mu Kovačić odgovori: "lahko je za plaću, ali ako se za ovo dozna, ostaćeš ti i bez glave, a ne samo bez plaće".

Te iste večeri sastavljena je i rezolucija koja se je morala nositi u više primjeraka građanstvu na potpis, te smo gradsko područje podijelili u rajone. Ja i Kovačić smo dobili Rakovac, Švarču, Mostanje i Turanj. Ja sam obišao Rakovac, a moj sin Milan sa još mladića daljnja mjesta. Vreme je bilo vrlo neugodno, snijeg, kiša i blato da se jedva od kuće do kuće moglo ići. Potpisivao je

svatko, kom je arak pokazan, starci, žene, djeca, u obće, svak se je smatrao počašćenim ako mu je arak dat na potpis.

Najgori teren i najsavjesnije je obavio svoju dužnost F. Papst, činovnik vlastelinstva kneza Turn-Taksisa, iako je njegov položaj bijo vrlo delikatan, jer da se išta dozna, on bi službu izgubio. On je obišao po najvišoj nepogodi zaseoke Gradac, Novake, Hristić, Drežnik i svu Baniju. Značajan je potpis bijo Jože Horvata, zvanog "Veseli Horvat": "potpisujem za slobodnu ujedinjenu Jugoslaviju u ime 15 glava familije".

Rezolucija je bila kratka i neodređena. U njoj je traženo da se ujedine svi jugoslavenski narodi u jednu državu, nije označeno koju ni kakovu, a niti da se cijepaju od Austrije ili u okviru njezinu, pa se je mogla svakako tumačiti.

Rezolucija sa potpisima imala se je predati dr Laginji, a što je sa njom bilo ja ne znam.

Nakon sabiranja potpisa i predaje rezolucije ređe smo se sastajali, dok nije sastanak sasvim, sam od sebe, prestao, jer se je već javno debatiralo o krahu centralnih vlasti, samo se je čekao taj dan.

Pred prodor Solunske fronte već se je govorilo javno po gostionama da će antanta dobiti rat, ali da će se onako brzo svršiti nitko nije se nadao. Kada je uslijedila pobjeda na Solunskom frontu, naglo je nastao nered u pokrajinami Aust-Ugar. Monarhije pa i kod nas u Hrvatskoj.

Da se preduhitre pljačke, osnovata su narodna vijeća, u svim većim mjestima, pa i kod nas u Karlovcu. Kod nas je predsjednik narodnoga vijeća bio Grahovac Josip[32], apotekar, pristaša dr Lukinića, a pošto je u istom vijeću bijo i dr Vinković, to je među njima dolazilo do nesuglasica.

U narodno vijeće bili su izabrani ugledni građani, bez razlike na vjeru, stalež i zanimanje. Od strane suda bijo je izabran šef suda dr Nikola Šiprak, ali pošto je on bio bolesnik to je mjesto sebe predložio mene, pa sam ja sjednicami prisustvovao.

Izpočetka su sjednice bile svaki dan, a potlje prema potrebi.

Šteta što se o tim sjednicami nije zapisnik vodio, iako je dr Vinković predlagao, nije ga se poslušalo. A da se je zapisnik vodio, vidilo bi se kakovih je sve predloga padalo – koristnije i štetnije. Tako je A. Jakil[33] predlagao da se pregledaju svi židovski dućani i magacini pa da se nađena roba zaplijeni i stavi na raspolaganje narodnom vijeću, a kada je Lazo Galvanović spomenuo i njegovu tvornicu koža, on se je tomu usprotivio, da on bu vre sam dal i dao je 100 kgr. kože, kod koje su ustanovili Galvanović i Čučković da je sva škart.

Jakil je od početka čitavu sjednicu izpunjavao svojim govorima proti Židovima, pa kad mu je predsjednik počeo oduzimati riječ i upozoravati ga da i drugima pušti govoriti, našao se je uvređen te je prestao na sjednice dolaziti, što nam je bilo milo svima.

32 Josip Grahovac (1863-1922) – karlovački apotekar i političar, predsjednik lokalnog kluba Hrvatsko-srpske koalicije

33 Andrija Jakil i njegov sin Julijo, osnovali su i vodili tvornicu kože i obuće u Karlovcu iz koje će nastati tvornica kože i obuće "Josip Kraš"

Pošto je nastalo rasulo aus. ugar. vojske to su pojedini vojnici, pa i čitave skupine vojske vraćale kućami bez ikakova reda, te se je događalo pljačke i krađe.

Tako jednog dana dođe glas da se iz Bosne vraća 40 000 njemačke vojske i da po Kordunu pljačka i otimlje. Povodom te vijesti u sjednici narodnog vijeća iznese jedan član profesor Josip Nikšić predlog da se odma pozove talijanska vojska da dođe u Karlovac i uzdrži red., čemu se je sve narodno vijeće uzprotivilo, jer smo svi za to bili da ne treba zvati Talijane, već ćemo sami red održati. A što je potaklo ovoga člana da iznese taj predlog (J. N.), njegova sestra imala je dućan u Bariloviću te se je pobojao da će joj tko dućan opljačkati.

Drugi put pročuje se da se s talijanske fronte vraća oko 100 teretnih automobila punih mađarske vojske i razne robe, pa nar. vijeće odredi da ide jedan odjel kadetske škole u Jurovski Brod te zapreči dolazak te vojske.

Ja sam išao sa tim odjelom kao povjerenik vijeća, a odjelu je zapovijedao narednik Banda. U večer zaprečimo prelaz preko mosta granjem i balvanima i postavimo stražu od 20 mladića na most prema Metlici, ali oni kako im je bilo ugodnije legu po mostnicami prema toku Kupe, a puške naslone na ogradu mosta i tako zaspu. Po noći osobni vlak, koji je išao iz Črnomlja, bio je rasvijetljen, a naši mladići na straži, onako sneni pomisle da dolaze Mađari sa automobilima, otvore vatru na vlak i sreća je bila što su puške bile okrenute uz vodu, a ne prema vlaku te se nije nesreća dogodila. Inače, da su ležali onako kako smo ih mi postavili, sigurno bi neko nastradao u vlaku ili u selu prema Metliki.

Naravski da nije bilo ništa od te auto-kolone, jer su ih Slovenci već prije razoružali i aute pospremili. Ali su nami ipak pustili jedan dio plijena. Pustili su Bosance, podvoz jedne bosanske pukovnije oko 150 praznije bosanskije kola sa po dva vrlo hrđava konja, pod vodstvom jednoga hodže – i bili su galantni pa su njemu dali kočiju.

Ovi siromašni Bosanci došli su u redu glasni i ozebli do Karlovca, i mi smo ih dalje opremili, ali kad u došli u Vojnić, bilježnik Novaković najprije otme hodži kočiju, a ostala kola do Krstinje pootimlju naši ljudi od Bosanaca, te oni uteku jedva živom glavom prema Cazinu.

Pošto su mnogi vojnici donijeli kućami oružje to se je po Švarči i Jelsi čulo čitavu noć puškaranje, a na Jelsi su jedne noći poginuli od seljaka jedan pandur, te je pretila opasnost da će naoružani seljaci, takozvani zeleni kadar, doći i u grad pljačkati, pa smo u gradu organizirali gradsku zaštitu od slobodnih građana, koji su po čitavu noć, kada na koga dođe red po gradu patrolirali.

Vojska nije bila pouzdana, jer niko nikoga nije slušao. U obskrbi brojilo se je oko 2400 ljudi oficira, podoficira i vojnika, a nijesmo imali stražu postaviti

kod magacina. Najglavnije magacine, na Zrinjskom trgu, morali su bez izmjene čuvati Srbi zarobljenici, kojih je bilo oko 15. Ruski zarobljenici su odmah potlje prevrata razišli se i uputili kući.

Zanimljivo je, kako su se ovi siromašni Rusi vraćali kući. Ja sam tih dana bijo u komisiji u Draganiću (Šipak) kada jednom iz vinograda izađe k meni jedan čovjek te ga po kapi poznade da je ruski zarobljenik pa se pozdravimo, a on mi reče da je radnik, da traži posla, ali kada mu se ja kaza da sam Srbin, onda mi se povjeri i kaza da je Rus zarobljenik i da se vraća kući, ja sam mu kazao da sam u selu vidio još nekoliko takovih ljudi pa zašto ne idu skupa. A on mi kaza, kada bi išli skupa kroz mjesto da bi ih lahko opazile vlasti, naročito žandari, pa da bi ih zadržali i zatvoriti mogli. Nakon dugog razgovora upozori me on na cestu kroz selo, željeznicu i polje, livade, šume, da vidim koliko njih ide kući, i naravski, sad tek opazim, kroz selo uza štreku i preko polja masa ljudi samaca ide prema Jaski ravnajući se nekim neopazivim znakovima pazeći svi jedan na drugoga da nitko ne bi zaostao. Bog zna koliko je od ovih ljudi stiglo u Rusiju, a bilo ih je sigurno preko 100, koje sam ja vidio prolaziti bregom, selom i poljima do šume oko Draganića, a sve prema Jaski.

Kako sam rekao već, naše sjednice nar. vijeća su se održavale sve rjeđe, jer su se prilike sređivale, a vlasti dobivale ugled, a naročito kada je došao jedan vod srpske vojske te preuzeo stražarsku službu u svoje ruke, pa gradski načelnik Modrušanin[34] policiju preuredio i to na moj nagovor i preporuku majora Turića. Za zapovjednika policije postavio Vasu Grahovca, razervnog nadporučnika, a inače sudbenog oficijala suda u Vrginmostu, koji se potlje nikom od nas nije pokazao zahvalan.

Upute za rad narodnih vijeća dolazile su iz Zagreba gđe je organizirano bilo narodno vijeće za svu Hrvatsku, u kojemu je glavnu riječ imao Sv. Pribićević, a vojni ministar bio je Drinković.

Kako je bila nastala opasnost od zelenog kadra da će pljačkati, te od te austrijske i njemačke vojske, koja se je povraćala sa Balkana, to je Drinković pokušao mobilisati domaću vojsku, pozivom i praznim frazami, kao car Lazar za boj na Kosovu. Taj je njegov poziv ostao bez uspjeha, nitko se nije odazvao, ne samo da dođe od kuće nastupiti vojnu dužnost, već niti da službu daju u postaji, da idu na stražu ili rad u voj. magazinima za pospremanje oružja i opreme ostale iza propale Austrije.

Da podigne ugled svoj kao vojni povjerenik, odredi da će doći u Karlovac pregledati vojsku i održati nad istim smotru.

I jednog dana faktično dođe on u Karlovac. Oficirima je uspjelo sastaviti jedan bataljun od raznih ostataka vojske, ali bez ikakove discipline. Videći oni novog ministra vojske u civilu, tjelesno dosta slaba, ne samo da u njemu nijesu viđeli svoga predpostavljenog, nego su mu se smijali i njegovim frazami u

34 Gustav Modrušan (1859-1930) – karlovački apotekar i političar, saborski zastupnik i gradonačelnik. Član Hrvatsko-srpske koalicije.

govoru o socijalnoj reformi vojske. Drinković i ako je bijo dobar političar i veliki rodoljub nije bijo za voj. ministra kod toliki pukovnika i generala. Vojska koja se je već po tradiciji naučila na blistavu uniformu, disciplinu i red, ne može to preko noći napustiti, te se podvrći zapovjedi jednoga civila, pa tko on bijo po tom položaju.

Kakova je neposlušnost vladala vidi se iz ovoga slučaja. Prevrat je zatekao na kolodvoru čitavi jedan vlak raznoga oružja, municije i eksploziva, osobito mnogo je bilo eksploziva za morske mine pa je pretila pogibelj od eksplozije te bi mogao sav grad nastradati.

Narodno vijeće nije moglo od vojske dobiti niti radne snage, a niti podvoza da ovaj materijal iztovari i kamo smjesti, već je moralo najmiti seljake sa kolima koji su istovarili i prevažali u magacine na Dubovcu pa je puka sreća što se tada nije nesreća dogodila.

Ja i Lujo Frelih bili smo određeni kao povjerenici za vojsku, pa nam je svaki dan stizala po koja prijava da se kod kojega oficira nalazi sakrito oružje i municija te smo u nekoliko slučajeva morali i stanove pretražiti, ali se je pokazalo da je to fantazija i denuncijacija, jer ništa osobita nijesmo našli.

Denuncijacije išle su tako daleko da je J.J. denuncirao dr Marka koji se je kao rezervni kapetan nalazio u oporavilištu da dobiva novce poštom sigurno od Nijemaca ili Mađara, a ustanovljeno je da su mu slali od kuće i to male svote.

Kada je u Zagrebu proglašeno odcjepljenje Hrvatske od Aust.-Ug. Monarhije i poništenje pragmatične sankcije (nečitko) održata je u Karlovcu svečana sjednica narodnog vijeća i raznih družtava i korporacija, kojoj je predsjedao Gustav Modrušan tadašnji načelnik. Sjednica je bila u velikoj dvorani gradske vijećnice. Građanstva je bila puna dvorana i galerija. Nakon govora prvaka građanstva, priđe dr Lukinić V. Vinkoviću te mu pruži ruku na pomirbu i zamoli ga da zaborave sve razmirice između njih, da se pomire i zajednički porade za dobro naroda u gradu. Dr Vinković ne htjede prihvatiti pruženu ruku i odbi svaku pomirbu sa Lukinićem i tako puče još veći jaz između njih dvojice, a naravski, i u građanstvu nastaše dvije stranke – Vinkovićeva, uz koju su bili sokolaši, i Lukinićeva, uz koju su bili pristaše hrv. srp. koalicije, Modrušan, apotekar Grahovac i drugi. Frankovci su se pritajili i radili da se oko njih ne skupi gros građanstva, a radnici i sitni obrtnici kupili su se oko svojih vođa Majdera i Dvoržaka. Oni su u početku brojčano bili najjači.

Ova svađa između Lukinića i Vinkovića nanijela je milione štete gradu Karlovcu. Da navedem samo ovaj primjer:

Kada je dr Lukinić postao ministar pravde, izposluje od vlade bezkamatni zajam od 25 milijuna za grad Karlovac, da se tom svotom izgrade na periferiji grada, u Luščiću i Kozjači, vojni objekti kamo bi se imala iz grada smjestiti sva

vojska, dočim bi vojne zgrade u gradu pripale gradu te bi se imale neke porušiti, neke prodati, a neke preraditi u škole te razne urede kao sudbeni stol, poreski i katastarski ured i slično. Građanstvo, pristaše Vinkovićevi i frankovci, preko domaćeg lista "Glasonoše", koji su list uređivali neki sumnjivi tipovi iz Dalmacije (Bumber i Čogelja), diže galamu proti Lukiniću ovaku: "Još ima dr Lukinić, sin cvjećara sa Gaze, obraza pokazivati se na ulici najrodoljubnijega grada Karlovca i nuditi nam Judine novce za koje nas je u Beogradu prodao". Naravski da je dr Lukinić onda povukao se i digao ruke od te akcije, i time je za grad nastala ogromna šteta[35]. A tada je baš bio gradski načelnik dr Vinković pa mjesto da mu akciju pomogne i zaboravi sve lične i porodične razmirice, jer političkog razlaza među njima nije bilo, pošto su nekada oba bili članovi Hrv. srb. koalicije i narodni poslanici oba Sabora.

35 1948. – sad se tek vidi, potlje Drugog svjetskog rata kada je vojska zaposjela zemljište Gazinsko polje i između štreke i Domobr. kasarne, šteta za razvoj grada

Negđe polovicom novembra obaviješteni smo da će doći pregledati vojsku puk. Milan Pribičević, te se je grad spremio za njegov doček. Sa njim je došao i kapetan Špoljar, njegov kolega sa gradačke kadetske škole. Vojska ga je dočekala radostno i svečano i on je na nju učinio vrlo dobar utisak, jer je prije bijo čuven kao dobar vojnik, a odijelo ga je još više podiglo u očima vojnika, epoletuše, mnogo ordena i kabanica sa crvenom postavom kao austrijski generali, sve mu je to podiglo ugled kod vojske.

Nakon pregleda vojske došao je na svečanu sjednicu narodnog vijeća u malu dvoranu grad. Vijećnice. Sa njim su došli kapetan Špoljar i Strnat, ali oni nijesu u dvoranu ulazili, već su ostali u hodniku. Kada je došao u dvoranu, Mi. Pribićević pozdravio ga je predsjednik Grahovac dobrodošlicom, a zatim ga je načelnik Modrušanin pozdravio u ime građanstva. Na ove pozdrave odgovorio je on oduljenim, veoma umjestnim govorom o dužnostima i radu domaće narodne vojske koja se ima odgojiti u narodnom, prosvjetnom i ekonomskom duhu. To su bile lijepe zamisli i obećanja, ali ustvari nije bilo tako. (Vidi misli Save Drakulića)

Ja sam imao dužnost da mu iznesem želje narodnog vijeća o vojnim licima, glede ondašnje vojske, ali ja mu nakon njegova govora nijesam mogao ništa reći, jer on je u svom govoru sve spomenuo što bi ja imao reći. Samo sam ga zamolio da kod buduće organizacije vojske, ne zaboravi predložiti mjerodavnim da dalje, služećim podčasnicima koji su valjali i zaslužili, omogući preći u časnička zvanja, što je i zabilježeno i provedeno je, ali na žalost, tako površno da ih je mnogo zaslužnih ostalo u naredničkom činu, dočim su mnogi koji su štrik zaslužili, postigli oficirski čin, kao Orešković, Kalinić, i.t.d.

Nakon govora Pribičevića prišao mu je dr Vinković i poljubio se sa njim i rekao mu: "G. Milane, ja sam poslanički drug tvoga brata Svetozara. On je dobar govornik, ali mora još ići tebi u školu. Ja takova govora nijesam čuo niti u Hrvatskom saboru niti u zajedničkom u Budapešti". Našto mu je on odgovo-

rio: "Svetozar nije prošao niti proživio što sam ja, mene mnogo stoji škola u Americi dok sam govorima skupio preko 30000 dobrovoljaca naše najbolje vojske."

U daljnoj debati napomene profesor Talijan da se njemu čini da bi mogle njegove riječi ostati mrtvo slovo na papiru, ako se pušti da pojedini glasnici propale aust.ug. vojske dođu na vidno mjesto, oni koji su tražili red Marije Terezije i oni kojima je svaka druga riječ bila "Vlah" opet se pokazuju na pozornici.

Na to mu Pribićević odgovori: "Ja Vas razumijem. Vi mislite na kapetane Špoljara i Strnata, ali ne znate da su to bili naši ljudi, i moji kolege iz Graza. Oni su radili za našu stvar. Špoljar je imao dužnost da se proturi među najviše krugove pa da nas otuda izvještava, a Strnat da što više sačuva ljudi bez razlike Srba i Hrvata od fronte. Ja držim da su njih dvojica savjesno vršili svoju dužnost. Ovaj je rat prerano počeo. Da se je mogao odgoditi za 10 god. bio i mnogo kraći, jer bi mi imali u većini austrijskih pukova svoje ljude."

Naravski da je ovaj odgovor Pribićevićev nas iznenadio, i doneklen odkrio zakulisni rad ljudi, koji su radili na jedinstvu južnih Slavena.

Naš je rad tekao do 1. decembra 1818., dana ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu, koji smo dan, mi koji smo osjećali danom jer u jedinstvu spas – dočekali radostno i veselo, ali je bilo ljudi koji imali dalekovidniji pogled i jasnije osjećanje.

Tako, n.p. dr Vatroslav Reiner, stari iskusni pošteni i plemeniti Karlovački odvjetnik, reče meni, 2. ili 3. decembra u suds. kancelariji, otvoreno i iskreno:" No, Radeka, jeste li sada zadovoljni kada je proglašeno jedinstvo", a ja mu odgovorim: "Ja mislim da će sada biti dobro, oni ljudi koji su nas doveli do jedinstva znati će ga i sačuvati". Našto mi on reče ovo: "Jest, da se oni uvijek pitaju, ali se njih neće pitati, Srbijanci su okoreo elemenat koji se neće pokoravati prečanskom duhu i običajima, već će oni nametnuti nami prečanima svoju volju i time izazvati otpor u ovim krajevima, te dati povoda elementima koji državu ovu ne vole da rade potajno proti njoj, jer je prerano ovakom stvorena. Ono što je živilo više stotina godina posebnim životima ne može se preko noći sjediniti nikakovim dekretom, već je trebalo to raditi malo po malo te jedinstvo postići dugogodišnjim poštenim radom i dobrom upravom. Ja vam kažem, mi smo sto godina bačeni u nazad, u mračno doba. Može koji od nas dva to dočekati, ali ja ne želim dotle živjeti, a želim ovoj državi i narodima u njoj svako dobro".

Ovo mnijenje i izjava dr Reinera mene je iznenadila, jer sam ga poštivao i držao kao pametna i poštena čovjeka, ali mi ova njegova izjava nije išla u glavu. Ja, koji sam idealno zadojen bratstvom između Srba i Hrvata, te želio, ne samo da se ta dva naroda sjedine, već da se to jedinstvo potegne i na Bugare,

nijesam mogao pojmiti da naša ujedinjena i velika država Srba, Hrvata i Slovenaca, neće napredovati. Osobito prvih dana oslobođenja i ujedinjenja, kako se je isticalo u svakom pogledu sloga i ljubav među narodom.

Kada sam drugi dan proti Dušanu Kneževiću spomenuo izjavu Reinerovu, onako mimogred i zakučasto da on to ne bi shvatio kao denuncijaciju, ne rekavši mu ime tko mi je to rekao, već sam naveo da mi je to kazao jedan ugledni građanin, našto me je upitao bili on pod diskrecijom mogao znati koji je to građanin, a kada sam mu spomenuo dr Reinera, na moje veliko iznenađenja, on kao proto karlovački i Srbin, reče mi": "Jest, istina je, dr Reiner je možda najnaučeniji i bez sumnje i najugledniji građanin i vrlo pošten. Što je on rekao, ja potpisujem, ovu državu je sam vrag ovakvu stvorio, i prve krize ili borbe raspasti će se u više komada nego je bila, jer nije narod pitan kada je stvorena, a što je 1000 g. bilo rasuto ne može se tako nešto skupiti, dvije vjere, dvije kulture, velika je zapreka. Za brzo ujedinjenje trebalo je pustiti Hrvatima neka si odaberu državu i način vladanja kakov hoće i vreme bi učinilo svoje ili se ujedinili ili još više jedno od drugih odalečili (?)."

Ovakvo rezonovanje proto Knežević više je puta i potlje predamnom izražavao.

Ovo mnijenje jednog pametnoga odvjetnika, a uz to Židova, nije mi doneklen, u ono vreme, išlo u glavu jer je poznato da su Židovi voleli Austriju, i da su rado javno na ulici švabčarili, a u kući im je bio jedini jezik njemački, da pače, u narodu se govorilo da je jedna od mnogobrojnih ljubovca pok. cara F. J. I bila Židovka, i da on za to brani i štiti Židove. A da jedan srpski proto, učen i načitan Dušan Knežević osuđuje ujedinjenje, to mi nije išlo u glavu, u ono doba, ali sam se potlje osvjedočio da imaju oba pravo.

Potlje proglašenja ujedinjenja, imenovata su ministarstva, i početo veliko zlo u radu – osnivanje partija po srbijanskom uzoru.

U prvom ministarstvu bio je prvi od Hrvata kojemu se ministarska stolica nije dopadala pok. dr Živko Petričić. Bio je imenovan ministrom šuma i ruda, pa je za kratko vreme dao ostavku i vratio se opet u svoju odvjetničku kancelariju.

Jednoga dana potlje ostavke došao je u našu sudbenu registraturu i zatraži uvid u jedan spis. Pošto sam sa njim dobro bio poznat još dok je logore davao kod vojske, ja ga zapitam: "Doktore, zašto vi napustište ministarsku stolicu", a on mi odgovori: "Dragi Radeka, nije to za poštena čovjeka, nije moje ministarstvo za uzgoj šuma, već za trgovinu šumom, a ja tome nijesam vješt pa volim ići raditi u moju kancelariju."

Sjećam se da je potlje opet dobijo jedan resor i bijo dulje vremena ministar, valjda se je nešto naučio.

Drugi slučaj je sa dr Šibenikom. Ja sam njega 1914. kada sam došao iz Klanjca u Karlovac našao kod suda, kao pristava I razreda, veoma marljiva, točna i savjesna u službi.

Kada se je povratio sa ratišta 1918. i došao u sud, šefu suda dr Šipraku, ovaj ga upita: "Kada ćete kolega službu nastupiti?", on mu odgovori: "Nikada g. šefe, jer ja ne mogu položiti zakletvu onome proti koga sam 4 godine ratovao. Ja rađe potražiti ću kruh na drugi način pa makar sišao u Lipu raditi na ono malo posjeda". Što je onda i učinio, pa ako ne Petru, ipak je njegovu sinu Aleksandru i prisegao te više puta bio ministar i to najunosnijeg resora gđe je milijune stekao.

Potlje ujedinjenja početa je organizacija stranaka po srbijanskom načinu u radikale i demokrate, dvije glavne srbijanske stranke.

Skupština za organizaciju stranke održana je u dvorani hotela "Jadran". Bilo je više govornika te su svi preporučivali da se zadrži smjer rada hrvatsko srpske koalicije – jedinstvenog rada u ovim krajevima Srba i Hrvata. Skupština je bila dobro posjećena od uglednih građana skoro svih slojeva.

Hrvati su se svi odlučili da pristupe Demokratskoj stranci koje je u Srbiji bijo vođa Lju. Davidović, a kod nas Pribićević i drugi, te se za istu odlučimo i mi Srbi, osim Dušana Miljuševića i njegovi nekoliko drugova koji su onu prvu večer ostali neodlučni, tobože da se još ne mogu opredjeliti, a u duši su se već opredijelili za radikalnu stranku, i time nas Srbe u Hrvatskoj pocijepali na dvije stranke koje su među nami sijale samo mržnju, toliko da je ta mržnja prešla i na crkveno polje i našoj srpskoj zajedničkoj stvari nanijela ogromne štete.

Vođe radikalne partije, Miljušević, Borđoški, Grujić i t.d. nijesu birali tko će stupiti u radikalnu stranku, tko bijo, kakova mu je prošlost i karakter, to se ne pita, samo neka je bukač i član njihove stranke, svaki im je njihov pristaša bio miliji, bez obzira na karakter, položaj i vjeru nego rođeni Srbin makar bio tko i kakova karaktera i položaja, ako nije njihov pristaša. Nama Srbima koji nijesmo bili pristaše radikalne stranke, poricali su srbstvo i narodnost srpsku, već nas nazivali izdajicami.

Onako kako je svađa između dr Lukinića i dr Vinkovića učinila ogromnu štetu gradu Karlovcu, tako je isto politika Miljuševića i cijepanje Srba u partije u Karlovcu nanijelo ogromne štete za nas Srbe u političkom, prosvjetnom i gospodarskom pogledu, ne samo u Karlovcu, nego u okolici, Vojniću, Vrgin Mostu, Slunju, pa čak i Lici, gđe nekada nije bilo radikala, pocijepali su i otrovali narod.

Mi smo prije ujedinjenja bili bez partija samo Srbi, a sada smo primili srbijansko partizanstvo i partijsku mržnju, te se time otrovali što ćemo skupo platiti kad tad.

Predsjednik Radikalne stranke bio je, po nagovoru Miljuševićevu, proto Dušan Knežević, a podpredsjednik Židov Donat, tajnik učitelj Lazo Borđoški, pa su i crkvu i školu upotrebili za radikalne kortešacije i time otrovali niže narodne slojeve, te doživio proto Knežević da mu se od nekih Srba vrata zatvore pred nosom da im ne ulazi u kuću svetiti Bogojavljensku vodicu.

Predsjednik Demokratske stranke bio je izpočetka apotekar Grahovac, a potlje posjednik Nikola Petrović, oba čovjeka mirna i bez energije, pa su tajnici kao Jovo Grubić i Nikica Badovinac radili što su htjeli.

Partijski rad srbijanskih stranaka podpuno je presađen u prečanske krajeve i na novom politički neobrađenom zemljištu urodio stostrukim plodom.

Protekcija nesposobnih, korupcija za koju se nije znalo prije, kod izbora presipanje kuglica i time krivotvorenje narodne volje. Svi ti poroci cvali su kao nikada prije, i sve se to sankcionisalo kao nešto što mora biti u interesu naroda i države, a sve bilo u interesu partije. Na odborskim sjednicami, ako je došao u pretres takav postupak, odobravao se je, jer su mlađi imali glavnu riječ i sve nepravilnosti pokrivali time da tako rade i druge partije, a naročito da se tako radi u Srbiji. Nijesu htjeli niti razumjeti da nije svako sjeme za njivu.

Kada je Veljko Kalinić, sin zloglasnog Pape Mane, svršeni maturant gimnazije, imenovan učiteljem u Čabru i povjereno mu sresko školsko nadzorništvo, za volju njegova oca, koji je vreme rata progonom sirotinje (siromašnih vojnika koji mu nijesu imali trbušinu napuniti), zaslužio prije štrik nego li oficirski čin, ja sam proti tomu prigovorio, navodeći da je žalosno da naša stranka u čitavom srezu Čabarskom, nema jednoga učitelja kome će povjeriti tu čast, već za to mora uzeti jednoga djaka i to pravoslavca u čisto katolički srez, i da bi bolje bilo za stranku, da je na to mjesto postavljen jedan pošteni stari učitelj Hrvat katolik pa makar ne bijo član naše stranke, bar bi se doneklen pravdi i javnom mnijenju zadovoljilo. Ali tu je prste imao i glavnu riječ vodio J. Grubić, tajnik stranke, sin zloglasnog Pape Mane, sreski školski inšpektor u Čabru – to je bilo crveno sukno za bika – i za sav onaj kraj. Mene su za taj prigovor mlađi ismijali, napomenom da neće valjda poslati feljbabu – aludirajući gđe sam ja bijo dugo godina feljbaba.

U drugom jednom slučaju: Kod izbora za narodnoga poslanika, za predsjednika izbornoga odbora na biralištu u Lipniku, općina Ribnik, otprave Đuricu Obradovića, još djaka 6. raz. gimnazije, koji dođe sa rezultatom, da je ogromna većina na tome biralištu glasala za demokratsku stranku, a ja znam da tamo nijesmo imali nijedan glas, osim nekoga pijanice Janka Moderčina. Kada sam rekao da to nije istina, oni su me napali da je to za stranku probitačno, ako i nije tako. Kada sam vidio da se mi stari a niži u odboru ne pitamo niti slušamo, nijesam htijo više na sjednice niti dolaziti. Obradović mi je sam potlje pripovijedao kako je napijo povjerenika i preuzeo kuglice.

Tako je tekla naša politika pod presjedanjem mlitava predsjednika Petrovića i agilnih, sebičnih i karijerista mladića. Grubića, Špoljarića, Lasića i Badovinca, sve do kobnoga dana 20. /VI 1928. kada je na sramotu naroda i države u skupštini izvršeno krvoproliće. Nesretna zrna koja su izletila iz ruke suludog Puniše Račića pogodila su ne samo namjenjene žrtve, već čitavu državu i Kralja.

A vrijeme je od dana toga atentata do onoga na Ustav 6. januara 1929. upotrebljeno je ne da se narod smiri i država uredi, već da se narod još više razjedini i otruje. Nije se čuo od nikuda od strane političara i vodećih ljudi ozbiljni glas na umirenje, već nadmudrivanje i trvenje.

Kod Srba išlo se je tako daleko da je ponos bijo muškom djetetu nadjeti ime "Puniša", ime jednog ubice, kojega se pametan čovjek mora stidjeti. A kod Hrvata, naravski, poginuli smatrali su se kao žrtve i narodni mučenici, kojih su i onako Hrvati imali i prekoviš. Jedini Sv. Pribićević, imao je petlju da Kralja upozori na zlo vodstvo države, ali je on bijo za to najprije interniran u Brusu, zatim zatvoren u Beogradu, konačno protjeran u Francusku, zatim u Češku gđe i umire.

Nakon ukinuća Ustava, htjelo se je sva tri narodna imena strpati, zajedno sa rogovima i papcima, u jugoslavensku, još nedogotovljenu vreću.

Opet proto Knežević proriče zlo, koje se je 1934. u Marselju i izpunilo. On je rekao: "Kralj koji je lijevu ruku postavio na Evanđelje, a desnu digao i sa trojstvom se zakleo Bogu da će Ustav čuvati, nije smijo sam Ustav rušiti i time pred Bogom kršiti zakletvu. Ovo će zlom roditi i zlo donijeti njemu i svem narodu".

Ukidajući Ustav, Kralj je rekao da time uklanja posrednike između njega i naroda, naime, skupštinu i poslanike, a baš u to vreme izkrsli su najveći štreberi oko Kralja te ponizili i osramotili kraljevo djelo, koje je moguće zamišljeno dobro, ali zlo provođeno.

Nastao je progon i internacije narodnih vođa ne samo Hrvata i Slovenaca, već i Srba, a za ustuk tomu atentati i borbe u zemlji bombami, kao i ustaški pokret u Lici te procesi i progoni, više puta i nevinih ljudi, što je dovelo u jesen 1934. i do Marseljskog atentata, odnosno smrti Kraljeve.

1934. pogibija kraljeva i posljedice

Jesenji dan 6. X 1934. tmuran i oblačan. Oko 4 sata popodne ja idem Korzom raditi u pisarnu Jadranske straže, te sretam poznata lica i pitamo se je li istina što se čuje, da je Kralj ubit u Francuskoj. Gđe i kako još se ne zna. Sretnem pok. Manu Tatalovića, karlovačku poznatu ličnost, koji mi reče: "Jesi čuo ove

svinje (misleći na Talijane), ubiše nam Kralja, sad nas misle razkomadati". Ja mu rekoh: "Nemoj, Mane, odmah tako suditi. Kraljevi umiru i ginu, a drugi na njihovo mjesto dolaze pa se države ne mijenjaju odmah". A on zaintačio: "Oće, što neće, ove svinje Talijanske, uzeće Dalmaciju i Primorje, Švabe Kranjsku, Mađari Vojvodinu, a oni lopovi Bugari Macedoniju i Staru Srbiju, pa što će nami ostati. Ove p...e Frankovačke, j..a im vrag mater, uvijek govore proti državu, uvijek im je tuđa koza punija loja. Nas Srbe ne mogu da vide, pa će rado pomoći svakom vragu da nam državu razkomada i podijeli". Badava ja Manu uvjeravam da neće tako brzo to biti, on ćera svoje. A 1941. nam je pokazala da je on imao pravo. Opet se drugi dan sastanem sa zlogukim "prorokom" protom Kneževićem, pa mu pomenem što mi je rekao Mane Tatalović, a on kao i Mane, opet tvrdi da će se to što je Mane rekao dogoditi kad tad.

Za nekoliko dana dolazi vlak iz Splita sa tijelom pok. Kralja. Na kolodvor dočekati vlak – izišlo je sve karlovačko građanstvo, sva družtva, jer je bila noć pa svijet nije bijo zaposlen. U prvim redovima stoje djeca i žene, nepregledna masa svijeta. Sve tužno i žalosno. Noć je, svjetla ovijena crnim florom pa okolica u polutami još tužnija izgleda. Vlak polako i tiho uđe u stanicu. Žene i djeca, a i većina naroda klekoše. Nasta plač žena i djece, pa i onih koje su pokojnika mrzile i nazivale opančarom. Sugestija i poštovanje pred mrtvim kraljem pobjeđuje političku mržnju.

Da li je to kod sviju pokazati će budućnost. Nakon kratkog stajanja, vlak nastavi put u Zagreb, gđe je mrtvoga Kralja dočekala i ispratila ogromna masa naroda i gđe je lijes sa tijelom bio izložen a pored njega defilira narod. Iz poštovanja prema Kraljevoj osobi, tako je moralo biti.

Sahrani kraljevog tijela u Beogradu i na Oplencu prisustvovala je masa svijeta iz sve Jugoslavije, službenih izaslanstava, a i privatnih učesnika. Za nekoliko dana proglašeno je, pošto je (nečitko), nasljednik Petar malodoban, po oporučenoj želji pok. Kralja, postavlja se za namjestništvo za upravljanje državom – u osobami kraljice majke princa Pavla (kraljevog brata od strica Arsena) te neke od političkih ličnosti iz države, većinom prečane: Stanković, Perović, Zec i drugi.

Ovim postavljanjem namjestništva nijesu zadovoljni bili Srbijanci, jer od njih niti jedan nije bijo imenovan namjestnikom, a niti Hrvati jer bana Perovića nijesu smatrali Hrvatom pošto je rođen u Dalmaciji u Arbanasima kod Zadra pa su ga smatrali Arnautom.

Državni život tekao je u političkim borbami. Korupcija i protekcija su cvjetale. Izbori su se obavljali šablonski presipljući kuglice. Nije se poštivala volja naroda. Ilija Krajnović predsj. invalida u Karlovcu, jedna korumpirana ličnost, rukuje sa invalidskom pomoći po svojoj volji bez ikakova nadzora, pa da zametne trag svojoj korupciji svake godine nakon pregleda računa primitka i iz-

datka pomoći po osobami koje on odredi, spali sve račune i priloge tobož da više nijesu potrebni.

Ali beogradskim klikašima ne smeta da ovakvu mizeriju, koja se jedva znao podpisati, kandidira za narodnog poslanika i tri kotara Gračac, Udbina i Karlobag, Danila Mileusnića (odv. pisara) u Pisarovici, a protu Kneževića u Jaski, gđe nijedan nikoga nema poznatog, a kamo li da sastavi kandidatsku listu.

Jugoslavija je bila težki bolesnik, od glave do pete pa da doneklen ublaže bolove tome bolesniku, beogradski vlastodržci nadali su se da će tome bolesniku pomoći ako državu podjele na banovine, mislili su što više banovina tim bolje. Devet banovina (devet ljutih rana) i to Dravska, Savska, Vrbaska, Primorska, Zetska, Drinska, Dunavska, Moravska i Vardarska. Sa ovom podjelom nije narod bijo zadovoljan. Moguće Slovenci jer je njihova dežela ostala kompaktna. Dočim Srbija i Bosna podijeljene su na tri banovine. Ni Hrvati nijesu bili zadovoljni jer Dalmacija sa jednim dijelom Bosne činila je Primorsku banovinu samostalnu od Zagreba.

Radikana stranka bila je zadovoljna, jer njihovi vođe, gđe bili da bili, znali su se prilagoditi vladi i u svakoj oni su bili jezičac na vagi.

Mi smo, samostalni demokrate, tada zlo prolazili, jer su radikali – velikosrbi – nas smatrali, i u narodu proglasili kao srbske izdajice, osobito kada bi glasali za opoziciju – Mačkova kandidata, pa makar on bijo i Srbin. A Hrvati su, isto tako, Hrvate, koji su bili u Samostalnoj demokratskoj stranci, smatrali za izdajice, makar oni glasali i za opoziciju. Kod njih su rodoljubi bili velikohrvati (frankovci), a kod nas Srba velikosrbi – radikali, bez obzira bili oni Srbi, Hrvati, Židovi pa i Cigani, samo nek su radikali. Za čudo, oni su se među sobom slagali. A da ih je u jednom loncu svariti, ne bi im se juha pomiješala. Još kada je osnovano, na poticaj i mig iz Beograda – za čuvanje reda i države, četničko udruženje, koji za oznaku dobiva četničku šubaru sa oznakom dva gnjata i mrtvačka glava, pukao je jaz između Srba i Hrvata u Hrvatskoj, te su i Hrvati osnovali tajno udruženje "Seljačku slogu"[36]. U četničko udruženje morali su se upisati svi Srbi koji su bili ovisni makar u čemu od države, a Hrvati interesdžije i štreberi niškoristi. Ove beskorisne, već štetne organizacije za jedinstvo države dale su povoda mladeži da se i ona organizira u međusobne suprotne klubove.

Ove omladinske organizacije, mjesto da su se bavile međusobnom i u narodu odgojnim i korisnim zanimanjem, bavile su se međusobnom mržnjom, svađom i pričom.

Vlasti nijesu polagale važnosti i brigu da paze što ova omladina radi, je li potrebita i za državu korisna njihova organizacija, već dozvoljavale da se zlo ukorijeni i među omladinski naraštaj.

36 Ovo je rezultat i neznanja i naknadnih racionalizacija autorovih. "Seljačka sloga" svakako nije bila pandan četničkim udruženjima

Osobito kada je za bana u Zagrebu bijo postavljen dr Subašić, bivši odvjetnik u Delnicami, a za vreme Prvog svjetskog rata, tobože, jugoslavenski dobrovoljac, kao i Stepinac, mi, samostalni demokrate nadali smo se da će Subašić, koliko je u njegovoj vlasti, uvesti red i poredak, bar u Savskoj banovini[37], ali smo se grdno prevarili, jer je pod njegovom vladom počeo progon Srba službenika, bez obzira na njihov položaj.

Kao da je na bansku stolicu zasjeo kakov frankovac. Viši službenici, Srbi, bili su zapostavljeni i premještani na manje važna mjesta, toliko da nijesu odpušteni iz službe, a niži namještenici i radnici, jednostavno su odpuštani i reducirani bez ikakove odpravnine ili penzije, bez obzira na broj obitelji ili godine službe. Ipak se dosta pazilo kojoj stranci dotični pripada, pa se štitilo pristaše radikalne stranke, da se ne bi zamjerili beogradskim vlastodržcima.

Primjera radi navodim ovaj slučaj:

U Vojniću služio je u svojstvu kotarskog liječnika, a ujedno povjerenik Okružnog ureda za osiguranje radnika za kotare Vojnić i Vrgin Most neki dr Sava Kosanović, radikalska glavešina i miljenik Milovana Grbe, radikala, a narodnog zastupnika za kotar Vojnić, daklen član državnotvorne stranke. Ali ovome dru. i državotvorcu nije smetalo njegov položaj u službi, niti ugled u stranci da Okružnu blagajnu u Karlovcu, pod koju spada, radništvo kotara Vojnić i Vrgin Most, ošteti za svotu preko 300000 din. na ovaj način što je radnike i neradnike vodio kod sebe kao bolesnike koje je tobože on liječio u ambulanti i dizao za nji odgovarajuću svotu novca, to sebi zadržavao.

Ovo su mi pričali predsjednik Okružnog ureda dr i knjigovođa Ljuba Petrović.

Okružni ured, po dr Vujičiću, odvjetniku u Karlovcu, podnio je proti Kosanovića prijavu drž. tužiocu u banskoj upravi u Zagrebu. Državno tužilaštvo oteglo je sa podignućem optužnice sve dok Kosanović nije otselio u Beograd i za nagradu, tobože kao žrtva progona od Hrvata, dobijo mjesto gradskog liječnika tamo. Banska tako uprava proti njemu nije nikada ništa poduzela.

Čim je osnovana, Savska banovina u Zagrebu[38], odmah je bačena parola u narod – Cijepati se od Beograda. Ne samo politički u samoupravnom smislu, već je to cijepanje imalo zahvatiti i one ustanove u koje se nije smjelo dirati, n.p. Jadranska straža. Ona je osnovana za pomoć, zaštitu naših morskih obala zajedno s vojskom i ratnom mornaricom.

Ona bi pomogla propagandom štititi i braniti naše Primorje od Sušaka do Ulcinja gđe su skoro sve sami Hrvati naseljeni.

Za nju su se prilozi sabirali po svoj državi, pa ti prilozi, iako su pritjecali iz sve države nijesu bili bog zna kako veliki, jer je zamisao te propagande bila veća nego li su prihodi pokrivali.

37 Opet je autor pobrkao hronologiju. Šubašić je bio ban Banovine hrvatske, a ne Savske banovine.

38 Autor očito misli na Banovinu Hrvatsku.

Ali badava. Iz Zagreba je bačena parola u narod proč od (Beograda) hoćemo Hrvatsku Jadransku stražu. Badava im je dokazivano da je interes te zamisli koristan više Hrvatima nego Srbima, oni ostaju kod svoga – cijepati pa basta.

Naravski, čim se je ideja čula u narodu, prestalo se u srpskim krajevima skupljati priloge za Jadransku stražu, a slabo su stizali i iz hrvatskih krajeva.

Ja sam bijo blagajnik Oblastnog odbora Jadranske straže ovđe u Karlovcu, pa je prihod bijo jedino što bi se skupilo u gradu tako malen da se nije mogao platiti niti čuvar doma u Kraljevici.

Na sjednici Odbora zaključeno je da se pojedini odbornici izašalju u obližnja mjesta da pokrenu sabiranje i ako šta ima sabrato novca da donesu.

Meni je u dio pala dužnost da odem u Glinu, pa i Vrgin Most i Vojnić, te pregledati knjige, i ako ustanovim po računima da ima što novaca, da oduzmem i donesem. Tako je glasijo pismeni nalog.

Ja sam išao u Glinu jer sam tamo bio poznat. Pregledao knjige i ustanovim da u blagajni podružnice Jadranske straže ima nešto preko 2000 d, ali kada sam zatražio da mi tu svotu uruče, predsjednik i blagajnik nijesu htjeli ni čuti da dadu te novce, navodeći da oni imadu svojih potreba u koje će utrošiti, a ne u Zagreb slati vlaskovuličancima.

Kada sam vidio kako se vladaju prema meni u Glini, naravski da nijesam išao u Vrgin Most, niti u Vojnić, jer sam znao kako bi i tamo prošao.

Udruženje javnih namještenika postojalo je skoro u svakom kotaru u državi, a Savez udruženja bio je u Beogradu. I u njemu je odmah, čim je osnovana Savska banovina, pokrenuto cijepanje, i to ne samo u Zagrebu, već su nekoji velikosrbi to podupirali i iz Beograda.

Ovi u Zagrebu iz šovinizma da se ocijepe od Beograda, a oni u Beogradu da dobiju mline u Adi i Molu u Bačkoj, te tvornicu šećera u Crvenki pa bi trgovali brašnom i šećerom sa ovima u Zagrebu.

Badava su trezni ljudi dokazivali da nam je ovo udruženje potrebito, jer čim nas je u udruženju više, tim smo za samopomoć jači. Ne da se to dokazati.

Već od god. 1938. pokrenuta je propaganda za ideju ustašku Ante Pavelića, koji je bijo u izbjeglištvu u Italiji sa par stotina izbjeglica koje je pomagala i uzgajala talijanska vlada za rušenje Jugoslavije i pokolj srpskog naroda.

Na svakoj skoro kući u Karlovcu, na više mjesta bilo je izpisano na zidu "ŽAP", što znači "Živio Ante Pavelić". Nitko se nije brinuo da se ustanovi tko to piše. I ako znamo što znači.

Znači doći će Ante Pavelić sa svojim krvolocima.

Ovo su skoro sve pisali djaci, većinom sinovi uglednih, pa tko je smijo njih kontrolirati što rade i prijavljivati.

U zadnje vreme javno su se sastajali i dogovarali pristaše Ante Pavlića i njegove ideologije, tako zvani petokolonaši, pa niko nije na to važnost polagao. Pavelićevi pristalice – Krmpotić, Bišović, Kurelac, Vlahović i drugi, nijesu se bojali javno izjavljivati da će brzo doći promjena postojećeg stanja u državi. Nitko od službenih lica nije na to pazio niti važnost polagao njihov vođa i učitelj dr Ante Nikšić, šef sud. stola u Karlovcu, držao se je mudro, te se javno s njima nije sastajao. Tako smo se svi iznenadili kad je prevrat došao i on preuzeo vodstvo tih prevratnika, te kada je Pavelić došao i kod njega odsjeo i častio se.

Tako je bilo u građanstvu, a u vojsci još gore. Vojska je bila korupcijom rastrovata. Slava Balkanskih ratova 1912. i 1913., kao 1914. i 1918. zamračila oči i pamet vlastodržaca u Beogradu da oni nijesu viđeli niti opaziti mogli korupciju i raztrovanost u vojsci. Klika Pere Živkovića na kormilu države i njegovih pristalica birokratskog kova nijesu znali ili nijesu htjeli znati kakova im vojska izgleda. Navešću ovđe nekoliko istinitih primjera kakov je satrap bijo Pero Živković.

Pripovijedao mi je jedan, sad se ne mogu imena sjetiti, mladić, koji je kod garde Kraljeve služio, gđe je bijo Pero Živković komandant, da je za vreme službe u Beogradu, kako sam naveo kod garde, bio određen za posilnog (slugu) jednom gardijskom poručniku, veoma dobrom i pristojnom časniku. Služili su i nastanjeni bili na Dedinju. Iz nastambe se je izlazilo na glavna vrata gđe je straža bila, ali se je moglo izaći i kroz baštu na sporedna vrata kuda su obično oficiri izlazili i dolazili u nastambu.

Jedne neđelje, prije podne, pođe ovaj njegov poručnik kroz sporedna vrata u bašti u grad i na njegovu nesreću srete ga komandant general Pere Živković. Napane ga riječima: "Kamo ideš ti džukela ovuda" izvuče iz čizme štapić – španiteror – i ovoga mladića izubija po licu da ga je svega krv oblila. Poručnik se, naravski, vrati u nastanbu pa kad je vidio u ogledalu lice kako ga je Pere udesio zaprepasti se. I dok je momak izašao iz sobe da mu donese vode da se umije, on uze revolver i šusom u čelo ubije se. Naravski, roditelji koji su došli iz Srbije blizu Beograda, obaviješteni su o toj nesreći da je umro, ali kada su došli sa rodbinom, lice mu nijesu mogli viđeti jer je Pere zabranio škrinju otvarati. Ovaj momak mi je kazivao da nikad neće zaboraviti žalost matere toga poručnika, kada na groblju pala po škrinji pokojnika i u gorkom plaču i ridanju molila da prije spuštanja u grob da otvore škrinju da vidi i poljubi lice svoga djeteta. Ali Perina zapovjed morala se izvršiti.

Drugi slučaj Perine birokracije jest ovaj:

Kada je u Karlovcu postavljena Primorsko-krajinska oblast, smještena je u bivšoj Kadetskoj školi, pa je ta zgrada podpuno preuređena za pisarne i uredske prostorije. Podovi parketirani, zidovi po sobami novo izmolovani, da je divota bilo po hodnicima pogledati.

Kada je Oblast ukinuta, zgrada je opet data na razpolaganje vojnim vlastima.

Tadašnji komandant posade u Karlovcu bio je pukovnik Bumbaširović, pa pošto su vojne kancelarije bile smještene u starim i trošnim zgradami, gđe su podovi već bili truli i dotrajali, a zidovi zamazani i nečisti jer nijesu mnogo godina krečeni, odredi Bumbaširović da se sve vojne pisarne i uredi premjeste u bivšu oblastnu zgradu, a u one vojne zgrade, gđe su pisarne bile, da se smjesti momčad iz dotrajalih kasarna sa Švarče.

Ne znam što je ponukalo Iliju Krajnovića, bivšeg predsjednika invalida i konfidenta Pere Živkovića, da Peri javi da je Bumbaširović bez njegova znanja i dozvole svojevoljno uselio vojne pisarne zgradu bivše oblasti. Pere javi Iliji da će određenog dana doći viđeti i potrebito odrediti i da ga Ilija dočeka pred tom zgradom.

Ja sam slučajno toga dana oko 10 sati išao izpred te zgrade i sastanem Iliju gđe šeće te ga upitam što on tu radi, našto mi ponosno odgovori da čeka generala Peru Živkovića koji će sada doći i da ima sa njim važan razgovor.

Mene taj njegov govor iznenadi. Što ima Ilija Krajnović, mizerija i niš koristi, u Karlovcu prezrena osoba, razgovarati sa Perom Živkovićem, generalom i komandantom Kraljeve garde, koji je onda u Beogradu vedrio i oblačio. Ali, potlje kada mi je Ilija jednom zgodom pokazao vizit-kartu jednoga Nedića kojom mu on čestitao Božić i kojom se on ponosi da ima veze s tako visokom gospodom u Beogradu kao što je Pere Živković i Nedići, vidio sam doklen se je srozala klika beogradska.

Pere je toga dana nenajavljeno u automobilu sa svojim ađutantom došao pred tu zgradu gđe je, naravski, našao Iliju s kojim se je prijateljski pozdravio i odma dao pozvati puk. Bumbaširovića. Ispsovao ga na pasja kola, bez obzira što sluša Ilija i prolazeći građani, i zapovidio mu da odma ima izseliti kancelarije iz zgrade u prvašnje njihove prostorije, a u zgradu smjestiti momčad.

Tako su obavljali generali Jugoslavenski pregled podređenih četa i takovim su se poslovima bavili pa nije čudo što je Jugoslavija 1941. dočekala onakvu katastrofu.

Slučaj kapetana Adamića

Kapetan Adamić je bijo porijeklom iz Istre. Za vreme rata 1912. i 1913. kao nadobudni omladinac i preko volje svojih roditelja, iz 6. razreda gimnazije, u 17. god. života, pobjegao je preko bivše Austro-Ugarske u Srbiju, te stupio kao dobrovoljac u Srbsku vojsku, te postigao čin poručnika i dalje ostao u Srbskoj vojsci te se borio u ratu 1914.-1918. oko god.1927.služio je ovđe u Karlovcu u činu kapetana I klase. Samnom je bijo dobro poznat.

Mi, državni službenici, u Karlovcu, imali smo ovđe onda zadrugu Drž. službenika za nabavu kredita, iz koje smo mogli dobiti manje pozajmice do 5000 din. Ja sam bijo blagajnik zadruge.

Jednom me sastane Adamić i upita bili on mogao dobiti zajam od 5000 din i uz koje uvjete, ali čim prije, jer mu taj zajam silno treba. Ja mu dam uputu, pod kojim uvjetima može dobiti zajam, i upitam ga da li mu treba baš 5000 din, jer je to svota najviša koja se mogla dati pojedincu. On mi odgovori da mu treba baš 5000 d. i pokaže pismo nekog svog prijatelja iz Beograda, koji mu piše da sobom ponese u 5 koverata 5 Đurađa, pa će sve dobro biti. Napominjem da je onda na banknotami od 1000 din bila slika Sv. Đurđa, pa su je u narodu zvali "Đurađ".

A što je bilo na stvari? Adamić je kao kapetan I. klase i dobro kvalificiran časnik, stekao pravo, da može polagati majorski izpit – u ono doba bez ikakova kursa, pa je jednom već išao ispitu i pao na istom.

Da mu se opet slično ne bi dogodilo, obrati se pismom, svome jednom prijatelju u Beogradu, i zamoli ga, ako je ikako moguće, da mu pribavi pitanja koja će pitati na ispitu, i koji će biti članovi komisije. On mu odgovori da se je podpuno informirao, da će ga pitati isto što i prošle godine, i da sobom ponese 5 koverata 5 Đurađa pa će biti sigur da će proći.

Ja sam mislio je li to moguće, taksa za ispitno povjerenstvo, ali opet mislim zašto bi se morala polagati u zatvorenim kovertami, a opet mislim da li je moguće da ovako visoka gospoda primaju mito još od podređenih.

Kada se je Adamić vratio iz Beograda pitao sam ga kako je prošlo, te mi je rekao da je dobro prošlo, jer su ga prenijeli ono pet Đurađa, a ja mu napomenem da je to moguće ispitna taksa, koju mora svaki kandidat platiti, a on mi reče da je ispitnu taksu posebno, neposredno u kancelariji, platio za svakog člana po 100 d, ukupno 500 d., a ovo 5000 da preko nekog prijatelja dao članovima ispitnog povjerenstva.

Vidite kako je onda sv. Đurađ bio uvažen.

Kako se vidi i vojska bila raztrovana, ne samo dolje u nižim slojevima, već u glavi. Kad su ovakovi slučaji izbili na javnost, koliko ih je ostalo još tajnih.

Jednom ja spomenem Milanu Šorku, pomoćnom direktoru Zagrebačke direkcije drž. željeznica, kako to da se počme graditi jedna željeznička pruga, pa još nije niti do polovice dovršena, obustave ju pa počmu drugu graditi, n.p. Unsku? On mi odgovori da tome nije kriva generalna direkciija Drž. željeznica, već neko drugi, mnogo jači, General-štab. Meni je to bilo nejasno. Što ima General-štab sa željeznicami? Ali mi on brzo razjasni! Željeznice kod nas većinom grade poduzeća koja financiraju privatne banke i to inozemne. Te licitacije i zakupi idu preko tajnih kanala i agenata, pa se tu milijuni zarade. A glavni maheri u tome su ministri, pa i Dvor, a naročito General-štab, a Srbijanci su

u tome majstori. Razpiše se jeftinba gradnje jedne pruge i dopane neko Družtvo za izgradnju, naravski, ono dobro podmazalo kola dok je to dobilo. A da bude "sit vuk i koza cijela" pušte maheri da ono odpočne raditi i dobro u troškove zagrize. Pa jednom dođe nalog od General-štaba Generalnoj direkciji Drž. željeznica da obustavi gradnju te pruge iz strategičkih razloga, a da se počme graditi druga pruga koja nije ni bila u projektu kao n.p. Karlovac-Slunj.

Naravski da su za dozvolu ove nove pruge pali masni bakšiši, ili su se sa položaja uklonili oni koji su kod prve bradu omastili, a treba da se omrse i ovi koji su sada na položaj došli, i to čim prije jer se ne zna kako će dugo na unosnom mjestu ostati, pa da ne bi otišli praznih rukava.

Ovo sve ide preko agenata stranih banaka, a i Dvor ne ostane praznih ruku.

Kada je ovako išlo kod velikih, kako je tek kod malih gđe je manja kontrola, kod njih kapucalo, a nije curilo. Niži oficiri i podčasnici bili su slabo plaćeni, a na momčadi se škrtarilo na odjeći i hrani. Momčad su išla poderana odijela, kada bi poderali bluzu ili hlače onda nosi u bataljunski magacin pa promijeni za slabo okrpane pa za par dana poderi i opet idi mijenjati. Tako se pun magacin naberi poderana i nečista odjela, pa se to prodavalo u bezcijenu kao furda. Naravski da su kod toga zarađivali pare civilni krojači koji svu furdu jeftino kupi, pa očisti i od nje skroji prsluke i lajbece za seljake i to dobro unovči. Mjesto da svaka četa (satnija) ima svoja krojača i šustera koji momčadska odijela krpiti pa prepravljali, kao što se je radilo u Austro-ugarskoj vojsci, gđe nijesu momčad poderana išla, već po dvije pa i tri garniture odijela imao je svaki momak pa se nije smijo na ulici pokazati u poderanom odijelu.

A kako je bilo sa hranom. Tu se momčad na svakom obroku prikraćivala. Supruge narednika nudile su na prodaju masti, šećera, riže, konzervi i inih namirnica. Osobito za vreme jesenskih manevara kao što je bijo onaj kod Jurovskog Broda i Metlike. Rukovaoci slagališta prikraćivali su momčad kod izdavanja namirnica i drva, pa kad bi došao pregled računa, našlo bi se nekoliko metričkih centi finog brašna, ili hvati drva više, što bi računoizpitač tobože previdio, jer bi dio dobio. Mjesto da odredi istragu odkud višak, i počinitelja kazni, a višak na korist poboljšanja momčadske menaže zaprimi. Ako bi se pokazao manjak makar na čemu, što se je događalo gđe je rukovalac skladišta bijo koji se je jedva znao podpisati, kao što je bijo slučaj kapetana Dabetića. Taj je bijo nemilosrdno kažnjen uztegom plaće bez iztrage, jer nije imao čime "kola podmazati".

Sav ovaj nevaljali postupak u vojsci nije mogao ostati nezapažen momčadi, pa kada bi se vraćali kući u selo, pripovijedali seljacima život i nevaljalštine, a među ovima bi to petokolonaši još uveličavali.

U mjesecu lipnju 1940. kada sam se vraćao sa skupštine Saveza nabavljačkih zadruga drž. službenika iz Mostara preko Splita, u kupeu gđe sam sjedio, u Kaštelima uđu dva vojnika u činu desetnika, koji su se vraćali sa kratkog dopusta svojim jedinicami – poljskom topništvu, koje se je nalazilo na vježbi kod Knina. Putem se upoznamo i uputimo u razgovor o vojsci. Bez moga pitanja, počmu mi pripovijedati kako je nesnosno stanje kod njih da već drugi mjesec logoruju u jednoj šumici kod Knina, oni pod malim šatorima, a konji pod vedrim nebom na kiši i vjetru. Hrana nikakova, oni izaberu podčasnika koji će se brinuti za njihovu konjsku hranu, ali toga neće potvrditi komandant, već metne preko njihove volje koga on hoće, pa ih krade i vara te dijeli sa komandantom. Konji ne dobivaju pripadajući obrok sijena, a kamo li zobi, već jedu slamu koja im pripada za prostirač. Konji su tako oslabili da se jedva dižu, a kamo li da topove vuku po ovim bregovima. Rat bukti u Europi pa će sigurno i nas zahvatiti, pa da se mi sa našim ragami usporedimo sa motorizovanom vojskom.

Je li ovo što su oni govorili bila neistina ili nije ja ne mogu ocijeniti, ali je žalosno bilo da ovako, dva podčasnika opisuju život u svojim jedinicami, predamnom kao nepoznatim čovjekom.

U bivšoj Austro-Ugarskoj vojsci, kada bi koji vojnik došao na dopust, ne bi se mogao dosta nahvaliti kako mu je lijepo u vojsci, a ovi ne mogu se dosta natužiti kako im je zlo u našoj narodnoj vojsci. Nezadovoljna vojska ne pobjeđuje niti slabijeg protivnika, a kamo li jačeg.

Rećiće tko: kada je u bivšoj Austriji bila tako dobra i zadovoljna vojska zašto je u Srbiji 1914. izgubila bitke sa Srbima i konačno država propala. Na to se da odgovoriti sa više razloga:

u bivšoj Austro-Ugarskoj većina naroda, građanskog i seljačkog staleža, sa upravom nije bila zadovoljna (Česi, Poljaci, Mađari, Jugoslaveni), a 4/5 vojske u slučaju mobilizacije popunjavalo se je iz ovije nezadovoljnih slojeva naroda.

Glavno vodstvo Austr.-Ugar. vojske bilo je birokratsko i neupućeno u snagu i oduševljenje srbske vojske.

poslovica kaže “svaka kuca na svom pragu ljuta”, tako i Srbska vojska, branila je svoj prag gđe je svaki grm poznavala, svaki put, dolinu, potok – to mnogo znači

Vojska Jugoslavije položila je ispit nezadovoljstva 1941.

Prilog I

Zuber – prijelaz Srbima

Kada je 26. dom. pješ. pukovnija bila skoncentrisana na Drinu, (stigao 3. baon. iz Gospića) zapovjednik istog major Slavko Štancer (potonji Pavelićev maršal) zamoli zap. pukovnije Kolaka da kod komande vojske na Drini izposluje dozvolu da on samostalno sa 3. bataljunom kao samostalni odvojak, može prijeći u Srbiju i da će on za dva dana zauzeti Valjevo. Tom prilikom upozorio ga je neki kapetan da slabo pozna Srbe kada tako govori.

Ovaj ludi predlog Štancerov odbio je zap. pukovnije, ali istodobno kada je stigla zapovjed da 26. dom. pješ. pukovnija izašalje preko Drine u izviđanje 4 jače (po 20 momaka) obhođe, Štancer se nije javio kao zapovjednik tije obhođa, već su se javila 3 Srbina žalosna (poručnici Kokotović, Tomić-Tatalović[39] i Sekulić) i Mađar Zuber. Što ona tri Srbina, da steknu slavu, a Zuber da izpuni meni dato obećanje, da neće proti Srbima ratovati.

Ova tri Srbina – po pričanju momčadi koji su sa njima bili, čim su u veče prešli Drinu zaklonili su se u grmlje i tu dan dočekali pa se vratili sa suglasnim prijavama da preko Drine u određenom prostoru nema Srbske vojske.

Zuber pako, sa svojim vodom prešao je Srbima i borio se na njihovoj strani kao dobrovoljac.

Potlje rata, spominjalo se je više puta u vojnim listovima ime majora Zubera. Moguće je on to bio.

Junak Štancer – rođeni Karlovčanin – u prvom sukobu sa Srbima nastradao je, jer je doveo bataljun u taki položaj da su ga zatvorenim redovima iznenadili Srbi, natjerali u bijeg i desetkovali, a njega u ruku težko ranili da mu je sablja ostala na bojištu, a ruka morala biti odrezana.

Napred pomenuti kapetan Maša, kada su bježali, učinio se da ne vidi Štancera gđe bježi pa poviče da on čuje "Aha! Bogati, to je dobro. Ide Slavko u Valjevo". Ovo je čuo Štancer pa nikada Maši nije mogao oprostiti, već ga progonio kašnje kada izdravio, jer je ostao i dalje u voj. službi sve do 1945. kada su ga partizani kao Pavelićeva maršala nagradili i obezglavili.

Nije bio slučaj jedan da Austrij. oficiri, a osobito momčad, prelazili Srbima i sa njima se borili, ne samo Srbi već i Hrvati. Tako je prešao Srbima Hrvat poručnik Hrženjak, sin A.-U. oficira, ali su ga 1916. zarobili Bugari, poznali da nije Srbin, predali Aust. vojnim vlastima koji su ga streljali. Njegove stvari su iz Beograda bile dostavljene ovđe sudu na uručenje ocu.

39 Ovaj poručnik će biti ona koloritna ličnost hrvatske političke scene međuratnog perioda, pravi imenom Tatalović-Tomić Radoslav, sin Stojana i Ruže, kapetan u rezervi, oficir Austro-ugarske vojske, rođen 1892. u Brinju, zavičajan u Drežnici, vjere pravoslavne. Osjećao se Hrvatom i bio organizator "Hrvatske omladine" i upravitelj pravaških listova.

Prilog II

Slučaj učitelja Dmitra Popare

Popara Dmitar, bivši ravnajući učitelj u Medku, slab, bolešljiv, otac 6ero djece, bio je mobilisan 1914. drugim pozivom, a da bi se kako spasio fronte, dođe u Karlovac, sa preporukom Popoviću Stevi iz Vrebca, bivšem stožernom naredniku kod popunitbe. Popović sve poduzme ne bi li ga spasio, jer odmah poslije predočenja Popara je bio udijeljen u bojni baon koji ima za koji dan ići na bojište, ali nije njegov prigovor pomogao.

Kada se je doznalo da taj baon. ima voditi podpukovnik Marko Ognjenović, bivši moj zapovjed. satnije, dođe Popara i Popović k meni da ja pokušam kod Marka, ne bi li ga kako spasio.

Ja drugo jutro dočekam Marka na promenadi i predočim mu položaj Poparin, te zamolim ga ako je ikako moguće da ga ostavi obzirom na djecu. On mi obeća samo reče kakov će uzrok naći i kako će ga poznati. Ja mu kažem da je Popara udjeljen u 2. sat. 1. vod, desno krilo, žut, visok, mršav, i da nema prednja 3 zuba, našta me on uputi da kažem Popari da još treba da dobro zine, da se vidi da nema zuba i da se napravi lice blesasto. Ja Poparu na sve to uputim. Drugi dan bude bataljun stavljen za pregled u podpunoj opremi. Momci sve izabrani. Kada Marko dođe pred bataljun, poče pregled sa lijevog krila od 4. satnije, te kada prođe u 3. satniju i primi prijavu od zapovjednika 2. satnije, odma pogleda prema desnom krilu, pa kad spazi Poparu kako je zinuo, uputi se preda nj pa se izdere: "Kako se ti zoveš?" Popara kako je zino, a i prepao se, odmah ne odgovori, već nešto promuca, a Marko se još više razgoropadi na nj: "Što, ni govoriti ne znaš?" tek onda Popara promuca svoje ime. Sad Marko kad viđe da je došao do pravog poče bjesniti i psovati zapovjednika satnije kako je mogao primiti i obući ovog čovjeka za prolaz u boj riječima: "Je..m vam Boga i Bogorodicu Djevu, este li slijepi? Vidite li kako taj čovjek izgleda. Kao obješenjak, prevaliti će se još ovđe, a vidite li da ni zuba nema. Hoću li mu ja u fronti kašu kuvati" i t.d. grdio ih je oficire i podoficire na pasja kola. Zatim dade dozvati Kalinića pa ga počme grditi zašto mu je udijelio u baon. onu benu i da ga odma ima presvući i mjesto njega drugoga zdrava momka odrediti. A kada mu Kalinić reče da Popara nije benast već da je učitelj, Marko se još više razgoropadi jer da učitelji baš ništa ne znadu, jer malo vježbaju, da on voli u stroju imati 2 seljaka nego učitelja te mu još doda da nije baš morao učitelje odma udjenuti u prvi polazni bataljun.

Poparu odmah razpremiše i svukoše dobro odijelo, a dadoše neku civilnu bluzu i hlače da je izgledao kao plašilo.

Za kratko vreme dođe oprost za sve učitelje pa on ode kući, ali da je otišao na frontu morda bi tamo negđe u jarku i ostao.

Slučaj Vujice Čubrila iz Raduča

Vujica Čubrilo iz Raduča, birtaš i posjednik, inače komšija Mane Kalinića, jer je Kalinić izpod Kuka susjednog sela. Vujica je bijo markantna ličnost, neobično krupan i jak, crnomanjast, a uz to je nosio crnu gustu bradu, štucovanu, sa crvenom kapom, pravi lički junak. On je češće dolazio u vojsku i nakon par dana opet otidi kući. God.1917. jednom o podne, kada sam išao kući u Rakovac, nađem ga gđe sjedi na ogradi nekog mostića kod bivše domobranske kasarne, nekako neveso i snužden, te ga upitam što radi tu, valjda je opet pozvan, pa mi on odgovori: "Evo me opet zove onaj lopov (misli na Kalinića), neda mi mira, pojo me već a ja to ne mogu više podnijeti, iztrošio sam, što se kaže i crno izpod nokta, pa sam nemam da mu što dam, sad će me poslati na frontu".

Meni ga je bilo žao pa ga uputim da gđe dočeka "Papu Manu" i da mu reče kako je njegovo stanje da mu on nema što dati, da ga pusti kući i ostavi na miru jer će sve prijaviti zap. pukovnije i popunitbe pa što bilo. Vujica tako učini i ustraši Papu Manu da ga više nikad nije zvao.

Slučaj Đure Karleuše iz Brloga

Već skoro pri kraju 1918. pred proboj Solunskog fronta, jednoga dana o podne, idući kući sretnem na promenadi, kod barake, jednoga Ličanina dobro obučena, starijeg čovjeka, koji me prvi upita: "Ma, ako se ja ne varam, jeste li Vi Radeka". Kada mu ja kaži da jesam, on mi se prestavi da je Đuro Karleuša iz Brloga, da su ga pozvali u vojsku, a on ima već blizu 60 g., kod kuće veliko stanje, pa će mu propasti i t.d. Tužio se, i da su ga kod kuće uputili na mene da me upita kako bi se spasio bijede i vojske. Ja ga upitam je li bijo kod svog Brložanina M. Ljubobratovića, stož. narednika, a on mi reča da nije i da se neće ni javljati, jer se boji da će ga baš on (nečitko) poslati na frontu. Baš smo bili u razgovoru kada iziđe iz barake narednik Matija Župan, Lovinčanin, inače u civilu bankovni činovnik na Sušaku. Ja ga prizovem te mu predstavim Đuru da je moj prijatelj i zemljak, pa da ga gleda spasiti. Napominjem da je Matija kod nekoga dr Švabe, koji kod predočenja pregledavao ljude bijo pisar pa je mogao pomoći. Uputimo Đuru da dođe oko 3 sata po podne pred baraku u kojoj je pregled obavljan i neka čeka dok ga pozove.

Đuro ode od nas, a ja još Matiji prikričim da mu pomogne kad se je na mene obratio, a ne na svoga komšiju Milu Ljubobratovića, a on mi reče da se je preko njega obratio ne bi mu ni pomgao jer nije u njega pouzdan, ali ovako kad se na mene obratio ići će još danas kući, jer ima više ljudi za pregled, a dr

Švabo ne zna hrvatski, a on će u zapisnik kod Đure metnuti "umtauglih" nesposoban, kakov nalaz bio da bio. Ovaj narednik Župan mnogima je pomogao bez razlike bio Srbin ili Hrvat.

Slučaj Milete Skenžića rav. građ. šk. Gračac

Mileta Skenžić, rav. građ. šk. u Gračacu bio je pozvan u mobilizaciju u drugom pozivu kada i Dmitar Popara u X mj 1914. Jedno jutro, rano u zoru, probudi me netko kucajući na prozor. Kada otvorim prozor iznenadi me ogromni lik Milete Skenžića pred kućom sa jednim željeznim nosačom i više raznih paketa. Otvorim mu vrata, te kada je ušao u stan, počme mi pripovijedati da je mobilizran, pa da je ponio od kuće koješta, masti, sira, šunke, rakije i t.d. ako bude morao ostati da ima što jesti, a pošto nema nikoga poznata u Karlovcu osim mene (služili smo skupa u Gračacu), to se je meni obratio ako ima gđe da se odmori. Mi smo imali baš jednu sobicu praznu. Sada, provajući njegova tereta, počmemo se dogovarati kako da spasimo, te zaključimo da on ostane par dana u stanu kod mene, tobože bolestan na noge, neka se uči šetati. Ja mu dam nekakvu šljaku, ali kratku prema njegovoj visini, da se uči šetati,. On ogroman, ne zna se je li veći ili širi, a stan tijesan osobito kada bi po ganjku šetao nitko se njime nije mogao mimoići. Tako je u tijesnu stanu mučio se i šetao dva dana. Treći dan oslobodi se te iziđe na ulicu da se bolje u šetnju usavrši tim više misleći što ga nitko u Karlovcu ne pozna. Nije izašao par koraka ulicom, kad ga prepozna i zaustavi jedan narednik pozdravom "Zdravo Mileta! Što ti tu radiš?" Njega je to tako iznenadilo da malo nije tur natukao. On onako iznenađen i prestravljen odgovori da oprosti što ga ne pozna (narednika), i da je obolio na noge pa se došao liječiti. On mu odgovori: "Kako me ne poznaš kad smo skupa išli u građ. školu u Otočcu. Ja sam Ante Krmpotić, trgovac iz Senja", pa ga upita: "Esi li ti Mileta morda pozvan", a on mu tek onda kaza da jest i da se još nije prijavio.

Krmpotić ga uvede u kancelariju, jer je to bilo baš pred mobilizacionom kancelarijom, ponudi ga da sjedne i počmu pripovijedati o djačkom životu. Kao da je Mileti do toga! U to vreme uđe u kancelariju jedan stari čičica u uniformi (rez. podp. Drvodelić). Krmpotić pozdravi oficira, predstavi Miletu i zamoli podpukovnika da ga pusti obzirom na njegovo ogromno tijelo jer nemaju za njega odijelo i obzirom na službeni položaj, na što Drvodelić pristane, te Miletu u podne nađem ja vesela sa odpusnicom u žepu. Ovo ga ništa nije koštalo osim što je večeru u hotelu platio za nas 6 i meni pakete ostavio.

Priredio: Čedomir Višnjić
Prepisala: Snježana Cica

Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија

Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија
Хистиорија

Trajan Stojanović

*Model i ogledalo predmodernog balkanskog grada**

Stolećima se razvijajući i na kraju pružajući se preko horizonta, a u nekim društvima stremeći u nebesa, gradovi su upoznali mnogo različitih ritmova razvoja i mnoge sudbine: bili su otvoreni gradovi, utvrđeni gradovi, kultni centri, vrtni gradovi, trgovački gradovi, administrativni gradovi, gradovi nakaze, gradovi-matice, gradovi sateliti, samoupravni municipaliteti, zavisni gradovi, predgrađa, varoši odmorišta, urbani centri proizvodnje, urbani centri potrošnje. Međutim, trostruka konstanta sve te gradove čini različitim od sela i zajednice u kojoj se više od polovine aktivnog muškog odraslog stanovništva bavi zemljoradnjom, ribolovom i čuvanjem stoke. Prvo, u gradu uvek postoji izvestan broj "blagorodnih" ili "dobro odgojenih" osoba ili pak drugih pojedinaca, koji, umesto da obavljaju manuelni rad, svoje snage posvećuju politici, ratu, religiji ili bavljenju simbolima. U gradu se, osim toga, broj stručnjaka za kult, vojna pitanja i ideologiju, kao i pripadnika grupa koje svoju radnu snagu ili usluge iznose na tržište, približava polovini aktivnog muškog odraslog stanovništva. Najzad, grad je središte obitavanja ljudi u kome su koncentrisani raznoliki simbolizujući mediji, koji se razlikuju u saglasnosti s njegovim vrednostima, društvenom strukturom i tehnologijom: usmeni, mimetski, rukopisni, tipografski i elektronski.

Uzmimo da je civilizacija sistem organizacije i kulture ljudi u prostoru u kome jedan ili više gradova dominira i u kome dominantna središta služe kao prototipovi ili modeli za druge urbane entitete, dok gradovi sateliti postoje u svrhu proširivanja moći i sprovođenja vlasti prototipova. Možda bismo onda morali da zaključimo da razumevanje neke civilizacije zahteva upoznavanje njenih gradova.

* Ovaj rad Trajana Stojanovića (Traian Stoianovich, 1921–2005), bivšeg profesora Univerziteta Ratgers u Nju Branzviku, SAD, izvorno je objavljen pod naslovom "Model and Mirror of the Premodern Balkan City" u publikaciji *Studia Balcanica*, III. *La Ville balkanique, XVe-XIXe siècles* (Sofia: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1970), str. 83-110. Autor ga je sa izvjesnim dopunama preštampao u svom poznatom djelu *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, Vols. I-IV (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, Publisher, 1992-1995). To djelo će u srpskom prevodu u cjelini objaviti izdavačka radionica Equilibrium Vlastimira Đokića, od koga smo dobili dozvolu da ovaj ogled štampamo u našem Ljetopisu. – Prim. ur.

Pošto smo izvukli ovaj zaključak, nastavićemo sa zadatkom ispitivanja karaktera balkanskih gradova u poslesrednjovekovno i predmoderno doba koje se, na Balkanu, skoro tačno podudara sa dobom osmanske vladavine, s ciljem da dođemo do dubljeg razumevanja predmodernih balkanskih gradskih kultura i položimo osnovu za objašnjenje predmodernih gradova u opštijem smislu.

Poreklo i tipologija

Gradovi obično niču u grozdovima a ne kao vremenski izolovane jedinke; oni stoga brzo konstituišu područje gradske kulture ili civilizaciju. Kao i u drugim svetskim područjima, gradske kulture hvatale su i na Balkanu korena u različitim razdobljima; neke imaju dugo sticano i bogato urbano nasleđe, druge kratkotrajnije i skromnije. Najzad, kao što otkriva njihova ekologija a ređe njihova fizionomija, gradovi su proizvod ne samo svojih kasnijih iskustava nego i trenutka uvođenja u red gradova. Otuda bi pogled na osnovne obrasce balkanskog urbanog razvoja u ranijim periodima možda bio koristan uvod u razmatranje balkanskih gradskih kultura poslesrednjovekovnog i predmodernog doba.

Balkanska regija s najdužom urbanom tradicijom je zemlja koju danas znamo kao Grčku. Njeni na trgovini zasnovani ali birokratski bronzanodopski gradovi mikenskog tipa sa dvorskim kompleksom i zaštitom u vidu "kiklopskih" bedema, nastali su još pre sredine drugog milenija pre naše ere. Njih su po značaju malo posle 1200. ili 1100. g. pre n.e., zamenila plemenska i feudalna utvrđenja jedne gvozdenodopske kulture, a za nekoliko stoleća te nove citadele i mesta privremenog okupljanja radi odbrane pretvorila su se u stalna naselja, svako sa agorom ili svetim središtem okupljanja, a po pravilu i sa citadelom ili akropolisom okruženim odbrambenim zidinama. Do osmog i sedmog veka pre n.e., iseljenici iz tih grčkih zajednica već su počeli osnivati nova naselja duž severnih obala Egejskog i na Jadranskom i Crnom moru.

Pošto nije imala Sredozemno more, tj. more po kome se lako dalo ploviti (moreplovci su imali strah od Crnog mora bar sve do kraja osamnaestog veka), a i geografski bila previše udaljena od bliskoistočnih civilizacija da bi osećala njihov neposredan i stalan uticaj, stara Trakija je zaostala pola milenija iza postmikenske Grčke u razvoju gradova. Njen urbani razvoj naposletku su podstakli i ubrzali helenski uticaji, ali se on dogodio poglavito pod pritiskom unutrašnjih uslova. Jedna tvrdnja kod Herodota, ako se reinterpretira da uključi ono što mi želimo da naglasimo, ukazuje na jedan od činilaca koji mogu objasniti zašto je Trakija postala jedna od prvih regija u evropskoj unutraš-

njosti koja je izgradila gradsku kulturu: do sredine petog veka pre n.e., ona je možda već imala više ljudi nego ijedno kontinentalno evropsko područje uporedive veličine.

U to vreme Trakija je još bila bez naselja koje odgovara našoj definiciji grada, ali su osnove trakijske gradske kulture već bile položene tokom prethodnih četiristo ili petsto godina s podizanjem seoskih utvrđenja (*diza*), središta razmene (*para*) okruženih drvenim koljem a kasnije sa kamenim zidom, glavarskih kula, kao i utvrđenih plemenskih mesta (*bria*, *dava* ili *deva*). Najzad, u toku četvrtog veka, tu se pojavilo i ono što su verovatno bili prvi trački gradovi – utvrđena mesta u kojima su boravili moćni kraljevi, svako sa sopstvenom agorom ili mestom za zajedničke skupove. Do 300. g. pre n.e. već je postojalo bar četiri naselja ove vrste: Seutopolis (zapadno od dan. Kazanlaka), Kabila (verovatno u blizini Jambola), Drongilos i Masteira.

Razvoj gradova u Trakiji naizgled se odigravao u uslovima koje delimično reflektuje urbani razvoj Grčke: nastajanja jedne gvozdenodopske kulture ratnika na konjima, zemljoradnika i stočara, do kojih je znanje o oruđima i oružju od gvožđa dospelo preko stepa na severu i mora na jugu. Helenski uticaji podstakli su ali verovatno nisu bili osnovni uzrok inicijacije tračkih gradova.

Dolazak osvajačkih Kelta, s još bogatijom gvozdenodopskom kulturom, u srednje Podunavlje tokom IV veka pre n.e. imao je za posledicu da su se na severozapadnom i središnjem Balkanu počela graditi utvrđena visinska plemenska naselja tipa *oppidum*. Takva naselja kasnije su se proširila kod Ilira u Dalmaciji. Mnogo vekova kasnije, osvajački Sloveni su im najzad dali naziv *gradine*. Jedan grozd gradskih naselja iznikao je, međutim, u podunavskoj oblasti prvenstveno na podsticaj rimske uprave u toku i posle I veka nove ere.

Sredozemni i kontinentalni tračk gradovi razlikovali su se jedni od drugih, ali su posedovali neke karakteristike koje su ih činile različitim od podunavskih gradova nastalih pod rimskim uticajem. Oni su bili ili kultna središta ili boravišta koliko ratnika toliko i velikih zemljoposednika i vlasnika stada. Druge slobodne ljude i pripadnike drugih porodičnih, versko-kulturnih i etničkih grupa je u ta mesta privlačila nada da će pronaći zaštitu ili pružati usluge za kojima je sada postojala javna potreba.

Ne čini se da su trgovci i zanatlije bili dostigli visok ugled u prethelenističkoj grčkoj starini, a ponekad je čak bilo i pokušaja da se spreči njihovo naseljavanje u gradove. Sa uporednog stanovišta posmatrano, međutim, mnogi grčki ili sredozemni gradovi pretvorili su se u centre od trgovinske važnosti upravo zbog svog preimućstva u prostoru i vremenu; to što su se nalazili na ili blizu Sredozemnog mora i u blizini drugih sredozemnih gradova, kao i to što su postojali petsto do hiljadu i po godina pre pojave podunavskih gradova, dalo im je priliku da izgrade značajnu trgovinsku osnovu.

S druge strane, podunavski gradovi nalazili su se na periferiji carstva i civilizacije. Premda je bilo unutrašnjih činilaca koji su vodili njihovom usponu, oni su bili, mnogo više i od grčkih i od tračkih gradova, proizvod kulturne difuzije. Najvećim delom posledica rimske okupacije i uprave, nicali su oko koncentracija vojnih snaga i bili poglavito boravišta vojnih jedinica i grupa koje zadovoljavaju potrebe vojnika. Njihovi stanovnici bili su skoro isključivo vojnici, gostioničari, upravni službenici i vlasnici dućana koji su trgovali sa prvim prstenom varvarskih svetova (o ideji o nizu prstenova varvara oko civilizacije ili gradske kulture videti kod Herodota). Rad manufaktura bio je strogo propisan od strane vlade i uveliko pod nadzorom legija.

Kao i u drugim delovima Rimskog carstva, mnoge zajednice su iz kategorije *kanaba* (*cannabae*), tj. naselja gostioničara i drugih vlasnika dućana koji su odgovarali na potrebe lokalne vojske, uzdignute u *municipije* ili gradove sa posebnim ali ograničenim povlasticama (kao što su Viminacium – na mestu dan. Kostolca, Margum – na mestu Dubravice, Singidunum – na mestu Beograda, Naissus – na mestu dan. Niša). U nekoliko slučajeva, municipiji su uzdignuti u rang *kolonije* npr. Singidunum i Viminacium.

Coloniae su bile mesta u koja su se naselili rimski građani ili u kojima je lokalnom stanovništvu dodeljeno pravo građanstva. Izgrađene po uzoru na rimski arhetip, sa forumom da služi kao versko, upravno i ekonomsko središte, s pozorištem, termalnim kupatilima i drugim javnim objektima koji podsećaju na grad-maticu, a obdarene pravnim sistemom Rima, kolonije su konstituisane naročito u toku trećeg i četvrtog veka. Toliko su kratko postojale da su ih morali mnogo oslabiti udari avarskih i slovenskih najezdi u šestom veku (a možda i pustošenja prve velike svetske pandemije).

Grčki, verovatno trački, i rimski ili keltsko-rimski gradovi nisu dospeli dotle da prave razliku između gradskog i seoskog; glavno razlikovanje bilo je između građana i negrađana ili između imalaca političkih prava i ljudi bez tih prava. Rimsko-podunavski grad, na primer, bio je administrativna jedinica koja je obuhvatala ne samo urbano jezgro nego i okolno poljoprivredno zaleđe, što je često bila teritorija od nekoliko stotina kvadratnih kilometara. *Municipia* i *coloniae* uživali su posebna odnosno opšta prava, ali nisu bili autonomne urbane jedinice. Povezani sa seoskim predelom, oni su bili konstituisani po društvenom i arhitektonskom uzoru Rima. *Coloniae* su, zapravo, trebalo da budu *parvae Romae*.

Grčki i rimski gradovi bili su nalik jedni drugima po tome što nisu imali posebna pojedinačna obeležja. Ali grčki gradovi posedovali su više različitih modela, a rimski gradovi težili su da imaju opšte pravo i opšti mrežni plan.[01] Kao i gradovi drugih carstava i snažnih država, rimski gradovi mogli su biti dovedeni u potpunu zavisnost. Ali pošto su mnogi osnovani tek kad je položaj

Carstva bio postao nesiguran, nisu proživeli punu evoluciju prema gradu zavisnog tipa.

[Grad zavisnog tipa mogao bi se definisati kao grad u koji država, kao zaštitnik, može da privuče kapital, ali i da ga kontroliše i liši ga pune autonomije]. Tako su se, u zapadnoj Evropi, zavisni gradovi iz poslerimskog razvoja – ali pod delimičnim uticajem rimskog modela – pojavili tek u razdoblju afirmacije snažnih država kome je jedno kasnije doba dodelilo ime *Ancien Régimé*.[02]

Avarske i slovenske najezde, koje su dovele do opadanja podunavskih gradova, potpomogle su razvoj municipalnih autonomija u gradovima na istočnojadranskoj obali i blizu nje samim time što je Istočnorimsko carstvo (Vizantija) potom moglo imati samo nominalnu vlast u jadranskim gradovima. Prepušteni manje-više sebi samima, jadranski gradovi mogli su da očuvaju rimsko pravo. U tim gradovima je, osim toga, *ecclesia*, opština hrišćanskih vernika na čelu s biskupom, nasledila neke od vlasti carstva i gradova. Na kraju, srednjovekovno pravo slobodnog udruživanja je do dvanaestog veka dobilo vrhunski izraz u pojavi prave komune. Ako prva od gorespomenutih činjenica znači očuvanje rimskog nasleđa a druga jačanje hrišćanske tradicije, treća se ukazuje kao plod akulturacije; naime, mešanja raznih etniciteta i naroda na različitim kulturnim nivoima – Latina i Slovena, Latina i Albanaca ili Grka i Albanaca; uticaja između civilizacije i varvarstva čim su to dvoje postali spremni da započnu prisan dijalog nakon što su nekoliko vekova živeli u simbiozi.

U svojoj borbi za prevlast tokom četrnaestog i petnaestog veka, balkanske i susedne teritorijalne države bile su često puta primorane da u vlastitom interesu priznaju vlast jadranskih komuna ili gradova – kao što su Trogir (Traù), Split (Spalato), Šibenik (Sebenico), Bar (Antivari, Trivari), Ulcinj (Dulcigno, Ulocin), Budva (Butua) i Drivast (Drivost) – u sferi krivičnog, a ponekad i građanskog prava. Jedan od gradova, Dubrovnik (Ragusa), uspeo je da očuva svoju gradsku autonomiju i politički identitet sve do Napoleonovih ratova.

Pa i u područjima u kojima je vlast Vizantije bila manje diskontinuirana, do početka četrnaestog veka postojala je tendencija ka priznavanju municipalnih sloboda. Godine 1319, npr., car Andronik II izdao je hrisovulju kojom je Janjinu oslobodio državnih poreza, njene stanovnike obaveze vojne službe van grada i dužnosti da primaju carsku vojsku na konak u gradu, te rasteretio janjinske trgovce bremena plaćanja dažbina kad izvoze svoju robu u druge delove smanjene vizantijske države. Janjini je dopušteno da ima svoje sudske ustanove i sama održava javni red, mada joj je zabranjeno da daje azil odbeglim paricima (zavisnim seljacima).

Godine 1332, Andronik III nastavio je tu politiku izdajući hrisovulju o imunitetima trgovcima i zanatlijama Monemvasije na Peloponezu. Feudalnim

gospodarima time je izričito zabranjeno da naplaćuju dažbine na robu monemvasijskih trgovaca, a dažbine koje su oni morali plaćati u jednoj grupi vizantijskih gradova su smanjene, a u drugoj potpuno ukinute. Malo posle toga, morejski despot izdao je Monemvasiji hrisovulju u kojoj se izričito određivalo da parici koji su pobegli u taj grad ne moraju biti vraćeni svojim gospodarima.

Posebne municipalne povlastice čini se da su bile dodeljene i Solunu, Adrijanopolju, Melniku, Mesemvriji, Anhijalu kao i nekolikim maloazijskim gradovima. Hrisovuljama, prostagmama (proširenja pravâ na osnovu carevog prava) i Zakonikom, srpski vladar Stefan Dušan potvrdio je povlastice vizantijskim gradovima koje je zauzeo, uključivši i odredbu da se građanima tih gradova ima suditi na njihovim gradskim sudovima i da oni imaju biti nadležni čak i kad je jedna od strana u sporu seoski žitelj.

Načelo da gradski vazduh oslobađa – *Stadtluft macht frei* – tako je dobilo delimičnu primenu na Balkanu kao i u znatnom delu ostale Evrope. Odista, u borbi između feudalne i tzv. carske vlasti u četrnaestom veku, takozvana carstva ili velike teritorijalne države često su podržavala gradove. Sve tri sile – feudalni velikaši, gradovi i najveći broj teritorijalnih država – međutim, u toj borbi su bili znatno oslabljeni. Usled toga, osmanski Turci su mogli da se učvrste na Balkanu.

Osmansko carstvo je međutim i samo dodelilo povelje o povlasticama nekolicini gradova koji su se predali bez borbe. Tako je, godine 1430. zbog toga što su se odmah predali, Sinan-paša stanovnicima Janjine dao pravo da nesmetano ispovedaju svoju veru. On je takođe priznao sudsku nadležnost janjinskog episkopa, obećao da neće porušiti tvrđavu, pristao da dozvoli Grcima da i dalje žive unutar njenih bedema te razrešio građane Janjine obaveze *devširme*, danka u hrišćanskoj deci. Sve do žakerije, milenarističke uzavrelosti, i pobune iz 1611. godine janjinski hrišćani nisu izgubili te svoje povlastice. Tek tada su morali da se isele iz tvrđave.

Nekoliko drugih mesta je možda dobilo slična prava, ali do sredine petnaestog veka razdoblje širokih municipalnih autonomija bilo je već očito svršeno. Osim toga, čak i dok je bio na vrhuncu komunalni pokret bio je uveliko ograničen na gradove na jadranskoj, egejskoj i crnomorskoj obali, tj. na primorske gradove s velikim trgovačkim i zanatlijskim elementima, centre međunarodne trgovine u dodiru s idejama u to vreme endemskim u Evropi. On jedva da je uopšte dodirnuo ili je samo ovlaš dodirnuo gradove u unutrašnjosti.

Razvoj gradova u unutrašnjim područjima delimično je dobio oblik obnove starih i osnivanja novih gradova na desnoj obali Dunava i njegovih pritoka. U Srbiji (Raškoj) i Bosni tokom trinaestog i četrnaestog veka niklo je mnogo rudarskih gradova.[03] Jedan anonimni posmatrač je pisao o Srbiji 1308. da ima

multa castra, fortalicia et magne ville de tricentis et quadrigentis domibus de lignis et asseribus edificatis sine aliqua clausura – "ne samo mnogo utvrđenih mesta nego i otvorenih gradova, od kojih neki imaju i po trista ili četiristo kuća".[04] Za vreme istog razdoblja, ekspanzija trgovine Italijana na Crnom moru i u donjem Podunavlju, razvoj rudarskih i trgovačkih varoši u Transilvaniji, kao i urbani razvoj u Ugarskoj posle mongolske najezde, bili su podsticaj podizanju gradova duž leve dunavske obale.

Geografska osnova novih srednjovekovnih gradova tako je bila sasvim različita od osnove u drugim periodima urbanog razvoja; najvećim delom se nalazila u dinarskom, karpatskom i balkanskom planinskom području i uz levu obalu Dunava, tj. u oblastima koje su ranije jedva poznavale ili uopšte nisu znale za gradski život. Rimski podunavski gradovi nalazili su se uz višu desnu obalu na mestima kao što su Bononia (Vidin), Novae (Svištov) i Augustae (verovatno Orjahovo, to jest osmansko Rahovo). Nove varoši na levoj obali ostale su manje od starijih gradova na desnoj obali sve do naglog širenja uzgoja žitarica po Munteniji i do razvoja parobrodske plovidbe na Dunavu i izgradnje železnica, to jest, sve do sredine i druge polovine devetnaestog veka.

Tek u petnaestom, šesnaestom i sedamnaestom veku pojavio se tip grada koji će odsada u najvećoj meri zaokupljati našu pažnju: zavisni grad. Ako ne računamo palanke ili gradove-odmorišta, na Balkanu je kao čin volje muslimanskih vojnika-mistika i misionara i osmanske države niklo desetinu – a možda i više – kolonijalnih gradova. Sa opšteg stanovišta, međutim, glavni osmanski doprinos leži u dovođenju balkanskih gradova u zavisnost, a naročito u obrazovanju zavisnog grada osmanskog tipa.

Istaknutu ulogu u osmanskim gradovima igrali su pripadnici esnafâ, zakupnici porezâ, zemljoposednici i izdanci uglednih porodica. Pred kraj šesnaestog veka, kad je centralna vlada prestala valjano vršiti svoje bezbednosne funkcije, ti uglednici – zvani *ajani* – počeli su da uzurpiraju neke od vladinih dužnosti. Štaviše, pošto su mnogi ajani bili ili timarnici ili pripadnici janičarskih odreda, posedovali su i vojnu ili silu prinude pomoću koje su se pretvorili u agenciju za skupljanje harača, ispunjujući tako delimičnu prazninu koju je ostavilo slabljenje centralne vlasti. Do kraja osamnaestog veka, nekoliko uglednika čak je počelo pokazivati težnju da se konstituišu kao suverena vlast.[05]

U samoj stvari, međutim, osmanski grad kolebao se između zavisnog tipa iz šesnaestog veka i poluzavisnog tipa iz osamnaestog. Ovaj drugi tip grada u ponečemu je predstavljao zaokret ka jednom od starih mediteranskih tipova, kod koga nije bilo jasne razlike između grada i seoskog okruženja i u kom je postojao samo nagoveštaj municipalne vlasti.

Balkanski urbani razvoj je pri svemu tome bio veoma sličan razvoju u ostalim delovima Evrope. U petnaestom i šesnaestom veku, municipalne autonomije i u jednoj i u drugoj oblasti trpele su usled razvoja snažnih teritorijalnih država. U sedamnaestom veku, a naročito u drugoj polovini osamnaestog i na početku devetnaestog veka, kako u Evropi u užem smislu tako i na Balkanu činjeni su pokušaji da se postave granice nadzoru centralne vlade ili da se redefinišu njena ovlašćenja. Kada su sposobni *nouveaux régimes* postali nedelotvorni *anciens régimes*, napadi na njih postali su oštriji.

Ali u šesnaestom veku nijedna država u Evropi nije bila sposobnija da finansira i naoružava veći broj vojnika novim i delotvornim oružjem, niti opremljenija da upravlja mehanizmom vladanja ogromnim azijskim, evropskim i afričkim teritorijama od Osmanskog carstva. Nijedna evropska država nije bila snažnija ili imala čvršću centralnu organizaciju. Markantonio Pigafeta (Marc' Antonio Pigafetta) iz Vićence je tako 1567. g. izneo procenu da "dvor" Selima II čini 40.000 osoba.[06] Nekoliko decenija kasnije, italijanski sociolog Đovani Botero (Giovanni Botero) izračunao je da broj konjanika i pešaka koji se drže za potrebe osmanskog dvora iznosi 30.000.[07]

Glavni gradovi Osmanlija bi se nesumnjivo skoro upola smanjili da su prestali biti središta državnih zvaničnika, sa njihovim mnogobrojnim slugama i robovima te s jatima žena koje su bile povlastica političke visoke gospode. Ti veliki centri potrošnje prirodno su privlačili proizvođače, zanatlije i trgovce. Kada su pred kraj sedamnaestog ili početkom osamnaestog veka, međutim, sultani napustili Jedrene kao svoje uobičajeno boravište, odlazak dvora i dvorske svite doveo je do povlačenja stranih trgovaca i do opadanja trgovine u gradu. Godine 1717. ledi Meri Vortli Montegju (Mary Wortley Montagu), žena novog britanskog ambasadora u Turskoj, obaveštavala je opata Antonija Kontija (Antonio Conti) da je Jedrene "puno ljudi", ali se požurila da doda kako "većinu čine oni koji se drže dvora ili vojničkog logora, a kada oni odu, kažu mi, to i nije tako mnogoljudan grad."[08]

U većim osmanskim gradovima, u državne zvaničnike spadali su subaša (*subaşı*), koji je bio zadužen za opštu bezbednost; asasbaša (*asas* ili *'assâs başı*) kome je bilo povereno održavanje javnog reda među janičarima; kadija (*kadî*) ili zvaničnik koji je udruživao više dužnosti, uključujući tu i funkcije javnog beležnika, sudije i popisivača; muftija (*muftî*) koji je obnarodovao zakone javnim proglašavanjem; muteselim (*mütesellim*) koji je izvršavao kadijine presude; muhtesib (*mühtesip*) ili nadzornik tržnica koji je vršio nadzor nad radom esnafâ i sprovodio propise u vezi mera i cena; panduri, koji su primenjivali šibu po tabanima nad vlasnicima dućana i zanatlijama koji su izigravali tržišne propise a nisu imali mnogo šta drugo da ih preporuči predstavnicima vlasti; dizdar ili zapovednik tvrđave; vojni sudija; baždar ili carinik; nadzornik ima-

njâ bogomoljâ; te mnogi niži zvaničnici i sekretari.[09] Dodajmo ovoj grupi sluge i konkubine zvaničnika, veliki broj vojnika kao i verske starešine i učitelje raznih kategorija. Dodajmo takođe lokalne uglednike ili *ajane*, tj. kvazizvaničnike sa dužnostima koje su bile otpale od centralne vlasti.

Čak u većoj meri nego u prošlosti, birokratizacija osmanskih gradova navela je mnoge zemljoposednike da sagrade sebi *konak* ili vilu u obližnjem gradu. Oni su preko zime živeli u svojim gradskim vilama, a u leto, kada bi jara i smrad grada postali nepodnošljivi, kao i u vremenima kuge i drugih epidemija povlačili su se na svoja seoska imanja. Taj trend pratio je opštu tendenciju u Sredozemlju, kao u Italiji, gde je gospoda već dugo vremena davala prednost obitavanju u gradovima. U severnijim regijama Evrope, na drugoj strani, plemstvo je nastavilo da živi većinom u zamkovima opasanim bedemima – sa kulama i jarkovima – do sredine sedamnaestog veka.[10]

Narodi Balkana tako su sukcesivno stekli iskustva života u gradovima tri opšta tipa: u *polisu*, u kome se nije pravila znatnija razlika između grada i sela; u autonomnoj komuni; i u zavisnom ili administrativnom gradu. Po većini svojih karakteristika, balkanski gradovi iz razdoblja 1500–1800. bili su zavisnog tipa, neki put preinačenog usled očuvanja ili oživljavanja nekog od obeležja autonomne komune ili *polisa*. Oni su bili zavisni od prestonice, Carigrada.

Trbuh modela

Gotovo svi gradovi u nekoj civilizaciji liče jedni na druge zbog sklonosti gradskih žitelja da svoje gradove koncipiraju u oblicima jednog ili nekoliko prototipova. Osnovni modeli osmanskog Balkana bili su predosmanski gradovi Adrijanopolj i Carigrad, kada su izmenjeni da bi odgovorili muslimanskim verskim zahtevima i kad su nadmašili Vizant u stavljanju naglaska na zadovoljenje potreba potrošača, održavanje birokratskog aparata i pokretanje vojske ka granicama.

Osmanski grad je više nego njegov evropski parnjak bio neka vrsta trbuha, a najveći od svih trbuha bio je Carigrad,[11] političko središte čije je nesmanjeno postojanje zavisilo od prisutnosti sultana, vršenja državnih dužnosti i obavljanja službi koje povlači njegovo prisustvo, zajedno sa proizvodnjom i razmenom kojima su, uzete zajedno, gorepomenute funkcije bile podsticaj. Urbane trbuhe prehranjivali su porezi, carine i nameti, kao i dobročinstvo bogatih i uglednih ljudi.

U želji da predupredi divljanje cena u vremenima nestašica, država je nametnula kontrole. Da bi umirila vojnike i "male ljude" u gradovima, ona je u

Sl. 1. Mali trg sa česmom u Jedrenu, tridesete godine XIX veka. Izvor: Baratta [Baratti], *Costantinopoli Effigiata e Descritta*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

svojim većim gradskim centrima održavala državne žitnice i puštala je njihove zalihe na tržište kad god bi se pojavila pretnja gladi. Provincijski gradovi su punili svoje žitnice delovima žetvi iz okolnih sela. Džinovskom Carigradu međutim bila je potrebna šira osnova snabdevanja, pa je tako sultan podvrgao primorske i susedne pokrajine Carstva porezu zvanom *ištira*, tj. danku u pšenici za koji su država i njeni nabavljači plaćali samo nominalnu cenu. Pšenica je zatim prevožena do carskih skladišta na plovilima koja su obično iznajmljivana o trošku države, pa je potom prodavana pekarima u prestonici po ceni koju je odredila vlada.

Kada bi na pomolu bila glad, vlada bi naređivala pekarima Carigrada da smanje težinu svojih hlebova. Ali ovi bi tada prodavali manje hlebove po istoj ili višoj ceni, pa su se cene obično postepeno ili naglo povećavale sve dok ne bi pristigle nove pošiljke žita. Ukoliko ne bi došlo do popune zaliha, raspoloživim žitaricama bilo koje vrste dodavan je pasulj i drugo brašnasto povrće, da bi se povećala ponuda hleba. Ali te mere su često bile nedovoljne i teško sprovedive zbog kvarežnosti postojećih zaliha. Tada bi usledili izgredi zbog hrane, sa pohodima na skladišta pirinča i sa ogorčenim povicima protiv špekulanata,

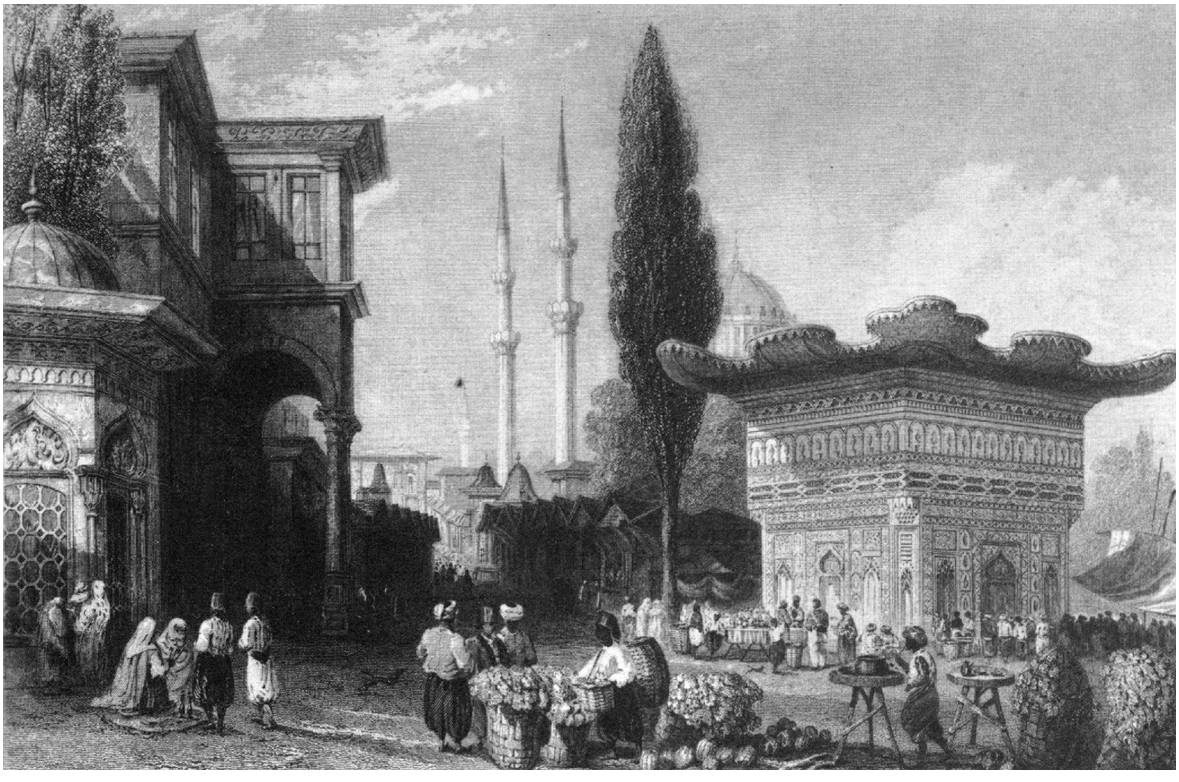

Sl. 2. Česma i pijaca u četvrti Tophane, Carigrad, tridesete godine XIX veka. Izvor: Baratta [Baratti], *Bellezze del Bosforo*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

držalaca zaliha i monopolista. Pošto je pirinač bio glavna hrana bogatih i dobrostojećih, izgredi u vezi sa njim imali su simbolički smisao napada na bogatstvo, privilegije i tradicionalnu vlast. Da bi izbegla gnev izgrednika, država im je obično prepuštala neki broj žrtvenih jaraca.[12] Trag gladovanja i pučkog nasilja ponekad su sledile kuga i druge epidemije.

Ali moramo li preuveličavati stanovništvo Carigrada da bi dokazali da je bio trbuh od prestonice? Uobičajena procena veličine gradskog stanovništva na kraju šesnaestog i u sedamnaestom veku je 700.000.[13] Ja verujem da je ovaj broj preteran, možda plod ljudske lakovernosti, sklonosti preuveličavanju kao i magijske privlačnosti broja 7.

Opseg Carigrada *intra muros* u šesnaestom veku Gabrijel D'Aramon (Gabriel d'Aramon) procenio je na trinaest do petnaest milja, a mletački izaslanik Kostantino Garconi (Costantino Garzoni) na šesnaest.[14] Sredinom sedamnaestog veka, francuski ambasador Žan Teveno (Jean Thévenot) umanjio je procenu na deset do dvanaest milja.[15] Ostanimo međutim, proizvoljno, pri većem broju od šesnaest milja, što nam dopušta da Carigradu pripišemo dvostruko veći opseg od opsega Venecije. Pošto je stanovništvo Venecije 1600. g. brojalo

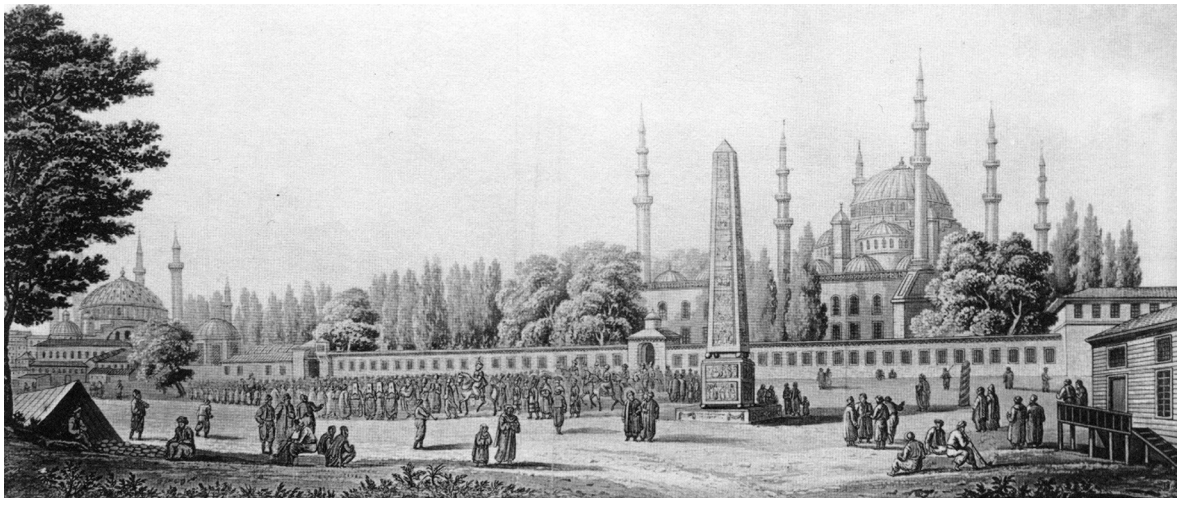

Sl. 3. At-mejdan (stari Hipodrom): sultan se vraća s molitve na Bajram (kraj Napoleonovih ratova). Izvor: Charles Pertusier, *Picturesque Promenades in and near Constantinople and the Waters of the Bosphorus* (London: printed for Sir Richard Phillips and Co., 1820). Pertizje je bio član osoblja francuskog izaslanstva kod Porte. Za paradnu (teatarsku) funkciju At-mejdana, vidi, malo niže, moje opaske o megdanu.

približno 140.000,[16] stanovništvo Carigrada treba da je, *ceteris paribus*, bilo oko 560.000.

Ali srazmerno prostrano područje u kome je retko ko ili nije niko stanovao zauzimali su glavni bazari, a dobar deo grada otpadao je i na bašte, česme, šetališta, gajeve, livade, neizgrađene površine kao što je At-mejdan (stari Hipodrom) kao i mnogobrojna javna kupatila i džamije. Povrh toga, kuće su bile niske, mada, ponekad, prilično gusto raspoređene. Kao i u drugim osmanskim gradovima, obično su imale prizemlje i sprat, a policijski propisi strogo su ograničavali njihovu visinu. Svrha tih ograničenja je bila da se u vreme kad su požari bili i krajnje česti i opasni olakša borba s vatrom (gradski vatrogasci-janičari ponekad su i sami palili vatru u četvrti, bilo zato da bi "izrazili svoje nezadovoljstvo" bilo da bi dobili "bakšiše" koje su vatrogascima davali "visoki zvaničnici Porte, pa čak i sultan"), da se omogući da sunčevi zraci prodru u uske ulice, kao i da javna zdanja, naročito džamije i minareti, dođu do boljeg izražaja. Pored toga, nije bilo uobičajeno da u istoj kući žive dve muslimanske porodice, mada su među siromašnijim življem dva oženjena brata ili otac i oženjeni sin možda tako živeli, što je praksa koja je, inače, smatrana nedoličnom.[17]

Godine 1573. Garconi je naslućivao da je gustina carigradskog stanovništva upola manja od gustine venecijanskog; on je tako pridavao Carigradu stanovništvo od 300.000 do 400.000. Teveno je kasnije zaključio da je uobičajena navika da se Carigradu pripisuje veći broj stanovnika nego Parizu ili Kairu pogrešna. Stanovništvo Pariza je pak Mesans (Messance), ubiraoc neposrednog poreza zvanog *taille* u Sent-Etjenu, u 1718. g. procenio na 509.640 i u 1762. na 576.630.[18] Godine 1600. Pariz, čak i sa svojim predgrađi-

ma, nije imao više od 200.000 ili 220.000 ljudi.[19] Nije verovatno da je posle pola veka imao više od 400.000. Ako držimo na umu Tevenoova poređenja, moramo zaključiti da je Carigrad *intra muros* sredinom sedamnaestog veka imao manje od 400.000 ljudi.

Štaviše Carigrad taj broj verovatno nije premašio sve do devetnaestog veka, jer ni u jedno ranije vreme nije iskusio ono što je Parizu omogućilo da postane grad s pola miliona i više stanovnika: podizanje trospratnih, četvorospratnih i petospratnih kuća. Nije verovatno da je Carigrad ili Konstantinija (Konstantiniyya, Kustantiniyya), kako su Carigrad i predgrađa nazivale Osmanlije, čak ni s Perom i s Galatom – kao ni sa svojim manjim predgrađima – premašio broj od pola miliona sve do posle 1800. godine.

Sveto središte

Fizičko uređenje osmanskih gradova bilo je prvenstveno zasnovano na bezbednosnim obzirima i na poimanju čistog i nečistog ili svetog i profanog. Vladina zdanja obično su smeštana u tvrđavu ili akropolis (*kale*), koja je zauzimala dominantan položaj na vrhu brda ili rečnoj obali, ali skoro nikad u geografskom središtu grada. Pored akropolisa nalazio se megdan (*meydân*), prirodni hram pod otvorenim nebom i mesto okupljanja radi parada, savetovanja i viteških i drugih nadmetanja; to je bio muslimanski i predmoderni balkanski ekvivalent klasične *agore* ili *foruma*. U tvrđavi i oko megdana obično se nalazila jedna ili više verskih svetinja kao i nekoliko privatnih kuća. "Kalemegdanski" (u Beogradu – gradsko područje zvano Kalemegdan ili Kalimegdan) deo muslimanskog grada odslikava početke gradova kao jezgara verskog zajedništva i kao palisadama ili bedemima opasanih pribežišta za pojedine verske ili etničke grupe.

Iza političkog grada i nekada verske, a sada agonalne agore ili megdana ležao je ekonomski ili trgovački grad, obično smešten na ravnoj zemlji; baš koliko u smislu Ničea (Nietzsche), Tomasa Mana (Thomas Mann) ili Romena Rolana (Romain Rolland) toliko i u topografskom smislu. Čak i ekonomski grad, međutim, bio je izgrađen oko velike džamije. U novoosnovanim ili kolonijalnim gradovima kao što je Sarajevo, obredno središte ekonomskog grada bila je *tekija* ili muslimanski manastir, simbol verskog žara i borbenog ekspanzionizma stočarskog i zanatlijskog islama.

Oko velike džamije ili svetog središta – u idealno koncentričnim krugovima – su bili raspoređeni dućani i poslovne i dobrotvorne ustanove prema silaznoj liniji čistote, počinjući sa bazarom i tržnicom tkanina – zajedno obično nazivanim *bedestan* ili *bezistan* (od persijskog *bezzâzistân*) – gde su bogati

Sl. 4. Unutrašnji izgled Sulejmanije džamije, tridesete godine XIX veka Izvor: Baratta [Baratti], *Costantinopoli Effigiata e Descritta*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

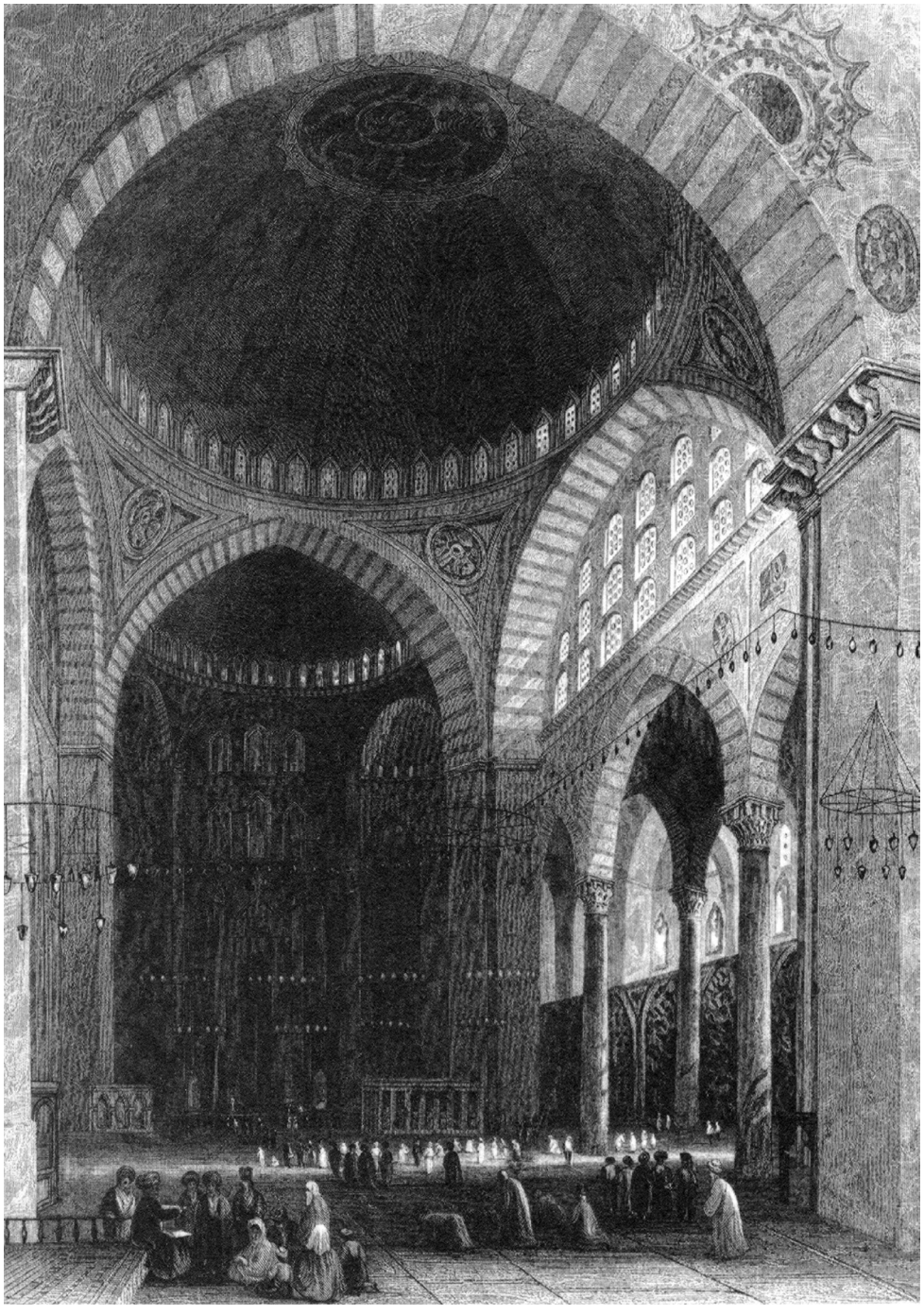

trgovci prodavali sveti tamjan, retke mirise, sjajne dragulje, skupocene predmete od zlata i srebra, drago kamenje, mekane svile, topla krzna, kitnjaste brokate, bogate ćilime, fini porculan i skupe robove.[20] U Jedrenu su npr., glavni poslovni belezi ekonomskog grada u vreme posete ledi Meri Vortli Montegju, g. 1717, bili dva bazara i "*Shershi*" (čaršija). Jedan bazar je bio "dug pola milje, sa lučnim svodom, i održavan je veoma čisto. U njemu [je bilo] 365 dućana, punih svakovrsne skupocene robe, izložene na prodaju na isti način kao u Novoj berzi u Londonu [bazar ili mreža dućana na južnoj strani Stranda], ali su pločnici [održavani] mnogo urednije, a dućani su svi [bili] tako čisti da su izgledali kao tek okrečeni. Dokoni ljudi svih vrsta [šetali su] radi zabave ili [pili] kafu i šerbet koje naokolo nose i glasno nude kao što se nude pomorandže i slatkiši u našim pozorištima." Drugi bazar je bio "podignut na stubovima" i specijalizovan za konjsku opremu, koja je, "sva blještava od zlata, bogatog veza (*sic*) i dragog kamenja" pružala "vrlo prijatan prizor". Sama *čaršija*, ili bolje rečeno njena glavna arterija, bila je "ulica od jedne milje dužine, puna prodavnica svih vrsta fine ali suviše skupe robe, jer se ništa ne proizvodi ovde. [Bila] je natkrivena daskama koje su štitile od kiše, tako da se moglo trgovati po svakom vremenu."[21]

Od centralnog kanala poslovanja, koji je ponekad nazivan velikim ili glavnim bazarom (*büyük çarşi* ili *baş çarşi*), pružale su se druge trgovačke ulice. U svakoj ulici obično se nalazio drugi zanat ili grupa zanata, a prostor koji je dodeljivan nekolikim zanatima razlikovao se saglasno njihovom položaju u osmanskoj (i obično, mada ne uvek, muslimanskoj) hijerarhiji vrednosti. U Carigradu npr., prodavci rukopisa zauzimali su jednu ulicu, prodavci ćemera su držali drugu, čizmari treću; a postojale su i terzijska (krojačka) i ulica prodavaca ogledala itd. Iza ovih, na spoljašnjim rubovima proširene čaršije ili trgovačkog grada, a ponekad i odvojeno od nje, bili su smešteni profaniji zanati: prodavci namirnica a zatim kožari, štavioci, bojadžije, kovači, kazandžije, grnčari, sarači, rabadžije, kiridžije itd.; drugim rečima, zanati koji su imali redovniji i prisniji dodir sa seoskim (divljim) sektorima osmanskog društva.

Na profanu prirodu nekih od pomenutih zanimanja ukazuje činjenica da se psima, koje muslimani smatraju nečistim životinjama, rado dopuštalo da se skupljaju oko dućana mesara, krznara i kožara; ovi poslednji su međutim imali i praktičan razlog da to čine pošto su u bojenju kozje kože koristili pseći izmet. Druga indikacija polarizovanosti čaršije, plemenite u jezgru a proste na periferiji, dolazi od činjenice da je s jedne strane bila jezgro u koje su privlačeni bogati, pobožni i ugledni ljudi, a s druge strane žarište lopovluka, varaništva, palikućstva i izgredništva.

Poslovni poredak bio je koncentričan i hijerarhijski, sa najuvaženijim zanatima i s najbogatijim trgovcima blizu svetog središta – velike džamije ili

Sl. 5. Prizor iz čaršije, Carigrad, tridesete godine XIX veka. Izvor: Baratta [Baratti], *Bellezze del Bosforo*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

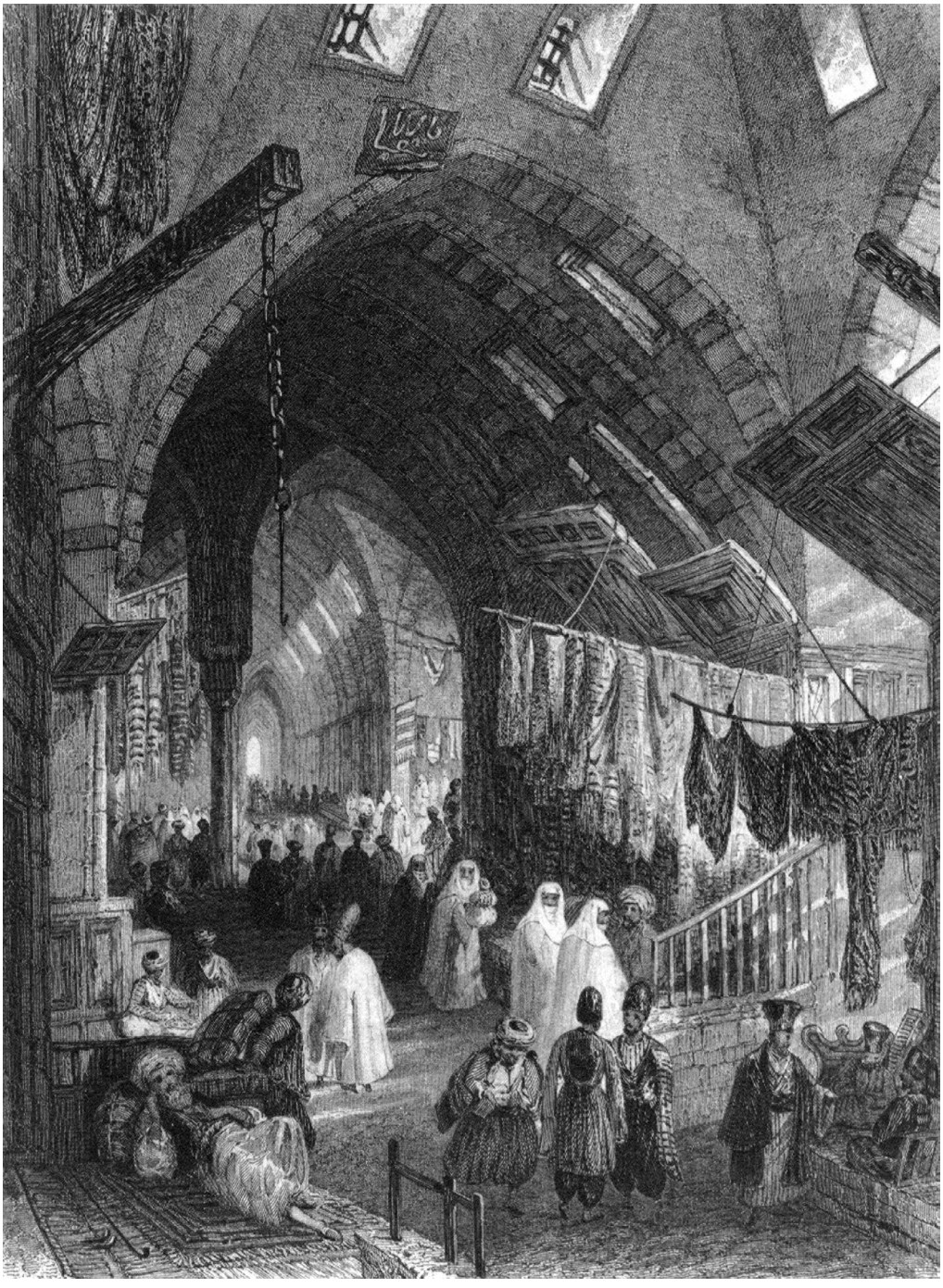

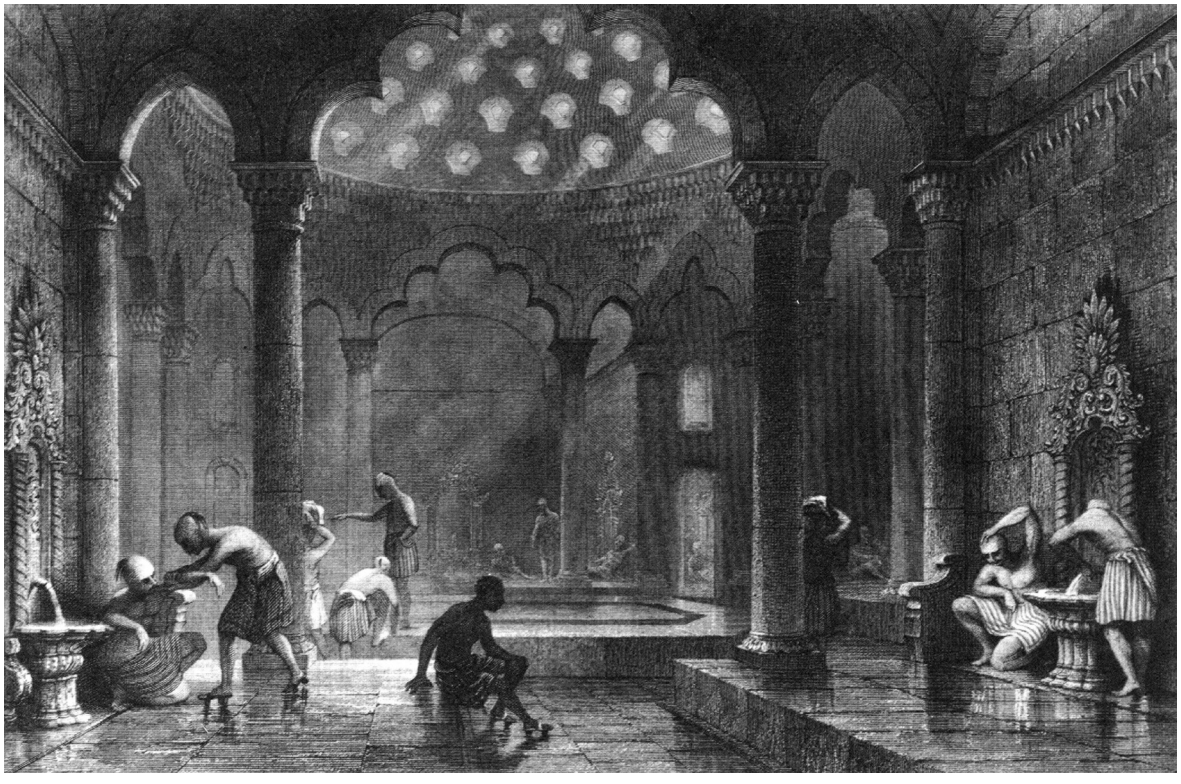

Sl. 6. Unutrašnjost jednog javnog kupatila, Carigrad, tridesete godine XIX veka. Slike 2, 3, 4 i 5 zajedno prikazuju važne aspekte kulture prestonice i urbane kulture uopšte. Izvor: Baratta [Baratti], *Costantinopoli Effigiata e Descritta.* Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

tekije – a s najprezrenijim najudaljenijim od središta; ženska pijaca je, obično, zauzimala poseban prostor jer su glavne ulice čaršije po običaju bile rezervisane za muškarce. Kao i u predrevolucionarnoj Evropi, među zanatlijama su bile česte svađe oko toga ko treba da ima bolje mesto na lestvici zvanja (oko reda u maršu na javnim smotrama). Učestalost i oštrina tih raspri potvrđuju važnost statusa u osmanskom društvenom poretku. Hijerarhijsko ustrojstvo povrh toga bilo je tradicionalističko po svojim posledicama, jer nije dopuštalo da se nova ili moderna roba nađe na povoljnijim mestima na tržnici.

Tradicija se tako dobrim delom sama obnavljala. Dodatno ju je osnaživalo to što je u trgovačkom gradu naglasak bio stavljen na religiju. Velika džamija je često bila deo kompleksa džamija, koje su, zajedno s pridodatim im višim školama (medresama), zadovoljavale potrebe trgovačkog grada za tradicionalnom podukom i javnom molitvom. Još jedan odraz islama, naročito naglaska koji je polagao na ritualno pranje i čistoću prilikom obrednih ceremonija, bile su javne česme i kupatila.

Javno kupatilo ili *amam*, produžetak rimskih *termi*, dobilo je novi život na Balkanu pod osmanskom vlašću. U nekim gradovima postsrednjovekovne za-

padne Evrope, na drugoj strani, ona su skoro cela dva stoleća držana zatvorena jer se verovalo da su rasadnici sifilisa i epidemijskih bolesti. Ali, čak i među Osmanlijama stav prema amamu je kao i stav prema čaršiji bio ambivalentan, pa su muslimanski učenjaci često osuđivali taj preostatak starijih mediteranskih civilizacija kao leglo poroka, sablazni i iskvarenosti. Međutim, morali su ga tolerisati zbog muslimanskih propisa o čistoći.

U blizini bazarâ i drugih središnih zdanja trgovačkog grada, obično se nalazilo nekoliko *hanova*, tj. konačišta u kojima su odsedali putnici i trgovci i držali svoje konje, kamile i robu. U evropskoj Turskoj od Budima do Konstantinije bilo je dve vrste *karavan-saraja*, jedni u kojima su putnici plaćali za svoj prosti obrok, i drugi – zadužbine pobožnih dobrotvora – u kojima je hrana deljena besplatno. Ove druge karavan-saraje su osnivale majka ili sestre sultana ili pak veziri i paše koji su triput vodili bitku protiv nevernika. Bilo da je bio prvog ili drugog tipa, karavan-saraj obično je bio kameno zdanje od prizemlja i sprata, sa kapijom kroz koju se ulazilo u centralno dvorište. Na čeonoj i s bočnih strana tog dvorišta nalazili su se kvadratni prostori, nalik klaustru. U svakom tom prostoru se nalazila velika središna prostorija u kojoj su primani gosti, levo i desno je bio niz malih pregrađenih prostora u kojima su posetioci i spavali i kuvali svoje obroke, a u svakom od tih malih prostora je postojala i niša kroz koju je gost mogao nadzirati deo štale u kome je držan njegov konj.[22]

Da bismo upotpunili našu sliku *čaršije* ili trgovačkog grada, okrenimo se opisu Beograda koji je dao jedan član britanskog Kraljevskog društva, dr Edvard Braun (Edward Brown(e) iz Londonskog koledža, posle posete 1669. Braun oslikava Beograd kao "veliku, jaku, dobro naseljenu i živu trgovačku varoš". On jeste, zaista bio veliki bar koliko i Sarajevo ili Iskib (Skoplje), mada dvaput ili triput manji od Soluna a čak deset puta manji od Carigrada. Braun dalje zapaža:

> Dolazeći u Beograd, prošao sam pored grada na vodi, pa zatim pored gornjeg grada, obadva velika, sa mnogo kula. Ulice, tamo gde je trgovina najživlja, pokrivene su drvenim krovom kao i u drugim trgovačkim mestima radi zaštite od sunca ili kiše. Sastoje se obično od dućana, koji su mali. Na niskoj tezgi, kao krojač u Engleskoj, sedi dućandžija i prodaje svoju robu kupcu koji ostaje napolju, retko kad ulazeći unutra. Video sam dve velike građevine od kamena, kao Berza, sa dva reda stubova jednim iznad drugog; bile su krcate espapom tako da su mnogo gubile od svoje lepote. Ima i dva velika bezistana, mesta gde se prodaje najskupocenija roba. Sagrađeni su u obliku katedrale i po unutrašnjosti liče na Staru berzu – gornji boj. Veliki vezir je u ovoj varoši sazidao lep karavan-seraj sa česmom u dvorištu, a u blizini i mošeju sa česmom

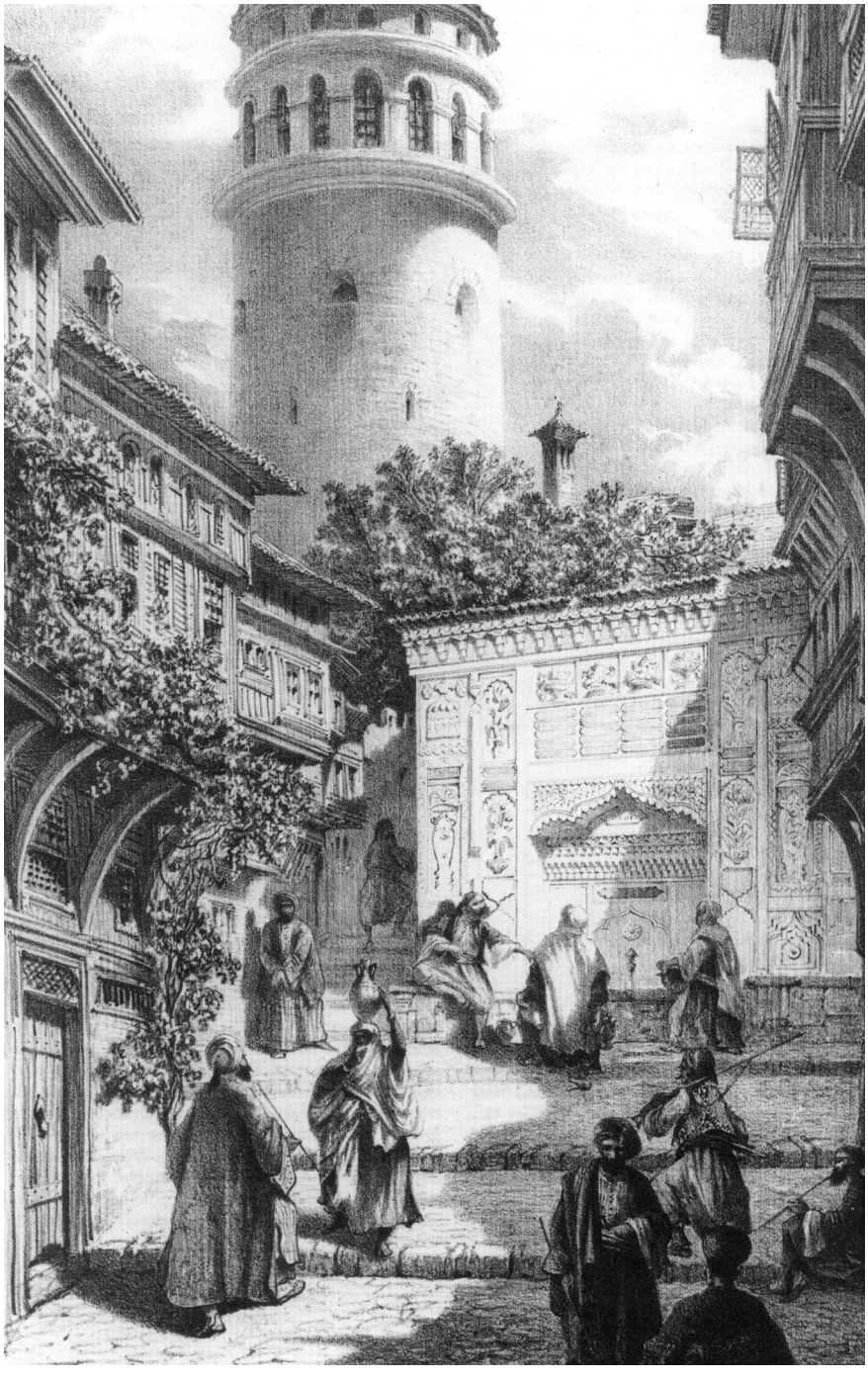

Sl. 7. Ulica u Galati, četrdesete godine XIX veka. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Départment des Imprimés, Gr.Fol.02.184: Eugène [Napoléon] Flandin, *L'Orient*, 4 toma (Paris: Gide et Baudry, 1853–1867), tom I, tab. 15. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

> ispred nje. To je bila prva mošeja koju sam imao prilike videti iznutra. Sazidao je i jednu medresu. Video sam jednog đaka u zelenoj haljini i sa četvrtastim turbanom, koji se razlikovao od drugih u znak odlikovanja. Mada se blizu većine varoši viđaju grobovi, palo mi je u oči da su kod Beograda mnogobrojniji no drugde zato što je jako naseljen i zato što ga je kuga nedavno morila.[23]

Kult, pleme i parohija

Odgovornost za održanje reda u čaršiji ležala je na predstavnicima centralne vlasti i na jednom ili više velikih zemljoposednika ili lokalnih uglednika. Trgovački i zanatlijski esnafi su prema tome uživali samo ograničenu autonomiju, koja je proširivana samo u meri u kojoj su oni bili kadri da mobilišu nezadovoljstvo svoga članstva i u kojoj su njihovi bogatiji i moćniji pripadnici uspevali da zasnuju savez s predstavnicima zemljoposedničkih interesa nastanjenim u gradu. Uspeh ovih drugih u nastojanju da uvećaju svoju moć, naročito u vreme rusko-turskog rata 1768–1774. i posle njega, odražava opšti politički uspon osmanskih zemljoposednika. On, međutim, nije doveo do stvaranja istinski samoupravnih municipaliteta.

Čaršija je tako samo površinski spadala pod upravu poslovnog reda trgovaca i zanatlija (*tüccar*). Umesto toga, kada je moć centralne vlasti oslabila, sposobnost gospodarenja je prešla na predstavnike ajanskih ili "feudalnih" interesa. Tako je došlo do delimičnog stapanja političkog i ekonomskog grada, ali rezidencijalne četvrti – *mahale* – nastavile su da žive odvojene i različite. Gradovi su bili tako podeljeni na tri tela: politički i feudalni kolektivitet, ekonomsku zajednicu i skup zajednica sa različitim moralnim porecima ili *mahale*. Potonje su prvenstveno bile središta ortogenetske konzervacije i transformacije, tj. tradicije i tradicionalnih načina promene.[24]

Zidine koje su bile izdvajale srednjovekovni "grad" ponekad su rušene; češće su puštane da propadaju. To je možda dovelo do redovnijih, ako ne uvek i više organskih, veza između političko-feudalne i ekonomske celine. Ali *mahale* (neki oblik ovog izraza prihvaćen je svuda na Balkanu, mada se kod Grka, čini se, češće upotrebljavala reč *platoma*) ostale su uzdržljive, svaka sa svojom džamijom, crkvom ili sinagogom; svojim javnim kupatilom; svojom pijacom; često i sa sopstvenim kapijama. Svakom mahalom upravljao je njen *šejh* ili *muhtar*, i svaku su u velikoj meri nastanjivale porodice koje su upražnjavale isti verski obred, bavile se istim zanimanjem ili vrstom zanimanja ili pak poticale od neke grupe sa sličnim etničkim ili geografskim poreklom.[25]

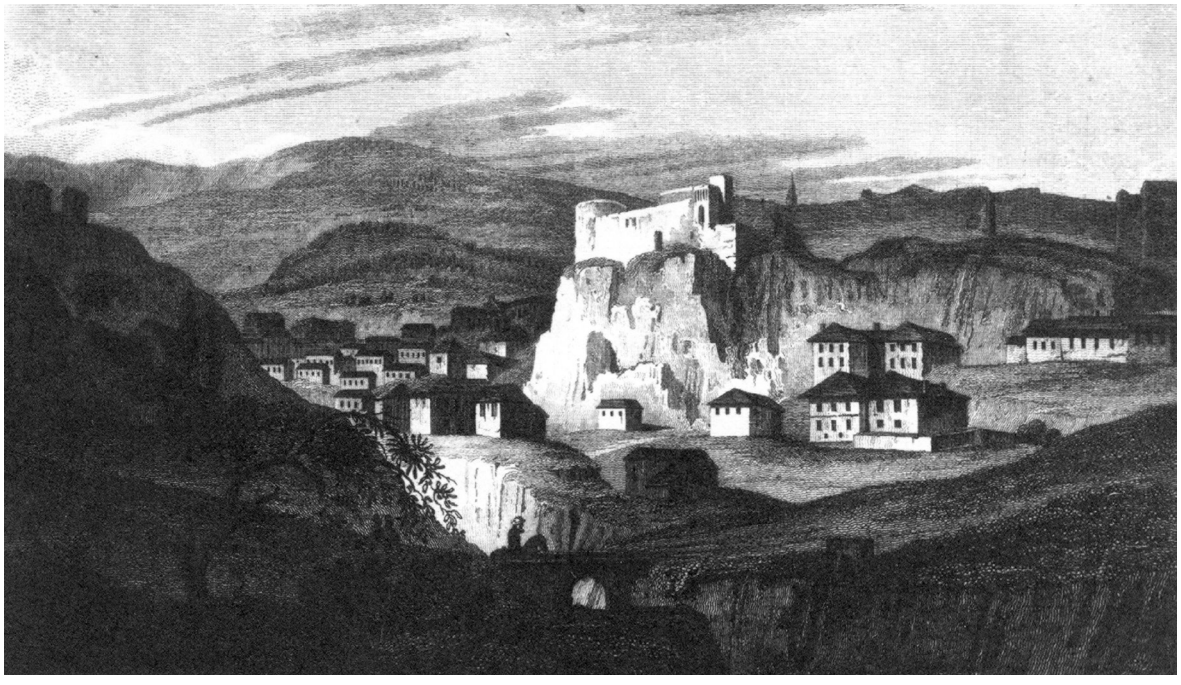

Sl. 8. Tvrđava Argirokastra (Gjirokastër), Napoleonovo doba. Izvor: Holland, *Travels*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja posebnih zbirki i arhivâ Bibliotekâ Univerziteta Ratgers.

Osmanski grad je stoga bio aglomeracija gradskih četvrti, sistem simbiotskog razvrstavanja: grozd geta koja su sva imala svoj skup bratovštinskih i verskih udruženja, svoje krivudave sokake i sumorne ćorsokake. Svaka mahala noću je zatvarala svoje kapije, a njihovi noćni stražari lupkali su toljagama po mračnim ulicama da bi uverili njihove nespokojne žitelje da je sve bezbedno, da nema uljeza. Svaka je bila dužna da se stara o svojim siromasima i siročadi, i svaka je nastojala da opremi svoje siromašne devojke mirazom i težila da nađe pristale muževe za svoje usedelice.[26]

Mahala je bila autonomna, ali je uživala autonomiju samo zato što je bila rezervoar tradicije, strukturno nepodobnija za uvođenje novina i od čaršije. Ona je negovala svoj mit o osnivaču ili dobročinitelju – istorijskom, legendarnom ili imaginarnom – i ponosila se rodoslovima svojih vodećih ljudi. Bila je to obično jednoverna zajednica, ponegde i s preostacima plemenskog jedinstva.

Plemenski duh bio je posebno izražen u varošima Epira i Albanije. Početkom XIX veka, na primer, jedan britanski trgovac koji je došao u Argirokastro (Gjirokastër), koji je tada možda imao dve hiljade muslimanskih i sto hrišćanskih porodica, ostavio je ova zapažanja:

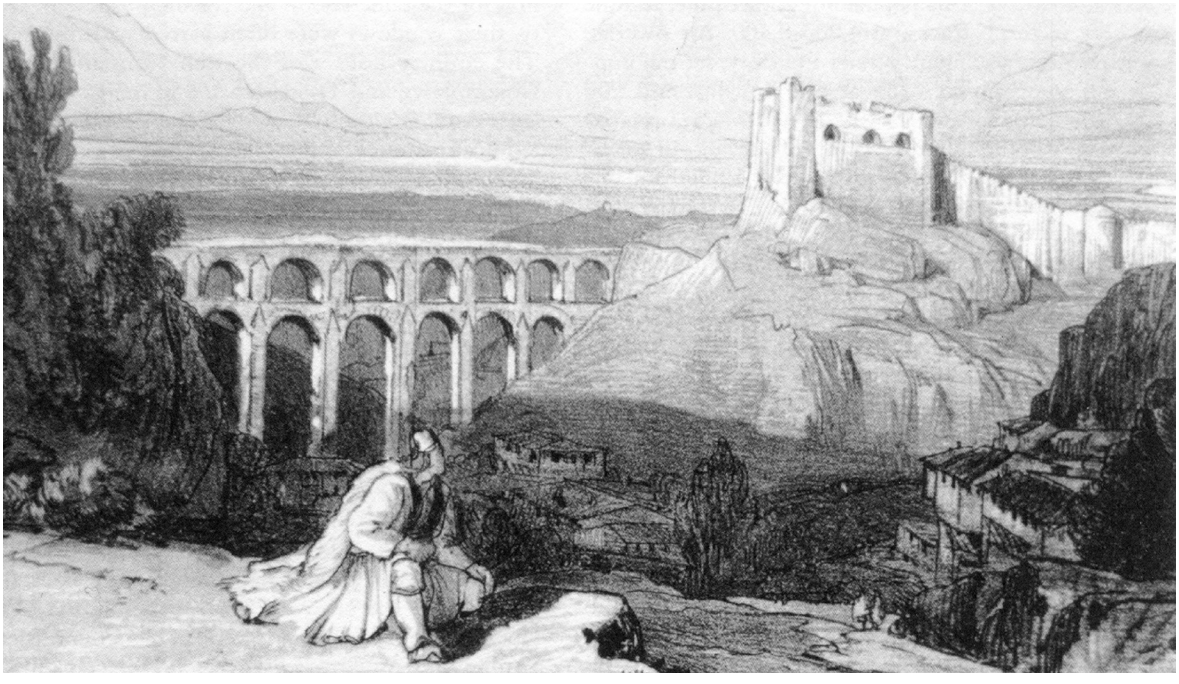

Sl. 9. Argirokastro kako ga je video jedan slikar pejzaža, četrdesete godine XIX veka. Izvor: Lear, *Journals*.

> Argirokastro zauzima veliku površinu, budući da se sastoji od odvojenih skupina kuća, koje jednu od druge štite duboki useci. Planina na kojoj se nalazi je gola i neplodna, pa je teško zamisliti nepovoljniji položaj, osim ako se nemaju u vidu beskonačne raspre između albanskih fisova, jer ovde zavađene porodice, razdvojene jedna od druge stenama i usecima, mogu negovati svoje kavge iz godine u godinu a da zbog toga nemaju nikakvih stvarnih posledica.[27]

Verska i etnička policentričnost možda su bile glavni činilac zbog kojega osmanski grad nije nikada uspeo da postane autonomna komuna. Održavanje gradova kao aglomerata odvojenih i različitih četvrti bio je način na koji je država osiguravala svoju vlast; u kasnije vreme to je možda bio i način postupanja ajana. Dokle god su geta ljubomorno čuvala svoju odvojenost, nije bilo verovatno da će se konstituisati kao komuna i suparnička sila.

U podeli grada na autonomne četvrti ogledala se organizacija osmanskog društva na bazi religije i društvenog "stanja". Ona je takođe bila i odraz čovekove težnje da okonča prevrtljivost istorije.

Pošto su njihove teritorijalne države uspele da ih liše nekih od samoupravnih prava, zapadnoevropski gradovi lagano su se kretali ka ostvarenju načela jednakosti pred zakonom. Putem engleske, francuske i Zapadne političke i socijalne revolucije kao i industrijske revolucije, oni su naposletku postigli svoj cilj.

U Osmanskom carstvu stari poredak je takođe bio podriven, mada pod unekoliko drukčijim okolnostima. Promene su tu imale svoje korene u laganoj tendenciji rasta balkanskog hrišćanskog stanovništva, dok je muslimanska populacija ostajala ista ili se smanjivala, ispoljenoj posle sredine XVII veka. Jedno kraće vreme tu tendenciju osujećivalo je prelaženje mnogobrojnih albanskih, bugarskih, grčkih i crnogorskih gorštaka na islam kao i bežanje Grka, Vlaha i Južnih Slovena u druge zemlje da bi izbegli preveravanje ili smrt. Demografski pomak u korist hrišćana tako je bio tek jedva uočljiv u seoskim okruzima, ali je bio vrlo realan u mnogim gradovima.

Posredna svedočanstva ukazuju – a to ostaje da se i statistički dokaže – da je u osmanskim gradovima, kao i u gradovima uopšte, stopa smrtnosti bila obično viša, a stopa rađanja niža nego u seoskim područjima. Osim toga, stopa rađanja je možda bila viša, a stopa smrtnosti niža, kod hrišćana nego kod muslimana. Među objašnjenjima za tu verovatnu razliku jeste i činjenica da su muslimani bili glavni ratnici, dok su hrišćani sve manje i manje korišćeni kao borbena sila; hrišćani su tako manje često umirali u borbi. Drugo, kod muslimana je bila viša učestalost veneričnih bolesti, a venerične bolesti izazivale su neplodnost. Najzad, muslimanska institucija višeženstva manje je pogodovala visokoj stopi rađanja nego monogamna hrišćanska porodica.[28]

Da bi popunila svoje gradove, vlada je morala da dopusti kršenje načela segregacije. Kada se usled dugotrajnog tursko-mletačkog rata za Krit (Kandijski rat) muslimansko stanovništvo Sofije smanjilo, hrišćanski Bugari prešli su u neke od muslimanskih mahala. Godine 1669, štaviše, Mehmed IV izdao je ferman kojim je odobrio naseljavanje Jevreja i hrišćana u muslimanskim mahalama, a hrišćani su se ubrzo počeli naseljavati i po muslimanskim četvrtima drugih osmanskih gradova.[29] Krajnja posledica slabljenja načela segregacije možda je bila ta da je podstaklo latentnu sklonost uvođenju novina.

Poznavanje pojave mahala može nas osposobiti i da napravimo razboritu procenu u pogledu veličine osmanskih gradova. Posle Barkanovih (Ömer Lûtfi Barkan) studija o osmanskoj demografiji,[30] nesigurnosti su znatno umanjene, ali samo za šesnaesti vek. Osmanski popisni defteri za sedamnaesti i osamnaesti vek nepouzdani su, nepotpuni, ili ih i nema, pa analiza gradskih četvrti može biti plodotvoran pristup urbanoj demografiji.

Godine 1477, kada je grad Iskib (Skoplje) bio podeljen na 33 muslimanske i 12 hrišćanskih mahala, muslimanska mahala imala je prosečno 20, a hrišćanska mahala prosečno 25 kuća.[31] Sredinom sedamnaestog veka, Sarajevo je, prema nekim opisima putnika, imalo 104 mahale i 4.000 kuća ili 38,6 kuća po mahali, a u jednom izvoru iz osamnaestog veka se ponovo procenjivalo da prosečna sarajevska mahala ima manje od 40 domova.[32]

Osmanski upravni činovnik iz XVII veka Evlija Čelebija, na drugoj strani, pripisivao je osmanskoj gradskoj mahali, ma gde se nalazila, od nešto manje od 100 pa do preko 200 kuća. Čelebija, uopšte uzev, nema mnogo osećaja za brojeve i često preteruje, ali njegove procene broja mahala u raznim gradovima, mada ne i broja kuća u svakoj mahali, su u isti mah i razložne i kompatibilne sa uporedivim podacima iz drugih izvora. Zabeležimo stoga njegovu procenu broja mahala u nekoliko gradova oko sredine XVII veka: Iskib (Skoplje) 70, Čorlu 30 (15 muslimanskih i 15 hrišćanskih), Vidin 24 (19 muslimanskih, 4 hrišćanske i 1 jevrejska), Silistrija 24 (13 muslimanskih, 10 hrišćanskih i 1 jevrejska), Monastir (Bitolj) 21, Nikopolj 17 (11 muslimanskih i 6 hrišćanskih), Silivrija 17, Šumen 10, Razgrad 10, Atina 8, Burgas 6 i Florina (Lerin) 6.[33]

Prosečna mahala imala je između 25 i 50 kuća u svim gradovima, osim u najvećim i nekim veoma starim kao što je Atina, gde je ponekad možda bila veća. Ova procena štaviše verovatno bi bila odgovarajuća za celo razdoblje od 1550. do 1800, mada je broj, nesumnjivo, stalno fluktuirao zbog učestalosti i žestine požarâ.

Ako je naše pretpostavljanje (na osnovu onoga što ćemo kasnije kazati za Beograd) da prosečan broj osoba koje su stanovale u jednoj gradskoj kući nije prelazio 7, generalno ispravno, stanovništvo jednog balkanskog grada treba da je bilo: približno 25-50 x 7 x broj mahala + broj vojnika u gradskom garnizonu.

Znajući, na osnovu jednog deftera u Ankarskom arhivu (na koji nam skreće pažnju J. Nemet [J. Németh]), da je grad Vidin (rimska Bononia, srednjovekovni **Бдинь**) g. 1586 (994. hidžretske) imao 669 muslimanskih, 269 hrišćanskih, 31 jevrejsko i 27 romskih domaćinstava,[34] mi možemo proceniti vidinsko stanovništvo bez garnizona na 6.972 osobe. Znajući, takođe, da je sredinom sedamnaestog veka Vidin imao 24 mahale, mi ćemo proceniti njegovo stanovništvo u to vreme, bez vojske u kasarnama, na 4.200 do 8.400 osoba. Jedan austrijski vojni obaveštajac, Franc Ksaver Pokorni (Franz Xavier Pokorny), procenio je g. 1784. vidinsko stanovništvo na 800 muslimanskih i 900 hrišćanskih kuća, sa 400 Arnauta (verovatno Albanaca) u predgrađima.[35] Na osnovu naših proračuna, taj obračun davao bi Vidinu 12.300 stanovnika, ne računajući Jevreje i vojnike garnizona. Naginjemo pretpostavci da je grad g. 1586. imao 8.000 žitelja, oko sredine XVII veka 8.000–9.000, a g. 1784. 14.000–15.000 žitelja.

[U neobičnom rastu Vidina tokom osamnaestog veka odražavaju se rast trgovine na Dunavu i Crnom moru i ekspanzija suvozemne trgovine na Balkanu. Ali porast kapitala u Vidinu je, kao i u Beogradu, u nj privukao i nosioce prinude ili "proizvodnje zaštite". Porast grada posle 1784. g. ne bi mogao biti ta-

ko veliki da nije bilo priliva "proizvođača zaštite" i njihovih pomagača.] Mi tako možemo primetiti da je g. 1784. hrišćanski element Vidina bio tek neznatno manji nego muslimanski čak i kad se u obračun uzmu vojnici (a veći od muslimanskog bez vojnika). U vremenu smutnji između 1788. i 1830, međutim, muslimanski element je narastao, delimično možda zahvaljujući doseljavanju muslimanskih izbeglica iz ustaničke Srbije. Nikolaj Todorov tako piše da je takozvani popis iz 1831. pridavao Vidinu 6.095 haračkih glava (tj. muških i uglavnom odraslih osoba).[36] Taj broj govori da je grad u to vreme imao ukupno stanovništvo od približno 20.000.

Odvojeni i nejednaki

Da bismo stekli potpuniju predstavu o balkanskom gradu pod osmanskom vlašću – to jest, u doba *Ancien Régime*-a – moramo preći sa gradske četvrti na kuću, njenu unutrašnjost i spoljašnji izgled. Predlažem da počnemo s prototipom, kućom u Carigradu ili Jedrenu.

Kao i u drugim osmanskim gradovima, kuće u Carigradu bile su nanizane duž uskih, prašnjavih, krivudavih ulica od kojih ih je ponekad odvajala podloga od dasaka koja je bila toliko široka da se njom mogla kretati jedna osoba. Kuće nisu bile numerisane, a čak i najotmenije među njima, primećuju Evropljani, obično nisu imale grb.

Tokom čitavog razdoblja 1500–1800. stambolske kuće bile su građene uglavnom od drveta i zemlje uprkos tome što su se kamen, cigla i kreč mogli nabaviti u okolini. Kuće bogatih međutim obično su imale temelje i prizemlje od kamena, uglavnom kao predostrožnost protiv opasnosti požara; iz istog razloga, a i u svrhu bezbednosti, njihovi prozori često su bili zagrađeni gvozdenim rešetkama. I ladanjske kuće bogatih carigradskih Grka, Jevreja i Turaka u vencu sela koji je ukrašavao obe obale Bosfora bile su sličnog izgleda.

Usmerenje ka gradnji kuća od kamena ili opeke, tipično za razvoj gradova u zapadnom Sredozemlju i severnoj Evropi tokom šesnaestog, a osobito sedamnaestog i osamnaestog veka, nije se materijalizovalo na Balkanu, osim u smislu da su neke carigradske kuće bile građene naizmeničnim slaganjem kamena i opeke i u celini premazivane krečnim premazom. Građevinsko drvo koje se koristilo, bar kad je reč o boljim kućama, bilo je skoro uvek hrastovo i obično se usađivalo u plitke zidane temelje. Praznine između greda ispunjavane su zemljom u koju se mešala pleva (ili kudelja). Unutar kuće, podovi su bili drveni. Krovovi su pokrivani valjkastim crvenim crepom, kao na jugu Francuske.

Sl. 10. Carigrad (Istanbul) i varoši i sela na Bosforu. Izvor: Baratta [Baratti], *Costantinopoli Effigiata e Descritta*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

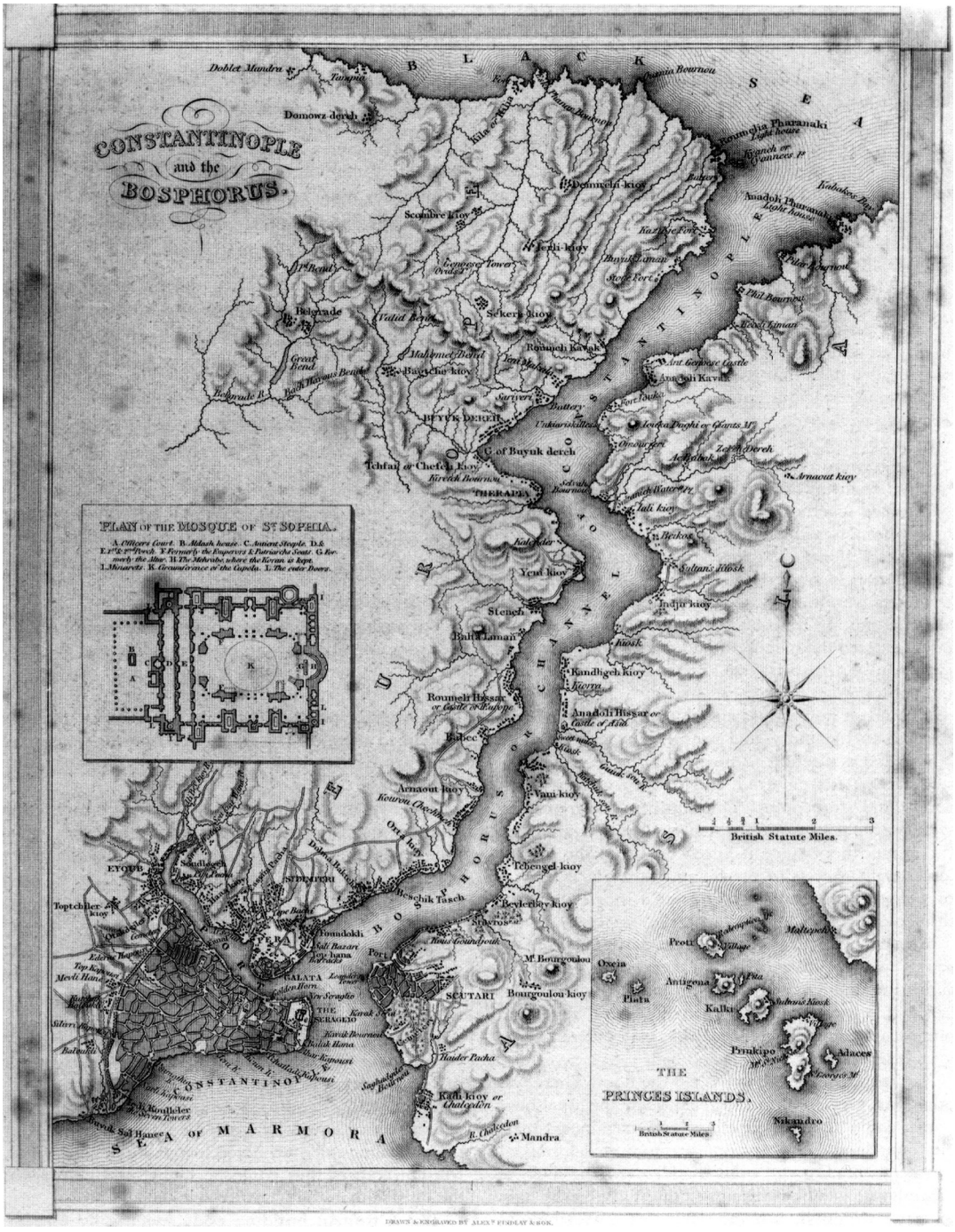
CONSTANTINOPLE
and the
BOSPHORUS.
PLAN OF THE MOSQUE OF ST SOPHIA.
A. Officers Court. B. Adlash house. C. Ancient Steeple. D. & E. 1st & 2nd Porch. F. Formerly the Emperors & Patriarchs Seats. G. Formerly the Altar. H. The Mehrabe, where the Koran is kept. I. Minarets. K. Circumference of the Cupola. L. The outer Doors.
BLACK SEA
EUROPE
ASIA
BOSPHORUS OR CHANNEL
CONSTANTINOPLE
SEA OF MARMORA
Doblet Mandra
Domowz-dereh
Scombre kioy
Belgrade
Great Bend
Bagtche kioy
Sekere kioy
Roumeli Kavak
Anadoli Kavak
Buyuk Dereh
G. of Buyuk dereh
Tchfan or Chefeli kioy
THERAPIA
Yeni kioy
Stench
Balta Liman
Roumeli Hissar or Castle of Europe
Anadoli Hissar or Castle of Asia
Kandligeh kioy
Indji kioy
Sultan's Kiosk
Arnaout kioy
Vani kioy
Tchengel kioy
Beylerbey kioy
Beschik Tasch
Foundokli
Galata
Scutari
Bourgoulou kioy
Mandra
Kadi kioy or Chalcedon
Eyoub
Toptchiler kioy
Kouleler
British Statute Miles.
THE PRINCES ISLANDS.
Proti
Oxeia
Plata
Antigona
Kalki
Prinkipo
Adaces
Nikandro
British Statute Miles.
DRAWN & ENGRAVED BY ALEX.R FINDLAY & SON.

Mnoge kuće u Carigradu bile su veoma male, naročito u gusto izgrađenim četvrtima pored Zlatnog Roga, a najveći broj je bio od slabe građe. Iza tog načina življenja leži činjenica da je nomadski i polunomadski život još uvek privlačio kako Turke tako i neturke. Možda ga podjednako objašnjava i široko rasprostranjeno verovanje da je greh i čin oholosti praviti kuću koja će nadživeti svog graditelja – *tenendo per peccato il fare stanze private durabili per più della vita di un uomo* po rečima mletačkog senatora Kostantina Garconija.[37] Ledi Montegju nudi treće objašnjenje, koje ima veze s prethodnima, ali se suštinski razlikuje: "Svaka kuća je posle smrti njenog gospodara na raspolaganju Sultana pa se niko ne trudi da u nj ulaže mnogo novca kad nije siguran da će njegova porodica imati neke koristi od toga. Jedino o čemu misle jeste da sagrade udobnu kuću i da traje dok su živi, a sasvim im je svejedno da li će se srušiti godinu dana kasnije."[38]

Napose, muslimanska tradicija držala je da treba praviti razliku između javnih i privatnih zdanja. Pošto su građeni u slavu Boga i na dobrobit velikog broja ljudi, džamije, česme, javna kupatila, karavan-saraji i bezistani trebalo je i da odražavaju tu slavu i dobrobit. S druge strane, privatne zgrade trebalo je graditi od prostih i trošnih materijala (kože, gline, blata, ili drveta) kao znak prolaznosti pojedinca i njegovih materijalnih ostvarenja. Taj nazor odaje predmodernu psihologiju, toliko različitu od psihologije (ili *mentaliteta*) Renesanse, čija jasna preferencija za kamena zdanja govori o antropocentrizmu i kultu individualnosti.[39]

Osim u najsiromašnijim muslimanskim porodicama, u kojima su dvojica ili više braće, ili otac i sin, mogli živeti zajedno sa svojim porodicama, mladi muslimani su čim bi postali spremni za ženidbu jedva čekali da odu od oca i braće i sagrade svoju kuću. Pošto su kuće od kamena ili cigle bile skuplje, i tražile više vremena za gradnju, mladi ljudi su se obično opredeljivali za drvenu gradnju. Dugoročno gledano, međutim, oni su verovatno trošili podjednako ili više nego što košta čvršća kuća, pošto bi prvo bondručno zdanje, verovatno, stradalo u požaru i moralo biti nadomešteno drugom, a ponekad i trećom kućom za jednog kratkog životnog veka.

Prostranije kuće, tj. domovi srazmerno bogatih, obično su bile prijatna mesta za život, sa tačno određenim unutrašnjim rasporedom. Takva boravišta su bila podeljena na dva dela, kuću gospodara ili *mušku* kuću i odaje za žene, pri čemu ih je povezivao uski prolaz. U manje bogatim domovima razlika između muških i ženskih odaja je pravljena, ali su i jedne i druge bile u istoj zgradi. U svakom slučaju, prozori ženskih soba bili su okrenuti prema bašti iza kuće i tako nedostupni pogledima javnosti. Pored toga, žene su retko izlazile na ulice u mahali jer su mogle prelaziti iz kuće u kuću bezbrojnim baštenskim stazama.

Sl. 11. Primaća soba jedne porodice u unutrašnjosti: Bebrovo, Bugarska, šezdesete godine XIX veka. Izvor: Kanitz, *Donau-Bulgarien*, tom III.

Gradska kuća obično je bila oivičena galerijama, koje su vodile do pojedinih soba. Prizemlje je obuhvatalo kuhinju, sobu za primanje stranaca (gostiju), štalu i živinarnik, prostoriju za pranje rublja, i ostave. Stambene odaje porodice su bile na spratu, koji je imao veću površinu od prizemlja pošto je bio ispušten u odnosu na niže zidove kuće. U stambene odaje se pristupalo kroz vrata čija je osnova bila za oko stopu niža od praga.

Uz jedan ili više zidova sobe (ili soba) za primanje se nalazila platforma ili *diván*, uzdignuta za stopu ili dve iznad poda. Oko tri stope širok, divan je bio zastrt ćilimom i ukrašen lepim tkaninama kao i s jednim ili više redova jastuka, presvučenih brokatom ili vezenom tkaninom. Služio je i kao sofa i kao ležaj.

Ćilim je obično prekrivao i pod. Nameštaja je inače bilo vrlo malo, mada su se najbogatiji domovi mogli podičiti osvežavajućim i raskošnim mermernim šedrvanom i razmetati s jednim ili više lepo opremljenih kupatila. Na drugoj strani, čak i prosečnu gradsku kuću osvetljavala je i činila vedrom svetlost mnogobrojnih prozora. Loša strana bilo je to što su se prozori često slabo zatvarali pa je kroz kuće bila promaja.[40]

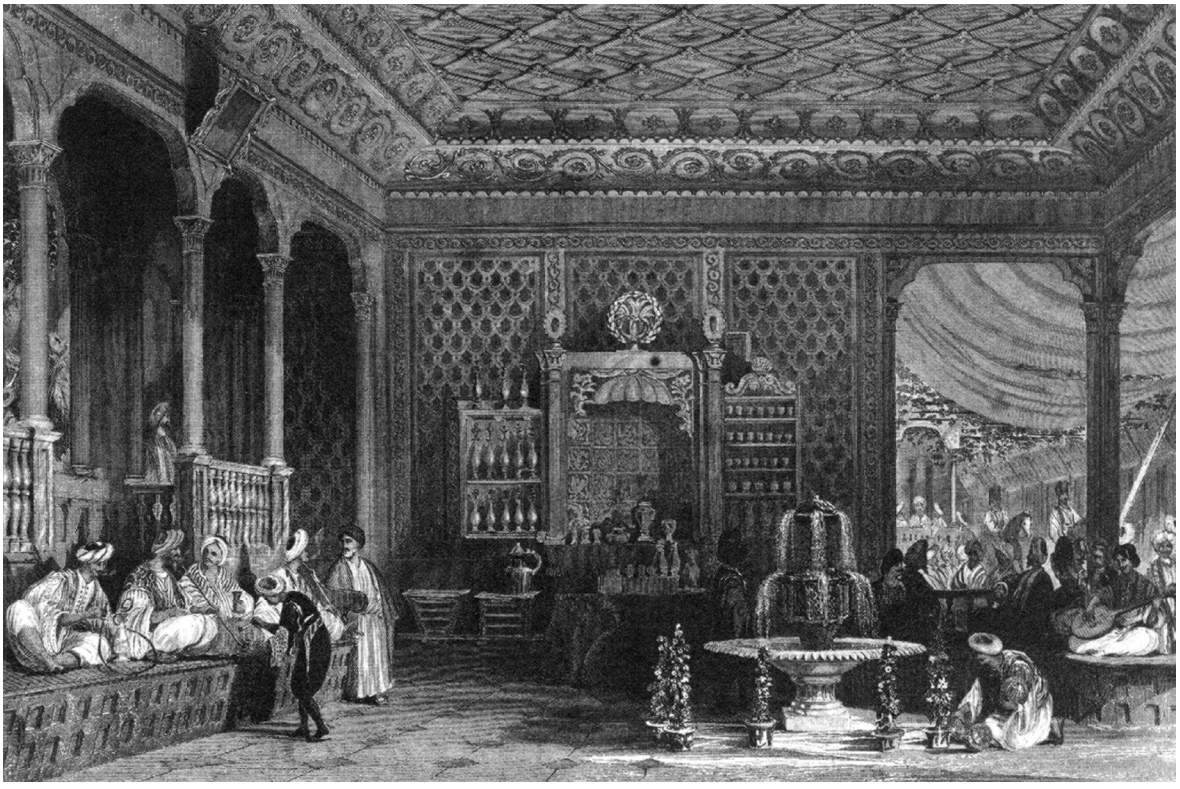

Sl. 12. Unutrašnji izgled kafane u Carigradu, tridesete godine XIX veka. Izvor: Baratta [Baratti], *Costantinopoli Effigiata e Descritta*. Mnoge stambolske kafane bile su skrivene od očiju javnosti budući da su ih zaklanjale brijačnice. Kafa se obično kuvala "na maloj vatri od ćumura" dok su mušterije sedele na "klupama i stolcima (od 12 inča visine)". Pošto su bile mesta za razgovor i središta otpora vlastima, kafane koje nisu imale dozvolu za rad često su zatvarane. *Cf.* Charles McFarlane, *Constantinople in 1828: A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces, with an Account*

Većina gradskih kuća nije imala ognjište ili dimnjak. Gradski žitelji su se umesto toga grejali pomoću jedne vrste suda od bakra ili pečene gline, zvanog *mangal*, koga su obično postavljali blizu divana. Opšti običaj carigradskih Grka i Jermena, a i nekih Turaka, bio je da prekriju raspaljeni ćumur u mangalu pepelom kako bi umanjili toplotu, stave mangal ispod okruglog ili četvrtastog stola, a potom prebace ćilim i stolnjak preko stola. Ćilimi, koji su padali sve do poda, postajali su žarište toplote.

Žene iz domaćinstva su mnoge svoje poslove obavljale sedeći kraj mangala, sa stopalima i kolenima ispod toplih ćilima. Pored mangala su primale i svoje prijateljice i obedovale, a uveče se cela porodica okupljala oko pokrivenog mangala da razgovara, ogovara i razmeni novosti. Tako je mangal bio glavno sredstvo usmenog opštenja na nivou porodice,[41] dopunjujući amam, kafanu i čaršiju koji su bili glavna sredstva usmenog opštenja na javnom nivou.

Razmatranje gradske kuće nije celovito ako se nešto ne kaže i o vrtnoj tradiciji istočnog i južnog Balkana, koja je bila deo opšte zapadnoazijske i mediteranske tradicije, starije nekoliko milenija od osmanske, ali sada otelovljene

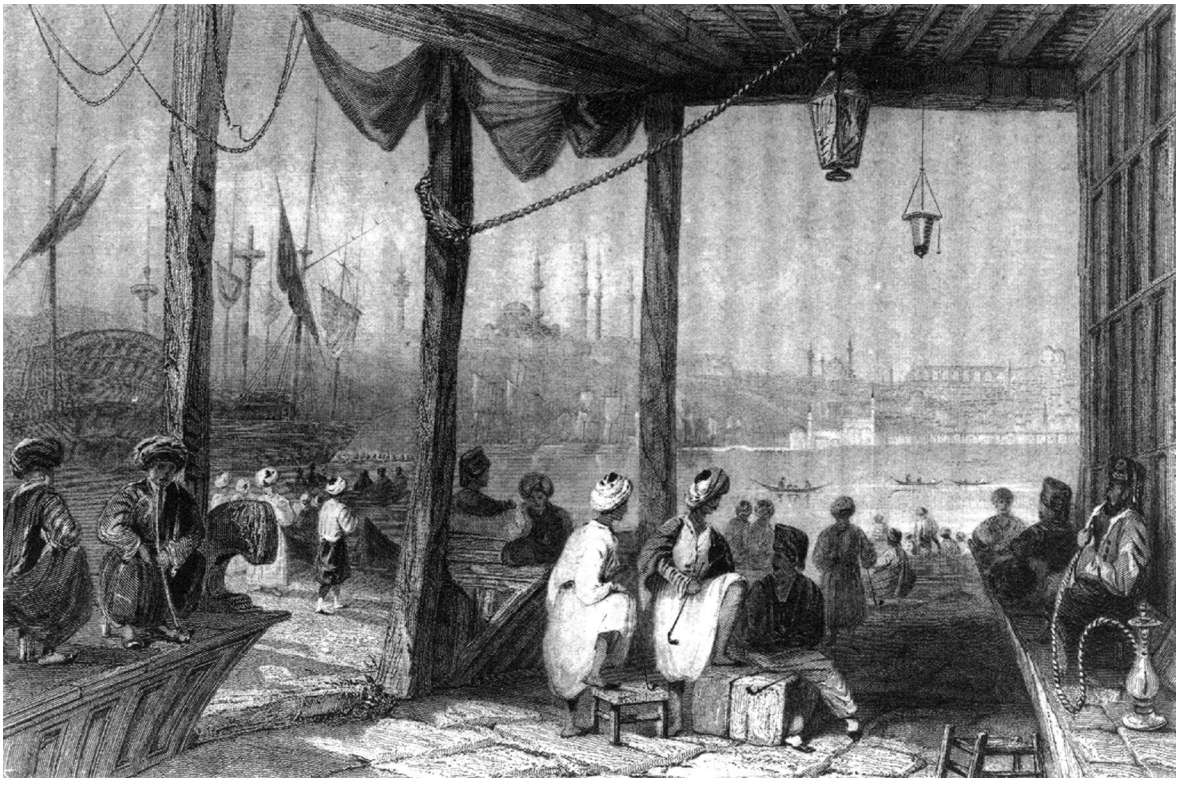

of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire, 2 toma (London: Saunders and Otley, 1829, II izd.), tom II, 33–34.

Sl. 13. Kafana-senica (*ćoška*) **u carigradskoj luci, tridesete godine XIX veka. Izvor: Baratta** [Baratti], *Bellezze del Bosforo*. **Sl. 12 i 13 reprodukovane su zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.**

u njoj. Ta tradicija je na osmanskom Balkanu dobila izraz u shvatanju da svaka kuća treba da ima svoju baštu.

Tako su čempresi privatnih carigradskih vrtova izdaleka pružali prekrasan prizor posmatraču, a u šesnaestom veku je mletački ambasador Katarino Zeno (Catarino Zeno) mogao porediti sarajevske bašte s vrtovima ljupke Padove. U nekim gradovima, kao što je Skoplje sedamnaestog veka, ispred skoro svakog dućana je bilo bašti sa cvećem. Još čuvenije su bile plovdivske bašte, dok su se Mesemvrija i Štip u to doba ubrajali u male "vrtne gradove."[42]

Na pokušaje da se istakne lepota prirode nije se gledalo kao na čin oholosti nego kao na priznavanje Božje veličine. S druge strane, osmanske vlasti nisu odobravale – preduzimale su i kaznene mere da obeshrabre – gradnju kuća sa upečatljivom ili neobično privlačnom spoljašnošću. Ali vladajuća pravila su promovisala nejednakost ili asimetriju. Tako su muslimanske zgrade mogle biti više i spolja privlačnije od hrišćanskih.

Osmanski zakon o gradnji izričito je zabranjivao da hrišćani poseduju visoke zgrade. Dosetivši se, hrišćani u nekim osmanskim gradovima, kao što je Plovdiv, kopali su duboke temelje za svoje crkve, koje im je, povremeno, do-

puštano da sagrade ili obnove. Ukopavanjem u zemlju, hrišćanske svetinje su mogle da se saobraze sa zakonom koji je zabranjivao da nadvisuju muslimanske kuće. Hrišćanima je bilo zabranjeno i da koriste zvona u svojim crkvama; njihov upečatljiv zvuk, postojala je bojazan, mogao bi uvećati estetsku vrednost crkve i time umanjiti dostojanstvo džamije i islama.

Na privatnom nivou, muslimani su mogli bojiti svoje kuće živim bojama: belom, žutom, svetloplavom, ružičastom i crvenom. Grci, Jermeni, Jevreji i drugi nemuslimani su mogli koristiti samo crnu, tamnosmeđu ili sivu. U Carigradu, jedan propis iz 1725. g. dozvoljavao je da se muslimanske kuće dižu do visine od dvanaest *zira** (približno devet metara), dok je nemuslimanske ograničavao na devet *zira*, a dućane svodio na visinu od četiri *zira*. Gledano u pojedinostima, ti propisi su se razlikovali od grada do grada, ali je svuda bio na delu princip muslimanske superiornosti.[43]

Opšta zakonska nejednakost ili asimetrija pogodovala je stvarnim razlikama i kada formalni propisi nisu određivali neku posebnu nejednakost. To je naročito bio slučaj u provincijskim gradovima. Npr. u gradovima-svratištima i palankama pored Morave između Aleksinca na jugu i Dunava na severu, kao i pored Drine, kuće muslimana su, kao što bi se i očekivalo, bile i veće i lepše od kuća njihovih hrišćanskih suseda. Austrijski dokumenti iz 1783. i 1784. g. pokazuju da su muslimanske kuće u varošima tih područja imale obično bar dve sobe i srazmerno veliku kuhinju; ponekad su imale i sprat, dok su hrišćanske kuće bile skoro sve prizemnice. U Ubu, skoro svaka muslimanska kuća imala je dve sobe i dobru štalu; u Smederevu, muslimanske kuće su obično imale kuhinju, staju ili štalu i dve do tri prostorije povrh toga.

Dok su neke bolje muslimanske kuće u unutrašnjosti imale *divan* i krov od ćeramida, hrišćanima je bio nepoznat luksuz sofe i skoro svi su pokrivali krovove slamom ili trskom. Soba u muslimanskoj kući obično je imala dva ili tri prozora – po pravilu dve stope visoka i dve stope široka, sa oknima od hartije ("pendžerlije"); staklenih prozora nije bilo, izuzev kod najbogatijih muslimana. Hrišćanske kuće, na drugoj strani, po pravilu nisu imale više od jedne prostorije i kuhinje a imale su i manje prozora po prostoriji. Povrh toga, hrišćanske kuhinje su bile manje od muslimanskih. U Smederevu su hrišćanske kuće bile – kao i drugde – manje od muslimanskih ali bolje od uobičajene hrišćanske gradske kuće, zato što su brojni smederevski hrišćani živeli u srazmerno povoljnim uslovima – zarađujući za život kao krčmari ili od trgovine s Ugarskom.

Nejednaka ili asimetrična raspodela bogatstva između hrišćana i muslimana dolazi do izraza i u činjenici da mnogi niški hrišćani uopšte i nisu imali kuću, nego su živeli u podrumima ili podzemnim skloništima, koje su iznajmljivali od muslimanskih dućandžija. Povrh toga, ako su se hrišćanski gradski

domovi u provinciji obično sastojali od samo jedne prostorije i kuhinje, seoske hrišćanske kuće često su se sastojale od jedne jedine prostorije koja je služila i kao kuhinja.[44] Ta činjenica možda objašnjava zašto balkanski Sloveni nisu imali slovensku reč za prostoriju i što su, umesto nje, koristili tursku reč *ode* (koja je u slovenskim jezicima postala "odaja" ili "oda") ili mađarsku reč *szoba* (koja se u srpsko-hrvatskom piše "soba", a izvedena je možda od srednjelatinske *stupa* ili starovisokonemačke *Stube*).[45] Drugim rečima, pojam sobe je na slovenski Balkan mogao da prodre samo preko osmanskog uticaja na jugu i mađarskog uticaja na severu.

Varoš ili predgrađe

Poluseoska predgrađa, koja su nicala iza sukcesivnih urbanih prstenova od tvrđave, agore, čaršije i mahala, ocrtavaju još jedan vid nejednakosti. Da bismo jasnije razabrali taj vid, bacimo najpre pogled na balkansko predgrađe u predosmansko doba.

Srednjovekovni balkanski gradovi obično su imali dva dela, tvrđavu–agoru ili političko-verski gornji grad i trgovinski donji grad. U Vizantiji je gornji grad nazivan izrazom *kástron* ili, u njegovom latinskom obliku, *castrum*. Sloveni su ga nazivali **градь**,[46] što je izraz koji je možda srodan reči *agorá* i koji je izvorno označavao mesto okupljanja radi zaštite ili društvenog opštenja.[47] Kasnije, **градь** je stekao specifično značenje citadele, zamka i tvrđave; naposletku, došao je do toga da znači grad. U redovne stanovnike *kastrona* ili *grada* su spadali zvaničnici, vojnici vladarevog garnizona i kaluđeri i druga sveštena lica. Zapravo, tvrđave su postale stalna naselja delimičnim odeljivanjem ljudi koji se bore i ljudi vere od zemljoradnika i stočara.

Te vojničko-verničke zajednice su privlačile putujuće trgovce i zanatlije, uključujući tu i strance iz primorskih gradova, od kojih su se neki naselili u onome što je postalo donji grad ili ekvivalent zapadnoevropskog *suburbiuma* ili *burgusa*. U Vizantiji ponekad nazivan ἐμπόριον, donji grad je u Bosni nazivan **подьградиѥ** što doslovno znači mesto ispod grada. Tako se "podgradije" tvrđave Zvonik (na mestu današnjeg Zvornika) nazivalo Podzvonik (u italijanskim dokumentima Sotosuonich).[48]

Kada je neko podgrađe imalo važnu ulogu u trgovini, ili kad je neko tržno mesto postalo nezavisno od najbliže tvrđave, Južni Sloveni nazivali su ga **тръгъ** ili *trgovište* (drugi oblik ima slovenski koren a romanski sufiks); u Transilvaniji jedna od novih trgovačkih varoši je čak i krštena imenom Tîrgovişte. **Тръгъ**, čemu su srodne i iz čega su možda izvedene francuska reč *troc* i engleska *truck*, obično je predstavljao tržnicu sa drvenim budama i tezgama od da-

saka koja se nalazila iza zidina neke tvrđave, na nekom važnom trgovačkom putu ili blizu nekog veoma važnog dobra, kao što su so ili srebro. Njegova primarna funkcija je bila da bude posrednik između izvorišta ponude i ishodišta potražnje; napose, trg je snabdevao jednu ili više tvrđava seoskim proizvodima i trgovačkom robom poreklom s velike ili srednje udaljenosti. Razdoblje velikog razvoja naseljâ tipa "trg" traje od jedanaestog do četrnaestog veka, kao što se da zaključiti iz činjenice da je 1485. g. u Bosni bilo 29 trgova a 1489. tek 26, te da ih je g. 1807. u celoj Bosni i Hercegovini bilo svega 38.[49]

Posle petnaestog veka izraz "podgrađe" se ređe koristio kao oznaka za predgrađe, budući da ga je delimično zamenio novi naziv варошь. Etimologija reči *varoš* (u rumunskom *oraş*) je nesigurna, mada se obično misli da je izvedena iz mađarskog *vár* što znači utvrđenje. Međutim, bila bi dobrodošla mišljenja lingvista o mogućem poreklu ovog izraza od grčkog φόρος ili φόρον (latinsko *fors* i *forum*) i o mogućoj povezanosti između reči *varoš* i izraza za sajam ili praznik u engleskom, nemačkom i romanskim jezicima. Bez obzira na etimologiju, međutim, reč je u slovenske i grčke delove Balkana izgleda prodrla iz polietničke Ugarske, gde je (kao *város*) bila uobičajena oznaka za naselje pod tvrđavom.

Široko rasprostranjenje ovog novog izraza delimično je povezano s najvećom političkom promenom u tom razdoblju, naime sa širenjem i učvršćenjem osmanske vlasti. Nismo mogli tačno da utvrdimo kada je on prvi put ušao u upotrebu južno od Dunava i Save, ali do druge polovine šesnaestog veka je već bio u opticaju kod svih balkanskih etničkih i verskih grupa. Proces širenja je možda bio priveden kraju 1573 (981. hidžretske) godine, kada je izraz bio zvanično prihvaćen na novostečenom osmanskom Kipru, ostrvu koje je bilo tešnje povezano sa zapadnom Azijom i Sredozemljem nego s Balkanom. Preciznije, jedna carska zapovest iz te godine propisivala je da se nevernici (hrišćani) iz tvrđave Famaguste imaju preseliti u *varoş*, neutvrđeno mesto van gradskih zidina. Usvajajući osmanski naziv, famagustanske izbeglice su svoje predgrađe krstile *Varosha*.[50]

Agent kuće Fuger na Balkanu Hans Dernšvam (Hans Dernshwam) zabeležio je g. 1555. da tvrđava Smederevo (koju on naziva Senderoe) ima nazubljene zidine, sa pet kružnih kula na dunavskoj strani i deset pravougaonih kula – tri od njih prilično velike – na kopnenoj strani. Izvan gradskih zidina on je zapazio "*grosse vorstat*" od slamnih koliba. U te kućice se, pisao je on, ne može ući s kolima ili na konju jer sve imaju niska uzana vrata.[51]

Malo posle toga carski (habzburški) ambasador Ožije Gislen de Busbek (Ogier Ghiselin de Busbecq) pravio je razliku između *urbs vetus* Beograda – starog grada koji je imao dvostruke bedeme i mnogobrojne kule – i *suburbia amplissima* Beograda, koja su tada naseljavali Turci, Grci (uključujući tu i Sr-

be i Bugare?), Jevreji, Ugri, Dalmatinci (Dubrovčani) i druge etničke grupe. Busbek je takođe zapazio da su balkanska predgrađa veća od nekih starih gradova. Jedan od primera bilo je Jedrene, čije je staro naselje bilo srazmerno malo, ali koje su njegova nova predgrađa pretvorila u značajno mesto.[52]

"Varoš" je ponekad bila samo donji grad neke tvrđave. Kao takva, predstavljala je ponavljanje srednjovekovnog iskustva. Češće je, međutim, novo ime navešćivalo i simbolizovalo novu shemu urbanog razvoja, mada u opštim crtama gledano shemu zajedničku kako sa istočnom tako i sa zapadnom Evropom. U svom najprostijem obliku, ta nova shema je zahtevala formiranje trećeg prstena ljudskih staništa. Prvi prsten sastojao se, kao što znamo, od tvrđave i agore ili starog grada. Drugi je obuhvatao donji grad, koji je sada dobio osmanski pečat i bio preobražen iz obično prostog *trga* u složenu *čaršiju* sa oko nje izraslim autonomnim stambenim četvrtima. Treći prsten bio je prsten od novih predgrađa. Prvi prsten bio je jezgro moći, drugi je bio stecište bogatstva i nadarenosti, treći je bio rub siromaštva, nade i očaja. U izvesnom smislu, međutim, moguće je zamisliti i podelu novih osmanskih gradova na četiri dela. Tako je 1680-ih godina Budvanin Krsto Ivanović opisao peloponesku Mistru kao grad koji se sastoji od *kastrona* ili tvrđave, *mesohoriona* ili srednjeg grada, *eksohoriona* ili spoljašnjeg grada, te od zavisne seoske okoline.

Mesohorion Mistre bio je stanište Grka, dok je *eksohorion* bio boravište Jevreja. U stvari mistranski *eksohorion* nazivan je u osamnaestom veku Evreokastron ili Jevrejski grad.[53] Pošto je osmanska država imala više poverenja u Jevreje nego u hrišćane, njima je skoro svuda drugde na Balkanu dopuštano da se koncentrišu u starom gradu i u jednoj ili više mahala srednjega grada. I bogati hrišćani su zauzimali jednu ili više srednjogradskih četvrti, dok su se sirotinja i deo osrednjih zbijali u predgrađima.

Eksohorion i варошь su uglavnom istoznačne reči. Time što bliže određuju mnoge gradove na Balkanu – a ne samo one u zapadnim područjima – kao gradove tzv. *eksobazarskog* tipa,[54] tj. gradove koji su izrasli iz i izvan tržnih mesta, naši izvori ne ukazuju samo na demografski nego i na trgovinski značaj balkanskih predgrađa osobito za trgovinu kabastom robom.

Pod austrijskim vojnim i političkim uticajem, ili pod uplivom u osamnaestom veku doseljenih katoličkih Nemaca, kod nekih Srba u austrijskim pokrajinama počeo se koristiti nemački izraz za predgrađe. U svakom slučaju, u jednom dokumentu iz 1789. protojerej sremskomitrovački govori o Bairu kao "forštatu" Šabačke tvrđave.

Isti izvor je procenjivao da u Bairu ima 200, a u Šapcu 70 pravoslavnih domaćinstava.[55] Godine 1784. jedan austrijski vojni obaveštajac bio je procenio da u Šapcu ima 58 muslimanskih i 12 hrišćanskih domaćinstava.[56] Ako su ove dve procene približno tačne, ukazivale bi na veliki priliv pravoslavnih porodi-

Sl. 14. Pogled na Niš sa tvrđave, oko 1880. Izvor: Spiridon Gopčević, *Serbien und die Serben*, I. *Das Land* (Leipzig: Verlag von B. Elischer, 1888).

ca u Šabac, verovatno pod uticajem austrijsko-turskog rata iz 1788. godine. One bi potvrđivale i ono što mislimo da je bila opšta činjenica: osmanska predgrađa ponekad su bila bolje naseljena od gradskih jezgara.

Hijerarhija, segregacija i fizičko razdvajanje bili su glavne prepreke delimičnom stapanju mnoštva sebičnih entiteta u osmanskom gradu. Već smo govorili o prvim dvema preprekama. Što se tiče fizičke segmentacije, može se primetiti da je Bair od Šapca razdvajala močvara. Slično tome, mistranski *mesohorion* su od tvrđave razdvajale zidine i utvrđenja, a jedna rečica se uplela da ga drži odelitim i od *eksohoriona*. Palisade i močvara odsecali su i tvrđavu Fethislam od hrišćanskog podgrađa Kladova. U Aleksincu, boravišta najuglednijih žitelja od boravišta prostog sveta su razdvajale palisade, a turski Niš su od njegovih hrišćanskih predgrađa delili palisade i šančevi. Povrh toga, u većini većih gradova predgrađa su držana odvojenim kapijama koje su noću zatvarane.

Pravoslavno domaćinstvo

Balkanska gradska porodica je još veća nepoznanica od prethodnih predmeta. Još nismo spremni za sistematsko razmatranje ovog pitanja, ali možemo smernice potražiti u popisu savskog predgrađa (Savske varoši) Beograda iz 1734, u to vreme pod austrijskom okupacijom. Popis je bila pripremila neka nepoznata osoba, možda neki ruski sveštenik, koji je možda dobio podatke od srpskih crkvenih starešina u toj zajednici. U svakom slučaju, uputstva koja su beogradske vlasti slale verskim starešinama u gradovima i selima austrijske Srbije o tome kako da sprovedu popis i koja pitanja da postavljaju poznata su naučnicima od 1914. godine. Proračuni u ovom ogledu su moji. Oni se razlikuju u pojedinostima, mada ne i u širim implikacijama, od proračuna prvog izdavača popisa Savske varoši, Dušana J. Popovića.[57]

Popis je bio nepotpun. Međutim, na osnovu 195 pravoslavnih domaćinstava koja objavljeni dokument nabraja, mi dobijamo sliku raspodeljenosti domaćinstava po veličini kakva je prikazana u Tabeli 1.

Pošto je 195 domaćinstava obitavalo u 190 kuća, kuća i domaćinstvo javljaju se kao praktično istoznačni pojmovi. Najčešće je bilo domaćinstvo sa 6 članova, mada je prosečno domaćinstvo obuhvatalo 7 osoba. Ali u ukupan obračun od 1.374 osobe bilo je uključeno i 60 muških i 86 ženskih rođaka, 290 muških i 215 ženskih članova posluge i stanara pod kiriju, kao i 66 muških i jedna ženska osoba (Ciganka) koji su označeni kao "strani". Prema tome, samo 656 osoba su bile članovi stalno naseljenih bioloških porodica; ako isključimo jednočlane "porodice", u kojima su muž ili žena bili umrli i u kojima nije bilo dece, broj članova će pasti na 608 raspodeljenih između 166 porodica. Tako je veličina biološke porodice varirala od 2 do 8 osoba, pri čemu je najčešća biološka ili nuklearna porodica brojala 3 osobe (48 bioloških porodica ili 28,9 odsto ukupnog broja bioloških porodica), a prosečna biološka porodica imala je 3,7 osoba. Samo je 12 odsto bioloških porodica činilo jedinice sa više od 5 osoba. Mala veličina bazične porodične grupe ukazuje da se Savska varoš možda nije mogla održavati bez stalnog priliva doseljenika.

Od ukupno 1.374, samo 48 osoba ili 3,5 odsto nije odlazilo u crkvu. Od tih četrdeset osmoro oko tri četvrtine su bili stranci, sluge ili stanari pod kiriju, a samo 5 su bile žene. Broj onih koji nisu odlazili u crkvu u Savskoj varoši je tako bio blizu Le Braove (Gabriel Le Bras) procene (od 5%) za bar deo Francuske u toku istog razdoblja.[58]

TABELA 1: DISTRIBUCIJA DOMAĆINSTAVA PO VELIČINI U SAVSKOJ VAROŠI BEOGRADA, 1733/34.

	Broj domaćinstava		Ukupan broj osoba	
Broj osoba po domaćinstvu	Apsolutna frekvencija	Relativna frekvencija	Apsolutni	%
1	0	0	0	0
2	6	3,1	12	0,9
3	20	10,2	60	4,4
4	22	11,3	88	6,5
5	23	11,8	115	8,4
6	28	14,4	168	12,1
7	24	12,3	168	12,1
8	20	10,2	160	11,6
9	14	7,2	126	9,2
10	13	6,7	130	9,5
11	5	2,6	55	4,0
12	6	3,1	72	5,2
13	2	1,0	26	1,9
14	1	0,5	14	1,0
15	5	2,6	75	5,5
16	3	1,5	48	3,5
17	2	1,0	34	2,5
23	1	0,5	23	1,7
1–23	195	100	1.374	100

Starešine 101 domaćinstva čija su nam zanimanja poznata bavile su se sa 38 različitih zanata, a sedam od tih zanata čini se da je uključivalo ekonomske aktivnosti polovine članova domaćinstva. Dvanaestorica od 101 starešine domaćinstva bili su tabaci ili ćurčije (štavitelji koža i kožuhari ili krznari), osmorica su bili rabadžije (najamni prevoznici), sedmorica hlebari tj. pekari, sedmorica abadžije, sedmorica dunđeri (tesari), a šestorica su bili terzije (krojači). Raspodela po starosti i polu dalje otkriva shemu prikazanu u Tabeli 2.

Od 1.253 osobe čija nam je starost poznata, 39,2 odsto spadalo je u starosnu kategoriju 0–15, 38,3 odsto u kategoriju 16–30, 12,8 odsto u kategoriju 31–45, 7,5 odsto u kategoriju 45–60 te 2,2 odsto u starosnu kategoriju iznad 60 godina. U starosnoj kategoriji 0–10 godina srazmera između preživele muške i ženske dece bila je približno 3:4. Smrtnost je tako bila mnogo viša među muškom nego među ženskom decom. U starosnoj kategoriji 11–20 godina naizgled je postojala tendencija ka izjednačenju smrtnosti kod muškaraca i žena. U stvarnosti, smrtnost među ženskim osobama je morala biti veća,

inače izjednačenje ne bi moglo biti dostignuto. Posle dvadesete godine srazmera između muškaraca i žena je bila sve povoljnija za muškarce, sa odnosom od 10 muškaraca na 9 žena u starosnoj grupi 21–30 i 20 muškaraca na 12 žena u grupama iznad 30 godina. Disparitet polova u starosnim grupama 0–10 i 21–70 godina bio je nesumnjivo posledica uobičajene osetljivosti i naklonjenosti nesrećnim slučajevima kod muške dece u skoro svim društvima, visoke stope smrtnosti pri rađanju dece kao i generalne prekomerne radne opterećenosti žena.

TABELA 2: RASPODELJENOST STANOVNIŠTVA PO STAROSTI I POLU U SAVSKOJ VAROŠI BEOGRADA, 1733/1734.

Pol	Starosna grupa																	
	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90
M	85	66	67	73	79	98	41	42	19	31	6	19	6	6	1	2	0	2
Ž	103	102	68	77	61	92	42	31	5	23	1	14	2	3	0	5	0	1

Nažalost, ne znamo da li je shema raspodeljenosti stanovništva po starosti i polu kakva je postojala u Savskoj varoši bila tipična za ceo Beograd, za druge osmanske gradove, samo za predgrađa, kako za hrišćane tako i za muslimane, i za pravoslavce i za katolike ili pak samo za pravoslavno gradsko stanovništvo, kako za Slovene tako i za neslovene ili pak samo za Slovene, baš u ovo vreme ili pak u znatno dužem razdoblju. Dobna i polna raspodela kod gradskih muslimana verovatno je bila sasvim drugačija. Mnogo toga ukazuje, na primer, na nižu stopu rađanja muslimana, na višu stopu smrtnosti kod muslimana vojničkog uzrasta te na duži životni vek muslimanki zbog toga što su obično manje naporno radile nego hrišćanke i što je umiranje pri rađanju dece kod njih možda bilo manje često. Ali nema razloga za verovanje da je demografska struktura Savske varoši bila posve nereprezentativna.

Prosjaci i Jevreji

Širenje predgrađa značilo je posebice rast hrišćanskog stanovništva osmanskih gradova. Još jedan element se takođe povećavao. Na kraju petnaestog veka sasvim zanemarljiv, broj prosjaka i skitnica brzo se uvećao u drugoj polovini šesnaestog i u sedamnaestom i osamnaestom veku. Teško je doći i do približno pouzdanih statističkih podataka o siromaštvu i prosjačenju, ali posmatrači se slažu u isticanju njihove važnosti posle 1550. ili 1600. Kao što bi se i očekivalo, prosjaci i besposličari bili su naročito brojni u Carigradu, odakle je

vlada, s vremena na vreme, pokušavala da ih protera u unutrašnjost. U osamnaestom veku carigradska luka je redovno bila preplavljena pripitim nosačima, gologlavim i nagim do pojasa ili odevenim u prljave ovčije kožuhe, kao i nadničarima bez prebijene pare u potrazi za poslovima.[59]

Rast broja gradskih siromaha, prosjaka i skitnica pratilo je opadanje broja Jevreja, tj. bogatstva i sposobnosti. Jevrejsko stanovništvo egejske oblasti i osmanskog Balkana poraslo je od oko 25.000 u 1500. do 150.000 u 1600. godini, velikim delom usled iseljavanja i bežanja Jevreja iz Španije i drugih zapadnomediteranskih područja. Rast se možda nastavio i tokom prve polovine sedamnaestog veka, ali je bio manjeg značaja. Posle šezdesetih godina sedamnaestog, a naročito u osamnaestom veku, osmanski Jevreji su počeli da se iseljavaju u zemlje koje su ekonomski više obećavale, naime u zapadnu i srednju Evropu. Do 1800. godine jevrejsko stanovništvo egejske oblasti i Balkana možda je već spalo na stotinu hiljada. Osim toga, Jevreji koji su ostali verovatno su bili manje energični od iseljenika, a morali su da se nose s konkurencijom preduzimljivijih grčkih i drugih balkanskih trgovaca – bar do kraja osamnaestog veka, posle čega je došlo do preporoda jevrejske preduzetnosti.[60]

Rast proletarijata i opadanje broja Jevreja, a po svoj verovatnoći i smanjivanje jevrejskog bogatstva, pratili su, kao što smo primetili, rast veličine predgrađa i hrišćanskog stanovništva osmanskih gradova. Ovaj drugi činilac sam po sebi simbolizuje povećanje broja gradskih siromaha, mada neki put one vrste siromaha koja može da doprinese stvaranju novog bogatstva ili da preobrati raspodelu postojećeg u svoju korist. Pravoslavno stanovništvo nije se povećavalo samo usled činilaca koje smo već spomenuli, nego i zato što su hrišćani možda manje često bili žrtve kuge od muslimana.

Kuga

Strukturna obeležja fenomena kuge biće precizno i u potpunosti sagledana tek kad bude postojala "globalna" ili "totalna" istorija kuge. [Takve istorije su počele da se pojavljuju 1970-ih godina ali ne traže promenu osnovnog smera razmatranja koje sledi.] Uprkos tome, znamo da su središta iz kojih se kuga širila i koja su je privlačila u istočnom Sredozemlju obično bili gradovi sa najviše političkih i trgovinskih kontakata, gradovi uz trgovačke i vojne puteve kao što su Carigrad i Izmir (Smirna). Gradove Evropske Turske i zapadne Anadolije kuga je, izgleda, češće pohodila nego gradove u azijskoj unutrašnjosti. Među verovatnim uzrocima te pojave bilo je to što je kuga gubila na oštrini kad je prolazila kroz područja s velikim hladnoćama, kao što je istočna Anadolija, ili sa ekstremnim vrućinama, kao što su Mesopotamija, Sirija i Arabijska

pustinja. Ona se rasplinjavala i kad su grad od grada odvajale velike razdaljine, pa bi zaraženi putnici umrli pre nego što stignu do svog odredišta,[61] ili kad bi uobičajeni prenosioci – crni pacovi ili buve, kojima je crni pacov bio omiljeno stanište – izabrali put kroz krajeve sa umerenijom klimom.

Prema Hrabakovoj ekologiji kuge na Balkanu, naročito povoljan teren za širenje kuge bili su veliki gradovi i luke. Kuga je bila česta i opasna, čak i endemska, u ravničarskim selima, ali se tu često javljala u manje opasnom vidu nego u gradovima. U planinskim selima, s druge strane, ona je bila retka, pa su planinska mesta postala utočišta od kuge za bogataše iz gradova, a ponekad i za seljane iz ravnica. Zanatlije najpodložnije kugi bili su delatnici s tkaninama, prodavci stare odeće, kožuhari, krznari, kožari i sedlari; čini se čak da je kuga bila endemska među tim zanatima.

Učestalost i jačina kuge se razlikovala od pokrajine do pokrajine. Srbija, gde je izbijala skoro uvek kada bi zavladala u Trakiji, bila je redovnija žrtva nego Bosna.[62] Ali, bilo je nekih godina, kao 1763, kada je bila raširenija i opasnija u Bosni. Jedan austrijski izveštaj od 18. avgusta 1763. govori o prisustvu kuge u pet mesta u Srbiji: Šapcu, Valjevu, Užicu, Rudniku i Kragujevcu. U Bosni, prema tom saopštenju, bila je naročito smrtonosna na sarajevskom području: "Wissoka soll fast völlig ausgestorben seyn. Zu Seraglio [Sarajevo] sollen bishero bis 20 000 Seelen daraufgegangen seyen."[63]

Zarazne bolesti su na najveći deo Balkana obično prenošene sa juga i istoka, ali je bilo i godina tokom kojih su rasejane sa zapada – ne samo iz Bosne kao u 1763, nego i preko Jadranskog mora. U proleće 1500. g., priča dominikanski doktor teologije i istoričar Serafino Raci (Razzi), pošast je doneta iz Rima u Dubrovnik, gde je trajala dva meseca. Godine 1503. doneta je iz Barlete na ostrvo Koločep (Calamata) i iz Kjođe u Konavle (Canale). Dugotrajna i nesmiljena kuga koja je izbila u Dubrovniku decembra 1526. čini se da je bila stigla iz Ankone.[64]

Godišnje doba tokom kojega je kuga bila najraširenija na severnom Balkanu bilo je leto, za čim je sledilo slabljenje u jesen, iščezavanje u zimu te obnova u proleće. U Bosni, ona se obično javljala u junu. Godine 1762, kada se o sporadičnim slučajevima kuge izveštavalo iz skoro svakog srbijanskog grada, izuzev Kragujevca, Rudnika, Valjeva, Šapca, Sokola, Karanovca i Trstenika (skoro svi u zapadnoj Srbiji), kuga se, verovatno, bila proširila s juga ili istoka, a bolest je potpuno prestala do 29. avgusta.[65] U Albaniji, gde su leta obično bila vrela i sušna a zime oštre, kuga je pravila najviše pustoši u vlažnu jesen, mada se često javljala i u proleće, kao 1402. g. kad je izbila u Skadru (Scutari, Shkodër), Drivastu i Lješu (Alessio, Lesh).[66]

Na južnom Balkanu kuga je počinjala ranije i često prestajala ranije. Tako je u Moreji, gde se o njoj počinjalo izveštavati u januaru, februaru ili martu re-

dovno prestajala do početka juna, mada je ponekad trajala i sve do oktobra ili duže.[67] U sredozemnim obalskim gradovima ona je počinjala u jesen ili zimu, postajala žešća u proleće, a obično prestajala u vrelini leta. U Smirni je bila najžešća u maju, junu i julu, kada se stopa smrtnosti ponekad pela na 60–300 osoba u danu. U klimatski pluralističkom Carigradu ona je obično počinjala uoči početka proleća i trajala sve do početka zime.[68]

Jedan od uzrokâ raskoraka u počinjanju i prestajanju kuge u različitim delovima Balkana i istočnog Sredozemlja bile su meteorološke razlike. U mnogim grčkim oblastima gde je proleće naveštavano u januaru ili februaru, kuga je počinjala u to vreme. Na severu, gde su nagoveštaji proleća stizali u aprilu ili maju, ona je počinjala u periodu severnog proleća.

Neke kuge su nesumnjivo bile endemske ili lokalnog porekla i konstantne, mada lakše prenosive pod povoljnim meteorološkim uslovima. Epidemije široke regionalne raširenosti, s druge strane, podudarale su se s vremenom kolektivnog putovanja trgovaca, vojnika, hodočasnika i sezonskih radnika, ponovo su otpočinjale u aprilu a smirivale se u oktobru ili novembru, izuzev u fizički teško pristupačnim područjima, gde je vremenski ritam bio osetno drugačiji. Tako se kuga iz 1813. g. u Solunu javila na samom početku godine, ali je u Nišu značajne razmere dostigla tek u julu, dok iz teže pristupačnih podunavskih predela – Krajine i Male Vlaške, odnosno zajednica u Oršavi, Golupcu, Tekiji i Poreču – izveštaji o njoj nisu stizali sve do kraja godine. U leto 1814. Srbija je bila žrtva jedne od najžešćih kuga, koje je ikada upoznala; ali, dok je pošast u Beogradu bila već na početku maja, do susednog Zemuna, na austrijskoj obali Dunava, nije stigla sve do septembra – možda zato što je Austrija 6. maja produžila karantinski period na svojim granicama s Turskom sa dvadeset na četrdeset dana.[69]

Statistički podaci o smrtnosti od kuge u koje se može pouzdati su retki, ali nekoliko procena dovoljno su detaljne i uporedive da pobude poverenje. Oslanjajući se na pouzdanost dubrovačkih arhiva, Serafino Raci procenjuje broj umrlih u Dubrovačkoj republici za vreme dvadesetomesečne kuge od 1526–1528. na 84 vlastelina, 80 vlastelinki, 40 kaluđera, 160 kaluđerica (svi u pet manastira koji su ostali otvoreni za javnost, dok u tri zatvorena niko nije umro) te oko 20.000 građana i seljaka. Kuga iz 1533. g. odnela je živote 27 vlastelina, 19 vlastelinki i 2.600 građana i seljaka. Kuga iz 1540, koju je kao i pošast iz 1526–28. nagovestila i pratila *carestia* (nestašica hrane – prim. prev.), kulminirala je smrću 32 vlastelina, 14 vlastelinki i 4.500 građana i seljaka.[70] Na osnovu grčkih crkvenih izvora, Nikola Svoronos (Nicolas G. Svoronos) drži da je solunska kuga iz g. 1730. koštala života 1.337 hrišćana, 2.239 muslimana i 3.935 Jevreja.[71]

Istoričar osmanskih Jevreja Isak S. Emaniel (I. S. Emmanuel) raspoznao je značajne žrtve kuge u Solunu u sedamnaest od pedeset godina između 1550. i 1599, naime u 1550, 1552, 1554, 1556, 1561, 1564, 1567, 1568, 1572, 1577, 1581, 1588, 1591, 1592, 1594, 1596. i 1598. Ova evidencija ukazuje na kužnu epidemiju u proseku svake treće godine. Emaniel je isto tako zapazio, međutim, da su izuzetne pošasti izbijale u Osmanskom carstvu, tokom XVII i XVIII veka, samo jednom na svakih dvanaestak godina.[72]

Smrtnost od kuge u balkanskim gradovima pod osmanskom vlašću iznosila je, procenjivaćemo, približno 1 odsto ukupnog gradskog stanovništva u godinama bez epidemije, obično 10 odsto, a u svakom slučaju ispod 20 odsto u godinama običnih epidemija (svake treće, četvrte ili pete godine), i više od 20 odsto stanovništva u godinama izuzetnih epidemija. U malim mestima, osobito u zabitim seoskim naseljima postotak je verovatno bio skoro uvek znatno niži od 10 odsto. Ovi postoci su grube procene. Oni možda ipak imaju izvesnu vrednost utoliko što ukazuju na verovatnoću izvesnog stepena urbanog kontinuiteta. S druge strane, oni nas isto tako primoravaju da prihvatimo zaključak koji iz toga sledi – da se grad mogao održavati samo stalnim prilivom doseljenika iz seoskih područja. Usled toga balkanski gradovi bili su izloženi stalnoj pretnji ruralizacije.

Crni svet i beli grad

Mada je češće patilo od nekih drugih bolesti, kao što su malarija, tifus, male i velike boginje itd., selo je bilo zaštićenije od kuge nego grad. Dugoročno gledano – štaviše – seoska područja uspevala su da sačuvaju, gotovo održavaju ili premašuju svoju predosmansku demografsku snagu uprkos stalnom davanju danka gradovima u ljudskoj radnoj snazi. Sa tog stanovišta, na selo bi se moglo gledati kao na povlašćeno mesto.

Uprkos tome stav seljaka i stočara u odnosu na svoj način života bio je ambivalentan, ili mi tako pretpostavljamo na osnovu njihove ambivalentnosti prema gradu. Seoski živalj je često bio nepoverljiv prema trgovačkom duhu grada i gledao na profiterstvo gradskih elemenata kao poročno i "sramno". Ali on je isto tako možda zavideo na boljoj uređenosti snabdevanja u gradovima i na lakšoj dostupnosti informacija. Tako mora da je jedan deo seljaka nastojao da se naseli u novim predgrađima, jer prisilno preseljavanje od strane države ne može potpuno da objasni porast broja i veličine predgrađa između 1500. i 1800. godine. S druge strane, najveći deo hrišćanskih seljaka su često od prelaska u gradove odvraćali gruba nejednakost, ustanovljena u korist muslimana, i samoograničavajuća priroda samog predindustrijskog grada.

Na latentnom ili potencijalnom nivou, međutim, na grad se gledalo kao izvorište znanja, reda, lepote, mudrosti i božanske svetlosti. Snažnija sklonost je, razume se, bila da se grad zamišlja kao otelovljenje zla, ali ju je delimično poništavalo povezivanje sela s pojmovima haosa, noći, zemlje i crnine a grada sa suprotnim predstavama reda, dana, neba i beline.

Balkanski slovenski seljaci ponekad su aludirali na selo i seljački način života govoreći o "crnom svetu". S druge strane, kako pod osmanskom tako i predosmanskom i postosmanskom vlašću, imena nekoliko balkanskih i jugoistočnoevropskih gradova – južnoslovenskih, albanskih, transilvanskih i crnomorskih – izričito su označavala "beli grad". Oni su tako opisivani manje zbog toga što su im bedemi (ili zidovi njihovih kuća) bili u nekim slučajevima "beli", a više zbog njihove prošlosti kao jezgara zaštite i verskog zajedništva, kao "gradova-svetilišta na bregu". U primere ovih gradova spadaju Beograd u Srbiji, Stoni Beograd u Ugarskoj, Biograd na moru u Dalmaciji, Belgorod (danas Akerman) u Besarabiji, Berat u Albaniji i Alba Julija (Gyulafehérvár) u Erdelju. Dubrovnik (Ragusa) bio je grad kome su ljudi spolja davali pohvalni epitet "beli grad", a moglo bi se zamisliti i nad činjenicom da Francuzi i svet znaju Pariz kao "grad svetlosti" i da američki istoričari o Čikagu iz razdoblja posle Svetske izložbe 1893. g. ponekad govore kao "belom gradu". Sklonost da se gradovi povezuju s belinom, čistotom, svetlošću i prosvećenošću – da se označavaju kao "beli svet" kako se to kaže na srpskom – možda je svetski fenomen; u svakom slučaju ona je vrlo rasprostranjena u evropskim i zapadnoazijskim društvima.[73]

Kao i seljaci u drugim područjima i balkanski seljaci su prihvatili dvojno ili polarizovano gledište o gradu. Pod odgovarajućim okolnostima, uprkos uvreženim animozitetima njih je privlačila ta kula snage, koja je nekad bila utočište naroda a kasnije se pretvorila u stožer tiranije. Iako potisnuta, vera da će grad opet postati oslonac reda, pravde i mudrosti nije se nikad u potpunosti ugasila. Ja ne mogu pronaći nijedno bolje objašnjenje od te vere za činjenicu da je u dvadesetogodišnjem razdoblju između 1818. i 1838, neposredno posle ratova Srpske revolucije, desetak hiljada srpskih seljaka rado ostavilo svoje zaseoke i sela kako bi se nastanilo u srbijanskim varošima. Nije verovatno da je sve te pridošlice ispunjavala težnja da grad koriste samo za to da sebi pridaju veću važnost.

Sajmovi: komercijalizacija i periferizacija

Iako se nisu klonili gradova mnogi seljaci su radije posećivali jedan ili više lokalnih sajmova, koji su obično održavani u područjima donekle udaljenim od

velikog grada, jer su baš tamo bili najpotrebniji da kroz nekoliko dana ili sedmicu ili duže obavljaju neke funkcije grada. Trgovina nije bila jedini sadržaj koji je ljude privlačio na sajmove. Oko sredine XVIII veka, na primer, mnogi ljudi su posećivali sajmove u Tripolici i Mistri kako bi učestvovali u raznim igrama na sreću, a ove su se neki put završavale neredima i tučama u kojima su se jedan rod ili gostujuća zajednica svrstavali protiv drugog.[74] Ipak bilo je u opštem interesu učesnika da se održi red, posebno zato što su se sajmovi skoro uvek održavali na dan nekog verskog praznika i često služili kao sredstvo da se oslušne javno mnjenje i postignu "politički" dogovori.

Sajmovi su u sve većoj meri bili organizovani kao skupina funkcionalno integrisanih prostornih kompleksa koje trgovci iz različitih područja posećuju po nekom manje-više ustaljenom redu. Tako su se, u drugoj polovini XVIII veka, trgovci iz istočne Bosne, gornje Albanije, Tesalije, Epira i Makedonije redovno otiskivali na putešestvije koje ih je odvodilo na niz sajmova. Jedan od kompleksa u njihovim putnim planovima je uključivao sva sajamska mesta i datume prikazane u Tabeli 3 ili njihov deo.[75]

Do 1800. godine srazmerno poznati sajmovi već su se održavali u sledećim južno- i istočnobalkanskim mestima ili blizu njih: Avret-Hisar (Neon Gynekokastron), Baba, Bijik Čekmedže, Burgas, Demotika, Dolja (Doljani između Strumice i Petriča), Elasona, Farsala, Fevra, Janjina, Karnobat, Mavronoros, Mavrovo (Mavrohori) – sajam zvani Panegyri Doberi – Mistra, Mosholuri, Nevrokop, Nikopolj (u Epiru), Novi Pazar, Orhomen, Pazaruda (Pazaria), Pogonjani (Pogonion, Delvinakion), Prilep, Selimno (Sliven), Serez, Servija, Silivrija, Struga, Tripolica (ali s prekidom od oko 1770. do bar 1779), Uzundžovo, Vrahori (Agrinion) i Zejtun (Lamija). Na nekim od ovih mesta sajam je održavan i više puta godišnje. Sajmovi su održavani tokom 1830-ih godina – a možda i u XVIII veku – i u Eski-Džumaji, Greveni i Đumuldžini (Komotini).[76] Zajedno s mestima koja su možda promakla pažnji evropskih posmatrača (koji su bili zainteresovani samo za one sajmove na kojima se tražila evropska roba, ili na kojima su oni mogli doći do robe za koju je postojalo tržište u Evropi), broj sajmova na istočnom i južnom Balkanu možda je bio dvostruko ili trostruko veći, verovatno znatno veći od pedeset a manji od sto. Ali pošto su oblasti za koje se gornja približna procena može napraviti činile samo četvrtinu ili petinu osmanskih balkanskih teritorija južno od Save i Dunava, može se zaključiti da je na osmanskom Balkanu (izuzimajući Vlašku i Moldaviju) u to vreme postojalo najmanje dvesta a najviše četiristo ili više sajmova. U vazalnoj državi Srbiji, koja je činila možda dvanaesti deo osmanskih balkanskih teritorija južno od Dunava i Save, i koja je bila manje komercijalizovana od južnih i istočnobalkanskih područja, g. 1847. je bilo 17 sajmova ili "panađura".[77] Ta činjenica daje uverljivost ideji o postojanju preko dve stotine balkansko-os-

manskih sajmova u to doba. Osim toga više južnobalkanskih i istočnobalkanskih sajamskih mesta koja smo locirali bila su međusobno udaljena manje od pedeset kilometara. Pri takvoj udaljenosti između sajamskih mesta u 1800. g., južno od Save i Dunava (područje od oko 440.000 km^2) treba da je bilo 176 sajamskih mesta.[78]

TABELA 3: KOMPLEKS SAJMOVA U MAKEDONIJI, TESALIJI I EPIRU

Sajam	Pokrajina	Dan početka godišnjeg sajma (po julijanskom kalendaru)	Trajanje u danima
Struga	Ilirska Makedonija	28. ili 29. februar	15
Prilep	Cisvardarska Makedonija	30. april	25
Mosholuri	Tesalija	20. maj	15
Nikopolj	Epir	Vaznesenje Gospodnje	3
Mavronoros	Cisvardarska Makedonija	30. jul	15
Zejtun (Lamija)	Tesalija	1. avgust	8
Pogonjani	Epir	15. avgust	15
Vrahori	Etolija	8. septembar	8
Farsala	Tesalija	15. septembar	8
Mavrovo (Mavrohori)	Cisvardarska Makedonija	29. novembar	20

Jedan kratak istorijski pregled balkanskih trgovačkih sajmova može baciti dodatno svetlo na razvoj sajmova. *Πανήγυρις*, piše Speros Vrionis (Speros Vryonis), bili su "široko rasprostranjena i duboko ukorenjena institucija i na Balkanu i u Anadoliji" u vreme seldžučkih najezdi. Stoga je grčka reč za sajam ušla u turski (*panayir*, *panair*), bugarski (*panagir*, *panair*) i srpski jezik (панагюрь).[79] U drugoj polovini X veka jedan bugarski vladar obdario je manastir Sv. Đorđa (kod Skoplja) sa dva sajma, od kojih je jedan održavan u Skoplju i počinjao je 8. novembra a drugi u susednom selu Brodu i počinjao 8. septembra. Krajem XIII veka prvi, a možda i drugi od ova dva sajma, redovno su posećivali grčki, bugarski, srpski, vlaški, arbanaški i "latinski" (italijanski, dubrovački) trgovci.[80]

Međutim, najpoznatiji balkanski srednjovekovni sajam bio je jesenji sajam u Solunu, koji je otvaran šest dana pre početka praznika Sv. Dimitrija. U XII

veku njega su u velikim brojevima posećivali ne samo domoroci iz okolnih sela nego Grci iz svih pokrajina, trgovci iz srednjeg i donjeg Podunavlja i iz Skitije, Kampanci i drugi Italijani, Luzitanci i prekoalpski Kelti (verovatno Oksitanci), a na njemu je izlagana i roba iz Egipta, Fenikije i crnomorske oblasti (ova poslednja je na sajam od Konstantinopolja donošena na konjima i mazgama). Kupci i prodavci sa Balkana dolazili su ne samo sa konjima i tovarnim životinjama nego i s mnogo goveda, ovaca, svinja i pasa – ovim poslednjim, objašnjava kapadokijski putnik iz XII veka Timarion (posetilac iz područja koje je tada bilo pod jurisdikcijom seldžučkog ikonijskog sultana), "kao odbranom od kurjaka i lopova".[81]

Do 1300. godine bilo je već bar petnaest sajmova u Srbiji, Makedoniji i Zeti (Crnoj Gori). Do 1400. godine bilo je na tim teritorijama oko dvadeset tih sajmova.[82] Ako je slična gustina rasporeda sajmova preovladavala i u drugim područjima južno od Dunava i Save, ukupan broj sajmova je u to vreme morao iznositi bar šezdeset ali manje od sto. Osim toga, on verovatno nije porastao mnogo iznad tog nivoa sve do druge polovine šesnaestog veka. Možda se čak smanjio u burno vreme osmanskog teritorijalnog širenja, a verovatno da nije rastao za vreme razvoja gradova i predgrađa i institucionalizacije osmanske centralizovane komandne privrede tokom XVI veka, jer Carigrad se poglavito starao o redovnoj preraspodeli seoskih proizvoda gradovima. Tek sa slabljenjem centralizovane komandne privrede i bujanjem pokrajinskih i oblasnih komandnih privreda – te s tim povezanim rastom interesa za prodaju lokalnih seoskih proizvoda evropskim kupcima po višim cenama nego što su se mogle postići lokalno – u drugoj polovini XVII, a naročito u XVIII veku, nastupio je drugi veliki talas u razvoju sajmova. Godine 1650. verovatno ih nije bilo više od stotinu (puko nagađanje), dok ih je do 1800. g. već bilo dva, tri ili možda preko tri puta više.

Do 1400. g., zaista, trgovački sajmovi su na Balkanu bili dostigli nivo razvoja koji na Iberijskom poluostrvu nije dostignut do sredine XVI veka. Čini se da, na primer, sajmova nije bilo u visoko urbanizovanoj muslimanskoj Španiji.[83] Godine 1580, s druge strane, postojalo je 22 sajma u Novoj Kastilji i "nekoliko desetina" sajmova u Portugaliji.[84]

Tako je pogrešno pripisivati, kao što se činilo,[85] razvoj sajmova na Balkanu uticaju nemačkih i srednjoevropskih sajmova, jer trgovački sajmovi postojali su na Balkanu bar isto tako rano kao i u Nemačkoj. U Rusiji i Ugarskoj, međutim, trgovački sajmovi su se razvijali brže nego u balkanskim oblastima južno od Save i Dunava, istovremeno odražavajući realnost XVIII veka – u mnogim oblastima na istoku od germanske Evrope – slabije razvijene gradske privrede ali brže komercijalizacije. Usled toga, do 1800. g. u Ugarskoj u užem smislu (bez Transilvanije) je postojalo već 1.640 sajmova te još nekoliko stotina sa-

jmova u Slavoniji.[86] Godine 1812. u 45 gubernija Ruskog carstva postojalo je oko četiri hiljade sajmova.[87]

Osmanski Balkan južno od Save i Dunava tako je po svoj prilici pao na srednju poziciju u pogledu sajmova, iskusivši ranije razvoj sajmova od Španije (zbog nižeg nivoa balkanske urbanizacije), ali u sporijem tempu od Rusije i Ugarske (zbog višeg stepena balkanske urbanizacije). Brži razvoj trgovačkih sajmova u Rusiji i Ugarskoj (a verovatno i Vlaškoj i Moldaviji) tokom XVIII veka takođe je odražavao veću otvorenost ovih područja u to doba za centralnoevropske uticaje, uključujući tu i uticaj trgovačkih sajmova.

Ali da bi se neposrednije postavilo pitanje pozajmljivanja na polju kulture i kulturne konvergencije, treba primetiti da su, na Balkanu i u drugim područjima sveta, sajmovi imali bar dva glavna oblika i stupnja. U jednom obliku, obično kao prvom stupnju, sajam je bio periodično okupljanje radi proslave nekog velikog verskog praznika, kao na svetkovinama u grčkoj starini u Olimpiji, Delfima, Korintu i Delosu.[88] Na tim okupljanjima se događala razmena dobara, ali je ona bila uzgredna uz versku i društvenu svetkovinu (razmenu misli, komunikaciju), to jest uz funkciju sajma kao vremena za igre između pripadnika različitih plemena i "nacija", vremena za obred, besedništvo, slavlje i panegirike, a i kao mesta za stvaranje političkih, bračnih i drugih saveza. Taj prvi aspekt sajma nije nikada nestao, a odražavao se u činjenici da su uoči Napoleonovog doba i ratova za srpsku nezavisnost svi panađuri u Beogradskom pašaluku ili budućoj kneževini Srbiji održavani na manastirskom zemljištu.[89] Ali posle XI veka u sve većoj meri, na Balkanu kao i u zapadnoj Evropi, rastao je značaj drugog aspekta, oblika i/ili stupnja razvoja sajma: sajma kao velikog organizovanog okupljanja kupaca i prodavaca, od kojih jedni, ili i jedni i drugi, dolaze iz srazmerno udaljenih područja u pravilnim intervalima – jednom, dvaput ili triput godišnje – na neko "neutralno" mesto okupljanja (otuda, obično, ne u grad koji je po definiciji pristrasan), zaštićeno najpre od strane bogova, Boga ili nekog sveca a kasnije od državnih vlasti. U "velikim centralizovanim carstvima" (skoro po definiciji komandnim privredama) postojalo je malo sajmova ovog drugog tipa sve dok nije došlo do razvoja karavanske trgovine ili prenosa robe u organizovanim konvojima.[90]

Sajmovi te vrste, naime, trgovački sajmovi pružali su i seljacima i drugim stalnim posetiocima priliku "da budu u toku stvari, da se obaveste o novim zbivanjima, uporede mogućnosti, materijale, a u isto vreme i cene po kojima se mogu nabaviti. Za jednog obilaska sajma može se steći opšta slika, sagledati opšte stanje u struci [to jest opšte stanje u poslovanju], posle čega se mogu doneti odluke i one podupreti zaključcima kolektivne mudrosti. Sve se događa neopazivo, kao da neka seoska vlada pravi izbore o pravcu delovanja slične rezolucijama komisija za planiranje. Tako [trgovački] sajam predstavlja metod

regulacije u privredi čija logika i oblici sežu do vremenâ kada centralizovane statističke službe nisu postojale."[91]

Sajmovi s prvenstveno trgovinskom funkcijom bili su plod onoga što je Rober Brunšvig (Robert Brunschvig) opisao kao laicizaciju,[92] a čiji je drugi aspekt bila komercijalizacija. Međutim, ekonomska funkcija balkanskih sajmova nije prevazišla značaj njihove društvene i verske uloge sve do XVIII i prve polovine XIX veka. Do tog preobražaja je došlo usled toga što su francuski, austrijski, engleski, italijanski i drugi zapadnoevropski trgovci sve više koristili glavne balkanske sajmove za to da iznesu svoju robu na balkansko tržište i dobiju pristup sirovinama za kojima je postojala evropska potražnja. On je bio plod periferizacije balkanske privrede, do koje su doveli slabljenje i raspad centralizovane osmanske komandne privrede, proces koji je trajao celo jedno stoleće ili stoleće i po – od početka XVIII veka, osobito od 1730-ih, pa do pedesetih godina XIX veka.

Pred kraj tog razdoblja, usled periferizacije balkansko-osmanske privrede, balkanski gradovi su počeli da dobijaju nove oblike, sa osnovom u evropskim modelima. Kada se to menjanje u drugoj polovini XIX veka ubrzalo, broj balkanskih trgovačkih sajmova je nastavio da raste, dostižući u Srbiji nivo od 84 u 1874. i 80 u 1875, skoro petostruko više nego 1847.[93] Na osnovu toga, moguće je pretpostaviti ukupan broj, u to vreme, od oko hiljadu balkansko-osmanskih sajmova južno od Save i Dunava. U stvari, broj sajmova možda je nastavio da raste sve do posle 1900. Ali promet na trgovačkim sajmovima je posle 1870. ili 1880, kada su sve veći gradovi modifikovanog evropskog tipa počeli da prisvajaju komercijalne funkcije sajmova, počeo da opada. Usvajanje evropskog devetnaestvekovnog urbanog modela, te opadanje trgovačkih sajmova kao mestâ na koja je donošena svakovrsna roba u korist sajma kao izložbe uzoraka, često održavane u nekom velikom gradu ili blizu njega, bili su uvod u nestanak predmodernog balkanskog grada. Preostaci predmoderne urbane prošlosti ostaju. Između 1830. i 1880, međutim, predmoderni balkanski grad je počeo proživljavati korenite arhitektonske i morfološke promene, što je dovelo do kraja eru njegove prevlasti.

Copyright © za srpskohrvatski jezik
Vlastimir Đokić samostalni izdavač
Beograd Vlajkovićeva 11

Beleške

** Zahvalan sam Savetu za naučno-istraživački rad Univerziteta Ratgers na sredstvima koja su mi omogućila da upotpunim svoje istraživanje za ovu studiju, kao i Američkom savetu učenih društava i Savetu za naučno-istraživački rad Univerziteta Ratgers na sredstvima za putovanje u Moskvu, SSSR, kako bih prikazao ovaj rad i na drugi način učestvovao na konferenciji Komisije za ekonomsku istoriju Međunarodne asocijacije za proučavanje jugoistočne Evrope sa temom "La Ville balkanique aux XVe–XVIIIe ss. (relations socio-économiques et démographiques)", održanoj od 28. marta do 3. aprila 1969. Želeo bih isto tako da zahvalim Akademiji nauka SSSR, Nacionalnoj akademiji sovjetskih istoričara i njenoj Sekciji za Balkan te Komisiji za ekonomsku istoriju AIESEE i njenom predsedniku, profesoru Nikolaju Todorovu iz Bugarske akademije nauka, na pokroviteljstvu Konferencije i na njihovim mnogobrojnim ljubaznostima.

01 Svoja zapažanja o balkanskim gradovima u antičko doba izvodim velikim delom iz sledećih dela: H[endrik] Bolkestein, *Economic Life in Greece's Golden Age*, pregledao i snabdeo anotacijama E. J. Jonkers (Leiden: E. J. Brill, 1958), str. 19–21; Max Weber, *The City*, preveli s nemačkog i priredili Don Martindale i Gertrud Neuwirth (New York: The Free Press; London: Collier-Macmillan, [1958], izdanje u mekim koricama, 1966), str. 71; Louis Gernet, "Droit et ville dans l'antiquité grecque", u: *Recueils de la Société Jean Bodin*, VIII. *La Ville*, troisième partie: *Le Droit privé* (Bruxelles: Editions de la Librairie Encyclopédique, 1957) 45–57; Dimiter P. Dimitrov, "Seuthopolis", *Antiquity*, XXXV (1961) 91–102; Petar St. Koledarov, "On the Initial Type Differentiation of Inhabited Localities in the Central Balkan Peninsula in Ancient Times", u: *Etudes historiques*, III, objavljeno povodom Prvog međunarodnog kongresa balkanskih i jugoistočnoevropskih studija (Sofia, 1966) 31–52; Pavel Oliva, *Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire* (Prague: Czechoslovak Academy of Sciences, 1962), str. 236–42; Pierre Grimal, *Les Villes romaines*, "Que sais-je?" No. 657, treće prerađeno izdanje (Paris: Presses Universitaires de France, 1966), str. 7–8; Milutin i Draga Garašanin, *Arheološka nalazišta u Srbiji* (Beograd: Prosveta, 1951), str. 112–13; M[iodrag] Grbić, "Centralna Srbija u rimsko doba", u: *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji*, II. *Centralna Srbija* (Beograd: Srpska akademija nauka, 1956) 29–36; Fanula Papazoglu, *Makedonski gradovi u rimsko doba* (Skopje, 1957); [Balduin Saria, "Die antike Stadt in Südosteuropa", u: *Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte*. Südosteuropa Jahrbuch 8. Bd. (München, 1969)]; Archibald Lewis, *Emerging Medieval Europe, A.D. 400–1000* (New York: Alfred A. Knopf, 1967), str. 14–15.

02 Za razmatranje o zavisnim gradovima videti Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme* (*XVe–XVIIIe siècle*), I (Paris: Armand Colin, 1967), str. 397–400.

03 O srednjovekovnom razvoju gradova na Balkanu i u primorskoj periferiji videti u Witold Hensel, *Die Slawen im frühen Mittelalter: ihre materielle Kultur*, nemačko izdanje pod uredništvom Siegfrieda Epperleina, preveo s poljskog Waldemar Hein (Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter, 1965), str. 118–34, 166–67; D. A. Zakythinos, "Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle", *L'Hellénisme contemporain*, sér. 2, vol. I (Athènes, 1947), str. 483–97, 564–91; vol. II (1948), str. 57–81, 150–67; Peter Charanis, "Internal Strife in Byzantium during the Fourteenth Century", *Byzantion*, XV (American Series, I) (1940–1941) 208–30; Peter Charanis, "A Note on the Population and Cities of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century", u: *The Joshua Starr Memorial Volume*. Jewish Social Studies Publications, No. 5 (New York: Conference on Jewish Relations, 1953) 135–48; E. Francès, "La féodalité et les villes byzantines au XIIIe et au XIVe siècles", *Byzantinoslavica*, XVI (1955) 76–96; Constantin Josef Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters* (Prague, 1879) *passim*; Marko Kostrenčić, "Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova", u Grga Novak, ur., *Šišićev zbornik. Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću povodom šezdesetgodišnjice života, 1869–1929* (Zagreb: Tiskara C. Albrecht [P. Acinger], 1929) 113–20; Mihailo J. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjevekovnoj Srbiji i Bosni*, 2 toma (Beograd: Srpska akademija nauka, 1955–1962); Jadran Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji* (Beograd: Srpska akademija nauka, Vizantološki institut, 1957); Sima Ćirković, "Unfulfilled Autonomy: Urban Society in Serbia and Bosnia", u Bariša Krekić, ur., *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times* (Berkeley: University of California Press, [1987]) 158–84; Bariša Krekić, "Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian Cities", *ibid.*, 185–215.

04 Olgierd Górka, ed., *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* (*Imperium Constantinopolitanum*, *Albania*, *Serbia*, *Bulgaria*, *Ruthenia*, *Ungaria*, *Polonia*, *Bohemia*) *Anno MCCCVIII Exarata* (Cracoviae: Gebethner, 1916) 32.

05 Deena Sadat, "Urban Notables in the Ottoman Empire: The *Ayan*", doktorska teza, Univerzitet Ratgers, 1969; Deena Sadat, "Rumeli Ayanlari: The Eighteenth Century", *Journal of Modern History*, XLIV, 3 (September 1972) 346–63; Avdo Sućeska, "Bedeutung und Entwicklung des Begriffes *A'yân* im osmanischen Reich", *Südost-Forschungen*, XXV (1966) 3–26; Avdo Sućeska, "Vilajetski ajani", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIII (1962) 167–98; Halil Inalcik, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", u Thomas Naff i Roger Owen, ur., *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (Carbondale i Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1957) 27–52.

06 P[etar] Matković, "Putovanje Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567" (reizdanje spisa "Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta, Gentil'huomo Vicentino", Londra, appresso Wolfio Inghilese [John Wolf], 1585), *Starine*, XXII (1890), str. 135–36 (68–194).

07 Robert Peterson (prev.), *A Treatise Concerning the Magnificencie and Greatness of Cities, Divided into Three Bookes, by Sig. Giovanni Botero, in the Italian Tongue, Now Done into English* (London: Richard Ockould and Henry Tomes, 1606) 81.

08 Robert Halsband, izd., *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, 3 toma (Oxford: Clarendon Press, 1965–1967), I, 354, pismo datirano: Jedrene 17. maja 1717 (po st. kalendaru).

09 Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire ottoman*, 7 knjiga (Paris: Firmin Didot, 1788–1824), knj. IV, deo 2 (1791), str. 495–96; knj. II (1824), str. 333–34; Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije* (Sarajevo: Izdanje Opštine grada Sarajeva, 1937), str. 59–60, 69–80.

10 Walter Hildebrandt, "Die Stadt in Südosteuropa", *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, III, 3 (1939) 166; Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, drugo, revidirano i prošireno izdanje u 2 toma (Paris: Armand Colin, 1966), I, 308–9; Giovanni Botero, "A Treatise Concerning the Causes of the Magnificency and Greatness of Cities", prev. Robert Peterson (1606), u: Giovanni Botero, *The Reason of State*, prev. P. J. Waley (London: Routledge & Kegan Paul, 1956) 259.

11 Za opis Carigrada kao *capital–ventre* videti Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle: essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale* (Paris: Librairie Adrien Maisonneuve, 1962), str. 47, 179–80.

12 François de Tott, *Memoirs of Baron de Tott, Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea, during the War with Russia*, prevod s francuskog, 2 knjige u 4 dela (London, 1785), knj. I, deo 1, str. 32–33; Ömer Lûtfi Barkan, "Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVIe et XVIIe siècles", *Recueils de la Société Jean Bodin*, VII. *La Ville*, deuxième partie: *Institutions économiques et sociales* (Bruxelles, 1955), str. 299–301 (289–310); Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général*, knj. IV, deo 1, str. 222–25; Lûtfi Gücer, "Le problème d'approvisionnement d'Istanbul en céréales vers le milieu du XVIIIe siècle", *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, XI (1950) 153–62; Lûtfi Gücer, "Le commerce intérieur des céréales dans l'Empire ottoman pendant la seconde moitié du XVIe siècle", *ibid*., 163–88; Marie M. Alexandrescu-Dersca, "Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle", *Studia et Acta Orientalia*, I (1957) 13–37; Robert Mantran, "Centralisation administrative et financière, problème du ravitaillement d'Istanbul aux XVIIe–XVIIIe siècles", u: Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, *Bulletin*, XII, 1 (Bucarest, 1974) 59–68.

13 Prvi autor koji je Carigradu pridavao stanovništvo od 700.000 možda je bio Giovanni Botero. Videti Peterson (prev.), *A Treatise Concerning the Magnificencie and Greatness of Cities*, str. 80–81.

14 Braudel, *La Méditerranée* I, 319; "Relazione dell' Impero Ottomano del Senatore Costantino Garzoni Stato all' Ambascieria di Costantinopoli nel 1573", u Eugenio Albèri, prir., *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie IIIa, vol. I (Firenze, 1840) 389 (369–436).

15 Jean Thévenot, *L'Empire du Grand Turc vu par un sujet de Louis XIV, Jean Thévenot* (Paris: Calmann-Lévy, [1965]) 54–55.

16 Braudel, *La Méditerranée*, I, 316, 385.

17 W[illiam] Eton, *Survey of the Turkish Empire* (London: printed for T. Cadell, jun., and W. Davies, 1798) 276–78; Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général*, knj. IV, deo 1, str. 231–41; J. L. S. Bartholdy, *Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804*, prevod s nemačkog, 2 toma (Lyon: chez Jacquenod père et Rusand, 1766), I, 393–94.

18 Messance, *Recherches sur la population des généralités d'Auvergne, de Lyon, de Rouen et de quelques provinces et villes du Royaume* (Paris: Durand, 1766) 57, 81, 101, 176, 189–246.

19 Pierre Chaunu, *La Civilisation de l'Europe classique* (Paris: Arthaud, 1966) 318. U svom delu *European Urbanization, 1500–1800* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984) 275, Jan de Vries pridaje Parizu stanovništvo od 220.000 u 1600, 430.000 (verovatno previsoko) u 1650, 510.000 u 1700, 576.000 u 1750. te 581.000 u 1800. g. (ovome je, oko 1789, verovatno prethodio porast do najvišeg nivoa u osamnaestom veku).

20 Moj opis i analiza modela balkansko-osmanskog grada proizvod je mnogih različitih izvora, od kojih sam neke već naveo. Za dodatne uvide posebno sam zahvalan ovim autorima: Ira Marvin Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967); Xavier de Planhol, *The World of Islam*, prevod s francuskog, sa ispravkama (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1959); Richard Busch-Zantner, "Zur Kenntnis der osmanischen Stadt", *Geographische Zeitschrift*, XXXVIII (1932) 1–13,

oštroumna zapažanja jednog geografa; i Bernard Lewis, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire* (Norman: University of Oklahoma Press, [1963]). O "simbolizmu središta" ili želji da se gradovi, hramovi pa i individualna staništa izjednače sa mitskim središtem sveta, videti u Mircea Eliade, *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*, preveo s francuskog Willard R. Trask (New York: Harper and Row, copyright 1954 by the Bollingen Foundation; copyright 1959 by Harper and Row) 5–9. Osnovu za poređenje sa kineskim gradovima daje Michel Cartier, "Une tradition urbaine: les villes dans la Chine antique et médiévale", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, XXV, 4 (juillet–auguste 1970) 831–41 (ceo broj časopisa posvećen je temi "Histoire et urbanisation.").

21 Halsband, izd., *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, I, 354–55, pismo datirano: Jedrene 17. maja 1717 (po starom kalendaru).

22 Ilhan Tekeli, "On Institutionalized External Relations of Cities in the Ottoman Empire – A Settlement Models Approach", *Etudes balkaniques*, VIII, 2 (1972) 54–56 (49–72); Jean-Baptiste Tavernier, *Les Six voyages de Jean-Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse et aux Indes*, 3 toma (La Haye: chez Henri Scheuleer, 1718), I, 117–19.

23 Edward Brown, *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli* (London: B. Tooke, 1673) 39–40. [Navod je dat u prevodu dr-a Vladete Popovića, "Putopis d-ra Brauna", II deo. "Put od Beča u Austriji do Larise u Tesaliji", *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu*, VII, 1–3 (1934) 285. (Prim. prev.)]

24 O gradovima kao mogućim središtima "ortogenetske konzervacije" videti u Robert Redfield i Milton B. Singer, "The Cultural Role of Cities", *Economic Development and Cultural Change*, III, 1 (October 1954), str. 59 (53–73).

25 H. A. R. Gibb i Harold Bowen, *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Modern Culture in the Near East*, Vol. I. *Islamic Society in the Eighteenth Century*, I deo (London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1950) 279.

26 Za odlično razmatranje uloga gradskih četvrti (mahala) u Sarajevu videti Skarić, *Sarajevo*.

27 William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, 4 toma (London: J. Rodwell, 1835), I, 25–27.

28 O pobačaju i venerićnim bolestima kod morejskih (peloponeskih) muslimanki videti u F[rançois]-C[harles]-H[ugues]-L[aurent] Pouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs parties de l'Empire othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, 3 toma (Paris: Cabon et Cie, 1805), I, str. 265.

29 O narušavanjima etničko-verske homogenosti *mahala* posle Kandijskog rata videti u Herbert Wilhelmy, *Hochbulgarien*, II. *Sofia: Wandlungen einer Grossstadt zwischen Orient und Okzident*. Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, Bd. V, Heft 3 (Kiel, 1936) 64–66.

30 Ömer Lûtfi Barkan, "La 'Méditerranée' de Fernand Braudel vue d'Istamboul", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, IX, 2 (avril–juin 1954) 189–200; Barkan, "Quelques observations", 289–310; Barkan, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I, part 1 (August 1957) 9–36.

31 Metodija Sokolski, "Prilog kon proučavanjeto na turskoosmanskiot feudalen sistem, so poseben osvrt na Makedonija vo XV i XVI vek", *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, II, 1 (1958), str. 220 (157–224).

32 Skarić, *Sarajevo* (opis Mula-Mustafe Bašeskije).

33 A. Šopov, "Evlija Čelebi", u: B'lgarskoto knižovno družestvo v Sofija, *Periodičesko spisanije*, LXII, 1901 (Sofija, 1902) 165–87; D. G. Gadžanov, "P'tuvane na Evlija Čelebi iz b'lgarskite zemi prez sredata na XVII. vek", *ibid*., LXX (Plovdiv, 1909) 642–46 (639–724).

34 J. Németh, *Die Türken von Vidin: Sprache, Folklore, Religion*, Bibliotheca Orientalis Hungarica, X (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965) 5–6.

35 Dušan Pantelić, "Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu Krajinu od 1783 i 1784 god.", u: *Spomenik Srpske kraljevske akademije* LXXXII, drugi razred knj. 64 (1936), str. 43 (1–144).

36 Nikolai Todorov, "The Balkan Town in the Second Half of the Nineteenth Century (A Socio-Economic Study)", nedatiran rukopis.

37 Garzoni, "Relazione", u Albèri, prir., *Relazioni*, ser. IIIa, Vol. I (1840), str. 389.

38 Halsband, izd., *The Complete Letters* I, str. 342, pismo ledi Meri Vortli Montegju Ani Tislvejt, Jedrene 1. aprila 1717 (po starom kalendaru).

39 Za sistematičnije razmatranje ove teme videti poglavlje "Materijalne osnove predindustrijske civilizacije na Balkanu" u III tomu ovog dela.

40 Za opis kuća i drugih građevina u Carigradu videti Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général*, knj. IV, deo 1, str. 233–42; Bartholdy, *Voyage en Grèce*, I, str. 208–9; Jean Claude Flachat, *Observations sur le commerce et sur les arts*, 2 toma (Lyon: chez Jacquenod père et Rusand, 1766), I, str. 393–94; G[uillaume] A[ntoine] Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la République*, I (Paris: chez H. Agasse, an IX), str. 230–31.

41 G. A. Olivier, *cit. delo*, 231–34.

42 Skarić, *Sarajevo*, 57–58; Matković, "Putopis Marka Antuna Pigafete", 106; Gliša Elezović, "Iz putopisa Evlije Čelebije", *Istoriski časopis*, I, 1–2 (1948), 1949, str. 115 (105–31); Šopov, "Evlija Čelebi", 173–76; Eton, *Survey of the Turkish Empire*, 276; Ivan Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte* (Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter, 1929) 121–34, 204; Stojan Novaković, "S Morave na Vardar, 26–28 oktobra 1886, putne beleške", *Godišnjica Nikole Čupića*, 13 (1893), str. 29–32, 47–48 (1–76); A[ndré] Guillaumin, *Les Plantes cultivées: histoire, économie* (Paris: Payot, 1946), str. 233.

* Stara turska mera za dužinu – aršin. Dunđerski (zidarski) aršin iznosio je 75,8 cm, čaršijski 68, a terzijski 65 cm. (Prim. ur.)

43 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général*, knj. IV, deo 1, str. 233–42; Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman*, I, 108; Bartholdy, *Voyage en Grèce*, I, 208–9; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle: étude d'histoire institutionnelle, économique et sociale* (Paris, 1962) 27–29; Robert Mantran, *La Vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs* (*XVIe et XVIIe siècles*) ([Paris]: Hachette, 1965) 42–48; Braudel, *La Méditerranée*, I, 319; Tihomir R. Đorđević, "Zvona po našim crkvama za vreme Turaka", u Grga Novak, ur., Šišićev zbornik, 415–21; Otto i Gertrud Rudloff, "Die Stadt Philippopel in Bulgarien", *Geographischer Anzeiger*, XXXVIII (1937) 351 (346–52). U svojim *Observations sur le commerce*, str. 393–94, Jean Claude Flachat određuje dozvoljenu visinu stambolskih muslimanskih kuća sredinom XVIII v. na 12 *pics* (aršina – prim. prev.), a nemuslimanskih na 10 *pics*.

44 O gradskoj kući u Pomoravlju i Podrinju videti u Kriegsarchiv (Wien), Kartensammlung, KIf6, sveske 1, 2 i 3, opis puteva u Srbiji od natporučnika Turatja, 1783; *ibid*., KIf7, putovanje kroz Srbiju od 4. juna do 3. jula 1783. od kaplara Rosića, dnevnik datiran 11. novembra 1783; *ibid*., KIf10, dnevnik putovanja kroz deo Srbije od potporučnika Pokornog, 1784; *ibid*., KIf12, putovanje kroz Srbiju i Bosnu od natporučnika Peretića, 1784; Pantelić, "Vojno-geografski opisi Srbije", str. 1–144. [Za druge aspekte predindustrijske materijalne kulture videti moj ogled "Materijalne osnove predindustrijske civilizacije na Balkanu" u III tomu ovog dela.]

45 Milovan Gavazzi, "Das Kulturerbe der Südslaven im Lichte der Völkerkunde", *Die Welt der Slaven*, I, Heft 1 (1956), str. 79 (63–81).

46 C[onstantin] Jireček, *La Civilisation serbe au Moyen âge*, trad. de l'allemand sous la direction de Louis Eisenmann (Paris: Editions Bossard, 1920) 27–28; Constantin Şerban, "Conceptions et méthodes dans l'étude de l'histoire des villes médiévales roumaines", u: *Nouvelles études d'histoire publiées à l'occasion du XIIe Congrès des Sciences Historiques* (Bucarest: Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1965) 452–53 (445–57); Milan von Šufflay, "Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters", u: Akademie der Wissenschaften in Wien, *Denkschriften*, philologisch-historische Klasse, Bd. LXIII, 1. Abhandlung (Wien i Leipzig, 1924), str. 19 (1–81).

47 Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal European Languages: A Contribution to the History of Ideas* (Chicago: University of Chicago Press, 1949) 309, odeljak pod naslovom "City, Town".

48 Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, 118–20; Jireček, *La Civilisation serbe*, 27–28; Nedim Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, IV (1952) 125–40 (5–146).

49 N. Filipović, *cit. delo*, 125, 139; J[ean]-B[aptiste]-Gabriel] Amédée Chaumette des Fossés, *Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808* (Paris: Impr. de J. Didot, 1822) 31–45.

50 Sir George Hill, *A History of Cyprus*, IV. *The Ottoman Province, the British Colony, 1571–1948* (Cambridge, Eng.: University Press, 1952) 21–23. Za druge primere upotrebe izraza *varoš* na Balkanu u užem smislu videti Šufflay, "Städte und Burgen Albaniens", 27–28, 35; Wilhelmy, *Hochbulgarien*, II. *Sofia*, 64; Vuk Stefanović Karadžić, *Danica, zabavnik za godinu 1827* (Beč: Štamparija Jermenskoga namastira, 1827) 41–44; Todor Stefanović Vilovski, "Stari Beograd: postanak i razvitak srpske varoši i kulturne i društvene prilike u njemu (1820–1856)", *Srpski književni glasnik*, XXVI (1911), str. 543 (46–52, 301–9, 540–46); Elezović, "Iz putopisa Evlije Čelebije", str. 112; Ami Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, 2 toma (Vienna: W. Braumüller, libraire de l'Académie des Sciences, 1854), II, 230.

51 *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (*1553/55*), nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert von Franz Babinger (München i Leipzig: Duncker & Humblot, 1923) 260–61.

52 *Augerii Gislenii Busbequii Legationis Turc.: Epistolae IV* (Monaco, 1620), *epistola* I, str. 35, 52.

53 James Morton Paton, *The Venetians in Athens, 1687–1688: From the "Istoria" of Cristoforo Ivanovich*. Genadeion Monographs I, American School of Classical Studies at Athens (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1940), str. 16; Pouqueville, *Voyage en Morée* I, 174–76.

54 Braudel, *La Méditerranée* I, str. 287–88, gde citira rad Busch-Zantner, "Zur Kenntnis der osmanischen Stadt", 1–13.

55 Arhiv Srpske akademije nauka u Sremskim Karlovcima, Patrijaršijsko-mitropolitski arhiv, Arh. A, No. 193/1789: pismo Gavrila Isakovića, protojereja u Sremskoj Mitrovici, od 19. jula 1789.

56 Kriegsarchiv (Wien), KIf12, izveštaj o putovanju kroz Srbiju i Bosnu iz pera natporučnika Peretića.

57 Dušan J. Popović, "Građa za istoriju Beograda od 1711–1739 god.", u: *Spomenik Srpske kraljevske akademije* LXXVIII, drugi razred knj. 61 (1935), str. 13–265, statistički podaci na str. 59–76. Rukopis koji sadrži popis predat je na čuvanje Narodnoj biblioteci u Beogradu 1934. Za uputstva iz 1734. g. o tome kako treba sprovesti popis u varošima i selima austrijske Srbije videti Radoslav M. Grujić, "Prilozi za istoriju Srbije u doba austrijske okupacije (1718.–1739.)", *Spomenik SKA* LII, drugi razred knj. 44 (1914), str. 182 (84–208).

58 Gabriel Le Bras, *Etudes de sociologie religieuse*, I. *Sociologie de la pratique religieuse dans les campagnes françaises* (Paris: Presses Universitaires de France, 1955) 316.

59 Bartholdy, *Voyage en Grèce* I, 396; Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général* VII, 296–97.

60 Procene veličine stanovništva su moje, ali su zasnovane na podacima i drugim zapažanjima u: Uriah Zevi Engelman, "Sources of Jewish Statistics", u: Louis Finkelstein, ur., *The Jews: Their History, Culture, and Religion*, 2 toma (New York: Harper & Brothers, 1949), II, str. 1172–1197; Ljubomir St. Kosier, *Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj* (Zagreb–Beograd–Ljubljana: Ekonomska biblioteka SHS, 1930), str. 45–47; Archives Nationales (Paris), Fonds des Affaires Etrangères (dalje se citira kao AN, AE), B^{III} 239, izveštaj o trgovini u crnomorskoj oblasti iz 1751, u kome nepotpisani pisac tvrdi da se položaj osmanskih "španskih" Jevreja pogoršao zbog međusobnih suparništava, zbog darova koje i dalje moraju davati da bi sačuvali svoje povlastice, te zbog sklonosti "une certaine magnificence outrée d'Espagnol" koja ih navodi da troše ogromne iznose na potrepštine i ugodnosti doma i porodice. U drugim dokumentima, naime, u AN, AE, B^{III} 239 (izveštaj o osmanskim "portugalskim" i "italijanskim" Jevrejima iz 1693) i AN, AE, B^{III} 237 (izveštaj o trgovini u Solunu iz 1736), osmanski "portugalski" i "livornski" Jevreji prikazuju se kao preduzimljivi i uspešni.

61 Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman* I, 250–51.

62 Bogumil Hrabak, "Kuga u balkanskim zemljama pod Turcima od 1450 do 1600 godine", *Istoriski glasnik*, 1–2 (1957) 19–37. Videti i prikaz ovog članka od Bariše Krekića, "Pestes balkaniques des XVe et XVIe siècles", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, XVIII, 3 (mai–juin 1963) 594–95.

63 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien), dalje se citira kao HHSA, StA Türkei III/2, izveštaj od 18. avgusta 1763.

64 Serafino Razzi, *La storia di Raugia* (In Lucca: per Vincentio Busdraghi, [1595]) 69, 71, 75.

65 HHSA, StA Türkei III/2, dokument datiran 30. avgusta [1762].

66 Pouqueville, *Voyage en Morée* III, 175; Nicolae Iorga, prir., *Notes et extraits des croisades au XVe siècle*, ser. 1, vol. I (Paris: Ernest Leroux, 1899) 118.

67 AN, AE, B^{I} 904, Correspondance consulaire: Nauplion (Naples [ili Napoli] de Romanie), Auvellierovo pismo od 21. marta 1730; AN, AE, B^{I} 471, Correspondance consulaire: Koron, Le Maireovo pismo od 28. aprila 1765; AN, AE, B^{I} 473, Correspondance consulaire: Koron, Taitboutova pisma od 9. juna 1788. te od 18. aprila, 11. avg., 22. sept. i 12. okt. 1789. godine.

68 Christoph Wilhelm Lüdeke, *Beschreibung des türkischen Reiches*, 3 toma (Leipzig: Johann Friedrich Junius, 1771–1789), I, 62–64; [François de Tott], *Memoirs of Baron de Tott, Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea, during the Late War with Russia*, prevod s francuskog, 2 toma u 4 dela (London: printed for G. G. J. and J. Robinson, 1785), I tom, I deo, str. 38, 40.

69 Danica Milić, "Austro-srpska trgovina 1813–1815. godine i pokušaj osnivanja austriskog konzulata u Srbiji", *Istoriski časopis*, IX–X (1959), 1960, 338–39.

70 Razzi, *La storia di Raugia*, 75–76, 80, 95.

71 N[icolas] G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1956) 136.

72 I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, I (Paris: Librairie Lipschutz, 1936) 221, 264–65.

73 O pojmu "beli svet" u srpskom jeziku v. u Matija Nenadović, *Memoari* (Beograd: Prosveta, 1947), str. 171.

74 AN, AE, B^{I} 469, Martin d'Amirat, 19. avgust 1752; *ibid*., Le Maire, 11. jun 1769; AN, AE, B^{I} 906, Guy de Villeneuve, 24. septembar 1779.

75 F[rançois]-C[harles]-H[ugues]-L[aurent] Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, 5 knjiga (Paris: Firmin Didot, 1820–1821), II, 358; III, 458.

76 Predmetom sajmova bavim se i u dva druga poglavlja: "Osvajački put pravoslavnog balkanskog trgovca" (II tom) i "Za model trgovine Levanta" (I tom ove knjige). Ceo tekst koji sada sledi posle tabelarnog prikaza makedonskih, tesalskih i epirskih sajmova predstavlja dodatak izvornom članku. Za identifikaciju sajamskih mesta dugujem zahvalnost sledećim izvorima: Pouqueville, *Voyage dans la Grèce* II, str. 358, 370, i III, str. 458; Arno Mehlan, "Mittel- und Westeuropa und die Balkanjahresmärkte zur Türkenzeit", *Südostdeutsche Forschungen*, III, Heft 1 (1938), str. 100 (69–120); Louis-Auguste Félix [de] Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce, formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797*, 2 toma (Paris, an VIII), I, str. 95; E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie*

et les antiquités de ce pays (Paris, 1831), str. 58, 115; Ami Boué, *La Turquie d'Europe, ou Observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire*, 4 toma (Paris: chez Arthus Bertrand, 1840), III, str. 160–61; Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, str. 29, 122 bel. 2, 182, 200, 210–11, 395–96; Chaumette des Fossés, *Voyage en Bosnie*, 42; Robert Brunschvig, "Coup d'oeil sur l'histoire des foires à travers l'Islam", *Recueils de la Société Jean Bodin*, V. *La Foire* (Bruxelles, 1953), str. 65–72 (43–74); Nicolas [Nicolae] Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne* (Paris, 1925) 103; AN, AE, B^{III} 237, izveštaj o trgovini u Solunu, avgust 1736; AN, AE, B^{III} 239, izveštaj o trgovini u Jedrenu, 1751–1753; AN, AE, B^{I} 1000, pismo d'Evanta od 8. maja 1766.

77 Nikola Vučo, *Privredna istorija naroda FNRJ do Prvog svetskog rata* (Beograd: Izdavačko preduzeće Nar. Rep. Srbije, 1948) 207.

78 Moja procena površine teritorije osmanskog Balkana južno od Save i Dunava se zasniva na podacima u Adrien [Adriano] Balbi, *Tableau politico-statistique de l'Europe en 1820* (Lisbon: Typographie Royale, 1820), jedna velika stranica sa podacima. Sa Vlaškom i Moldavijom, Osmansko carstvo u Evropi je tada obuhvatalo oko 573.605 km^2.

79 Speros Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh to the Fifteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 1971) 479.

80 Teodor Taranovski, *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, I–IV (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1931–1935), I, 115; Strašimir N. Lišev, *B'lgarskijat srednovekoven grad: obštestveno-ikonomičeski oblik* (Sofija: B'lgarska akademija na naukite, 1970) 41.

81 H. F. Tozer, "Byzantine Satire", *Journal of Hellenic Studies*, II (1881) 244–45 (233–70).

82 Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, preveo i dopunio Jovan Radonić; drugo, ispravljeno i dopunjeno izdanje u 2 knjige (Beograd: Izdavačko preduzeće Nar. Rep. Srbije, 1952), II, 190–91.

83 Brunschvig, "Coup d'oeil sur l'histoire des foires", 49–51.

84 Braudel, *La Méditerranée* I, 348.

85 Brunschvig, "Coup d'oeil sur l'histoire des foires", 67.

86 Johann A. Demian, *Tableau géographique et politique du royaume de Hongrie, d'Esclavonie, de Croatie et de la grande principauté de Transilvanie*, prevod s nemačkog, 2 toma (Paris: S. C. L'Huillier, 1809), I, 232–34, 241–43, 263–71; Martin von Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungern*, II izd., 2 toma u 3 dela (Ofen: [bez oznake izdavača], 1809–1811), I tom, I deo, str. 425–34.

87 Basile Kerblay, "Les foires commerciales et le marché intérieur en Russie dans la première moitié du XIXe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, VII, 3 (juillet–septembre 1966) 419 (414–35).

88 Jean Gaudemet, "L'Empire romain a-t-il connu les foires?", *Recueils de la Société Jean Bodin*, V. *La Foire*, 25–42.

89 Karadžić, *Danica, zabavnik za godinu 1827*, 109.

90 Jean Gilissen, "La notion de la foire à la lumière de la méthode comparative", *Recueils de la Société Jean Bodin*, V. *La Foire*, str. 323–32.

91 Michel Pierssens, "Market, Fair, and Festival", prev. na engleski Sally Bradshaw, *Diogenes*, No. 78 (Summer 1972), str. 8 (1–17).

92 Brunschvig, "Coup d'oeil sur l'histoire des foires", 68.

93 Vučo, *Privredna istorija*, 207.

Марко Миљановић

Из прошлости петрињских Срба

Када је прошлост петрињских Срба у питању постоје многи сачувани документи који о њој говоре на увјерљив начин. Нашу пажњу привукла су два документа која се налазе у Ратном архиву у Бечу и тичу се молбе за подизање православног храма у Петрињи. У једном је молба за подизање цркве, а у другом извјештај државне комисије по том питању. Поменута документа објавио је академик Славко Гавриловић у својој чувеној књизи грађе за историју Војне крајине у 18. вијеку[01], али без превода на српски језик. Пошто су документа изузетно важна за познавање прошлости петрињских Срба дајемо их у преводу и са неопходним напоменама, како би се на тај начин боље разумијевале политичке, културне и вјерске прилике у граду Петрињи.

Молба петрињских Срба писана је у Бечу 23. маја 1783. године.[02] Ријеч је о трећој молби по реду, а записник који је сачинила петрињска комисија урађен је у Петрињи 4. јануара 1777. године.[03] Извјештај комисије односи се на другу молбу по реду, коју су православни петрињски житељи поднијели годину дана раније, односно 1776. године. Прву молбу за градњу православне цркве у Петрињи поднијели су крајишки официри 1769. године, тражећи подизање цркава у Петрињи и Храстовици.[04] Иако су по Одредби за градњу православних цркава у Војној крајини, из 1753. године, били испуњени сви услови до подизања цркава у овим мјестима није дошло. По поменутој Одредби црква се могла градити ако у мјесту има 30 православних породица и ако имају довољно властитих новчаних средстава, не оптерећујући тиме државни буџет.

01 Славко Гавриловић, Грађа за историју Војне границе у XVIII веку, Банска крајина 1688-1783, књига I, Београд 1989.

02 нав. дјело, 670-673

03 нав. дјело, 615-618

04 Ђурђица Цвитановић, Сакрална архитектура барокног раздобља, Загреб, 1985, 188.

Градња цркве у Петрињи није се лако остварила што најбоље свједочи молба из 1783. године. Из ње се јасно виде политичке и друштвене прилике током свих година, протеклих од прве па до посљедње молбе, неповољних за петрињске православне породице. Православне цркве постојале су у свим генералатима осим у граду Петрињи. Православна црква у Костајници сграђена је још 1713. године, а потом су изграђене и цркве у Глини, Јасеновцу и Дубици. У молби се помиње и чињеница да у Бечу постоје двије православне цркве, а да се православна богослужења одржавају и у Грацу за вријеме одржавања сајмова. Управо због оваквих чињеница и других разлога петрињски Срби су незадовољни и осјећали су се запостављеним. Иако су још 1777. године добили право подизања цркве у граду и капеле на гробљу није познато из којих разлога је дошло до подношења нове молбе 1783. године. Могло би се тумачити неповољним политичким и друштвеним приликама у самом граду, као рефлексијама на општа збивања у читавом крајишком друштву. О њима су говорили отворено и увјерљиво и неки прије нас.[05]

Коначно, 1783. године започиње градња цркве Св. Спиридона и капеле Св. Николе у Петрињи. Градња је започета истовремено како би се и на тај начин предупредиле све потенцијалне потешкоће и објекти привели сврси у што краћем року, јер се на њих чекао дуги низ година. Црква Св. Спиридона завршена је октобра мјесеца 1785. године, о чему свједочи текст повеље о освећењу цркве.[06] Капела Св. Николе на православном гробљу сграђена је исте, или најкасније у прољеће 1786. године. На овакав закључак наводе нас подаци са споменика сахрањених особа, поред јужног зида цркве Св. Николе, а свједоче да су умрла лица сахрањена 1786. године и наредних година, што такође свједочи да је црква заиста постојала 1786. године.

И на крају, ваља истаћи неколико детаља из извјештаја комисије упућене Генералкоманди из Петриње 4. јануара 1777. године. Извјештај потврђује оправданост удовољавања молби за подизање православне цркве у Петрињи и постојање посебних услова. За утемељену одлуку комисије, којом се даје сагласност за подизање цркве, послужио је и попис православних петрињских породица, сачињен у ту сврху 2. јануара 1777. godine. Аргументација је учвршћена помињањем статистичких података о броју православних и римокатолика у читавој Војној крајини, гдје број православних мушких душа вишеструко премашује број римокатолика. Захваљујући исцрпном и објективном извјештају поменуте комисије Срби су у Петрињи коначно могли започети са дуго планираном изградњом православног храма, и започети културније обављање црквених послова, те угоднији вјерски живот.

05 нав. дјело, 187

06 Марко Миљановић, Црква Св. Спиридона у Петрињи, ЗЛУ 20, Нови Сад, 243

Беч, 23. мај 1783.

Писмо петрињских Срба аустријском цару, у коме износе заслуге својих сугрђана за град и Војну крајину и моле цара да им дозволи градњу православне цркве и постављање свог свештеника

Ваше Величанство,

Већ више од 50 година уживамо срећу у заштити царско-краљевских насљедних земаља, у којима смо, ми и наши преци, нашли спас из непријатељске турске земље и са најмилостивијим допуштењем стигли у војно упориште Петрињу, у славној царско-краљевској Банској граници, и ту нашли станиште, гдје смо се са свом својом имовином населили. Од тог времена је у овом мјесту, уз улагање наше имовине, кренула трговина, и увијек смо настојали да постанемо узоран члан добрих и веома корисних индустријских грана које су настајале у царско-краљевским земљама, и да у свако доба плаћамо порезе и дацбине надређеним властима. Поред тога дајемо све од себе у циљу покоравања законима и уз то испуњавамо све војне обавезе заједно са осталим граничарима, а преостало вријеме посвећујемо трговачком занату и тиме овој граници осигуравамо користи, које су покренуте још у вријеме када је трговина почела довозом житарица, у вријеме помањкања хљеба, и када је почео развој трговине свих домаћих и страних добара, уз знатну помоћ сваког сиротог и потребитог граничара.

Већи број породица је нашао своје пребивалиште у Петрињи, гдје су наши преци уложили своју имовину и понизно поштовали царско--краљевске законе. Већина њих је добила дозволу насељавања, а неки од нас су били у стању да покажу захвалност и знатан иметак уложе у ово мјесто да га учине љепшим и да изграде угледне куће и велике станове од тврдог материјала, поштујући увијек вјерно и исцрпно прописане царско--краљевске законе, чиме смо себе, као чланове, учинили достојним најмилостивије обзирности у подизању царско-краљевске војне заједнице, у којој су наши предводници постали придружени грађани грађана римско--католичке вјере, и као прваци се у њој ангажовали и доприносили побољшању живота заједнице, док су остали били укључени у редове заслужних професионалаца и милостиво уређених цехова. По одлуци Генералне команде они се, од тог времена, налазе међу знатним бројем људи из 21 породице неунијата мјеста Петриња и броје преко 200 душа, при чему највећи број њих посједује сопствене куће и сви они своје занимање жртвују држави и притом уживају царско-краљевску заштиту, исту као и сви други војни и цивилни поданици. Они ће и убудуће настојати да се, као вјерни грађани и поданици, покажу достојним указане милости

Црква св. Спиридона у Петрињи, срушена 1941.

и да то, уз сву понизност у име своје вјерске сабраће, узму као повод да нагласе да без обзира на сво поштовање вјероисповједања других грађана, а због непостојања молитвених објеката за наше породице, осјећамо извјесну нелагодност што смо изложени увредама како не држимо богослужење и што немамо могућност да својој дјеци пружамо неопходну вјеронауку. То не пада тешко само овдашњим породицама које живе без вјерског обреда и богослужења, него ту постоје и друге бројне околности које намјеравамо да изложимо уз своју пуну понизност.

Ваше Величанство је, из највише милости, поставило овдашње школске учитеље, школе су основане и дјеца нашег обреда се шаљу у те школе, али нашој омладини недостаје неопходна настава вјерских обичаја. Додуше, омладина учи у школама читање, писање и рачунање, али нема никога ко би је упутио у вјерске ствари и предавао дјеци катихизам, па су она у том погледу лишена сваког познавања вјере. Овдје се обавља највећи број одбрамбених задатака и послова; постоји стално знатан број овдашњих граничара који осјећају блискост, а наши савјерници већ дуже времена су, због ових околности у овом мјесту, лишени богослужења и то осјећају као тешку покору, а немају ни утјеху духовника на самрти.

Ваше Величанство је овој нацији милостиво признало посебну слободу јавног исповједања вјере у својим границама, а уз највишу кнежевску милост је у другим границама, као што је, на примјер, градишћански пук, дозволила изградњу цркве у штапском мјесту Нова Градишка.

Поред тога је добро познато да је наша најближа црква удаљена три сата хода, којој се у току зиме и при порасту водостаја уопште не може прићи. Стога је и поднесена ова понизна молба да нам висока власт милостиво дозволи изградњу цркве у мјесту Петриња и издржавање свештеника о нашем трошку, при чему имамо јаку намјеру да првенствено упослимо њемачке занатлије који су овдје насељени за потребе Границе, а који због сиромаштва породица грчког обреда тешко живе иако су професионалне занатлије. На овај начни би се управљало растом нашег

обреда и та висока одлука би спријечила даље опадање на незнатан број људи, а већ поменута 21 породица са око 200 душа имала би осигуран опстанак и њима би се дозволило насељавање, што је из горенаведених разлога у нашој молби одбијено.

Пошто је у овим околностима већ достигнут довољан број заната за увођење и изградњу војне заједнице овог мјеста насељавањем страних професионалних занатлија, тако што неким људима нашег обреда није призната занатлијска способност, иако су били принуђени да се овамо упуте, то ми трговци ове заједнице који прерађују и продају робу у локалу, и сами је купују и тиме повећавају потрошњу, служимо више на корист и успон наше професије, а да се тиме не наноси штета тамошњим занатским установама. Уз то је веће насељавање нашег народа, које је ограничено на фиксни број и који се не може унапријед претпоставити, противно нашим настојањима да се већем броју породица, у овој или некој другој намјери дозволи насељавање.

Наша најпонизнија молба иде само у том правцу да нам се, из горепоменутих разлога, на већ овдје стабилизоване породице, милостиво допусти изградња једне цркве и издржавање једног свештеника који су нам неопходни ради исповједања наше вјере и одржавања богослужења.

Понизна молба за градњу цркве и дозволе за држање једног свештеника никако не иду у том смјеру да од граничара добијемо некакав допринос за градњу, него ми, боље стојећи трговци, желимо не само да изградимо ову капелу него и да уредно издржавамо свештенике без икаквих давања осталих граничара. Уз то одговорно тврдимо да су овдашњи трговци нашег обреда са својим пословима од Трста и на мору обећали довољно средстава, а у случају њиховог недостатка спремни смо да из наше имовине, без изузетка, обезбједимо довољно новца за градњу цркве и издржавање свештеника.

Вашем Величанству стиже наша најпонизнија молба да нам милостиво изволите допустити остварење ове наше намјере, како би се исповједање наше вјере могло одвијати без икакве наше кривње, чиме би се предупредила извјесна узнемиреност, коју би ми и наше породице, због помањкања могућности за савјесно упражњавање богослужења, могли носити на својој савјести, па стога наша дубока молба за милостиво допуштење. У овој нади остајемо у најдубљој доживотној понизности.

Вашем Величанству најпонизније и најпослушније слуге:

Јанко Сигур
Дмитар Тодоровић
Никола Кунић
Станко Кунић

Петриња, 4. јануар 1777.

Комисијски извјештај о Србима у Петрињи и њиховој молби да им се дозволи грађење цркве и постављање свештеника. Комисија даје позитивно мишљење о томе.

Записник Комисије
У Петрињи, дана 4. јануара 1777.

Висока царско-краљевска Генерална команда примила је садржај уредбе од 7. децембра текуће године у вези предмета Дворског ратног вијећа од 16. новембра, а која се односи на петрињске становнике грчког обреда (неунијате), који су раније упутили Његовом преузвишеном величанству молбу за изградњу капеле и за постављање свештеника, што је сада поновљено пред Високим дворским ратним вијећем.

У вези с тим, овим се утврђује колико у Петрињи има стално настањених неунијата, гдје они одржавају своје богослужење и колико је удаљена садашња црква од мјеста Петриња.

Да би се о постављеним питањима могао поднијети темељит извјештај, одржан је о томе састанак формиране комисије, па сачињени записник треба да допринесе разјашњењу првог питања и понизно утврди број душа заједнице неунијата, која се сада налазе у Петрињи, заједно са спецификацијом о свим породицама које овдје живе са 119 душа.

У вези са другим постављеним питањем, војна лица су се окупљала у логору, и то под једним шатором, а сви остали су о великим празницима већ двије године одржавали службу Божју на овдашњем полигону Шајер, а у осталим данима, недјељом или о празницима, они овдје нису одржавали богослужења због помањкања свештеника.

У вези трећег предмета око цркве, овдашњи становници имају парохију изван села Лушчана, на подручје чете Палчић из Прве пуковније. Црква је од Петриње удаљена око три сата хода за пјешаке, тако да он у току зиме и при лошим временским приликама има и дуже да путује.

Из тих разлога и због молбе ових граничара за градњу капеле и за постављање свештеника, првенствено упућене Његовом величанству, а надасве и Високом ратном вијећу, сачињен је записник на састанку ове Комисије, како би се могао поднијети високим инстанцама, а Комисија је са своје стране позвала на разговор људе из ових породица. У име својих вјерника и сабраће, они понизно моле да се у овај записник унесе само спецификација о 22 породице, јер тренутно некима није дозвољена

куповина куће или градња истих, па су по 2-3 породице принуђене да живе под једним кровом, док им се не дозволи куповина или градња куће, како би свака породица могла достојно да изгради свој дом. Иначе, свим породицама тешко пада чињеница што су без свештеника и што нису у стању да држе службу Божју.

Овдје постоје и друге околности да је Његово величанство својом највишом милошћу допустило постављање школског учитеља, па су основане школе, тако да 50 ђака не мора ићи у школе у другим насељима, али њиховој дјеци и омладини недостаје неопходна настава о вјери и хришћанству да би били добри грађани и поданици, док су им учитељи предавали само читање, писање и рачунање.

Дакле, овдје нема никога ко би држао наставу о вјерским стварима и катихизису, те се овдашњи житељи у овом смислу осјећају занемареним. Овдје се у штабу обавља највећи дио војне службе и послова, и овдје је стално присутан знатан број граничара и сви они осјећаји јаку међусобну повезност и сматрају да су и њихова сабрања дуже времена везана за овај крај, па им у таквим околностима тешко пада недостатак свештеника, због чега су лишени службе Божје. Тешко болесни граничари највишег чина, а и други овдашњи граничари, морају ради свог спасења да буду одвођени некуда, па им и у смртном часу недостаје утјеха духовника.

Његово преузвишено величанство је овој нацији милостиво признало особености у својим границама и слободу вјероисповијести, а највиша кнежевска милост је то допустила и другим подручјима, као што је градња цркве у штапском мјесту Нова Градишка, у градишћанској пуковнији, гдје иначе живи мањи број породица, па стога моле Највишу милост за дозволу за штапско мјесто Петрињу.

Позната је чињеница да они морају пјешачити три сата до најближе цркве, а током зиме, када надође Петрињчица, то често и није могуће. Они су добили свештеника близу полигона Шајер, гдје се одржава богослужење, али им то због удаљености тешко пада, што спречава тамошњег свештеника да их посјећује, па зато моле да им се дозволи да имају свог свештеника, како би првенствено омладина, која марљиво учи у њиховим школама, могла да слуша вјеронауку.

Због тога су они морали да најпонизније замоле да им се у њиховом мјесту дозволи градња капеле и стана за свештеника, због чега су се са истом молбом обраћали за дозволу највишој инстанци. Молба за градњу замолне капеле и држање свештеника немају за циљ да се осигурају доприноси других граничара. Они сами, боље стојећи трговци, не желе само градњу капеле, него желе и да издржавају свештеника, без икаквог посезања у приходе осталих граничара.

У ту сврху они су већ обезбједили готовину од 3000 форинти, а неки су од своје трговине са Трстом и приморјем тврдо обећали издашне прилоге у случају да понестане средстава, тако да ће имати довољно пара за градњу и за издржавање свештеника.

Од стране ове Комисије мора још бити речено да су изречени мотиви овдашњих граничара истинити и основани. Што се тиче трошкова градње, или уздржавање свештеника, може се исказати најдубље увјерење да су они у стању да то учине, без обзира на могућу штету по њихов занат, а биће још више способни ако им се у томе придруже и друге имућне породице, они петрињски грађани који се баве продајом имања оних породица које због сиромаштва не могу да их откупе, а уступају их војним властима на највишим положајима, чиме Граница остварује двоструку корист. Наиме, она избјегава мјешање правосуђа тако што ће ову земљу, без трошкова по државну касу, поново предати војсци, која од тога има користи, а која се досад губила.

Ако би се ствар могла представити на поданичко-послушнички начин, онда молба овдашњих породица стоји овако да се од стране ове Комисије не могу навести никакви противни разлози, него се, шта више, може изразити неопходност захтјева, пошто бројно стање мушких душа неунијата износи 31.844 јединки, чиме је вишеструко премашен број постојећих житеља римокатолика, којих има 8.813, тако да молба илирске нације Величанству није у супротности са законском регулативом, гдје параграф 73 уређује градњу цркве без посебне молбе тамо гдје у мјесту живи 30 породица неунијата.

Ми заступамо неодступно мишљење да замолној општини треба дозволити градњу капеле и држање свештеника, што се по прописима највише регулативе сматра као испостава.

Најпонизнији Високом одлучивању,

гроф Лањус, уз потписе још
шесторице чланова Комисије

Игор Мркаљ

Један од спашених из глинске цркве: двије изјаве Паје Воркапића из 1945.

Други свјетски рат и сплет повијесних околности довели су до слома Краљевине Југославије и стварања усташке Независне Државе Хрватске, која је идеолошки и политички била дио "Новог европског поретка" под доминацијом нацистичке Њемачке.[01] Усташка држава убрзо почиње са провођењем политике уништења непожељних националних, вјерских и "расних" дијелова становништва, односно Срба, Жидова и Рома (нпр. доношењем *Законске одредбе за обрану народа и државе* од 17. травња 1941., којом је озакоњен терор и одређене државне институције које ће терор проводити), а све у циљу стварања "етнички чистог хрватског простора".[02]

Тако је у Глини 11. и 12. свибња 1941., без неког непосредног повода, ухапшено око 400 Срба, мушкараца старијих од 16 година, који су из котарског затвора одведени у оближње село Прекопа, гдје су страдали у усташком покољу у ноћи с 12. на 13. свибња 1941.[03] Међутим, усташки терор је настављен, јер средином липња и почетком српња почиње масовно прекрштавање, а потом и масовно исељавање српског становништва из Глине. Истовремено трају хапшења, прогони и убојства српских сељака у многим селима глинског котара, као што су Бачуга, Бузета, Дабрина, Драготина, Јаме, Класнић, Мајске Пољане, Обљај, Шибине, Шушњар, Тртник и Трновац.[04] Тако је изазов истребљења потакнуо отпор, а онда и оружани устанак, када је у ноћи с 23. на 24. српња 1941. изведена прва оружана акција на станици у Банском Грабовцу, селу на жељезничкој прузи Глина-Петриња.[05] Већ сутрадан ујутро почела су масовна хапшења по околним

01 Милан Д. Ристовић, *Немачки "Нови поредак" и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45. : планови о будућности и пракса*, Београд 2005.

02 Темељито истраженог у радовима: Фикрета Јелић-Бутић, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941-1945.*, Загреб 1977; Иво Голдстеин, "Независна Држава Хрватска 1941. године : пут у катастрофу" у: *Независна Држава Хрватска 1941.-1945.*, Загреб 2009, стр. 29-41; Милан Кољанин, "Идеологија и политика уништења Срба у НДХ", Војноисторијски гласник, Београд, бр. 1, 2011, стр. 66-91.

03 Бранко Вујасиновић, Чедомир Вишњић, Ђуро Роксандић, *Глина 13. маја 1941. У поводу 70. годишњице усташког злочина*, Загреб 2011.

04 «Шта се догађа на Кордуну у "Слободној и Независној

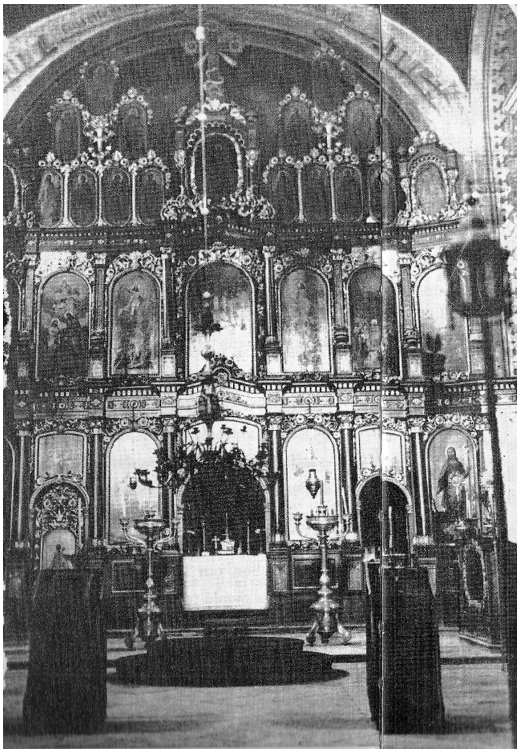

TRGOVINA MEŠOVITE
ROBE
KVJASINOVIĆ
FILIJALA

селима, након чега је услиједила масовна усташка одмазда: у Банском Грабовцу од 24. до 27. српња 1941. убијено је више од 500 српских сељака (а мање од 1.285).[06]

Крајем српња и почетком коловоза 1941. започео је масовни устанак против усташке власти на ширем подручју југоисточне Лике и Босанске Крајине. Убрзо је слиједила велика усташка акција "чишћења", која је почела 29. српња ујутро и трајала до 8. коловоза 1941. увечер. Обухватила је широко подручје од петнаестак тадашњих котарева, близу 100 општина. У акцији хватања људи на Кордуну, под видом одвођења "у логор Госпић", ухапшен је и Пајо Воркапић, бивши биљежник општине Топуско, који је 29. српња 1941. заједно са већом групом Срба превезен вагонима са жељезничке станице Топуско у Глину и доведен у глинску православну цркву, из које је усташком интервенцијом убрзо пуштен.[07] Такође је пуштен и Адам Кораћ из Чемернице крај Топуског.[08] Након њиховог пуштања почело је испитивање, злостављање, пуцање по цркви, а онда и "клање људи од реда", како је у опширној изјави пред Котарским народним судом у Глини 1. свибња 1944. рекао Љубан Једнак, који је преживио покољ у глинској православној цркви.[09]

У својој првој изјави Једнак не спомиње Воркапића и Кораћа, међутим, у другој, коју је дао пред Земаљском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Хрватске у Загребу 15. липња 1945., он по први пут спомиње да су из цркве пуштена двојица Срба, а као разлоге њиховог пуштања наводи да су прешли на католичку вјеру ("Око један сат о подне дошао је изгледа ми официр хрватс. војске, поручник младји, након што је откључао црквена врата и пита нас ЧТко је од вас прекршћен« на што се је јавио биљежник Пајо Воркапић из Топуског и Адам Кораћ из Чемернице крај Топуског, те су њих двојица пуштена.").[10] Међутим, у својој изјави пред Земаљском комисијом за ратне злочине, Воркапић је, из неког разлога, навео да је спашен усташком интервенцијом ("…усташе питали на телефон у Топуско прије мога изласка из цркве и то усташки табор у Топуском, какав сам ја био у служби док сам био биљежник…"), док пријелаз на католичку вјеру није спомињао.

Па ипак, Једнакову изјаву потврђује један повијесни извор, који досад није био познат истраживачима, а то је допис којег су "11.ВИИ.41" у Топуском потписали "Павао Воркапић" и његова супруга Маца, и предали "Пречасном Надбискупском духовном столу Загреб", гдје моле "учтивом молбом за примитак из грчко-источне у крило свете Римокатоличке цркве".[11] У прилогу молбе налази се "Одлука Котарске области у Глини број 2321", а на врху дописа руком писани текст да је црквена такса плаћена ("Плаћено 20 дин"). Ову молбу је својом препоруком, потписом

Држави Хрватској"«, *Вјесник радноī народа*, год. 2, почетком српња 1941., бр. 8 (9)

05 Ђуро Бакрач и Јоцо Мраковић, "Прве оружане акције на Банији и организовање Гаћешиног логора 1941." у: *Глина. Глински крај кроз сто̄љећа*, Глина-Загреб 1988., стр. 231-238.

06 Ђуро Роксандић, «Усташки злочини у глинском котару од 1941. до 1945. године», у: *Глина. Глински крај кроз сто̄љећа*, стр. 289-290. Љубан Ј. Вучковић, *Зашто сте ћуштали? Бански Грабовац 24. до 27. јула 1941.*, Београд 2011; Милан Појић, "Што се збило у Банском Грабовцу 1941.?", *Војна повијест*, Загреб, бр. 4, српањ 2011., стр. 26-27.

07 CP-AJ-110, бр. 1767/45/304-975-983, Изјава Паје Воркапића у Загребу, 10. маја 1945. (укупно 9 страница); ХР-ХДА-306, ЗКРЗ-ЗХ, кутија 228, бр. 7656, Изјава Паје Воркапића у Загребу, 20. рујна 1945. (1 страница)

08 За биографију Адама Кораћа, види: Миле Ратковић, "Трагедија Чемернице: сјећање на Чемерницу у години 1941.", Народни српски календар, Загреб 1996., стр. 196-199.

09 ХР-ХДА-306, ЗКРЗ-ЗХ, кутија 150, бр. 890, Исказ Љубана Једнака из Грећана кбр. 70, земљорадника 27 год. старога, по народности Србина, о покољу извршеном у прав. цркви у Глини дана 30. српња 1941, пред Котарским народним судом у Глини, 1. маја 1944.

и печатима Деканата црквеног котара глинског и Подархидјаконалног жупног уреда у Глини одобрио глински жупник Франц Жужек, што је Воркапићу по свему судећи спасило живот.

Било како било, име Паје Воркапића није непознато у литератури која се бави усташким покољем у глинској православној цркви. Оно се први пут спомиње у изјави Љубана Једнака на суђењу надбискупу Степинцу 1946. године, затим у истраживањима публициста Ђуре Роксандића 1974. и Ђуре Аралице 2010. године, као и најновијим истраживањима повјесничара Игора Мркаља и Рорља Љеоманса 2018. године.[12] Иако се ради о прворазредном повијесном извору, корисним публицистичким истраживањима и најновијој академској литератури, до данас нису познате све околности које су довеле до хапшења, затварања и пуштања Паје Воркапића. Такође, нису познате околности под којима је Воркапић преживио раздобље НДХ и дочекао коначно ослобођење земље. Стога је објављивање његових изјава пред Земаљском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Хрватске у Загребу од 10. свибња и 20. рујна 1945. од посебне важности. Јер, осим што објашњавају његову личну судбину, оне пружају драгоцјени увид у посљедње дане, сате и тренутке уочи трагедије око 400 Срба из околице Топуског, који су убијени у усташком покољу у глинској православној цркви у ноћи с 29. на 30. српња 1941. Такође приказују како је функционирао државни механизам уништења Срба у злочиначкој усташкој НДХ. У том смислу ријеч је о прворазредним повијесним изворима, који се данас чувају у Архиву Југославије у Београду (изјава од 10. свибња 1945.) и Хрватском државном архиву у Загребу (изјава од 20. рујна 1945.), и који се овдје објављују у потпуности и заједно по први пут.

Премда се ради о вриједним документима који употпуњују и проширују наша постојећа знања, изјаве Паје Воркапића мањкаве су када је ријеч о другој и већој групи Срба, њих око 1000, која је обманута позивом на "покрст",[13] и превезена камионима и аутобусима из Вргинмоста у Глину и доведена у глинску православну цркву, гдје их је око 500 убијено у усташком покољу у ноћи с 4. на 5. коловоза 1941., како показују најновија истраживања.[14] Но то је већ једна друга, иако повезана, тема.

10 CP-AJ-110, бр. 1767/45/304-984-985, Изјава Љубана Једнака, Загреб, 15. јуни 1945.

11 Надбискупски архив Загреб, фонд Надбискупског духовног стола, бр. 14669/1941.

12 *Суђење Лисаку, Стејинцу, Шалићу и дружини, усташко-крижарским злочинцима и њиховим помагачима*, ур. Милан Станић, Загреб 1946., стр. 392; Ђуро Роксандић, "Терор усташа у глинском котару 1941. године" у: *Сисак и Банија 1941 у револуционарном радничком покрету и устанку 1941*, Сисак 1974., стр. 834; Ђуро Аралица, Усташки покољи Срба у глинској цркви, Београд 2010., стр. 66 и 71; Игор Мркаљ, "Словенац међу Хрватима и Србима: Франц Жужек, жупник у Глини, 1927.-1955.", *Трагови: часопис за српске и хрватске теме*, Загреб, год. 1, бр. 1, 2018., стр. 140; Рорљ Љеоманс, "Фрозен бљ тхе Ленс: пхотограпхљ, геноциде анд меморљ цултуре ин социалист Љугославиа", *Сербиан Студиес Ресеарцх*, Нови Сад, вол. 9, но. 1, 2018, стр. 133-134.

13 Игор Мркаљ, "Мамац за смрт: како је учитељица Кордунаше умјесто на покрштавање одвела на покољ", *Просвјета*, Загреб, септембар 2016, број 132-133, стр. 50-52.

14 Игор Мркаљ, "Словенац међу Хрватима и Србима: Франц Жужек, жупник у Глини, 1927.-1955.", *Трагови*, стр. 144-145.

1.

Воркапић Пајо из Топуског, један од спашених из глинске цркве
==========
описује усташка злодјела и клања на Кордуну године 1941.

Било је то 25. српња 1941. када су дошли у Топуско усташки омладинци из Загреба ради вршитбе. Чим су дошли у Топуско, опажено је живо кретање медју домаћим усташама, све је изгледало да се нешто страшног спрема. Сусрео сам се тога дана са православцем мојим писаром Адамом Шкаром из Гредјана, који је становао на цести Топличке косе, који ми је рекао за те омладинце из Загреба., када су пролазили крај његове куће са колодвора Топуско у љечилиште Топуско, да се сав Српски живаљ имаде у најкраћем року одавде изселити. Питао сам га тко то каже, он ми је одговорио да су то рекли споменути омладинци усташе из Загреба, када су пролазили крај његове куће.

Није прошло дан-два и збиља настаде терор и убијање Српског народа у том крају. Усташе из Топуског са споменутим омладинцима усташама из Загреба који су дошли у Топуско инсценирали су једно убијство у заселку Пољани код Топуског, дакле у чисто Српском селу, над једним усташом Шимо Бријешки из Пониквара из два разлога, прво да се тиме баци ља̀га на Српски живаљ у селу Пољани, да су га Срби убили и да то буде као почетни разлог за убијање Срба у том крају, а други разлог да се тиме смакне један свједок злочина којег је извршио усташки таборник Илија Бриешки из Топуског пљачкањем новца и другог плијена од бивше Југословенске војске у Народном дому. Збиља тај инцидент им је успио. Чуо сам да су се исте недјеље усташе напили у Топуском и под водством неког лугара усташе Ивице Сатлара из Топуског кренули пред вече онако пијани у село Пољани са колима пјевајући. С њима је био и усташа Шимо Бријешки из Топуског који је имао бити прва жртва свему томе. Када су дошли у Пољане била је већ ноћ, усташе су почели чинити терор над тамошњим Србима узимајући као разлог да је нетко на њих пуцао из куће неког Добрића, и почели се онако пијани силом гурати на прозор куће тога Добрића, како би зашли у кућу, јер су врата вјеројатно била затворена а дружина се сакрила, и тако су на прозор првога гурнули усташу Шиму Бријешки из Пониквара. Када се Бријешки подигао на прозор тада се је чуо пуцањ и да је Бријешки на мјесту остао мртав. Одмах је настао уста-

Br. 1767/13

Vorkapic Pajo iz Topuskog, jedan od spašenih
iz Glinske crkve
opisuje ustaška zlodjela i klanja na kordunu godine 1941.-

Bilo je to ~~tx~~ oko 25 srpnja 1941, kada su dosli u Topusko ustaski omladinci iz Zagreba radi vršitbe. Čim su dosli u Topusko, opaženo je živo kretanje medju domaćim ustašama, sve je izgledalo da se nešto strašnog sprema. Sustreo sam se toga dana sa pravoslavcem mojim pisarom Adamom Škarom iz Gredjana, koji je stanovao na cesti Topličke kose, koji mi je rekao za te omladince iz Zagreba, kada su prolazili kraj njegove kuce sa kolodvora Topusko u lječiliste Topusko, da se sav Srpski živalj imade u najkraćem roku odavde izseliti. Pitao sam ga po tko to kaže, on mi je odgovorio da su to rekli spomenuti omladinci ustase iz Zagreba, kada su prolazili kraj njegove kuce.

Nije prošlo dan-dva i zbilja nastade teror i ~~kratanje~~ ubijanje Srpskog naroda u tom kraju. Ustaše iz Topuskog sa spomenutim omladincima ustasama iz Zagreba koji su dosli u Topusko insicirali su jedno ubijstvo u zaselku Poljani kod Topuskog, dakle čisto u Srpskom selu, nad jednim ustasom imenom Šimo Brijeski iz ~~Topuskog~~ Ponikvara iz dva razloga, prvo da se time baci ljaga na Srpski živalj u selu Poljani, da su ga Srbi ubili i da to bude kao početni razlog za ubijanje Srba u tom kraju, a drugi razlog da se time smakne jedan svjedok zločina kojeg je izvrsio ustaski tabornik Ilija Brieški iz Topuskog pljačkanjem novca i drugog plijena od bivse Jugoslavenske vojske u Narodnom domu. Zbilja taj incidenat im je uspio. Čuo sam su se iste nedjelje ustase napili u Topuskom i pod vodstvom nekog lugara ustaš~~kog krvnika~~ Ivice Satlara iz Topuskog krenuli pred veče onako pijani u selo Poljani sa kolima pjevajuci. Njima je bio i ustasa Šimo Brijeski iz Topuskog koji je imao biti prva zrtva svemu tome. Kada su dosli u Poljane bila je vec noc, ustase su poceli činiti teror nad tamošnjim Srbima uzimajuci kao razlog da je netko na njih pucao iz kuće nekog Dobrica, i počeli se onako pijani silom gurati na prozor kuce toga Dobrica, kako bi zasli u kucu, jer su vrata vjerojatno bila zatvorena a družina se sakrila, i tako su na prozor prvoga gurnuli ustasu ~~šimu~~ Šimu Briješki iz Ponikvara. Kada se Brijeski podigao na prozor, tada da se je čuo pucanj i da je Brijeski na mjestu ostao mrtav. Odmah je nastao ustaski teror nad natamosnjim Srbima. Srbi su tada bili svi kod svojih kuća i nemisleci kakovo nam se zlo i pokolj sprema od strane zlokovaca ustaša. Mi u Topuskom čuli smo tek u jutro 28.VII.41 da je ustasa Brijeski Šimo ubijen u Poljani i propitivali se u mjestu kako je nastradao. Rečeno nam je, da to znadu samo ustase koji su sa Brijeskim isli u Poljane, te je jedan omladinac jos primjetio da stvar nije jasna i da se to mora jos ispitati, jer da su ustase bili pijani pa moguce i sami da su ga ubili. Zbilja odmah se proculo na sve strane da su ustase sami ubili svoga druga Šimu Brijeski, a svu krivnju da su bacili na Srbe u Poljanima. Odmah nakon toga ubijstva jos iste noci dosli su u Topusko i ustase iz drugih mjesta narocito iz Gline, dosao je i kotarski predstojnik Vidic Andrija iz Vrginmosta, sigurno na poziv ustaskog tabornika Brijeski i Kocmana ucitelja iz Topuskog, koji su to uzeli kao srpsku pobunu protiv ustaske vlasti. Iste noci ustase su otisli u Poljane, a da od nas Srba nitko nije znao nista, i otpoceli sa masovnim ubijanjem Srba, maloga i velikoga, starog i nemocnog u zaselku Poljani. Iste noci poceli su hapsiti i sve Srbe u Topusko i okolici i odvadjati u zatvore. Kadа se svanulo cuo sam od svoje žene, da nesto nije u redu, jer mi je rekla. Mi lezimo nocas i ništa neznamo sto se dogadja. Biti ce da nas ustaše hapse i gone u zatvor, jer su jutros rano proveli sve ljude iz zaselka "Batale" u Ponikvari i da je vidila malo čas prije toga da su odveli i prvog naseg susjeda Nikolu Vorkapic iz Topuskog. Mi smo se svi vec ranije bojali toga odmah iza 10.IV.1941, najme da ce nas voditi u logor, ali nitko nije bježao u sumu, jer ustanka jos nije bilo i tako smo se skanjali kod kuca po noci u basčama, livadama, svinjcima, kokosinjcima i t.d., ali toga ~~dana~~ jutra vidili smo, da nam je sudbina zapečecena i da ce nas sve ponistiti. To je bilo 28.VII.1941 u 7 sati jutra, ustao sam inisam mogao frustikati, nastao je plač izmedju mene, žene i dvoje sitne djece. Mislili smo da ce samo nas muskarce odvesti, a da ce se žene

34-983
Arhiv Jugoslavije Beograd

./.

od strane Mile Ilovace kot. ~~poljoprivrednog~~ priradnog nadzornika u Petrinji da sam partizan. U Petrinji ~~je bio zloglasni sef policije Imper, koji~~ bili smo u je ~~uvjek govorio da nas sve pravoslavce treba pobiti, a bili smo i u~~ velikom strahu od Glinskih i Toplickih ustaša, koji su došli nakon pada Topuskog i Gline u Petrinju, te su se nekoji i prijetili. Medju njima bio je ustaša Ivan Ferderbar iz Velike Vranovine, koji je karabinom došao u ~~sta~~ moj stan i od moje žene na ~~xx~~ silu odnio ~~XXXXXX~~ Kuna 2.000.- Jedva sam i u Petrinji izvukao živu glavu. U Sisku sam bio kao zatočenik internirac na radu kod ureda za kolonizaciju od 22.III.1944 do 18.IV.1945, kada su došli Luburićevi ustaše iz Jasenovca i počeli goniti u logor ne samo pravoslavce već i katolike, dakle sve u koga nisu imali povjerenje. Tu smo se morali po noći sklanjati po tudjim kucama, a kada smo vidili da spasa nema, tada sam pobjegao sa ženom u Zagreb samo da se spasi goli život. To je bilo na dan 18.IV.1945, U Zagrebu smo se sklonuli u bolnici na Rebru, gdje nam je pomogao Jovo Štekovic iz Gline, da smo u bolnivi primljeni, samo da se ikako spasimo od Ustaskih zlikovaca, koji su na povlačenju i svome bijegu klali sve sumnjivo sto im je bilo u mjestima njihovog prolaza.

Dana 9 svibnja 1945 kada je Zagreb oslobodjen od ~~Xx~~ ustaske vlasti odmah sam sa ženom izišao iz bolnice na doček našoj oslobodilačkoj vojsci, koja je oslobodila cieli narod od ustaskog terora i ubijanja.-

Ja sam toliko pomišljao dok sam bio u Petrinji i Sisku kako bi otišao ~~medj~~ partizanima, gdje mi je bila sva rodbina, ali to nisam mogao kao zatočenik internirac koji sam bio uvjek pod nadzorom, i bojao sam se i ako bi ja ~~x~~ kako prošao, da bi mi bila obitelj po ustašama odagnata u Jasenovac i ubijena.-

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Zagrenb, dne 10.~~XX~~ maja 1945.

Pajo Vr[illegible]

jedan od spasenih iz Glinske crkve.-

ZEMALJSKA KOMISIJA
ZA UTVREI[illegible] NA OKUPATORA
[illegible]
Primljeno 11 Juni 1945
Broj 1767 [illegible]: IV

222/44

шки терор над тамошњим Србима. Срби су тада били сви код својих кућа и немислећи каково нам се зло и покољ спрема од стране зликоваца усташа. Ми у Топуском чули смо тек у јутро 27.ВИИ.41 да је усташа Бријешки Шимо убијен у Пољани и пропитивали се у мјесту како је настрадао. Речено нам је, да то знаду само усташе који су са Бријешким ишли у Пољане, те је један омладинац још примјетио да ствар није јасна и да се то мора још испитати, јер да су усташе били пијани па могуће и сами да су га убили. Због тога одмах се прочуло на све стране да су усташе сами убили свога друга Шиму Бријешки, а сву кривњу да су бацили на Србе у Пољанима. Одмах након тога убијства још исте ноћи дошли су у Топуско и усташе из других мјеста нарочито из Глине, дошао је и котарски предстојник Чидић Андрија из Вргинмоста, сигурно на позив усташког таборника Бријешки и Коцмана учитеља из Топуског, који су то узели као српску побуну против усташке власти. Исте ноћи усташе су отишли у Пољане, а од нас Срба нитко није знао ништа, и отпочели са масовним убијањем Срба, малога и великога, старог и немоћног у заселку Пољани. Исте ноћи почели су хапсити и све Србе у Топуском и околици и одвадјати у затворе. Када се свануло чуо сам од своје жене, да нешто није у реду, јер ми је рекла. Ми лежимо ноћас и ништа незнамо што се догадја. Бити ће да нас усташе хапсеи гоне у затвор, јер су јутрос рано провели све људе из заселка "Батале" у Пониквари и да је видила мало час прије тога да су одвели и првог нашег сусједа Николу Воркапић из Топуског. Ми смо се сви већ раније бојали тога одмах иза 10.ИВ.1941, наиме да ће нас водити у логор, али нитко није бјежао у шуму, јер устанка још није било и тако смо се склањали код куће по ноћи у башчама, ливадама, свињцима, кокошињцима, и.т.д. али тога јутра видили смо, да нам је судбина запечаћена и да ће нас све поништити. То је било 27.ВИИ.1941 у 7 сати јутра, устао сам и нисам могао фруштикати, настао је плач између мене, жене и двоје ситне дјеце. Мислили смо да ће само нас мушкарце одвести, а да ће се жене и дјеца поштедити. Тада сам био благајник у општини Топуско, јер су ме усташе отпустили са положаја биљежника одмах иза 10.ИВ.1941. Када сам пошао у уред рекао сам жени Бог зна дали ћемо се више видјети, жена и дјеца су плакали грозно, дали су ми ташику и веш предосјећајући, да ћу бити одмах ухапшен чим додјем у уред. И због тога ја идем улицом до уреда и када сам дошао пред општину Топуско, гдје сам се до тада налазио у служби, видим зло које се чини над невиним Српским народом. Пуни затвори Срба и пред затворима жене чекају са корпама и завесцима да даду јести својим мужевима, очевима и браћи. Око општине све пуно усташа домаћих и страних, виде се и радознали цивили из Хрватског села, у општини на улазу ходника и по канцеларијама такодјер све пуно усташа. Чим сам ступио на

обћинска врата око мене су се стрчали усташе риечима руке у вис, ти си ухапшен, чисто су се отимали тко ће ме везати, вичући један другоме, мени је речено синоћ да га ухапсим, други каже да је њему речено да ме ухапси и напокон у тој гужви додје један старији зликовачког изгледа из Глине те се издера, да ме он има ухапсити. У своју канцеларију нисам могао нити приступити, већ ме одведоше у предсобље бивше писарнице и ту свезаше. То је било 28.ВИИ.41. око 8 сати јутра. Одмах ми почеше псовати Српску мајку, да ће ми изаћи и мајчино млијеко на уста када ме почну тући. Одмах су почеле и батине са кундацима по циелом тиелу, водећи ме у опћински затвор, који је већ био пун хапшеника Срба. У ходнику између уреда и затвора ја сам се сјетио на кључе благајне и упитао, а тко ће преузети од мене кључе и благајну, нато су некоји рекли, да ће они преузети од мене кључе, а један између њих каже да то не би смио, па су ме увели у собу Мартина Путрића тадашњег опћ. биљежника и тражили да он преузме кључе од благајне. Путрић биљежник одговорио је да он неможе преузети кључе, већ да ме воде у собу начелника гдје је био котарски предстојник Чидић Андрија, те логорници Илија Бријешки и Коцман учитељ. Увели су ме онако свезана до ове тројице и питали тко ће од мене преузети кључе од благајне, нашто је одговорио Чидић Андрија да се благајна има предати опћ. писару Станку Сонички из Хрватског села. Наредили су ми да закључам благајничке књиге и око мене поставили стражу у соби на вратима и око прозора све пушке с натакнутим бодежима како неби могао утећи. Ту су ме одвезали и ја сам почео закључком књига. Нисам имао никога од писара тко би помогао, па је ишло доста споро. Касније дошао је писар Илија Рожанковић који је видио, да је око мене постављена стража. Почео је плакати ја сам такођер плакао и замолио га, да оде до моје куће и рече жени да сам ухапшен и да ме воде у логор. Циели дан ништа нисам јео ни воде пио, хтио сам ићи на заход, па су ми и то забранили, јер су се бојали да би могао побјећи. Током дана видио сам гдје се доводи пред прозоре обћине Топуско по која група ухапшених Срба. Било је понајвише из села Пониквара, нарочито долњих Пониквара. Све их је поставило уз зид опћ. зграде и ту су посједали у густом реду на земљу. Око 10 сати јутра видио сам да их одводе, а незнам куда. Пролазили су сати ја сам радио на закључку благајне, мени су рекли да идем у логор Госпић и тако је гласио примопредајни записник благајне, те да се пожурим са закључком књига. Жена ми је послала нешто јести и 250 Динара, али су ми то усташе одмах одузели. Тако циели дан нисам ништа јео. Око пет сати по подне закључио сам књиге, један усташа то је саопћио кот. предстојнику Чидићу, који је рекао да сачекам када он доспије. Тако сам чекао до у вечер око 8 сати, када су на једном почели долазити камиони пред обћину и отпочели пре-

важањем заточеника из обћ. затвора на жељезничку станицу Топуско. У то вријеме дошли су и по мене некоји усташе и наредили, да идем у камион, други су рекли да још нисам предао благајне и тако сам остао иза тога транспорта што је отишао за Госпић. Касније мало одредио је кот. предстојник Чидић да повјереник обћине Илија Бановић присуствује код предаје благајне и ја сам око 9 сати вечери коначно предао благајну.

Након предаје благајне остао сам још неко вријеме у канцеларији под усташком стражом, када је у канцеларију ушао логорник учитељ Коцман из Топуског и одредио да ме одведу у српску цркву у Топуском. Тада је настало тек право мучење, видио сам у пратњи једног усташу осредње величине са златним зубом, касније чуо сам да је то неки Мисон из Глине, који ме циели дан чувао на прозору опћине да неби утекао, водио ме у цркву. С њим су ме водили од познатих обћ. редар Крамарић из Бјељавине и усташа Ожанић Мартин из Велике Врановине, те још неколико непознатих. То је било око 11. сати ноћи када су ме довели пред цркву. Ту сам сјео на клупу около се чуло пуцање, на једном се издерао онај усташа са златним зубом са ријечима, мајку му Српску, водите га у цркву нека иде својој браћи и почео ме опет ударати кундаком од пушке. Отворили су црквена врата и бацили ме у цркву. То је било око 12 сати ноћи. Када сам зашао у цркву био је мрак сви су лежали на цименту и само се чуо хропац измучених људи. Била је пуна црква тако, да сам остати код врата и ту стајао до свањивања, када су опет дошла мучења. Чим су се отворила врата зачуо се глас једног усташе "Гдје је тај србин Пајо Воркапић, нека дође к мени" уперивши пушку на мене, псујући ми мајку и тражио новац. Ја сам рекао, да сам имао 250 динара и да су ми то одузели усташе док сам био у обћини, а он то није вјеровао, већ је сам претражио моје одјело. Када није нашао новаца, јер их нисам нити имао, почео је опет пријетити. Мајку ти влашку, ти ћеш знати тко су усташе. Ударио ме кундаком по прсима и срушио ме на цимент. Ту ме је дуго мучио, газећи по мени ципелом и тукући кундаком од пушке. Када се заситио свога гњева отишао је ван и закључао врата. То је гледао усташа Иван Скрбин из Хрватског села, који је медју осталима такодјер држао стражу на црквеним вратима. У то вријеме већ се било и свануло, када су се к мени стрчали познати заточеници који су прије мене доведени у цркву, медју којима Дане Ратковић, Миле Мишчевић опћ. писар, Перо Миљевић из Гредјана, Петар Лалић ковач из Пониквара и други. Они су ми рекли да су и они тако тучени и да ће нас усташе ту убити. Миле Мишчевић писар и Перо Миљевић из Гредјана једва су пришли к мени јер су једва ходали од удараца и мучења. Видио сам крај себе на цименту људе полупаних глава, медју њима Луку Рајшића из Пониквара, који је имао завијену главу, и Илију Шкундрића трговца из

Топуског и друге. Иза тога почели су опет зликовци улазити у цркву и вршити свој гњусни злочин. Домаћи изроди из Топуског, медју којима усташа Кирета неки мали лимар коме имена незнам, стално је упирао прстом у мене и Илију Шкундрића трговца, а на то су прилазили усташе и тукли су понајвише нас двојицу кундацима. Нису поштедили ни остале заточенике, који су већ били сви редом измучени и испребијани кундацима. Тако се редало по циели дан - усташе су долазили и одлазили вршећи свој гњусни злочин над невиним српским народом. У цркви нас је било око 300 - 400 људи, велика врућина, без воде и клозета вршећи нужду под собом и без хране. Патња и мучења су се редали. Око 12 сати о подне то је било 28.ВИИ.1941. почели су скидати одјела и обућу са нас ухапшеника, тако су многих однијели ципеле, а са мене ципеле и одјело, остао сам бос и гол. То је видио друг Марко Злокас из Гредјана који је такодјер био ухапшен и који ми је дао неке старе опанке са својих ногу. Рекао је "Пајо ето ти опанака ја ћу лакше бос ићи". Ту сам видио познате заточенике Петра Дивића кб.41, Петра Лалића ковача, Славка Дивића кб.31, Стеву Мишчевића кб.27, Сјерић Јову кб.73, Сијерић Милана кб.73 из Пониквара, Милана Шкару, Васиља Злокаса, Милу и Марка Мишчевића из Гредјана, Стеву Миљевића из Хрватског села, Гјуру Ћелапа из Мале Врановине и Николу Миљевића из Мале Врановине, те је било и људи из Чемернице од колодвора Топуско медју којима Марко Драгојевић жељезничар итд.

Око 2 сата по подне настала су нова злостављања, јер су усташе са свих страна долазили и вршили свој злочин над свима који су били у цркви. Било је ту усташа из Осијека, медју њима и неки домобрански пуковник из Сиска, незнам имена, чуо сам касније да је тај пуковник погино касније у Бихаћу. Почела су нова злостављања, ту су нас мучили на сваку руку, нарочито са лези и устај. По стотину пута морали смо пасти и дићи се са бетона у цркви. За то вриеме стално су падали кундаци по глави, ледјима заточеника. Нарочито су тукли мене и Шкундрића трговца из Топуског, те Марка Мишчевића из Гредјана. И ту ме је опет тукао онај са златним зубом из Глине, наводно неки Мисон. Након тога одредили су нам, да се устанемо сви, и два по два да се морају тући један другог по лицу што јаче може. Тако смо се тукли доста дуго, усташа са златним зубом из Глине и ту ме није поштедио већ је пришао к мени рекавши ономе другоме некоме младићу Шкари из Гредјана што ме је тукао, зашто га јаче не удараш, па кундаком опет по ледјима и циелом тјелу. Након тога наредили су нам да имадемо све књиге и ствари у цркви поцијепати на ситне комадиће са ријечима да нам је црква крива што смо ту дошли. Усташе су ишли од сталаже до сталаже у цркви, купили књиге, скидали литије и бацали медју нас да то тргамо. Ми смо то тргали рукама јако дуго јер се све имало и

најмања књига и лист на ситне комадиће истргати и поциепати. Тргајући књиге нама су утрнуле јагодице на прстима па више нисмо могли, па је настало опет кундачење да се мора све поциепати. Код тргања књига било је тешко са оним кламерима од жице којим су књиге причвршћене биле, па су нам тим кламерима сви прсти и длани били изкрвављени били. Иза тога наредили су нам да морамо поциепати и сједала која се налазе у цркви од дрвета прислоњена крај зида па смо и то морали циепати голим прстима и рањавим, на ситне комадиће.

Око 4 сата по подне видио сам када су усташе довели нама у цркву сељака Мићу Жутића кб.95 из Воркапић села, који је био замотан у бијелу плахту и везан. Ту су га бацили на цимент у сред цркве покрај столица за продику и почели тући кундацима и са цијеви од пушке. Усташе су се дуго редали тукући тога Жутића, и он је сав био испребијан и као вол јаукао од боли све главе јаучући јој мајко моја. Остали заточеници плакали су гледајући тај ужас мучења и мрцварења невиног човјека. Када су се усташе заситиле свога гњева над тим човјеком, одвели су га из цркве и више незнам што је с њим било.

Око 5 сати послије подне почели су нас пописивати у цркви. Попис су вршили усташе омладинци из Загреба, који су ради наводне вршитбе дошли. Попис је трајао доста дуго, а када је попис завршен дошао је у цркву Илија Бановић бивши повјереник обћине и нешто прегледао између нас ухапшеника Срба, одмах сам помишљао његову мисију, да неби било међу нама којег другога и збиља, неки су га усташе питали, јели прегледао, он је одговорио јесам нема никога, ваљда је мислио све су Срби, то је било пред одлазак из цркве. Ја сам пар пута излазио пред споменутог Бановића да ме види, неби ли се итко смиловао за спас, али ме он није хтио погледати.

Након тога дошли су камиони пред цркву у сумрак око 8 сати вечери и почело је наше прозивање за одлазак из цркве. Ми смо мислили да идемо у логор Госпић како су нам некоји рекли и нисмо знали да нас воде на клаоницу. Прозив је вршио усташа Малинац Јосо из Хрватског села, а крај њега од цркве до цесте стајали су поредани усташки зликовци на лиево и десно, тако да је остао само мали пролаз од једног метра ширине, кроз усташки кордон куда смо ми морали по прозиву пролазити. И тај пролаз био је до камиона на цесту из цркве био је мученички, јер су усташки кундаци падали на сваког прозваног са свих страна по цјелом тјелу. Прозвано је било преко половице још није дошао ред на мене, али једном и мене прозваше. Чим сам изишао из цркве у Топуском почели су ударци са свих страна, у томе нарочито се истицао онај исти усташки зликовац са златним зубом из Глине који ме тукао у цркви, па почео кундацима по ледји-

ма, а понајвише по ногама испод кољена, тако да су то били најосјетљивији и најболнији ударци. То је видио учитељ Штефотић из Топуског и скочио у обрану са још некојима говорећи, не ударај, немој га ту убити, доста му је. Тукли су ме и на успињању у камион на цести пред црквом, ту сам мислио да ћу подлећи ударцима. На једном се створио пред меном у камиону усташа Стево Прус из Топуског, који ме прогурао до себе и рекао ја идем у пратњу до колодвора, да Вас заштитим од удараца. Грозно сам плакао и молио Пруса Стеву, да ме заштити од удараца. Камион је био препун, топла облачна ноћ, и тако смо у камиону вожени кроз Топличке косе. Нисмо знали куда нас превозе, мислили смо да идемо у логор Госпић, камо је отишао и први транспорт како су ми рекли код раздуживања са благајном. Дошли смо на колодвор Топуско око 10-11 сати ноћи, није било свјетла, била је велика помрчина, видио сам вагоне тамо су већ чекали усташе и гурали нас у вагоне кундацима. Код излаза из вагона ја сам се тешко, а и сви остали спуштали, јер смо били израњавани и шепали, када сам сашао ту су нас дочекали усташе, медју којима сам првог видио усташу Јосу Ракарић из Долњих Пониквара и хтио му дати руку, он мјесто да ми је дао руку, ударио ме са циеви од пушке по длану и прстима, и тако ми руку прокрварио. Видио сам да нема спаса и да нас баш хоће збиља убити. Угурали су нас у вагоне, ту сам видио на вратима вагона усташу Станка Жужића из Гредјана и Тому Бабића из Топуског. Остали су били странци и незнам њихова имена. Пунио се вагон по вагон, већ није било мјеста тек три четири вагона, а нас око 400 људи, било је у вагону просјечно по 100 људи. Већ није било мјеста нити за стајање, а на једном око 11 сати ноћи довели су к нама некоје Босанце из Глинице, што су поватани. Међу њима чини ми се да је било и пар људи из Катиновца Доњег. До тих људи нисам могао доћи, по гласу ми је изгледало, да је ту био ковач Радујковић кб.77. Дали је он то био збиља, то немогу потврдити, јер га нисам у мраку могао видјети.

У вагонима је настало комешање, јер је била велика врућина, нигдје мјеста нити за сјести, нити стајати, један на другоме стајали и лежали. То су биле очајне патње још горе од кундачења, јер је већина од усташких удараца изнемогло и попадало у вагонима. Од те велике врућине створила се је такова киша у вагонима, која је цурила са плафона и били смо мокри као миши. Нигдје ваздуха, прозори и врата затворени и заковани. Ту смо стајали дуго, гужва је настала по вагонима, што је бунило усташе који су нас пратили и чували, па смо по више пута чули глас усташе Станка Жужића из Грећана и Томе Бабића из Топуског, будите мирни јер ћемо Вас сада све изпрорешетати кроз вагон куглама. Те су се ријечи чешће обнављале и пред зору око 2 сата послије поноћи, чуо се глас исте двојице

усташа, још мало чекајте па ћете доћи камо спада, бити ћете сви прорешетани. Дакле они су знали камо идемо и да нам предстоји очити покољ и смрт.

На једном је дошла локомотива из Карловца и прикачила наше вагоне, мало касније наши су вагони кренули, нисмо знали на коју страну дали за Карловац или Цапраг, јер нас возали лиево и десно. Ипак смо кренули, питали смо се медјусобно у затвореним шталама вагонским камо идемо, дали према Карловцу или Цапрагу. Након извјесног путовања возом, на једном воз стаде. Вагони се отворише и видили смо да је то Глина. Усташе и војска, а с њима и опћ. редари из Глине до главе наоружани стајали су око вагона, неби ни птица утекла, вичу доље брзо излазити сви. Ми смо тешко излазили, јер нас нису више ноге могле носити. Када смо изашли морали смо стати у ред, четири по четири и држати један другог за руке. Милан Шкара кб.158 из Гредјана је рекао знам камо идемо, јер су тамо већ отишла моја два брата, па ево оде и ја сада и мој син. Након тих ријечи нама оближњима је позлило у стомаку и ми смо попадали на Глинском колодвору, а усташе су нам псовали мајку и почели тући кундацима тако да се нисмо могли одморити. Чуо се глас Илије Шкундрића трговца из Топуског, који је још у Топличкој цркви полудио од удараца, а који је у вагону гдје сам ја био - био потпуно гол, а који није могао изаћи из вагона. Њега су усташе грозно тукли у вагону, а он је све главе викао јој мајко моја. Незнам шта је даље било са Шкундрићем, дали су га у вагону убили, или су га довели иза нас у цркву. Ми смо морали кренути са колодвора Глине у мјесто Глину, у реду четири по четири држећи се по руке. Пред нама око нас, иза нас са свих страна усташе, војска и на челу редари обћине Глинске натакнути бајунетама на пушкама, опћински редари идући пред нама унатраг уперених ножева на пушкама против нас ишли смо полагано. Идући према мјесту Глини од самог Глинског колодвора погледао сам пар пута на страну, како би побјегао, али се није дало, усташе и опћински редари су увјек пратили мој покрет и упозоравали негледај на страну. Побјећи се није дало, велика ограда, свјетло, бајунете са свих страна. Помишљао сам како ће нас стријељати и грозно плакао и био изван себе. Довели су нас пред православну цркву у Глини. Нетко је тражио наш попис од усташа, који су нас пратили из Топуског, па сам чуо, да су попис заборавили понијети. Питали су некоји гдје су кључи од цркве, нетко је рекао да су код жупника. Ту смо стајали неко вријеме пред Глинском црквом још је била ноћ у јутро. Погледао сам опет на страну небили утекао, али ме и ту примјетио један опћински редар са ријечима негледај на страну, сада ћеш добити своје, мислећи да ћу ту бити убијен. На то је притрчао к мени Батало Никола син Нинка из Пониквара кб.12 који је био у задњим

редовима и рекао: Пајо усташе из Топуског кажу Глинским усташама, да нас све треба побити и да нитко несмије остати на животу, питао сам га тко је то рекао, он вели да су то казали усташе Станко Жужић и Томо Бабић из Топуског. Донесен је и кључ од цркве Глинске и ту нас утјераше све до последњега. Кад смо ушли у цркву видио сам литије, столић за продику и чудио се како то већ није по зликовцима уништено, обзиром на оно што су нас присилили у цркви Топличкој, да испарамо и поништимо све књиге и слике. Примјетио сам још нешто што ми је изгледало сумњиво на око, да је сав цимент и тарац у цркви црвено обојан, незнам да ли је то било због раније тако обојано, или је то била осушена крв од ранијих ухапшеника Срба мјеста Глине. Та ми ствар није још није ни сада јасна, јер увјек мислим што је то могло бити.

У цркви смо посједали опет на голи цимент, пуна црква мученика, на улазу врата и око цркве зликовци. Ту су настала паклена мучења, кундаци и јаук.

Пошто смо већ сви били измучени од усташких кундака и злостављања и неспавања попадали смо на цимент у цркви, након чега смо видили један столић у цркви са двије свијеће. Донешен је писаћи строј и један цивил у бијелом одијелу и покрај њега два опћинска редара почели нас пописивати. Наредјено нам је да устанемо и да се морамо сви пописати. Нисмо знали зашто нас пописују, а нити смо знали што ће с нама бити, јер смо увјек мислили да нас гоне у логор. Прилазило је се столу редом, на вратима усташки кордон, како неби тко измакао тјерајући нас она двојица редара у ред, а онај цивил пописује имена. Људи су прилазили редом и попис је трајао дуго. Ја сам све штудирао и премишљао што ће бити. Нисам се дао у први ред па сам чекао по страни. Видио сам неког Корађа Адама из Чемернице гдје нешто разговара са једним опћ. редаром од оне двојице који су нас гонили у ред код пописа у цркви Глинској, а који је такодјер снама ухапшен у Топуском и доведен у Глину, и питао га дали је могућ спас, он ми је рекао да познаје тог редара одраније и да му говори за спас, ја сам молио да говори и за мене, и након тога када сам видио да има још у реду иза мене око 80 људи, па сам и ја приступио у ред. Када сам дошао до стола гдје је попис вршен, питао ме је онај цивил име и презиме, занимање, дали сам ожењен и број дјеце. Након узетих података, он ми је рекао да је чуо на телефон из Топуског те ноћи да долази из Топуског у Глину један транспорт Срба, медју њима један биљежник и финанц, на које да се скреће позорност, да несмију умаћи и да се имају безувјетно ликвидирати, па је мислио што су ти људи починили када се такова позорност на њих скреће. Ја сам га замолио за спас, а он је код мога имена нешто подцртао и рекао да ће видити ако се што буде дало. Ја сам му још ре-

као, мени је речено код раздуживања благајне у примопредајном записнику, да се отпремам у логор Госпић, па видите камо нас доведоше, а он је на то одговорио, па све једно у Госпићу, или Глина. Он је наставио пописом, а ја сам отишао онима који су били већ пописани и легао на цимент крај Јове Жутића из Пониквара. Мислио сам што значе оне ријечи, што ми је дотични цивил рекао а којег нисам никако познавао, "Све једно Госпић или Глина" иста је ствар. Он је мислио сигурно то јер да се у Госпићу покољ чини као и у Глини. Ја сам иза тога на час задријемао на цименту, пошто нисам већ двије ноћи и два дана спавао, а попис је и даље трајао. Нисам опазио свршетак пописа, а кад једном отворише се врата на цркви, што нас је све пробудило. Видио сам да се је свануло и да је дан. Ми смо се јако преплашили сваки пута када се отварају црквена врата, јер се обично онда редају злостављања, када на једном удје један општински редар и прозва Корања Адама из Чемернице, мало иза тога прозваше и мене. Ја сам мислио да ми први идемо на стријељање, а то су ми рекли и моји другови, сигурно ће Вас двојицу најпрве убити, када су вас прозвали. Почео сам грозно плакати, па сам рекао Јови Жутићу из Пониквара, нека рече мојој жени ако се спаси гдје су ме убили. Извели су нас двојицу заједно из цркве општински редари кроз усташки кордун, који су чували цркву, мислио сам камо нас воде. То је било око 7 сати јутра. Када смо изашли на цесту пред цркву, они су нас спровели у Глинску општину гдје нас је дочекао Жинић биљежник из Глине. Ја сам плакао, а он ме слободио, буди смирен, хвала Богу да си спашен. Питао ме гдје ми је обитељ, ја сам рекао да је у Топуском остала, он је одговорио да ће телефонирати и јавити, да сам спашен. Осим тога ми је рекао да су усташе питали на телефон у Топуско прије мога изласка из цркве и то усташки табор у Топуском, какав сам ја био у служби док сам био биљежник, нашто да се јавио подворник из табора Рожанковић, који да је рекао да сам био добар, једино као православац да су ме ухапсили и отпремили у логор. Изгледа да су те ријечи Рожанковића подворника на усташком табору у Топуском биле мој спас и сва срећа, да је то било рано изјутра када није било у табору усташког зликовца таборника Илије Бријешки и учитеља Коцмана, који су ме дали ухапсити.

Мени су тада рекли да останем код општине у Глини, док се неријеши што ће самном бити, ја сам био необријан и гладан, па ми је Жинић биљежник дао донијети један чај, такодјер и ономе Корању што је самном заједно спашен. Смјестили су ме у једну собицу на горњем кату, и рекао чувај се ту и немој никуда излазити.

Сви остали који су са мном ухапшени у Топуском остали су и даље у Глинској цркви, то је било 29.VII.1941. Након мога одводјења из Глинске

цркве, ја сам прву ноћ пренoћио у Глинској опћини удаљеној око 200 метара од дотичне цркве. Био сам сав поспан од неспавања и усташког злостављања, али те ноћи нисам могао спавати, јер сам циелу ноћ чуо некакву галаму и јаук. Нисам знао што се догадја јер ми се учинило да је та вика на цести пред опћином, јер још ни тада нисам знао за покољ који се чини у Глини. Мислио сам да су усташе дошле опћини Глинској да мене убију, а да су им се супротставили опћински редари који су ниже мене стражу држали. Када се свануло погледао сам нешто прије осам сати са опћинског прозора на цесту, јер је моја соба била баш на оној страни откуда се видила православна црква и када сам боље погледао видим да силна војска стоји на цести пред црквом, а на 20 корака од војске стоји један усташки зликовац у ратној униформи и пушком у руци упереном према торњу цркве. Истодобно видио сам одатле и некоје људе гдје нешто чисте у цинтору на вратима цркве и полијевају водом, ни тада нисам могао уочити што се је те ноћи збило. Када сам погледао на торањ цркве видио сам четворицу људи на торњу цркве, у којој су иза мене остали заточеници, гдје промаљају главе и ватали ту кишницу са устима као птице зијевајући, јер су били жедни. Војска је ту четворицу нешто питала, ваљда их питали за имена. Чуо сам глас са цркве, да је то био Дивић Славко и Мишчевић Стево из Пониквара, за остале нисам чуо име јер је црква била доста удаљена од опћине. Чуо сам још и то гдје вичу споменута четворица да је њима рекао усташки ројник Јосо Ракарић из Пониквара, да их води само до Топуског, а сада видите гдје смо доведени.

Усташе су позивали дотичну четворицу да садју са цркве, а они су рекли да живи неће у руке, јер да би им било као и осталим који су били у цркви. На торњу цркве гдје су исти били, видило се је да постоји један дрвени криж од двије даске, којих су вршкови гледали на четири прозорска отвора, на самом торњу. На једном се чуо пуцањ војника који је био постављен на цести према торњу цркве, тај зликовац усташа пуцао је на оне људе из Топуског, који су побјегли од клања из цркве на торањ. Одмах иза тога почео је један по један од оне четворице извлачити се из торња цркве, која је јако висока била, и главом окренутом према доље скакати са врх торња цркве на земљу. То је био страшан призор терора усташких зликоваца над српским народом у том крају. Окупио се и радознали свјет из Глине да гледа јер је то било око 8 сати јутра. Један по један ишао је у очиту смрт скачући са торња цркве на земљу. Чим се је први промолио са торња окренут главом на доље и у његовом паду наглавице, усташки зликовац опали три метка, погоди своју жртву, видила се крв гдје пршти од малоприје живућег на торњу, која се просипала иза његова скока по крову бакреном цркве и часом је први пао мртав у цинтор. Тако

се редало док нису сва четворица скочила на земљу, гдје су нашли свој вјечни починак. Одмах иза тога чуо сам причање да су те ноћи између 29. и 30.VII.1941 поклани у Глинској цркви сви они људи, који су тамо допремљени из Топуског истог дана када сам и ја допремљен, гдје би и ја био заклат да ме божја провидност није спасила из цркве.

Дакле то је био усташки терор и клање Срба у православној цркви Глина, по усташким крвницима у храму божјем, кога хисторија није запамтила.

Видио сам из општине и кола са обичном шкрињом, на која су споменута четворица, убијена са цркве натоварена и одвежена у правцу колодвора Глинског, вјеројатно тамо према гробљу. Нисам могао прочути камо су остале из цркве одвезли и закопали.

Дакле та крв која је пала у Глинској цркви над невиним Српским народом и осталих који су на све стране на исти начин убијени, мора наћи освету и усташки кољачи морају добити заслужену казну.

То је зло било између дана 29. и 30.VII.1941. Слиједећег дана видио из Глинске општине, даље поворке Срба са Кордуна из околице Вргинмоста и Чемернице, што су доважали усташки зликовци у аутобусима и камионима. Бити ће да је за тај покољ реквириран велики број аутобуса из Загреба, јер су се видили силни аутобуси све нови и велики. То је било иза 1.VIII.1941. довоз Срба трајао је два до три дана. Сваки аутобус или камион морао је стати пред православном црквом у Глини, тамо су људи морали излазити и улазити у цркву, али гдје се нису дуго задржавали. То је било у сред бијелог дана. Чим људи задју у цркву, одмах се види и њихов излаз из цркве. Пред црквом сам видио са опћ. прозора и неки столић, гдје се је сваки пролазник морао навратити и тамо су усташе нешто одузимале од ухапшеног народа, а након тога су их опет товарили у аутобус или камион и одважали према Јукинцу. Сигурно су и ови људи тамо нашли своју смрт од усташких зликоваца, јер су се камиони брзо враћали и стално одважали од цркве, а други доважали цркви невини народ.

Тако је страдао невини народ околице Топуског, Вргинмоста и Чемернице, народ Кордуна, од усташког терора којег хисторија није упамтила, Глина је гробница тисућа Срба из које се гробнице ријетко тко чудом Божје провидности могао спасити. Чуо сам од учитеља Давидовића из Глине, да је мене спасио из Глинске цркве Жинић биљежник, али тим спасом није била ствар готова, јер је трећи дан након мога спаса у Глинској цркви одведена и моја обитељ жена и дјеца са осталим православним женама и дјецом у логор у Петрињу.

Након мојег спаса дошла је у Глину моја кћерка из Топуског и донијела ми у Глинску општину гдје сам и даље остао заточен, ципеле, одијело и

нешто хране, и одмах по њезином повратку кући чуо сам да је циела обитељ ухапшена и отпремљена у логор Петрињу. То ми је рекао Рукавина учитељ из Глине, а добио сам и писмо из Петриње од жене и дјеце да су и они одведени у логор. Тада сам се још више препао јер сам се бојао да ће ми обитељ бити поклата у Петрињи, као и ови што су поклати у Глини. Молио сам биљежника Жинића и учитеља Демарина, да се заузму за мене и моју обитељ за наш спас, па су они тражили од усташког табора у Топуском дозволу да се ја и обитељ пустимо кући. Томе су се супротставили усташки таборник Бријешки Илија и учитељ Коцман из Топуског, да они дозволу немогу дати, јер да сам ја убијен у Глинској цркви, а обитељ као православци да се не могу вратити у Топуско. Тада је дошло до открића да сам ја спашен, нашто су се љутили Бријешки и Коцман из Топуског и тражили да се мене несмије оставити на животу, јер да сам Кватерник и Павелић тражи да се мене мора убити.

У то вријеме дошао је у Глинску општину Иван Кос бивши претстојник уреда за колонизацију из Петриње којег је учитељ Демарин молио да се заузме за мој спас и моје обитељи код бивше Велике Жупе Гора у Петрињи, па како је Кос јако мрзио усташе, он се због мене заузео тако, да је бивша Велика Жупа у Петрињи наредила општини Глинској да се мене спроведе у Петрињу, те је истодобно и моја обитељ пуштена из логора Петриње. Како ми усташка власт није дала у Топуско, то су ме након мјесец дана што сам издржао као заточеник интернирац у Глини спровели на дан 28.VIII.1941 у Петрињу, камо сам стављен на присилан рад код уреда за колонизацију и то баш тамо гдје је био Кос Иван, који је мене и моју обитељ спасио од даље очите смрти.

У Петрињи сам покушавао на све начине да добијем пропусницу за Београд, али то нисам могао добити као заточеник интернирац, и тако сам у Петрињи остао све до 22.III.1944. када је уред премјештен у Сисак. У Петрињи сам био увјек под полицијским надзором и тужакан од стране Миле Иловаче кот. прирадног надзорника у Петрињи да сам партизан. У Петрињи били смо у великом страху од Глинских и Топличких усташа, који су дошли након пада Топуског и Глине у Петрињу, те су се некоји и пријетили. Медју њима био је усташа Иван Фердербар из Велике Врановине, који је карабином дошао у мој стан и од моје жене на силу однио Куна 2.000.- Једва сам и у Петрињи извукао живу главу. У Сиску сам био као заточеник интернирац на раду код уреда за колонизацију од 22.III.1944. до 18.IV.1945. када су дошли Лубурићеви усташе из Јасеновца и почели гонити у логор не само православце већ и католике, дакле све у кога нису имали повјерење. Ту смо се морали по ноћи склањати по тудјим кућама, а када смо видили да спаса нема, тада сам побјегао са женом у Загреб са-

мо да се спаси голи живот. То је било на дан 18.IV.1945. У Загребу смо се склонули у болници на Ребру, гдје нам је помогао Јово Штековић из Глине, да смо у болници примљени, само да се икако спасимо од Усташких зликоваца, који су на повлачењу и своме бијегу клали све сумњиво што им је било у мјестима њиховог пролаза.

Дана 9. свибња 1945. када је Загреб ослобођен од усташке власти одмах сам са женом изишао из болнице на дочек нашој ослободилачкој војсци, која је ослободила циели народ од усташког терора и убијања.

Ја сам толико помишљао док сам био у Петрињи и Сиску како би отишао партизанима, гдје ми је била сва родбина, али то нисам могао као заточеник интернирац који сам био увјек под надзором и бојао сам се и ако би ја како прошао, да би ми била обитељ по усташама одагната у Јасеновац и убијена.

Смрт фашизму - Слобода народу!

Загреб, дне 10. маја 1945.

Пајо Воркапић

један од спашених из Глинске цркве.-

(М. П.)

Примљено: 15. јуни 1945.
Број: 1767 Одјељење: IV. 222/44

Изворник, стројопис

CP-AJ-110: Србија, Архив Југославије, фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, бр. 1767/45/304-975-983

2.

ЦЕНТРАЛНА ГРАДСКА КОМИСИЈА ЗА УТВРДЈИВАЊЕ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА

Загреб, 20. рујна 1945.

З А П И С Н И К

о преслушању пријављеника

Присутни:

Референт: Смолчић др. Филип
Записничар: Анита Пришлин

Приступа ВОРКАПИЋ Павао, родјен 1901. у Топуском, Србин православац, ожењен са 2 дијеце, сада у Загребу, Шеноина 17/ИИ кат., на служби код равнатељства за аграрну реформу и колонизацију при Министарству пољопривреде.

Дознао сам приватним путем да та Централна градска комисија води поступак против мене као чиновника бившег завода за колонизацију у Н.Д.Х. и да је један спис већ уступљен Јавном тужиоцу за град Загреб. Овај спис ради о утовару стоке у Дубици, па сам ја [у] (с)врху овог предмета и преслушан пред јавним тужиоцем.

Ја желим упозорити и упознати ту комисију да сам ја један од тројице спашених из глинске цркве. Да сам као Србин и православац одмах 27.ВИИ.1941. по усташама ухапшен у Топускоме и одведен у глинску цркву гдје сам пуким случајем ја и још два друга и баш Адамом Корађем и Једнаком Душаном спашени, док је те пригоде у тој цркви како је познато иначе ликвидирано 300-400 Срба међу којима велики број моје родбине.

Моја жена и дјеца су одмах по мом одводјењу ухапшена и интернирана у Петрињу гдје сам се са истима ја састао, када сам био преинтерниран из Глине.

HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

CENTRALNA GRADSKA KOMISIJA ZA UTVRDJIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA.

Zagreb, 20. rujna 1945.

Z A P I S N I K

o preslušanju prijavljenika.

Prisutni:

Referent: Smolčić Dr. Filip
Zapisničar: Anita Prišlin

Pristupa VORKAPIĆ Pavao, rodjen 1901 u Topuskom, Srbin pravoslavac, oženjen sa 2 dijece, sada u Zagrebu, Šenoina 17/II kat., na službi kod ravnateljstva za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Ministarstvu poljoprivrede.

Doznao sam privatnim putem da ta Centralna gradska komisija vodi postupak protiv mene kao činovniku bivšeg zavoda za kolonizaciju u N.D.H. i da je jedan spis već ustupljen Javnom tužiocu za grad Zgrabg. Ovaj spis radi o utovaru stoke u Dubici, pa sam ja vrhu ovog predmeta i preslušan pred javnim tužiocem.

Ja želim upozoriti i upoznati tu komisiju da sam ja jedan od trojice spašenih iz glinske crkve. Da sam kao Srbin i pravoslavac odmah 27.VII.1941 po ustašama uhapšen u Topuskome i odveden u glinsku crkvu gdje sam pukim slučajem ja i još dva druga i baš Adamom Koračom i Jednakom Dušanom spašeni, dok je te prigode u toj crkvi kako je poznato zaklano, inače likvidira, 300 - 400 Srba medju kojima veliki broj moje rodbine.

Moja žena i djeca su odmah po mom odvodjenju uhapšena i internirana u Petrinju gdje sam se sa istima ja sastao, gdje sam bio preinterniran iz Gline.

U Petrinji sam, po ustaškim vlastima zapravo po Velikoj župi, postavljen na prisilan rad, kao zatočenik i internirac pri kakvom Uredu za kolonizaciju u Petrinju, koji je podpadao pod Zavod u Zagrebu, koji je zavod davao i sve upute i direktive.

Tu sam bio jedan od najsporednijih službenika i nisam se nigdje smio isticati, a naročito sam morao tajiti okolnost, da sam Srbim i da sam spašen iz glinske crkve, pa sam na taj način uspio da se prikrijem i da se spasim i ostanem živ.

Kako sam već gore naveo, ja sam bio tom uredu dodijeljen kao zatočenik, pa sam kao takav morao protiv svoje volje pod cijenom života da izvršavam primljena naredjenja i služim tom uredu.

Moram naglasiti da je moj rad u tom uredu bio najsporednijeg značaja i bez ikakve važnosti i koristi za isti.

Koliko sam ja bio u opasnosti i kakom je moja obitelj bila gledana od strane ustaških i njemačkih vlasti, najbolje dokazuje činjenica, da je moj 13 godišnji sin Bogdan 20. srpnja 1943 po njemcima odveden na rad gdje je iz žice oslobodjen po Crvenoj Armiji o čemu imadem potvrdu i dokumente.

Obzirom na sve gornje molim da ta komisija primi na znanje ovu moju današnju izjavu i povuče odnosno obustavi već pokrenute postupke protiv meni, jer uslijed tih postupaka dolazi u pitanje moj položaj, služba i opstanak, što nikako ne zaslužujemo ni ja ni moja obitelj poslije onoga što smo pod ustašama i njihovom internacijom pretrpili.

Dovršeno:

У Петрињи сам, по усташким властима заправо по Великој жупи, постављен на присилан рад, као заточеник и интернирац при Уреду за колонизацију у Петрињу, који је подпадао под Завод у Загребу, који је завод давао и све упуте и све директиве.

Ту сам био један од најспореднијих службеника и нисам се нигдје смио истицати, а нарочито сам морао тајити околност, да сам Србин и да сам спашен из глинске цркве, па сам на тај начин успио да се прикријем и да се спасим и останем жив.

Како сам већ горе навео, ја сам био том уреду додијељен као заточеник, па сам као такав морао против своје воље и под цијеном живота да извршавам примљена наредјења и служим том уреду.

Морам нагласити да је мој рад у том уреду био најспореднијег значаја и без икакве важности и користи за исти.

Колико сам ја био у опасности и како је моја обитељ била гледана од стране усташких и њемачких власти, најбоље доказује чињеница да је мој 13 годишњи син Богдан 20. српња 1943. по Њемцима одведен на рад гдје је из жице ослободјен по Црвеној армији о чему имадем потврду и документе.

Обзиром на све горње молим да та комисија прими на знање ову моју данашњу изјаву и повуче односно обустави већ покренуте поступке против мени, јер услиједе тих поступака долази у питање мој положај, служба и опстанак, што никако не заслужујемо ни ја ни моја обитељ послије онога што смо под усташама и њиховом интернацијом претрпили.

Довршено:

(потпис) (М. П.) *Павао Воркапић* [15]
(потпис)

15 Према подацима Матичног уреда у Топуском, Пајо или пуним именом Павао Воркапић, рођен је 12. листопада 1901. у Топуском, од оца Николе и мајке Саве. Умро је у Загребу, 2. липња 1974.

Изворник, стројопис

ХР-ХДА-306: Хрватска, Хрватски државни архив, фонд 306, Земаљска комисија за ратне злочине, кутија 228, бр. 7656

Паулина Арбутина

DOSSIER СИСАК '91.

"Пред кућом се зауставио бијели комби. Деветорица су изашла и прескочила ограду. Из стана мог оца чули су се лом и јаук. Четворица у маскираним униформама била су унутра. Отац је потом изашао и пао на двориште имао је рупу на глави, шака је могла стати у њу", свједок Милорад Ратковић

"Један дио пријављених нестанака била је варка обитељи. Рекли би да им је нешто нестао како би се оправдали, а ми смо касније установили да је тај пријеко. Ваљда су мислили да ће све завршити за десетак дана, остат ће обитељ у стану, а овај ће са тенком доћи у Сисак", Ђуро Бродарац

"Хрватска је била пуна петоколонаша. Ако се дошло у могућност ликвидирало се такве људе, то смо морали чинити. Био је рат. Да није било Бошњака и Миланковића, не би било ни Хрватске", ратни министар унутарњих послова Иван Векић

Тек под ЕУ притиском Поглавља 23 отворена је црна књига ратних злочина са градског асфалта Сиска 1991. Прије рата деведесетих, а послије Другог свјетског рата развојем индустријских постројења, Сисак је постао перспективно уточиште за дјевојке и младиће из руралних крајева Баније, али и Поткозарја, Бања луке, Цазина, односно Босанске Крајине. Захваљујући индустрији, настанило се на подручју тадашње општине Сисак 19.209 Срба, а у самом граду чак 10.829

становника српске националности. Град радничких обитељи и индустрије првих љетних дана ‹91. постао је град страха и смрти. Промјене ‹91. у Хрватској мирисале су на прошлост коју становници Сиска и Баније памте по масовним, крвавим убојствима. Ријетко гдје у Хрватској, на тако малом географском подручју за вријеме Другог свјетског рата, да су се догодила масовна страдања и убојства углавном српског становништва. Стријељање у Банском Грабовцу, покољ у глинској цркви, дјечји логор у Сиску, концентрациони логор у Јасеновцу, били су поново оживљени у памћењу те ‹91.

Атмосфера у Сиску већ је била застрашујућа: узбуне, ноћи уз снагу полицијског сата, страх, склоништа, настајале су прве драговољачке јединице, збор народне гарде, кризни стожери, гранате које су падале по Рафинерији и Жељезари, насилне деложације из станова, низали су се откази на радним мјестима и стравичне приче о нестанцима суграђана и тијелима која плутају Савом. С друге стране, преко Купе, готово цијела Банија нашла се под контролом побуњених сународњака, Срба. Захваћени паником, малтретирањем и шиканирањем, страхом за голи живот трећина сисачких Срба убрзано је напустила свој град, оставивши иза себе у некадашњем граду рада и развоја пуне станове, гараже, банковне рачуне. Али Срби који су одлучили остати у Сиску, размишљали су да је за голи живот ипак довољно да нису никоме ништа криви, да немају никакве везе с политиком, нити са ратним лудилом које је узимало маха. Међутим, управо у Сиску, крају некада познатом по развијеном партизанском покрету који је заједно у борби ујединио и Хрвате и Србе, побијен је највећи број Срба од свих градова у новој хрватској држави. Међу првима у Хрватској, у Сиску и околини отпочела су одвођења Срба, хапшења, чак и усред бијела дана, из кућа, станова, са радних мјеста, пресретани на улицама и на путевима, без икаквих налога, под оптужбама без доказа да сурађују са српским јединицама по банијским селима, затварани су, убијани и бацани у Саву. Била је то окрутна формула ликвидација непожељних сисачких Срба које су често биле праћене претходним мучењем жртава. Батине, одрубљивање глава, ломљења руку и ногу, убоди ножем, биле су методе о чему говоре налази Одељења за патологију Опће болнице у Сиску. У таквој набијеној националној атмосфери, познато сисачко лечилиште Јодно за физикалну терапију и медицину, смјештено у непосредној близини градског центра, преко ноћи прерасло је у мучилиште и губилиште сисачких Срба. Дио несталих мучен је у баракама некадашње Омладинске радне акције (ОРА) у приградском насељу Галдово гдје је било смјештено сједиште специјалне полиције. За потребе мучења и ликвидација била је пренамијењена и "Барутана", бивше складиште ЈНА, на периферији

града. По најмрачнијим причама посљедњег рата које су кружиле у једином дозвољеном простору деведесетих, али и касније, оном уском кругу невладиних удруга, јесте да су нека тијела спаљивана и у пећима Жељезаре.

Точан број убијених и несталих сисачких Срба током '91. и '92., никад није утврђен. Тек процјене невладиних удруга, које су због ратног стања и одлазака Срба из града годинама варирале од неколико десетака до неколико стотина, говоре да је нестало и убијено сто и нешто Срба Сиска. Часопис "Хрватска љевица" 1998. објавио је списак од 107 имена убијених, док је Стјепан Комарац, сисачки борац за људска права деведесетих који се посветио истраживању ратних злочина, утврдио најмање 121 убијеног цивила, од чега петеро Хрвата и једног Нијемца, док су остали српске националности. Међу ријетким службеним документима посвећених сисачким жртвама, стоји податак да је по налогу сисачког Окружног суда обављена обдукција или вањски преглед 64 убијена тијела, док се у истражном приједлогу 2010. спомињала имена само 31 убијеног цивила, чији је број након шест мјесеци истраге, у оптужници, али и касније, у пресуди свео се само на 23 убијена цивила и једног ратног заробљеника. Неки убијени нађени су у Сави или Купи. Вјерује се да су поједине жртве покопане на сисачком гробљу или као НН лица, или под туђим именом, али за већину убијених, ни данас се не зна гдје се налазе њихови посмртни остаци. Преживјели чланови породица данима, мјесецима, а многи и годинама послије нестанка својих најмилијих, тражили су било коју информацију и траг. У потрази, од врата до врата, од шефа полиције, кризног штаба за Банију, цивилних власти, окружног суда, до јавног тужитеља, па још и даље, министра унутрашњих послова Ивана Векића, министра Живка Јузбашића, саборског Одбора за људска права… доживљавали су још понижења, увреде и шиканирања.

На првим вишестраначким изборима '90., у Сиску и на Банији побиједио је СДП Ивице Рачана, захваљујући и традиционалним гласовима Срба. Та иста странка којој су Срби дали апсолутно повјерење, у наступајуће вријеме када се глава губила због кривог имена, убрзо се сама утопила у таму новог домољубља не покушавајући дигнути свој легитимни глас ни било какав гест отпора како би спасили раднике, умировљенике, више угледне и мање угледне становнике српске националности.

Лов на Србе

Злочини у Сиску парадигма су злочина у Хрватској јер су били инспирирани, распиривани и прикривани директно из Загреба, одакле је за предсједника Кризног стожера Сектор Сјевер 1991. упућен Иван Бобетко, јака фигура тог времена, син Титова, па и Туђманова генерала Јанка Бобетка из сисачке партизанске обитељи којег је 2002., годину дана прије смрти, Хашки суд оптужио за ратне злочине. Почетком деведесетих начелник Полицијске управе Сисак на препоруку Јанка Бобетка постаје Ђуро Бродарац, човјек такођер, занимљиве биографије који је од анонимног радника на одржавању кранова у Жељезари путевима узорног, перспективног Титовог омладинског руководиоца, стигао до члана Управног одбора Жељезаре Сисак, те до најмлађег заступника у Хрватском сабору од 1967. до 1971. Био је Бродарац и члан седмочлане изборне скупштине Савеза резервних војних старјешина, пред сам рат изабран је био и у централни раднички савјет Електропривреде Југославије са сједиштем у Београду. Но, почетком деведесетих, некадашњи задрти комунист ретуширајући своју претходну биографију, еволуирао је до непомирљивог десничара, двадесетгодишњег симбола недодирљиве ХДЗ-ове власти на локалној разини. Колики су утјецај у хрватској јавности имале његове ратне заслуге најбоље говори чињеница да је три пута биран у Хрватски сабор, и три пута биран за жупана Сисачко-мославачке жупаније, све до 2005. када ХДЗ окреће свој политички курс ка европској пучини при чему се директно и индиректно одриче својих националистичких симбола из претходне фазе. У том удаљавању ХДЗ-а од своје националистичке политике, изборе 2005. на жупанијској разини добива СДП, али тада најдуговјечнијег хрватског жупана у замјену је чекало мирно мјесто и стабилна политичка фотеља савјетника Владе и предсједника Савјета за разминирање у Хрватском центру за разминирање. И Бродарчевом тадашњем помоћнику Владимиру Миланковићу, иронично су били испреплетени приватни и службени путеви. Миланковићев отац био је Србин, официр ЈНА, мајка Хрватица, а сам је завршио Војну академију у Београду. У "доба мрака" био је командир, па и инспектор полиције у Сиску, а након Бродарчевог одласка за жупана постаје начелник Полицијске управе Сисак, а потом и предавач на Полицијској академији у Загребу. У Сисак из Загреба почетком деведесетих стигао је и Јосип Брајковић, први предсједник ХДЗ-а у Сиску, за којег се причало да је требао бити заштићени хаашки свједок, али је 2002., према службеној верзији извршио самоубиство вјешањем и пуцњевима из сачмарице. Управо, Брајковићу се приписивало да је био аутор пописа Срба за одстријел који је љета '91. кружио по Сиску. Постојање листе за

одстрјел потврђивао је и сам Ђуро Бродарац који се у пар наврата "излетео" пред члановима породица жртава, рекавши да се њихови нестали не налазе ни на једном списку за ликвидације. Један од таквих пописа, односно боље речено позива на лов на Србе, био је јаван, истакнут већ 29. јуна ‹91. када је загребачки "Слободни тједник" под насловом "Вампири КОС" објавио списак од 14 Сишчана наводних сурадника КОС-а. У тексту као инспирација за будуће крваве догађаје, наводи се да је "сисачка експозитура КОС-а активна и повезана са СДС-ом". У покренутом лову на Србе, скоро све особе са списка су убијене, а тек се ријетки спасили бијегом из Сиска.

Као директни извршитељи злочина наводе се припадници причувне јединице МУП-а "Ханџар дивизије" и специјалне полицијске јединице "Вукови". "Ханџар дивизијом" заповиједао је Екрем Мандал, иначе Пазарац и рудар запосленик у руднику Лабину. Јединица је бројала од 80 припадника, већином муслиманских добровољаца пристиглих из Истре и дјеловала је до краја '92.. "Вукови" су били малобројнији, састојали су се од 25 припадника питомаца казнено поправних домова који су актом аболиције '91. пуштени на слободу. Са сједиштем у Јодном, Вукове је предводио Јадранко Габрин, послије чије сумњиве смрти августа '92., јединица је престала функционирати. Непосредно пред почетак самих ратних дејстава, у Сисак је стигла група од преко 100 потомака усташа из Латинске и Сјеверне Америке који су одмах примљени у сисачки МУП.

Тако припремљени, под пуном политичком и војном подршком и заштитом не тако далеког Загреба, а како би што јаче застрашили и изазвали српско становништво, убрзали и интензивирали убилачке акције, јер сматрало се да "устанак Срба на Банији касни", 22. августа 1991. извршен је подмукао препад у брдска села око Сиска. Рано ујутро, док су мјештани зацртаних села још спавали, комбинирани одреди од 80 људи предвођени домаћим људима из сусједног хрватског села Комарева у транспортерима са ознакама ЈНА, упали су у "непријатељска банијска села". Звуци транспортера, а затим бјесомучна паљба по кућама и шталама, пробудила је становнике. Многи убијени тог јутра видјели су како се на њих пуца из транспортера ЈНА. Резултат кратке и брзе акције био је: 15 убијених и 14 рањених. Колико су мјештани били неприпремљени и несвјесни опасности, а можда и наивни, говори чињеница да је тог јутра живот изгубила и једна жена из Трњана коју је метак погодио на прозору собе. Хрватска страна чак је службено признала акцију уз објашњење да су убијени четници и да је разбијено јако четничко упориште из којег је гранатиран Сисак. Сељани нападнутих села који су живјели мирним животом и уобичајено одлазили у Сисак на своја радна мјеста, знали су да из њихових села није испаљен ни метак, а камоли граната. Али, зацртани

циљ из Сиска је постигнут: од тога јутра, мјештани околних српских села нису више одлазили у Сисак, организирали су се у општину Цапраг, и преко њихових села убрзо је повучена ратна линија раздвајања.

Но, мирно није било ни по сисачким улицама. Одвођења и нестанци без трага стварали су круту константу страха од којег је ипак сазнање невиности, вјера у људе и опстанак на свом, било јаче.

Са вечере, 22. августа, након радне смјене у Рафинерији, одведен је Миленко Ђапа који се неколико дана прије вратио са годишњег одмора проведеног у родним Ванићима код Двора. О кобној вечери свједочила је његова мајка Деса Ђапа.

"Око 21.30 позвонио је први сусјед, с којим сам 20 година живјела у истој згради. Иако у цивилу, држао је пиштољ с прстом на обарачу. Питао је Миленка има ли и он пиштољ, па наредио да крене с њим. Сва у шоку, успјела сам још кроз прозор видјети како су зграду опколили војници. Ујутро сам телефонирала у МУП. Љутито су ме отпилили: "Син вам је шпијун. Не питајте више за њега, јер ћемо вас дати ухапсити." Ипак сам истог дана отишла у полицију. Један ми је рекао: "Немојте мислити да су га одвели хрватски војници. Одвели су га четници који дођу на сисачки плац куповати хрватске униформе." Отишла сам код сусједа који га је одвео. Казао ми је да Миленко има дијабетес, премда никада није боловао, те да је превезен у болницу у Загребу. Тражили смо га по свим загребачким болницама. Сљедећи пут када сам отишла у МУП, портир је одмах рекао да ми је син мртав. Избацила га је Сава низводно од Сиска", свједочила је Деса Ђапа.

На покоп оца убијеног у ноћној акцији хрватских јединица на банијска села био је кренуо Зоран Вранешевић који је мјесец дана раније дао отказ у полицији и отишао за Београд. Планирао је вјенчање са заручницом Хрватицом која је била трудна. На контролном пункту у Одри, зауставила га је причувна јединица полиције, привела и усмртила са три метка. Четири дана касније, тијело му је нађано на десној обали Саве. Измасакрирано тијело, препознато је само по ожиљку.

Након што је 24. августа, у кафанској тучи Жељко Вила повриједио једног Сишчана хрватске националности, припадници причувне јединице "Вукови» одмах су кренули у одмазду, укључујући и ликвидацију комплетне обитељи Вила. Након што су нашли и смакнули Жељка, "Вукови" су исте ноћи, у обитељској кући, без икаквих овлаштења, ухитили његову мајку Евицу Вила, оца Марка, браћу Душана и Млађу Вилу и Ивицу Бишћана, који је био удомљен у обитељи. Све су их одвели у импровизирани затвор на ОРА-и, испитивали их и тукли. Потом су све чланове обитељи Вила одвезли на обалу Саве гдје су их ликвидирали. Њихова тијела сљедећих

дана избацивала је Сава на своје обале. Ивицу Бишћана су поштедјели, јер су током испитивања утврдили да је хрватске националности. "Ти имаш среће, за тебе су звали», свједочио је Ивица Бишћан 20 година касније на суђењу како је извукао живу главу, док су само који метар даље "Вукови" ликвидирали обитељ Вила.

У сисачком лову на Србе, усред бијела дана, испред своје куће у сисачком насељу Зелени бријег одведен је Никола Тривкановић са синовима, 22-годишњим Зораном и 17-годишњим Бериславом. "Око подне пред нашу кућу дојурио је бијели комби и из њега су искочили седам или осам мушкараца у маскирним униформама на којима није било никаквих ознака, осим шаховнице. Кад су изјурили из комбија, опколили су кућу, шчепали мога мужа и синове и, ударајући их кундацима, угурали у комби. У кући су све преврнули, чак и дјечје креветиће, јер мој старији син Зоран био је ожењен и имао је двоје дјеце. Кад нису ништа нашли, узели су радну цестарску униформу мог супруга, који је био запослен у Хрватским цестама, и уствpдили да је четничка", свједочила је Стојанка Тривкановић.

"Сутрадан сам отишла у зграду сисачке полиције, на порти сам тражила да ме нетко прими, али сви су имали паметнијег посла. У једном тренутку, док сам чекала, у зграду је ушао Ђуро Бродарац. *Пришла сам му и упитала гдје су ми синови и муж, а он ми је осорно одговорио: '*Тражи их у мртвачници, међу мртвима!›*",* сјећала се тешких ријечи, дана и ишчекивања Стојанка Тривкановић која је на свом путу потраге отишла и у злогласно Љечилиште Јодно. *"Ушла сам у дугачки ходник* љечилишта, а с обје стране водила су врата у некадашње болничке собе. Из соба су почели попут вукова завијати мушкарци који су били потпуно голи. Одједном сам опазила да ми у сусрет иде мушкарац обучен у црно с маском преко лица и с црним рукавицама. Са сваке стране држао је по једног пса, чини ми се вучјаке. Кад сам дошла до њега, притиснуо ме уза зид, и стао ми откопчавати блузу, а пси су дотле повлачили рубове сукње. Одједном су се отворила врата једне собе и на њима се појавио мушкарац којег сам очито пробудила. Почео је псовати и викати тко ме је пустио унутра и што хоћу. Био је то заповједник Јадранко Габрин. Мрзовољно ме позвао у собу. Успјела сам изговорити да су ми одведени муж и синови. Он је некако преко воље записао њихова имена и рекао да ће се јавити. Није ме никад назвао. Затим сам мужа и синове тражила у баракама ОРА-е, али ме унутра нису пустили. Неколико дана послије из мртвачнице сисачке болнице јавили су ми да дођем преузети мужево тијело које су нашли на обали Саве у Гушћу, низводно од Сиска. Када сам га видјела, лице му је било потпуно црно од удараца. Синове никад нисам нашла, али сам послије од неких људи из ХВ-а, дознала да су два дана мучени у баракама ОРА-е те да су потом одведени на обалу Саве

и убијени. Причали су ми да је мој син Берислав запомагао и тражио воде док су га мучили. Давали су му пити мокраћу", говорила Станка Тривкановић која је мјесецима трпјела пријетње униформираних мушкараца. Једном су јој у кућу упали полицајци с оптужбом да су јој синови "пријеко, у шуми". Како би је увјерили, укључивали су моторолу из које су се чули неки гласови и тврдили да су то њезини синови на српској страни. У једном у низу шиканирања, сисачки полицајци рекли су да јој је отац Србин убио мајку Хрватицу који су те ратне године живјели у Петрињи.

Умировљеник Васо Јелић (1931.), био је повратник из Француске и почетком рата се добровољно јавио и бесплатно одржавао возила Збора народне гарде и полиције. Бијелим комбијем, у вријеме полицијског сата, 15. новембра 1991. група маскираних особа банула је у Васину кућу. Имали су пиштоље с пригушивачима и калашњикове. Васина супруга је почела викати да бјежи на споредни излаз. Његов одговор је био "Побогу жено, зашто да бјежим?". Васу Јелића одвели су пред очима његове жене и неколико избјеглица Хрвата који су се код њих склонили.

Пуна три мјесеца његова је супруга у јаловој потрази куцала на врата чак тринаест Владиних и невладиних институција покушавајући дознати за судбину мужа. Допрла је и до Ђуре Бродарца, који је на питање зна ли гдје јој је муж одбрусио: "Коме Срби недостају, нека их тражи". Три мјесеца након одвођења, 10. фебруара 1991. полиција ју је позвала да дође на патологију сисачке болнице идентификирати његова остатке. У болници су јој, међутим, умјесто тијела показали заковани метални сандук у којем је, наводно, лежало тијело њезина мужа. Није добила никакав документ, ни комад одјеће, прстен или било какав траг који би је увјерио да је заиста у металном сандуку тијело њеног убијеног мужа.

Припадници "Ханџар дивизије" зауставили су Стојана Миодрага, провоцирали и испитивали зашто не иде "својима" у Крајину. 24. рујна 1991. Стојан је са својим "фиат 132" отишао на посао, пет дана послије дошла је вијест да је Стојаново тијело у мртвачници. "Открили су ми његово тијело, али од доље до врата. Тијело сам препознала по тетоважама. Поставила сам питање зашто је покривена глава. Патолог је рекао да сам видјела довољно, да је то за идентификацију сасвим у реду. Зграбила сам ону плахту и видјела да нема пола главе, да нема нос, да нема очи, да нема уши, да му је глава огуљена, да уопће нема власи… Мог мужа пуно би пута усред ноћи дизали гардисти да им поправи ауто, никада им није узео ни куне. Уздали смо се у то да су мог Стојана сви знали. Многи су његови пријатељи били у гарди", причала је Зорка.

Одвођење и мучење, имао је срећу да преживи Милорад Ратковић који је 17. септембра ухићен у свом дому у Мошћеници "Пред кућом се

зауставио бијели комби. Деветорица су изашла и прескочила ограду, нису ни отварали врата. Из стана мог оца чули су се лом и јаук. Четворица у маскирним униформама била су унутра. Петорица су на дворишту стајала уз мене, један ми је уперио пиштољ на чело. Отац је потом изашао и пао на дворište имао је рупу на глави, шака је могла стати у њу. Пред кућом се нешто касније паркирао аутобус. Наредили су нам да уђемо у аутобус. Зауставили смо се готово крај сваке српске куће. Аутобус је био крцат. На посљедњој станици, ушла је жена са 11-годишњим дјететом. Смјестили су нас у школу у Жабном", свједочио је Ратковић.

Наводно на информативни разговор, на сат–два, из свог дворишта у Мошћеници крај Сиска одведен је Милан Цветојевић 19. септембра '91. Никада се није вратио. Судбину мужа, Миља Цветојевић дознала је тек након рата, кад јој је нетко у поштански сандучић ставио лист "Панчевац", у којем је писало да је на обали Дунава код Ковина недалеко од Смедерева, шест мјесеци након убојства, пронађено тијело Милана Цветојевића. "Отишла сам у Ковин и пронашла гроб, међу високом травом био је постављен ступић с именом. Дала сам направити бетонску гробницу. Редовито сам посјећивала Миланов гроб до ексхумације. Милан је, коначно, мир пронашао 8. септембра 2008., кад смо га сахранили на православном гробљу Св. Николе у Петрињи", испричала је о крају вишегодишње потраге за истином Миља Цветојевић.

У скромној кући у Сиску живјела је и радничка обитељ Станка Мартиновића. Једног љетног јутра око четири ујутро њихов и онако пољуљани мир разбила је експлозија бачене бомбе која им је озбиљно оштетила кућу, али Мартиновићи су у њој наставили и даље живјети. 23. рујна ‹91. четворица војника у плавим униформама, око 19.30 навечер, дошли су по Станка.

"Одвели су Станка онако, у бијелој кошуљи кратких рукава, ја се забринула да ће му бити зима..... Синови су се узнемирили. Рекли су им да се ћаћа за пола сата враћа", свједочила је о нестанку Станкова жена Зехида Мартиновић која је наредних дана тражила мужа по уобичајеним адресама у граду. Нитко ништа јој није говорио, само, када је изразила бојазан да јој се муж смрзава негдје у кратким рукавима, добацили су јој да се не брине, да је њему, ако је жив, сигурно врућe... Станко је убијен и бачен у Саву, тијело му је ријека избацила код Босанског Шамца, гдје је и покопан. Суровост времена послије Станковог убојства, Зехида је добро памтила. "Знала бих се ујутро пробудити, сјетим се тада да нема ни брашна, ни круха, па ударим у плач. Неки су ми сусједи помогли, а неки и одмогли. Дознала сам да један сусјед узима помоћ за мене и дјецу сваки дан, али мени ништа није донио. За то се дознало, па су и ту помоћ укинули. Другој

сусједи муж је рек›о да не даје четницима, али ми је она ипак крадомице знала добацити килу-двије круха, нешто нарезака и тако", сјећала се Зехида Мартиновић, која је социјалну помоћ одбила јер би се морала одрећи куће и врта. Након свега, један Мартиновићев син постао је професионални хрватски војник и рањен је у Олуји.

Како су се ствари у Сиску брзо рјешавале тих мјесеци говори случај убиства шефа Одјела контроле у Рафинерији, инжињера Петра Пајагића који је нестао у петак, 21. септембра. Само два дана касније, успркос томе што је био викенд и нерадни дан – написан му је отказ, иако да би нетко добио отказ, морао је неоправдано избивати с посла најмање пет дана. Много година касније, након маратонског судског поступка за проглашење Петра Пајагића мртвим, сљедећи дан, 24. септембар био је уписан као службени датум његове смрти. Тог дана ‹91. његова кћерка отишла је у Рафинерију да види да ли је отац можда дошао на посао, али ју рецепционар хладно отправио с констатацијом да га нема и да не зна гдје је. Тог истог понедјељка, за радни стол њеног оца и на његову функцију именована је дотад њему подређена особа, која је на питање гдје је инжењер Пајагић и зашто сједи за његовим столом одговорила: "Хвала богу, нема га и више никада неће ни доћи." Пети дан од нестанка Петра Пајагића, а трећи дан од његовог отказа у Рафинерији и дан након што је полиција примила пријаву о његовом нестанку, његова кћерка није могла ући у очев стан гдје затиче проваљена врата и типа који се уселио на темељу рјешења о кориштењу стана издатог од надлежних сисачких власти. Колико се хрватским властима журило у расподијели фотеља и станова несталих Срба, толико су били инертни и имуни у потрагама несталих. Први службени одговор на пријаву о нестанку Петра Пајагића, стигао је тек пет година послије на адресу одвјетника Пајагићеве кћерке, а у ком се само наводи: "1. Запримљена је пријава о нестанку Пајагић Петра; 2. Расписана је потрага за предметном особом у гласнику број…; 3. Потрага до сада није дала позитиван резултат." Очеву радну књижицу Пајагићева кћерка успјела је добити тек након смјене ХДЗ-овске власти 2000. године када добија и копију полице очевог животног осигурања и установљава да је новац који се насљедницима исплаћује у случају смрти осигураника, подигао нетко непознат, и то баш на дан његове, службене смрти.

Тих септембарских дана 1991. године с исте Пајагићеве адресе, из дворишне зграде у Улици маршала Тита у Сиску, нестало је чак петоро људи, сви радници Рафинерије Сисак који се нису ничим истицали. Ни за Рафинерију они више нису били важн. У ИНА-ној импресивној монографији поименице је наведено 18 погинулих и несталих радника сисачке Рафинерије, али није се нашло мјесто за сјећање, на рецимо нестале и

убијене раднике, Драгана Рајшића, Бранка Дабића, Петра Пајагића.... Ивица Биллеге, директор Рафинерије нафте у Сиску 1990-1993. изостанак несталих радника из наведене монографије објашњавао је медијима да се од 350 до 400 дјелатника српске националности прикључило балван револуцији. "Тко није хтио потписати изјаву лојалности, није губио радно мјесто, али је био под појачаном присмотром. О нестанцима радника знам врло мало, вјеројатно су нестајали изван радног времена", равнодушно је навео Биллеге.

Тек пет година послије кобне 1991., обитељи су успјеле покренути поступак да се њихови мужеви и очеви прогласе умрлима јер једино су тако могли остварити права на стан, мировину... Након мучних и дуготрајних поступака на Опћинском суду у Сиску као датуми смрти уписивао се службено пријављен дан нестанка. Обитељи убијених и несталих покренули су и поступке за признавање статуса чланова обитељи цивилних жртава рата. Но, засада без успјеха.

Медијски најпознатији случај ратних злочина над сисачким Србима, свакако је убојство у стану, у самом центру града, убојство Љубице Солар, деветнаестогодишње козметичарке, кћерке Сишчана Србина са Баније Јове и Хрватице Вјере. Љубица Солар убијена је током полицијског сата, 17. септембра ‹91., у стану свог дечка, бившег официра ЈНА Душка Маловића који је тог дана отпутовао из Сиска. Прије убојства Љубица се вратила с вечерњег изласка с пријатељицом.

Истрага убојства и обдукција тијела није проведена. Сматра се да је убојица метак испалио подмукло из мрака. Око убојства Љубице Солар постоје двије хипотетичке тврдње: да је непозната особа пуцала с оближњег насипа жељезничке пруге, те да је метак испаљен чак из сусједне зграде гдје је смјештена полиција. По Сиску се причало да је снајперски хитац био намјењен њеном дечку за кога се причало да сурађује с КОС-ом, иако је он, откако је те године напустио ЈНА радио као тјелохранитељ на концертима Тајчи, те као редар у диско клубовима. Много година касније, и службено, према оптужници сисачкој тројци убојство Љубице Солар објашњено је као случајно. Међутим, међу сисачким свједоцима, појављивало се чак свједочење по којима је Љубица Солар силована и потом убијена.

Вјеру Солар нитко није звао да би јој било што саопћио о убојству кћери. Сама је покушавала нешто сазнати. Разговарала је са ХХО-ом, некадашњим посебним извјеститељем УН за људска права у бившој Југославији Tadeczom Mazowickim, ОЕСС-ом, Хрватским правним центром... сва су документа предана и Хашком суду.

Љубичин отац Јово и брат Ђоко тог љета напустили су Сисак. "Мислила сам нека мушкарци оду, а остат ћемо ми жене јер нас нитко неће дирати. За малу се нисам бојала. Син ми се у Њемачкој оженио Хрватицом, рођаком Јанка Бобетка. А кћер су ми убили моји Хрвати. На дан сахране кућа је била блокирана. Чекали су ваљда да ће јој доћи отац, или брат, или дечко. Ми смо прије рата били Бродарчеви први сусједи. Моја кћер као дијете од три година спавала је с Бродарчевом кћери и он ју је добро познавао. Бродарац је био господар живота и смрти у Сиску, он је могао зауставити зло, могао је казнити починитеље, а ништа од тога није учинио, што је злу и мржњи дало крила", понављала је годинама хрватским медијима Вјера Солар.

Немоћна у раљама хрватских истражних и правосудних органа у борби за истином, или бар за достојанством своје убијене кћерке, очајна, али устрајна Вјера Солар "усудила се" за душевне боли тужити Владимира Миланковића због интервјуа у "Недјељној Далмацији» у ком је споменуо и убојство Љубице Солар. "Мени је жао те младе дјевојке, али прешућује се чињеница да је она била дјевојка Душка Маловића, официра КОС-а и човјека који је сада на другој страни и за кога имамо податке да је починио ратне злочине....Ми га теретимо за то убојство. Осим тога, имамо извјештаје и свједочанства да је Маловић у више наврата истукао своју дјевојку Љубицу, коју је на крају и убио." Наравно, битка је била унапријед изгубљена. За разлику од бројних ХДЗ-ователи и оптужених за ратне злочине чије су душевне боли суци редовно уважавали, тужба Вјере Солар била је одбачена, а суд је наложио да тужитељица мора подмирити судске трошкове више од 30.000 куна.

Једини случај убојства сисачких Срба који је ратних деведесетих какотако стигао до правосудних органа деведесетих, било је убојство инжињера кемије Дамјана Жилића, којему су на врата стана у загребачким Утринама, гдје се склонио од сисачких шиканирања, у суботу, 23. новембра 1991. закуцала група његових познаника и позвали га на свадбу једног радника Рафинерије у оближњем ресторану. Умјесто на свадбу, одвели су га на сметлиште и убили ударцем маљем у главу. Идућега дана, Сава је избацила његово тело. Убојице су му узеле особну легитимацију, али су заборавили извадити здравствену исказницу по којој је и идентифициран.

Убрзо, неколико дана касније, идентифициране су његове убојице: радници сисачке Рафинерије, који су обукли војне униформе: Роберт Ахметагић, Дамир Шарић, Драган Кострић и Винко Ковачевић. Пред истражним судијом изјавили су да су добили задатак да убију инжењера Жилића, а другооптужени Шарић, остао је упамћен, ако не у судским аналима, онда свакако у новинарским, када је на питање зашто је

учествовао у убојству Жилића, једноставно одговорио: “Ми у Сиску тако радимо.” На необичном суђењу, гдје се покушавало доказати како је Дамјан Жилић оправдано лишен живота зато што је био четник, док се Жилићеве убојице настојало приказати као националне хероје, оптуженима су били осигурани најскупљи загребачки одвјетници, које они сами нипошто нису могли платити. Четворка је неколико мјесеци провела у затвору, гдје су их посјећивали високопозиционирани Иван Бобетко, па чак и тадашњи министар правосуђа Босиљко Мишетић. Иако су убили цивила, темељем Закона о опросту амнестирани су ‘93., а одлуку је потврдио и Врховни суд Хрватске.

Иначе, Дамјан Жилић са супругом, лијечницом специјалистом за плућне болести Станком Грегуринчић живио је у Петрињи. Те ‹91. Дамјан је напредовао до мјеста шефа производње у Рафинерији, док му је супруга Станка Грегуринчић, иначе Хрватица, из редова СДП-а, постала предсједница опћине Петриња. У својим отвореним исказима хрватским медијима, Станка која је кобне вечери била на лијечничком дежурству у Жажини, мјесту између Загреба и Сиска, свједочила је о атмосфери која је претходила Жилићевом убојству. У љето ‹91, Дамјан је сазнао да је “на списку». Једног јутра, док је цестом уз Купу ишао на посао у Сисак, Дамјана су зауставили хрватски полицајци и сатима га малтретирали да крије оружје за српске побуњенике по Банији. 13. септембра 1991. на њихову кућу у Петрињи осута је рафална паљидба, а потом и тромблонска граната на балкон. Сљедећега јутра отишли су код кћери студентице у Загреб, али је Дамјан и даље свакога јутра путовао влаком на посао у Сисак гдје су његови надлежни на све начине покушавали му дати отказ.

ЕУ притисак и хрватско лицемјерје

Убрзо су вијести о масовним сисачким ликвидацијама и лешевима који плутају Савом, постале све јаче и бурније у Загребу. Реагирао је предсједник Врховног суда Хрватске Вјекослав Видовић.

“Суци из Сиска информирали су ме да се на њихову подручју догодила страшна ствар: десетак људи је убијено и њихови су лешеви испливали у једном рукавцу Купе. Радило се о људима које је фамозни Слободни тједник претходно означио као агенте КОС-а. и они су без икаквих доказа и суђења побијени и није се знало тко је то учинио. У Сиску је након тога настао опћи страх, а нитко од истражних и других надлежних органа ништа није подузимао. Није ми ништа друго преостало него да одем предсједнику Владе Фрањи Грегурићу и да га упознам са свиме, тражећи

да МУП нешто подузме. Чак сам се обратио и врху Католичке цркве, тражећи да и они помогну у сређивању стања у Хрватској, јер сам имао дојам да могу имати утјецај на врх хрватске политике. Увјерен сам да Црква таквог утјецаја нема, али сам на тај начин барем растеретио своју савјест јер сам са своје стране учинио све што је тада било могуће", признао је предсједник Врховног суда Вјекослав Видовић који је о сисачким догађајима извијестио и предсједника Фрању Туђмана. Туђман је послао свог савјетника Стјепана Херцега у Сисак. Херцег је 2. октобра 1991. послао извјештај Туђману у ком је писало: "Постоје сигурни подаци о незаконитим ухићењима мирних грађана српске националности, који се одводе и за које нитко не зна да ли су живи или мртви… На гробљу у Сиску покопани су убијени чланови обитељи Вила. Сви су покопани без знања грађана, постоје обдукциони записници, а обдуцент предочава доказе о 16 таквих случајева. Полиција не показује интерес, па предлажем наставак извида ради откривања починитеља…" Неколико мјесеци послије Вјекослав Видовић пао је у Туђманову немилост и због властитог дигнитета морао је поднијети оставку.

Надлежни у држави, али и у Сиску, цијело су се вријеме правили необавијештенима. Чак су ишли дотле да тврде да су нестали Срби – Сишчани отишли "у четнике", а да њихове породице пријављују нестанке не би ли се докопали имања и новца.

"Нама је пријављено 23 случаја нестанка и све је полицијски обрађено. Полиција ни један случај није заташкала, све је предала одвјетништву или истрази. Открили смо починитеље само у случају Дамјана Жилића који је умро од батина и они су процесуирани. Међутим, то је било ратно вријеме. Нисмо у то вријеме могли провести нормалну истрагу. Треба још нешто уважити – те је године у сисачкој полицији било 70 посто полицајаца и инспектора Срба који су тек касније отишли прије ко. Ја сам био један од ријетких Хрвата у полицији. Један дио пријављених нестанака била је варка обитељи. Рекли би да им је нетко нестао како би се оправдали, а ми смо касније установили да је тај прије ко. Ваљда су мислили да ће све завршити за десетак дана, остат ће обитељ у стану, а овај ће са тенком доћи у Сисак", објашњавао и оправдавао је Ђуро Бродарац сисачке нестанке.

Један од ријетких храбрих људи који је још ‹93. у Сабору, приликом сусрета хрватског и руског парламентарног изасланства проговорио о догађајима у Сиску био је Милован Шкорић, бивши предсједник Извршног одбора Заједнице Срба у Хрватској који је тада изјавио како су на подручју Сиска била три логора за Србе. Руска је делегација позвана у Сисак како би се особно увјерила да логора нема, јер логора у то вријеме доиста више није ни било. Све је резултирало казненом пријавом против Шкорића због

“измишљања и ширења лажних вијести, којима се ремети мир и спокојство грађана”. Када је схватио да му се спрема јавни, а можда и правосудни линч, Шкорић је добио политички азил од Аустрије. Због изговорене ријечи и скретања очију јавности на заборављене ратне злочине у Сиску, тужбу због “душевних боли” поднио је Иван Бобетко против главног и одговорног уредника Хрватске љевице и предсједника Социјалистичке радничке партије Стипе Шувара који је јануара ‹98. у часопису Хрватска љевица објавио поименични попис од 107 убијених српских цивила, којег су виновници сисачких догађаја подругљиво коментирали да су “то људи који шећу Бања Луком и Београдом”. “Бит ћу сретан, ако се покаже да је нетко с нашег пописа успио преживјети”, устрајан је у борби за истином био Шувар што га је коштало блокадом рачуна Хрватске љевице, јер је хрватско правосуђе досудило да се Бобетку “у име душевних боли” исплати 50.000 куна, што је у коначници пресудило и гашењу овог часописа.

Због јаких и блиских не само географско-физичких, него и политичких веза Сиска и Загреба, dossier сисачких ратних злочина био је строго повјерљив и заштићен. Бројна саботирања истрага, директне пријетње, физичка и материјална несигурност људи који имају сазнања о злочинима, довело је до тога да су многи свједоци нестали, а са њима нестала су многа свједочења страдања о животу и смрти. Оданост локалних кадрова ХДЗ-ове политичке линије центру власти, дуготрајност ратних актера Сиска ’91 у високим структурама моћи и у Загребу и у Сиску утјецала је да нитко из сисачке средине није кренуо стопама Милана Левара у опасну авантуру гласног свједока признавања и разоткривања стравичних егзекуција грађана српске националности.

Одговорност за непроцесуирање убојстава сисачких Срба лежи и у политичкој овисности Државног одвјетништва Републике Хрватске чији више пута бирани државни одвјетник у Сисачко-мославачкој жупанији Стипе Врдољак није придавао важност истрагама за ратне злочине. Исти жупанијски државни одвјетник је септембра 2009. без отварања истраге одбацио казнену пријаву Заједнице Срба у Хрватској и Српске народне странке у којој се спомињу имена попут Здравка Томца, Милана Рамљака, Мате Граница, Ивана Векића, Ивана Јарњака и Јосипа Манолића. Да је опструкције било и од стране полиције говорили су и прикупљени докази, из којих произлази да су у случајевима лешева које је избацивала Сава подношене пријаве против непознатог починитеља у којима се тек наводило да је цивил усмрћен на непознатом мјесту. Те су пријаве имале тек записник о очевиду и вањски преглед леша, док даљњих поступања полиције није било изузев правомоћне пресуде на девет година затвора којом је 2011. године припадник причувног састава полиције Ивица Мирић

осуђен јер је листопада '91 године стријељао свог сусједа Милоша Чалића у шуми Брезовица. Мирић је као заповједник тадашње антитерористичке групе Ново Село, заједно с полицајцем Илијом Чакарићем, двојицом непознатих полицајаца и једном женом усред дана из загребачке болнице Ребро одвео сисачког радника Милоша Чалића, који је тамо био на психијатријском лијечењу. Након што су дошли до шуме Брезовица, Мирић је извукао Чалића из возила и пријетећи му аутоматском пушком наредио да хода према мостићу оближњег канала гдје га је стријељао. 2010. су, за убојство цивила Славка Ивањека, почињено '91. на по седам година затвора, осуђени хрватски бранитељи Ивица Костурин и Дамир Врбан.

Без жеље и спремности државе да се суочи с мрачним детаљима из своје блиске прошлости, пред хрватским путем у Европску унију нашло се Поглавље 23. које се односи на правосуђе и људска права, а које хрватска дипломација никако није успијевала затворити. Међу јасним увјетима Европе за затварање Поглавља 23. било је и отварање случаја "Сисак '91" што је натјерало државну политику, а тиме и ДОРХ и тадашњег главног државног одвјетника Младена Бајића на ужурбани рад. Како би се од Европске уније условљени случај Сисак уопће покренуо са мртве точке, Врховни суд Републике Хрватске у јесен 2010. тај је предмет делегирао државном одвјетништву у Осијеку док је сисачка полиција само проводила истражне радње. Тај потез да истраживање сисачких злочина није било упућено у најближи жупанијски суд за ратне злочине у Загребу, него у онај даљи у Осијеку, доказује колико су биле јаке политичке и економске везе моћи између локалних власти Сиска и врха власти у Загребу. А најјача карика те везе Сиска и Загреба, Ђуро Бродарац, на све учесталије прозивке о његовој наводној одговорности, самоувјерено је одговарао:

"У Сиску није било масовних убојстава Срба, било је појединачних случајева. Није било заташкавања, провели смо очевид, поднијели казнене пријаве против непознатих починитеља. Зашто састав даље није радио, зашто није покренута истрага, ја не знам нити могу бити одговоран за нечији нерад или за злочине које је починио нетко други. Ми смо били у рату, на линији фронте, ми смо бранили Сисак, али смо као полицајци свој посао часно обављали", одговарао је спремно Бродарац.

"Не бојим се никакве оптужнице, јер тамо гдје сам био није било злочина, а тамо гдје је било злочина није било мене. Ради се о подметању српске штампе и обавјештајних служби, а не о озбиљним оптужбама. Спомиње ме се као одговорног за Ханџар-дивизију, која уопће није била под мојим заповједништвом. Ти су дечки били проблематични, пили су па пуцали около, и полиција је имала с њима проблема, но они су били на првој линији фронте под заповједништвом обране града коју је водио

Владо Ходаљ, а не ја. У тим временима предсједник Кризног штаба у Сиску био је Иван Бобетко, а ја само члан, док с постројбама на ОРИ ја нисам имао ништа. Тамо није била полиција, него војска", бранио се Бродарац.

Крајем маја 2011. премијерка Јадранка Косор, и то баш у Глини изјавила је да су "неистражени ратни злочини, којих је наводно још око 400, пресудан разлог због којега још није затворено 23. поглавље у преговарачком процесу прикључења Хрватске ЕУ"

И коначно, истрага појединачних нестанака, убојстава и мучења сисачких Срба вођена из Осијека и под притиском Европске уније, довела је до дугоочекиваних ухићења господара рата у Сиску. 20. јуна 2011. у викендици на задарском подручју, ухићен је Ђуро Бродарац. Било је то за велики дио хрватске јавности изненадно ухићење с обзиром да се у полицијским лисицама нашла до тада недодирљива особа са високе разине власти ХДЗ-а. Ухићени су заповједник Специјалне полиције и Бродарчев ратни помоћник Владимир Миланковић и Драго Бошњак, заповједник јединице "Вукови", по многима "јединице за специјалне ликвидације". Тројац се сумњичио за ратни злочин по заповједној одговорности, односно убојство 31 те незаконито затварање и мучење још 38 цивила, углавном угледнијих сисачких Срба. Иако је невјеројатно било да би након 20 година могли бити пронађени било какви докази, суд је уобичајеним школским путем издао налог полицији да им се претраже некретнине. Владимира Миланковића одвјетништво је теретило да је и сам особно наређивао протузаконита затварања већег броја цивила српске националности и судјеловао у њихову злостављању, а Драгу Бошњака да је организирао групу која је убила осам Срба, а између осталог и за убојства пет чланова обитељи Вила 24. и 25. коловоза 1991. Слично Бродарцу, било-какву умјешаност негирао је и Владимир Миланковић.

"Не знам, мене се већ 20 година прозива за такве ствари. Био сам заповједник до 4. липња '91. јединицу сам формирао и обучио. Никада нисам заповиједао постројбом која је починила било какав злочин. Ради се о томе да су неки новинари једном написали лаж и сада ту исту лаж остали годинама преписују", бранио се Миланковић објашњавајући како му је и супруга Српкиња и да због свог дјетета не може имати негативан став према Србима. Трећеоптужени Драго Бошњак истицао је да у инкриминирано вријеме није нити био у Сиску. "Био сам на мору. Лагао сам због бољег статуса бранитеља. Тако се то тада радило како би се стекао статус драговољца. Нисам тада толико размишљао о томе, данас ме је стид", објашњавао је у својој одбрани Бошњак. Као потврду да у то вријеме није био у Сиску, суду је доставио копију рачуна из хотела у Цриквеници, пронађену на тавану његове куће, коју је наводно чувао 20 година.

Очекивано, притварање сисачке тројке дигло је "домољубну" хрватску јавност на ноге. У духу обрамбеног и одавно опће прихваћеног фолклора "да Хрвати у рату нису могли починити ратни злочин" устале су удруге хрватских драговољаца осуђујући ухићења и карактеризирајући их као "обезвређивање Домовинског рата те прогон хрватских драговољаца који су први стали у обрану домовине".

"Не можемо и нећемо прихватити чињеницу да се наше бранитеље хапси и суди по страним напутцима и диктату оних који не могу прежалити распад бивше државе", поручивали су бранитељске удруге, а најгласнији је био умировљени хрватски генерал Жељко Сачић обавезно подсјећајући јавност да је ‹91. чак двије трећине Сисачко-мославачке жупаније било окупирано од стране ЈНА и придружених четничких снага српских драговољаца.

"На том је подручју живјело 84 тисуће Хрвата, од којих је чак 65 прогнано, а више од 500 њих је побијено. Бродарац као начелник Полицијске управе у Сиску ставио се на чело драговољаца који су бранили свој дом од ратних злочина које је направила српска армада", грмио је Сачић.

На тадашње свеприсутне јавне констатације да су на коначну истрагу и притвор за сисачке ратне злочине пресудили увјети из Европе за затварање поглавља 23, предсједник Иво Јосиповић покушавао је разувјерити јавност да правосуђе није под ничијим притиском, па ни под притиском Европске уније. "Ја сам сигуран да су полиција, односно Државно одвјетништво напросто примјењивали закон", тумачио је Јосиповић.

Током истраге, 13. јула, само три тједна како је притворен, осумњиченик Ђуро Бродарац умро је од сепсе у осјечкој болници. Била је то нова прилика за крајњу хрватску десницу да још једном удари на "срамотну" истрагу сисачких злочина. "Стрпали су га у ћелију од шест метара са шестеро људи на 45 ступњева. Сва одговорност за ово убојство пада на државу и систем кажњавања јер у овако нељудским и нехуманим увјетима држати националне хероје заиста је срамотно", поручио је Бродарчев одвјетник Петар Шале о притворском третману којег је његов клијент дијелио са још петорицом у ћелији величине 20 четворних метара.

Бродарчева смрт постала је прворазредан медијски догађај, Сисак је освануо пун плаката с његовим ликом, а осумњиченик за најгоре ратне злочине за многе је постао херој. И мртав Бродарац задао је јак, несвакидашњи испит хрватске службене политике како ће извести испраћај првоосумњиченог за ратни злочин уочи потписивања приступног уговора са ЕУ, али са одређеним олакшањем јер је само два тједна прије Бродарчеве смрти затворено фамозно поглавља 23. због којег је и сам Бродарац са

сисачком дружином и завршио у притвору. Да је припрема Бродарчевог погреба, већ био превелики залогај и претешко бреме за хрватско суочавање са прошлошћу, али и да се затварањем свих поглавља повјетарац хрватског национализма поново пушта у хрватску службену политику доказао је и Хрватски сабор који је у знак пијетета према осумњиченику за ратни злочин Ђури Бродарцу, као бившем саборском заступнику, жупану и генералу одао почаст прекинувши саборску сједницу.

"Трагедија је хрватске државе да ти, бранитељ, генерал и јунак Домовинског рата болестан улазиш у хрватски затвор с лисицама на рукама. Твоја смрт показује да ова земља, коју смо заједно стварали, иде погрешним путем ", написао је у књигу жалости истакнути ХДЗ-овац Андрија Хебранг.

Права парада домољубља био је Бродарчев спровод којег је организирала полиција, а коме су присуствовали десеци хиљада људи из Хрватске и дијаспоре. Бродарац је покопан уз највише војне почасти на сисачком гробљу Викторовац гдје су се окупили умировљени генерали: Мато Лаушић, Крешимир Ћосић, Миљенко Филиповић, Љубо Ћесић Ројс, тадашњи челници и саборски заступници ХДССБ-а Динко Бурић, Владимир Шишљагић, Иван Дрмић и Крешимир Бубало. На Бродарчеву спроводу били су и Мирослав Туђман, Анто Ђапић, Јосип Јурчевић. Боје државне власти и тадашњег ХДЗ-а Јадранке Косор бранили су тадашњи министар бранитеља Томислав Ивић и допредсједник ХДЗ-а Иван Шукер, а импозантном скупу хрватских десничара није могла одољети ни Бродарчева насљедница на челу Сисачко-мославачке жупаније Марина Ловрић Мерцел, СДП-ова жупаница која је у већем дијелу свог политичког постојања кокетирала и коалирала са крајње екстремном хрватском десницом – Хрватском странком права. Обред спровода и мису задушницу предводио је сисачки бискуп мсгр. др Владо Кошић, познат по својим усташким ставовима.

"Ова смрт знак је да нешто не ваља у нашем хрватском друштву, јер како то да се с највишим државним и војним почастима наша држава данас опрашта од Ђуре Бродарца и његове обране у недавном Домовинском рату, а иста га је ова држава ухитила прије непуних мјесец дана и спровела у лисицама, као задњег злочинца, у затвор. Не може бити једнако бранити своје или нападати и отимати туђе! Постоји законита обрана. По католичкој моралној теологији, то је праведан рат: човјек, па и народ, има се право бранити кад је нападнут – и није убојство кад се онемогући нападача и насилника, па ако му се и одузме живот у самообрани", подучавао је тада сисачки бискуп Кошић учеснике Бродарчевог погреба.

Одбрана политике ратних деведесетих

Бродарчевом смрћу, и истрага сисачких злочина изгубила је свог првоосумњиченог. Након што су се стишале националистичке страсти, Жупанијско државно одвјетништво у Осијеку у законском року од шест мјесеци, 16. новембра 2011. подигнуло је оптужницу за убојство 24 српска цивила у Сиску, при чему је број жртава смањен за разлику од 31 жртве како је стајало у истражном захтјеву. Оптужница је теретила другог човјека полиције у Сиску и на Банији почетком деведесетих Владимира Миланковића (49), по заповједној одговорности за ратни злочин против цивилног становништва те за ратни злочин против ратних заробљеника, од којих четири тијела још нису нађена. Оптужница је Миланковића теретила да је спречавао истраге злочина, одобравао незаконите радње подређених и охрабривао их, те и лично судјеловао у злостављању и нападима на поједине цивиле и наређивао незаконито затварање већег броја цивила српске националности.

Оптужен је и Драго Бошњак (53), којег се теретило да је '91. на подручју Сиска и Бановине организирао и предводио групу непознатих припадника Вукова који су лишавали слободе, злостављали и усмрћивали особе српске националности при чему је живот изгубило осам цивила. О страхотама које су се почетком рата деведесетих догађале у Сиску током шестомјесечне истраге исказивало је 137 свједока, а неки од њих преживјели су ухићења, тортуре и мучења.

Суђење, које је почело маја 2012., било је обиљежено честим тражењем изузећа жупанијског, као и главног државног одвјетника, недоласцима свједока, расправама у којима ни одбрана, ни одвјетништво нису имали питања за свједоке, штрајковима глађу... Током суђења које је водио судац Звонко Векић испитано је 150 свједока у 50 рочишта. Међу њима било је неколико звучних имена са политичке сцене Хрватске, као на примјер, ратни министар унутрарњих послова Иван Векић који је Сисак и Банију навео као "мекани трбух" Хрватске.

"Тито је рекао: "Прозор мора пасти», а ја сам рекао Ђури Бродарцу: "Сисак се мора обранити под сваку цијену јер су четници били стигли до предграђа Сиска. Ђуро Бродарац је морао слушати заповиједи Ивана Бобетка, а Вукова се сјећам"само с дубоком захвалношћу за оно што су учинили", свједочио је Векић на Жупанијском суду у Осијеку и навео да му се замјерало што је у полицију примао људе с досјеом, али да је он морао примати оне који су жељели носити пушку. "Као ријетко која држава, имали смо вањску агресију и унутарњу побуну, која је била још опаснија јер се често прикривала у лажној солидарности како би открили наше

положаје. Хрватска је била пуна петоколонаша. Ако се дошло у могућност ликвидирало се такве људе, то смо морали чинити. Био је рат. Да није било Бошњака и Миланковића, не би било ни Хрватске", говорио је Векић. "Јесмо ли или нисмо некога убили? Јесмо! Рат се не може добити да се не усмрти непријатеља!" истицао је ратни министар одбране Иван Векић.

На осјечком суђењу за ратне злочине у Сиску свједочио је и предсједник Скупштине општине Сисак из ратне '91. Мирослав Матић без наводних конкретних сазнања тко је наређивао ухићења, злостављања и убојства сисачких Срба. Свједочио је и Динко Хорват, начелник Оперативне службе СЗУП-а у Сиску, који је истекао да "ни једног тренутка ПУ није опструирала истрагу нестанка или убојства српских цивила"."Владимир Миланковић није могао наређивати заповједнику "Вукова" Јадранку Габрину, за то није било никакве шансе. Начелник ПУ Сисак Ђуро Бродарац није имао никакве ингеренције над Вуковима. Габрин је често долазио код Ивана Бобетка, тадашњег заповједника Кризног штаба који је доносио све виталне одлуке у обрани цијеле регије, тврдио је и Хорват.

О стравичним догађајима из Јодног свједочио је, Ален Радић, припадник АТЈ Кобра Сисак, прозване Цицибани, јер су били смјештени у вртићу. "У Јодно су свакодневно доводили српске цивиле. Тамо су их тукли, чуо сам људе како цвиле. Гранчица (Мирко Марјановић, нап.а.) био је најактивнији у томе, убио је трудну жену и дијете. Ђуро Бродарац и Владимир Миланковић долазили су у Јодно, улазили су с Гранчицом у те просторије, али не знам што су тамо радили", испричао је Радић и додао да ликвидације није видио јер Цицибани нису смјели ићи у просторије у којима су били цивили, али је примјећивао "да се износе црне вреће». Што је било у њима, тврдио је да не зна.

9. децембра 2013. осјечко суђење за сисачке жртве завршило се изношењем неправомоћне пресуде на осам година затвора бившем замјенику начелника ПУ Сисак Владимиру Миланковићу, док Драги Бошњаку, припаднику Вукова није доказана повезаност с ликвидацијом пет чланова обитељи Вила, те је након двије и по године притвора, ослобођен свих оптужби. Миланковић је проглашен кривим зато што је као замјеник начелника сисачке Полицијске управе, у раздобљу од српња 1991. до липња 1992., није спријечио незаконите насилне уласке у куће и станове, незаконите претраге, понижавање, застрашивање те физичко и психичко злостављање људи на ширем подручју Сиска и Баније. По заповједној одговорности, осуђен је и за смрт младе Сишчанке Љубице Солар, као и петеро чланова обитељи Вила, односно три члана обитељи Тривкановић, а у образложењу Жупанијског суда у Осијеку стоји како се 'прикривање злочина може видјети у свакој ликвидацији цивила'".

"Уз несумњиве заслуге, Миланковић је знао и прекорачити своје овласти, што се у правилу догађало без свједока и под окриљем ноћи", образложио је пресуду судац Векић на читању оптужнице која ће остати упамћена и по томе што је након прочитане пресуде осуђени Миланковић са својим пријатељима запјевао хрватску химну, јер како су објаснили "химни је мјесто у судници, јер се суди хрватском херојству", док је Зоран Пусић из Грађанског одбора за људска права пјевање химне у судници од стране осуђеног за ратни злочин срамоћење којим се жели показати да су злочини врста домољубља. "Нитко од свједока није потврдио оптужбе против Миланковића, нити да је он био замјеник начелника ПУ Сисак. Притвор се претворио у издржавање казне", устврдио је Миланковићев бранитељ Миленко Умичевић.

Точно три године након што је "случај Сисак" кренуо са мртве точке, Врховни суд је липња 2014., Миланковићу повисио првоступањску пресуду на десет година затвора, не признајући му допринос у одбрани домовине као олакотну околност. Након одслужених двије трећине казне, 8. новембра 2018. Владимир Миланковић (56) пуштен је из глинског затвора на слободу.

Посљедњи правосудни траг у медијима поводом убојстава Срба у Сиску 1991. потиче из фебруара 2018. када је сисачка полиција жупанијском суду у Загребу надлежном за ратне злочине спровела тројицу бивших хрватских бранитеља Хасу Махмутагића (70), Штефа Горичког (64) и Мирка Шашу (54) које се сумњичи за ратни злочин. Државно одвјетништво их сумњичи да су у септембру 1991. године у Гушћу покрај Сиска на мјесном гробљу убили 56-годишњег радника Жељезаре Раду Шпановића чије је тијело нађено 14. септембра на обали ријеке Саве, недалеко од Сиска. Раде Шпановић је један од 25 убијених сисачких Срба за чију је смрт, по заповједној одговорности правомоћно осуђен ратни дозаповједник сисачке полиције Владимир Миланковић. Према исказима свједока, Раду Шпановића су 6. септембра 1991. из његовог стана у Цапрагу одвеле двије униформиране особе који су се представили да су полицајци према комбију бијеле боје у којем је још било униформираних особа. Од тројице ухићених Сишчана јавност зна за Хасу Махмутагића који је већ одлежао затворску казну за убојство својег сусједа којег је у коловозу 1991. насмрт претукао јер му је сметало што је Србин.

Колико је рјешавање питања ратних злочина из властитих редова у Хрватској и даље табу тема и колико су правосудни предмети отворени на хрватском путу до Европе били само у краткотрајну сврху потписивања приступног уговора са ЕУ, доказује један дневни одлазак јула 2017. Ивана Бобетка на информативни разговор који је дигао толику стрку и забринутост

хрватске јавности равну предратном стању, поготово генерала Хрватског генералског збора. Иван Бобетко био је често спомињан на суђењу Миланковићу у Осијеку, у исказима свједока који су га именовали заповједником неких спорних акција из тог раздобља и човјека који је имао стварну овласт на сисачком подручју у вријеме нестанака и убојстава неких Срба.

Свих година чекања да политички врх коначно буде морао кренути у отварање истраге у случају убојстава сисачких Срба, жртве ових злочина, као и њихове породице, нису успјевали добити никакву правну, ни моралну заштиту државе, као ни материјално обештећење. Чак супротно, жртве које су у грађанским споровима тужили државу на основу Закона о одговорности за штету узроковану од припадника оружаних и редарствених снага током рата због накнаде штете услијед губитка ужег члана породице, по правилу су, губили судске процесе, јер је суд због непостојања правомоћне пресуде за казнено дјело ратног злочина или барем убојства, тумачио како је ријеч тек о ратној штети, те су на крају према Закону о парничном поступку, жртве као страна која је изгубила спор, били принуђени плаћати енормне судске трошкове од којих су неки достизали и до 75.000 кн.

Због неуједначеног поступања судова и Државног одвјетништва, један број предмета нестанака и ликвидација грађана Сиска српске националности завршио је и пред Европским судом за људска права у Страсбуру. Ријеч је о тужбама које су подносиле њихове породице због неучинковитих истрага које су се вукле годинама и због некажњавања ратних злочина пред домаћим судовима. Strasbourg је, у правилу, у тим случајевима давао за право оштећеним обитељима и Хрватску проглашавао кривом, али без могућности одређених санкција.

Тек након правомоћне пресуде Владимиру Миланковићу, кренуле су пресуде Опћинских судова који ранији термин ратна одштета преиначују у ратни злочин, темељем чега се породицама жртава чије су смрти биле укључене у осјечке пресуде, морају исплатити одштете због убојстава њихових најмилијих. Како казнена пресуда, у којој је кривња утврђена, обавезује грађански суд, темељем пресуде Миланковићу већ су исплаћене одштете појединим породицама несталих и убијених сисачких Срба, а у питању су милионски кунски износи. С обзиром да је Владимир Миланковић проглашен одговорним за смрт 24 особе, те мучење додатних десетак, јасно је да будуће тужбе Републику Хрватску могу коштати и десетак милијуна куна. Занимљиво да без обзира на правомоћну пресуду Миланковићу по заповједној одговорности, држава се, односно државно одвјетништво у поступцима са породицама жртава, упорно бранило,

подносећи жалбе да је ријеч о ратној штети за коју је наступила застара. По судској пракси када држава исплаћује одштету обитељима жртава, те исте новце требало би да потражује од осуђеника, у овом случају Миланковића.

Када се подвуче црта након дугих 28 година, резиме случаја ратних злочина у Сиску је најмање стотину убијених српских цивила, а на крају судског процеса, ниједан изравни егзекутор није процесуиран. Цијели случај "Сисак ‹91" на крају свео се само на једно име: Владимира Миланковића и десет пресуђених година затвора, односно седам и по година одслуженог затвора. Некадашњи град перспективе и рада постало је гробље индустрије и периферија у којој је број Срба пао на 3.071 становника, односно на само 6,43 посто, некадашњих 30 посто укупног становништва.

Сима М. Ћирковић

*Народи и народности на подручју бивше Југославије**

* Овај рад историчара Симе Ћирковића (1929–2009) писан је 1999. г. за публикацију *Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*, hrsg. von Dunja Melčić (Wiesbaden, 1999). Објављен је, у скраћеном облику, под насловом "Zur Ethnogenese auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien" у преводу Roberta Hammela. Овде га објављујемо у интегралном облику према ауторовом српском рукопису. За штампу приредио Властимир Ђокић.

Југоисточна Европа у којој се налази простор који посматрамо има у свом етничком развитку исту полазну тачку као и Европа у целини. На почетку је исто Римско царство нападнуто од варварских племена, која у њега продиру, насељавају се и устаљују, додуше у неједнаким таласима и у различитим временима. Старо становништво и нови досељеници остају да живе у некадашњим провинцијама, међусобна дистанца се савлађује – негде брже негде спорије – док не дође до мешања у различитим пропорцијама. Па ипак, упркос заједничком полазишту и паралелним развојним токовима представе о етничким процесима се у значајној мери разликују.

Разлике у перцепцији су тако велике да се морамо питати да ли им је извориште у стварности, у неједнаким условима развоја на Балканском полуострву, или су проистекле из изобличењâ, насталих услед ограниченог и једностраног посматрања у основи истих процеса. Проблематизовање се чини утолико оправданије што представе о прошлости, легендарне или учене, играју важну улогу у процесима интеграције, понекад представљају њихов битан елемент. Старија историја Балканског полуострва реконструисана је у националној перспективи сабирањем националних историја заокупљених интересовањем за оно што води актуелној или жељеној интеграцији, па је нужно осиромашена за све оно што је остало између граница појединих нација. Остале су невидљиве бројно јаке и утицајне друштвене групе, какве су на простору којим се бавимо били Власи у старијим и Цинцари у новијим периодима. С друге стране, у

настојању да се превладају последице дисконтинуитета у друштвеном развоју, изазваног османлијским освајањем Балкана, потенциран је идеолошки континуитет између средњовековних држава и обновљених држава које треба да су наследнице оних првих. Како није било интересовања за целину овог дела Европе, осећаја за вредност компаративног приступа, како је свест била усмерена ка ономе што води јединству сваке балканске нације понаособ, морала се неизбежно добити упрошћена слика која се битно разликује од стварног тока догађаја.

Отуда се критичко размишљање о етничким процесима на Балкану мора започети уочавањем наслеђених методолошких и концептуалних слабости и настојањем да се оне превазиђу са ослонцем на сазнања о истим процесима у другим деловима Европе. Неопходно је имати у виду целину, а исто тако и реалне околности развоја појединих народа; емпиријска утемељеност мора доћи до израза у интересовању за особености процесâ интеграције и дезинтеграције у појединим историјским епохама, у трагању за групама које су у међувремену нестале, у увиђању да се етнички процеси не завршавају, већ добијају нове видове у зависности од друштвено-економског и културног контекста.

При посматрању етничких процеса у току више столећа проблематизује се подела на народе, што подразумева водеће, државотворне групе, и националне мањине, што подразумева делове народâ којима је главнина у некој другој држави, или етничке групе малог обима, растурене унутар територије већинског народа. Јасно је да у већини случајева однос мањина--већина зависи од државних оквира који се посматрају и да изменом политичке карте настају промене. У последњим деценијама социјалистичке Југославије термин националне мањине замењен је термином народности, који је тешко преносив у друге језике, и који је специфичан садржај добио у оквиру тадашњег федеративног уређења југословенске државе. У осврту на прошлост нема разлога да се подвајају и неједнако третирају они који су у СФРЈ били народи и они који су били мањине, односно "народности".

Каталог народа у коме су били Словенци, Хрвати, Муслимани, Срби, Црногорци и Македонци, такође изискује напомене методолошког карактера. Опште уверење да конституисање народа спада у неко давно историјско време, на Балкану је то време о коме се најмање зна, период VII–X века, имало је последице по разумевање промена до којих је дошло у каснијим раздобљима. Оно што се касније десило, а имало је последица по положај народне целине, сматрало се за отклон од норме, спречавање оног што је природно и наметање нечег што је вештачко, у новијим процесима видела се туђа рука, утицај завере и непријатељске политике итд. О неким од тих промена (миграције, исламизација, регионалне

особености и др.) биће речи касније. Овде ћу споменути да је индивидуалност Муслимана и Македонаца, природна последица објективних и субјективних препрека њиховом интегрисању у националне целине њихових суседа (Хрвата и Срба у случају Муслимана, Срба и Бугара у случају Македонаца) схваћена и схватана до данас као плод комунистичког политикантства и коминтерновске тактике, односно, на вишем нивоу, као повлађивање религиозном насупрот језичком начелу у модерним процесима интеграције. Оспоравања те врсте, често изрицана у име науке, непосредно су водила заоштравању југословенске кризе почетком 90-их година, а у случају Муслимана одвела су у злочин, огромне жртве и неописиве патње.

Веома обимна и сложена материја коју треба приказати можда се најбоље дâ организовати по појединим епохама, процењујући њихов удео у формирању или мењању етничке карте простора који посматрамо.

Као што је већ узгред споменуто, почеци етничких процеса на прагу Средњега века нису реално сагледани. Нису Балканско полуострво поделили међусобно преци Хрвата, Срба, Бугара, Грка и Албанаца, него је оно у "мрачним вековима" прекривено шареним мозаиком различитих група и на страни староседелаца и на страни дошљака.

У балканским провинцијама остаци античког становништва слабије су познати него у западним деловима Царства, али се ипак могу назрети и препознати неке групе. На првом месту ту су Ромеји, носиоци римских државних традиција, јер Римско царство у својој источној половини није било срушено. Ромеји су већ три столећа христијанизованом Царству наметнули грчки језик и хеленске културне традиције, што је дало повода средњовековној и каснијој учености да источни продужетак Царства повежу с именом Византа, претходника Константинопоља, који ће за Словене столећима бити Цариград. Ту су, затим, Романи, становници градова на јадранској и јонској обали, који су и у крилу Источног царства сачували латинитет и римске правне традиције. Мање је јасна ситуација у унутрашњости Полуострва, где се поуздано идентификују потомци две групе староседелаца: Власи, који потичу од јаче романизованог провинцијског становништва, илирског порекла у западним и централним а трачког у источним деловима Полуострва, и Арбанаси (Албанци), романизовани у мањој мери и још од Средњег века повезивани са Илирима као непосредним прецима.

На словенској страни је на почетку средњовековног развоја мноштво "склавинија", малих словенских кнежевина које су Византинци перципирали на северној обали Дунава још пре насељавања, затим у ширем подручју Солуна и у залеђу далматинских градова. Помоћу података

из савремених и каснијих извора, остатака у именима управних јединица и црквених организација, у титулама и звањима и сл. могао се реконструисати само мањи део карте ишчезлих "склавинија". Међу тридесетак имена на простору од Алпа до Црног мора и Пелопонеза препознају се стара племена из претходне фазе словенског развоја, посведочена код Западних, Источних и Јужних Словена, као што су: Хрвати, Срби, Северци, Другувити, али и имена образована на тек запоседнутом тлу, понекад од античких назива као Струмљани (по Strymonu) или Конављани (*Kanalitai* по остацима римског акведукта *canale* у залеђу Дубровника).

Словени су на свим странама Полуострва стигли до морских обала (понегде су продужили на оближња острва), али га нису потпуно и равномерно прекрили, иза њих и између њих остајале су мање или веће енклаве староседелаца. Њихов првобитни распоред не да се утврдити; неки паралелизми у албанском и румунском, као наставцима балканских романских говора, навели су специјалисте на закључак о давнашњем суседству предака Арбанаса и балканских Влаха. Када се од XII века надаље у изворима наилази на податке о потомцима балканских староседелаца они се односе на велика пространства од Истре до Тесалије и сведоче о измешаности са словенском популацијом. До тога је, међутим, дошло тек после дугог периода приближавања.

За разлику од Италије и западних провинција где су се староседеоци и германски дошљаци мешали и прожимали у оквирима мањих области, предела па чак и појединих места, кад је реч о Балкану нема података о непосредним додирима и суживоту. Традиције из каснијих времена (X–XIII в.) говоре о подвојености и непријатељству. Судећи по археолошким подацима Словени не користе остатке античких градова. Тек ће христијанизација и образовање пространих држава, стабилне власти, редовна размена и привредна сарадња, створити услове за мешање, повезивање, али и утапање староседелачких потомака у словенско окружење и обратно.

Међу важним питањима о етничком развоју прво је оно о процесу укрупњавања, о томе како је од великог броја малих група настао мали број многољудних и пространих група које одлучујуће утичу на етничку карту Балкана. На целом Полуострву се – и на староседелачкој и на словенској страни – запажа велика улога државних организација. Ромеји су се увећавали захваљујући политици "реконквисте", потчињавања некадашњих римских провинција, коју су византијски цареви упорно водили почев од VII века. Ослањајући се на превласт на мору и на упоришта у обалским градовима потчињавали су словенске кнежевине и претварали

их у своје управне јединице (“теме”). Значајна је околност да само рана освајања, она до X века, имају далекосежне последице и обезбеђују хеленизацију на дуги рок, освајања у XI веку у унутрашњости Полуострва не мењају етничку слику. У свом ширењу Византија наилази на Влахе и Арбанасе, потомке староседелаца, али у њима види туђ и варварски елемент; и они се држе непријатељски према Царству, не идентификују се са њим ни с водећим грчким етничким елементом.

Очигледна је улога бугарске државе, Првог бугарског царства у формирању Бугара. Протобугари турског порекла и језика наметнули су се после 679. године за господаре “склавинијама” на простору између Дунава и планине Балкан. Борећи се против Византије ширили су своју власт до јонске обале на југу и до Драве на северу. Велики је значај Симеоновог крунисања за цара (913) које је пратило одговарајући симболички и идеолошки амбијент грађен на словенској језичкој подлози. Плодови мисије Ћирила и Методија тек ту долазе до пуног израза, а истовремено се стварају услови за превазилажење протобугарско-словенског дуализма. Иако се Прво бугарско царство одржало у миру и стабилности до 969. године, у грчу устанка и отпора византијском освајању до 1018, ипак то није било довољно да се уједначи и стабилизује огроман простор (у њему је била, поред Бугарске, не само данашња Македонија већ и велики део Србије и Албанија). Отуда се у процесу етничког уобличавања Бугара мора рачунати и са утицајем Другог бугарског царства (1185–1193, 1196).

Западни део Полуострва дуже је задржао плурализам карактеристичан за доба насељавања и “склавиније”. На подлози старих племенских заједница Хрвата и Срба изникле су нове политичке и племенске целине, које су слабо познате: једна око Сиска, друга између Саве и Драве, читав низ у залеђу јадранске обале: Неретљани, Захумљани, Травуњани, Дукљани. Пространије, јаче и трајније показале су се оне кнежевине у којима се одржало само старо племенско име Хрвата, у залеђу Далмације, и Срба, у њиховом суседству (између Хрвата и Бугара).

На хрватском примеру се запажа да је пресудан био период до XII века, јер су до 1102, до укључивања у Угарску краљевину, у друштвеној организацији, институцијама, правним обичајима и историјским традицијама створене основе за очување индивидуалности и посебног развоја унутар пространије државне организације у којој ће Мађари бити водећи елемент. Важну улогу имале су представе о посебној територији (regnum Croatiae), затим постојање специфичног обичајног права и организације “дванаест племена Хрватског краљевства”. У периоду афирмације сталешких права племства и све веће улоге сталешких сабора, јачале су и традиције хрватске посебности које је племство заступало и чувало.

Велика улога државе се у српском случају може препознати у каснијем периоду (XIII–XV в.), када су некадашње посебне кнежевине Захумљана, Травуњана и Дукљана здружене са остацима "Крштене Србије" и територијама постепено освајаним од Византије. Тако створени оквир добија ауторитет и јемство трајности краљевском круном послатом од стране папе (1217), затим аутокефалну црквену организацију с посебним у земљи бираним и посвећиваним архиепископом (1219). Унутар државних и црквених граница створени су услови за афирмацију посебне српске рецензије црквенословенског као језика богослужења и литературе. Династичке традиције у виду култа "светородне династије" (на почетку су јој свети Симеон, Стефан Немања, као родоначелник, и његов син свети Сава као први архиепископ) представљају спону која ће симболички повезивати територијалне господаре и владаре и после изумирања династије (1371).

Улогу државе као фактора у етничком развитку потврђује и случај Босне, која се у XI–XII в. развила на територији распростирања старих племенских имена Срба односно Хрвата (у западном и југозападном делу). Припадање држави босанских банова (од 1377. до 1463. краљева) водило је настанку новог имена "Бошњанин", које је потискивало стара племенска имена. Са ширењем државних граница ширило се и име Бошњана, а постојање сталешког сабора племства (русаг, станак, universitas nobilium) било је додатна спона која је држала на окупу политички активни део становништва. Са нестанком државе и сабора, преношењем имена на пространију османлијску управну јединицу (Босански пашалук), избијањем регионалних имена (Херцеговина), изменио се и садржај и распрострањеност ознаке Бошњанин.

Романи су у градовима Далмације од XII века надаље имали своје у високом степену аутономне политичке организације у виду градских комуна. Тим малим заједницама Романи староседеоци наметнули су своја културна обележја, у првом периоду захваљујући својој бројности и економској надмоћи, у другом периоду захваљујући монополу власти патрицијата, који се развио из романског језгра. Ипак, романство није до краја обојило друштва градова на јадранској обали, јер с једне стране, није могло језички асимиловати придошлице из залеђа, неопходне у периоду економског успона комуна, а с друге стране, није могло језички и културно изменити територије градских дистриката. Пример јадранских градова са највише континуитета у развоју опомиње да се етнички процеси нису завршили у средњем веку.

Абанци у току средњег века нису имали своју државу, али су имали компактну матичну област обележену етничким именом (Арбанон,

Арбанум, Рабан, regnum Albaniae, Albania); имали су у оквиру других држава значајан степен аутономије захваљујући трансхумантном сточарењу, којим су се бавили, и захваљујући сразмерно великом броју ратника-коњаника које су били кадри опремити. Пред крај средњега века имали су неколико држава територијалних господара, сличних онима на некадашњој територији Византије и код словенских суседа. Ратови против Османлија Скендербега, Аријанита, Дукађина, дали су повода настанку снажне историјске традиције која се одржавала у народу и у делима католичких хуманистичких писаца.

Балкански Власи, растурени на великом простору, нису имали своју политичку организацију и то је, вероватно, допринело њиховом осипању и нестанку, мада су били бројни и експанзивни. Опажа се то на миграцијама и разгранавању њихових катунских организација, које су крајем средњег века документарно посведочене на далеко већем простору него у XIII веку. Као и Албанци, Власи су се бавили сточарењем трансхумантног типа; сачували би неупоредиво већи степен слободе од земљорадника и када би дошли у састав властелинства. Опскрбљени коњима и оружјем, Власи су били значајан чинилац у ратовима, што им је доносило материјалне користи и неретко привилегован статус. За разлику од Албанаца Власи нису имали или нису сачували компактну територију, него су се разлили на велика пространства, међу припаднике других етничких група, у које би се на крају утапали. У компактним словенским областима прихватали су језик околине, што се може пратити по личним именима и друштвеној терминологији (челник, судија, војвода и др.). Славизација је трајала столећима, док су једне групе као Паштровићи (поред Будве у Црној Гори) у XV в. потпуно изједначене са околином – сматрани су за "племениту општину" – бројни катуни учесници договора с Венецијом 1455. године, на територији исте Црне Горе имају албанска или влашка имена. И када би се језички асимиловали, Власи су задржавали особену организацију и структуру, обичаје и начин живота, а то је успоравало њихово потпуно укључивање у друштво којим су били окружени.

Ознака Влах одржавала се и дуго после утапања у словенско окружење, докле год су се перципирале разлике у начину живота, говору, ношњи итд. па и после тога памтећи влашко име и кад се заборавило влашко порекло. Назив се међу католицима и муслиманима преносио на све православце, међу становницима острва се употребљавао за становнике копна без обзира на то да ли су влашког порекла. Разноврсна употреба назива Влах у којој долазе до израза наслеђа давних и новијих периода, замаглила је и отежала разумевање назива у временима кад је означавао припаднике одређене друштвене групе.

Поред политичких организација у процесима етничке диференцијације и интеграције веома значајну улогу играле су црквене организације. Пре свега, мрежа црквених организација, хијерархијски повезаних а релативно стабилних и трајних, била је фактор кохезије и културне хомогенизације. С друге стране, црквена јурисдикција носила је собом разлике не само у појединостима литургијског реда и дисциплине него и важне културне разлике, као што је, нпр., став према језику црквене службе, употреба писма, начин уобличавања и стил богомоља и свега што служи у свакодневном црквеном животу.

Улога цркава рељефно се оцртава тамо где није било језичких препрека у комуникацији, као што је то у српско-хрватском подручју. У потенцирању разлика између Хрвата и Срба најважнију улогу има онај сноп културних разлика које прате припадност римокатоличком односно источноправославном делу хришћанства. И посебни положај Босне – с последицама по интегративне процесе у том делу јужнословенског простора – наглашен је и појачан особеностима "цркве босанске", посебне епископије са дуалистичком доктрином и необичном, у то време, црквеном организацијом. Док је егзистирала, ова егзотична црква спречавала је везивање Босне било за католичко било за српскоправославно суседство јер је и у једној и у другој великој цркви жигосана као јеретичка секта.

Етничка карта формирана до краја средњег века има великих сличности са оном коју познајемо из нашег света. Ипак, на њој нема неких народа који данас играју значајну улогу, а има таквих којима ће тешко наши савременици придати својство етничке групе. Разлике потичу из неједнаких система класификације, али и из друкчије друштвене реалности средњега века. У једној српској владарској повељи (1300) која се односи на околину Скопља (данас Македонија), међу онима који ће посетити манастирски панађур, и од којих се очекује да плаћају царину, наводе се: Грк, Бугарин, Србин, Латин, Арбанасин, Влах. Ознака Латин или Латинин среће се и у бројним другим документима и увек обележава католичке трговце из приморских градова (без обзира на то да ли су Романи, покатоличени Словени или Албанци досељеници из залеђа или чак гости из италијанских градова). Категорија Латина, значајна у схватањима средњовековних људи, полази од конфесије, али нема само њу у виду, него и аутономију, посебан положај и јурисдикцију приморских грађана. И када годинама или деценијама живе у рударским трговима Балкана, ови Латини живе по праву свог матичног града, међусобне спорове решавају пред својим властима, а спорове с домаћим живљем пред особеним мешовитим судовима.

Када се појаве разлике између системâ класификације група у средњем веку и оних које примењујемо данас, није оправдано одбацивати старе

поделе као "погрешне" или недоследне, већ треба потражити њихову позадину у преградама које су – хоризонтално и вертикално – делиле тадашња нехомогена и неинтегрисана друштва. То се мора имати у виду кад је реч о Власима, око којих је било много спорова. Сагласност постоји око романског порекла, разлике настају кад је реч о касном средњем и раном новом веку, када се Влах представља као занимање (сточар) или рајетин особеног статуса. Већ је споменуто да прихватање језика шире околине није значило нестанак Влаха као друштвене групе са особеном стратификацијом и организацијом (катуни, племена, братства), начином живота и привређивања, са својим обичајима и веровањима.

Велика улога Влаха у миграцијама и колонизационим акцијама у раном турском периоду, при чему су нарочито упадљиви били православни Власи доспели у католичке области, довела је до погрешног уверења да су Власи специфично српска појава. Много пре миграција и турских освајања Влаха је било у Хрватској и они су се без сумње растворили у хрватском окружењу, као што се не може сумњати у то да су се Власи у појединим областима исламизовали. Тек када се има у виду утапање Влаха у све словенске народе на Балкану (позната је улога Влаха у устанку 1185. г. који је довео до обнове Бугарског царства) може се реално проценити удео староседелачких потомака у формирању етничких односа на Балкану. Столетна, тиха, пузећа славизација староседелаца представља једну од особености балканског развоја. На простору који посматрамо само су се Цинцари у Македонији и мала група Влаха у источној Србији одржали као остаци балканског романства.

Етничка карта централног и западног дела Балканског полуострва како се формирала до XV века није била ни довршена, ни дефинитивна. Са турским освајањима од краја XIV до почетка XVI века услови развоја су се толико променили да се до темеља потресло много штошта од онога што се у претходним столећима консолидовало. Континуитет уочавамо само у западним областима, словеначким покрајинама, "цивилној" Хрватској и на територијама приморских комуна. Земаљски племићки сабори и патрицијат у градовима настојали су да конзервирају традиционалне односе и очувају идеологије које су те односе легитимисале. У осталим деловима простора који посматрамо османлијска освајања уводе нову епоху у развоју етничких односа с последицама ништа мање значајним од оних из средњег века. Не можемо у оквиру овог сажетог прегледа износити историју каснијих времена, динамичних, згуснутих и боље познатих, можемо само указати на преломне догађаје и на битне процесе с гледишта етничке историје да не би индиректно поткрепљивали владајуће традиционално схватање да се све важно десило у средњем веку.

На целом подручју захваћеном османлијским освајањем прекинуто је деловање свих дотадашњих чинилаца интеграције (владарска или династичка власт, сталешки сабори, институције) у световном делу друштва; континуирано деловање је било омогућено само црквеним организацијама и то у суженом обиму и отежаним условима. Османлијску толерантност у стварима вере користиле су православне цркве (цариградска, охридска, српска), укључене у систем потврђивања црквених достојанственика царским бератом уз редовна плаћања (пешкеш, кесим). Католичке црквене организације и монашки редови нису били укључени у тај систем, али су се од католичких верника узимале таксе на склапање бракова и друге свештене радње као и од свих других хришћана. Турска власт је те таксе убирала посредством православне хијерархије на тај начин што је босанску фрањевачку провинцију третирала као да је под јурисдикцијом пећког патријарха, а у исто време је поштовала њену самосталност у верским стварима. Сложени однос је изазивао трвења и спорове међу хришћанима, не само у Босни него у свим деловима Балкана где су конфесије живеле измешано. Босанска дуалистичка црква разорена је као организација акцијом босанског краља 1459. године – њени верници су још јаче него дотле изложени утицајима Римске курије и мисионарског деловања фрањеваца, који су од XIV века имали своја упоришта у Босни – а у источним деловима државе деловањем Српске православне цркве. Малобројни и неповезани остаци "крстјана" и њихових верника нису ишчезли, али нису играли знатнију улогу у каснијим периодима.

Средњовеково наслеђе дошло је у домен цркве, као јединог фактора континуитета. То је појачало етничку компоненту, приметну нарочито код Српске православне цркве, која је у наставку општехришћанске традиције изградила специфичну српску црквену традицију са светим владарима и јерарсима у средишту. Потенцирање народног у цркви и улоге цркве у чувању народних традиција имало је утолико далекосежније последице што се још пре завршетка турских освајања у виду ислама појавио нов значајан религиозни чинилац.

Вера освајача није остала ограничена на ратнике и функционере османског царства, него је захватила негде мањи негде већи део покореног хришћанског становништва. Прихватање ислама нужно је изазивало диференцијацију у односу на околину која је остала хришћанска. Усвојени су бројни друкчији културни обрасци којима се уобличава човеково живљење од рођења до смрти, током времена мењали су се елементи материјалне културе, структуре породице, особине говора, оно што се најмање и најспорије мења. Други аспект диференцијације испољава се у односу према историјској традицији. Они који су примили ислам тешко су

могли прихватити историјске традиције, грађене и чуване у оквиру Српске православне цркве, са антиосманском садржином и поентом. Начелно иста тешкоћа јављала се и у хрватском, бугарском или македонском окружењу. У периоду ратова Османског царства и хришћанских држава разлике између исламизованих и неисламизованих Јужних Словена су се драматизовале, једни су дуговали лојалност Царству, други су устајали против њега и удруживали се с његовим највећим непријатељима.

Остављајући по страни бројне друге последице и разлике настале на муслиманско-хришћанском конфронтирању, мора се запазити да су већ ове споменуте усекле границе које се нису могле превазићи омаловажавањем верске подвојености ни на романтичарско-популарном плану ("Брат је мио које вере био"), ни у име науке, оспоравањем етничке природе насталих разлика и позивањем на европске обрасце ("и протестанти и католици су остали Немци" и сл.).

Турско освајање изазвало је бројне поремећаје у просторном распореду балканских народа. На територији некадашње Југославије релативно мало су се осећале последице османлијске колонизације из малоазијских области, осећала се, међутим, концентрација исламског и исламизованог живља у градским насељима, што је доводило до подвојености хришћанских руралних средина и "турских" градова, подвојености карактеристичне за већину европских провинција Османског царства све до његовог потискивања у XIX и XX веку. Концентрисаност у урбаним центрима имала је утицаја и на судбину турског и исламског елемента у државама које су се ослободиле султанове власти.

Веома су значајне последице многобројних миграција пред турским освајањима. Оне су од краја XIV века текле углавном од југа ка северу и од истока ка западу, а на њих су се надовезивала масовна пресељавања преко граница у време ратова те колонизационе акције османских, касније и хабзуршких власти. Миграционим и колонизационим процесима биле су захваћене све велике етничке групе, мада не у једнакој мери. Поједини делови до тада формираних народа доспевали су далеко од матичних територија, које би пак бивале умањене насељавањем припадника других народа. Хрватске скупине су стизале у области Аустрије и у унутрашње угарске пределе, а значајне делове хрватских територија посели су досељеници из Босне, затим Срби и Власи досељавани у бројним таласима. Срби су бежали у Срем и јужне области Угарске у XV веку, да би уочи великих ратних операција (1521, 1526, 1529) бежали заједно с мађарским живљем дубље у унутрашњост, а на њихова места стизали су таласи насељеника покренутих од стране турских власти (нарочито после 1541) из планинских области Србије, Херцеговине и Црне Горе. Истим процесима

су били захваћени и Албанци, који су долазили у српске области и појачавали струје ранијих сеоба. Уопште узев, сеобама се проширило подручје катунске и племенске организације, карактеристичне за друштва Влаха и Албанаца, а на рачун земљорадничких насеља и жупа. Образовала се пространа зона патријархалне културе која је превазилазила дотадашње језичке и религијске границе, а касније се неким својим особеностима опирала интегративним процесима.

Период XVI–XVII века није донео на европском југоистоку уједначавање и стабилизовање великих етничких група као у деловима Европе с континуитетом у развоју, већ је повећао шаренило и поколебао неке од битних структура насталих током средњег века. Ово одступање од општег европског кретања у правцу укрупњавања има утолико већи значај што је потенцирано после потискивања Турака 1683–1699. и у ратовима XVIII века. Пре свега, битно су се изменили услови развоја на територијама ослобођеним турске власти, омогућено је прикључивање европским друштвено-економским и културним процесима, што је међу многобројним последицама имало и диференцијацију унутар дотад формираних етничких целина, нарочито код Срба и Хрвата.

Етничка карта постала је још шаренија услед померања изазваних ратовима (Турци и исламизовани елемент повлаче се у области под турском влашћу, њихово место попуњавају Срби и Румуни из руралног окружења) и услед систематских колонизационих акција хабзбуршких власти, које довођењем досељеника из далеких области настоје да оживе ретко насељене и привредно запуштене просторе. Војводина је тада добила свој карактеристични многонационални лик у коме је поред Срба, Хрвата, Мађара, Немаца, Јевреја, Румуна, Словака и Русина, било и мањих група Француза и Шпанаца, који су касније ишчезли.

Посредно су на каснији етнички развој утицали и непрекидни сукоби између централних органа Хабзбуршке царевине и сталешких тела појединих земаља, спорови у којима су потенцирана историјска права. Начин мишљења у категоријама историјских права врло се широко примењивао не само на питања о својини, надлежностима, јурисдикцији, него и на питања о статусу, па и о односима између етничких група. Тиме је била појачана још одраније снажна историјска компонента у идеологијама које се постепено изграђују, а истовремено утрт пут виђењу будућности као реконструисане прошлости које ће остати карактеристично за бројне политичке програме XIX и XX века.

Услови за опстанак и напредовање великих група поново су се битно променили током процесâ демократизације и модернизације који су захватали балканска друштва у различитим периодима, раније на западу и

северу, касније на истоку и југу. Услед тога су настајале нове разлике, приметне код Хрвата и, нарочито, Срба који су промене доживљавали у једном ритму у Војводини и Хрватској, у другом у Кнежевини ослобађаној почев од 1804, а у сасвим различитом на територијама под турском влашћу. На дуги рок ти процеси су, ипак, водили интеграцији и превазилажењу затечених разлика и подела.

Све већи значај добијало је питање о томе у чију ће корист деловати економско и техничко повезивање простора (железнице, средства комуникације), ко ће у своју службу ставити интегративне потенцијале растућег школства и све продорнијих средстава јавног обавештавања, по чијим ће се правилима и стандардима остваривати комплексна унификација унутар државних граница. Неизбежно се заоштравала борба око власти над територијом с многобројним последицама како по динамику унутрашњег развоја сваке нације тако и по њене односе с другим нацијама и етничким групама. Последице супарништава могу се пратити до наших дана. Дуга и заплетена историја збивања на Балкану у XIX и XX веку не да се свести на једноставне и сажете формуле. Могу се запазити извесне константе, значајне с гледишта етничког развоја, као: наслеђено шаренило етничке карте, измешаност различитих елемената на истој територији, којој уз бок стоји недовршена интеграција народа с дугом прошлошћу, заокупљеност историјом и "историјским правима" изведеним селективно из периода који је за нацију био најповољнији; константан је, најзад, био раскорак између реалности друштвених и етничких процеса и виђења тих процеса помоћу оптике европских концепата и домаћих митова.

Остао је скоро незапажен процес селекције етничких обележја, средстава комуникације и симбола репрезентативних за нацију у консолидовању. У стремљењу за јединством, у грађењу спона које ће држати све припаднике нације на окупу, морало се деловати са малим бројем елемената, па се неминовно морало жртвовати дијалекте, простране делове културног наслеђа, регионализме у ношњи, обичајима, народној култури која је откривана и све боље упознавана почев од XVIII века. Превирања унутар нације у току изграђивања јединства показивала су неке последице и после дугог времена. Десило би се да понешто од оног што је имало централно место у ранијим фазама етничког развоја доспе на периферију као што је био случај с племством (укључујући и градски патрицијат) код Хрвата или с патријархалним друштвом оличеним у племенима Црне Горе и Брда код Срба. Потискивање знатних делова друштва са особеном народном културом на маргину стварало је напетости и тежње ка издвајању, индивидуализацији, заокруживању у скромнијем

оквиру, али са "својим" обележјима и симболима. Тежње у том смислу могу се запазити на више страна, а њихова озбиљност се уочава када сплет политичких околности доведе до стварања државног оквира, као што се десило у Црној Гори (XVIII-XIX в.) и републици Македонији (од 1945) у југословенској федерацији. Тада се стварају услови за потпуно издвајање у нове нације Црногораца и Македонаца, које остају оспораване нарочито од матичних нација из којих су се издвојиле (Срби, Бугари).

Овај преглед не може мимоићи појаву "југословенства", али је не може ни обрађивати ни у најсажетијим цртама, може једино из обимне литературе извући неколико тачака важних за конституисање етничких прилика. Пре свега, истаћи разлику између идеја о сродности, повезаности, узајамности и сарадњи формираних народа на словенском југу, и идеала новог пространијег оквира у коме би се, превазилазећи дотадашње разлике, излила нова југословенска национална целина. Обе варијанте су егзистирале и у периоду упознавања и културног зближавања и у периоду постојања југословенске државе у XX веку. Може се, затим, истаћи друга важна разлика – између динамике у сфери политичких односа која резултира стварањем југословенске државе и потпуног изостанка упоредних промена у економској и друштвеној структури територија које ће ући у ту државу.

Краљевина Словенаца, Хрвата и Срба оградила је и заштитила простор за даље интегративне процесе три конститутивне нације. Упоређивање судбине Словенаца унутар и оних ван њених граница то јасно показује. Истим границама су били обухваћени и делови других нација, који су постали мањине (Мађари, Немци у Словенији) или су већ били мањине у државама претходницама (Албанци, Румуни, Италијани, Немци у Хрватској и Војводини, Словаци, Русини, Турци). Осим Немаца, који су искорењени на крају рата (1944–45), остали су касније у југословенској федерацији имали статус народности са језичком и културном аутономијом и заступљеношћу у органима власти од нивоа општине до покрајине и републике. Становници Македоније, прикључене 1913. Краљевини Србији, третирани су као Срби, али у периоду до 1941. нису асимиловани. Бројни и компактни муслимани у Босни и Херцеговини, који се нису укључили у интегративне процесе Хрвата и Срба због њихове религиозне обојености, толерисани су у својој индивидуалности као и у претходном аустроугарском режиму. Тиме се неутралисало и спорење Срба и Хрвата око Босне и Херцеговине.

Нова држава била је оспоравана извана, а изнутра разједана националним трвењима, којима жариште није више било у Бечу или Будимпешти него у Београду. Тешкоће су биле објективне: у наслеђеним

разликама, деловању остатака управних и политичких структура, слабим комуникацијама, и субјективне: у недовољно јасним идејама о уређењу, неспремности за стварну равноправност, што се запажа не само у опцији против федерализма а за унитаризам већ и у вредносној оријентацији, јер је нова држава настављала традиције само раније независних држава Србије и Црне Горе а дистанцирала се од оног што је потицало из некадашњих непријатељских држава.

Излаз из тешкоћа, све бројнијих и жешћих сукоба Срба и Хрвата, потражен је 1929–1931. у брисању некадашњих граница, сузбијању националних традиција и пропагирању интегралног југословенства с циљем да се превазиђу до тада формиране нације, које су сматране за "племена" једног троименог народа. Иако је било идеалиста који су интегрално југословенство прихватали чиста срца, иако се идеал јединства начелно једнако постављао према све три нације, ипак је и међу заговорницима и међу противницима интегрално југословенство схватано као проширење српства, његових традиција и обележја. Узроци сукобâ нису отклоњени, већ продубљени, јер Југославија у којој је требало да се излије нова нација није могла истовремено бити и бранилац оних дотада формираних од којих је склопљена.

У обновљеној Југославији комунистички режим се дистанцирао од некадашње Краљевине оспоравајући нарочито унитаризам и хегемонизам и стављајући националну равноправност и федеративно уређење у државне темеље. Поред Словенаца, Хрвата и Срба, који су 1918–41. испуњавали целу Југославију а сада су добили сваки своју федералну јединицу, појављује се и посебна република Босна и Херцеговина с тројаким националним саставом (Муслимани, Срби, Хрвати). У источном делу државе се поред Србије са две покрајине аутономног статуса (Војводина, Косово и Метохија, првобитно аутономна област), и Црне Горе, наследнице некадашње Краљевине у којој се довршава осамостаљивање Црногораца, појављује и посебна федерална јединица за Македонце. Предвођени Комунистичком партијом у рату 1941–1945. Македонци су се еманциповали и од Бугара и од Срба, добили су посебан књижевни језик и школство у оквирима југословенске федералне јединице. У том политичком оквиру конституисали су се као нација која ће себи потражити и наћи дубоке корене. Насупрот Словенцима који су трезвено и критички осветљавали своје сразмерно касно национално буђење, Македонци су везали за себе словенска племена из времена досељења Словена на великом простору, а екстремнији међу њима и античке Македонце Филипа II и Александра. Те идеолошке претензије дошле су у сукоб са устаљеним представама о историји Бугара, Срба и Грка, потенцирале су оспоравања македонске

индивидуалности с далекосежним политичким последицама. У сенци нових заплета и трвења, некад више некад мање јавних у зависности од политичке ситуације, остала је несумњиво позитивна страна тог решења: превазилажење дуготрајног српско-бугарског супарништва.

Посебна федерална јединица Босна и Херцеговина могла је да неутралише хрватско-српско супарништво и пружи ослонац индивидуалности муслиманима који се баш због јаке верске обојености своје културе и традиције нису придружили ни Србима ни Хрватима. Поштовањем посебности муслимана као велике групе, комунистички режим није стварно заводио новине, већ је следио политику претходних режима. Новину је представљало тек проглашење Муслимана за посебну нацију, што је уследило после дугог оклевања и колебања, највише под утицајем идеологизације оног што је у муслиманском случају представљало стварни проблем: сметњи интегрисању у било коју од суседних нација.

Такво решење је од самог почетка било изложено оспоравању из различитих разлога: због мешања етничког/националног и религијског, због проблематизовања идентитета и статуса муслимана у другим деловима јужнословенског подручја, због привидног или стварног враћања у епохе у којима је религија играла пресудну улогу. Као алтернатива ознаци Муслиман за националну припадност из муслиманске средине препоручивано је име Бошњак, фаворизовано у време аустроугарске владавине, али је оно имало ту лошу страну да је сугерирало да су муслимани искључиви наследници средњовековних традиција Босне и угрожавало Хрвате и Србе у Босни доводећи у питање њихов идентитет и везе с матичним нацијама. Проблем се драматизовао нарочито откад се отворила перспектива претварања федералних јединица у националне државе, јер се тиме у латентном виду враћало на дневни ред питање чија национална држава треба да буде Босна и Херцеговина.

За све време једнопартијске комунистичке владавине неумерено је хваљен начин решавања "националног питања", идеализовано је "братство и јединство", а у исто време су затваране очи пред неизбежним реалним проблемима. По престанку партијског монопола на разматрање и решавање националних проблема уследиле су ништа мање паушалне критике и оптужбе федеративног система и његових решења, у којима је тражен узрок распада и каснијих недаћа. Начелно или фактички, југословенски федерализам оспораван је из свих средина, чак и оних које су му дуговале егзистенцију. Иако нема потребне дистанце, објективни посматрач мора уочити извесне опште карактеристике федеративних механизама и њиховог функционисања.

Федеративним уређењем обновљене Југославије уведена је институционална мрежа боље прилагођена реалности етничких прилика него што је била иједна раније. Уклоњени су узроци супарништава и трвења око раније спорних територија и популација. Прокламовану националну равноправност подржавали су механизми који су спречавали мајоризацију и хегемонију. У начелу, ти механизми обезбеђивали су равнотежу између државне целине и њених етнички обојених делова, пружали су, теоријски посматрано, једнаке шансе за развој. Тек је тенденција претварања федералних јединица у националне државе (латентна 1965–1974, отворена после 1974) угрозила равнотежу, јер је деловала у корист оних који су били окупљени у федералној јединици и којима је ова представљала заштитну љуштуру (Словенци, Црногорци, Македонци), док је онима који су били подељени у више федералних јединица (Хрвати, Срби, Муслимани, Албанци) угрожавала дотадашњи степен и перспективу даље интеграције.

Предности федеративног уређења нису могле доћи до пуног израза услед одсуства демократије. Органи државне власти и у федерацији и у републикама имали су у значајној мери карактер фасаде, јер су стварну власт имали и одлуке доносили партијски органи. Владајућа партија је својом организацијом пратила федеративну државну структуру, али је у суштини била централизована, од стране јаког вођства усмеравана кадровска партија. Партија није била без извесног дозираног федерализма, али он се испољавао неформално, кроз унутрашње партијске расправе, далеке од јавности и демократске процедуре.

Међу југословенским комунистима и њиховим вођама биле су приметне две традиције, једна из ближе прошлости, периода антифашистичког рата и обнављања Југославије, наглашено југословенска, друга из даље прошлости, из времена борбе против монархије, повезана с националним струјама у свакој нацији. Партијско вођство је настојало да уравнотежи те традиције, које су јачале или слабиле у зависности од опште ситуације, од стања у земљи, па и од персоналног састава вођства.

Одсуство демократије и партијски монопол ометали су трајно и темељно отклањање оних проблема који су оптерећивали односе међу нацијама. Службена и неприкосновена тумачења ближе историје, наметнута од стране владајуће партије, онемогућавала су објективну, стручну анализу, осујетила су "превазилажење прошлости", веома потребно после искустава у југословенској краљевини и рату 1941–1945. Догматизам и надменост партијских идеолога затварали су пут утицајима из света, новим научним сазнањима, искуствима других у решавању међунационалних односа. Уместо тога, озваничавање и службено наметање елемената појединих националних идеологија, најчешће нових нација,

подизало је против партијске политике не само незадовољнике у другим нацијама него и објективну југословенску и светску науку. С временом су се заблуде и промашаји акумулирали, растао је број незадовољника у свим срединама, вера у успешност решавања "националног питања" пољуљана је до темеља. То је био један од трајних чинилаца који су утицали на последњу велику промену у животу народа и народности, напуштање федеративне заједнице, промену која се још не може посматрати у историјској перспективи.

[1999]

Хистиорија

културе

Хистиорија

културе

Хистиорија

културе

Хистиорија

културе

Хистиорија

Хистиорија културе

Хистиорија културе

Хистиорија културе

Хистиорија културе

Хистиорија културе

Олга Лалић

Лексика из појединих области сеоског живота српског села Чиста Мала у Хрватској

Uniwersytet Jagielloński
Filologia Słowiańska
Kierunek: Serbistyka

Praca magisterska pisana pod kierunkiem: Prof. Wieslawa Borysia

УВОД

Мој дипломски рад везан је за говор села Чиста Мала. То ми је врло присна тема, јер Чиста Мала то је село у којем сам живјела и у којем су се родили моји преци. Зато сам изабрала ту тему, да бих на један лијеп начин урадила нешто за моје село, које још увијек пролази тежак период.

Период, који је тежак не само за једно друштво и његов свакодневни живот, већ и за један мали говор. У време грађанског рата у Хрватској, када се становништво исељавало, тај још свјежи говор, којим су се највише користили старији људи, као да је полако ишчезавао у томе дијелу. У њему су остали зарђали плугови, спаљени карови и огњишта, које данас описујем у свом дипломском раду.

У време сакупљања материјала за рад, морам признати, било је мало старијих становника Чисте Мале, а младих да не говорим. Сви они су ми на различите начине помогли да сакупим тај материјал. Уморни од живота, али помало срећни јер се за њихов говор интересира познати Институт у страној и далекој земљи, настојали су дати све од себе и присјетити се ријечи, које се данас нешто мање употребљавају. Највише од њих помогли су ми Чишћани Мали, прије свега: пок. Марко Лалић, Јован Поповић, Вице Лалић, Љубо Лалић, Јелена Лалић-Скочић, мој отац Никола Лалић, моја бака Марта Лалић и моја сестра Славенка Лалић, која је уложила велики

труд у ситуацијама кад нисам могла бити у Хрватској, да ми поштом и интернетом достави материјал потребан за овај рад. Захваљујући њиховој љубазности успјело ми је да сакупим нешто мање од шесто ријечи овог говора.

Постоје и други начини помоћу којих ми је успјело сакупити толико ријечи, а то је телефон и мобител, и к томе што у Чистој Малој живе остали чланови моје породице и родбина, која ми је такођер пружила велику помоћ у сакупљању ријечи, пуне богатства и великог значаја за традицију и историју тог села.

Чишћани Мали су од давнина његовали свој језик и његово богатство. Дали су ми у руке то што је за њих важно, а такођер и за мене. То је нешто због чега су се и у једну руку вратили из даљина, да би сачували и касније могли наслиједити њихови потомци. Иако је Чиста Мала преживјела ратна разарања и несрећу у њој се много тога сачувало. А то су дух, говор и традиција, који опет настављају свој пут, са једне стране, у некакву другу будућност и надам се све бољу.

С обзиром на то што у животу или историји неке ствари полако нестају, говор Чисте Мале није нестао. Он је и даље жив. Факат, да су на путу из давнина до данашњег дана многе ријечи ишчезнуле или једноставно нестале, тај говор и даље ипак чини једну малу цјелину, која остаје на многа десетљећа.

Ријечи, које сам сакупила посједују свој оригинални извор и пренесене су са великом прецизношћу у дипломски рад. У дипломском раду оне су превођене на српски књижевни језик (варијанта ијекавска). Мада ће неке ријечи овог говора бити потпуно објашњене на књижевном језику, јер се у њему не употребљавају.

Захваљујем се господину професору Вјеславу Борисју за помоћ при раду, а такођер становницима Чисте Мале и мојој породици, јер без њихове помоћи овај рад не би настао.

I. КРАТКА ИСТОРИЈА И ОБИЧАЈИ СЕЛА ЧИСТА МАЛА

I.1. Кратка историја

Чиста Мала је мало село у Шибенско-книнској жупанији у средњој Далмацији. Налази се у скрадинском залеђу недалеко од Прокљанског језера. Припада општини града Водице. То мало село удаљено је око дванаест километара од Јадранског мора, а од Шибеника око двадесетак километара.

Први становници Чисте Мале су били мјештани са презименом Лалић. Мјештани Чисте Мале тврде да су се Лалићи доселили из Црне Горе из околице Колашина. Понеки тврде да су се њихови преци доселили прије триста година.

Мјештанин Чисте Мале пок. Марко Лалић пок. Марка (рођ. 1923. године) испричао ми је причу годину дана прије његове смрти, коју је њему испричао његов покојни отац, да су Лалићи прво населили мјесто Кистање недалеко од ријеке Крке изнад које се налази Манастир Крка из XIV вијека, задужбина царице Јелене, и Горице, па су се од тамо (не сви) иселили у Чисту Малу. Најстарији предак Лалића, који се први доселио у Чисту Малу, био је Вид Лалић. Он се населио у том дијелу Чисте Мале, који се данас зове: Доњи Лалићи, Доњи Крај или Видовци (по Виду). Вид је имао четири сина. Један од њих је напустио село и одселио се у Скрадин и тамо је купио кућу и отворио дућан. Остала три најстарија претка Лалића била су браћа и звала су се: Анте, Мићо и Сако. По Анти и Мићи Горњи Лалићи се дијеле на: Антиновце и Мићиновце. А источни дио Чисте Мале зове се Сакићи по Саки. По тројици браће остали су зидови њихове куће.

Друго презиме у Чистој Малој по већини је Поповић. Мјештанин Чисте Мале, Јован Поповић пок. Васе (рођен 1921. године), ми је као и пок. Марко Лалић, испричао о својим прецима. Јован Поповић је пето покољење Поповића, који су се око прије триста година доселили у Чисту Малу. Поповићи су се исто као и Лалићи доселили из Црне Горе. Они су се прво населили испод планине Промине у Сјеверној Далмацији. Стигли су у великим групама, па су се онда расељавали. Најстарји Поповић који је стигао у Чисту Малу звао се Јандрија.

Понеки становници спомињу становнике са презименом Јањић, да су се баш они први доселили у Чисту Малу, мада њихов траг је нестао и о томе нико ми у Чистој Малој није могао ништа објаснити, ни пружити помоћ да би овај историјски редослијед био потпун.

Осим Лалића и Поповића у Чистој Малој, такође живе и становници и са другим презименима. Већина је стигла у Чисту Малу прије око сто

година. То су мјештани са презименом: Добрић, Стијеља, Вукша, Самарџић, Манојловић, Груловић. Сви они су Срби. И Хрвати: Франић и Драгичевић.

Скоро па чисто српско село (три хрватске куће) прије грађанског рата у Хрватској бројало је око 600 становника. У посљедње време (од 1997. године) у село се вратило око 100 становника и обновљено је тридесетак кућа, које су послије и у време ратне офанзиве "Олуја" (у августу 1995. године) биле опљачкане, уништене и понеке запаљене. Тренутно већина кућа је у току обнављања или ће бити обновљене. Сви Чишћани Мали су поднијели захтјев за обнову куће. Мјештани Чисте Мале се надају да ће се у скорој будућности вратити остали мјештани.

У време грађанског рата у Хрватској од 1991. до 1995. године Чиста Мала је постојала као граница САО Крајине и као линија фронта. Погинуло је тамо око тридесет војника и цивила. Око Чисте Мале налазе се минска поља, која су нешто очишћена уз помоћ организација за рашчишћавање минских поља у послијератној Хрватској. У августу 1995. године, тачно речено 4. августа, када се распочела ратна офанзива "Олуја" из Чисте Мале се иселило уз помоћ UNPROFOR-а и UN снага, па и на властиту руку, остатак старијег становништва, које је ту пребивало у време грађанског рата. Већина становништва је у то време боравила на терену општине Книн. Тако да су млађе генерације (школска дјеца) учествовала на школским сатовима у основним и средњим школама: Книн, Кистање, Бенковац, Обровац итд. Основна школа у Чистој Малој још није обновљена, али зато је обновљена црква Св. Николе (стара око 100 година).

У време ратне офанзиве мјештани Чисте Мале су избјегли на терен тадашње Југославије. Након пар година понеки су се вратили у Чисту Малу, а већина је остала у Србији или су се уз помоћ хуманитарних организација иселили у далеке земље (SAD, Аустралију итд).

Фото. Kamil Krowicki

Фото. Kamil Krowicki

I.2. Фолклорна традиција

Овај дио рада посвећен је фолклорном животу Чишћана Малих. Ту сам умјестила главна кола, која су се играла у Чистој Малој, а такође популарне народне пјесме у Чистој Малој.

I.2.1. Кола и пјесме

У Чистој Малој све до 1975. године играла су се многа кола, и како то народ каже "*пјевало се*". Кола су се играла на великим пољанама у пољу док су млади "*чобани*" чували овце или испред Основне школе "Чиста Мала". Кола су се такође играла у време светаца или недјељом у зимском периоду.

Прво коло по броју игара звало се "*бирачко коло*", а друго највеће коло по броју игара звало се "*кукуњеш*". Постојала је једна плесна игра, коју су чинили млади момак и цура и звала се "*ципанчица*". Играла се она уз помоћ "*цинтара*" (усна хармоника).

Пјевало се такође и без цинтара, највише у пољу или у "*кршу*", гдје се чувало "*благо*" (стадо коза или оваца).

1.2.2. Женске народне пјесме из Чисте Мале

Женске пјесме ми је рецитирала Јелена Лалић-Скочић пок. Илије (рођена у време Другог свјетског рата), и у вријеме њеног рецитирања ја сам их забиљежила, и гласе овако:

***

Цвјеће моје плави јорговане,
први цвјеташ у прољетне дане
Гледају те радо очи моје,
њежне ли су твога цвјета боје.
Миришиш ми док зора осване.
Још те више волим јорговане,
кад ми драги покрај тебе стане.

***

Благо моје само ћеш остати,
моји су ме рјешли удати.
Удаће ме за драгана мога,
волим њега и више никога.

***

Валај ми се запјевати даде,
кад мој драги копа виноградe.

***

Ја сирота, сиротом ме зову.
Чекај драги још годину ову.

***

Кад пјевам горе више куће,
ко ме чује добиће на плуће.

***

Кад сам била цура чобаница,
ја сам пила воду са Каменица.

***

Грми, сјева, олуја се спрема,
мог драгана још са прела нема.

***

Киша пада, ледено је пије
мене мајка од драгана крије.
Сакрила ме у зелено цвјеће,
а ја ђаво па из цвјећа вирим,
па на мог драгана бјеле руке ширим.

***

Малена сам, маленом ме зову,
чекај драги још годину ову.

***

Мила мајко не буди жалосна.
Удаћу се широка је Босна.

***

Ђетална расте на минуте,
а ја драги кад погледам у те.

***

Ја ћу мојој свекрви радти,
радћу јој, нећу се господити.

***

Због ом муја мајко мила,
твоја ме је рука одгојила

***

Двије јабуке на једном огранку.
Једна мени, једна муме ранку.

***

Ал' сам их преварила доста.
Само један на срцу ми оста.

***

Видиш мајко у стрништу јежа,
шта на твоју јединицу спрежа.

***

Мој драги демократија је.
Љуби цуру не пита чија је.

***

Овце моје ја вам чобаница,
а догодине лоли вјереница.

***

Грло моје звуни ко звунце.
Ово су га научиле овце.

***

Ја у колу, свекрва ме гледа.
Што си тако снајо бљеда?
Ја сам мајко бљеда,
од твог погледа.

***

Кад сам ишла синоћ из дућана,
тревила ме Миланова нана.
Ја јој рече: Добра вечер стрина!
Она реко: Оћеш ли за сина?

***

Одкад мајко за драгана оде,
попила сам више него воде.

***

Мила мајко удовац ме зове.
Шта ћу Боже од дјеце његове.
Дјеца су му луда и нејака.
Свак ће рећи да је мађи опака.

I.2.3. Мушке народне пјесме из села Чиста Мала

Мушке пјесме, како је то Вук Караџић подијелио, рецитирао ми је мој отац Никола Лалић пок. Владимира (рођен 1951. године), и гласе овако:

***

Стара старог милује по бради.
Знаш ли стари кад смо били млади?
А ја стару милујем по дробу.
Стара моја ја више не могу!

***

Расти ружо барем у камену.
Љепо те је гледати румену.

***

Голуб гуче из дубоке јаме.
Голубице, били пошла за ме?
Мој голубе да ти видим зубе.
Јесу ли љепше откад мене љубе?

***

Ој гарава ђе си била прије,
док се бећар оженио није.

***

Да знаш мала како љубав мори,
дошла би да ти кућа гори.
Да ти кућа гори од шевара,
изашла би да видиш бећара.

***

Женио би се, жена ми је драга,
ал' се бојим намјерити на врага.

***

Ја бараба и барабићу се,
дође време и оженићу се.

***

Ја бараба оца сиромаха,
муштерија младих дјевојака.

***

Бабо моја твоја ћерка знаде,
ђе у гају лединe имаде.

***

Чиста Мала рушевино стара,
у теби је живот за бећара.

***

Чиста Мала алај си на дасе.
Дођи мала под орасе мени.
Рјешијо је ћале да ме жени.

I.3. Црквена традиција

Овај дио рада је посвећен духовном животу Чишћана Малих, који га његују од давнина.

I.3.1. Славе

Како је то добро знано, свака породица, која се "држи цркве", има свог патрона или свеца чувара. У Чистој Малој укупно се слави неколико светаца. Породице са презименом Лалић, Поповић, Груловић, Самарџић и Добрић славе Св. Николу, док Вукше и Манојловићи славе Св.Ђурђа, а Стијеље Св. Јована.

Слава је увијек била важна за духовни живот сваког мјештанина Чисте Мале. Кад би породице, нпр. које славе Св. Николу, славиле, остале становнике нису позивале, јер свак ко се осјећао позваним, долазио је такођер славити. Гости су доносили са собом поклоне. Највише је то била кава, пашта, прашак за суђе и остале кућне потрепштине.

За ручак, на дан славе, господар породице пали свијећу, која стоји

у посебном круву за свијећу. Пополне долази поп и крсти свијећу и крув светом водом. Чита молитве, Свето Јеванђеље и чата. Слиједећи ријечи и молитве попа, господари и гости се такођер моле. Навече се свијећу гаси кумадом крува умоченим у црно вино. Свијећу гаси господар, и кад се свијећа угаси, господар једе крув и пије вино, а уз њега сви се крсте и потом наздрављају црним вином.

За славу се спрема много ране. Пече се неколико јаради и јањади. Спремају се колачи и остали додаци, да би породица и гост били задовољни, и да би се славило до касних сати.

* Ријечи из овога дијела везане за народни говор објашњене су у наредним поглављима рада.

I.3.2. Остали свеци и празници

У време СФРЈ мјештани Чисте Мале славили су црквене, па и комунистичке празнике. Главни црквени празници су за њих Божић и Ускрс или Васкрс.

Пошто је поп долазио у Чишћанску цркву само у време црквених светаца или празника, становници су се за тај дан дуго спремали. Узећу за примјер Бадње вече и Божић. За Бадњу вече јело се бакалар и фритуле*. На рибу и кулаче, које су домаћице у топлој породичној атмосфери спремале, чекало се читав дан. Господари су палили Бадњак (претежно дебло храста). Након вечере, на Бадњак паљен у кужинци, баца се жито, шенцу, курузе и зрнад осталих житарица, које у тим крајевима успијевају. Око Бадњака баца се сламу. Баца се ради вјеровања, да ће наредна година донијети много пољних плодова. Остатак Бадњака на други дан Божића носио се у виноград, да би грожђе добро успијевало.

Испред цркве такођер се пали Бадњак и око њега баца се сламу. Црква је тад свечано окићена и борићи око ње. Око Бадњака сакупљају се мјештани и пјевају, не црквене већ народне пјесме.

Поп долази два сата прије поноћи из Манастира Крка или из Шибенске цркве. Док поп служи летурђију, полако се сви окупљају и моле. Крају летурђије радују се највише дјеца, јер чекају на слатке посластице, које им поп баца. Претежно бајаме, орасе и бунбуне. Дјеца уздихана скупљају, а уз то им помажу старији. Након летурђије, свак иде својој кући и слави тај велики дан.

За Мали Божић, такозвану православну Нову Годину пекло се крув испод пеке и на гувну око стожине просипала се слама. Дјеца су морала тад претрчати три пута око стожине, а најстарије дијете носило је крув испод руке. И то се радило ради здравља у породици и за плодну годину.

II. ГРАМАТИЧКЕ ОСОБИНЕ ЧИШЋАНСКОГ ГОВОРА

II.1. Припадност чишћанског говора

Чишћански говор је доста изузетан. На њега утичу и говори других села, па и страни језици, између осталог у њему се користе талијанизми (помидоре, кукумари, салица, мистрија, фритуле итд.) и турцизми (авлија, мерак, пенђер, чесма, ракија, терлук, маша, бунар итд.). Такође у употреби је и германизам шпајза, па и изрази, који потичу из грчкога језика, мада су они у употреби и у књижевном језику, а то је нпр. кутија, иљада, и ријечи из многих других језика. Данас на чишћански говор имају све више утицај српски и хрватски књижевни језици. Мада, тај говор сачувао је своју језичку и говорну засебност.

Чиста Мала је окружена говорима чисто хрватских села (Чиста Велика, Лађевци), чији становници се користе икавским изговором штокавског дијалекта. "Како је већ познато, данашњи је шибенски говор штокавско--икавски."[01] и захваљујући томе многе ријечи тога дијалекта или тих говора су у употреби у Чистој Малој (нпр. ћаћа, ћа, дид, сикира, маћа). "Нису, међутим, само икавци дјеловали на (и)јекавце у Лици, Далмацији или западној Босни; такође су (и)јекавци утјецали на икавске сусједе дјелујући да у њих ојачају "херцеговачке" значајке."[02]

Говор Чисте Мале припада буковачком поддијалекту, који се налази "међу најистуренијим ијекавским говорима херцеговачког типа на западу".[03]

Буковачки поддијалекат заузима "крашки крај у сјеверној Далмацији између Велебита на сјеверу и сјевероистоку, Равних котара на југу, ријеке Крке на истоку и Новиградског, односно Каринског мора на западу" (Енциклопедија Југославије II, 297)

"Говор Буковице је јекавски штокавски с четвороакценатским системом и, уплавном, новијом деклинацијом. С обзиром на порекло ових јекаваца (мисли се да они воде порекло из Херцеговине и западне Црне Горе) и време које су провели одсечени од ијекавске матице, разумљиво је што у структури њиховог говора има и особина које нису познате говорима њихове матице."[04]

У овом раду није покренута проблематика акцентуацијског система, због малог броја становника у Чистој Малој и због утицаја других говора на чишћански говор, што су донијели са собом становници Чисте Мале, вративши се из других крајева бивше Југославије након грађанског рата.

01 W. Sedžik, Поштокављивање чакавског нарјечја, Хрватски дијалектолошки зборник, Књига 7, ЈАЗ, Загреб 1985 г., с. 215

02 S. Lisac, Хрватска дијалектологија 1., Хрватски дијалекти и говори штокавског нарјечја и хрватски говори торлачког нарјечја, Голден-маркетинг--Техничка књига, Загреб, 2003 г., с. 105

03 А. Пецо, Преглед српскохрватских дијалеката, Научна књига, Београд, 1978 г., с. 85

04 Ibidem, с. 86

II.2.Фонетика

У чишћанском говору, као и у буковачком поддијалекту кратки јат даје је (*вјетар, бјело, свјетло, вјек*). Често у њему долази до најновијег јотовања, а претежно иза гласова л и н (*жељезница, Њемачка, њесу, љекар, љето*), такођер и иза т и д (*дођерати, ђед*).

Секвенце нě, лě, тě и дě обично дају ље, ње, ће и ђе (*ље̄то, ње̄гују, ђе̄толина, ђевојка, унђе, овђе, виђели смо*). У буковачком поддијалекту, као и у чишћанском говору *"Поред нетијак, нетијакиња чује се нећак и нећакиња."*[05] Ту се истиче ново јотовање (*ишћерати, кршћен, шњеī, шутра, цвјеће, смеће*). У употреби су екавизми цеста, среда, време, као и у буковачком поддијалекту.

Такођер и у чишћанском говору *"Кратки јат иза р такођер је дао је, али је накнадно обично дошло до пријелаза у ре: мрежа, ре̄п,..., зрело, преко пра̄ī итд. Међутим, кад је рј подијељено ī раницом слоī а, оно је често сачувано: ī орје "ī оре", ī орјела,..., старјешина итд."*[06] У понеким случајевима, тј. у инфинитиву то је се губи (*ī орти, остарти, полудти*), за што нисам сигурна да ли се користи у Буковици, јер није забиљежено у радовима аутора књига, којима се користим.

Због једначења јата испред *ј* он прелази у *и* (*ī рија се, смија се*).

У чишћанском говору, као и у буковачком поддијалекту такођер је *"Полуī ласу јаку положају дао а (пас, дан); а зна дођи и у слабу положају (..., пасу), па ту имамо појаву јаке вокалности. У прилоī у вавјек иницијално wъ даје ва, тако је и у примјеру ваистину;"*[07]. Такођер, поред приједлога *с* и *са* појављ а се приједлог *су*, најчешће уз бројеве и замјенице (*су колко с ти преша, преша су пет, побједли су су три ī ола*).

О постаје затвореније и често прелази у у (*лунац,нукат,ī уни, ун, уна, уно, мутка, нуī а, ундален, нуси, бумба, ваī ун, провесур, докутур*).

Често долази до многих сажимања, као нпр. *сведно, ī рота, вребац*. Група *–ао* прелази у *–а* (III л. јед. муш. рода *рекао-река*, *дао-да*, *ī ледао-ī леда*). Група *–ео* прелази у *-о* (*узео-узо*). Група *–ио* прелази у *–јо*, тј. испред *о* добивеног из *л* стоји ј (*видио-видјо*, *радио-радјо*, *родио-родјо*).

Задњонепчани сугласници *к* и *ī* не прелазе у *ц* и *з* у неким именицама женског рода на *–а* (*нуī а-нуī и*, *слуī а-слуī и*), док поред тих промјена постоји и *к нози*. Групе *шт* и *жд* се не мијењају (*штап*, *оī њиште*, *муждани*).

Као и у буковачком поддијалекту, тако и у чишћанском говору често изостаје глас *х* или прелази у *к*, *в* (*јука, бува, лад, уранти, одма, мува, крув, рана, уво, иљада, аљина, ајдук, ваа, механика, текника*). Сугласник *ф* у неким случајевима прелази у *в* (*вамилија, треви се, вабрика, јевтин, Вране, провесур, вешта*) или *п* (*јептин, Пилип*). Мада се сачувао, на примјер у

05 Ibidem, с. 86

06 S. Lisac, Хрватска дијалектологија, [в;] Ибидем, с. 99

07 Ibidem, с. 89

изразима *фрīтуле, фешта, Фране*. Тако да именице *Фране* или *фешта* могу имати двојни изговор првог гласа *ф* или *в*.

У буковачком поддијалекту, тако и у чишћанском говору *"Библијално –м не мења своју прīроду на крају речи: дим, јарам, најам, кувам."*[08]

Сугласничке почетне групе су поједностављене (*тīица, соваīи, чела*). Испред именице *пуж* стоји *с* (*спуж, спужи*).

У ријечи здјелица испада сугласник *д* (*зјелца*), а такођер у именицама *Њемац, Њемачка* долази до разједначавања, захваљујући којем добивамо *љ* (*Љемац, Љемачка*).

У именици човјек губи се *в* (*чојек*), а такођер и у именици *ћер* испада *к*, а у изразу *орас* долази *с "унесено из множинских падежа"*.[09]

II.3. Флексија

Као и у буковачком поддијалекту, такођер и у чишћанском говору лична имена *Јово, Миле, Мане* имају промјену на *–а*. У дативу и локативу једнине именица с номинативом на *–а, к ī х* прелази у *ц, з с* (*Анци, Марци*) или не долази до алтернације (*Луки, Зорки, библьоīеки*).

У чишћанском говору у номинативу једнине и множине именица женског рода користе се наставци *–це, -ци*, тј. испада *-и* (*зјелца, вјенчаница, спаваћца, блаīарце, Марца*).

У инструменталу једнине именице мушкога и средњег рода у наставку иза меканих сугласника стоји *–о* (*кључом, коњом, сунцом, зецом, звунцом*).

У буковачком поддијалекту, тако и у чишћанском говору *"У З. л. пл. презенī глаīола īипа носиīи, радиīи чесī је облички завршеīак –у: мислу, носу, раду, сīиду се, ūрūу, виду, воду, а у инфиниīиву се морфем –ну- замењује морфемом –ни-: меūниī, макниī."*[10]

У III лицу множине прошлога времена коњугације VI. врсте, а и у радном глаголском придјеву, изостаје *–и-* (*радли, радле, радло, īоворли, īоврле, īоворло иīд.*) Такођер и у инфинитиву типа *радиīи, носиīи, īовориīи* губи се *–и-* (*радīи, нусīи, īоворīи*).

У презенту долазе примјери типа *дадем, знадем*. Јављају се такођер и личне замјенице типа *мој, моја, мојо, īвој, īвоја, īвојо, муме, īвуме, īвојим*.

У чишћанском говору јавља се имперфекат, мада он није тако чест (*скакаше, īоворише, пође, пођешмо, изīубише, бијашмо, везаше*). Јавља се такођер и аорист (*радох, радосмо, радосīе, радоше*). У употреби је такођер и наставак *–шмо* (*леīошмо, купишмо*).

08 А. Пецо, Преглед српскохрватских дијалеката, [в;] Ibidem, с. 86

09 Ibidem, s. 101

10 А. Пецо, Преглед српскохрватских дијалеката, [в;] Ibidem, с. 86

11 Ibidem, 103

12 Ibidem, 104

13 Ibidem, 104

14 Ibidem, 104

15 Ibidem, 104

16 Ibidem, 104

"На западу или југозападу сјевернозападног подручја јавља се у футуру конструкција будем+инфинитив (кад будемо путовати)"[11]. Па, такође и у чишћанском говору (*кад будемо зидали зид од авлије; кад будемо клали прасе*).

Апропо бројева говори се *двацет, трицет, четри*.

У употреби су инфинитиви типа *дигнути, легнути*. А такође у I лицу садашњег времена употребљава се *лежем* (*нпр. лежем ти ја, кад уно кишетна почела падати*) или *љежем* (*љежем дјецу спаваши*). Често се то употребљава у наративном или историјском презенту.

II. 4. Синтакса

У упитним реченицама у употреби су често реченице типа: *Ош ли? Кудаш ти? Куђеш ти? Куш ти? Ђеш ти? Ђе си? Шташ ти?Је л мош?*

"Глагол питати често има генитивску реакцију: ја сам Мире питала."[12]

Често су у употреби безличне реченице: *дошло нуђаске и утекло*.

"Биљежени су и примјери веза без+да (без да га зовеш). Инфинитив је често обичнији од презента с везником да, а раби се и презент допунског глагола без везника да: неће пије воде."[13] Па, такође и у чишћанском говору везник да у многим реченицама изостаје: *неће једе меса, неће пије воде, неће рећи*.

"Јављају се и везе за+инифинитив..."[14] *није за рећи, није за клати, није за тући, није за касти*.

"Изразита је синтактичка значајка употреба славенског генитива уз негацију, нпр. немој ми пилића односити."[15] Такве врсте реченица такође се употребљава у чишћанском говору, па и немуј ми тучад однусти. *"Јавља се и тзв. хисторијски императив, нпр. копај ми тако до подне, а ун ништа,..."*[16]. Или, нпр. *чувај ми тако овце до десет сати, а ун ништа*.

II. 5. Творба ријечи

У чишћанском говору често су у употреби аугментативи (*женетна, дјечаурлија, кућетна, краветна, луђачна, будалетна, бабетна, ножина, мушкарчина, цуретна, главура, књижурна, дјечарлија, кршурна итд.*) Често у њима изостаје *–и-*, а највише у именицама женског рода са суфиксом *-тина* и *-рина*.

Такође, често се могу чути и многи деминутиви (*тичица, тиче, тићи, јарић, телешце, кршић, дрвешце, сунашце, ђеркица, синчић, челца итд.*)

У чишћанском говору такође се појављују сложенице, као срастање двију ријечи, нпр. *ӣолонуӣ, ӣолоӣлав, ӣолоӣуз* итд.

У том говору долази такође до супстантивизације, тј. до претварања придјева у именице, нпр. од придјева *сив* добива се именицу *сивоња* (одређеница за сивог бика или вола), или од *сива-сивуља* (одређеница за сиву краву).

Уз помоћ слагања граматичких морфема добија се нова ријеч, као нпр. (књижевни језик) у врх-уврх, (чишћански говор) у вр-увр.

Такође се добијају придјеви од глагола, као нпр. од глагола *жмиӣаӣи* добива се придјев *жмиӣаваӣ* (трептати очима – особа која трепти очима). Уз то такође имамо и глаголске именице, као нпр. *ӣаӣање*, *ӣредење* итд.

III. ПОЉОПРИВРЕДА

III. 1. Кратки увод у поглавље

У овом поглављу рада сажето је 253 израза из народног говора села Чиста Мала везаних за пољопривреду.

Елементе кара помогли су ми описати мјештани Чисте Мале пок. Марко Лалић рођ. 1924. г. (пок. Марка) и Лалић Љубе рођ. 1921. г. (пок. Ђуре). Елементе плуга помогао ми је описати мјештанин Чисте Мале Јован Поповић рођ. 1921. г. (пок. Васе), док елементе самара описао ми је такође мјештанин Чисте Мале Видосав Лалић рођ. 1930. (пок. Николе).

Апропо пунктова **б**), **ц**), **д**) и **ф**) ту ми је такође пружио велику помоћ мој отац Никола Лалић рођ. 1951. г. (пок. Владимира), а пункт **е**) је постао захваљујући помоћи моје баке Марте Лалић рођ. 1924. г. (пок. Мартина Томасовића). У пункту **ф**) воћарство сажето је моје властито знање на тему рјечништва из те пољопривредне области говора села Чиста Мала. Не могу, да не напишем, да ми је ту такође пружио помоћ мој отац.

Од давних времена пољопривреда је била једна од важнијих дјелатности, којом су се бавили Чишћани Мали, да би опстали и уздржали се. Све до осамдесетих година 20. вијека већина од њих за рад у пољу употребљавала је примитивна средства, као што су карови, плугови, које су вукли коњи или волови. Данас се то промијенило, и умјесто примитивних средстава употребљавају се савремена средства, као што су трактори, комбајни итд.

Једна од важнијих грана пољопривреде, којом се баве становници Чисте Мале су узгој житарица, као и виноградарство. У овом поглављу тим гранама биће највише посвећено мјеста.

III.2. Опис запрежних кола, плуга и самара

Запрежна кола и плуг су два најважнија средства, која су била у употреби у давнија времена, да би се поље уздржало. Самар се стављао на магарца и на њему су се носила дрва из краса и вода са бунара, који се налазио у пољу. Сеоска густерна у Чистој Малој изграђена је тек шездесетих година. А касније је сваки господар куће градио себи властиту густерну. На магарцу су воду у давним временима са бунара вукле претежно жене.

Фото. Kamil Krowicki

Запрежна кола (кар)

Рјечник

акс – главни дио кола кара
бич – бич уз помоћ којег се тјера коње
главина – дио кара, који придржава палце и налази се на осовини
гобеље – саставни дјелови точкова кара
легери – дио кара, тзв. дебело дрво, које придржава лотре и ставља се на ступце
лотре – дрвене странице кара
мачке – жељезне шипке, које служе за тјерање коња, кад би се задржао узбрдо
палци – саставни дијелови кола кара, који улазе у главину, а из главине у гобељу
ступци – дио кара или четири дрвена стуба за којих се веже трегере и за њих коње
шине – дио кара, тзв. жељезни обруч, који стеже дрвена кола
шкурја – бич в. бич
тимун – дио кара, који води коло и који се налази између кара и коња, за који су повезани коњи
велике лотре – дупле даске, које се стављају на кар у време вожења гнојива, да се гнојиво не би расипало
вага – дио кара на који се ставља вагире и с њима се потеже коње
вагир – дио кара, који служи за запињање кајиша за коње и за потезање коња
жиње – дрвени елеменат кола кара, који се растеже од главине до шина, тзн. налази се око кола кара

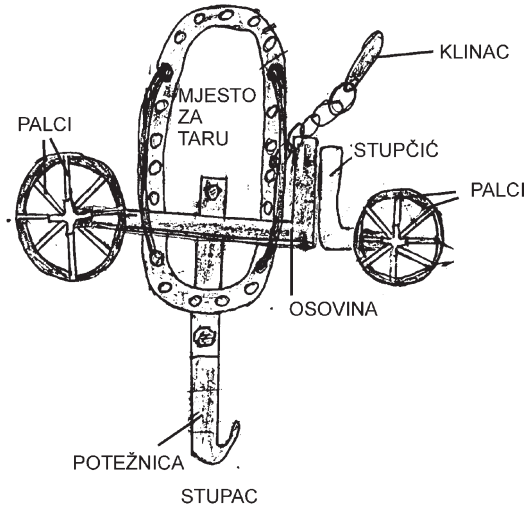

Цртеж: Лалић Славенка

Плуг – плуг, рало

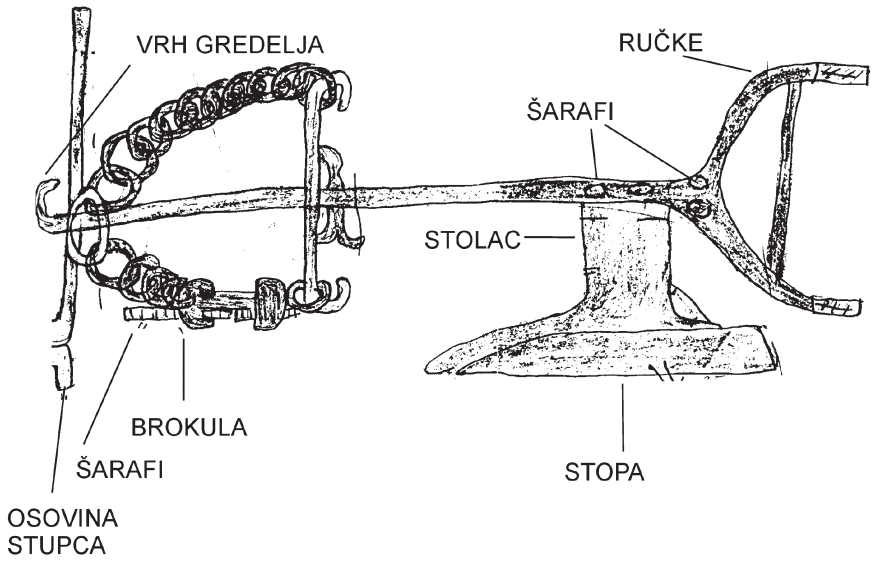

Цртеж: Лалић Славенка

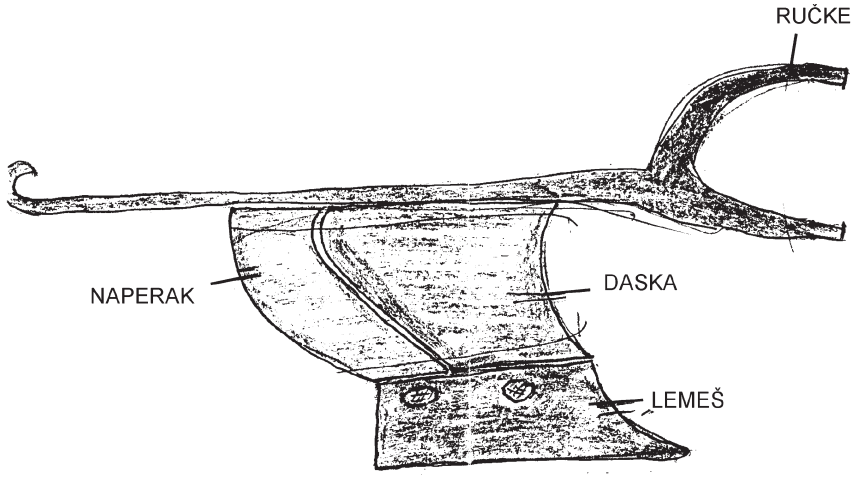

GREDELJ

Рјечник

бразда – бразда
брокула – дио плуга, тзв. ланци који висе испод врха гредеља и служе за регулацију
дубине и ширине бразде
даска – дио плуга, који служи за кидање и превраћање бразде
гредељ – дио кара за који су причвршћене ручке
каиши за кује – каиши за које су везани коњи
клинац – дио плуга за који је везана тара
лемеш – дио плуга који прави бразду; израђен је у облику клина, има острило, врх и грбу; направљен је косо према смјеру оранице и дна бразде, што олакшава кидање бразде и корова.
наперак – дио плуга, који служи за то што и даска
осовина – дио плуга, који служи за придржавање и учвршћење цијеле конструкције
палци – дио плуга, тзв. дијелови мањег и већег кола
потежница – дио плуга за који се запиње вага за коње
ручке – дио плуга, који служи за држање плуга у време орања, учвршћене су до задњег дијела гредеља
стопа – дио плуга, који служи за преврћање бразде на бок
столац – дио плуга, који је изграђен од дрвета и служи за учвршћење плуга
ступац – дио плуга са којим се покреће гредељ
шарафи – дијелови плуга, који служе за регулацију дужине ланца
тара – дио плуга, који служи за регулацију дубине и ширине бразде, што се дешава уз помоћ промјене њеног постављења према водоравном и окомитом смјеру с истовременом регулацијом дужине ланца и постављања малог кола и потежнице
вага – дио плуга, који служи за везање коња кајишима, направљена је од дрвета
Самар – седло за магарца, на којем се у давно доба носило воду са бунара или дрва из краса. Прави се од кошћеле или бреста (бјелогорично дрво).

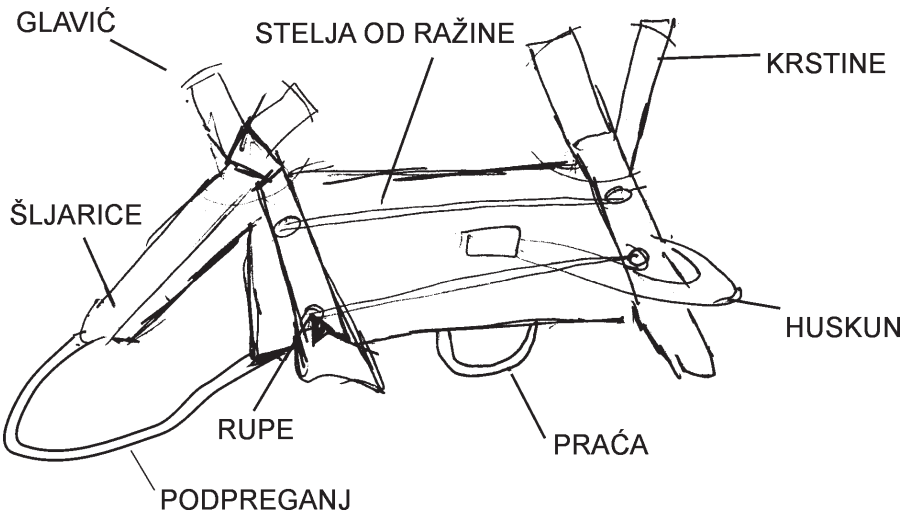

SAMAR

Цртеж: Лалић Славенка

Рјечник

дрен дрво – дрво које успјева у тим крајевима и од којег се у овом случају прави клин за самар
хускун – дио самара, који је смјештен испод репа магарца
главић – предњи дио самара за који се држи руке; савезан је жицом
крстине – задњи дио самара
подпрегањ – појас испод прса
подрепњача – дио самара, тзв. кајиш са којим су свезане крстине
праћа – дио самара, која је направљена од кожног материјала и служи за држање ногу
ражина – слама од жита в.стеља
рупе – доњи дио самара учвршћен дреновим клином
стеља – средњи дио самара направљен од ражине; на њему се сједи в. ражина
сукно – вуна, којом је повезан самар
шиљарице – двије укрштене даске на почетку самара широке три прста

III. 3. Пшеница

Пшеница је једна од чешћих житарица, која успијева у том дијелу Далмације и коју узгајају Чишћани Мали. Данас је тешко рећи да се многи Чишћани Мали баве узгојом пшенице. Нажалост већина становника, данас не живи у Чистој Малој. Мада, понеки становници се баве узгојем пшенице, од које се мље брашно или се употребљава за исхрану стоке. У давнија времена уз кукуруз била је то житарица, коју су сви Чишћани Мали узгајали.

III.3.1. Послови везани за узгој и уздржавање пшенице

У доба док није било трактора, *шенцу* или жито сијало се уз употребу за орање два вола или са коњима. Претежно у љетном периоду њива би се орала. Љетно орање назива се *мекоша*. Обично се говори *идем мекошиши*.

Пшеницу се сије под крај октобра (*десеши мјесец*) или до половине новембра (*једанаесши мјесец*). Њива би се поновно преоравала почетком октобра. Пшеницу се сије ручно, затим се брана са *браном* или *дрљачом*.

Прије сјетве код преоравања почетком октобра њива би се гнојила штојским ђубром. У зимском периоду њиву се посипље са умјетним гнојивом и такође у прољеће у почетку вегетације.

У Далмацији пшеница се жење исто тако као и све житарице (осим кукуруза) почетком јула. Пшеницу се жело српом. Житарице (осим кукуруза) везале су се у снопове и то искључиво ужима направљеним од ражи, која су се претходно натапала у води да би омекшала. Снопови су се товарили у запрежна кола (*кар*) и возила су се на *гувно* на којем би се уз помоћ коња *врло*. Обично су жене вилама одбацивале сламу, да би коњи лакше *оврли* до краја. Кад би се на гувну извршила вршидба шенце онда би се сакупљало на једну *врху*. У поподневним сатима јуна кад почиње пувати вјетар са мора, тј. маестрал, којег сељаци зову *дуњак*, пшеница би се дрвеном лопатом бацала 2-3 метра у зрак како би се зрнад очистила од *љеве*. Очишћену зрнад од пљеве још пар дана би се сушило на сунцу и затим би се уносило у кашун. Алатке, које су неопходне за тај посао то су смет (метла за чишћење пшенице), дрвене грабље за сакупљање сламе и виле за дизање сламе.

На крају сељаци, који нису имали гдје да оставе сламу, насађивали су је у стогове, око којег се налазио плот од древна и грана, који је служио као баријера, да овце и козе не би разасипале сламу.

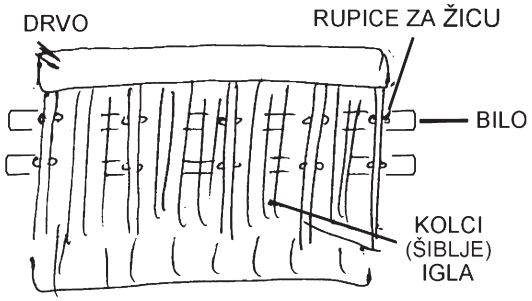

BRANA

Цртеж: Лалић Славенка

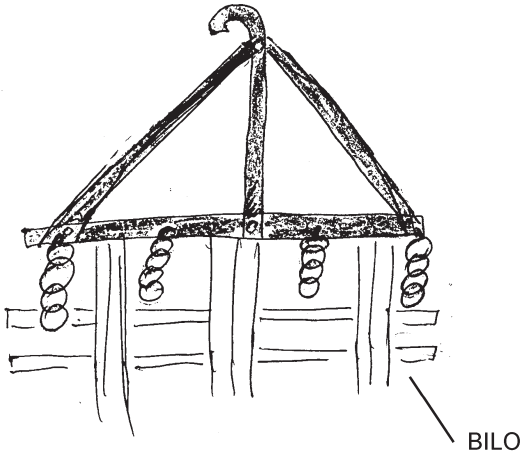

DRLJAČA

Рјечник

брана – примитивна направа старија од дрљаче и служи за изравњавање изораног земљишта након сјетве пшеницом; направљена је од грана грабовине или прућа, које расте уз ријеку нпр. ракита, врба, в. дрљача

бранати – изравнати земљу браном након сјетве пшенице

дрљача – направа од жељеза, која служи за изравњавање изораног земљишта након сјетве пшеницом; в. брана

дуњак – вјетар маестрал, који пуше у љето са мора и уз помоћ којег се чистило пшеницу на гувну

ђубре – гнојиво од стоке са којим се посипље земљу за пшеницу, виноград или кукуруз
гњујиво – гнојиво в. ђубре
гњујти – посипати изорану земљу гнојивом (загњајати)
грабље – дрвена и вишенамјенска алатка, нпр. која служи за сакупљање сламе, такођер и траве или лишћа
гувно – гумно
камена плоча – већи и округли дио гумна на којем се чистило пшеницу
кашета – мали сандук, који служи за вишенамјенску употребу у пољопривреди
кашун – дубоки и велики сандук за пшеницу направљен од дасака
коса – коса
кошуљце – кошуљице у којима је омотано зрно пшенице
кртол (кртолићи) – кошаре од раките у којима се држи житарице
куноп од ражи – коноп од ражи
лопата – лопата
мекота – љетно орање
мекотити (идем мекотити) – орати у љето
њива – њива
оврти – очистити пшеницу од пљеве
плот – налази се око стога и направљен је од древна или грана; служи као баријера да овце и козе не расипају сламу
пљева – здробљено класје и кошуљице у којима је омотано зрно пшенице
пруће – ракита или грање од врбе; то од чега се прави брана
ракита – барска трава в. пруће
смет – метла направљена од прућа, којом се чисти пшеницу од пљеве
снупови – снопови пшенице
срп – срп
стожина – стуб висок метар и по, за који се вежу коњи, убоден је на средину гумна или одређеница за даску у средини стога на којој је наслоњен стог
шенца – пшеница
товарти – опћи појам за товарење, у овом случају за товарење пшенице или осталих житарица
умјетно ђубре – умјетно гнојиво
увршена слама – очишћена слама
вијати – чистити пшеницу од пљеве
виле – дрвена алатка са три зуба која служи за дизање сламе на стогове
врпа – опћи појам за хрпу, у овом случају за хрпу пшенице или осталих житарица

вршидба – чишћење пшенице од пљеве на гувну уз помоћ вјетра и коња, који су завезани за стожину
вршити – чистити пшеницу од пљеве на гувну уз помоћ вјетра и коња, који су завезани за стожину

III.4. Кукуруз

Уз пшеницу кукуруз је једна од важнијих житарица, коју су сијали Чишћани Мали. Од плодова кукуруза мљело се брашно од којег се кувало *пулу* или се пекло *прешку*. Такође је зрно кукуруза служило за исхрану стоке. Данас се такође понеки од становника баве узгојем кукуруза.

III.4.1. Послови везани за узгој и уздржавање кукуруза

Куруз такође се мекоти у љетном периоду претходне године. Направе су мање-више исте за сјетву кукуруза, као и за пшеницу.

Након *мекоте* у претходној години, кукуруз се сије почетком априла. *Кући* вуку плуг, а особа иде за плугом и сије кукуруз.

Након једног мјесеца кукуруз се *просјеца* и окопава (у вријеме примитивног обрађивања земље). Ручно окопавање се врши *мутком* уз нормалну претходно *ђубрење*. Кукуруз се жење под крај августа са српом. Не веже се у стогове. Довозио се у запрежним колима на гувно. Мање-више сви старији, па и млађи чланови породице приступају чемушању кукуруза. Клипови кукуруза се суше од 5–10 дана на гувну. Затим се туку такође на гувну (одвајање зрнади од коруна). Исто се је вијало да би се зрно одвојило од пљеве. Крзовина се је уносила у појете или се је надјевала на стогове.

Рјечник

чемушање – одвајање клипа од чемушље
чемушља – кошуља у којој је омотан кукуруз
чемушати – одвајати клип од чемушље
клак – брашно за стоку; заједно измељена зрнад од кукуруза и коруни
клас – клас
клип – клип
корун – дио клипа кукуруза на којем се налазе зрнад
крзовина – слама од кукуруза, кукурузовина

куруз, -и – кукуруз,-и
млатац – млат са којим се туче кукурузе
мутика – мотика
окопавати – окопавати, нпр. кукурузе
пљева – прах од коруна
појете – господарске просторије у којима се држи сламу
прешка – хљеб од кукурузовог брашна
пула – кувана каша од измљевеног зрна кукуруза
стогови, стог – стог, стогови
свила – длаке кукуруза
туђи на гувну – одвајање млатом зрнади од коруна

III.5. Виноградарство

Поред узгоја житарица виноградарство је једна од најважнијих грана пољопривреде, којом се баве Чишћани Мали. Од плодова винове лозе претежно се прави вино и ракију. Понеки од њих праве такође прошек и сируп. Обично након тргања грожђа, већина становника оставља неколико *чевља* грожђа да би се осушило за прављење слатких посластица. Осушено грожђе зове се грожђице, као и у књижевном језику.

III.5.1. Садња винограда

Садња винограда је релативно дуг временски процес до почетка рада у винограду и прве бербе грожђа.

У давнија времена све до појаве трактора њиву на којој се садио виноград, прво би се копало у љетном периоду. Такво копање се зове *крчидба* (*идем крчити*). Њиву је копало већином група људи муткама дубине до 40-50 центиметара, како би се земља ослободила од *троскота* или *пирике*. У зимском периоду режу се кључице од *дивје* или *дивије лозе*. До почетка садње кључице се закопава у земљу. Саде се у временском периоду од 15.II – 15.III мјесеца. Такође се саде жиловице. Уствари то су годину дана прије посађене *кључице*. Људи вишак одбацивају, јер се кључице саде обично по двије, уколико се једна не прими остаје друга итд.

Кључице или *жилавице* се саде у алејама у размаку 1.10 м једна од друге и у редовима 1.20 м у размаку редова, то јест ред до реда. Тако се је садило док се копало мотикама. Два пута се окопава у току вегетирања.

Свако копање винограда има свој назив: копање у рано прољеће зове се *црнокоп*, копање у мају (*у петом мјесецу*) зове се *пресукивање*, а копање у половини јуна (*у половици шестоī мјесца*) зове се *младидба*.

Кључице би се *калемиле* тек након годину дана од садње, а понекад жилавица би се могла наврнути већ у првој половини јуна (*шестоī мјесеца*) исте године садње.

Заборавила сам напоменути, да приликом садње винограда уз сваку *кључицу* или *жилавицу* иде и обиљежје за обиљежење мјеста гдје се налази садница. То обиљежје се зове *пикет*.

Прије навртања морају се ставити колци око 1 м висине уз сваку садницу, како би се будућа питома лоза везала уз колац, како је не би сломио вјетар.

Приликом навртања *убиру се* питоме младе гране винове лозе. Дивља млада лоза у првој половини јуна (*шестоī мјесеца*) реже се од 10 до 20 цм висине од земље, како евентуално киша и земља не би оштетили навртке. Истовремено након косог резања дивље лозе, наноси се такођер у косо одрезана питома лоза са једним пупом. То се све скупа добро стеже са концем (*с кунцом*) намијењеним за навртање, како би навртак одмах (*одма*) на питомој лози избацио сок. То се зове *сочење навртка*. Комадић питоме лозе, која се наноси на дивљу лозу назива се *пленка*.

Млади виноград или како га и данас старији људи називају *сад*, по навртању пролистава након 15–20 дана. Потом би се виноград прскало са *īалицом* и *кречом* (пољевало са модрим каменом), наравно растопљеним у води. Прскало се је са ручном направом, која се носи на леђима и зове се *макиња*. Прска се 3–4 пута у току вегетације, наравно уз уобичајено копање винограда, чије називе сам већ навела.

У наредној години након навртања, под крај јануара (*првоī мјесеца*), виноград се обрезива *шкарама*. Затим у то време копа се ручно три пута. У почетку вегетације виноград се *пљеви*, тзн. скида се вишак младих грана, затим приступа се *пољевању* (*прскању*). Уколико има грожђа, грожђе се *сумпорава* против *проношпере* (болест која напада виноград), исто као и зашто се *пољева*.

Од садње дивље лозе до пуног рода винограда потребно је време пет година.

III.5.2. Берба грожђа и прављење вина и ракије

Претходно добро урађен виноград (данас уз примјену агротехничких средстава) по чокоту винове лозе у непрофесионалном бављењу се

виноградарством даје 2–3 кг грожђа, док у професионалном бављењу се виноградарством даје више, јер се тад другачије ради виноград.

Убрано грожђе *масти се* (гњечи се) ногама у кошу (велика дрвена посуда). У прошлим временима кош је био постављен на *маштели*. Згњечено грожђе (маст) вади се *краљечом у бадам* да се кува, тзн. да вриј̄е 10–15 дана. Потом се вино одљева у *отакач* и из *отакача* се опет *краљечом* уз помоћ *пирлице* у *бачву*. Вино је зрело за пиће тек након четири мјесеца од прељевања из *маштеле*. Од остатка *маста* или како се то зове од *дропа* пече се *ракија*. Од *дропа* добива се ракија путом дестилације у направи, која се зове *кота* (котао). Ракија се добива тако, да се *дроп* ставља у *кота*, а у самом дну котла ложи се ватра. Котао се састоји од више дијелова, чиј̄и називи су објашњени у рјечнику.

Рјечник

бабић – врста црног грожђа
бачва – буре у којем се држи вино за пиће
бадам – велика дрвена посуда у којој вриј̄е (кува) маст, након маштења
бирати – кидати запераке, који ничу из младих пупова винове лозе
булете – болест која напада виноград
цјев – дио котла који води из котла према чабру, тзн. котао је спојен уз помоћ цијеви са чобром и служи за дестилацију приликом печења ракије
црнокоп – прољетно орање винограда
чевља – огранак грожђа
чобар – дио котла, који је напуњен хладном водом, док се пече ракија
чокот – пањ
дебит – врста бијелог грожђа
дивја лоза – дивља лоза
дроп – остатак од куваног маста и смјеса од које се пече ракија в. IV.3. Свињарство (Рјечник)
дуге – дрвене даске од којих се састоји бачва
дуговез – вино бијеле сорте
галца – манган (модри камен), којим се прска виноград због заштите од болести, које нападају виноград
гњечти – гњечити, газити, нпр. грожђе
грожђе – грожђе
калемити – навртати кључице на питому лозу (или навртати воће)
каменца – велики бетонски резервоар за кување грожђа

канела – чесма од бачве
канта – посуда у коју се улијева испечену ракију и смјештена је испод чабра
кључица – гране од дивље лозе, које се прво режу и потом саде
колци – дрвени колци, по којима се пење винова лоза
кош – дрвена посуда у којој се гњечи грожђе
кота – котао
крчидба (идем крчити) – припрема земље за садњу младог винограда под крај љета
краљеча (видрица) – дрвена посуда која садржава до 5–6 литара, нпр. вина и може служити за вађење маста или прељевање вина
куноба – коноба у којој се држи вино у бачвама итд.
кувати грожђе – кувати вино након гажења
ласин – врста црног грожђа; помало изумрела сорта
локати – пити много вина
мајкача – шаљив израз за вино
макиња – лимена посуда са прскалицом, која се носи на леђима и служи за пољевање винограда или воћа; (садржи од 10–15 литара)
мараштина – врста бијелог грожђа или вина
мартикула – једна од најчешћих сорти дивље лозе у Далмацији
маст – убрано грожђе за вино, које се гњечи
мастити – газити грожђе за вино ногама
маштела – дрвена посуда у коју се прељева вино након маштења
младидба – орање винограда под крај јуна
налокати се са мајкачом – опити се вином
наривати се – опити се вином
насркати се – опити се вином
нашишати се – опити се вином
навртање – навртање винограда или уопште воћа
наврци (навртке) – наврци
нуж за навртање – нож за навртање
обручи – жељезни дијелови бачве уз помоћ којих је бачва учвршћена
облејати се – опити се вином
отакач – велика дрвена посуда у коју се прељева вино након такозваног кувања
прељевати – прељевање вина из бачве у маштелу
пикета – дрвце за обиљежавање мјеста на којем је усађена лоза
пирика – коров
питома лоза – питома лоза
пленка – питома лоза, која се наноси на дивљу лозу прије навртања

пљесн – болест која напада виноград (такође и пршут или сир)
пољевати – полијевати виноград
постоље – дио котла или мјесто у котлу у којем се ложи ватру за печење ракије
прељевање – прелијевање вина у бачву
пресукивање – орање винограда у мају
проношпера – болест која напада виноград
прскати – прскати виноград
пуп – пуп
сад – млади виноград
садница – садница
сркати – пити много вина
сумпоравати – прашење винограда сумпором
шкаре – шкаре, које служе за тргање итд.
таји бачва – појам који се употребљава кад вино излази кроз дуге од бачве
тапун – горњи чеп од бачве
трбљан – вино бијеле лозе
троскот – коров
вино – вино
заперак – гранчице, које ничу из младих пупова винове лозе и њих се у јуну бира
жилавице – в. кључице

III.6. Вртларство

У овом пункту је сажет текст на тему вртларства, који је испричала моја бака Марта Лалић народним говором села Чиста Мала крајем априла 2003. године.

Вртларство је једна од додатних грана пољопривреде, којом се претежно баве жене, а уз то им помагају мушкарци. Вртлове се уздржава поред или око куће, мада су за њега направљене посебне ограде. Најчешћа површина, које сијају Чишћани Мали то су: *боб, важол, купус, зеље, бижи, итд*.

Текст I

"У првом мјесецу нема ниш зем боба и бижа. Немере се ни салата ни зеље. После тек. Врта се може и сад копати, ал не вреди копати на празно. Јер не вреди копати јер пљеска киша и то ништа не вреди унда треба копати на

нуво. Није тврдо да се треба копати једино мужеш мало боба бацти. Сада није за ништа неї за боб. Од по вељаче и у трећом мјесецу муш посадти све: пролетну капулу, лук и тако. Сјеме мужеш купти, муреш и своје ако се уваши од салате и шпањака, који су добри. Салата иде їоре їрана се расцвјетава. Сазри онда се бере. Блитву унда обљуштрим и бацам по вртлу кад сјеме сазрије. Од купуса пукне їлавица иде їоре у висину и расцвјета. Муке је уваши своје сјеме и имаши своје, а не куповаши. Блитва кад ниче и кад није пала киша свріне. Од пола трећої мјесеца сади се кумїер. То иде од времена, али неваља ни пуно рано. Све зависи од времена. Имала би по цјелу зиму кумїера. Највише сам ја са мушком садила. Код Каменица најприје нађерам ђубра на маїарцу, узмем мушку, кумїер и ај. Све зависи од пролећа, ако је љепо мужеш їа садти одма првоїа. Узмем мушку и копам редове. Најприје први ред, ставим ђубар, па кумїере и заїрнем. Онда копам друїи ред заїрнем трећи. Боб је отпоран од зиме. Од светої Николе до Божића би посијали боб у Јањушама плуїом на вола. Брала би їа о светої Ђурђа, први врут, река би народ. Брали би їа одма кад стврдне зрно се. Кували би їа са пршутом и сланином. Боб не ваља без мрса. Ош добро зачинти, шта ко има. Бижи би се мало касније брали. Зато што су слаби од зиме. Боб који їа саде тек у шест нећеља почиње ницаши. Тек у трећеї мјесеца иде вани. У друїом мјесецу неће добро никнти. И тако ранко муја. То т је то."

Испричала: Марта Лалић

Рјечник

боб – боб
бижи – махуне
блитва – дивљо зеље за стоку
главица – главчица, нпр. купуса, лука итд.
јари гра – врста граха, боје бијеле каве
капула – црни лук
каривола – ручна кола, која служе за вишенамјенску употребу; у овом случају навози се у њима земљу или гнојиво за садњу поврћа у врту
косице – зелени пасуљ
кукумар – краставац
кумпјер – кромпир
кумурач – зељаста и једногодишња биљка, која служи за људску исхрану, нпр. од које се кува супа са свињским месом и бобом
купус – купус

леће – врста плоснатог граха, црне боје
љутка – врста црног лука, љутог окуса
лук – бијели лук
нађерати ђубар – довести гнојиво у ручним колима за сијање поврћа
ницати – нићи
никнти – никнути
петрусман – першун
помидора – парадајз
посијати – посијати
први врут – прво брање поврћа
радићи – дивља салата, која служи за људску исхрану
ред – ред поврћа у башти
салата – зелена салата
селен – селен
сјеме – сјеме
слани гра – врста граха
сљуштрити – огулити поврће
свргнити се (свргне се) – осушити се
шпањак – шпањак
шпарога – шпараг
уватити сјеме – ухватити сјеме од поврћа
важол – пасуљ
врта – врт, башта
врут – прво брање поврћа
загрнти – засипати земљу након садње поврћа (такође се говори, кад се човјек покрива, нпр. јакном док киша пада)
зеље – општи назив за зељасте биљке, које служе за исхрану, нпр. шпањак

III.7. Воћарство

Овај пункт сам сама саставила уз малу помоћ мога оца Николе Лалића. Садржи он рјечник назива за воће, које успијева у Чистој Малој и уопште у томе дијелу Далмације. Најпопуларније воће, које се употребљава у Чистој Малој у исхрани то су: *бајами, смукве, мурве, коштелићи, купине, ораси, шипци, дуње, маслине* (књижевни називи за те врсте воћа наведени су у рјечнику). Претежно то воће, које сам навела сади сваки господар куће, док дивље воће, као на примјер оскоруше и дрењине успијевају у кршу (красу). Коштелић такође служи и за лад (хлад) у врућим љетним данима, док се пополдне одмара. Остала воћа или мање успјевају или их нико не

узгаја. Воћа која не узгајају Чишћани Мали због временских непогода или земље су: банане, наранџе, мандарине, рогачи итд.

Рјечник

бајами – бадеми
банане – банане
баракокула – баракокула
чантрун – лубеница
дивљо (дивијо) воће – дивље воће
дрењине – врста дивљег воћа, црвених бобица, које расте у грмљу
дуње – дуње
мурве – мурве
јагоде – јагоде
коштелић – кошћела
коштелићи – плодови кошћеле
крушке – крушке
купине – дивље јагоде
лимун – лимун
малине – малине
маслине – маслине
наранче – наранџе
орас – орах
оскоруше – дивље крушке
рогачи – рогачи
смукве – смокве
шипак – гранат
шљиве – шљиве
трешње – трешње
вишње – вишње
воће – воће
воћке – бресквe

IV. СТОЧАРСТВО

IV.1. Кратки увод у поглавље

У овом поглављу дипломског рада сажето је 110 израза из чишћанског народног говора везаних за сточарство. Захваљујући помоћи мога оца Николе Лалића и баке Марте Лалић, чије сам податке навела у трећем дијелу рада, успјело ми је сакупити толико ријечи. Такође, ту је сажето и моје властито знање везано за тај народни говор, који употребљавам у свакодневном језику, док боравим у Чистој Малој.

Поред пољопривреде сточарство је такође једна од најважнијих дјелатности, којом се баве Чишћани Мали. Најчешће врсте домаћих животиња које уздржавају Чишћани Мали су: козе, овце, свиње, перад (*ћуке и кокоши*) итд. У давнија времена уздржавало се још волове, краве и магарад.

IV.2. Бикарство

У овоме дијелу поглавља уврстила сам такође текст на народном говору села Чиста Мала на тему бикарства, који је испричала моја бака Марта Лалић.

Уз помоћ волова и коња вукло се карове и плугове. Телад се држало због продаје меса, тј. телетине и због зараде новца. Крава је давала млијеко. Уз помоћ магаради носило се дрвно из краса или воду са бунара.

Текст II

"Нисмо никад бикарли ћеле старо четри мјесеца, неї би їа їродали. Држали би краву док је јака и оставли би їомладак и узїоји се ћеле или ћелица, а крава кад буде стара, їродали би је. Код друїої би је водли код вола, због оїлодње. Вола би држали у штали. Ранли би їа из јасла, їунли у їашу. Ујућро залада ишћерају се на їашу у оїраду у Јањуше, код Каменица, у њиве їосље жећве. Појли би їа на корћу, налије се воде. На їојило водили би їа и на локву оїрије. Посље се наїунла земље и нико није ћио очисћићи је и вода је скрос несћала.

На воловма се радло у їољу. Орали смо, довозли смо и шенцу, жићо, курузе, довозли смо и дрва. Ишло се и у виноїрад. Возла се на волима и вода. На коњима се врло жићо, шенца. Кад би у коїа било коња звало се за врћи.

Волма не. Врло се на ӣувну. И вило. Вршај се да се боље сашере. Свак је радјо. Шчисши се на врӣу, унда се вије и кад се извије носи се кући. Кад сам ја дошла у Чисшу Малу, били су само воли, а шамо ђе сам рођена у Смрдељима били су кући.

О ӣрије су се држала и маӣарад. Ш њима ӣунли смо воду и дрва. Траву идеш чуӣаши, ӣуниш на маӣарцу кући. Маӣарад су јела шраву. Лозу су ӣризли"

Испричала: Марта Лалић

Рјечник

балега – измет од бика и коња
бак – бик
бик – бик
бичина – велики бик или у разговорном језику такође се говори бичина за јаку особу мушког спола
бикарити теле – продавати телетину
ђетална – дјетелина, која служи за исхрану стоке
јара – просторија у којој пребивају козе, овце, коњи или краве
јасле – јасле
јунац – теле
јуница – телица
кравља балега – измет од краве
кркална – измет од магаради
кућ – коњ
локва – бара, мочвара, која служи за појење стоке
магаре – магарац
магарад – магарад
парипче – ждријебе
пастух – коњ који није ушкопљен
помладак – телад
слама – слама на којој спава стока
сивоња – бик или во сиве боје
сивуља – крава сиве боје
сјено – сијено, којим се храни стока
штала – просторија у којој пребива крава, бик или коњ, а такође козе или овце; служи такође као мјесто у којем се држи сламу или сијено
теле – теле
телетна – телетина

улац – вол или прасе, које није ушкопљено
во, вол – во
воловна – воловина

IV.3. Свињарство

Овај дио поглавља садржи такође два текста. Први је написан књижевним језиком уз употребу ријечи на чишћанском говору, а други је испричала моја бака Марта Лалић.

IV.3.1. Клање прасади и сушење меса

Предмети за клање прасади то су: ножеви и *брузин* за гријање воде. За клање прасади (свиња) *учествује 3–4 човјека*. Свињу се обрљужа ножевима претходно поливеним врућом водом. *Обрљужану* свињу (или како се то у Далмацији каже "*посјек*") стручан или приучен човјек *пастрови* и вади *дроп*. Потом се пере водом и расјеца на позиције меса: пршут, панцету, ребра, печенице итд. Обично жене перу *дроп* и како то бива други дан надјевају *бабе* (од крви, меса и ситних комадића масног ткива), ђевенице од претежно месних комадића обрађених позиција меса. Позицијски обрађено месо се ставља у сол на око осам дана, затим се ставља на дим у кужинцама или како се то каже у унутрашњости Хрватске "*пушнице*". Пршути остају у соли 15 дана затим се стављају у тзв. пиз и на пршут се обично ставља тешки предмет, као нпр. камење. У пизу се држе 8 дана, затим се стављају на дим, да се суше отприлике 1–1,5 мјесец заједно са осталим месом. Направе на које се ставља месо да се суши зову се куке. Интересантно је да нема разлике у називу кука, које су направљене од метала и дрвета, иако се међусобно битно разликују.

Тог истог дана навече, кад се *кољу прасад*, код господара се сакупљају сусједи, пријатељи и родбина, да би прославили и појели мало свињског меса. Претежно се тад пече *ћипарца на граделама*. Такође се пије младо вино и пјева се до касних сати.

Текст III

"Месо би отприје сушли у кужинци, јер отприје није било фрижидера ни струје.

Прасад ко не коти, купи једно двоје. Кад дође зима туку се у дванајстом мјесецу. Најпрво се скину пршути, остали дјелови се расјеку на велке кумаде: пршути, печенце, сланина, панцета, ребра, оглавина. Праве се и ђевенце.

Расјечени дјелови се стављају у со. Мрс стоји обично осам дана. Пршути се међу у пиз и стоје дуже. Окрајци и крто месо се изрежу на ситно. Гура се у црева. Бабе се праве од крви. У бабе се стављају окрајци од масноће, курузово брашно и то се измјеша и ставља у црево. Маст се прави од сала и дебеле сланине и топе се у лунцу. Радли би то у кужинци и на шпорету. Изљева се у лунце. Процјеђена чува се у куноби на ладном. Месо које се сушло у ватренцама, осушено скине се и држи се у кунобама."

Испричала: Марта Лалић

Рјечник

бабе – куленице, крвавице, које се праве од свињског меса и од кукурузовог брашна
ћапати – дрско узети; у разговорном језику та ријеч користи се кад свиње једу или кад неко нешто узима дрско
дивјо (дивијо) прасе – вепар
дроп – утроба прасета или уопште животиња; користи се такође, као израз за остатке грожђа од којег се пече ракија, а такође као израз за људски стомак
ђевенце – свињске кобасице
ђигарца – џигерица
граделе – градела на којој се пече свињске месо или риба
козлац – врста дивљег зеља, које служи за исхрану свиња
крмача – свиња, која се коти
крме – општи израз за свињу
крто месо – чисто месо
куленце – куленице в. бабе
обрљужати – очистити заклано прасе од длаке (струње)
оглавина – оглавина
окрајци – окрајци меса

панцета – панцета
пастровити – раскомадати прасе
печенце – печенице
пиз – посао који се обавља прије сушења пршута на ватри, тзн. притискање пршута теретом
посјек – одгојено прасе спремно за клање
прасца – свиња (женка)
прасетна – свињетина
прасе – свиња (мужјак)
приторак – двориште за свиње
пршут – пршут
ребра – ребра
струња – свињска длака
струњари – купци, који откупљују свињску длаку (струњу) за прављење четака

IV.4. Перадарство

У овоме дијелу поглавља такођер сам уврстила краћи текст на народном говору села Чиста Мала везан за перадарство или такорећи неколико реченица, које ми је испричала моја бака Марта Лалић.

Понеке од ријечи тог говора у овом дијелу поглавља сазнала сам од мога оца Николе Лалића, који је са великом прецизношћу изговарао ријечи наведене у рјечнику везаним за перадарство.

Текст IV

"Са тукама треба бити тукац. Тука пронесе јаја. Кад се тука разљеже насади се. Туке се већином насаде у пролеће. Кокоши се вавје легу. Држе се у свињцу. Ора би ћапа туче, пиле."

Испричала: Марта Лалић

Рјечник

гуске – гуске
кокоши – кокошке
концентрат – брашно од сунцокрета, дјетелине, соје и репе, које служи за исхрану перади
кукушињац – кокошињац
мекиње – остатак од брашна житарица, који служи за исхрану перади и свиња
патке – патке
пиле – пиле
пилћи – пилићи
пилад – пилад
пјевац – пијетао
свињац – свињац или кокошињац
туче – мало ћурче
тука – ћурка
тукац – ћуран

IV.5. Козарство и овчарство

Овај дио поглавља садржи такође текст испричан народним говором села Чиста Мала. Везан је он за козарство и овчарство, као једна од најважнијих грана сточарства у Чистој Малој. Такође га је испричала моја бака Марта Лалић.

Рјечник сам саставила уз помоћ Чишћанке Јелене Лалић–Скочић, Чишћана Љубе Лалића, пок. Марка Лалића, баке Марте Лалић и оца Николе Лалића.

Текст V

"То се све ӣунло у ӣашу. А зими би се и њима давало јести у шӣали. Кад би ӣрошла зима све се ӣуни у крш. Почму се јањӣи и козӣи у ӣрећом мјесецу. Кад се изӣоје нешӣо се ӣрода, нешӣо се осӣави за себе. Док су нејаки нелуче се, кад ојачају унда се луче. Буде им једно мјесец дана. Овце и козе се оћерају у крш. Јањце би олучили ујуӣро залада и оћерају се у Јањуше, ће има боље ӣраве и лишћа. Да се боље ӣоје.

Кад би коза слумла нуīу у кршу међу литцама, оставли би је код куће док не зарасте. Ако би змија уīризла неку овцу ил козу уво се запали на време, избоцка се и ништа јој не буде. А вако крепане. Вукови би упадали у стада. Нама није никад."

Испричала: Марта Лалић

Фото: Олга Лалић

Рјечник

акање – вабити овце
блејање – одјек овце
благо – стадо
блажије – туђе стадо оваца
брабуњци – измет од коза или од оваца
чобан – пастир
ћерати – тјерати, нпр. козе у крас због исхране
гунти – гонити стадо у крас због исхране, такође служи као израз за гоњење човјека
јалов – ушкопљен ован или прасац
јањетина – јагњетина
јање – младо јагње
јањти се – јагњити се
јарић – мало јаре

јарити се – јарити се
корто – корито из којег пије стадо и остале животиње
козе – козе
козти се – козити се
крепати – угинути
крш – крас, гдје се тјера козе или овце ради исхране
лучти – одвајати јањад или јарад од коза или оваца
мекање – одјек козе
мусти – мусти
ограде – њиве, ограда, гдје се тјера стоку због исхране
получти – одвојити јањад или јарад од коза или оваца
праз – ован, који није ушкопљен
ремуд – стока мјешаног спола
рогуља – овца или коза са роговима
сјенца – љетна ограда за овце
стрићи овце – шишати овце
ујаловљен – ушкопљен ован или прасац
звуно – звоно које је завезано око врата коза и оваца, такођер је то општи назив за звоно

V. КУЋА И ПОКУЋСТВО

У овом поглављу сажето је 113 израза из чишћанског народног говора везаних за кућу и покућство. У дијелу увод у домаћинство у давним временима сажете су ријечи на народном говору, које су у појединим поглављима објашњене. Ово поглавље настало је захваљујући мојој мајци Халини Лалић рођ. 1957. године (пок. Właduslawa), која је народности Пољске и станује у Чистој Малој од 1977. године и ефикасно се користи тим говором у свакодневном животу, баки Марти Лалић, оцу Николи Лалићу, а такођер сажето је моје властито знање.

V.1. Увод у домаћинство у давним временима

Након насељења на данашњи териториј села Чиста Мала, досељеници су градили куће, чији зидови су били направљени од камена и глине, а кров од *верижњача, тр̄ните, циг̄ле оп̄еке или камених п̄лоча*. Те мале куће звале су се *кужинце* или *ватренице*. Понеке од њих су сачуване до данашњег дана.

Данас се у њима суши свињско месо или се пече *"крув испод пеке"*,

а на Божић се у њима пали Бадњак. Такође у време зимског периода, на ватри изнад које се суши месо, пече се суви свињски *дроп* и *ђевеници*.

У њима се некад (све до 70-тих година), како то народ каже *"спавало и јело"*. Кужинца се састојала од једне просторије у којој је био смјештен кревет и остали неопходан намјештај за живот. На средини кужинце налазило се огњиште, на којем се кувало јело, пекло, *вриало, пекло крув* или искувавало одјећу. Изнад огњишта су висиле *вериге* свезане за *верижњачу*. За вериге се качило *брузин* у којем се искувавало одјећу или тамбуђ у којем се кувало јело.

Да би себи олакшале прање робе, у време док још није било веш машина, домаћице су на огњиште стављале *троноге* на којима је стајао *тамбуђ*, у којем се искувавало доњи веш.

Такође се на огњишту пекло *крув испод пеке*. *Крув* се пекло на такав начин, да су на огњишту домаћице распламсавале ватру од грана дрвећа, које су доносиле *у нарамку из крша*. Након изгорјеле ватре остајао је жар, који се одгртавало *машом* наоколо огњишта. На врућe огњиште стављало се *крув*, тзн. *тијесто за крув* и покривало га се пеком.

Пеку би се загртавало жаром, такође уз помоћ маше. Крув би се на тај начин пекао око сат времена.

Уз огњиште се такође пјевало народне пјесме или су жене плеле *ђемпере* и *калце*.

Фото. Kamil Krowicki

Рјечник везан за намјештај

армар – ормар
банак – дрвена клупа
гриље – капак на прозору
кауч – канабе
креденца – креденц
ладца – фиока, ладица
кајин – лавор
кука – дрвена или метална направа на којој се суши месо
маша – жељезна шипка са малом жељезном лопатицом, која служи за згртавање смета, тј. жара
пека – метална направа за печење хљеба
периља – даска за рибање одјеће
полца – полица
полегушица – ниска кућа
пунистро – прозорчић у кужинци или ватреници
радни сто – радни сто
радјо – радио
столац – мала дрвена направа за сједење
судопер – направа за прање посуђа
столца – столица
шкабелинић – ладица
шкуре – старински капак на прозору, направљен од дасака
шпакер – шпорет на дрва
шпорет – шпакер на дрва
штедњак – шпорет на струју или плин
штрамац – душек, мадрац
троноге – жељезна, округла направа у облику столичице (са три ногице), која стоји на огњишту, а на њој стоји брузин у којем се у давна времена искувавало постељину и доњи веш или је такођер стајао тамбуђ у којем се кувало јело
вериге – ланац на којем је висио (изнад огњишта) брузин или тамбуђ
верижњача – дрвена греда у кужинци

Рјечник везан за покућство:

брушкин – четка за рибање
брузинић – мала посуда за кување јела
бокал – стаклена посуда (слична флаши) за вино
букара – дрвена посуда из које се пије вино
брузин – метална посуда за искувавање одјеће
боца – флаша
ћуп – ћуп
ћикара – лимена шоља
кацивола – лимена кутлача
канта за заљевање, канта за гориво, канта за робу – канта за прскање, канистар,
канта за прање одјеће
котрљак – постава за стављање лонца на главу у којем се носило јело радницима (тежацима) у поље
кушин – сједалица, јастук
кутја – кутија
лунац – посуда направљена од печене глине за ношење јела радницима у поље
лунчић – лончић
нуж – нож
пићуна – лимена посуда за пиће
пињур – виљушка
пијат – тањир
пијатић – тањирић
пракљача – дрвена направа с којом се лупало по одјећи, да би се одјећа што прије исцједила
суђе – посуђе
шољца – шољица
тећа – здјела за кување
тећица – мала здјела за кување
тепсја – тепсија
тамбуђ – лимена посуда за кување јела
тава – тигањ
видра – дрвена посуда за прање робе; данас изграђена од пластике
зјела – чинија
зјелца – мала чинија
жлица – кашика

Рјечник везан за одјећу, обућу и постељину:

блатарце – гумене женске ципеле
дека – ћебе
ђемпер – џемпер
гаће – панталоне
гаћце – гаћице
гумаши – гумена обућа направљена ручним радом
јурган – јорган
ланцун – плахта
калце – чарапе
кожун – прслук, јелек
котул – сукња
кошља – кошуља
крвата – кравата
муданте – мушке унутрашње дуге или кратке гаће
натикаче – гумене папуче
опанци – народна обућа од овчије коже
пиђама – пицама, ноћна кошуља
патке – патике
поглавач – јастук
прслук – грудњак
пуљка – дугме
спаваћца – пицама, ноћна кошуља
шкашела – џеп
шлапе – гумене папуче
травежа – кецеља
трике – сандале ручне творевине, направљене од коже и гуме
трумбе – гумене чизме
вешта – хаљина
вуштан – претежно црна или тамно плава сукња за старије жене
вјенчанца – вјенчаница

Рјечник везан за остале кућне потрепштине:

бибер – папар
бокун крува – комад хљеба
бунбун – бомбон
чокулада – чоколада
фритуле – постни уштипци
крув – хљеб
кумад крува – комад хљеба
манистра – тјестенина
мљеко – млијеко
пашта – тјестенина
скута – течност, која се добива процесом кисељења млијека
со – сол
штруца крува – векна хљеба
прашак за суђе – текућина за посуђе
рана – храна
варенка – млијеко
вета крува – фета хљеба
вригати – пећи у тигњу

VI. ГРАЂЕВИНАРСТВО

У овом кратком поглављу уврштено је 57 израза везаних за грађевинарство, којим се у посљедње време баве многи становници Чисте Мале, јер након ратних разарања куће у Чистој Малој се обнављају. У време радова на кућама Чисте Мале, успјело ми је сакупити толико ријечи, које сам саслушала и записала од мога оца Николе Лалића, који је по занимању грђевински пословођа. Ово поглавље садржи ријечи, које се употребљавају у грађевинарству у селу Чиста Мала. Није он подијељен на дијелове, него садржи један рјечник, који садржи претежно одређенице за предмете употребљаване у грађевинарству.

Рјечник везан за грађевинарство:

блок, -ови – блок, -ови
цигла – цигла (кровна или за зидање)
ћускија – ћускија
даска – даска
дробилца – механичка направа за дробљење камена (мрвилица)
фангла – алатка за бацање шприца или за прскање бетона послије израђивања зидова
фогла – алатка која служи за завршне радове на зидовима
фратун – алатка за изравњавање друге жбуке
глетер – изравњавање зидова након зидарских радова
грабље – грабље
грабљице – грабљице
греда – греда
јапно – смјеса од измјешаног цемента са водом, пржном или кречом
каривола – ручно возило
клачина – озидана јама са каменом, дубока 2, 3 метра и служи за паљење креча
клак – -II-
клупчица – завршетак зида испод прозора
кљешта – клијешта
креч – вапно
кућца за хидрафун – кућица за хидрафон
лашун – алатка која служи за копање
летве – даске, које служе за вишенамјенске употребе у грађевинарству
ливер – предмет, који служи за вертикално и хоризонтално поравнавање у грађевинарству
лопата – лопата
малтер – смјеса од пијеска, цемента и воде или само јапно
мистрија – жлица за жбукање
мјешалца – механичка направа за мјешање бетона
мрвилица – механичка направа за дробљење камена в.дробилца
мурали – дебеле даске за кровне конструкције или за прегради стамбених објеката
огреда – ограда
олуци – цјеви за воду (свод са крова)
парапет – зид испод прозора
пињел – у сематичком смислу тај назив има два значења, за алатку за прскање зидова и за алатку за фарбање зидова

плочце – плочице
пљесак – пијесак
прељ – греда
пржна – грубо мљевен пијесак за бетонирање
рогови – завршетак носиве греде кровне конструкције
салица – бетонска површина испред куће
сић – канта за вађење воде из густерне, а такође служи за вишенамјенску употребу у грађевинарству, нпр. за ношење бетона, док у сточарству служи за појење стоке
сигањ – -II-
скела – скела
сљеме – завршетак крова
стиропол – стиропол
столице – служе за дизање рогова
шкале – лијество
шкаља – дробљени камен за бетон
шкрипац – стиропол
шљунак – крупни пијесак
шпатла – алатка, која служи за глетовање унутрашњих и вањских зидова
трнита – служи за покривање свињца и штале
тараца – веранда или мјесто гдје још нема крова
веранде – ограда (метална или дрвена) на балкону или степеницама
висак – направа, која служи за вертикалну израду зидова
вјенчанца – греде које леже испод рогова на завршним зидовима
жбукање – израђивање зидова

VII. СНАБДЈЕВАЊЕ ДРЕВНОМ И ВОДОМ У ДАВНА ВРЕМЕНА И ДАНАС

Ово поглавље је доста кратко и садржи 36 израза везаних за снабдјевање са древном и водом у чишћанском народном говору. У њему су садржана два текста на чишћанском народном говору, који је испричала моја бака Марта Лалић. Текстови су јако интересантни, јер говоре о снабдјевању древном и водом у давна времена. Данас се Чишћани Мали снабдјевају водом уз помоћ цистерне у којој њихови власници довозе наручену воду за коју се плаћа. Ту воду се улијева у резервоар за воду звани густерна, из које се црпи воду уз помоћ чесме или се вади сигњом. Док дрвима се снабдјевају, довозећи дрва у кариволама из оближњег краса, јер из гаја се не довози,

зато што постоји опасност, да су на том дијелу могућа минска поља. Такође се дрва купује из других жупанија, гдје је деведесетих година пријетила мања ратна опасност.

Текст VI

"У сјечњу сад би се сјекле сјече. И у вељачи. У трећом мјесецу настају топли дани, гора пупа. Сјече су се сјекле у гају. Душан је био луґар. После њеґа Вукашин. Луґар је био док није почо рат (до 1991. ґ.).

Кад би се сјеча сјекла луґар нареди и подјели дионице. Није се пуно плаћало. То је државно, није сељачко. Кад би луґар уважо, а није се питало, луґар би према то шумарији. Казне.

Сикером се сјекло, косјерачом се поткресавало. Сјече се купи. Штива се на једно мјесто. Објави се оґлас.

Дрва су се возла у колма, каровима, на воловма, коњима. После су били трактори.

Кад се сјеча посјече, брани се од коза, да не би ґризле младице. Отприје су жене носле дрва у бременима. Колко сам бремена пренела. Кад сам била цура то би било руґо не дуњети кући бреме дрва од оваца.

Ужа су се плела од вуне у пет струка или куноп. Дрва слажеш на куноп у бреме у два струка и упртиш се. Руке се повуку испод купа и ставе се на леђа."

Испричала: Марта Лалић

Рјечник везан за снабдјевање древном:

бремен – нарамак дрва, који су носиле чобанице на леђима док су се враћале из краса, гонећи стадо након паше
брестић – брест
чесмика – чесмика
дионица – купљен терен шуме за сјечу
гај – гај
грабић – граб
јасенић – јасен
косјерача – предмет за кресање дрвећа за гријање
крш – крас
куноп – коноп, који се прави од конопље

лугар – чувар шума
нарамак – нарамак дрва
пупати – (гора пупа), пупати
поткресати – обрезати, подрезати дрво за гријање
раст – храст
сикира – сјекира
сјећи – сјећи
сјеча – сјеча
смрека – смреч
штивати (штива се) – стављање дрва у време сјече на једну хрпу
шумарија – шумарија
траварина – наплата за сијечу дрва
уже – уже, које се прави од вуне и служи за везање дрва, које се носи у нарамку из краса
зеленика – зеленика

Текст VII

"Вучју нат̄овариш на маг̄аре ил на се. Ја сам п̄реко јаруг̄е ишла на бунар лађевачки, п̄а на сељачки бунар. Ишло се и на велим. То т̄ је ранко муја извор воде у нашом п̄ољу."

Испричала: Марта Лалић

Рјечник везан за снадбјевање водом:

бунар – бунар
цистерна – цистерна
чесма – славина
густерна – укопани резервар за питку воду
јаруга – јаруга
камена плоча – камена плоча на коју се стављају вучије
рјека – ријека
шпиња – славина
врело – извор
вучије – двије дрвене посуде у којима се у давна времена носило (вукло) воду са бунара на магарцу
водница – бетонска плоча на којој су стајале вучије у кужинци

VIII. ТКАЊЕ И ПЛЕТЕЊЕ

Ово поглавље је постало захваљујући мојој баки Марти Лалић, која је уложила труд, да у овом дипломском раду постане текст на народном говору села Чиста Мала и рјечник на тему ткања и плетења. Садржи он 22 израза.

VIII.1. Увод у ткање и плетење

Од давних времена и све до 80-тих година XX вијека, многе Чишћанске домаћице су у слободно време правиле вуну, преле и плеле. То је било њихово успутно занимање.

Да би се направило вуну, као и за све остало, потребан је материјал. Вуну би се правило од овчијег руна. У првим данима мјесеца маја, тзн. око Св. Ђурђа, овце се *стриже*. Вуну се прво треба зашјенити у кужинци у врелој води, или ако је вода топла у *јаруīи* и није још пресушила, онда се носи вуну на *јаруīу* прати. У случају, ако би вода пресушила, вуну се носило на Гаврино врело или на Ливадице. Свако *зеро* вуне се развлачило и стављало на камену плочу, да би се вуна осушила.

Кад би се вуна осушила, њу се стављало лијевом руком на *īарīаше*, а десном би се потезало у *куђељe*. На око би се мјерило, колико се куђеље може смјестити на *īрешлицу*, а након мјерења, прави се другу *изīарīашану куђељу*.

Након *īарīашења*, *куђељу* се стављало на *īрешлицу* и омотавало око *врīена*.

Меканом вуном се плело *калце, ђемīере, терлуке* или *сарвеīе*. Нпр. за један пар *калаца* потребна су два вртена *īређе*. Лошијом вуном се ткало *биљце* и *кабане*. Њих се ткало на *тари*.

На тари се пребацивало *нити* (*кунац*) преко *врāтила*, а *брдом* се лупало, да би се добио *оснūтак*.

Уз *биљце* прело се још и тепихе или нешто томе слично.

У време ношења вуне на *јаруīу* и *īарīашења*, младе и старије мјештанке су се скупљале у групама и ишле су, да обаве дани посао или разоноду. Уз то су пјевале народне пјесме. Такођер и у време плетења у вечерњим сатима.

Текст VIII

“Овце би се стриīле о Светоī Ђурђа у пеīтом мјесецу. Овце би се јањиле у друīом, трећом мјесецу. Онда се стриīу. Вуну би најīприје зашјенили код куће кад би били тоīпли дани и вода би се заīгријала у јаруīи онда би се на маīареīту нусло на јаруīу īрати. Кад би вода у јаруīи īресушила возли би на Ливаде, ел се сјећаш то т је īољана уз рјеку Гудуђу, и на Гаврино врело. Сваку зеру мураш растеīнīти рукама. Украј јаруīе на каменој īлочи. Сушли би је код куће. Најīрво се оīере и осуши се. Кад се саради īољски īосао онда се ради са вуном. Гарīаше сам дуњела са собом. Цуре би се скуīле. Пружим нуīе на врховима īрстију сīавим на īарīаше љевом руком, мећемо на īарīаше, а десном īотежем унда муīам у куђеље (чисīа ишчешљана вуна). Куђеље се не би муīле ни īребројīи. Кад би видла да је куђеља довољна за īрешлицу, онда муīам друīу куђељу. Изīарīашану.

Мекана вуна се бира за калце и ђемīере, која је лошија иде за биљце. Прво би īлела то би и радила. Куђељу сīавим на īрешлицу истежем је īомало и муīам на врīено. Ако ћеш за калце са два врīена се муīа дуīло у клуīко. Кад сам била дјеīе, узмемо једно дрво и муīамо на дрво.”

Испричала: Марта Лалић

Рјечник

биљац – дебљи испредени и длакави покривач од вуне, претежно црвене боје
брдо – стопа на тари
ђемпер – џемпер
гаргаше – направа за чешљање вуне, тзн. плосната направа од двију дасака (широке 30 цм, а дуге 40 цм), на које су убодене челичне иглице, на којима се чешљала вуна
изгаргашена – ишчешљана вуна
кабан – исткани прекривач или хаљина, коју је у давна времена носио човјек
калце – чарапе
куђеља – ишчешљана вуна
кунац – конац
корто – корито
нити – производ од пређе, тј. дебели конац
оснутак – производ, испреден на тари

прећа – вуна, коју се ставља на прешлицу и омотава око вртена, да би се добио дебели конац за плетење и предење
прешлица – дрвена алатка, која служи заједно са вртеном за прављење дебелог конца
прести – радити на вртену
тара – дрвена направа за ткање биљаца и тепиха
терлуке – кратке чарапе
ткати – радити на тари
тозле – грубе плетене ципеле испод којих је пришивена мјешина (значење те ријечи објашњено је у дијелу "Сточарство") од овце и носило их се у време пољопривредних радова
вратила – неопходан дио, који се ставља преко таре, да би се могло прести
вртено – вретено
зашјенити – очистити вуну након стрижења у врућој води

ЗАВРШЕТАК

Утицај српског и хрватског језика на говор Чисте Мале

Овај рад цјелокупно садржи 590 ријечи из чишћанског народног говора буковачке говорне групе источнохерцеговачког дијалекта, као и осам текстова у чишћанском говору.

Чишћанским говором до данашњег дана служи се старије становништво, а такође и млађе генерације у нешто мањем ступњу. Већина старијег становништва Чисте Мале није високообразована, а међу њима су и неписмени становници за које овај говор је једини начин да изразе своје потребе, док млађе генерације су завршиле основну, средњу или вишу школу, захваљујући томе су стекли високо образовање и употребљавају српски или хрватски књижевни језик. Та два књижевна језика доста утичу на њихов свакодневни говор, док с друге стране народни говор исто утиче на свакодневни говор млађих становника Чисте Мале.

У Чистој Малој српски и хрватски језици промичу се узајамно и обадва имају утицај на тај мали говор. Путеви тих двају књижевних језика се у Чистој Малој крижају. Тако да у Чистој Малој употребљавају се многе ријечи за једну ствар, предмет или појаву и на српском и на хрватском језику. А то су: *јуха*, *чорба*, као пилећа супа; па све до деведесетих година под утицајем хрватског језика за васкрс употребљавало се ријеч ускрс, мада је она и даље у употреби, а почетком деведесетих година ушла је у

употребу црквена ријеч васкрс. Било је то проузроковано падом комунизма и почетком утицаја православне цркве на живот становника. Ријечи: *сједмица, тједан; предузеће, подузеће; воз, влак; пацов, штакор; позориште, казалиште* су у употреби од давнијих времена.

Могли бисмо тако дуго упоређивати ријечи из српског и хрватског књижевног језика употребљаване у Чистој Малој.

Нажалост *"рат у Хрватској 1991-1995. утјецао је на смањење Срба у Хрватској"*[17], који употребљавају источнохерцеговачки говор. Такође и из Чисте Мале многобројни становници су се иселили. Мада су се до данашњег дана многобројна лица вратила или се полако враћају. И сви они, који су се вратили или се враћају донијели су са собом ријечи које у Чистој Малој нису биле у употреби, мада свој говор нису тако лако заборавили.

У чишћанском говору такође постоје ријечи које су узете из хрватског језика и из хрватских говора из околице Шибеника. Нажалост, тешко је упоредити све ријечи, које су узете из хрватских говора из околице Шибеника и оне се употребљавају у чишћанском говору, јер томе је узрок недостатак рјечника тих хрватских говора. Зато ћу навести неколико примјера ријечи, које се у Чистој Малој употребљавају под утицајем хрватског језика, а то су: *тава, дека, бибер, крух, ладица, фажол, уже, бокал* итд.

17 С. Лисац, Хрватска дијалектологија 1., Хрватски дијалекти и говори штокавског нарјечја и хрватски говори торлачког нарјечја, Голден-маркетинг-Техничка књига, Загреб, 2003 г., с. 98

Чишћански и буковачки говор

На основу сакупљеног материјала и знања чишћанског народног говора и рјечника, који је објављен на Веб страници www.растко.орг.уу, који су саставили Светозар Борак, Ненад Косовић и Милош В. Миланко на основу текстова Владимира Ардалића "Народни живот и обичаји" урадила сам упоредбу између буковачког и чишћанског говора.

Велику пажњу сам обратила на ријечи, које се употребљавају у буковачком говору, док у чишћанском говору гласе друкчије и разликују се од буковачког говора.

Таблица 2

Чишћански говор	Буковачки говор	Српски књижевни језик
брузин	бронзин	лонац од бронзе
вришко	брешко	свјеже
врндаљити	врндажити	бацити
голонуг	голокрак	човјек голих ногу
дођерати	доранити	дотјерати (стадо)
жандар	ђендар	жандар
зеро, зерце	зере	мало
искезити се	искежити се	насмијати се
гаћеђа	лаћеша	одрпанац
мјаукати	њаучати	мјаукати
шудар, повезача	повезача	марама
повригати	повригаљти	испржити
спрдачина	прдачина	шала
раса	роца	раса
струња	руња	длака
сјекавац	сјекац	сјекавац
суђе	судовије	посуђе
тада, унда	тадај	тада
млатац	тук	колац с којим се млати жито
мутика	ђустук	мотика
нама, одма	ума, одма	одмах
варћак	шиник	мјера за количину житарица

Између чишћанскога и буковачког говора постоји семантичка разлика у понеким ријечима. Нпр. израз *блашко* у чишћанском говору значи туђе стадо, док у буковачком само стадо. Глагол *валати* у чишћанском говору има двоструко значење, нпр. *валати* значи гатати и вјеровати, док у буковачком значи само вјеровати. И меница *карта* у чишћанском говору некад је била употребљавана умјесто израза писмо, док у буковачком говору значи она хартија или папир. Именица *маја* употребљавана је као хипокористика од мајка, док у буковачком говору значи старјешица у кући. Израз маренда у чишћанском говору употребљаван је за именицу доручак, док у буковачком говору значи ручак.

Чишћански говор и српски књижевни језик

У сљедећим реченицама наводим изразе, који постоје у чишћанском говору, док у српском књижевном језику не. Или ријечи које се семантички разликују од књижевног језика, као и ријечи сличне или у књижевном језику означавају нешто друго. А такође и ријечи које посједују фонолошке разлике.

Завршетак је постао захваљујући Рјечнику Матице српске и Матице хрватске изданог 1967 год., уз помоћ којег сам упоредила многе ријечи у таблицама, које се тичу говора и српског књижевног језика.

Ријечи које се не употребљавају у књижевном језику то су: *акс, шкурја, леґери, брокула, хускун, подґреґањ, подрепњача, праћа, стеља, шљарице, чемушање, чемушља, чемушати, пракљача, натикаче, биљац, ґарґаше, терлуке, вратила, зашјенити, штивати, појете, булете, пљесн, фанґла, фратун, клачина, клак, муроли, пржна, пунистро, шпатла, маша, троноґе, пићуна, вуштан, блатарце, краљеча, макиња, прч итд.*

У наредној таблици упоређене су ријечи, које гласе друкчије него у књижевном језику:

Таблица 3

Чишћански говор	Српски књижевни језик
кар	запрежна кола
самар	седло
ражина	слама од жита
дуњак	маестрал
гнујиво	гнојиво
кашун	сандук
мекота	љетно орање
мекотити	орати у љето
пруће	гране од врбе
снупови	снопови
шенца	пшеница
јалов	ушкопљен нпр. коњ
мутика	мотика
црнокоп	прољетно орање винограда
дивја лоза	дивља лоза
галца	манган

младидба	орање винограда поткрај јуна
пресукарање	орање винограда у мају
бижи	махуне
капула	црни лук
кукумар	краставац
кумпјер	кромпир
нађерати ђубар	посипати гнојивом
никнити	ницати
петрусман	першун
помидора	парадајз
врут	прво брање поврћа на прољеће
салата	зелена салата
шљуштрити	огулити
свргнути се	осушити се
шпарога	шпараг
важол	пасуљ
загрнти	засипати
бајами	бадеми
чантрун	лубеница
коштелић	кошћела
коштелићи	кошћеле
купине	дивље јагоде
орас	орах
смукве	смокве
шипак	гранат
воћке	брескве
балега	измет од коња и волова
бак	бик
ђетална	дјетелина
кркална	измет од магаради
куњ	коњ
штала	сјеница
улац	ушкопљена свиња
бабе	куленице
ћапати	дрско узети
дроп	утроба
ђевенце	домаће кобасице

крмача	свиња
крме	млада свиња
крто месо	свјеже месо
обрљужати	опрати
прасе	свиња
прасетина	свињетина
кокоши	кокошке
туче	ћурче
тукац	ћуре
тука	ћурка
благо	стадо
брабуњци	измет од коза и оваца
гунти	гонити
крш	крас
ограде	њиве
врело	извор
брушкин	четка за рибање
каривола	ручна кола
креч	вапно
армар	ормар
банак	клупа
гриље	капак на прозору
кауч	канабе
ладца	ладица
полца	полица
шкабелинић	ладица
шкуре	капак на прозору
штрамац	душек
брузинић	мала посуда за кување јела
брузин	посуда за кување јела
боца	флаша
ћикара	шоља
кацибола	лимена кутлача
кутја	кутија
лунац	лонац
лунчић	лончић
нуж	нож

пињур	виљушка
пијат	тањир
пијатић	тањирчић
сигањ	канта за грабљење воде
суђе	посуђе
шољица	шољица
теча	здјела за кување
тамбућ	велики лонац за искувавање одјеће
тава	тигањ
зјела	чинија
зјелца	мала чинија
дека	ћебе
жлица	кашика
ђемпер	џемпер
гаће	панталоне
гаћце	гаћице
ланцун	чаршав
калце	чарапе
кожун	прслук, јелек
кошља	кошуља
крвата	кравата
пиђама	пиџама
патке	патике
поглавач	јастук
прслук	грудњак
пуљка	дугме
спаваћца	спаваћица
травежа	кецеља
трике	гумене или од коже сандале
трумбе	гумене чизме
вешта	хаљина
вјенчанца	вјенчаница
бибер	папар
бунбун	бонбон
крув	хљеб
кумад	комад
манистра	тјестенина

паштa	тјестенина
скута	кисело млијеко
прашак за суђе	текућина за посуђе
лугар	чувар шума
уже	коноп
шкурје	бич
куруз	кукуруз
троскот	коров
плочце	плочице
пљесак	пијесак
шкале	љуске
радио	радио, радијо
куђеља	кудеља, кудјела
гумаши	гумењак
гувно	гумно
маштела	маштел
натикаче	натикач
крзовна	кукурузовина
шкашела	џеп

У чишћанском говору постоје ријечи, које имају двоструко значење, док у књижевном имају само једно семантичко значење. Њих сам упоредила у таблици број 4.

Таблица 4

Чишћански говор	Српски књижевни језик
вјенчаница, као вјенчана сукња или као греда у грађевинарству	вјенчаница, као вјенчана сукња
брдо као узвишење или као дио таре	брдо, као узвишење
корто, као мјесто из којег пије стока или ријечно корито	корито, као ријечно корито
маст, као згњечено грожђе од којег се прави вино или као маст отопљена од свињетине	маст, као производ од топљене сланине
рупе, као удубљење или као дио плуга	рупе, као удубљење

кошуљце, као дио коруна или као дио дјечије одјеће	кошуљице, као мале кошуље за дјецу
стопа, као дио плуга или као дио тијела	стопа, као дио ноге
свила, као длака од кукуруза или као тканина	свила, као тканина
свињац, као кућица за свиње или за кокошке	свињац, као простор за свиње
ограде, као њиве или као ограде на балкону или око дворишта	ограде, као ограде нпр. око куће или балкона
клупчица, као завршетак зида код прозора или као мала клупа	клупчица, као мала клупа
оснутак, као производ испреден на тари или као оснивање	оснутак, као оснивање
главић, као предњи дио самара, или као мала глава	главић, као мала глава
главина, као дио запрежних кола или као велика глава	главина, као велика глава
кош, као дрвена посуда у којој се гњечи грожђе и као кош за смеће	кош, као кош за смеће

У наредној реченици наведене су ријечи, које се употребљавају и у говору Чисте Мале, као и у српском књижевном језику. То су: *нарамак, пупати, поткресати, сјећи, сјеча, шумарија, бунар, палци, потежница, ручке, стопа, брана, бранати, грабље, јечам, камена плоча, коса, лопата, плот, пљева, раж, срп, товарити, виле, волови, врпа, вршидба, клас, клип, окопавати, стогови, бабић, дебит, дуговез, грожђе, кључица, колци, крчидба, мараштина, мартикула, навртање, наврци, питома лоза, пленка, пољевати, прељевање, прскати, пуп, сад, локати, садница, сумпорати, шкаре, трбљан, заперак, боб, главица, косице, купус, лук, посијати, ред, селен, сјеме, шпањак, разрети, баракокуле, дрењине, дуње, мурве, рогачи, шљиве, трешње, банане, вишње, бик, бикарити теле, јасле, магарад, пастух, слама, сјено, телетина, воловина, оплавина, панцета, пршут, гуске, концентрат, мекиње, патке, пиле, пилићи, пилад, свињац, акање, блејање, јањић, јањити се, јарић, јарити се, козе, литице, мекање, блок, блокови, цигла, пињел, ћускија, даска, грабље, грабљице, греда, кљешта, лашун, летве, ливер, лопата, малтер, мистрија, олуци, парапет, пињел, скела, сљеме, срп, стиропол, трнита, висак, радни сто, ћуп, тара, бреме, дионица, гај, воће итд.*

STRESZCZENIE

Tytuł mojej pracy magisterskiej brzmi: "Leksyka z poszczególnych dziedzin wiejskiego życia serbskiej wsi Čista Mala w Chorwacji". Zdecydowałam się pisać na ten temat pracę magisterską ze względu na unikatowy charakter leksyki tego regionu, oraz fakt, iż pochodzę z Čistej Malej.

Niestety, znalazłam bardzo mało materiałów na temat poddialektu bukowackiego wschodnio hercegowińskiego dialektu do którego gwara Čistej Malej należy.

W rzeczywistości z dialektologicznego punktu widzenia, gwara Čistej Malej wyróżnia się jednak z bukowackiego poddialektu. Według materiałów zebranych początkiem XX wieku przez samouka Vladimira Ardalicia, który notował wyrazy pochodzące z gwary wsi Đevrske w Bukovicy występuje wiele podobieństw a także różnic.

Wieś Čista Mala otoczona była i jest chorwackimi wsiami m. in. Lađevce i Čista Velika, których mieszkańcy posługują się dialektem sztokawsko-ikawskim. Ten dialekt miał również duży wpływ na gwarę Čistej Malej.

W swojej pracy dyplomowej wyrazy z gwary Čistej Malej opisywałam w serbskim języku literackim, wariant ijekavski. Niektóre z wyrazów musiałam tłumaczyć z gwary na serbski język literacki, dlatego, że one nie istnieją w języku literackim.

We wstępie zaznaczyłam nazwiska osób, które się przyczyniły do napisania mojej pracy, a także poświęciłam go temu w jaki sposób powstawała moja praca, czyli w jaki sposób zbierałam materiał związany z gwarą.

Pierwszy rozdział pracy jest poświęcony historii i obyczajom Čistej Malej.

W rozdziale tym, dużą uwagę zwróciłam na pochodzenie i osiedlenie rdzennej ludności w Čistej Malej oraz na wojnę domową w latach dziewięćdziesiątych na obszarze Chorwacji. Jeśli chodzi o obyczaje Čistej Malej, to tutaj zanotowałam główne tańce i piosenki ludowe, a także poświęciłam uwagę religii Čišćanów Malih.

Drugi rozdział został poświęcony gramatyce čišćanskiej gwary. Tutaj dużą uwagę poświęciłam fleksji, fonetyce, słowotwórstwie i składni. W samym wstępie rozdziału zanotowałam do którego dialektu i poddialektu należy gwara Čistej Malej oraz granice bukowackiego poddialektu.

Trzeci rozdział (najobszerniejszy) poświęciłam rolnictwu. Tutaj dużą uwagę zwróciłam na te gałęzie rolnictwa, które w Čistej Malej są powszechne. Między innym to są: uprawa zboża (pszenica, kukurydza) , uprawa winorośli, ogrodnictwo i sadownictwo. Ten rozdział zawiera koło 253 wyrazów związanych za te gałęzi rolnictwa. Tutaj mi dużą pomoc okazały miesz-

kańcy Čistej Malej starszego pokolenia. Do tego rozdziału dołączyłam rysunki narzędzi rolniczych, które narysowała moja siostra Slavenka Lalić. Dzięki tym ilustracją, praca staje się bardziej wyrazista. Każdy podrozdział zawiera krótki wstęp oraz tekst w gwarze Čistej Malej, które mi opowiedziała moja babcia Marta Lalić. Te teksty związane są z daną rolniczą dziedziną i nie tylko.

Czwarty rozdział opisuje hodowlę bydła i prace z tym związane.

Ten rozdział podzielony jest na podrozdziały: hodowla krów, hodowla świń, hodowla drobiu i hodowla kóz i owiec. Każdy z tych podrozdziałów zawiera krótkie wprowadzenie lub teksty napisane w gwarze Čistej Malej, opowiedziane przez moją babcię oraz teksty związane z daną dziedziną, napisany w języku literackim z umieszczonymi wyrazami z gwary. Zawiera on 110 wyrazów.

Piąty rozdział dotyczy gospodarstwa domowego i zabudowaniom w których się mieszkało do lat 70-tych. Podzielony jest on na słowniki, m. in. słownik sprzętu domowego, ubióru i pościeli oraz pozostałe domostwo. Ten rozdział zawiera wprowadzenie dotyczące domostwa w dawnych czasach. Zawiera on również zdjęcia jako ilustracje dawnych domów. Rozdział zawiera 113 wyrazów.

Szósty rozdział poświęcony jest budownictwie. Ten rozdział powstał, dzięki mojemu ojcu, który jest w zawodzie technikiem budowlanym i posiada wiedzę oraz długoletnią praktykę w tej dziedzinie. Rozdział zawiera 57 wyrazów.

Siódmi rozdział dotyczy zaopatrywania się wodą i drzewem w dawnych czasach i dziś. Zawiera on dwa teksty w gwarze Čistej Malej, które dotyczą zaopatrywanie się wodą i drzewem w dawnych czasach. Również ten tekst został zanotowany podczas rozmowy na ten temat z moją babcią Marta Lalić. Ten rozdział zawiera 36 wyrazów.

Ósmi rozdział dotyczy tkactwa i robienia na drutach. Zawiera on także tekst w gwarze Čistej Malej oraz 22 wyrazy.

Zakończenie dotyczy komparacji pomiędzy gwarą Bukovicy a Čistej Malej, które powstało dzięki słowniku gwary bukovickiej opartego na zanotowanych tekstach o zwyczajach w Bukovicy przez Vladimira Ardalića początkiem XX wieku opublikowanym na stronie www.rastko.org.yu.

Zawiera opis wpływu i podobieństwa oraz różnice gwary čišćanskiej od serbskiego języka literackiego, a także wyrazy które w čišćanskiej gwarze mają podwójne znaczenie, podczas gdy w języku serbskim jedno znaczenie oraz wyrazy których nie ma w serbskim języku literackim i wyrazy które są i w serbskim języku literackim i w čišćanskiej gwarze oraz wyrazy które brzmią inaczej w serbskim języku literackim. Zaznaczyłam także

wpływ chorwackiego języka literackiego na gwarę Čistej Malej.

Niektóre podrozdziały zawierają teksty w gwarze Čistej Malej oraz opis prac, np. uprawa winorośli, hodowla bydła itp.

Wszystkie rozdziały oprócz I i II rozdziału zawierają słowniki.

Библиографија:

Живко Бјелановић “Новоштокавски говор сјеверне Далмације и чакавски супстрат”, Радови педагошке академије у Сплиту, Сплит 1977.

Павле Ивић “Дијалектологија српскохрватског језика”, Нови Сад, 1985.

Павле Ивић “Изабрани огледи III”, “Из српскохрватске дијалектологије”, Ниш, 1991.

проф. Јосип Лисац “Хрватска дијалектологија”, Загреб 2003.

др Асим Пецо “Преглед српскохрватских дијалеката”, Београд 1978.

Władusław Sędzik “Поштокављивање чакавског нарјечја”, “Хрватски дијалектолошки зборник” Књ.7. , Загреб 1985.

www.rastko.org.yu

“Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена”, књ. VII, св. 2, Загреб 1902, стр. 237-294; књ. XIII, св. 1, Загреб 1908, стр. 148-154; књ. XVII, св. 1, Загреб 1912, стр. 191-192; књ. XVII, св. 2, Загреб 1912, стр. 357-364; књ. XX, св. I, Загреб 1915, стр. 32-52; књ. XXV, св. 2, Загреб 1924, стр. 383-384.; књ. XXVI, св. 2, Загреб 1928, стр. 380-381.

Боривој Чалић

Писма Тихомира и Јелене Остојић Милану Ћурчину

1.

У Националној и свеучилишној књижници у Загребу, у Збирци рукописа и старих књига, налази се архивска заоставштина Милана Ћурчина.[01] Посебно је значајна његова кореспонденција. Осим 3.596 писама која је лично примио од бројних истакнутих домаћих и страних адресаната, сачувано је и 7.088 писама везаних уз часопис Нова Европа који је уређивао у Загребу од 1920. до 1941. године.[02] Ова грађа већином је непубликована и тек делимично проучена. Међу њом је и тринаест писама која му је упутио Тихомир Остојић те исти број писама упућених од Остојићеве супруге Јелене.

Тихомир Остојић (1865–1921), професор новосадске Српске православне велике гимназије, историчар књижевности, музиколог, књижевни и позоришни критичар, секретар Матице српске и уредник њеног Летописа, професор и први декан Филозофског факултета у Скопљу, једна је од најзначајнијих и најугледнијих личности културног живота међу Србима у Хабсбуршкој монархији у последњој деценији 19. и првим деценијама 20. века, особа широког распона знања, занимања и интереса.[03] Аутор је и данас темељних и важних студија о Доситеју Обрадовићу, Захарији Орфелину, Бранку Радичевићу, српској грађанској поезији. Постхумно му је објављена Историја српске књижевности. Тек недавно његови расути текстови сабрани су, захваљујући приређивачком труду

01 *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, obradio Šime Jurić, knj. 6, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 2000, 162-185.

02 *Isto*, 162-173, br. 3995. Сва писма су на заједничкој сигнатури R 7446 b.

03 Тихомиру Остојићу били су посвећени тематски бројеви Зборника Матице српске за књижевност и језик 13/1, 1965, Свеске Матице српске, 20, Серија књижевности и језика 7, 1991. и тематски прилог у Зборнику Матице српске за књижевност и језик 64/1, 2016.

Милице Ћуковић, у књиге Нови Сад – средиште овостраног Српства[04] и Питања српске књижевности XVIII и XIX века.[05]

Милан Ћурчин (1880–1960) био је значајан модернистички песник, сарадник Српског књижевног гласника, германист, доцент Београдског универзитета, књижевни критичар и преводилац. Ипак, прва асоцијација уз помињање његовог имена је часопис Нова Европа који је уређивао и издавао у Загребу између два светска рата (1920–1941) и у којем је окупио значајан број сарадника те га претворио у својеврсни културни феномен.[06]

2.

Тихомир Остојић и Милан Ћурчин упознали су се, највероватније, током Ћурчиновог школовања у Српској православној великој гимназији у Новом Саду, у којој је Остојић био професор. За сада није познато да ли је био и Ћурчинов професор. О томе у њиховој преписци нема назнака. Из Ћурчинове биографије зна се да му је приватни учитељ у Новом Саду био Јован Грчић,[07] такође гимназијски професор, код којег је Остојић становао док је похађао гимазију, а потом с њим остао у пријатељским односима све до своје смрти.

У Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, према каталогу, сачувана су сто двадесет четири Ћурчинова писма Остојићу.[08] Тридесет девет писама приредио је и објавио Томислав Бекић.[09] Она обухватају временски период од 1899. па до смрти Тихомира Остојића 1921. године, што показује да су њихово познанство, пријатељство и сарадња трајали већ од Ћурчинових младих година. Показује се да је њихова преписка била и обимнија али су је, сведочи Ћурчин, "однели [...] Аустријанци са свим материјалима из мог стола за писање".[10] Захваљујући упоредном читању сачуваних писама могућно је протумачити и разумети поједина недовољно јасна места о којима пише Тихомир Остојић, а која до сада нису била потврђена из других извора. То се у првом реду односи на њихову сарадњу око издавања колекције књига Одабрана дела за школу и Ћурчиновог учешћа у том пројекту о којем се до сада ништа није знало.[11] Својим прилогом о српској грађанској поезији заступљен је у Тихомир Остојић у другом годишту Ћурчиновог Српско-хрватског алманаха.[12]

Наставак њихове сарадње након Првог светског рата одвија се у атмосфери Ћурчинових активности око покретања Нове Европе којој је и Тихомир Остојић један од номиналних покретача. Већ у првом броју од 16. септембра 1920. објављен је Остојићев чланак Сељачка демократија о којем је реч на почетку ове преписке.[13] То је и једини прилог којим је успео

04 Градска библиотека, Нови Сад, 2017.

05 Банатски културни центар, Ново Милошево, 1918.

06 Часопису Нова Европа био је посвећен симпозијум одржан 2009. у Институту за књижевност и уметност у Београду након којег је објављен обиман и садржајан зборник радова Нова Европа 1920-1941, уредници Марко Недић, Весна Матовић, Институт за књижевност и уметност, 2010.

07 Васа Павковић, Милан Ћурчин (Биографија), (у) Милан Ћурчин, Сабране песме, приредио Васа Павковић, Свеске, Панчево, 1991, 156.

08 Миливој Ненин, Сукоб Матице српске и Нове Европе, (у) Нова Европа 1920-1941. Зборник радова, 49.

09 Томислав Бекић, Писма Милана Ћурчина Тихомиру Остојићу, (у) Зборник Матице српске за књижевност и језик, 52/1, 2004, [169]-209. Остаје нејасно ово бројчано неподударање.

10 Исто, 205 (Писмо из Панчева од 25. марта 1920).

11 У тој су колекцији објављене књиге: Живот Доситеја Обрадовића, саставио Тихомир Остојић, Нови Сад, 1911. Исте године изашло је и 2, проширено, издање (књ. 1-2); Богдан Поповић, О књижевности, Београд, 1911. (књ. 3); Иван Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, спремио и проту-

да сарађује у овом часопису. Поводом петогодишњице смрти Чурчин је почетком 1927. у Новој Европи објавио чланак Помен Тихомиру Остојићу у којем је донео изводе из Остојићевих писама.[14] У тематски број о Војводини је уврстио и говор Васе Стајића о Тихомиру Остојићу, изречен на Светосавској беседи у Матици српској исте године.[15]

3.

Заклоњен иза личности ових значајних стваралаца, утишано, готово неприметно, промаља се лик Остојићеве супруге Јелене (1885–1970).

Јелена (Ека, Екица)[16] била је кћи црногорског војводе и песника Симе Поповића[17] и Марице рођ. Ђурашковић, сестричине црногорске краљице Милене. Похађала је Руски институт на Цетињу, била је добро образована и говорила је руски и француски језик. Била је заручена за Стеву Петровића, хајделбершког доктора права, али због његове преране смрти нису ступили у брак.[18] За Тихомира Остојића удала се у Београду 1912. године. У писму Јовану Грчићу Остојић пише:

"С мојом Еком сам се познао већ пре четири године у Соко-Бањи. Али смо онда прошли хладно једно мимо друго. Требало је да ми моји пријатељи из Београда обрате пажњу, да видим, да сам пре четири године био слеп. Могу те уверити, да сам потпуно срећан и да се не кајем, што сам за љубав овој жени пропустио доста прилика. Моја Ека је необично добра срца, живе и веселе нарави, питоме ћуди, доброга образовања (свршила је руски институт на Цетињу), једно скроз природно створење. Веома сам задовољан, што је и матер на јуриш освојила и што се свекрва и снаха изврсно слажу. За мене има она и нарочито пријатних особина: воли литературу (чита руски и француски), свира добро и пева лепо. Мио ми је и контраст, који чини према нашем женскињу. Она је образована у руско-француском духу. Изашла је из круга и из породице, у којој се нешто ширим погледом гледа на свет и на Српство, долазила је у додир с највишим круговима, због положаја оца јој и сродства матере јој, те није огрезла у ситницама нашега друштвеног живота. Мимогред ти напомињем, да је њена мајка с материне стране рођена сестра краљице Милене. Мени је нарочито пријатно, што она на то мало држи и што то никад не спомиње, сем баш кад се пита."[19]

С Остојићем је за време Првог светског рата била у интернацији у Секешфехервару. У Новом Саду је крајем 1918. била секретар одбора за оснивање Друштва за заштиту деце,[20] а од оснивања 1919. била је председница Кола напредног женскиња, друштва које се борило за оспособљавање жена за активнију улогу у друштвеном животу. Мужа је

мачио Драгутин Прохаска, Београд, 1911, ²1914 (књ. 4); Народне историјске пјесме, 1, Немањићи, спремио и протумачио Тих. Остојић, Београд, 1914 (књ. 5).

12 Тихомир Остојић, Из старе песмарице *: (Огледи једне заборављене лирике)*, (у) Српско-хрватски алманах за годину 1911, Загреб – Београд, 1910, 143-153.

13 В. и Срђан Милошевић, *„Ја теби певам, сељаче, и кличем" – сарадници* Нове Европе о селу и сељаштву у међуратној Југославији, (у) Нова Европа 1920-1941. Зборник радова, [171]-207.

14 М. Ћ., Помен Тихомиру Остојићу, (у) Нова Европа, књ. 15, бр. 2 (26. јануара 1927), 35-38.

15 Васа Стајић, Тихомир Остојић (1865-1921), (у) Нова Европа, књ. 16, бр. 6 (26. септембра 1927), 179-189.

16 Боривој Чалић, Остојић, *Јелена*, (у) Српски биографски речник, 7, Матица српска, Нови Сад, 2018, 695.

17 Симин синовац, адвокат Душан Поповић био је посланик Хрватско-српске коалиције и бранилац оптужених Срба на Велеиздајничком процесу 1908. године.

18 Симо Поповић, Мемоари, Подгорица–Цетиње, 1995, 761 и 767.

19 Јован Грчић, Портрети с писама, 2, У Загребу, 1924, 112-113 (писмо из Новог Сада 31. децембра 1912/13. јануара 1913).

пратила и у Скопље, а након његове смрти радила је у Београду у Месној државној заштити деце и младежи. Објавила је неколико чланака у оновременој периодици.

Рукописну оставину свога мужа је 1926. поклонила Матици српској,[21] а његову библиотеку од око 2.000 књига, због тешких материјалних прилика у којима је живела, школујући још и брата у Пољској, продала је Универзитетској библиотеци у Братислави.[22] Понешто од њене оновремене невеселе животне ситуације открива се и у писмима која је написала Милану Ћурчину. У последњем од њих обавештава га да се сели у Загреб где ће преузети место управнице Српског девојачког интерната. Изгледа да у Загребу ипак није дуго остала. Низом новинских огласа обавештава се да је "под управом госпође Јелене уд. професора Тихомира Остојића, бивше управнице сличних завода" отворен Велики девојачки интернат у Сомбору.[23]

Умрла је 6. априла 1970. у Женеви. Њени посмртни остаци пренесени су 1990. на Ново гробље у Београду где почива уз свог мужа.[24]

20 Корпусу ове преписке приложен је и штампани летак, проглас за оснивање Друштва за заштиту деце, на којем је уз председника Косту Хаџија потписана као тајница Јелена Остојић.

21 Душан Попов, Историја Матице српске, 4, Матица српска, Нови Сад, 2001, 303.

22 Библиотеку је 1922. нудила на продају Матици српској, али је Управни одбор решио „да се та ствар остави за идућу седницу, када буде више чланова". В. Грађа за историју Библиотеке Матице српске, 4/1, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1969, 88. Према сачуваној грађи, та ствар се више није помињала.

23 Време, Београд, бр. 3414 (5. јули 1931), 11.

24 Ово подсећање на Јелену Остојић писано је и с надом да ће сазнати нешто о другој половини њеног живота и попунити празнина у познавању њене биографије која се сада протеже на готово четрдест предугих година.

Писма Тихомира Остојића Милану Ћурчину[25]

1.
[Писмо. 1 л. 4 стр.]

29 марта 1920
Нови Сад, Дунавска 10

Драги Милане,
Кад сам јутрос видио у руци писмоношиној рукопис адресе, узвикнуо сам: Tandem aliquando![26] Мислио сам да сте у великом свету, у којем сте боравили тако дуго, нашли толико пријатеља или какву присну пријатељицу, да сте на старе пријатеље заборавили.

Хитам да Вам пре свега одговорим на Ваше основно питање. Ви већ знате унапред да сам ја за таки програм каки треба да има Нова Европа. Само се надам да том органу неће бити мило: "Ја демократ нисам нигда био".[27] Јер ја сам, безбели демократ – не "демократ", него демократ! А да ли ћу Вам ја бити од велике помоћи, то је дабогме, питање. Моје је здравље још увек прилично поремећено. Што ми је остало још снаге, морам је трошити за хлеб. Ако не очекујете од мене много, онда ме можете и формално унети у списак Ваших сарадника.

О себи ми скоро ништа не јављате. Читао сам указ да сте дали оставку на доцентури. Шта то значи? Цвијановић[28] ми је једном писао да сте били у Београду, али да сте се убрзо вратили у Енглеску.[29] Ја сам онда мислио: то је отишао завазда тамо. Не знам ни сам зашто сам то помислио. Радујем се што сте се вратили и што видим, крећете акцију. Волео бих да знам какве планове имате пред собом. Добро би било да дођете овамо, да се [о] свему што пишете разговоримо, јер ја не знам кад ћу у Београд.

Завидим свима вама који сте могли да нешто радите за нашу ствар. Ја сам душевно страдао, био сам принуђен на пасивност и из рата сам ипак изнео поремећено здравље. Али само кад смо то ново постигли.

Зову ме на универзитет. И ја сам вољан, ма и овако касно, да се одазовем. За канцеларију нисам више никако.

Г. Цвијановић Вам је јамачно дао моје Студије о Б. Радичевићу.[30]

Збиља, у каквом сте Ви односу према Обнови и Њиви. Људи око овога листа, ако неће баш исто, али свакојако нису далеко од Ваших идеја. Није ли то цепање снага? Имам утисак да је Вама програм шири. Кад вас ово питам, немам никакву другу намеру него да добијем обавештај који би ме умирио.

25 Сва писма доносе се без икаквих правописних и других измена. Два непрочитана места у тексту означена су с три тачке у угластим заградама. У угласте заграде стављени су и сви штампани делови меморандума или дописница те упозорено на напомене писане руком Милана Ћурчина на врху појединих писама. Све приређивачеве напомене наведене су испод текста.

26 Напокон једном! (лат.)

27 Први стих Ћурчинове песме *„Пучина је стока једна ћрдна"* објављене у Српском књижевном гласнику, књ. 15, бр. 3 (1. август 1905), 186.

28 Светислав Цвијановић (1877–1961), издавач и књижар.

29 Ћурчин је Први светски рат провео у Лондону.

30 Објављено у: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 218, Historičko-filologički razred, 95, U Zagrebu, 1918.

Уверен сам да ћете Ви редакцију добро организовати. Знам да мислите и на ово што ћу Вам рећи: само добре главе и добра пера могу решавати таке теме каке Ви себи задајете. Треба писати што краће, али интересантно. Треба уочити шта је крупно, али, онда, све крупно и обухватити. То значи, редакција мора бити добро сортирана: као велики филхармонијски оркестар. А Ви морате бити добар капелник. Писати о ситницама и крупно превидети, писати неинтересантно, то је дангуба. Ово што ја сад говорим исто је тако познато као што је и тешко, (бар код нас засад). Али није зло да се напомене.

Моја Вас жена поздравља, а ја Вас молим да поздравите све Ваше.

Ваш

Тих. Остојић

P. S. Чланак о Сељачкој демократији послаћу Вам за који дан.

[На врху писма:] Одг. 7. апр. 1920 Послао "Нову Европу" и тражио рукопис натраг.

2.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

10 маја 1920
Београд

Драги Милане
Љутим се што сам јутрос чуо да смо се мимоишли. Ја сам изненада дошао у Београд на скупштину Срп. Књ. Задруге, те Вам нисам могао јавити, али сам – не знам ни сам зашто – мислио да ћете и Ви бити на скупштини.

Ево Вам враћам песму. Тако ми се допадате!

Шаљем Вам и обећани чланак. С израдом нисам савим задовољан, али главна мисао мислим да је јасно изражена. Ако се неће одма штампати, можете ми вратити да га репарирам.

Ја ћу морати канда чешће долазити у Београд, пак ћемо се наћи. Јавите се кад се вратите из Загреба.

Срдачан поздрав од Вашег

Тих. Остојића

[На врху писма:] Одг. из Панчева 17. јуна 1920

3.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

19 јула 1920
Врњачка Бања, Вила "Зрак"

Драги Милане,
Враћам Вам ево чланак о Сељачкој Демократији. Неке су мисли и фразе остале биле у глави – у брзини те сам их сад увео. Као што видите, чланак тек ако је 5–6 реченица већи (нешто је и брисано). У један мах ми се учинило да не би требало да га уопће публикујем. Али кад сам Вам га обећао, нека иде, а Ви радите с њим како знате.

Добро би било, можда, да на крају ставите ову примедбу: "Овај чланак је написан пре него што је изишла на јавност брошира Г. Ник. Стојановића истог имена".

Бојите се што је тако велик одзив на Ваш часопис? Ви сте први редактор који се боји одзива. Наравно, одзив ће требати правдати. Стога треба да се сад већ за све побринете. Нарочито за добре сараднике. А с програмом сте Ви, ваљда, готови. Ако будете срећне руке са сарадницима, немате се чега бојати.

Милутину Јакшићу[31] сам послао позив на сарадњу.

Јесте ли читали моје студије о Бранку Радичевићу?

Ја сам једну књигу о истом Бранку Радичевићу оставио код Г. Цвијановића за Бранка Лазаревића.[32] Замолите Г. Цвијановића у моје име да ту књигу пошаље у Вашингтон Бранку Лазаревићу на приложену адресу.

Срдачан поздрав од Вашег

Тих. Остојића

P. S. Волео бих коректуру ја да водим.

31 Милутин Јакшић (1863–1937), историчар и књижевник, професор Богословије у Сремским Карловцима.

32 Бранко Лазаревић (1883–1963), књижевник и дипломат.

4.
[Писмо. 1 л. 2 стр.]

20 јула 1920
Врњачка Бања, Вила "Зрак"

Драги Милане,
Примио сам јуче Ваше писмо.
Чланак ми пошаљите, а ја ћу Вам га вратити на време. Стојановићеву брошуру нисам читао, а сад и нећу док Вам чланак не вратим. Хоћу да избегнем сваки утицај. О "Селу" немам ни појма, а не знам ни за аграрни клуб у Београду. Слабо доспевам за "политику", а новине држати и брошире куповати за мене је била досад скупа ствар.

Спремајући фијоке у Матици, нашао сам Ваш обрачун о "Одабраним делима за школу"[33] и дао га Г. Цвијановићу. Видите како стоји тек наша ствар сад. Г. Цвијановић ми је дао на рачун књига К 400.

Жао ми је што се нисмо могли видети. Ја сам Вас чекао после подне амо у стану. Одучио сам се од ходања па ми је тешко ићи по грбавом Београду. Сутрадан сам се нешто закаснио на универзитет.

Не пишете ми, какав је одзив на Ваш лист. Не знам јесте ли звали на сарадњу Милутина Јакшића. Ако нисте, зовите га. Треба око листа да скупите праве демократске елементе, код којих демократичност није поза ни политика него осећање и уверење. Таки је Милутин Јакшић. Васу Стајића[34] сте звали – ако се не варам, он ми је сам рекао. Свакојако и њега треба звати.

Ја се, као што видите, користим правом које сте ми дали: да Вам предлажем. У програм листа треба да иде свакојако и ово: (1) демократизам је етика а не "политика", (2) т. зв. политика не сме бити дилетантизам него мора почивати на науци; све политике тек треба научно решавати, (3) прави човек се не може замислити без хуманости; снага малих народа лежи у хуманости а не у физичкој снази; ову ни велики народи не треба да (зло)употребљавају, мали сами себе упропашћују, ако апелују на њу.

Срдачан поздрав од моје боље половине и од Вашег
Тих. Остојића
Поздравите све Ваше.

[На врху писма:] Одг. 30. јула 1920. Вратио му рукопис и тражио да га пошаље најдаље до краја јула 1920.

33 Колекција коју су издавали 1911–1914. године.

34 Васа Стајић (1878–1947), историчар и политичар.

5.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

3 септ. 1920
Нови Сад, Дунавска 10

Драги Милане,
Да знате, пре свега, да сам се пре недељу дана вратио у Н. Сад. Лист ми овамо шаљите.

Читали сте, јамачно, нападаје с разних страна на проглас Н. Е. Ваша стилизација понегде одиста изазива људе. Али не мари ништа! Главно је да оправдате очекивања и испуните обећања. Онда ће ома сви ућутати.

Јуче је била овде Матичина Скупштина: прва после 7 година. Интересовање је било слабо, скупштина је текла сасвим мирно. Председник Врховац,[35] I секретар Васа Стајић, који ће као професор гимназије бити од владе додељен Матици на рад. Библиотекар: Милета Јакшић.[36] Чини се да ће се све уредити добро за нов рад. За две недеље је нова скупштина која ће извести реформу друштва.

Је ли изишла I свеска?

Срдачно Вас поздравља Ваш

Тих. Остојић

35 Радивој Врховац (1863–1946), књижевни историчар и критичар, педагог. Председник Матице српске (1920–1935).

36 Милета Јакшић (1863–1935), песник.

37 Херман Вендел (Hermann Wendel, 1884–1936), немачки публицист, историчар и политичар.

6.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

8 септ. 1920
Нови Сад, Дунавска 10

Драги Милане,
Био је код мене Г. Вендел[37] и донео ми је Ваше писмо од 29 авг. Говорио ми је о својој књизи, али није тражио од мене никакве помоћи. Уопће је био са мном врло мало, јер вели да му је време одмакло. Звао ме је да идем с њим на автомобилу у Јарак, али тај позив нисам могао примити.

Баш дан пре тога сам Вам писао, колико да Вам се јавим, да ми лист не пошаљете у Врњце.

Хитам ипак да Вам одговорим на писмо, и то нарочито на једно место. Ви велите да на мене рачунате "као на једног од највернијих". Ове ме Ваше речи изненађују, а помало и буне. Већ при првом Вашем позиву ја сам

Вам одговорио да на мене не можете много рачунати, јер је моје здравље у таком стању да не могу много радити, оно мало времена, пак, морам употребити на зараду хлеба насушног. Да Вам, ипак, покажем своју добру вољу, ја сам Вам одма за први број спремио чланак. Ако доспем за још нешто, не одричем се. Али не могу се обавезати на неку сталност. Ја сам Вам то одма предложио, па ме буни да Ви тако много рачунате на мене. Могу Вам само толико обећати да ћу радити колико узмогу.

Ја сам веома радознао како изгледа Нова Европа. Програм јој знам, али једно је идеја а друго остварење идеје. За сараднике ће и то дати оријентацију: како Ви изводите програм. Пошаљите ми сва издања, јер бих желео сва да видим. После ћу се свакојако одлучити за једно.

Коректуру ми нисте слали, али се ја надам да ћете Ви бити довољно скрупулозни. Јер ја имам вазда ту невољу да ми се рукопис рђаво прочита. Не знам је ли то специалан баксус. М. Ђ. Ђурђевић у Сарајеву је недавно издао Змајев Источни Бисер у мојој редакцији. Страшно издање. Писао сам издавачу и одрекао се издања. Коректор је Г. Вензелидес (или боље Шмокљанидес). Стога Вас молим да пазите.

Ми ћемо остати овде још око месец дана и онда се селимо у Скопље. Бојим се да и тамо не упаднем у вртлог свакојаких послова. По неким знацима ми се чини да је ова моја бојазан оправдана.

Обоје Вас срдачно поздрављa

Ваш

Тих. Остојић

[На врху писма:] Одг. 14. септ. 1920

7

[Писмо. 1 л. 2 стр. Меморандум: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца / Универзитет у Скопљу / Философски факултет]

20 септ. 1920
Нови Сад, Дунавска 10.

Драги Милане,
Примио сам два прим. Нове Европе (ћирил. и лат.) а исто тако и Jutarnji list.

Н. Е. ми се свиди и по облику и по садржини. Тон је борбен као што и треба да је. Све је на свом месту и ништа се не би могло изоставити. Само

једно треба желети: да с таким напоном иде и даље. Гролов[38] чланак је врло добар, само како ћете, поред њега бранити Мађедонију? Скоро да бисте морали пустити и Радића, и остале, да терају свој занат. Кад сам рекао да је Гролов чланак врло добар, мислио сам да је лепо написан и да добро брани тезу. Само ми се чини да је та теза згодна за старе културне народе, на пр. Французе, а за нас нове, који смо дуго робовали, које су туђи народи муштрали и одрођавали, за нас та теза није веома корисна, а заиста не знам да ли је и правилна. То је у опће ствар о којој се може још дискутовати. Изгледа да овде сваки народ прима ону тезу која је за њега најкориснија. Није случајна ствар што Французи побијају расну тезу; пофранцужене елзаске Швабе теже Французима, а наши помађарени Буњевци и Шокци, понемчени Корушци и поталијанчени Речани деру напоље. Што ћемо сад? Кад би се провео плебисцит, ми бисмо сигурно изгубили Бачку, Банат, Мађедонију и Бог зна шта још. Хоћете ли то? Нека наша Југославија стоји овако на миру бар 100 година, па онда нас не би било страх Гролових теорија.

Оно о Веснићу је добро.[39] Ко је тај Simplex? И политички преглед је трезвен и разложан. Ваш чланак, односно говор о Народној влади је врло добар. Исидорин чланак је игра на речима или боље скакутање и скакање на речима. Она се све више ишчаурава у вербалну уметницу.

У целини је, дакле, добро и врло добро. Само можете ли Ви тако сваке недеље иступати? То није лако. Ја знам да ћете Ви моћи иступати известан низ бројева. Али, поред запослености, тромости, неактивности наших књижевника, може ли се тако дуго. Ви већ сад морате мислити не само на други број него на 20-ти, 30-ти и 50-ти... Морате имати, уз то, много агилности, много такта и много – новаца! Ако имате све троје, онда је добро.

Мени шаљите одсад латинске бројеве. Они су ми некако лепши.

Него у мом чланку има неколико грешака које кваре смисао. У прилогу Вам шаљем исправке, па Вас молим да их штампате у идућем броју.

Иначе могу Вам казати само: напред!

Ваш

Тих. Остојић

[Штампано: Декан / Философског факултета]

38 Милан Грол (1876–1952), политичар и књижевник.

39 Миленко Веснић (1863–1921), политичар и дипломат. Односи се на чланак: Simplex, Књижевни и политички портрети. Др Миленко *Р. Веснић*, (у) Нова Европа, књ. 1, бр. 1, 1920, 36-39.

8.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

23 окт. 1920
Нови Сад

Драги Милане,
Ово је задње писмо што Вам пишем из Н. Сада. Прекосутра се укрцавам на воз са свом својом чергом и селим пут југа на Вардар. Враћам се опет на наша стара огњишта с којих су можда наши стари пре 200 год. дошли овамо.

Одсад ми Н. Европу шаљите на адресу Скопски Универзитет.

Европу читам. Добра је, чланци су актуелни. Ви се бринете, разуме се, да никакво актуелно питање не измакне Вашим очима. Уредник мора бити свевидећ и мора наћи здравог човека који ће питање заступати. Сад би требало да расправљате у сваком броју питања која се тичу конституанте и устава. То је сад најважније.

Срдачан поздрав од Вашег
Тих. Остојића

9.
[Писмо. 1 л. 3 стр. Меморандум: Декан Филозофског Факултета]

Скопље, 3. нов. 1920

Драги Милане,
Ево ме у Скопљу. Посла има овде доста. Треба организовати у овом забаченом крају "нову Европу" – тим је доста речено.

Хоћу и Вас да замолим за помоћ. Знам да сте окупирани редакцијом, али ипак апелујем и ја на Вас, јер ово што ја тражим можете радити [при...], у шетњи, у кавани, уз пут. Један од најважнијих ствари је за наш завод: библиотека. Ја који предајем историју књижевности понајтеже осећам недостатак књига. Знате какав је наш посао: треба Вам једна књига, једно име или наслов, па се можете убити, ако немате помоћи. Таквих ситница – да не говорим о крупницама – има тма.

Ја бих хтео да овде негујемо хрватску књижевност као и српску. Али ми за то требају хрватске књиге и листови. Ми ћемо нешто набавити, али није ни наш буџет неисцрпан, нарочито не можемо све утрошити у croatica. Уз

то што се многе ствари старије, особито листови, не могу обичним, књижарским, путем ни набавити.

Ви сте човек "Нове Европе", уз то имате веза с хрватским књижевницима, па их заинтересујте за нас. Нека и они помогну да се на овом факултету јединство – али стварно – може проповедати и осведочити. Ако се Загрепчани заинтересују и хоће да нам помогну добићемо ми много књига, то сам ја уверен. А ја верујем у Вашу агилност и утицај.

Ми смо се обратили још летос: Matici hrvatskoj, Društvu Hrv. Književnika, Društvu sv. Jeronima и тражили да нам, као пионирима културе на нашем "крајњем истоку", уступе своја објављена издања бесплатно. Досад нисмо добили одговора. Нађите праве људе, објасните им ствар и реците да овде неће дати узалуд.

Нама би нарочито требали листови: Savremenik, Vijenac, [...], Prosvjeta итд. па и старији. Можда би се нашао који приватни родољуб који би таке ствари поклонио нашој књижници. Ја сам уверен да би се нашао, само би га требало тражити. Говорите о том Г. Бенешићу,[40] Марјановићу,[41] Ливадићу[42] и другим Вашим пријатељима. Сазовите једну конференцију згодних људи, па се о том договорите, а дајте и нама савете шта да радимо.

Мислим да смо се разумели. Ми хоћемо што више хрватских књига, и новијих и старијих, нарочито листова. Који су за наше јединство дужни су да ову ствар потпомогну. Уверен сам да ћете и Ви ово прихватити и својски потпомоћи. Очекујем Ваше извештаје и савете у том погледу.

Пред полазак из Н. Сада сам Вам писао и молио Вас да ми Нову Европу од 5 бр. даље шаљете овамо. Досад 5 бр. нисам добио.

Срдачан поздрав од Вашег

Тих. Остојића

40 Јулије Бенешић (1883–1957), књижевник, филолог и преводилац.

41 Милан Марјановић (1879–1955), књижевник и публицист.

42 Бранимир Ливадић (1871–1949), књижевник.

10.
[Писмо. 1 л. 3 стр.]

3 мај 1921
Скопље

Драги Милане,
Што се Ви чудите мојој несарадњи или сарадњи? Ја сам Вам одма, већ при првом Вашем апелу, рекао чему се имате од мене надати. То се, на жалост, није ни мало променило. А како бих волео да јесте! Ја сâм најтеже осећам колико ми је тешко што сам осуђен на нерад. Али што ћу? Из ове коже ни-

куд. Имао сам и имам доста тема за "Н. Е." Али просто не могу да израдим. Деканске дужности и спремање за предавања исцрпу сву моју снагу. Особито ми писање пада тешко. Мислио сам ових десет дана ферија да што урадим: – морам да се одмарам. Једва чекам да одужим своју деканску годину. Онда ћу доспети и за друго што, – ваљда!

Засад Вам не одричем ништа. Али, ако узмогу, учинићу.

Збиља! Зар сте Ви спали на оваке инвалиде? Ви сте се хвалили читавом поворком сарадника, па где су?

Него, сад ћу ја Вас интерпелисати. Ја сам Вам још летос послао Ваш последњи обрачун с Одабраним делима за школу. (Јер сте се Ви тужили да Вам је архива пропала у Београду.) Ви ми о том никад ни словца. Ја верујем да Вам уредништво узима све време. Али треба и ова наша работа једном да се расправи. Још давно пре Вашег доласка из Енглеске један књижар је тражио ово предузеће под условима за ме веома повољним. Ја сам га одбио, јер нисам хтео без Вас ништа да почињем. Не знам да ли сте Ви и сад вољни, или да не доспевате, да се тим послом бавите. Одлучите се и гледајте да ову ствар што пре размрсимо.

Видим из Цвијановићевих изјава да је он недавно две књиге Одабр. дела за школу просто прештампао.[43] Којим правом? Знате ли Ви шта о том? Било да Ви знате или не знате, свакојако мислим да се без знања и одобрења уредника то не би смело чинити. Мене оваки поступак Г. Цвијановића изненађује. Ја њему за сад о том ништа нећу писати, док не добијем од Вас одговор. Али задржавам за се право да даљи поступак према незаконитим поступцима.

Не знам да ли знате за ово, што је налик за то. За време рата покрене професор и књижар Б. Дрекслер,[44] после Водник, збирку под насловом: Odabrana dela za školu. Кад сам из листова за то сазнао, пошаљем му из Стоног Београда,[45] где сам онда био интерниран, да мени није криво што он покреће библиотеку за ђаке, али мислим да није ред да узме моју фирму, кад има још сто других. Он се бранио да није знао за моју збирку, а слагао је, што сам му и доказао. Он ме је онда уверавао да му ја с правне стране не могу ништа. И ја, кад сам видио толики цинизам од једног колеге, оставио сам га до врага. А тешко би ми и било из Ст. Београда, у тако тешким за ме приликама, што предузимати против њега.

Шаљем Вам овде мој говор при оснивању Скопског Научног Друштва. Сад је ова ствар још код Министарства. Кад се све доведе у ред, штампаћемо правила и послати. Тада Вам могу нешто о тој ствари написати.

Примите срдачан поздрав

од Вашег

Тих. Остојића

[На врху писма укосо:] 27. V. 1921.

43 Ради се о књигама Смрт Смаил-аге Ченгића Ивана Мажуранића и О књижевности Богдана Поповића које је Цвијановић објавио 1921. године.

44 Бранко Водник (Дрекслер) (1879–1926), књижевни историчар.

45 Секешфехервар, где се Остојић налазио у интернацији за време Првог светског рата.

11.
[Писмо. 1 л. 3 стр.]

31 јули 1921
Rogaška Slatina, Štrosmajerov dom, br. 32

Драги Милане,
После Вашег последњег писма су ме толико заокупили послови, да нисам могао да се приберем да Вам о свему пишем. Био сам одма после писма десетак дана у Београду, ради послова нашег факултета; много сам се натрчао и намучио, и назебао, а – разуме се – врло мало свршио. Затим сам, вративши се у Скопље, брже боље завршио годину и отишао у Љубљану, на седнице универзитетске Комисије (све по највећој врућини!). И ево, једва, пре неки дан дођох овамо да се одморим, а да се – ако је још могуће – и штогод лечим.

Ово је као нека извина. Можете је слободно примити, јер су све ове ствари за ме сад тако тешке да их једва вучем.

Ја ћу се овде бавити око три недеље. Ако се све сврши као што ја желим, онда бих дошао на неко време у Загреб, да радим у библиотеци. Тада бисмо се усмено разговорили о свему што нас двојица имамо међу собом. Писмено то тешко иде.

Једна од главних ствари је наше предузеће "Одабрана дела за школу". Ђурђевић из Сарајева ми је сад у Београду опет чинио понуде. Ја сам га дефинитивно одбио. Кад дођем у Загреб, изнећу Вам свој програм, и онда ћемо ову ствар видети.

Ви, канда, рекосте да се мислите бавити и иначе издавачким радом. Ако се то мени није само учинило, онда бих Вам и у том спремио једну респектабилну ствар.

Шта сте урадили с Цвијановићем? Ви нешто морате ту учинити. То је веома ружно од њега. Ја нисам хтео да се у то мешам – нисам ни био код њега – јер се он поред Вас ослободио, па Ви с њим и расправите. Ако Ви, пак, ту ствар не можете или нећете да свршите како треба, онда ћу ја писати.[46]

Ја на Н. Е. мислим, али ми је физички немогуће, засад, да шта урадим. Од тога Вама, дабогме, нема помоћи. Али у списку оснивача има још много њих који ни пером не ударише. Ја бар имам то једно оправдање да сам показао добру вољу.

Хоћете ли Ви у другој половини августа, кад ја будем дошао у Загреб, бити ту?

Много Вас поздравља Ваш
Тих. Остојић

46 Цвијановић се 1907. оженио свастиком Ђурчиновог брата Николе те Остојић, очито, због тога препушта Ђурчину уређење овог спора.

12.
[Дописна карта. Поштански печат: Rogaška Slatina 24. VIII 21.]

Gosp.
Dr. Milan Ćurčin
urednik Nove Evrope
Zagreb
Preradovićev trg 9

Драги Милане,
Долазимо у суботу, после подне у Загреб. До виђења.
Ваш
Тих. Ос.

13.
[Писмо. 1 л. 2 стр.]

25 авг. 1921
Рогашка Слатина
Штросмајеров дом, бр. 32

Драги Милане,

Нисте ми још ништа јавили шта сте учинили код Г. Цвијановића. Ја Вас молим да Ви ову ствар не узимате олако, јер ја сматрам да није право ово што је Г. Цвијановић учинио и да нас је он тим чином оштетио. Чудим се одиста да је Цвијановић, кога ја иначе знам као одличног књижара, спао на тако нешто. Његова правдања немају основа. Ја му јако замерам што се претходно није са мном споразумео. Разуме се, ја на његову понуду не бих пристао, јер ми смо само застали али нисмо престали с нашим "Одабраним делима за школу".

Ви треба, дакле, да ову ствар доведете у ред. Ви сте наше књиге њему давали у комисију, поред Вас се он онда и ослободио. Ја тражим да он призна да су те две књиге наша својина, а за његов труд око издавања и растуривања, Ви се погодите с њим. Што је право нека му буде.

Ако се Ви устежете да ово учините, онда ћу морати ја кренути. Али то неће бити боље за Г. Цвијановића. Мени није мило да улазим у оваке послове, али ме неправда коју нам је учинио љути. Боље би било да се ова ствар мирним путем реши.

Ја ћу одавде на повратку свратити у Загреб, и онда ћемо о даљем раду на "Одабраним делима за школу" разговарати, а и о овом случају с Цвијановићем. Ово вам пишем за случај ако бисте Ви пре пошли у Београд него што ја дођем у Загреб.

Срдачан поздрав од
Вашег
Тих. Остојића

Писма Јелене Остојић Милану Ћурчину

1.
[Дописница.]

[An] Gospodin
Dr Milan Ćurčin
[In] Zagreb
Preradovićev trg 9
Redakcija "Nove Evrope"
Jugoslawien

[Abfender:] Wien, Pension Astra, Alserstrasse 32
14/X 1921

Поштовани Господине Ћурчине,
Тихомир је у Sanatoriumu Loew-i. Лежи већ 10 дана. Чим смо стигли овамо тако му је позлило да је једва жив остао. Сад му је боље сваки дан, али помало. Остаће у кревету сигурно још две недеље. Што ћемо и куда ћемо после – не знамо. Зависи шта ће рећи доктор. Онда ћемо Вам се опет јавити.

Много поздрава примите од нас обоје.
Јелена Остојић

2.
Brzojavka.
[Образац, са залепљеним телеграфским тракама. На пријемном печату:] ZAGREB 16. OKT 21.

wien 367.
= pichamer nocas umro prenecu ga u beograd javite priyateljima = jelena

3.
[Дописница.]

[An] Gospodin
Dr Milan Ćurčin
[In] Zagreb
Preradovićev trg 9
Jugoslawien

[Abfender:] Jelena Ostojić, Pension Astra, Alserstrasse 32
19/X 1921

Поштовани Г. Ћурчин,
Полазим одавде у недељу ујутро. Проћи ћу поред Загреба, ваљда, увече. Тихомирово тело преносим у Београд. Оно ће стићи нешто касније. Ако изађете на станицу чућете остало.
С поштовањем
Јелена Остојић

4.
[Писмо. 1 л. 4 стр.]

Београд, Пожаревачка 22
21. V. 1923

Поштовани Господине Ћурчине,
Имам да Вас нешто молим.
Пре неки дан сам примила писмо од проф. Н. Окуњева[47] из Прага, Руса, који је за наше време био проф. Универзитета у Скопљу. Предавао је историју уметности. Прошло лето је био – као стручњак – члан комисије,

47 Николај Љвович Окуњев (Окунев), 1886–1949, руски историчар уметности, 1920. емигрирао у Југославију, предавао на Филозофском факултету у Скопљу, од 1922. живео у Прагу, од 1925. професор на Карловом универзитету. Од 1928–1932 објавио је четири албума фотографија *Monumenta artis Serbicae*. Био је професор Светозару Радојчићу током његових прашких студија

која је обишла све старе манастире и цркве, са задатком да изради пројекат за малање иконостаса и целе цркве краљеве у Тополи. Краљ жели да буде у стилу наших старих цркава и поверио је ствар Русима.

Донели су силан материјал у фотографијама и копираним сликама у боји и природној величини (како се код нас сигурно досад није радило). Приредили су Краљу, у двору изложбу, и био је њом изненађен. Изгледа да ће и ове године продужити рад у Маћедонији.

Проф. Окуњеву је стало до тога, да свој рад "Сербская средневековая стенопис" – рукопис који износи око два штампана табака – штампа свакако до августа, јер онда излази књига Milett[48] о истој ствари. Проф. о коме је реч, млад је човек и млад научник, те ћете разумети колико му је стало да његово мишљење о нашој уметности средњег века изађе пре књиге Milett-a.

У Прагу му ни један лист није могао штампати у време које он тражи, па ме моли да покушам код нас.

Обраћам се на Вас, па питам и у исто време молим, да ли би Ви примили рукопис за Нову Европу, под условом, дакле, да изађе пре августа? Уверена сам да ћете Ви, ако је икако могуће учињети то за брата Руса.

Добијем ли повољан одговор, проф. ће ми послати рукопис да га преведем (ја ћу пожурити) тако да изађе што пре.

Не могнете ли се Ви одазвати, будите тако добри, па се распитајте код Jug. Njive би ли она примила под истим условима.

Пожурите са одговором.

Чула сам да сте се оженили и да имате сина. Нек Вам је сретан.

Много поздрава

од Јелене Т. Остојић

[На врху писма лево, укосо:] 22. V. 1923

5.
[Писмо. 1 л. 4 стр.]

Beograd 5. VI. 1923

Поштовани Г. Ђурчине,
Још нисам добила одговор од проф. Окуњева, па немам шта у том погледу да Вам јавим.

48 Габријел Мије (Gabriel Millet, 1867–1953), француски историчар уметности, византолог и археолог.

Г. Деметровић је био врло предусретљив, па ми предлаже да рукопис предам Narodnim Starinama, ако не би био за Njivu. Он ће, вели, сам то однести и удесити. Јавила сам и ово писцу.

Тихомир је заиста много радио о Бранку и за време рата и после, али су то све велики радови, које сам ја већ предала за штампање.

Критичко издање Бранкових песама штампаће Срп. Књиж. Задруга за 100 год. Бранкову, а велику биографију са студијама (које је издала Jug. Akad.) – Ђурђевић у Сарајеву.[49] Друго ништа немам што би било за Novu Evropu, иначе ја бих Вам врло радо послала. Претурила сам и издржала много од смрти Тихомирове. Сад сам се некако средила. Радим у Месној Заштити Деце и Младежи и много ми је лакше од како сам запослена том врстом рада. У досадном и монотоном кућевном послу човек не може да се заборави. Овако, понекад, осетим и извесно задовољство, кад видим да се некој породици, донекле, помогло, или које дете спасло од пропасти.

Знате ли да је она моја тетка у Босанској улици, где сте долазили код Тихомира – умрла?

Радоваћу се да Вас видим, кад дођете у Београд.

Много поздрава

од

Јел. Остојић

[На врху писма лево, укосо:] 13. VIII. 1923

6.
[**Писмо. 1 л. 4 стр.**]

Beograd 24. VI. 1923

Поштовани Господине Ђурчине,

Тек ми је прекјуче стигао одговор од проф. Окуњева. Захваљује се на предусретљивости, али рукопис неће шиљати, јер је, међутим, удесио да буде штампан у једном ческом часопису, чак и са сликама и на руском језику.[50]

Пише ми да ће, можда, написати један краћи чланак о истој ствари и понудити га Вама за Нову Европу.

Хоћете ли скоро у Београд? Ако дођете, потражите ме на Зеленом Венцу бр. 8. Месна Заштита Деце и Младежи. Ја тамо радим. У канцеларији сам од 9–12 с.

49 Песме Бранка Радичевића, које је приредио Тихомир Остојић, издао је Ђурђевић у Београду 1923. године. Српска књижевна задруга вероватно је одустала након рецензије Миливоја Павловића јер у рукопису нису биле сабране све Бранкове песме (уп. Светлана Стипчевић, Књижевни архив Српске књижевне задруге 1892–*1970*, СКЗ, Београд, 1982, 247-248). Матица српска и СКЗ објавиле су Песме Бранка Радичевића 1924. у редакцији Бранислава Миљковића и Миливоја Павловића. Остојићеве Студије о Бранку Радичевићу нису поновно објављене.

50 Чланак је објављен у часопису *Slavia*, 2, Praha, 1923–24, 371-399.

Још се нисам сасвим средила, а није се лако данас ни средити. Питање стана је најтеже, досад сам, после смрти теткине, имала стан за који плаћам 1.700 дин. мес., зато морам да држим кирајџије или самце, како се то овде каже, а то није лако. Увек страхујем да ми собе не остану празне, јер сам онда банкрот.

У августу ми долази сестра са кћерком.[51] Можда ћемо заједно измислити нешто боље.

Ја сам све чекала да мало удесим своје приходе па да пошаљем претплату за лист, али, ето, још никако не могу. Зато га нисам тражила кад је престао да долази. Како излазите на крај с њим?

Надам се да ћу га ускоро моћи држати, а Ви дотле, ако можете, шаљите ми га.

Чула сам од Исидоре да је била овде Мара Цвијановић. Жао ми је што је нисам видела, да ми прича о Загребу.

Ја сам Вам писала да немам ништа да Вам пошаљем за Бранков број.[52] Јесте ли примили то писмо.

Много поздрава
од
Јел. Остојић

[На врху писма лево, укосо:] 22. VIII.1923

51 Олга Шаулић (1886–1945). Удовица Милоша Шаулића, правника и једног од најобразованијих људи у Црној Гори који је умро 1904. у 32. години под неразјашњеним околностима, највероватније отрован. Имали су кћер Босиљку.

52 Бранку Радичевићу била су посвећена два броја Нове Европе (књ. 9, бр. 3, 21. јануара 1924. и бр. 4, 1. фебруара 1924). У другом броју је Остојићев прилог Бербарско коло у „Ђачком растанку", прештампан из његових Студија о Бранку Радичевићу.

53 Тихомир Остојић, Захарија Орфелин. Живот и рад му, Српска краљевска академија, Београд, 1923. Остојићев недовршени рукопис приредио је Владмир Ћоровић.

7.
[Дописница.]

Gospodin
Milan Ćurčin
Zagreb
Preradovićev trg 9

Београд 14-IX-1923 г.

Поштовани Г. Ћурчине,
Примила сам Ваше писмо доста давно. Не замерите што Вам досад не одговорих. Са Цвијановићем се нисам гледала.

Послаћу Вам ових дана Зах. Орфелина.[53]

Много поздрава
од
Е. Остојић

[На врху лево, укосо:] 6.X.1923

8.
[Писмо. 1 л. 2 стр.]

Београд 15-I-1924
[Ћурчиновом руком испод:] Пожаревачка 22

Поштовани Господине Ћурчине,

Опростите што Вам не одговорих на последње писмо и не замерите што Вам се данас јављам само зато што ме потреба нагнала. Прелазим одма на ствар.

Потребан ми је новац, а како сам исцрпла све изворе помислила сам да бих могла добити нешто и од Цвијановића. Нисам хтела да му се обратим док од Вас не затражим савет на који начин то да учиним.

Ви ћете се, можда, чудити како да останем без новаца код своје плате, пензије и нешто прихода од књига, али ја издржавам брата на страни (у Пољској), помажем и одевам другог који је код мене и даље нећу да набрајам. Ово наспоменух не да се похвалим, него да објасним како сам дошла довде.

Дакле, молим Вас Г. Ћурчине, одговорите ми што пре како да се обратим Цвијановићу за једно 2.000 дин. Тако су ми потребне, да бих пристала да примим онолико колико је он нудио.

Живот је мучан и без изгледа да ће бити лакши. Како Ви и Ваша породица?

Примите много поздрава. Сретна Вам Нова Година.

Јелена Т. Остојић

[На врху лево, укосо:] 18. I. 1924
Јављено да не иде Цвијановићу, већ да ће јој Никола Милутиновић од моје стране послати Дин. 2000.-, а да у признаници [...] је примила.

9.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

Београд 25-I-1924 г.

Поштовани Господине Ћучине,
Велика Вам хвала на услузи коју сте ми учињели. Јуче сам примила 2.000 дин. и предала признаницу – онако како сте назначили Вашем зету Г. Милутиновићу.[54]

Оћете ли скоро у Београд? Кад дођете јавите ми се на Зелени Венац бр. 8. – у канцеларију. Тако би се најпре видели, јер Вам не би било далеко. Волела бих да чујем како Ви са Новом Европом пролазите и о много чему другом. Живим и сувише усамљено, откинута и од оних са којима бих волела да опћим. Канцеларија прогута цео дан. Увече сам тако уморна да нисам ни за што.

Јавите се којом. Још једном хвала.

Примите много поздрава

од

Јелене Остојић

54 Никола Милутиновић (1879–1969), адвокат и публицист, секретар Матице српске (1932–1945). Жена му је била Ћурчинова сестра Славка.

10.
[Дописница.]

Gospodin
Milan Ćurčin
Zagreb
Preradovićev trg 9

Прчањ 20 I. 1927.

Поштовани Госп. Ћурчине, Ваше ме писмо дуго тражило и тек данас га добих. Ја сам све од летос овде. Сјутра полазим за Нови Сад. Радујем се да ћу Вас видети тамо.

Велика Вам хвала на пажњи коју ми указујете.

Срдачан поздрав

од Јел. Остојић

11.
[Дописница. Поштанске марке: Československo.
На поштанском печату: Č. S. R.]

Gospodin
Milan Ćurčin
Zagreb
Preradovićev trg 9

15-VII 1927
Поштовани Господине Ћурчине,
Г. Петковић није предао оно Ваше писмо Г. Окуњеву. – Окуњев хоће да Вам напише тражени чланак, само моли да му јавите за кад треба, јер ће он до краја октобра бити јако заузет.

Овде је лепо, врућине нема, тишина је, те се истински одмарам.

Срдачно поздрављам.

Јел. Остојић

[Изнад текста, руком Ј. Остојић:] Radošovica u Prahy, prof. Okunjev

[На врху лево, укосо:] 21. VII. 1927

12.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

Поштовани Г. Ћурчине,
Велика Вам хвала на заузимању. Ево Вам шаљем све као што сте тражили.

Ја сам здрава. Посла много. Осим Дома имам сад још једну бригу (која доноси и радост) – удајем сестричину.

Све топло поздрављам.

Јел. Остојић

Б. 21-I-1928.

[На врху лево, укосо:] 18. IX. 1928

13.
[Писмо. 1 л. 1 стр.]

Поштовани Господине Ћурчине,
Не замерите што Вас узнемиравам опет због Цвијановића.

Јесте ли Ви онда упутили ону молбу Мин. Просвете? Ако је она у Министарству, а није се стигло да се што у тој ствари уради, ја бих се могла обратити Г. Половини, уверена да ће он од своје стране учињети све да се то реши.

Нећу да предузимам ништа без споразума с Вама, па Вас молим да ми на ово одговорите.

Ја се 16ог авг. селим у Загреб. Долазим за управитељицу у Српски Интернат. Радујем се да ћу онда имати прилике да се са вашима упознам.

Срдачно Вас поздравља
Јелена Т. Остојић

Београд
10. V. 1929 г.

[На врху лево, укосо:] 22. V. 1929

Боривој Чалић

Писмо мајке митрополита Ненадовића

У архивској збирци Музеја Српске православне цркве у Београду чува се писмо које је 9. јула 1753. из осјечког Доњег града архиепископу и митрополиту Павлу Ненадовићу упутила његова мајка.[01] Писмо је исписано брзописном ћирилицом, по свему судећи не њеном руком, вештим рукописом, прилично чистим српским народним језиком у који се пробијају тек понеке рускословенске лексичке карактеристике, али замршене синтаксе, уз тек повремено омеђене реченице и уз готово потпуни изостанак интерпункције те оставља утисак да је написано по усменом казивању или диктату.

Сликовит је тон којим се ова жена обраћа свом сину, али истовремено и врховном првосвештенику, уз све оне формуле исказивања понизности и страхопоштовања какве и доликују приликом обраћања једном архијерају.

Према до сада познатим подацима, мајка Павла Ненадовића звала се Јелисавета[02], док се овде у потпису именује као Стана а по мужу Ненаду назива се Ненадовица.

У писму занимљиве садржине мајка посредује код свог сина архиепископа и митрополита за свог братанца Игњата Лукића из Вуковара. Брат Стане Ненадовице био је Лука Петровић, отац Игњата Лукића. Лука је живео у Вуковару 1736. године. Ту је убележен приликом пописа становништва као Lucca Petroviz. Био је трговац и имао је 5 мотика винограда.[03] С обзиром на то да у попису није наведено да је отац породице што је, иначе, редовно наглашавано у попису, могло би се закључити да је тада био неожењен, или будући да је имао сина Игњата, да је вероватно био удовац.

01 МСПЦ, Архивска збирка, Кут. I, Карловачка митрополија I, 1716–1759, бр. 33 (инв. 9250).

02 Ђорђе Рајковић, Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика, (у) Летопис Матице српске, 1884, књ. 137, [42]. Објављено и у: Глас истине, 1884, 1, 3.

03 Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad, Osijek, 1993, 179; В. и Душан Поповић, Срби у Срему до 1736/7, Српска академија наука, Београд, 1950, 201.

Иако се из овог писма не може закључити шта је заиста на ствари и зашто се Игњат нашао на мети својих суграђана (осим због зависти и злобе како из писма произлази), даје се наслутити да је и супротна страна предузимала одређене кораке и такође слала своје представке на највишу адресу те да спор пред митрополитом траје већ неко време. Писмо се може повезати с архивским документима из исте збирке па је веома основано претпоставити да је проблем настао у вези с Игњатовим наследством и оставином његове маћехе Ружице Петровић[04] која је преминула вероватно не много раније. Ружица је саставила тестамент у којем је настојала да материјално обезбеди свог нећака Ђурђа који је служио без плате у њиховој кући петнаест година. Спор је ипак избио па се и група вуковарских грађана на челу с варошким кнезом Стефаном Чупићем обратила 21. јула 1753. архиепископу и митрополиту потврђујући истинитост навода у тестаменту и залажући се да Ђурађ не остане закинут за наследство. Своје изјашњење Вуковарци су написали након што су преко даљског провизора примили писмо од митрополита из Сремских Карловаца. По томе би се, приликом реконструкције хронологије овог случаја, могло закључити да се митрополит није оглушио на интервенцију своје мајке. Да ли је та интервенција поправила положај Игњата Лукића у овом спору више се не зна.

04 Боривој Чалић, Тестамент Вуковарке Ружице Петровић из средине 18. столећа, (у) Љетопис двије хиљаде петнаесте, [427]-432.

05 Писмо се доноси у преводу на савремени српски језик у уверењу да тако добија на разумљивости, а што читаоцу може да буде само од користи.

* * *

Најпреосвећенији и највисокодостојнији Господине Господине Архиепископе врховни Митрополите, највиши наредбодавче и велики господине оче и архипастиру наш најмилостивији[05]

По изреци светог Јеванђеља молите и добићете, тражите и наћи ћете, куцајте и отвориће вам се, јесте изрека, и ја најпонизнија ваша мати свагдашња службеница усуђујем се пасти пред ноге вашега преосвештенства и молити и тражити, иако сам недостојна, за овога господара и житеља вароши вуковарске по имену Игњатија Лукића, а мога рођака, који се своју покорну тужбу и тешкоћу преко мене усудио представити вашем преосвештенству. После смрти мог покојног брата Луке остао је мој братанац Игњатије са својом маћехом и живео је спокојно у миру. Када су његови непријатељи видели да он на добар начин и добро напредује у свему, ту су исту његову маћеху наговорили на тужбу и довели је до суда с мојим братанцем Игњатијем код вуковарског администратора да су биле сагласне и једна и друга страна, како је суд завршио. Уз то, како нису могли

гледати да се он сиромах Игњатије влада с газдинским кћерима, подигли су се на њега с великом злобом и мржњом да би могли рећи нешто одвратно како би га могли протерати из његовог дома као нечасног човека а није им низашто крив. И разумела сам да су и код вашег Преосвештенства доносили што није истина да би га ставили у немилост вашег преосвештенства да би он био као изгубљен. А што му је иза његовог оца остало дуга, није платио, и још је дужан, и за то његово сиромаштво покорно просим и молим.

Као ваша најпонизнија мати падам пред ноге вашег Преосвештенства да бисте се умилостивили према мојем братанцу и тиме га заштитили, и запретити попу Јефтимију, Тодорцу и осталима, да престану, зато што су много чему они узрок који из уста буду [који ћу усмено] Преосвештенству вашему јавити. Помилујте га поради мене, ваше матере, зато што је моје сродство а ни он нема никог другог осим мене, свог ближњег сродства. Умилостивите се и на моју покорну молбу зато што вам много пута досађујем, али ипак много пута услишена јесам од мога најљубазнијег Господина Сина. Ако му и ја [одрекнем] у кога ћу се још уздати ако ме ви не помилујете Најпреосвећенији господине, услишите материнску моју молбу вапијућу пред лицем вашег Преосвештенства за овога мога братанца Игњатија Лукића због тога што ми је жао и не могу слушати велике неправде јер хоће да с кућом што има да му продају, тако велику немилост према њему имају а ништа им није противан само што код њих кору хлеба не жели, а они због тога од њега очекују да око њихових врата без кривице служи. А мени је тога веома жао зато што је од мога брата.

Као свога сродника и чедо љубазно расудите о томе и запретите им да се унапред оставе великог насиља и престану поп Јефтимије и Тодор мали. А ваше код мога братића изгубљено није као и код мене ваше матере.

Усуђујем се припасти к вашем Архипастирству и молити да би помилована од вас била за мојега братића Игњатија и надаћу се извештавајући ваше Преосвештенство о мојем слабом здрављу и да има више од два месеца како сам била веома болесна и препоручивала сам Трифуну да вас извести, не знам је ли известио ваше Преосвештенство о мени, препоручујем се да ме не заборавите у мојој болести, препоручујем се вашој Архипастирској милости и целивам вашу десницу и желим да од мојег Преосвећеног Господина сина ускоро примим благослов. Остајем понизна, увек служећа вашем Преосвештенству најпонизнија

Преосвештенства вашега покорна
мати ваша Стана Ненадовица

У осечкој долњој вароши
месеца јула 9 1753 лета

Боривој Чалић

О једном непознатом писму Захарије Орфелина

Започињући своју "биографско-историјску слику" о митрополиту Павлу Ненадовићу, говорећи о младим годинама овог архијереја, поменуо је Ђорђе Рајковић писмо Захарије Орфелина које данас није познато, нити се помиње, колико се то могло утврдити, у обимној литератури о овом стваралоцу. Рајковић је написао: "Орфелин пише негде игуману реметском Атанасију Исаијевићу да је Ненадовић имао необичан дар и да се у јавним школама своје отаџбине трудом и успехом одликовао."[01]

Захарија Орфелин вероватно је добро познавао биографију архиепископа и митрополита Павла Ненадовића (1701–1768, митрополит од 1749). У његовој служби налазио се од 1757. и као митрополитов "канцелист" био је једна од највише рангираних световних особа на митрополитском двору. Уз митрополитово знање, можда и на његов подстицај а, могућно је, и уз његову новчану помоћ набавио је бакрорезну пресу и у тој својој "бакарној типографији" започео своју стваралачку делатност. Већ 1757. гравирао је и умножио у облику бакрорезне књижице циркулар Павла Ненадовића *Кратко о Богоподобајућем телу и крови Христовој поклонениј и времени тога наставленије*[02] (*Кратко поучење о боголичном поклањању Телу и Крви Христовој*) *да би 1758. издао* катихетски текст у облику питања и одговора *Ортодоксос омологиа*[03] (*Православно исповедање*) у којој је на крају отиснуо своју песму *Павлу Ненадовићу стихи*, а 1760. и спис о светим тајнама *Кратко да просто о седмих таинствах учителское наставленије*[04] (Кратко и једноставно поучење о седам Светих тајни)[05] од којег данас није познат ни један

01 Ђорђе Рајковић, Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика, (у) Летопис Матице српске, 1884, књ. 137, [42].

02 Георгије Михаиловић, Српска библиографија XVIII века, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1964, 46-47 (бр. 34).

03 Исто, 48-49 (бр. 35).

04 Исто, 52-53 (бр. 39).

05 У преводу на савремени српски језик сва три дела сабрана су у: Теолошке бакрорезне књиге Захарије Орфелина, приредио Владимир Вукашиновић, Панчево, 2006.

сачувани примерак. Све су то била дела која су била важна за оновремени црквени живот и иза којих је стајао карловачки првосвештеник. Архиепископа и митрополита пратио је Орфелин већ крајем лета и у јесен 1757. на његовом путовању у Беч. На путу су били око пет месеци.[06] Павлу Ненадовићу посветио је и своју прву Калиграфију с раскошно гравираним посветним листом и свечаном посветном епистолом.[07] Боравећи у Ненадовићевој непосредној близини и свакодневно с њим блиско сарађујући, сазнао је Орфелин, несумњиво, и за детаље из његовог живота.

Атанасије Исаијевић, игуман манастира Велика Ремета, био је такође особа из круга врло блиског архиепископу и митрополиту. Рођен је 1716. у Ердевику, словенско-латинску школу учио је код Мануила Козачинског у Сремским Карловцима, замонашио се 1731. а као врло младог човека патријарх Арсеније IV произвео га је 1742. за игумана манастира Велика Ремета. Приликом визитације фрушкогорских манастира 1753. Павле Ненадовић га је именовао за члана визитационе комисије. Био је добро образован а у поседу је имао, како је записано у протоколу визитације, 27 књига од којих је 21 била на латинском језику.[08] Реметски игуман био је до 1776. године.[09] С обзиром на положаје које су заузимали у митрополитовој близини Исаијевић и Орфелин су се вероватно често сусретали. За овај манастир је Орфелин, ктиторством сремскокарловачког трговца Јована Веселиновића, 1764. израдио бакрорез Св. Димитрије са изгледом манастира Велика Ремета.[10]

О једној заједничкој сарадњи остављен је и ближи траг. Након утврђивања граница између фрушкогорских манастира, саставио је Захарија Орфелин 25. августа 1759. у манастиру Гргетегу "релацију". Известио је да је с реметским игуманом Атанасијем Исаијевићем поставио "ханте" и "хумке" на граници између имања манастира Крушедола и Гргетега. Једној од тих хумки (својеврсном камену међашу) дали су име: Хумка Захарије Орфелина.[11] Таквој личности, с којом је могао бити и у ближим пријатељским односима, упутио је Захарија Орфелин своје писмо. Да ли је то било и једино писмо које му је Орфелин написао неће се, вероватно, никада сазнати. На основу таквог шкртог податка који преноси Ђорђе Рајковић није могућно дати ни прецизније временско одређење када је писмо могло бити написано, али би се опрезно могло нагађати да је то било након смрти архиепископа и митрополита Ненадовића. Овог архијереја Орфелин је 1769. овековечио на цртежу-потрету који је пуних 175 година био познат једино из литературе.[12]

Ђорђе Рајковић (1824–1886), књижевник и заслужни културни радник, објавио је бројне историјске прилоге написане на основу архивске грађе. За боље познавање Орфелиновог живота и рада заслужан је и због

06 Сава Паланчанин, *Data Orfeliniana*, (у) Орфелиново Житије Петра Великог 1772–*1972*, [приредио Лаза Чурчић], Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1972, 4.

07 Г. Михаиловић, Исто, 49-51 (бр. 36).

08 Опис фрушкогорских манастира 1753. год., приопштио Димитрије Руварац, У Ср. Карловцима, 1903, [314]-315.

09 Д. [Димитрије] Р. [Руварац], Манастир Велика Ремета 1772., (у) Српски Сион, 1906, 10, 278.

10 Динко Давидов, Српска графика XVIII века, Матица српска, Нови Сад, 1978, 299 (сл. 105).

11 С. Паланчанин, Исто, 6.

12 Владимир Симић, Погреб и постхумни портрет митрополита Павла Ненадовића: цртежи Теодора Крачуна и Захарије Орфелина, (у) Саопштења, Републички завод за заштиту споменика културе Србије, Београд, 2018, 50, [161]-174. Др Владимир Симић овај цртеж пронашао је у Кабинету графике Ликовне академије у Бечу. В. и Боривој Чалић, Захарија Орфеелин у Бечком дневнику 1772. године, (у) Љетопис двије хиљаде петнаесте, [422]-426.

објављивања факсимила двају Орфелинових писама у књизи Факсимиле од рукописа знаменити Срба коју је приредио на основу грађе из своје збирке.[13] Писма су упућена реметским калуђерима - игуману Данилу Марковићу и јеромонаху Петру Марковићу. У Великој Ремети Орфелин је боравио пре свог одласка на место коректора у штампарији Јозефа Курбека у Бечу 1783. године. Могло би се закључити да је за Ремету и њено монашко братство био везан дужи временски период вероватно и пријатељским везама. Рајковић је донео и попис ствари које је Орфелин тада оставио у Великој Ремети "на тој конец, ако би мени по Божију произволенију умрети прикључило се, да будут собственаја монастиру".[14] Овај драгоцени документ даје јединствен увид у инвентар Орфелиновог домаћинства а, посредно, и у његово скромно материјално стање.

Штета је што Ђорђе Рајковић и ово Орфелиново писмо није објавио у целини или бар оставио траг о томе где га је пронашао. Остаје нада да ће оно једног дана изронити на светлост како се то до сада, у вези с Орфелином, догодило већ више пута. Ипак, и та једна реченица[15] коју у неуправном говору преноси Ђорђе Рајковић сведочанство је о постојању још једног Орфелиновог писма чиме се њихов скромни број бар незнатно увећао.

13 Беч, 1871; [2]Матица српска, Нови Сад, 1973. Оба ова писма данас су у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду.

14 Факсимиле од рукописа знаменити Срба, 3.

15 Из литературе се зна за још једно Орфелиново писмо из којег је позната само једна, ипак цитирана, реченица. Упутио га је 27. јуна 1783. из Беча архиепископу и митрополиту Мојсеју Путнику. Уп. Димитрије Руварац, Захарија Орфелин, животописно-књижевна црта, (у) Споменик Српске краљевске академије, 1891, 10, 90.

PAKRAC Pravoslavna crkva sa biskupskim dvorom.

Боривој Чалић

Топографски цртеж Пакраца из половине 19. века

У Оставини Радослава Грујића у Музеју Српске православне цркве у Београду[01] налази се занимљив, делимично оштећен, колорисани топографски план дела Пакраца који је урадио надшумар Франц Финк. План приказује поседе у непосредној близини епископског двора у Пакрацу, а од грађевина на њему су уцртани само пакрачки стари град и владичански двор. Невештом руком и вероватно касније додани су објекти насупрот двора с посебно означеном Саборном црквом Свете Тројице. Објекти и земљишне површине обележени су словима латинице, а испод цртежа је на немачком језику написана легенда и дато мерило мапе од 200 бечких клафтера.[02] С обзиром на стилизацију текста и облик слова план би се опрезно могао датирати у време око половине 19. века или нешто мало раније.

Текст легенде гласи:

Plann

Uiber einen Theil des Pakraczer alten Schlosses und den daran liegenden Gebauden und Gründen

K Altes Schloss, l Bischöflische Residenz, cc.dd Bischöflische Garten, ff Herrschaftlicher Waid. Grund, E Herrschaftlicher Ziergarten, gg Praefectengarten, lll kkk Beamtengarten

Masstab von 200 Wiener Klafter

von Franz Fink

oberförster[03]

Данас више није могућно утврдити повод и разлог израде овог плана али је и без тога он занимљив историјски документ.

01 **МСПЦ, ОРГ, VII Архивалије, 175.**

02 **клафтер - мера за дужину, 1,896 m**

03 **План дела пакрачког старог замка, зграда и земљишта које леже на њему. К стари замак, л епископска резиденција, цц.дд епископски вртови, фф властелинско ловиште, Е властелински цветњак, гг управитељев врт, ллл ккк вртови чиновника. Мерило 200 бечких клафтера. Франц Финк, надшумар.**

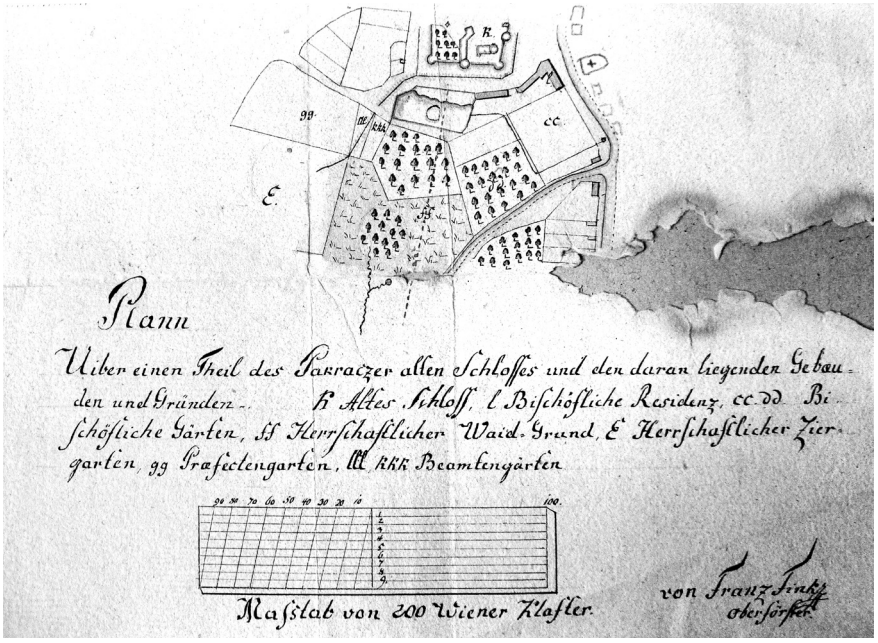
K.
99.
ll
kkk
cc.
E.
Plann
Uiber einen Theil des Parraczer allen Schlosses und den daran liegenden Gebäu-
den und Gründen. K Altes Schloss. l Bischöfliche Residenz. cc.dd. Bi-
schöfliche Gärten, ff Herrschaftlicher Waid-Grund, E Herrschaftlicher Zier-
garten, gg Praefectengarten, ll kkk Beamtengärten
Maßstab von 200 Wiener Klafter.
von Franz Jinky
oberförster.

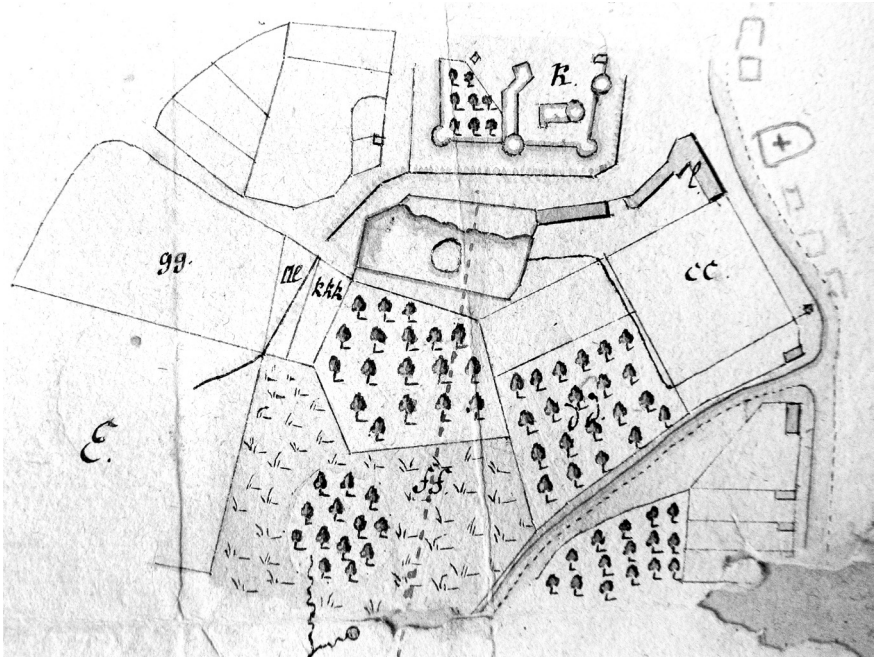
K.
99.
ll
kkk
cc.
E.
ff.

Бранко Чоловић

Спиридон Алексијевић (1769–1841) поводом 250-те годишњице рођења

Објективним вредновањем историјских извора и његове интелектуалне оставштине знамо да је Спиридон Алексијевић непорециво важна личност међу Србима у Далмацији краја XVIII и првих деценија XIX вијека. О себи и своме времену оставио је незаобилазно свједочанство, аутобиографски рукопис *Споменак Милорадов*, дјело које синтетично обухвата догађаје до 1836, и то не само приватне, личне нарави како се то можда наслућује из наслова, већ доминантно оне ширег друштвеног значаја у којима је он као учесник или свједок заузимао одређене позиције. Дјело је изашло у наставцима тек 1904. у *Гласнику далматинске православне цркве*, док је интегрално издање приредио и предговор за њега написао тадашњи крчки јеромонах Хризостом Јевић у Книну 1990. године.[01] Сасвим извјесно, основни мотив настанка овог рада била је не толико потреба да се пред читаоца изнесе један, по свему узоран монашки живот, колико жеља да се покаже и прокаже зло доба покушаја вјерске уније провођене са највиших наслова политичке власти и ауторова тиха борба против ње и онога шта је подразумијевала. Она свакако није алиби за нечињење јер је Спиридон јасно стао у одбрану принципа очувања вјерске и националне ортодоксије, а у тој борби за праведну ствар налазио је непријатеље, али и савезнике. Покушаји провођења уније у далматинском владичанству надахнули су и другу двојицу његових савременика, једнако аутобиографа, попут старијег, крупског архимандрита Герасима Зелића (1752-1828),[02] дотадашњег епископског викара за Далмацију и Боку Которску и нешто млађег,

01 Спиридон Алексијевић, *Споменак Милорадов*, Книн 1990.

02 *Житије Герасима Зелића*, 1-3, Београд, 1897—1900.

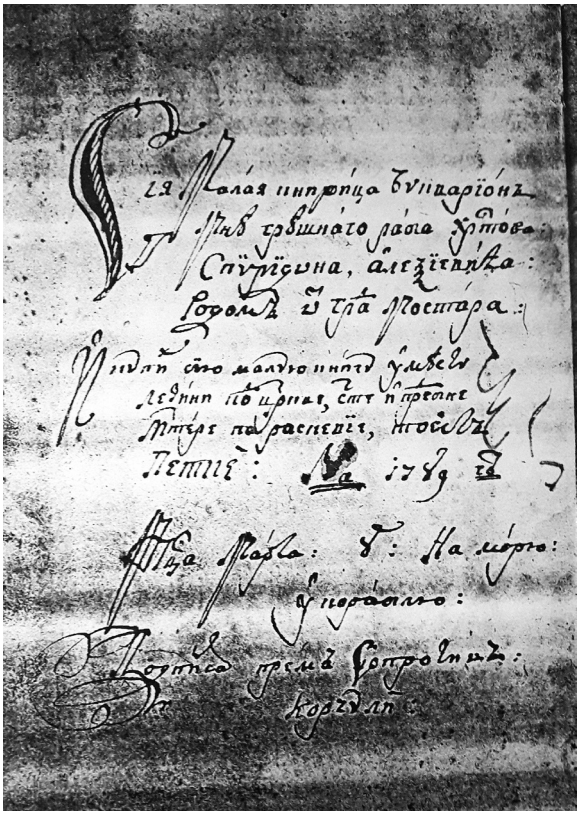

Запис С. А. из 1789. на Букариону манастира Крке (*Алфавит велики* бр. 1692)

придворног јеромонаха Кирила Цвјетковића (1791-1857)[03] да о свему оставе литерарни, али историчарски сасвим утемељен говор. Алексијевићев спис, међу осталим, мањи је обимом, можда мање личан, али притом не мање чврст у изношењу чињеница, напосе јасног става према тој по православне пријетећој појави. Рукопис који започиње као житије, ускоро прелази у љетописно, аутентично историјско штиво које фино осликава друштвену позорницу и политички одређујуће догађаје, постајући тако документ првог реда на којег се са поуздањем може ослонити. Како овом приликом комеморирамо рођење ове за далматинску цркву и уопште српску националну заједницу многозаслужне личности, ред је да се и о њему самоме каже понеко слово.

Херцеговачко село Житомислић уз истоимени манастир, мјесто је гдје се у кући Косте и Марије рођене Јањић 1769. родио Спиридон Алексијевић.[04] Радило се о многочланој фамилији другим именом Милорадовић, оскудној материјалним добрима, на самој граници сиромаштва, привређивањем углавном окренуту сточарству. У том кругу је највише посредством усмене

03 *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље*, Београд, 1898. приредио Димитрије Руварац.

04 Основни биографски подаци могу се потражити у Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. I, Загреб 1926, 43 (Радослав Грујић); *Hrvatski biografski leksikon* I Zagreb 1983, 74-75. (Dubravko Horvatić); Станко Корач, Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб 1987, 86. *Српски биографски речник* 1, Нови Сад 2004, 103 (Предраг Пузовић); Јован С. Радојчић, *Биографије Срба западно од Дунава и Дрине*, 1, Нови Сад 2009, 141; *Hrvatska književna enciklopedija* 1, Zagreb 2010, 16-17 (Željka Vukajlović) v

предаје стекао основна знања о Богу, моралним вриједностима, националној историји. Први прави учитељ у његовој десетој години био је крчки јеромонах Неофит Кошевић који се тада по том послу затекао у манастиру Житомислићу. Неутажива жеља за учењем, родитељски пристанак, као и обећања покровитеља давала су наде у свакако бољу будућност питомца неголи је то био амбијент опресивне османске власти и у то вријеме пошасти на дјелу – куге. Отада се његова животна путања рачва на многе стране; најприје одлази у манастир Пиву, потом Сарајево па Мостар, да би га још као шеснаестогодишњака у манастиру Завали 1785. замонашио мостарски епископ Ананије. У Имотском се затекао 1787. одакле га је јеромонах Мојсеј Јовић одвео у свој постриг манастир Драговић и отада Спиридон трајно борави у Далмацији. Ни ту га не држи мјесто, не због његове природе, немиран свакако није био, колико због потреба Цркве да преко својих службеника дјелује на пастирском, још више просвјетном плану. Прво вријеме учитељевао је у Врлици гдје је у школи имао окупљено чак тридесетеро дјеце,[05] потом по истом послу 1792. одлази у Скрадин гдје се налази до 1795, исте 1795. већ га налазимо у Дрнишу, затим је 1801. у Шибенику, да би се наредне године опет вратио у Скрадин гдје се задржао до 1808. године. У Скрадину поред тога што је учио дјецу бијаше и свештенођакон угледном јеромонаху и *општем духовнику у Далмацији*,[06] оцу Макарију Крнети кога карактерише као *богоугодна и честита свештеника*.[07] Дрнишки парох постаје 1808, а тада је зацијело био придружен крчком братству[08] које је опслуживало како скрадинску тако и дрнишку парохију. Наредне године се у манастиру Крки, са још једним сабратом, наводи у служби еклесијарха. У Дрнишу остаје свештеник све до 1817. када одлази у Задар гдје је до смрти у својству пароха цркве Св. Илије. По абдикацији епископа Бенедикта Краљевића и његовог одласка у Италију 1832. па све до доласка новопостављеног епископа Јосифа Рајачића 1829. обавља дужност викара православне цркве у Далмацији.[09] За то мјесто овластио га је одсутни епископ. Врхунац његове предане свештеничке службе представља додјела чина синђела 1835. од стране новог епископа Пантелејмона Живковића.

Ови сумарно наведени подаци и бројке недовољни су да одреде мјесто и значај ове личности у своме времену, а посебно да покажу његов утицај на прилике и потоње догађаје. Ако их већ није усмјеравао, а због свог хијерархијског положаја углавном није осим када бијаше викар, оно их је као непосредни свједок дословно биљежио, а умногоме појаснио како себи тако и будућим читаоцима. Осим као пouздани љетописац времена када су се на овом простору укрштали стратешки интереси великих сила Венеције, Француске и Аустрије, због тога дешавали друштвени и лични потреси, он

05 *Споменак*, 28.

06 Бранко Чоловић, *Манастир Крка*, Загреб 2006, 68, 76.

07 Споменак, 30.

08 Године 1811. налазимо га поменута у личном состојанију манастира Крке, в. Цвјетковић, *Автобиографија*, 59.

09 Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад 1901, 542.

10 Божидар Петрановић, *Спиридон Алексиевић Милорадовић*, Србскодалматински магазин 11, Задар 1846, 122. (некролог) Одмах послије некролога слиједи непотписани, мада засигурно Петрановићев чланак *Животописание Спиридона Алексиевића епископскої синђела и бившеї пароха задарскої*, 124-128.

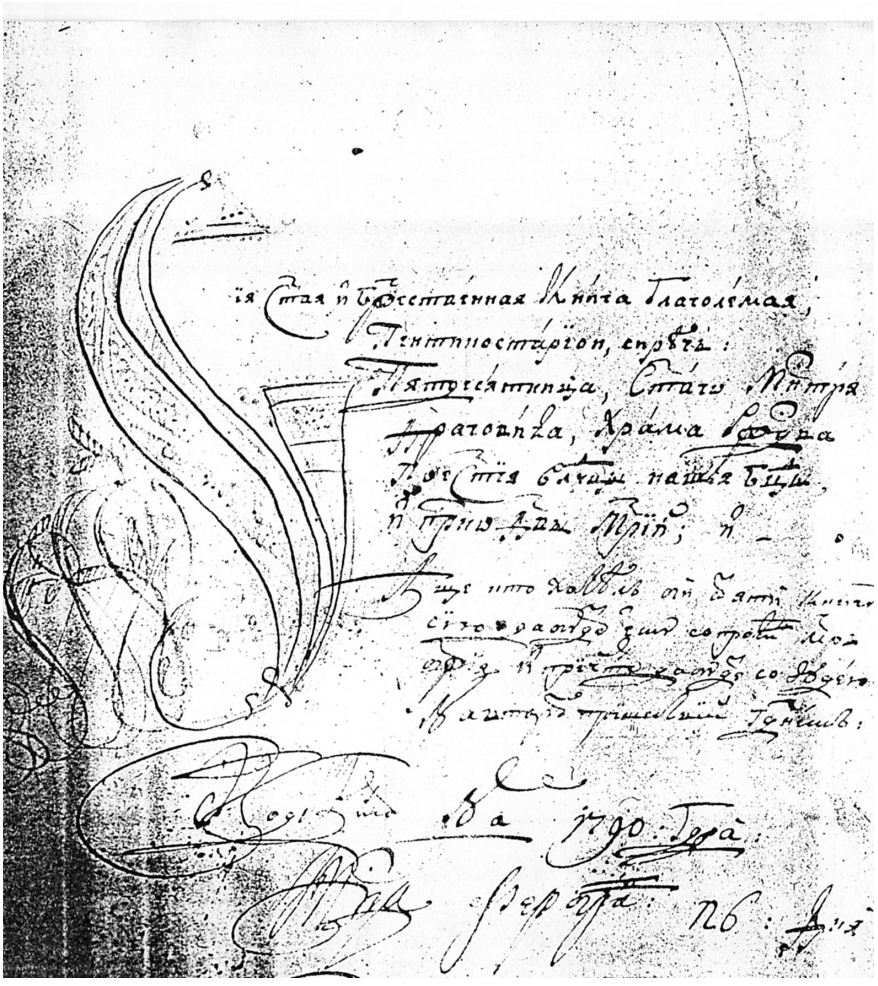

Запис С. А. из 1790. на Пентикостару манастира Драговића

је стизао и на другим пољима давати доприносе култури Срба у Далмацији. Судећи по писаним и другим траговима, Спиридон Алексијевић је, без претјеривања, био ренесансна појава нашег поднебља. Окушао се као писац, љетописац и биограф, пјесник, сликар-иконописац, преводилац, проповједник, историчар, а надасве је био свештеник и учитељ, али и управљач далматинском црквом кад за то од њега није било подесније личности. Уважавање је стекао већ код савременика, од којих га један, њему равне важности по националну историју, Божидар Петрановић, слика као некога коме по учености у *далматинском свештенству равна није било*.[10] Зачудно, све то је постигао као самоук, без формалног

образовања за којег тада и није било претпоставки, али је приљежним радом, читањем и учењем, стекао знања која су га и препоручила као захвалног учитеља, али му омогућила да се сам упусти у многе науке, посебно богословље и историју. Ништа није било природније доли да се неко с таквим знањима и с благословом Цркве нађе на положају учитеља посебно зато што питање образовања до одлука Црквено народног сабора у Задру 1808, није било законски уређено, а нити институционално утемељено. Стога поједине, посебно имућније градске црквене општине траже начине, али и учитеље да о свом трошку осигурају примјерено образовање својим младим, посебно због бојазни од културне и вјерске асимилације. Првенствено то чине довођењем учитеља са разних страна насељених Србима, али и путујући магистри, једнако свјетовњаци и калуђери, сами се нуде за те положаје. Читав XVIII вијек Далмација је позорница на којој се појављују бројни учитељи који се осим просвјете баве и другим културним и друштвеним дјелатностима и тиме видно унапређују средине у које долазе.[11] На тле Далмације долазило се са Свете Горе, зна се то по примјеру хиландарских монаха Јефрема Кореског и Кирила Живковића, потоњег епископа пакрачког, Мађарске попут Стефана Марковића из Шиклуша, Пантелејмона Михајловића и најзнаменитијег од свих Доситеја Обрадовића, као и Матеја Веје са Крфа, првог учитеља школе Јована Бована. Слично је било и са Спиридоном Алексијевићем који је више година учитељевао у неколико средњодалматинских вароши, Врлици, Скрадину и Дрнишу. Поред примарно учитељског посла он се бавио и креативнијим облицима књижевности, преводилаштвом и поезијом. Прво његово објављено дјело јесте пјесма *Пастурка Цетинска годишња 1811*, штампана исте године у Венецији, када у пријеводу с руског, такође у Венецији, излази *Мали Катихизис*.[12] С руског је 1825. превео *Гедеонове проповједи*, као и неке текстове грчког теолога и епископа Илијаса Минијатиса *Пред свјатим Причешчением* и *ПроповѢдъ изъ Рождество Христово*, *Хронологіа Достопамятныхъ дѢлъ* и *приключеніи по Рождеству Христову*. Његов најпознатији пријевод с талијанског језика настао је 1830 у Пешти, пуним називом *Руководство человеческоїъ живота славноїъ автора Лордъ Кестерфїелдъ. Преведено с› їталїанскогъ на нашъ сербскїи єзык, и изясненно с› билъ зы за любовъучащойся сербской далматїнской юности као бѣлыи кринчићъ посвећено, отъ мене їер. Спиридона Алексїевића, родомъ Милорадовића изъ Херцеговине. Правос: восточ. Исповѣданиїя пароха задарскогъ у Далмацїи, Будиму граду, Словима Кралѣвъ.Университ: Пештанскогъ, 1830.* Најновија књижевноисторијска истраживања показала су да се ипак не ради о дјелу лорда Честерфилда него да је стварни аутор енглески пјесник и издавач, Роберт Додсли.[13] Не

11 Милан Радека, *Грађа о српским школама у Сјеверној Далмацији*, АЛМАНАХ Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 123-139.

12 Пријеводима је обичавао придружити и неко своје ауторско дјело в. Душан Иванић, Књижевност Српске Крајине, Београд 1998, 47.

13 Persida Lazarević Di Giacomo, *Indianski mudroznanac (1825) i Indianzki mudroznanecz (1833) u jednoj veoma uspešnoj evropskoj književnoj mistifikaciji*, Croatica et Slavica Iadertina, VII/I, Zadar 2011, 72.

14 Исто, 73.

15 Србскодалматински магазин 4, Задар 1839, 67-68.

16 А.М.С. *Житије блаженопочившеī Никанора Боīуновића Скочића*, Србскодалматински магазин 5, Задар 1840, 148-171.

17 *Споменак Милорадов*, 26.

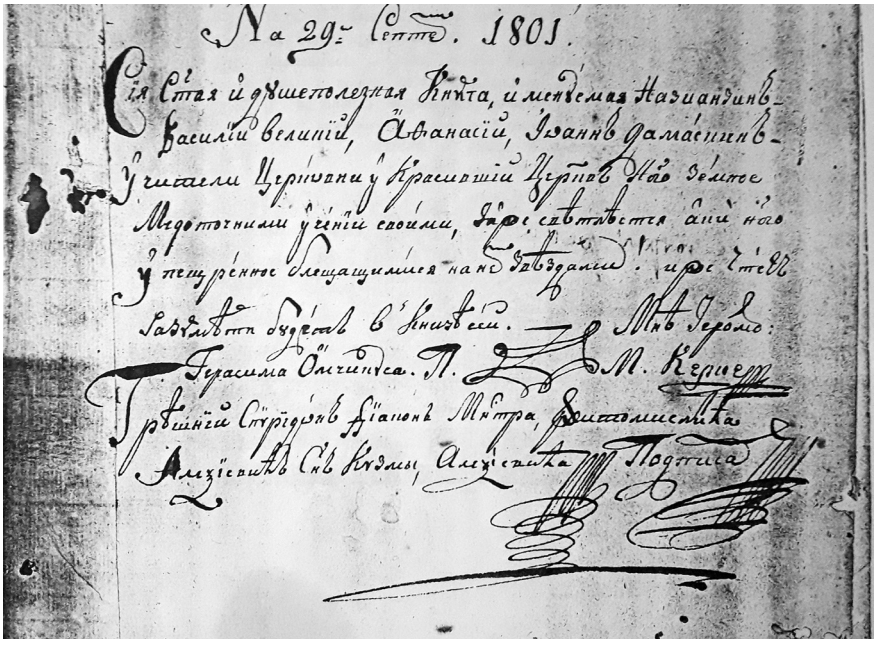

Запис С. А. на Назијанзину из 1801. године

само за историчаре књижевности посебну важност има објашњење које је о мотивима за превод овог дјела читалаштву понудио Спиридон: *ово мало дѢлце оногъ славногъ у общемь книжеству велезаслуженогъ мужа Інглеза, Лордъ Кестерфіелдъ. За любавъ дакле твою младіи учениче миліи мои Сербине! Потрудіо сам се с› Італіанскогъ на нашъ материнъ сербскіе Єзыкъ превести га, колико є было могуће, и колико су ми допустиле силе слабога мога Книжества, знамъ чисто датисе неће поправити мой слогъ; но любавъ є нешто велико и за любав шта се неће урадити?*[14] Овакве ретке је могао написати само истински заговорник филозофије просвјетитељства.

У поодмаклим годинама 1839. у *Србскодалматинском магазину* објављује поучно слово *Прави благодѢтелъ добро чини и мучи*,[15] док у петом броју истог часописа из 1841. објављује животопис Никанора Богуновића Скочића архимандрита манастира Крке,[16] изабраног предводника далматинске православне цркве, једне од најзначајних личности у Далмацији за млетачке управе. Занимљиво, Спиридон је Никанора имао прилику и лично упознати приликом његовог службеног доласка у манастир Драговић.[17] Сасвим усамљена у његовом опусу стоји *Ода на пришествије его императорскаго величества Франческа первога* објављена у бечким *Новинама Сербским* 1817. године. Неки његови

рукописи попут недовршене *Filosofia morale* и пријеписи из штампаних књига који се чувају у задарској Научној библиотеци, остали су и до данас необјављени.

Иконописање је за Спиридона била прва страст која му се дјеломично испунила одласком на Крф 1789, заједно са драговићким проигуманом Викентијем Стојисављевићем. Проигуман је ишао у набавку икона, заједно су ходочастили моштима Св. Спиридона, али се намјера да учи иконописање због високих трошкова обуке и боравка ипак није могла остварити. Извори говоре да је на Крфу пробоpавио нешто више од мјесец дана, али је ту, чини се, стекао основна знања која су му уз природни таленат омогућила да се подухвати задатих послова попут осликавања икона по виду греческом у цркви Св. Николаја у Врлици 1790. године. Ову примједбу ваља разумјети као исказ идејне и стилске правовјерности, односно чињенице да је у свом ликовном раду слиједио византијске естетске обрасце. Како се чини и за манастир Драговић је сликао *Тајну вечеру*,[19] а већ зрелије покушаје имао је у Скрадину и Дрнишу гдје се материјално издржавао *средством иконописанија свјатих образов којего јест совсјем невјежа*.[20]

Такође, сликао је и у цркви на Косову, у Лазарици се налазе престоне иконе *Христа Великог Архијереја* и *Св. Јована* које му се, с више или мање разлога, приписују.[21] Изузетак чини мала, сребром окована икона *Богородице са Христом* (9x11) са његовим записом из јуна 1840. за коју опет не знамо да ли ју је сликао или само посједовао.[22]

За разлику од књига на иконама се обично није потписивао што увелике отежава поузданије атрибуције посебно јер немамо ниједну сигурно ауторизирану икону.

Надасве остало што га красило Спиридон је био истински човјек књиге. Књиге је куповао, даривао, размјењивао, њему су их поклањали и преко њих је ступао у пријатељске и пословне односе са многим вићеним људима свога доба. Колико је био посвећен књизи и читању, говори и садржај записа на Букариону манастира Крке (*Алфавит велики* бр. 1692) гдје дословно пише: *Сија малаја книжица Букарион мнје грјешнаго раба Христов Спиридона Алексијевића родом от града Мостара. И купих ју малују книгу у мјесту Лезини* (*Хвару* - прим. Б.Ч.) *код цркве свете и преподобне Матере Параскеве тоест Петке. На 1789. миа. Марта 8: на морју у корабљу: Подписах прем супротив Корчули.*[23] Дакле, запис дословно настаје на броду, насупрот Корчуле камо се нашао пловећи с Хвара гдје је у, тада још активној грчкој цркви Св. Параскеве, купио поменуту књижицу. Осим што је писао и преводио, у свакој слободној прилици читао, показао се и као својеврсни сакупљач, библиофил, будући на неким његовим записима, налазимо формулацију *из числа књига Спи-*

18 *Споменак Милорадов*, 26. И за тај посао врата му је отворио драговићки калуђер Атанасије Ђурић.

19 Милорад Савић, Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од краја XIV до почетка XX вијека, Београд 2000, 143-144 .

20 *Споменак Милорадов*, 37.

21 Рајко Веселиновић, *Уметност у Срба Северне Далмације у XVIII столећу*- Прилог историји српске уметности у XVIII веку, Зборник за ликовне уметности Матице српске, Нови Сад 1982, 204.

22 Чоловић, *Манастир Крка*, 140.

23 *Споменак Милорадов*, 19.

ридона Алексијевића. У највећем се ради о богословским и богослужбеним књигама, покојој граматици или историји. Он се доиста штедро потписивао на књигама, знамо барем за петнаестак потписа, како оним које је читао, тако и на оним које је посједовао.[24] Оно што одваја његове записе од мноштва других су украси, мада је и он остављао сасвим једноставне записе са тек именом, презименом и датумом настанка. Користио је искључиво курзивно писмо, црквенословенски језик предвуковског времена, чију реформу усваја тек након смрти митрополита Стратимировића. Штавише, с њим је био у преписци, а у Задру је сакупљао и претплатнике за његову књигу о Црној Гори. Дописивао се и са другим бардом српске књижевности Доситејем Обрадовићем с којим се и сусрео у Трсту гдје се 1804. Спиридон љечио од сушице. Поуздано знамо да је Спиридон до краја овладао талијанским и руским језиком, са њих је и преводио сложена градива, а зацјело и грчким на што указују поједине књиге у његовом власништву. Док је служио као викар далматинске цркве, по природи посла, имао је богату кореспонденцију са високим насловима политичке и црквене власти, како са митрополитом карловачким Стефаном Стратимировићем, тако и са грофом Саураом челником Илирске дворске комисије и далматинским намјесником бароном Томашићем. Осим са њима имао је преписку са свим најважнијим протагонистима књижевне, шире гледано, културне сцене свога времена.

Најраније записе би углавном започињао за расположиви простор натпросјечно великим, цртачки кићеним иницијалом, потезима којима би давао одушка свом умјетничком дару цртања и сликања. Временски је то подударно са његовим интересовањем за иконопис, а постигнутим ликовним рјешењима долазио би на сам праг минијатуре и графичких украса који су му били врло добро познати из књига које је користио. Садржај записа варирао је од наслова до наслова, али постоје извјесне константе попут оне која се тиче наглашавања властитог поријекла. На највећем броју њих он истиче да је рођен у Херцеговини, селу Житомислићу, крај самог манастира, недалеког од града Мостара. Штавише, навлас исти садржај употријебио је и у штампаној форми на свом пријеводу „Лорда Честерфилда". Набрајање тих топоса може означавати његову сасвим личну, готово интимну привржености завичају, носталгију својствену некоме који је млад напустио родни крај, али и стално присутну романтичарску тежњу ка повратку у чедност дјетињства. Како било, чини се да је тај моменат имао већи значај од обичне фигуре или привржености рецентном књижевном стилу. Чак и када је постао крчки калуђер, самим тим престао бити житомислићки јерођакон, наставља се потписивати на дотадашњи, себи тако својствен начин. Уједно, говорећи службеним тоном,

24 Милан Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у Сјеверној Далмацији*, АЛМАНАХ Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 245.

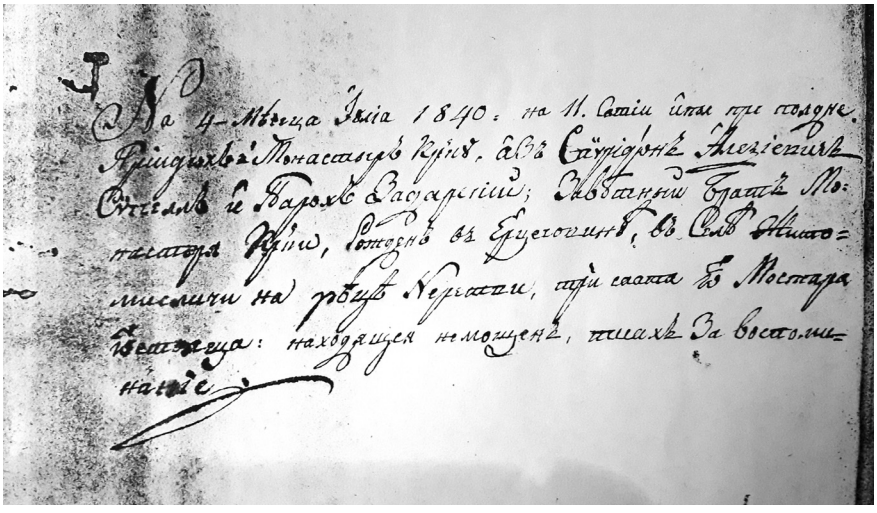

Собраније разних поучителних слова, манастир Крка бр. 1713, запис Спиридона Алексијевића из 1840.

овим чином је престало његово турско, а започело млетачко подаништво. Осим у манастиру Драговићу[25] највећи број записа налази се, разумљиво, у фонду књига манастира Крке. Један од најстаријих забиљежених налазимо на *Октоиху осмогласнику* (бр. 1724) из манастира Крке на којем се потписао као житомислићки ђакон још 1799, а на исти начин и на *Назијанзину* бр. 1591. 29. септембра 1801. године. Налазимо их на *Бесједама Јефрема Сирина*, Москва 1789, *Бесједама Христовим*, Москва 1783, књизи Саватија Васиљевића коју је потписао 1803. у Скрадину; *Словима Макарија Великог* из 1703, које је Спиридон Ивковић даровао Макарију Крнети 1795; *Православном учењу*, архимандрита Светотројичке лавре Платона, Беч 1784; *Пут ка спасењу*, Санкт Петерсбург 1780, потписан је 1820; *Содруженија древних богова*, од Јефрема Лазаревића, штампана код Пане Теодозија у Венецији 1810, са потписом из 1824,[26] *Пут у рај*, Георгија Поповића, Будим 1815, потписана 1830. са напоменом да је из његовог числа књига; Московску *Библију* из 1815. потписао је 1829. године. Најзад, зна се да му је приликом боравка у Венецији Димитрије Владисављевић даровао *Мјесецослов* из 1798. године.[27] Један од највјероватније посљедњих потписа из јула 1840. налазимо на *Собранију разних поучителних слова*, Москва 1781, из манастира Крке. Засад нам није доступна *Итика јерополитика* из 1797, из некадашње задарске Научне библиотеке, на којој су остала сачувани неколики његови цртежи и бројни записи.

25 Први његов сачувани запис из 1788. налази се на *Бесједама Јована Златоустог* штампаним у Москви 1767., а други из 1790. на штампаном *Пентикостару* манастира Драговића, в. Бранко Чоловић, Записи из књига манастира Драговића, Љетопис СКД Просвјета *св.* IX, Загреб 2003, 196, 199. На *Толковању Декалога* потписао се именом и додатком *1794 у Скрадину*. B. Radeka – Vladimir Mošin, *Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji*, Starine JAZU 48, Zagreb 1958, 206.

26 Ту књигу му је поклонио Јован Мостарски, в. Милан Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у Сјеверној Далмацији*, АЛМАНАХ Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 245.

27 Треба споменути да је то име учитеља који је пуне четири деценије дјеловао у тршћанској српској школи, привржeника Вукове реформе и његова личног пријатеља, Мила Михајловић, *Културно памћење тршћанских Срба*, Нови Сад 2017, 83-84.

Записи по правилу откривају знатно више неголи што то службени списи чине, тако да повремено провијавају сасвим личне исповијести попут оне које ју Спиридон оставио на *Собранију разних поучителних слова, манастир Крка бр. 1713: На 4. мјесеца Јулија 1840. на 11 сати пре полдне придох в монастир Крку, аз Спиридон Алексијевич, синѣл и парох Задарски; завјетни брат монастирја Крке, рожден в Ерцеговини, в село Житомисличи на рјеције Нересви, три сата от Мостара...: находјашчеи немошчен, писах за воспоминание*. **Налазим се немоћан, пишем за спомен**. Тако је звучао Спиридон Алексијевић, свега пар мјесеци прије властите смрти. Погребен је по властитој жељи код цркве св. Георгија у Смоковићу, а сама сахрана је јасно исказала неподјељено поштовање једнако међу православнима, као и католицима, тако да учесник догађаја нимало не претјерује када изјављује: *да се погреб његов право торжество назвати могло*.[28]

28 СДМ 1846, 127.

Видосава Голубовић

Преписка Р. Петровића, С. Винавера и Б. Токина са Љ. Мицићем

01 У другом броју *Зенита* за 1921. годину објављена је песма Р. Петровића *Најсентименталнију о ситости легенду*.

02 Књига Љ. Мицића штампана 1920. године у два издања. Насловни лист и вињете цртао Вилко Гецан.

03 Стална рубрика Зенита.

04 И на крају речи преправљено из у.

05 Зарез преправљен из тачке.

1.
Растко Петровић
– Љубомиру Мицићу

Париз, 19. марта 1921.

Драги г. Мицићу. Необично ми је било драго да сам у другом броју Зенита нашао себе[01] и ако се томе нисам надао. Други број ми се још више свиђа. И Вашу сам књигу примио "Источни грех"[02] па Вам хвала на пријатељској пажњи. Црњански ми је хвалио једну збирку Ваших песама. Бројеве Зенита које ми посласте вредно раздајем те ћете замене добијати директ из уредништва. Ускоро ћу Вам послати песме најинтересантнијих песника а јавите ми хитро да ли хоћете цртеж француског стила који ћу свакако добавити од овдашњих најбољих цртача. Немојте се на мене љутити што Вам оволико дуго нисам одговорио и што ћу Вам ово писмо скратити. Да само знате у коликом сам огромном послу. Осим другог за месец и по дана изаћићу на докторат. За Макроскоп[03] Вам шаљем извештај са овдашњих изложаба. Намеравао сам да буде кратко па нисам успео, мада нисам рекао ни десети део, и овако је одвратно збијено. Ако га не можете пустити у исти број делите или радите што знате, ипак је боље да га у том случају скратите. Идући[04] ћу пут о руском балету,[05] или о литератури што год. О музици Вам не умем ништа писати. За два три дана долази Вам друго писмо са дописима француским.

Сва пријатељства примите
Ваш
Растко
Rue de la Clef 52
Paris V

Париз 19-III-1921.

1.
Станислав Винавер
–Љубомиру Мицићу

Београд Сарајевска 13

Драги Мицић.

Примио сам ваше писмо. И слажем се и не за Баљмонта.[06] Јесте стар престар. Али има нечега и новога. И Рус.

Ми морамо у свакоме броју доносити руске ствари и о Русији. То је основно. Ја бих штампао једну песму Баљмонта. У политици он се добро држи – он један од толиких емиграната – песник није контрареволуционар. За то треба имати велику снагу. Значи да је он има. А ако има унутрашњу снагу – има.

Послаћу вам ја још једну руску песму, модернију модернијег.

Морађу вам дати и приказ о каквој савременој руској књизи или малу хронику. Апсолутно основно. Каква политика – живот и будућност! Све!

Мене је разочарало што је уредник Светског Прегледа Кордић[07], коме ја поричем и таленат, а сви културу и писменост.

Чудим се.

О мени кажете – да нисам још био. Варате се. Ја сам драговољно изгнаник из Мисли и из Гласника (у коме сам активно сарађивао још у гимназији). Код нас је свугде реакција па и у књижевности. Има два пута:

Бити међу њима а ширити своје идеје.

Изаћи из њихове средине и борити се против њих.

Овај други пут је тежи. Неблагодаран је, мучнији. Ја сам га изабрао.

За Гола[08] има још времена – до јуна.

Видећемо шта ће дати нова *Критика*. Надам се, уверен сам, Боже.

Ја сам вам толико послао за Зенит да мислим и то је сувише.

Ако не – ево вам три "песме". Или их чувајте за идући пут.

Како већ буде.

Ваш срдачно
СВинавер

PS. Само истрајно Зенит
ће освојити најпре писце
па онда публику. Двојна педагогија, дупла као
књиговодство.

06 Баљмонт, Константин Д. (1867-1942.) руски песник, симболист. После октобарске револуције живи као емигрант у Француској.

07 Коментар поводом покретања истоименог листа.

08 Иван Гол (1891-1950.) рођен у Француској. Од 1919. године живи у Паризу. Писао на француском и немачком језику. Извесно време сарадник и сауредник *Зенита*.

2.
Станислав Винавер
Љубомиру Мицићу

Београд, 9. марта 1921.

Драги г. Мицић[09]

ово сам писао г. Визнеру само укратко
и мало одлучније

Београд, 9 марта 1921

Драги господине,

мене је врло обрадовало што сте редакцију Критике[10] узели у своје руке ви и госп. Беговић.

Г. Беговића знам из Београда, то је човек који је код нас свију оставио најлепши утисак. Вас сам упознао у Загребу и врло сте ми се свидели.

Ја сматрам да је у нашој средини потребно да се о културним стварима културно пише, и за то се радујем кад редакција једног од малобројних часописа код нас – долази у руке културних људи, који уз то нису хистерични. На жалост за мучан положај у коме се код нас налазе литерати не мало је крива та хистеричност појединаца. Тако је и мене на пр. напао г. Нип[11] као најгору барабу, и тиме је нашкодио и мени и себи и нама свима.

Ја се надам да, под вашим руководством, таквих хистеричних испада неће бити, како против мене, тако и против ма кога књижевника и културнога раденика. Ја се надам да се ви у овоме основноме са мном слажете. А ако се већ и напада неко, онда под потписом и на један културнији начин.

Такође мислим да и онаки напади на г. Мицића[12] не одговарају достојанству једне ревије. Постајемо смешни и пајаци – а публика пљеска.

Узео сам слободу да вам све ове ствари изнесем јасно, принципијелно и неувијено, јер ми оне изгледају од првостепеног значаја, ма колико све то представљало само низ општих места за Европљанина.

Ја знам да г. Беговић то јесте, и ви да сте то – па ипак сматрао сам за потребно да на то ударим гласом, да бих се уверио да се наши назори потпуно подударају.

Taillerand је рекао: Sicela va sans dire, cela ira encore mieux en le disant.

09 Ово писмо је по својој структури веома интересантно, јер садржи особине тзв оквирне приче. Оно има, наиме, два примаоца: фактичког и фиктивног. Фактички, стварни, оквирни прималац је Љ. Мицић, тј. онај коме је писмо упућено. Други, фиктивни прималац, насловљен са господине, је Љ. Визнер, један од уредника загребачког часописа *Критика*. Писмо послато Мицићу представља, заправо, скраћену верзију писма које је Винавер писао Визнеру.

10 Књижевно-уметничка ревија покренута 1920. у Загребу, под уредништвом Стевана Галогаже. Од трећег броја следеће 1921. године, уредници су Милан Беговић и Љубо Визнер.

11 У јануарској свесци *Критике* (1921.) објављен је критички текст *Књижевни бурīијаши* потписан псеудонимом Нип. Текст врло неповољно оцењује књигу песама С. Винавера *Варош злих волшебника*.

12 Мисли се на оштар протест против Љ. Мицића и најаве интернационалне ревије Зенит у полемичком тексту Г. Крклеца *Бесīлатна реклама*.

Врло ћу радо – ако се са мном слажете – бити сарадник вашега часописа, и сматрам такав ваш часопис (г. Беговићев и ваш) као једну велику добит за нас све, и за културност у нас.

Биће ми задовољство, да заједно радимо на ширењу писмености и укуса у нашој средини.

Сутра ћу вам послати рукопис.

Срдачно вам стеже руку

Ваш

Винавер.

PS. Могли бисмо се договорити да вам редовно шаљем позоришне и музичке хронике одавде – питање је којим простором ви располажете за ту сврху.

С. В.

13 Тодор Манојловић и Светислав Стефановић

14 Иза в а ш нечитљива реч.

3.
Станислав Винавер
Љубомиру Мицићу

Драги Мицић.

ми сви овде у Београду већали смо о новоме правцу Критике и дошли смо до закључка да је г. Беговић много мање реакционаран него Гласник и Мисао – и да има смисла радити у његовоме часопису.

Тоша Манојловић и Др Светислав[13] које ја понајвише ценим уопште, држе то исто и више но ја.

Могуће, да су се десиле (као са Радићем – по вашем причању) ствари, о којима ми овде немамо појма. За то баш треба ви да ми пишете – и уопште да се не ограничите на кратке карте.

Но ја сам послао тако револуционарну ствар (о Совјетској Русији) да мислим ни Мисао ни Гласник не би је никада смели штампати. И кад је Критика штампа значи да она није реакционарна.

А ако она буде еклектична ипак је то напредак према Гласнику.

Жалости ме што сте ви сви тако искључиви – али можда тако треба да буде.

За Зенит сам вам послао доста ствари – а за идући број послаћу вам кратких (за Макроскоп) руских ствари, врло интересантних, непотписаних (јер су само резиме-и).

Визнеру сам писао писмо краће – и одлучније но оно писмо које сте ви добили.

А Визнер ми је писао сасвим – револуционарно.

Пишите опширно и обавестите ме

Срдачно ваш[14]
Винавер

1.
Бошко Токин
Љубомиру Мицићу

Драги Мицић cher ami,

Винавера сам јуче видео. Питао ме је шта је са Вама. Ја сам само рекао да се [видите,] ви срдите на њега што сарађује у Критици[15]. Да вам право кажем, некако ми је незгодно да му кажем има некако престрашен изглед. Зато молим вас пишите му ви и то што пре. Иначе ја ћу му говорити још можда данас ако га видим.

Из ранијих писама видећете да је Беговић[16] решио да штампа чланак његов.

Мој одлазак у Загреб. Добро кад буде. Иначе ја нисам, драги Мицићу размажен човек. Ђавола, него ми је стало [сада док] сада до конфорта. Доста сам се гњавио и мучио [по] последњих седам година. Још пре рата су почела моја лутања и путешествија по свету: Будимпешта, Беч па онда Румунија [Балка] – Црно Море, Цариград, Србија, Рат /у Србији Пресбироу Врх. Команде/, Албанија, Италија Наполи – Француска, уздуж и попреко – па опет Италија Рома Фиренца, Беч па кући па 7 месеци.

Био сам у животу: студент сликарске академије, новинар, глумац /у БПести 1912/, студент филозофије, [/] морнар, /манипул<ан>т на ПП.Д. СГ./, <?>, војник [па изгбеге] избеглица /то је било доба оца танга. Засебна професија. [/] Пешке кроз албани![17]/ па опет студент, новинар, раденик у фабрици муниције, изучио сам [ст] слагање слова у Паризу, па дактилограф, па политичар и рентијер кратко време, па живио сам и "природним животом" код Raymonda Duncana у Паризу /брат Isidore Duncan итд./ – Поред тога мувао се што се каже свуда, упознао света итд. Био вечито активан као и данас, па – из свега тога излази да ми је донекле доста, и да сједне стране желим конфорт да би уметничко-литерарна активност била што јача. Једино што желим то још једном пропутујем свет: Los Angelos да видим у Californiji кинематографски центар света, још једном Италију, Египат и тако још понешто на "овај свијет".

Тако стоји отприлике самном драги Мицић.

Пошаљите свеску Kassáka[18] да преводим и да забележим њену појаву за Зенит. [Исто тако] Kassák је тражио од мене за Ма[19] да пошаљем чланак на мађарском о нама младима. Написаћу му, за по који превод.

У Зениту треба //[Бј 3] Број 3/ споменути да је изашао *Ма*, последњи број: Kassák, Barta, Kudlák, Mácza János,[20] и превод онај са немачког итд./

15 Критика, књижевно-уметничка ревија покренута октобра 1920. године у Загребу.

16 Мисли се на Милана Беговића који је, заједно са Љубом Визнером од марта /3. број/ 1921. године уређивао загребачки часопис Критика.

17 Иза ! нејасна реч.

18 Lajoš Kašak /1887-1967/ најзначајнији је представник мађарске авангарде; после пораза Мађарске Совјетске републике /1919/ прелази у Беч, где наставља да уређује часопис MA /Данас/.

19 Часопис мађарске авангарде излазио у Будимпешти и Бечу од 1916. до 1926.

20 Уметници из Kašakovog круга.

О *Зенитизму – Зенитиста* о томе треба да размишљамо мало више писаћу вам. За сада ми изгледа само то да би то само онда било ефикасно и сасвим на своме месту кад бих и ја био тамо. Разлози већ реко и "физичка присутност" некако добија.

Не треба да се журимо:

нећемо <?> увек се манифестирати: [манифес] и манифестом; али ништа не смета да 4 број буде некако антологијски – односно да сви будемо заступљени – па макар и не потписали некако манифест итд. Неко да је сваки ту са најјачом својом ствари досада: дакле ви

ја
Пољански,

још који сликар!? – П. Поповић, Гецан.

ев: млади Петровић? Растко /послао ми је неколико песама врло добрих. Послаћу једну, две/

ев: Винавер
Црњански –

итд. ако шта има.[21]

Увек – Ваш, искрено ваш
Токин

Примио ваше слике. Хвала. Ви изгледате јако измучени на тој слици.

Пољански[22] мало романтично!

Поздрав Пољанском

21 Токин овде, свакако, сугерише избор књижевника и ликовних уметника и начин њихове сарадње у Зениту.

22 Бранко Ве Пољански, брат Љубомира Мицића.

2.
Бошко Токин
Љубомиру Мицићу

Драги Мицић,

Примио сам све ваше пошиљке, броја два, хартију, писма итд. Све је у реду. Очекујем ваше писмо.

Песму Mindenkihez[23] [прев] превео сам за *Проīрес*[24] ја одавно већ. Небо било смисла да се понова преведе. Додуше у "Прогресу" испао је један ред. По обичају слагача. Ја сам тај ред [додао].

На хиљаде маске прилепљујем зачуђене речи[25] додао. Другојачије: **bámítom** се не може превести. Дакле ако хоћете да са тим додатком и још "лист наше /и то је било испало/ сутрашњице"[26] онда нека иде. Уосталом прилажем, поправљен превод.

Та ће песма изаћи и на француском у моме преводу у антологији[27] коју спрема **I. Goll** и [ок] о којој вероватно знате.

Из ваших песама на немачком једна је преведена и на француски ако се [невара] не варам?

Писао ми је **Kassák** вели да је дао вашем брату /= Пољански зар не?/ нову збирку песама пошаљите то. Ту ће се наћи сигурно нешто за нас.

Даље **Kassák** ме пита дали би могли приредити превод његове књиге романа **Maglyák énekelnek**. Извесне одломке ја сам превео на француски. Ако ништа друго могли би као за Hasenclevera и Bloka[28] јавити у припреми Kassák Lajos: [.....] Máglyák énekelnek /ломаче певају/ роман мађ. револуције бољшев. У преводу Б. Токина итд. Па доцније кад би имали превести. То је врло интересантна – мало овде онде тешка претрпана, али необично богата, јака одлучна књига.

Хвала и на Renaissance[29]: ја сам чекао <?> само за чешки до сада и надао сам се скоро немачком. Овако имам све.

Песму Kudlák Lajosa послаћу кроз који дан.

Јеж Нос[30]. Не може бес да нас се не очеше. Доноси рђаву пародију /"аутор" Парежанин/ Расткове песме. Вас потписује као да сте Ви написали "песму" коју шаљем. Пита се дали треба стрељати Зенитисте? Каже: не јер су шаљивције у ово тужно време. Треба им дати орден Св. Саве, итд. и тако даље.

Винавера већ два дана нисам видео. Пре неки дан дао ми је Беговићево писмо одговор на [његово] Винаверово. Извесна места интересираће Вас.

Црњански. Шта је оно. Оно што је у ствари увек и било.

23 Песма *Mindenkihez* Mihályi-a Ődőn-a /*MA*, 1920/ објављена је у трећем броју *Зенūта* /1921/ у преводу Бошка Токина.

24 *Проīрес*, независан политички дневник; излазио у Београду /1920/ под уредништвом Драгише Васића и Душана Николајевића.

25 Стих који овде цитира Токин у појединостима се разликује од стиха објављеног у *Зенūту*; он тамо гласи: "О на хиљаду маска прилепљујем зачуђене речи".

26 "лист наше сутрашњице" преиначено је у часопису у "арак наше сутрашњице".

27 Вероватно мисли на антологију *Les cinq continents* / Pariz, 1922./ Ivana Gola.

28 Токин упућује на најаву превода поеме А. Блока и драме В. Хазенклевера у другом броју Зенита.

29 Аустријски часопис; објављује 1921. у првом броју текст Б. Токина *Естūтика кина*.

30 Хумористички листови.

Нисам ја никад њега сматрао за врло ја. Има ту много позе код њега. Он је увек у главноме такав био. Ја га добро знам, школски смо [другови] другови од пред рата, из Темишвара. Црњански се бар како мени изгледа – понавља. Понекад нешто јаче као напр песма: Суматра, и тако даље.

Зар сем [мене] мога у трећем броју нема другог француског текста**?** **Sauvage**?

Наслов енглеске песме је: Дани. За Светски Преглед што горе белешке[31]. Као дневник нотице шта се десило, издало, играло, радило тј. не радило у Загребу врста = [прегеда] прегледа – извештаја.

Bragaglia[32] у тој галерији [ту] има Тартаљиних декорација о који<ма> сам говорио већ.

Marinetti као увек у последње време: гњаватор. Познајем га ја добро из Рима.

Увек ваш Токин

31 **Очигледно, Токинова напомена о листу *Светски преглед* разликује се у потпуности од белешке редакције у другом броју *Зенита*. Редакција, наиме, пише повољно о покретању Светског прегледа, упућујући непосредно на његову борбеност.**

32 **За уметнички салон *Casa d'arte Bragaglia* /једно од места у Риму у којем су се ширили футуристичке идеје/ изводи Марино Тартаља 1918. декоративне слике на зиду.**

Преузето из:
Књижевна реч, бр. 151, 25. септембар 1980; бр. 152, 10. октобар 1980.

Чедомир Вишњић

О Ћаници једним поводом

Српско културно друштво "Просвјета" од обнове свог рада 1993. године и обнове издавачке дјелатности, много пажње посвећује лику и дјелу Станка Опачића Ћанице. У младости борбеног самосталног демократе, задругара, бунтовног сељака у оштром сукобу са старојугословенским властима, потом устаника, домаћина револуције хрватских комуниста, па незадовољника, голооточанина, опет скромног сељака, скупљача народног блага по Кордуну, оснивача службеног па приватног музеја кордунашких Срба, и у старим данима избјеглице у Србији. Већим дијелом је пратио, а дијелом и покретао политичке и друштвене процесе у овом дијелу српског народа у 20. вијеку и "Просвјети" је био занимљив у свим фазама свог јавног ангажмана. И ови прилози које доноси овогодишњи "Љетопис" свједоче о томе.

Утолико нас је непријатније дирнула једна библиографска фусноћа у "оригиналном научном раду" младог загребачког повјесничара Мартина Превишића, објављеном у београдском часопису "Историја 20. века", број 2 за 2019. годину. Рад је насловљен "Пад Станка Опачића Ћанице – од Кордуна до логора и натраг", а у споменутој фусноти, поред осталог стоји: "тешко се отети дојму да иако суштински "Партизанско љетовање" функционира као историографска студија, она је имала (или има) дневнополитичку сврху прикладнију Вишњићевој потрази за тематском политичком логиком, него за неком повијесном истином". У наставку, додуше, признаје да је аутор "успио бар мало" оцртати менталитет Жигића, Бркића и Опачића, али је све ово ипак "бар мало" безобразлук који заслужује коментар.

Да покушамо протумачити што је Превишић хтио рећи, какве су то Вишњићеве "дневнополитичке сврхе" које се разликују од повијесних истина? Дословно, то нема никаквог смисла; каква дневна политика, ваљда СДСС-ова? То није могуће озбиљно схватити. Биће да се заправо ради о сљедећем; да је Превишићу спорна темељна позиција Вишњићева, она коју он ставља у прослов већине својих радова; да покушава објаснити "распеће" хисторије Срба у Хрватској, крајем прошлог вијека. Изгледа да је легитимитет те полазне позиције у питању и да је то оно што упућује Вишњића на "тренутну политичку логику". Јер, забога, хрватски повјесничари се не руководе дневном политиком, не, они се само баве националним радом. Они се не баве политиком, они прихватају и разрађују – легитимирају њене резултате. А што је истински задатак хисторичара, па и повјесничара, остављамо Превишићу да још једном размисли.

Шармантна је и помало деликатна чињеница да је ово изашло у једном угледном београдском часопису. Превишићев текст о Ћаници је коректан и баналан, не доноси ништа ново, али узевши у обзир да он о њему не зна готово ништа осим онога што пише у досјеу ИБ-оваца и скромној литератури, грешака и нема много. Осјећа се тек нерасположење према његовој потоњој фази дјеловања из 80-их година. Овако, препричавајући документе, повјесничари и историчари могу и идућих сто година скупљати и размјењивати академске бодове, што ваљда и јесте мотив овог сумњивог братства. Да се разумијемо, Срби из Хрватске никад нису били против сарадње на овој релацији, увијек су подметали главу и плаћали цијену нормализације, па је тако и данас. Али више нису расположени своју причу препустити искључиво ни загребачким ни београдским повјесничарима.

Ето опет политичке логике, само што није тренутна, како мисли Превишић.

Писма Ђанице Опачића Јови Радуловићу

Поштовани и драги друже Радуловићу!

Према договору шаљем Вам ових 119 сакупљених и записаних прича по Кордуну. Како сам увјерен да оне нијесу баш све за штампу, мислим да треба учинити оно што ја као записивач неможем. Дакле прочитати и направити избор и вјерујем да ће их увјек бити толико да испадне солидна књижица. Ја незнам како се праве књиге, али прочитао сам приличан број књига ове врсте, посебно из библиотеке "500 г. Хрватске књижевности, па судећи по квалитету у тим збиркама, овђе у мојим записима има правих бисера. Мало која а да нема неку поруку или слику живота народа на вјечито ратничкој Крајини. Живот је ту и био из основа друкчији него тамо ђе су владали кметски односи па су и култура и обичаји на овом тлу били друкчији. Али су ти обичаји дисали и српским народним духом, ради чега неки Хрватски записивачи заобилазе ово подручје. Ми се ради тога немамо на кога љутити него на себе што занемарујемо ту област српске културе на овом вилајету.

Давно су Н. Беговић и још неки овђе нешто записали и штампали а посљедњи је био мој комшија самоук Симо Ђурић. Он је 1887 год. посла С. Краљ. Академији 95 записаних приповједака које се и сад тамо под бр. 120 налазе. Али је тек 1927. проф. Чајкановић из те збирке изабрао и штампао око педесет. Ја сам фотокопирао и у књигу везао те приче и сада скупљајући ове наилазио на њих код казивача, али то нијесам ни записивао нити овђе

коју унесао, јер незнам били то ишло. Ако неко стручан мисли да би, то можемо и касније јер тамо заиста има лијепих прича.

Теби товарим на врат посао, али како сам и кроз твоје књиге и у разговору осјетио да ти лежи на срцу тај вид народне културе а судбина му је иста као и твог родног краја, вјерујем да ћеш учинити што будеш могао да бар дјелић тога добра извучемо из заборава.

Мени ни најмање није стало до хонорара јер сам за моје скромне захтјеве обезбјеђен, али ми је необично стало да свијет сазна "да смо НАРОД" који је имао своју какву такву културу. А тај је народ заиста имао богату животну школу која се и из ових записа види.

Приче нијесу испеглане јер ја са тим тачкама и запетама слабо стојим, за то ми је важан најприје избор прича које треба средити а то би онда могла уредити моја Ћерка професорица, али да зна око чега се треба бавити и што прекуцати.

Наравно да је ту важан рецензент и његове примједбе и то би била твоја брига јер ја не познајем никога из тих кругова. Но мислим да је од свега најважније са каквим ће се разумјевањем и осјећајем прићи к овој материји. За сада остаје да сам колико нађеш времена да прочиташ и оцјениш нећу дуљити, него тебе и другарицу

30.08.1985.

Срдачно поздрављa
Станко Опачић-Ћаница
47241 Тушиловић

Драги Јоване!

Још у септембру сам примио твоје писмо и разумио га, али нијесам одговарао јер за право нијесам имао ни што док нека од твојих настојања око мог рукописа не створе неки изглед. Иначе се устручавам досађивати. Но интересује ме шта сте Љубинко и ти читајући то моје писаније доконали. Љубинку сам писао два писма, али ми се прво вратило с напоменом да је одселио из старог стана, а нова је пошти непозната. Друго сам му послао на Расковник, али јели и то добио и шта се дешава са Расковником ни то незнам, јер не само да ја нијесам добио ни последњи претплатнички број 41, него сам и изравно од НК. два пута наручио по дванаест примјерака Расковника и то 8 ком. бр.37 и 4 ком. бр.34 у којима су неки моји радови и овђе ме траже те бројеве, али ни одговора ни пошиљке. А како ми се ни Љубинко не јавља ето за то незнам шта је то тамо. И за то те молим да кад

већ можеш до њега види шта је, пренеси му ово па или он или ти ми јавите. Иначе сам свјестан да што се тиче мојих написа неможе ићи лако из много разлога. А главни су да то није комерцијално штиво, јер не припада перу познатијег писца, а уз то је локалног карактера из краја непознатог у литератури, а онда и из краја на коме је ваљда вјечно проклетство па је иначе видљиво да се по свим линијама или заобилази или прећуткује. К томе је и сам аутор на несрећу познат више по анатеми, него по перу у некаквој култури па би ми било чудније да то протурите, него што не иде. Толико о томе.

Ја сам више годишњи читалац и претплатник часописа "Књижевност". Из њега видим да они штампају свакојаких написа и пјесама па често и врло слабих ствари. Тако сам ове прилоге намјенио "Књижевности" али их шаљем преко тебе па погледај и молим те ако можеш нешто поправити ти поправи и предај им, пробе ради. Како ћеш из написа о Буди Будисављевићу видити, мени је много стало до те Будине Збирке да се оживи успомена на њу, јер нико до сада није тако вјерно дао ни живот ни језик, односно говор овога краја из његовог земана као што је он дао у својим дијалозима са Петром Гавраном и другима. А Буде је рођен 1843 а умро 1919 године. Мислим да је он отац Дра. Срђана Будисављевића мог некадањег пријатеља, који како ти је познато као шеф СДС не остави лош траг у историји ни као Министар УП у Симовићевој влади, кад 1941 нареди да се сви комунисти пусте из затвора, нити послије као Кр. Намјесник. А познато ми је и то да смо многи од нас бивших чланова СДС постали комунисти и чланови КП прије рата управо благодарећи либералној и лијево оријентисаној политици Прибићевића, па Срђана и С. Косановића, а ја не желим бити непоштен па им то заборавити. Ако се и сам заинтересујеш па прочиташ ту Будину збирку "С ЛИЧКЕ ГРУДЕ" мислим да би ти била корисна и у твом раду. А можда би ти као искуснији боље од мене написао нешто о тој збирки него то ја умијем.

Ових сам дана прочитао приповјетке Руског писца Белова у издању СКЗ па и ту видим захватање тема из народног живота села које се можда не случајно пробијају на сунце послије верига Соцреализма. Јер лаже свако ко мисли да може стварати будућност ако незна или забатали корјене из прошлости и зашто би ми за љубав некаквог модернизма прећуткивали своје корјене којих се немамо ради чега срамити. Твоја Голубњача вриједи више и ближа нам је него било који модерни роман замотан у туђе ријечи и појмове које мало ко разумије, али управо за то је она нападнута јер је истинита и сваком разумљива па рекао би и онима који на њу захајкаше јер је рекла истину коју неко жели сакрити. Управо сада сам при крају читања нове Историје КПЈ и ту налазим готово све оно што сам већ којекуда

прочитао као написе званичних државних историчара. Лијепи смо као анђели, све су наше грешке у томе што се "понеђе нијесмо снашли и тачка." Личи ми на хронологију званичних извјештаја и докумената, а једва мало на студију онога што се радило иза тих кулиса. И све доста слично старој Дворској историографији о бившој Војној Крајини ће постоје само мудре Царске регуле, а живот народа постоји тек онако узгред као нека алатка под стрехом која ето, није још неупотребљива па може још и потребати.

Пишеш ми о могућности приказа моје музејске збирке, а ја сам мишљења да би "Дуга" можда била погоднија него НИН. Управо за то што је мање позната али и мање упадљива. Можда је боље почети са више тишине да то лакше сваре они који не желе популаризацију онога што се жели прећутати. Ти још размисли, па ево прољеће није далеко кад се доље може сјести, поразговарати и боље разгледати.

И то би за сада било све и надам се одговору.

Тушиловић 25 јануар 1986

Много те поздравља
и жели ти добро Станко
Опачић-Ћаница

Драги и поштовани друже Јово!

Примио сам твоје писмо од 23.II. и много сам ти захвалан. Обавештење је поштено и искрено и ни мало ме негативан исход са мојим рукописом није изненадио, јер сам у длаку то и очекивао. Ја незнам какав сте ви утисак стекли и у разговору самном и из рукописа али буди увјерен, да ја лично не болујем од самоувјерености у моје списатељске способности и то ми помаже да се не изненадим. Па свестан сам да сам сељак без вишег образовања које се за овај посао ипак тражи, а ваљда ни рођен за то нијесам. Па ако се питаш зашто сам ипак то писао ево простог одговора: – Болесно сам заљубљен у људе, живот, обичаје и начин мишљења свог родног Граничарског завичаја па сам то стављао на папир онако како сам видио и чуо од десетине старих мајстора дрводеља са којима сам пуних двадесет година градио дрвене куће по Кордуну и ништа од тих казивања нијесам измишљао. То је дакле култура овог несретног краја таква каква је, а ни ја ни они нијесмо криви што за то тако просто испричано неможе у штампу која тражи друкчије уобличавање. Дакле све је у реду, а ја се ипак не кајем што сам то написао а ево зашто: – Мој стари Комшија Симеон Ђурић самоук и у неку руку мој идол и учитељ је још 1887 године записао и послао

С.К. Академији у Београд 95 својих записа. Он је умро 1932 г. а те су приче чекале пуних 40 година када их је Проф. Чајкановић око 50 унесао у своју познату збирку народних умотворина. Живот и обичаје Срба Граничара је штампао Прота Никола Беговић и то је све. Но како је Протина књига разумљиво обојена вјерски и национално, а Симеонова у главном митски ја сам пошао мало друкчијим путем па сам како рекох биљежио живот онако како сам га живио и од других слушао, па да се и то без оптерећења митског и вјерског не заборави. Ту збирку ипак нећу уништити јер ко зна, можда ће она једном неком за нешто послужити. Ево управо сам сада довршио читање приповједака Руског писца Белова у којима се он послије безброј перипетија у Руској књижевности враћа селу и оном сеоском животу одређеног времена, старцима и бакама на пећи што је Соцреализам баталио и СКЗ је то сад штампала, али он је писац па је то подесио, што ја не умијем и то је мој недостатак. Ништа ту ни Љубинко ни ти нијесте криви.

Кад сам ту збирку послао Расковнику поодавно добио сам од тадањег уредника Проф. Драгише опширно писмо из кога се види да је он кад је прочитао био одушевљен јер сам му како написа открио други сасвим непознат живот и свијет. Ја сам још прије тога послао САНУ причу "Легенда о Видову Врелу" тек онако да пробам и они су је штампали у свом Гласнику и ја тек након шест година сазнао за то и наручио. После ми је Расковник штампао у броју 37 обичаје, па је друг Љубинко чак обиљежио и моју осамдесетгодишњицу, добио сам и једну лијепу награду од Расковника. Неке су од тих прича у Збирки која је код тебе као на пр. поменута Легенда и Казивање Ђеда Јована о Крсној слави.

Оно што пишеш о разговору с Љубинком шта би требало око коректуре и лектуре и сл. знам, али желим ти рећи да сам ја увјек мислио да све те приче не долазе као цјелина у обзир па сам и онда када сам се и на тебе обратио желио да неко од Вас направи избор оних око којих се вреди забавити и потражити пут ко и како, међутим Ви као да ме нијесте разумјели, а ја се у тај посао не разумијем. Јасно је да немам новаца да се то штампа о мом трошку а друге комбинације незнам и сад како је.

Ипак ми нешто није јасно. Послије свега што сам навео Ни Драгиша ни Љубинко ми више ни на писма не одговарају и ако незнам дали сам им се нећу замјерио. Било би ми врло жао ако су можда ради мог анатемисаног имена имали с друге стране неприлика па зањутали. Било је тога код неких других мојих пријатеља и зато то предпостављам. Нада све жао ми је Расковника. Волио сам га и читао много прије него сам почео у њему сарађивати јер је по тематици био једини лист, за народно стваралаштво али од свог првог почетка доживљава судбину села и сељака, па и од кад се

01 Додано руком у изворнику

нашао у окриљу велике издавачке куће, безбели сироче је сироче и у кући моћног газде, таки је настао адет.

Репортера из Дуге обавјести да не жури док не отопли, јер се доље не ложи па се неможе сјести и мирно радити ће би и пас цркао од студетни, а онда нека ми долазак свакако најави.

Драго ми је да спремаш те радове и желим ти да још много урадиш а ја ћу их пронаћи како сам и прве двије књиге нашао чим су изашле.

Ако ти није тешко гледај са Љубинком да ми Н.К. пошаље десетак примјерака Расковника бр. 37 и бр 34 поузећем. Два сам то пута писмом наручио али ни књига ни одговора. Многи ме то траже а ја немам.

Сад што се тиче Конгреса Срба 1945 био сам и у припремању и члан предсједништва, али давно је било па и сјећања блиједе. Но нађи Српску Ријеч из тих дана јер је она доста регистровала. Идеја је за тај конгрес била Душка Бркића. Сви смо из Одбора "Просвјете" на томе радили, али Душко је био душа конгреса, заједно са Дром Радом Прибићевићем,старим и искусним грађанским политичарем који је у односу село-град имао више искуства него сви ми. Тај приказ узрока сазива тога конгреса захтијева више простора и ја ћу ти то учинити само не сада. А сада ти можем рећи само толико да је конгрес био резултат дужег расправљања док се дошло до сагласности да је он не само из политичких, него и психолошких разлога потребан. Загреб је кроз четири године усташке владавине био засијан безбројним верзијама свега и свачега, одбојност очигледна и тим се јавним скупом једино могло код оне пургерске средине са Влашковуличанским менталитетом која није вољела усташе, а Србе сматрала дивљацима могло учинити нешто за зближавање и то је бар дјелимично успјело. Јер није тешко замислити како се осјећало око три стотине чиновника које сам само ја затекао у министарству грађевина кад им за министра долази сељак кордунашки хајдук. А међу њима је било старих мастиљара који су служили још за Фрање Јосипа, па Александра, па Павелића, али оваквог чуда још у тим смјенама није било. Ни грађани Хрвати као Бакарић и други нијесу у њиховим очима изгледали много друкчије кад су се са нама здружили. Тако је једини стари пјесник Назор био им и најближи и нада да ће се некако моћи продеверати, *кад њеīа ови дивљаци нису вубили*.[01]

Ето за сада толико драги Јово, па ако ме здравље послужи настојаћу да ти тај догађај и атмосферу потање опишем. Много ми поздрави Љубинка, а тебе и твоје

28. фебруара 1986

Много поздравља
Ћаница
Ст. Опачић

Драги Јово!

Твоје писмо од 4.6. са књигама сам примио и обрадовао се. На посвети твоје књиге "Браћа по матери" сам ти посебно захвалан. У четири дана сам књигу са пажњом прочитао и врло сам задовољан. Не желим се упуштати у оцјену али осјећам да је моје вријеме отишло у неповрат јер и ако сам прочитао кола књига из разних земана, остао сам љубитељ старог патријархалног начина изражавања и писања, а касно је да улазим у савремени начин, из којег ми боде очи понека одвише гола вулгаризација. Ја за то не кривим никог осим себе што не умијем да изађем из своје љуштуре.

Кажеш да са здрављем кубуриш. Истина прерано за твоје године али желим вјеровати да ћеш се опоравити, да нећеш клонути и да ћеш још много књига написати. Ни ту ја неможем бити објективан, јер ево доживи 84 године а никада не обоље да би ми лекар требао осим кад сам прије рата пребијен од режимлија и сада опет педесетих година опет од режимлија. За то се тешко уносим у душу човека који оболи без батина. Сад сам први пут са здрављем лоше, ноге отказују послушност а ни срце није боље. Дотрајавам биографију али "Од бога старога крвника" како то каже народна пјесма.

Пишеш да се осјећаш кривим ради новинара. Ајде молимте, заборави то. Новинари "знају знање" и шта ти ту можеш бити крив. Ни њима није лако маневрисати између истине и директиве.

Неки сам дан наручио књигу неког М.М. која носи чудан наслов "Дјеца комунизма." И теме су интересантне, па ме интересује докле се усудио ићи. Ја додуше нијесам рођен у комунизму, било ми је 37 година кад сам примљен у Партију, па се сматрам пасторком или усвојеником, што је исто. А како сам и прошао као пасторак све свршава како је и кроз вјекове свршавало, а ја се немам ради чега кајати.

Рођен сам у крају ђе је кајање било највећа брука, чак и кад си крив, а поготово кад нијеси, ђе су се кајали само ниткови а не људи.

Биће ми драго ако како помињеш навратиш да се видимо.

У Тушиловићу
15. VI 1987.

Много те поздравља
Ст. Опачић-Ћаница

приредио: Немања Радуловић

Ћаница М. Опачић

Прича о двије душе[01]

"Ја бих овакве слике офарбала у бело и започела од почетка. Но те стварносне слике мога времена, без обзира на агресивну светлост и ништавост боја, носе у себи велику грешку. Та ме грешка радује и даје ми наду."
(Весна Јанковић Књижевност 12-1985)

(Успомена на Буду Будисављевића / аутора збирке " С ЛИЧКЕ ГРУДЕ")

Дали је срећа или несрећа што ми је књига већ од основне школе заробила душу, ја о томе нијесам поуздан судија. Ако за то постоји кривац, онда је то стари покојни воденичар Симеон Ђурић мој комшија (1860- 1932).[02] Био је самоук али је прочитао више књига него сви чиновници Крњачке општине заједно. Уз то је ревно записивао народне приповјетке, па још 1887 послао Српској Кр. Академији 95 тих прича које се и сада тамо налазе под бр. 120. Дио тих прича је 1927 године користио Професор Чајкановић за своју збирку и тако су јадне пуних четрдесет година чекале да угледају свјетло дана.

Ђурићеву воденицу спалише усташе 1942 године, али она за многе од нас до данас остаде нека врста народног универзитета. Стари самоук Симо не само да је много читао, него је и тако лијепо знао причати, да је многе од нас напросто омађијао оним што је прочитао. Давао нам је књиге на читање а онда смо му морали причати што смо прочитали а ми смо то за

01 Текст је прилог у писму Јовану Радуловићу од 26.01.1986. Исправљене су само очигледне грешке у куцању, али су задржане особености Ћаничиног писања. (нап. приређивача)

02 Симеон Ђурић, сакупљач народних умотворина. Збирка народних приповедака из Горње Крајине чува се у Архиву САНУ (Етнографска збирка, бр. 124). Веселин Чајкановић је уврстио 47 записа из те збирке у зборник Српске народне приповетке (Београд, Српска краљевска академија, 1927; књ. 41 едиције Српски етнографски зборник – одељење Српске народне умотворине књ.1; поновљено издање: Београд, Гутенбергова галаксија, 1999). Неке је поново објавио у антологији Српске народне приповетке (Београд, Рајковић и Ћуковић, 1929; поновљено издање: Чудотворни прстен, Ниш, Просвета, 2001). Од Ђурића је објављена и приповетка "Вештице" (Расправе и грађа 1, ур. Веселин Чајкановић, Београд, Српска краљевска академија, Српски етнографски зборник 50, 1934, стр. 206-209). Неке од Ђурићевих записа је очигледно присвојио и под својим именом објавио други сакупљач Владимир Красић. Ћаничино сведочанство о Ђурићу је драгоцено као прилог биографији, а нарочито је занимљиво када се зна и за Ћаничин сакупљачки рад (нап. приређивача).

чудо чинили са више љубави него учитељу у школи. Понекад нам је исправљао а понекад био врло задовољан нашим казивањем а ми се онда грабили ко ће добити другу књигу на читање. Било је то за вријеме још врло ријетких школа на бившој Војној Крајини и ми нијесмо знали како и одкуд он књиге набавља. А имао их је свакојаких од обавезних Вукових дјела, пјесама В. Илића, А. Шантића па до списа В. Пелагића и романа и приповједака Кочића, Шеное, Загорке, Толстоја, Золе, па и Ускрсле богове од Мерешковског. Од њега смо добили и збирку Буде Будисављевића "С Личке Груде" коју смо посебно волјели, а која ће мени чим сам приучио размишљати посебно запети за срце, а којом ће се ево бавити овај напис.

Можда је то управо за то што та збирка као ријетка осликава мучан живот мојих предака који су се кроз вјекове као риба у саку батргали да опстану овђе ђе је све од Турака пред којима су измицали па до туђе германске власти, језуитске супремације, франковачке историографије, па до усташких покоља, угрожавало голи опстанак. А они ипак опстадоше. Измрцварени су, десетковани историјом, али ево још су ту, постоје и ако их је фамозна "Школска енциклопедија" и у наше социјалистичко вријеме брисала из постојања. Енциклопедија па макар била и школска није новински чланак који се ноћас напише а сутра иде у слог. Њу годинама спрема много људи и то је доказ да постоји континуитет нечег ни мало повољног за једну братску заједницу коју је засновала социјалистичка револуција, а што прво запажа и огласи не званична управа, него Градска организација Савеза бораца НОР града Загреба. Но да то оставим другим, одговорнијим, а да се вратим Буди и његовим двема душама, па и његовом времену. Овђе би погрешио да не поменем старог Марка Пијевца бившег Српског добровољца, и демократу сељака из Тоболића, који ми је поменуту Будину збирку приповједака врло зналачки препричао 1940 године кад сам као хонорарни ревизор Савеза с.з. Задруга прегледао материјално пословање Задруге и подстакао ме да је не заборавим. А тај Марко 1941 међу првима и ако инвалид са Солунског фронта међу првима ступи у Партизански Одред, али га убише наши вајни Скојевци само за то што их је назвао балавцима који њега старог ратника уче како се ратује а сами незнају ни пушком баратати. Траже да им он призна да је историја почела онда кад су они почели учити револуционарне пароле.

Ова Будина збирка је сада предамном и ту је мој дуг успомени предака Граничара што је Буде по свом забиљежио а за мене у њој и сада жив, па му се и обраћам као живом старом пријатељу са којим се у понечем слажем а у понечем не, како то већ бива.

Дакле, драги и поштовани господине и човјече!

Твоја је збирка приповједака коју је 1913 послије успјешног Балканског рата штампала "Матица Хрватска"на жалост до данас готово осамљено дјело те врсте о животу Срба Граничара. Оно нас, Ваше потомке упознаје са тим временом и попуњава нам предања и гусларске пјесме које су се одржале до наших дана, на чему сам ти од срца захвалан. Нијесам имао прилику прочитати свих осамдесет твојих приповједака које у предговору помиње г. Пасарић, па се морам задовољити са овим. Истина понешто су нам оставили О. Острожински, Никола Беговић и још мало ко јер овђе није било Симе Матавуља и других који су обрађивали Далматинску Крајину. Дакле нити је било услова ни могућности да овђе израсте више књижевника који би упознали свијет са животом храброг и мученичког народа кога је судбина бацила за чувара ове проклете капије Османлијског освајача на друму за Загреб, Беч и Рим.

Нијесам критичар од струке, али као читалац нијесам ни гробар традиције. Био сам ратник али друкчијег времена, владавине, па и друкчијих идеја које ти ниси могао претпоставити. Међутим не да ти нешто замјерам, него ти одајем своје искрено поштовање шта си нам оставио писано свједочанство о људским судбинама и душама честитог Петра Гаврана, херојској Лазе Харамбаше и суште супротности биједне послушне куце очајника Миливоја, па и других, за које си ти и ако високи Царски службеник ипак осјећао. Осјећао си њихову душу, снажну или слабу свеједно. Да је то за тебе био ризик драги Буде, толико знам. Под копитом туђе бездушне власти која је смишљено ширила фаму о дивљаштву Срба Граничара, како би пред свијетом оправдала своје тиранске поступке ипак је требало одважности и љубави да се о томе народу напише истина. Да се изваја истинит витешки и племенити лик Петра Гаврана и Лазе Харамбаше, кад је само пузавачки лик Очајника Миливоја тада твојим газдама одговарао.

Читајући сада ја разговарам с тобом и са твојим сабесједницима и то ме подсјећа на мог покојног старог комшију Радована Вујића изложеног граничара, са којим сам као дјечак чувао овце у Радосавцу. Стари је унтерофицир донесао десетак рана са свих бојишта Европе, неке од сабље а неке од бајунета и пушке и свака га је подсјећала на неко бојиште и неку муку. На мртве и преживјеле па и на људске и нељудске поступке и старјешина и другова доведених у прилику да буду и звјери и људи. Свака је прича ђеда Радована била тема за роман који нико никада није написао. Ђед Радован је био снажне душевне грађе и сва га та расчовјечења нијесу омела да послије постане узоран човјек и домаћин. Умро је кад је прошао осамдесету. Бивало је да га ми затечемо у хладу под грмом ђе сам собом нешто прича. Неко је то сматрао сулудошћу, али чим нам он почне

казивати нешто, прича је текла као бистар поток планински и ријетко би поновио оно што нам је већ раније причао. Кад би га неко од дјеце упитало зашто је мало прије сам разговарао, насмјешио би се и рекао: – Не дјецо, никад чоек сам не разговара. Ко има успомене и савјест он с њима разговара а то је за вас невидљиво. Ви сте још незрели али кад одрастете већ ћете утувити да од успомена нема досаднијег тиранина, који чоеку ни у сну ни на јави неда мира. А у мени их је сијасет свакојаких. Ви их још немате, али и ви разговарате са коњем, кравом, овцама, па и ако знате да вам марва неможе одговорити. Али одазове се на позив, па ти се чини да те разумије. Безбели и разумије, јер се и животиња увјек друкчије понаша према душевном него према бездушном чељадету.

Приче ђеда Радована су често биле страшне, само за чудо што су биле страшније више су нас привлачиле. Једном нам зададе бригу чему се нијесмо надали. Овце се замировале а он нам управо нешто весело почео приповједати па у причи помену душу и неко га упита – шта је то душа ? Опет се он само насмјеши, мало пођуте а онда рече: – Да, што је то душа? Тешко питање а ви нејачки да то разумијете док не одрастете и док вас живот не ребне својом мамузом.

– Као тата коња,

– Да као тата коња, и још горе. Много би вам могао о том могао говорити али неби разумјели како је било у рату подјелити залогај хљеба са гладним другом или поћи под куршуме да извучеш рањена друга. Но ево можда сам нашао. Ви знате да су Милетини и Ђурађ Мушкиња у свађи одавно – Знамо – е онда знате и кад је горела Милетина кућа па и Ђурађ дошао као и други да гасе. Много је људи било али кад се сазнало да је у кући остало дјете у колијевци, једини је Ђурађ скочио у ватру и спасио дјете, али је гадно нагорио, а за свађу је Милета био кривљи. – Па сви говоре да је чика Ђурађ најхрабрији- рећи ће неко. – Да, да, било их је још који нијесу кукавице, али се Ђурђу дубље такла жалост за комшијиним дјететом, душа му је била чистија и осјетљивија. Није га само храброст нађерала у ватру. – Пиљили смо у ђеда и као почели разумјевати, а он је наставио: – А понеко има и двије душе а онда неваља. Само са оном другом није рођен него му је сам живот њу накалемио на ону праву као чир на тијелу. А како се то калеми то би вам сада забадјаве причао. А онда има и таквих који немају ниједне душе, појела му је саможивост и за то и не маре за невоље других. И код куће сте ваљда чули кад се говори да власт и трговац немају душе, а то ћете већ кад порастете разумјети. Само се чувајте да то у школи пред Лерером не поменете јер тамо виси Царева слика о којој виси Лерер и боји се је.

Тако смо ми драги Буде учили двије школе. Ону ђе смо учили писмо и ову другу која нас је учила мислити и сумњати.

Читам ову твоју збирчицу већ и незнам по који пут, па ту налазим и код тебе двије душе, само осјећам да оне воде грдан рат између себе и као да она рођена надјачава. Она те води међу сународнике кад сликаш бунтовни лик Лазе Харамбаше и жртву царске правде Петра Гаврана, она као да у теби кликти и осваја те. А ситну душицу јадног Очајника Миливоја и његову породичну драму она искрено жали, док јој она друга Царска накалемљена и царском платом зауздана прегрштима сипа Царску милост из шупљег у празно. А Очајник Миливој непоправиво живи у заблуди те празне царске милости, што ће ти он сам искрено испричати. И док су она прва двојица потпуно слична нашем ђеду Радовану који муке подносе а не очајавају, дотле пузави Миливој личи на оне безвриједне створове какве сам сретао и у првом и у овом посљедњем рату а нарочито послије када су се отвориле могућности богаћења па улизицама и шићарџијама и нашег времена. Само сада без оних посљедица какве су давила очајника Миливоја.

Много је то драги Буде, што се твоје мисли баве данима кад си још као млад поручник из Примишља на Кордуну упутио апел свим сталежима свога соја у коме тражиш да ти скупљају записују и шаљу народне умотворине које си по узору на Вука Караџића намјеравао објелоданити. Племенита је то била замисао да се пред свијет изнесе духовна снага овог народа и обезвриједе званични извјештаји туђинских официра и католичке језуитије који су их сликали као дивљаке без душа и икакве културе.
Само као да си ту био слабе среће јер ниђе не нађе да си нешто скупио и тешко да си знао зашто. Племенита је то била замисао, али ти си био Царски официр тада на почетку каријере, па касније високи Царски службеник и племић. А колико је овај народ који се накусао жучи могао вјеровати твојој племенитости и доброј намјери. А и пјесме које су тада стварали гуслари су одисале више мржњом него оданости власти па ко би онда желио навући белај на себе. Ни теби да си их добивао неби им се обрадовала она твоја друга Цару одана душа. Ето за то су пјесме тог земана остале незабиљежене и нестале.

Оно што су тада писали Аугуст Шеноа и други ти нијеси могао писати. Не за то што за то нијеси имао снаге, него си одгојен припадао друкчијој ратничкој и бунтовној средини. Нијеси могао славити граничарске буне у Лици, Банији или у Вараждинском генералату уперене против Царских регула. Нијеси смио а вјероватно ни хтио жртвовати каријеру и златне царске ширите. А нико ко иоле позна то вријеме неће ти замјерити јер си и такав био свом народу ближи од надувених швапских официра. Искусни граничари су знали од два зла изабрати мање.

Шеноа је био племенита душа, али му је друкчија средина нудила и друкчије теме, ни мало сличне средини слободних граничара ратника. Он

у свом роману "Златарево Злато" жели кроз љубав двоје младих жели измирити дотрајало племство и већ снажан грађански слој мелодрамом, а Губчеву буну из давне 1573 године му није било тешко написати када племства већ није било, а злочин над кметовима излињао и заборављен.
Сасвим је друкчије са твојим племеном које је 1908 и поново 1914 бачено ван закона па су на црквеним зборовима царски жандари са мађарским пијетловим перјем лупали гусле и уђуткивали и тај вид усмене народне књижевности. Па зар није јасно зашто се није ту могла развити писана књижевност. И кад то знамо онда је и оно мало па и ова твоја збирчица приповједака драгоцјена, малтене подвиг.

Подвиг је опис карактера Петра Гаврана и мука кроз које пролази Србин граничар и кроз спрегу двије вјерске и крвно зарађене стране Аустрије и Турске, од којих се ниједна никад није чвршће држала уговора кад јој испане згода да другој науди. А како је тек било ономе трећем, твом роду, са којим су вјековима и једна и друга сила раскусуривале своје рачуне. А то је и ако зрнце ипак драгоцјено што си нам оставио.

II

Васиљ Петров брат дезертира и склони се код познаника Турчина, а овај га продаде и за 15 дуката уби. Петар да освети брата уби крвника подлаца, а онда на званичну турску пријаву упаде у клопку своје Аустријске страже па бива рањен и ухваћен. Ту погибе и вођа страже царски официр Сава Мркобрадић, али од руке Петровог кума. А како се то зби то Петар сам теби прича искрено и поштено –
– "…вргну ме пред суд. Шта ли сам тек биједан претрпио; ма ни воде хладне не хтједоше доста дати. Ој мој капетане, какав ме авлитор испитивао! Сатрти ме хтио што свеђер казива; да сам Турчина убио својом руком, а Мркобрадића нијесам ни назрео. По сто пута се наме залијетао; "Казуј" ко је с тобом био? – Нико господине – сваки пут би му одговарао. Наждени се он јопет и све вришти од једа, али тврда је вјера у Перина била. Засјечем си у главу: – сјекло те – пекло те, кума свога одати несмијеш! Та душа би ме бољела за Радошем; пуста је то људина била, десни мој, рекох ли већ, од вајкада пријатељ, да, вјерни пријатељ. А и како би? Нијесам ли га звао, није ли он једино ради мене главу у торби носио, нијесам ли му тврду вјеру дао –.. …Судише ме најзад и то на петнаест година с двострука уморства.."
– Судише га дакле и за Турчина. А покојном брату Васиљу не помогоше ни јуначки подвизи на граници ни царске колајне које је за то добио. А да доби неколико дана осуства које је тражио да види своје живе и присуствује

сахрани мртвих, он сигурно неби дезертирао и свега овог зла неби било, али царска управа није имала душе.

Не подудара ли се то драги Буде са оним што сам и ја у дјетињству слушао од ислужених граничара све до 1918 године о злој успомени на некаквог Генерала Петација, који је силом оружја поунијатио Жумберачке Србе, а како се ови на Кордуну и у Лици нијесу дали замрзио их је још више и у бијесу гласно причао: – "Само да малакше Турска сила и постане мање опасна, потрудићемо се да ове шизматичке гамади у нашем светом царству што мање остане." Био је то дакле програм који је Германско и Папинско царство мрака наставило проводити не само до усташких покоља, него и до дана данашњег.

Можда је тај паклени план наслућен и прије тебе па много раније потакао снажне духове нашег рода као што су били Доситеј, Сава Мркаљ, Дошеновић, Никола Беговић, па и тебе да учините што можете да нам се име не затре. Нема сумње да је то и народ на Крајини наслутио и неће бити случајно да је Вук Караџић кад је шестдесетих година дошао на лијечење у Топуско на Кордуну дочекан бакљадама, па у споменицу бањску записао да је овђе осјетио да крв није вода. Неможе бити случајно ни то да су Срби граничари 1914-1918 масовно пунили Петрову Гору и друге планине зеленим кадром, а многи пребјегавали на бојишту к противницима Аустрије да би као добровољци гинули на Солунском фронту за нову Југославенску заједницу.

Други је значајан примјер твог посљедњег личког харамбаше Лазе Шкундрића кога невоља оћера у хајдуке, кад му Царски бефел запријети да му се кућа и сјеме ископа. У твом разговору са Лазом се види кристално свијетли лик граничара и много шта, што разобличава званичне лажи о овом народу и његовој заосталости и дивљој ћуди.

Вредно је драги Буде што си пустио да Лазо прича и ако му по навици царског чиновника постављаш авлиторска питања. Из тога се разговора и јасно распознају и карактер мученика Лазе и твоје двије душе.

– "Реци ми право, рашта си умакао испод царске пушке?

– Нијесам канио, ван кад смо из Мађарске кући дошли, непобило по године шта ли, а мене одреде господа у наштук нашој војсци у Талију. Два су моја брата тамо била већ цијелу годину и замукла, замукла богме заувјек, а код куће да остане сиротиња, Боже прости пуста. У другим кућама остала све по два, по четири и више одраслих, не ишли у "наставу", у мене цигли Ђурађ. Мене дакле неправо позвало, па за то сам кинуо па узмакао. Кад пошла настава из наше сатније и превалила Грачац, ја све смислим у једно и у Штикади машим се горе…

...– Јесу ли вас, кад си био харамбашом, чешће гањале војничке потјере?

– Јесу, али смо се ми клонили сукобице кад гођ се дало. Поручник Сегнар, па Цвитковић, натпоручник Милојевић, па Бркић и други нијесу нам мира дали. –

У томе тону тече цијела прича у којој Лазо искрено износи све муке и недаће свога шеснаест годишњег хајдуковања, па коначне предаје, суђења и повратка с робије. А наставак је још интересантнији

– Око осме вечером зовнем к себи Лазу ком је честита поша вечеру већ намакла била, у посебну собу, па му понудим чашу вина – далматина и учиним по вољи, кад ми каза да радо пуши. Он сједне до мене али све онако под оружјем како ме је и дочекао. Говорио је доста брзо, живо но разговјетно; ал увјек му десна рука по давном обичају, кубури за вратом.... А онда: Гле Лазо, – почет ћу ја – Кад сам служио код Огулинаца па доспио у Примишље, било је дванаест то наших то Слуњана, штоно веле – у листу. /Одметништво оп.С.О./Али су се кашње поумирили, а није баш ни било за главу, јер ни они нијесу главе сјекли, ни робили ни палили. Кашње смо се појединце састајали и ја сам међу њима упознао за неко вријеме правих људи. Па сам онда искао ко се год из наше "Кумпаније" врати с"писариије"/ тако се звала робија/нека ми се јави. И тако сам још више људи упознао с добре стране" –

– Е овђе драги Буде морам додати оно вјечно, да свака власт помало ослијепи од силе па невиди оно што народ зна, а стари граничари су често причали, да су се ријетко одметали неваљалци и ниткови, него готово увјек ваљани и храбри који су имали срца и памети, па тешко подносили неправду. Само они, су на тај начин царској тиранији на тај начин давали до знања, да се не буне овце него људи. Да су они умјели на разне начине доскакивати царству, познавали су њене законе и методе па није случајно, да је и пред полазак на Мацаре и у Италију било и таквих мајсторија какве ви нијесте знали. Многи су знали за какво се недјело добива колико робије/ паљевина и сл/. Одмјерили би то за три до четири године робије па починили и суђени. И док би то одробијали рат би свршио а они се живи кући вратили. Тако су радили и они "у листу" па за то нијесу ни палили ни пљачкали, ни главе сјекли па их ни народ није издавао него чувао и хранио. И зар се исто није поновило и 1914-1918, а како људи нијесу анђели бива то и биће док је људи и ратова. Дакле како видиш, ако је вас изабране описменила Царска школа за своје потребе, народ је описмењивао живот, само што ту народну писменост многи учени ни до дана данашњег не разумију. Тешко да си и ти разумио своје претке Личане који се побунише као један и Хрвати и Срби кад Дворска комора око 1700-те године продаде Лику као Феуд грофу Синцендорфу за 80.000- форинти а народ као

кметове. Тај је народ знао да је живот граничара на Кордуну и Банији крвав, али да је ипак часнији него кметски, па се не умирише све док Цар не раскину уговор са Грофом и Лику не припоји Крајини. Ту разлику између кмета и слободног граничара помиње и твој Петар Гавран кад каже: – "Пуна нас кућа дјелатне чељади; сви још у снази били или на снагу ступили, а што је девет пута боље у слози живјели. Лијепо ли нам је тада Бог давао! По двадесеторо говеда, по дванаест коња, сто оваца а доста и коза у нас бивало...." – А зар се са сличним могао похвалити кмет коме је бог и судија не само гроф него и његов Шпан који му броји и кокоши и мјерице жита на гумну, па узгред мјерка и лијепе ноге кметице и удара му некажњено на образ. Ако је граничар гинуо, он није гинуо само за царске рачуне, него је истодобно бранио и своје имање и породицу, којој нико није смио завиривати у оно што је прирадио. А и граничарски се официр устручава вртити око женске чељади, не ради прописа, него за то што тај граничар носи пушку па га већ сутра на бојишту може изненадити куршум, а да се никад не сазна одкуд је дошао, што се није један пут догодило. А како су ови твоји и моји претци измицали и како су се светили за неправду, склон сам вјеровати да ни ти нијеси случајно за јунаке својих прича изабрао баш Петра Гаврана и Лазу Харамбашу, дакле ликове са коима се потомство заиста може поносити. Ништа ми мање није драга твоја прича о "Очајнику Миливоју" у којој си вјерно осликао једну ситну робску душу какве се срећу и сретаће се у свим земанима и свим друштвеним уређењима. И на жалост што се друштво више унапређује и подиже благостање такви се све више множе. Као да је судбина сваког друштва да одгаја своје гробаре.

Не један пут сам још као младић на прелима слушао разговоре о твом "Очајнику Миливоју" као живом примјеру лика који не заслужује чак ни сажаљења, него само осуду, па и гађење над судбином пузавца и улизице. А када ти он слијепац прича о својој трагедији, то се толико одбије од животне филозофије поносног граничара, да га властито признање издваја и осамљује, па ником за њим суза канути неће.

– "Вратим се у Огулин и наставим службовати код управе и служио сам до под старост. Ил› је било порез купити, или људе на дјел водити у шуму, ил› је било непокорника покорити, или другога нечовјека на ред притегнути, мене су радо слали, а ја сам вршио сваку вољу, сваку заповјед сатнијске господе. Него тад сам био у снази! – А кад нам одазваше Јелачића капетана, онда сам, онда сам дабогме заплакао. И рекох на растанку, Бог вам дао генералију!" А он ме потрепта по рамену: Ја нећу куме нате заборавити ; ће био да био."

И заиста кум не заборави на ове ступове своје власти и три му сина понешто исшколова па једног и за писара узе. А Миливој сва три одгоји у

слијепој покорности цару. У то доће до похода на Мађаре и Јелачић постаде Бан.

"– И кад бура, пуна бијеса, захучи низ голу нит Клека, загна се бура јуначком груди свијета нашега. Нанијели се сједобради старци "И мене ево бане"; Потекли голобради младићи: "Ја ћу с тобом бане", Западне ме некако срећа до банова кољена, снизим се к земљи и завапим: "Три су моја вита бора, три су сина моја и ја с њима отац њихов, заповједај бане....." Куцне ме бан: – Хвала Миливоје, ти чувај кућу и младину да порасте и пушци дорасте, а твоја три сина моја су."

Незнам вам рећи господине, како сам доспио кући. Обузело ме слатко оно лице, некад мог капетана а сад царског генерала и нашег бана..... оно кликовање људства: ја сам ваљда крилат, добрзао до нашега стана

– И тебе драги Буде писца приче, понесе она друга твоја царска робиња душа па кажеш: – "Красна ли си и племенита врла крајишка душо! Благо мени, Крајино, што сам твоје орлове горе лист." – Само нама је драги Буде о томе поласку и одушевљењу граничара кад полазе у бој, народни пјесник оставио много друкчијих истина и у гусларској пјесми коју је забиљежио и штампао Никола Беговић, и у лирским које су се у народу до сада сачувале: –

"Ој, цар царује, граничар ратује,
Са њим туга и пушка другује.
Никад незна шта му судба спрема,
Када падне, он ни гроба нема.
Ој, нити има гроба ни имена
Туђа земља, туга је голема." –

Пјесма коју је у Глини записао Никола Беговић пригодом одласка граничара на Италију је предуга па је овђе неможем унијети." Она о растанку родитеља и синова, па сестара, жена и дјеце говори да би се и срце од камена гледајући те растанке морало расплакати." И тада је свирала музика и војска у маршу пјевала, али је то пјевање народу у два стиха протолковао: –

"Ја не пјевам, што ја јада немам,
Већ ја пјевам, да јаде расћерам."

Ето за то ми онај полазак на Мађаре у причи "Очајник Миливој" личи на дочек Ф. Фердинанда 1914 у Сарајево. Кад послије првог неуспјелог атентата Пођорек увјерава Престолонасљедника да је то било дјело осамљеног луђака и помиње му оно одушевљење и пљескање каквим га је народ дочекао, неповјерљиви и устрашени престолонасљедник који зна да

се дочеци и испраћаји намештају каже:-“ПЉЕСКАЛИ СУ МИ ЧИНОВНИЦИ И ДОУШНИЦИ” – А твој очајник Миливој сам каже, ко је и што је.

А онда се у његовој слуганској души и судбини смењују, радост кад му синови један по један постају официри, а онда убитачна туга кад стижу гласи да су сва тројица изгинули. Снаша му од јада полуди унучад од морије помријеше, а он као осамљено и труло дрво за које више нико немари, па ни кум Бан, како твој водић каже жељан је кога било да му сврати на разговор. Нема он више снаге ни толико да некога за своју судбину макар прокуне. На твоју утјешитељску ријеч да су му синови славно пали за Цара и сада ропски каже, да је то једино што га још држи у животу. Дакле, једна утјеха и један свршетак врло чест у историји. Само нешто проклето вјечно у судбини народа Крајине што никакве мјене не мењају.

Ипак се ми синови Горње Крајине који преживјесмо безумне усташке законе о истребљењу се поносимо и имамо се чим поносити. Године 1941 и 1942 кад под водством КПЈ устадосмо, кад је још пушила крв из безброј јама поклане српске нејачи, масовно сачувасмо племенитост Твога Петра Гаврана и Лазе Харамбаше, а врло мали број је подлегао очају. Када су у јесен 1942 године партизани ослободили Слуњ, Цетинград и Благај, то крваво легло кољача и спојисмо Горњу Крајину са Бихаћком републиком, сада на ослобођеном подручју су по кршу остале куће усташких кољача са њиховом нејачи. Није истина како неки пишу да је све то тада могла контролисати КП, јер су тада и мало бораца били њени чланови. Многи су борци и лично познавали крвнике своје породице, па су ојађени бар један или двојица могли се провући у тај крш неопажено и поклати нејач крвника, а да никад нико не открије ту освету, али ни један једини такав случај се не догоди, а то не може бити случајно.

Нико не спори племенитост Комунистичке Партије, али она још тада није имала снаге да то спријечи. Остаје дакле нешто друго што многи отровани таштином неће да размисле и схвате. И ако се и данас зна и прича шта су о томе рекла двојица див јунака-сељака – Миле Бреберина и Никола Кунић, који за КП нијесу ни знали док нијесу дошли у Партизане, а још код доласка говорили: – “На што би ја личио самом себи и народу да кољем жене и дјецу. Па то неможе радити човјек него кукавељ који није способан са човјеком се понијети. Такав неможе никад бити ни чоек ни јунак”. – Да је те ријечи изговорио неки учењак или војсковођа, узело би се као значајна парола витештва, али кад су то рекли сељаци, који касније изгибоше као истински јунаци и понос народа и јединица којима су командовали – “Ђабе ти је” – како би то казао Босански Муслиман.

Кад смо о томе разговарали у Главном Штабу Хрватске, Комесар Др. Владо Бакарић је, не један пут, рекао, да племенитост Српског народа

управо задивљује. Видио је он то сада у свакојаким ратним мукама и ако о селу а посебно о граничарском сељаку и његовој нарави до доласка овђе ништа није знао. Њему је сада изгледало да је КП ишла у сваку Српску кућу и то је и записао. Није дакле ни он разумио. Није узимао у обзир да међунационалних трвења никада није било између Срба сељака граничара и Хрватских сељака кметова. Да су та трвења постојала увјек само између господе у врховима па све записано као трвења имеђу два народа. И неможе бити случајно да су се за вријеме многих Граничарских буна као оне у Лици, Банији и Вараждинском Генералату око 1700-те године тим бунама придруживали Хрватски сељаци кметови ради својих невоља, како је то Др Фердо Чулиновић у свом дјелу "Сељачке буне у Хрватској" документима приказао, а чиме поклоници феудалне и франковачке историографије ни данас нијесу задовољни.

Дакле племенитост Српског народа на Крајини је дјело вјековног искуства, по чему су знали да је овђе Србима живјети са Хрватима, да Хрватски сељаци нијесу усташе, који су отпадници каквих у сваком народу има и увјек је било. Ни то није случајно да се и поред нечувеног усташког злочина у Банији и на Кордуну за све четири године рата међу Србима не оформи ни једна четничка ни десетина а камо ли већа формација. А да се појавило то у Лици и Плашком није тешко ни у документима наћи кривца, у секташтву појединаца од чијих се неразумних поступака бјежало, а Талијан једва то чекао.

Када сад говоримо о прошлости и садашњости, нико још није одговорио на питање: – чија је заслуга да Турци не стигоше да на лијевој обали ријеке Купе униште Хрватске историјске споменике и да загребачку катедралу претворе у џамију. Зашто је Аустрија 1914 кад су Срби стављени ван закона, у све српске општине постављала за начелнике Србе пензионисане жандаре, да их талуме, како други неби прљали руке?

А ако поштено мјеримо наше вријеме, наћи ћемо да су прве три партизанске дивизије у Хрватској биле 6, 7 и 8. у главном српске и да су Српска насеља била први ослобођен териториј и базе одакле је руководство НОП проширивало борбу у све остале дјелове Хрватске. А та база је нужно била поприште највећих разарања и мука. Да је Срба у Хрватској прије геноцида и припајања Истре Хрватској било мање од једне трећине становништва. И ако Срби формално имају по кључу своје преставнике у врховима Хрватске/које Срби не бирају/ Зашто ЈАЗУ ни до данас нема одељења за проучавање историје, живота и обичаја Срба и зашто је укинуто СПД "Просвјета" која је једина радила посао каквим се баве све културно просвјетне институције са Хрватским становништвом. Зашто ти вајни преставници Срба ћуте, или врше ону улогу коју су вршили поменути

жандарски Фељбабе за вријеме Аустрије. Зашто нико не завири у школе са Српском дјецом па да види да та дјеца незнају ништа о својој тзв. "Националној самобитности" нити зна домаћу задаћу написати ћирилским писмом, осим оних које код куће родитељи науче. Та љута питања многи постављају, али кад нема одговора траже начин да оду из Хрватске, носећи собом жаоке које нијесу у складу ни са њиховим одгојем у духу братства, нити корисне револуцијом створеној заједници. Не увлачи ли нам се у историографиу и у живот дух језуитских и феудалних начела. А ни наша није без бољке. Борило се и гинуло несебично па доживили да нам је и Врховни Командант био рањен, Идеји револуције се нема шта приговорити, Авној је поставио здраве темеље, само шта је ово сада, одкад се раслојишмо на богате и сиромашне. А јесу ли и сви учесници у револуцији остали тако лијепи како их историја слика. Понашају ли се онако како су говорили и говоре. А кад су ставили монопол на истину и стекли дворске писце, а сваком ко напише истину пришили етикету реакције која блати револуцију, испада да су они и Партија и револуција. А знамо да их има који у рату бјеше, али никада невиђеше ни мртва партизана ни непријатељског војника. Сад су обогатили и ко им приговори на тога захајкају и општински пандури. Осим тога успјели су да "искују мудрост" каква је и апостолима Петру и Павлу завила ореоле око светих глава. Докле?

Ето толико и за то, теби драги Буде за збирку "С ЛИЧКЕ ГРУДЕ" одајем поштовање.

Станко М. Опачић
Приредио: Немања Радуловић

Станко Опачић Ћаница

Из збирке "Пут и беспућа"[01]

Јасеновац

Једном командант дивизије рече:
«Ја мислим другови, а вјерујем да то знате и ви,
Да од Јасеновца сада нема ништа прече.

Сад на двије обале Саве
два партизанска корпуса стоје,
А крвници гомиле народа даве
Јасеновац то зобље ко зрње проје.

Гријех је то и срамота, јер ми партизани
Овде, па и у свијету, већ беремо славу,
Народ нас пита, а ми не знамо рећи,
Зашто тој аждаји не покушамо одврнути главу,
Јер овђе смо од ње снажнији и већи.»

Ћутање, свијет у чудо блене,
У Јасеновац и даље транспорти нејачи стижу,
и даље он гута људе, дјецу и жене,
Тужне се вијести нижу.

01 Текст је прилог у писму Јовану Радуловићу од 26.01.1986. Исправљене су само очигледне грешке у куцању, али су задржане особености Ћаничиног писања. (нап. приређивача)

За неколико дана погибе командант и свашта се шушка,
А на Јасеновац до свршетка рата
не плану партизанска пушка.

Никада нико не рече зашто се чека
Ђе шкрипи – питања се намећу љута
Али све до данас то остаде загонетка.

Загреб, 1947.

Срећник

Познавао сам једног ратног комесара,
Промијенио је многе јединице кроз рат,
Увијек је имао среће и дара,
Извуче се из сваке гужве жив, а погине командант.

Тушиловић, 1981.

Расадник

На рјечици испод друма овде
Стајаше Ђурића воденица стара,
Са шиндром покривен кров на четири воде,
Као презрела печурка усред лимара.

Воденичар бјеше стари Симеон,[01]
Самоук, који прочита књига многе,
Куповао их је и крао ђе је мого,
А нама после школе постаде учитељ он.

Погурен је, просијед, гегава хода,
Непознатог по изгледу привлачио није,
Али кад нама причај што у књизи пише –
Текло је као испод воденичког точка вода.

Његови вршњаци са школом
Нијесу много марили за писано слово,
Али ми млађи као у олтар буљисмо у њега,
Памтисмо и као сунђер упијасмо све,
Тако нам стари ђед Симо утури књигу
У руке и у сне.

01 Вид. нп. бр. 2 уз текст "Прича о две душе".

Скупљао је он и записивао
Народне пјесме, пословице и бајке,
Благо духа нашег завичаја,
Па ваљда неком ученом слао.

Нама постаде драг и он и књига,
Ту сазнасмо за Толстоја, Чехова и Чернишевског,
За Његоша, Кочића, Бранка и Пелагић Васу,
Измијешаше нам се светости и много ђаволског,
Чуда нам стари Симо у младе главе насу.

Остаде нам свима понешто од те његове школе
И живо сјећање на угодне часове ту проведене.
Сад, пролазећи мимо то згариште, сваког душа заболе.

Умрије ђед Симо још тридесет и друге,
Воденицу спалише душмани у рату,
А ја крај те пустоши никад не пролазим без туге,
А онда кад заспим сањам
Како стари ђед Симо зиђе палату.

Доњи Будачки, 1946.

Двојнице у зору

Бијах основац, а Мајка ме буди
У зору кратке ноћи,
Дижем се и знам:
Волове напасати треба,
Тада у школу, а Мајка удова
На орање ће поћи.
Јутро је хладно,
а сунце не жури с неба.

Тада се с Галова брда разлегоше двојница звуци,
То комшија Милош напаса волове своје,
А испод главице се јавише друге у вјештој руци,
Ту рођаци, Душан и Марко, напасају кобиле своје.

Хладно је, дрхтурим,
А свирале изнад мене са два бријега
Слијевају у једно пјесму, која трепери складно,
Звуци милују душу, као кад вјетрић њише три стијега,
Ја слушам, уживам и – за чудо:
Није ми више хладно.

Тушиловић, 1939.

Недокучива пјесма

Постоји пјесма, још не испјевана
Кроз вјекове за њом трага људски ум,
Али неухватљива је она, и ако знана
Јер у многом је срцу чежња за њом.

Лијепа је, звучна и страшна,
Платонска љубав сваког пјесника
И оних врхунских јер је ненадмашна,
Свима у сновима, љубавница је и дика.

Нико јој незна рода, оца ни мајке,
Јели приказа ноћна или ваздух
За то су за њом вјечите хајке,
И сваком се пјеснику она насмије
Па исчезне као дух.

Она се увјек јавља, мами,
Њен мирис је љубавни зов,
И сликају је као библијски рај,
Али ко зна, можда је и боље;
Што на њу не успјева лов
Јер да је ухвате, обесчасте, можда би
Машти и пјесништву, то био крај.

Загреб, 1947.

Мајчина љубав

Мајчина љубав је неизлечива болест,
Али њу носи највећи јунак у људском роду,
Њу не сатру никакве муке
Ни нанос, који се зове свијест
Цвијет је једини који не вене
Све док не исчезне у гробу.

Топла је и онда, кад све закује лед,
Храни је срце и невидљива душа,
Она и гладна на дјецу сипа мед
На пород се излијева и онда, ако
овај отпадне и мајчине се љубави гнуша.

Мајчинска себичност је једина штовања вриједна,
Јер она и ударце и бол несебично трпи,
А то неможе, људска врлина ниједна;
Па је она једина, која,
Све у људском роду и животу, продрто крпи.

Загреб, 1946.

Савремена педагогија у мом селу

Кућа ми је преко пута школе,
У родном селу
Прозор у прозор гледа, ко да се воле.
Ту сада наставник за вароши чезне,
Мисли су му тамо, а дјецу учи пароле
и ко зна шта осјећа,
Кад га неко сељачко дијете, наивно зезне.

Дјецо; Индустријализација и електрификација и тако даље –
Ако слабо учите остаћете сељаци,
Прљаво, ружно и тешко вама;
Копаћете, орати и мусти убалегане краве
Као што су вам радили, заостали тате и маме.

А они, који се труде и уче,
Могу бити судије, адвокати, инжињери, трговци, чиновници,
Уредни као и ми школски наставници и уче,
А добро је и ако буду фабрички радници.

Диже се мали Милан па наставника пита;
Друже наставниче – трошите ли ви млијеко
од наших крава, а ја знам свака се крава улита?
А шта ће свијет јест, кад нам се огади земља,
кад земљу више небуде радио нико?

Зину наставник, а Милан даље прича –
Моја тетка, звали смо је гиздава Мара,
Оде у варош, нећеде се удати за сељака
А кажу да је за учење имала дара,
али не сврши ништа, то каже моја бака.

Дође нам, није удана
Има кола, обучена, права дама,
А веле тамо пере суђе и ради још нешто ружно,
а онда понесе много хране као да није сама,
Моји само уздишу, ћуте и све је тужно.

Наш комшија, шаљивџија чика Јова,
Каже, иде то док се може красти и плаћати,
и док у ње ваља машина,
Само је, вели земља, сваког прољећа нова
а старост ће стићи сваког, па коме бијела а коме црна.

Сједи, каже му наставник – премлад си за филозофа,
и гледа кроз прозор запуштену,
из програма избачену огледну школску башту,
Па, ваљда незнајући ни сам што на све то да каже.
Сам себе пита, одкуда дјеци то?
Ко их квари? И закључује "мудро" –
То – па то је права духовна катастрофа.

Немоћна моћ

Ако икада, неко ово прочита
Лако погађам што ће казати;
Трабуља,
Узалуд се на богове рита, а они
моћни, бијесни и рогати.

Знам, и цврчак у трави се чује
а ко ли осим пјесника за то мари,
Само о илињској жеги кад муве зазује,
И марва и људи се узнемире.

Хм, марва, а знамо ли што је то?
Мом комшији бик цријева иссука,
а комшиници крава ископа око,
Коњ уби бездушна газду јер
И марви бива прекипи, мука.

Неко је био човјек, немиран па за то гажен,
Али виђе дјела људи и нељуди кад се мјењало вријеме
А јунак бје и превише запажен,
Па непожељан свједок у миру
И за ниткове безбели бреме.

И природно, сада све тече својим током,
Тежак је жив, а мртав можда тежи,
За то ево још живи, праћен будним оком,
Јер на његову ријеч ил писано слово,
неком се кожа јежи.

Само како уништити у шикари све зове,
Од којих свирала прича за уши Тројана цара,
А сила и моћ слабо маре за бајке старе ове
Кад уваљана у сало, на јаслама пуним
Ће за мисао и разум, мало је мјеста и дара.

1972.

Незаустављиво

Вара се онај ко се нада и жели,
Зауставити отровну бујицу плаху,
Ил, мисли да сви вјерују што с трибине вели,
Док у пракси, све убија душу у човјеку.

Кад једно збори, а друго ради,
Ил само кади а лоше ради
Па мисли да то невиди нико
Кад ријечима хоће чемер да слади,
А примјером да служи – то није навико.

А све се трпи, док се трпити мора,
Док жуч у стомак уредно тече,
Али ако пукне, кад пући мора,
Ко зна куда ће ко да утече.

Мајка некад и сад

Дјеци си била најдража, и кад одрастоше,
Мајко!
Пјеваше ти пјесме захвалности и милине,
Заклињаше се у тебе,
И за увреду мајко тебе, и ноже трзаше.

У ранама и болу, код умирања призиваху мајку своју,
На устима им често лебдило твоје име,
Ваљда се и умирало лакше
Са успоменом на милошту твоју.

Сад ево дође – кажу – цивилизовано доба,
Из приче и пјесме, нестаје име твоје,
Новац и мода од дјеце праве роба,
Још само у псовки, читуљи, или на гробу,
Имена мајки стоје.

А сада, дали се младе мајке за увреде свете,
Или се незахвалности боје
Ил саме ради моде цјене ужитке и комодитете
Не рађају, па људско племе к изумирању воде.

Т. 1975.

Приредио: Немања Радуловић

Станко Опачић Ћаница

Писмо Светозару Ливади

Драги Свето!

Примио сам твоје писмо од 1. 8. 84. и много ти хвала на овако опширној информацији. Истина много тога и сам знам, али ако то још неко каже човјек је сигурнији. Међутим ово ме је писмо потакло да размишљам о нечем што из њега и не назире. На пр. ја дубоко поштујем Миланов бол и тугу, само не знам је ли он сам кривац да пропада у тузи и осамљености, или је такова атмосфера да се ни Ви његови најближи другови не трудите много да га разговорите. Па Свето, нијесу ли хиљаде родитеља остале без јединчета па опет живу јер се живити мора. Зар Змај Јова није губио једно по једно дијете и драгу жену, па опет је у то вријеме написао најљепше редове своје поезије. Није ми познато какве су му прилике у властитој кући, има ли ту подршку или га и то одводи од људи. Има таквих случајева па сломе човјека ако је лично јадничак.

Друга је ствар на пр. та књига о гимназији. У предпосљедњем писму ми ти рече да је све готово и да мањка само Миланов уводник или слично. То видиш не разумијем. Па зар нема Вас ђака те школе којима је стало за то, а да све зависи само о једном кога је задесила несрећа са којом мора да пропане и та публикација о Рујевачкој гимназији. Нијесте ли Ви сви ради нечега растројени па и поред тога што и видите и познајете прилике никаква двојица не можете скупа. Зашто је и Станко Корађ остао сам, то сам и други осамљени итд. ти добро знаш Војина Јелића који је заиста

јадничак и још од Декларације припуз. Е па ко да се не зачуди да је он ипак нашао пут до *Нолита* да штампа "Вјечите грешнике". А ђе је још једна књига слична из живота ових крајева.

Ово што пишеш да си урадио је драгоцјено, али сам видиш да се то губи у нетрпељивости високо образованих, а из тога лавиринта како видим ни ти не налазиш пута и не само ти. Сви који су се откинули од земље.

Ја видиш никада нијесам много вјеровао у своју памет, ради тога сам и постао скупљач туђе памети. Прошао сам све муке које човјек може проћи али увјек кад ми је било тешко звао сам човјека у помоћ и нашао га. Нашао сам стотину сарадника кад сам се почео бавити народним стваралаштвом. Али само за то што су и они жељели да не остане у забораву оно што су им претци створили. Као оно дођосте ти, Милан и његова жена к мени око прославе Р.Г. могао би се сјетити како је било. Искрено сам му рекао да вам моја изјава може засметати, али он тражи да причам па макар – каже – он ништа не записао. Причао сам, а он није гледао у мене него изнад мене. Мене то није сметало јер су ме тако гледали сви иследници у трогодишњем робовању па сам навикао, а у њему гледао "високоумног интелектуалца" у разговору са сељаком. Богата су моја искуства. Као да сам назирао да од те књиге неће бити ништа. И неће ако је ни ви други не уредите. Зар није тешко посумњати да је Миланова невоља само изговор да књига умре, јер се нико не жели ангажовати, ради нечега?

Када пишеш да ради неких твојих написа многи другови зазиру од тебе као да си окужен. Вјерујем, само зар и то не потврђује ово што сам рекао, ако ме желиш разумјети? Сјећаш ли се пјесме Јове Змаја о "устарабарима". Зар то није то. Мени је само чудно зашто те то смета. Па конац дјело краси, како народ каже. Ко сачува нешто образа имаће прилике да се једном посрами. Ја јесенас доживи нешто чега се сада сјети. Свратио ми један мој ратни друг пенз. подпуковник из крстињског краја и прича како се недавно са њим овуда возио један наш друг пуковник у пензији. Звао га је да сврате к мени да се видимо. Обојица су били команданти чета у мојим јединицама и добро се познамо, али пуковник неће него каже – вози даље и ћути. – Па ја свратим чешће, а ти као да се нешто бојиш – рече подпуковник. – Не, не бојим се нег не можем. Лако је теби, да сам на твом мјесту и ја би свратио. Кад је он педесете хапшен био сам члан пуковског комитета и говорио пред стројем оно што ми је речено. "Ћаница тобоже плаче над попаљеним Кордуном а себи у селу три куће направио. У Загребу добио вилу. Подлац, лицемјер, издајник, и сл. знаш што смо све говорили. У строју је било момака и из његова села али су ћутали да не оду за њим. Тако је било, е, па како му сад можеш на очи? Теби је лако јер нијеси имао никаква задужења и ћутао си па лако свраћаш."

Ето видиш Свето мој драги шта значи то зазирање од човјека на кога званични баце анатему. Ни ти не радиш ништа против социјалистичке заједнице него се не допадаш онима којима је више на срцу властити пробитак него она. Без боли није се лако борити против њих, али је часно и кад тад ће се то вићети као и моје измишљање три куће и вила у Загребу, а ја без крова на згаришту по повратку окопавам кукуруз. А то је видио и мој друг и колега пуковник па кад сам то слушао лако ми је било оцјенити да он и те како има образа и савјести. Поштујем га више него да је свратио, па се правио да ништа не зна.

Отказао сам часопис "Око". Нијесам могао поднијети кад је књижевнику Новаку Симићу посветило шест страница да се оправда што је све четири године рата радио са чувеним усташким обавјештајцем Вутуцом као провокатор. Год. 1945. га Д. Бркић скиде са вјешала, а он сада у знак захвалности сере по истини, да би се улизао маспокретовским остатцима. Јадна су и књижевна дјела која нељуди стварају.

И да завршим у нади да ћете ипак нешто учинити да књига о Рујевачкој гимназији угледа свијета. А монографију Примишља пиши, па ако ти можем што помоћи сврати.

У Тушиловићу, 5. IV.1984.
Много те поздравља
Ст. Опачић – Ћаница

Чедомир Вишњић

БИБЛИОТЕКА или Велико расипање

Прича о кратком и злосретном животном вијеку "Просвјетине" библиотеке с краја 40-их и почетка 50-их година прошлог вијека, слика је у малом културе Срба из Хрватске у времену послије II свјетског рата. Сви су елементи до детаља типски, прије свега кад је улога самих Срба у питању. А у овој драми, у подјели, њима припада велика већина. Хрвати се појављују иницијално, кроз опште зло усташког покрета, које покреће радњу, а затим као полунезаинтересовани посматрачи.

Био је то најтрагичнији и, дакако, неуспјешан покушај модернизације властитим снагама у јужнославенским релацијама. Јер, наравно, није 30.000–40.000 свезака, о којима се обично говори или пише у малобројној литератури, "Просвјета" ни купила ни наслиједила. То је ратно партизанско водство Срба, на начин у којем су се мијешале безобзирност и дирљива наивност, покушавало, директно, остатке свјетовне и сакралне баштине ставити у функцију просвјећивања и напретка свог народа. А акција прикупљања тог књижног фонда била је дио шире операције, која због двосмислености уписане у њене зачетке и циљеве није никад привукла озбиљнија ни оштрија пера, ни научника ни знанственика.

Без могућности да у овом кратком тексту улазимо у ширину ове важне теме која још чека свог хисторичара, назначићемо само иницијалне чињенице.

Велика већина хрватских интелектуалаца оног времена дијелила је идеале хрватског националног покрета, формираног у Краљевини Југосла-

вији, била укључена у бановински државни и друштвени погон или не. При чему је значајан дио интелектуалаца нагињао радикалнијој интерпретацији тих идеала. У прољеће и љето 1941. у вријеме у којем најгоре чињенице још нису биле општепознате, ти су идеали за многе још били нетакнути, а било је свакако и разумљивог прилагођавања новом оквиру од стране запослених чиновника. Данас је осјетљиво разлагати мотиве људи који су се у свом животном вијеку својим послом бавили у неколико политичких система и режима. Свакако је била ријеч о мјешавини мање и више часних накана појединаца, мање или више јасних концепција односа према баштини овдашњих Срба. Из неколико кључних сачуваних докумената јасне су двије ствари; да је њима јасно што слиједи, и да они желе обавити свој посао и сачувати што се може. На нивоу личних мотива показаће се као важно Ткалчићево предратно бављење умјетничком баштином манастира Гомирје.

У сваком случају, Министарству за богоштовље и наставу НДХ јавио се 10. свибња 1941. в.д. равнатеља Конзерваторског завода у Загребу проф. Gjuro Szabo. Не спомињући Србе он је у првој реченици свог Прогласа прецизно дефинирао проблем. Он пише како у вријеме великих повијесних преокрета често страдавају предмети умјетничке и повијесне вриједности, "а нарочито они, који су ма чиме били повезани успоменом на дотадање стање". У српњу исте године већ је много тога било јасније. Gjuro Szabo, вјероватно на Ткалчићев потицај, пише 5. српња најприје Јурици Марковићу, великом жупану Велике жупе Модруш у Огулин, "поводом вијести да ће се у бившем грчко-источном манастиру Гомирју уредити господарска школа "и тражи да се умјетнички и културни споменици манастира предају Хрватском народном музеју за умјетност и обрт и Државном архиву, јер у манастирској архиви има много докумената везаних за хрватску породицу кнезова Франкопана. А два дана касније шаље Ткалчића у Гомирје јер је, очито, стигло више одобрење.

19. српња стигла је и службена одредба "да равнатељство Хрватског народног музеја за умјетност и обрт све предмете културно-повијесне и умјетничке природе из свију православних цркава и манастира…по својим изасланицима имаде преузети и допремити у ХНМУО…" Одредбу је потписао замјеник министра за наставу НДХ, државни тајник, проф. Вершић. Службено су се позивали на законску одредбу о забрани отуђивања и изношења старинских умјетничких и културно-повијесних споменика. У скицу теме иде и допис Љубе Карамана из Конзерваторског завода у Загребу упућен Министарству наставе 14. студеног 1941. Допис је илустративан за цијелу ову кампању, а односи се овај пут на саме цркве, након што је питање њихове имовине претходно "ријешено". Караман

пише: “Конзерваторски завод је дознао, да постоји намјера да акција око одстрањивања грчко-источних цркава обухвати и дрвене цркве и капелице у Покупљу… Те грађевине су данас веома риедке, и од велике научне вриедности, па стога овај Завод као службена власт за чување старина и споменика, слободан је предложити, да се код тих дрвених цркава и капелица учини изнимка и да се оне чувају као споменици од велике научне вриедности… Било би пожељно да се сличан поступак примјени на све грчко-источне цркве које су од важности као хисторијски или умјетнички споменици…”

Са, за оно вријеме стандардном, добронамјерношћу ток ове акције скицирао је најозбиљнији нама познати свједок времена., др. Радослав Грујић. У елаборату насловљеном “Српски културно-историски и умјетнички споменици сачувани у Загребу од усташког уништења”, он заправо, прије свега, настоји истакнути значај и улогу Српске православне цркве “као главног носиоца цјелокупне духовне културе и цивилизације српског народа кроз вијекове”. И то вриједи за Србе у Хрватској и више него за остале им сународнике, јер ови озбиљнијих свјетовних институција дужег трајања нису ни имали. У томе је, по његовом мишљењу, био значај и замашњак тоталног усташког напада на српску цркву 1941. године. Кључни, нама занимљив, детаљ он описује овим ријечима: “Те драгоцјене споменике наше прошлости и вјечите свједоке великог културног смисла и способности наших предака за умјетност, спасла је од коначне пропасти само храбра и разумна интервенција неколицине културних представника хрватскога народа у Загребу. Они су, наиме, увјерили тадашње надлежне усташке власти, да те споменике културе са “хрватског територија” не треба уништавати већ прикупити и сачувати у хрватским музејима и архивима. И, захваљујући само прегалаштву тих људи, већ од августа 1941. године, представници хрватских музеја, библиотека и архива у Загребу, зашли су у све наше манастире, архијерејске домове и многе знатније наше цркве по НДХ, гдје су одабрали, покупили и успјели да у Загреб пренесу све оно што је, по њиховом мишљењу, имало извјесну културно-историску или чисто умјетничку вриједност. На тај начин је спашен највећи дио наших драгоцјених споменика и у 40 вагона премјештен у Загреб гдје је, главним својим дијелом, био смјештен у Музеј за умјетност и обрт, а затим у Универзитетску библиотеку, Земаљски архив, у градској Гипсотеци, у Археолошки музеј и Дијецезански музеј загребачке надбискупије…”

Нисмо сасвим сигурни ни у то да у овим пажљиво изабраним Грујићевим ријечима нема мрве ироније изазване овом занимљивом ситуацијом. У једној прилици тог времена, пред Земаљском комисијом за утврђивање

злочина окупатора и њихових помагача, октобра 1945., он се јасно оградио изјавом у записник да су у МУО склоњене драгоцјености "у колико већ раније нису развучене од усташа, домобрана, њемачких војника". Па ипак, било је у том тренутку најважније да је већина највреднијег покретног блага била како-тако сачувана. А бољег познаваоца те грађе од Радослава Грујића није било. Тек је требало вредновати и разрјешавати ситуацију у којој је то благо остало практично без свог изворног власника и без оквира властите презентације и уопште функције.

Овисно о ситуацији у којој су се сами налазили, претенденти на благо су се одмах почели јављати. "Просвјета" се Министарству просвјете Федералне државе Хрватске јавила 19. септембра 1945. са молбом да им уступи књиге "које су усташе заплијениле од Срба, а чувају се у Свеучилишној књижници". Начелник у Министарству П. М. Рогић им је одговорио да по слову важећих закона те књиге не могу добити, јер се оне, или морају вратити својим власницима или, ако таквог нема, оне постају народно добро које се мора чувати, док Савезно Министарство просвјете не изврши расподјелу прикупљених предмета "водећи рачуна о потребама појединих (федералних) јединица". А тада се и "Просвјета" може опет јавити. Из оскудне документације сачуване у архиви СКД сазнајемо да се у име девастираних епархија са територија нове, федералне, Хрватске, јавио Свети Синод из Београда и потраживао имовину откривену у загребачким установама културе. Сазнајемо то индиректно у одговору којег је републичком Министарству просвјете, 13. децембра 1945., упутио Главни одбор Срба, одговарајући на њихов упит као политички надлежно тијело. Они су мишљења, да предмети који су власништво цркава на територију Хрватске, припадају српском народу у Хрватској и да ту треба и да остану. Са тим се, пишу они, слаже и Радослав Грујић, и то им се може вјеровати. Грујићу је, као и свима који су мислили о судбини народа, био крајњи циљ опстанак Срба у Хрватској, унаточ једва преживљеном ратном искуству. Они даље сматрају, на томе је акценат, "Да св. Синод није једини власник умјетнина из српских цркава и да он с тим не може располагати по својој вољи". Тако се домаћи комунисти исказују и као својеврсни рукавац приче из раних 20-их година о централизацији Српске цркве и укидању карловачке Митрополије. Народ је прави власник свега тога, а како су они "прави представници Срба у Хрватској", њихово мишљење мора да се респектује. Предлажу да све остане у Музеју за умјетност и обрт, док они са епархијом у Загребу не договоре отварање засебног музеја. Библиотеку још не спомињу.

Како је вријеме одмицало, они почетни правни оквири, који су још постојали прије довршења и озваничења револуционарне промјене, полако

су нестајали. Црква им при том није била девета брига, била је у самом врху на списку поражених снага.

Годину дана касније, 6. децембра 1946., Ivan Bach, кустос у МУО и један од оних који су активно спашавали грађу, извјештава "Просвјету" као извршно тијело Главног одбора Срба, о материјалу похрањеном у том Музеју. Укратко, 13 сандука још употребљивих а мање вриједних ствари, предали су Грујићу и похранили у Илици 7, да се издају црквама које искажу потребу за њима. Предмети одређени за Музеј Срба спаковани су у 348 сандука, а неколико стотина икона, спаковаће се приликом отпреме, кад буду радници на располагању. Посебно је третиран материјал из фрушкогорских манастира и он је био одређен за повратак у Београд. Тако је потврђен и дефинисан процес музеализације цркве и православља у Хрватској, овај пут од стране домаћих комуниста.

Иако је већ зарана у јавности, у "Српској ријечи", спомињана и промовисана идеја покретања засебних националних установа, Музеја и Библиотеке, наступило је неколико година затишја. Истина, Музеј је дјеловао у оквиру МУО, али ствар са Библиотеком је мировала. Догађаји су се покренули тек кад је формирана-формулисана политичка воља, макар на нивоу цјелине била и маргинална. Српско партизанско водство из побједничког круга око Бакарића; Бркић – Жигић – Опачић, покушаће на тешке проблеме крајишког друштва и Срба у Хрватској одговорити сепарацијом њихових интереса, поштујући, па чак и наглашавајући владајући идеолошки оквир. Одлучили су се на стварање национално-партизанских институција, које би задовољиле очекивања народа и бораца, а уједно учврстиле њихов водећи положај. При том је важну улогу имала одиграти "Просвјета" јер су брзо увидјели да је главни политички пут; Српски клуб вијећника, Главни одбор Срба, чврсто контролиран и блокиран. Кад је библиотека напокон отворена, на првом кату Прерадовићеве 21, бившег Српског девојачког интерната, уз републичко водство, главни гост из савезног врха, вјероватно не случајно, био је Моша Пијаде. Библиотека и Музеј су свечано отворени 4. јануара 1949., до сада је често навођен криви датум, чак и у споменици "Вјетром вијани", 4. I 1948. Међутим, "Српска ријеч" коју мало ко листа, не оставља никакву сумњу. Уз Мошу, били су ту и другови: Бибер-Техек, предсједник Сабора Златан Сремац, незаобилазни Светозар Ритиг, Хинко Кризман и сви Срби из партијског и државног врха. Непотписани аутор, за оно вријеме, прилично доброг текста, вјероватно Бранко Сучевић, нарочито истиче да посјетиоца на уласку у Музеј, којем посвећује већи дио пажње, поздрављају – гусле! – "На њима су исписане ријечи – јуначки разговор". Дотле су тада били стигли, или, ту су се вратили.

Уложен је доста велики труд и свих 40.000 свезака се нашло на једном мјесту, именован угледан библиотекар, класични филолог др Бранко Магарашевић, којег ће убрзо замијенити Коста Петровић, војвођански кадрови јер домаћих није било, сви су укључени показивали добру вољу, али није било сасвим јасно што се очекује од нове установе. Да ли је она строго научна, строго национална, популаризаторска – за шири круг корисника? Њени фондови су били "неприродно" формирани, од спашених остатака владичанских и црквених библиотека, по дефиницији затворених и специјализованих. У овом тренутку остављамо по страни битну чињеницу да имовинско-правни аспект стварања тог фонда у то вријеме нико није сматрао важним питањем. Музеј је постојао, отворена је библиотека, жељело се и планирало отворити Архив Срба, из свега је пробијала политичка енергија, а тој је политици издвојена прошлост и њени трагови било једино са чим је поуздано располагала. Објашњавајући сами себи тему Срба у Хрватској, учећи листањем књиге унатраг, српско партизанско водство је стигло на почетак озбиљнијег бављења тим питањем, али то им је хтјење било попречно на започете процесе и доминантне политичке енергије, које су сами и стварали.

Битно је овдје истакнути да библиотека заправо и није започела са правим радом за јавност. Малобројна радна снага, недовољно стручњака за тако специфичан фонд, без праве заинтересоване публике, књиге неколико пута претоваривање без реда и било каквог принципа, распарене и помијешане, недостатан простор. Све се почело урушавати и прије политичког лома, који је, занимљиво, библиотеци и званично означио крај, а Музеј ипак још неко вријеме одржао у животу. Архив, послије тога, више нико није спомињао. Коста Петровић је своју дужност предао овлаштеној комисији 21. фебруара 1950. Разлози су вјероватно били, све претходно наведено. Из записника сазнајемо понешто о стању библиотеке тог тренутка. Комисија констатује да је кроз сигнатуре I-IV заведено 8.331 књига, да "књиге на страним језицима нису проведене, а исто тако и један дио књига на нашем језику, посебно стенографски записници Хрватског сабора, календари, извјештаји, зборници, као и један знатан дио црквених и мали дио осталих књига". Сазнајемо исто тако да су књиге у спремишту "које су наслоњене на зид поред пећи", власништво Милана Ћурчина, који их је понудио "Просвјети" на откуп. Црквене књиге су смјештене углавном у таванским просторијама, реверса о позајмљеним књигама из библиотеке било је укупно 36, а двије књиге које је Петровић означио као своје, Бранко Сучевић је препознао као "Просвјетине", јер су биле, како стоји у записнику "некадашње власништво епископа Мирона". Овај је чувени пакрачки владика ручно потписивао све своје књиге и било их је лако познати.

Први, краћи, извјештај о стању из пера новог библиотекара др Огњеслава Араницког услиједио је 12. априла 1950. године. Морао је констатовати да се библиотека налази "у доста несређеном и тешком стању". Све је било разбацано, а лако је претпоставити и то да су грађу користили појединци који су имали кључеве. Пише да је био изненађен кад је међу сасвим безначајним књигама нашао нерегистроване драгоцјене српске књиге и часописе, што вјероватно значи само да их је први узео у руке, а међу нерегистрованим књигама на њемачком језику и такве ауторе као што су Каниц и Швикер.

Сложенији и детаљнији извјештај (објављен у "Љетопису" СКД "Просвјета", св. XX/2015.) предао је Главном одбору 4. децембра 1950., вјероватно још несвјестан како се крупан прелом догодио и да је, заправо, већ прекасно. Тај је извјештај и најозбиљнији појединачни материјал о библиотеци, јер се чини да се она са Араницким на челу, најзад заиста нашла у правим рукама. У закључку овог извјештаја он им даје врло озбиљан савјет: "Свакако сматрам већ сада дужношћу да Главном одбору предложим, да за Библиотеку треба од старих књига и часописа набавити првенствено сва дјела аутора Срба из Хрватске, односно српске часописе из ових крајева и бивше Аустрије. Исто тако треба набављати и све књиге аутора који првенствено обрађују проблематику Срба у Хрватској као и осталим крајевима Југославије, било да су аутори Хрвати или странци. Мислим да ту не треба штедити средстава, јер главна карактеристика Централне библиотеке је да је она установа Срба у Хрватској…". Пише, да ће на тај начин постати јединствена у земљи, а то ће јој дати на важности.

Детаљније извјештава о вриједностима, драгоцјеностима, старим рукописним књигама, старим руским часописима и издањима. Прве је предао Музеју Срба, а око руских ствари се консултовао са проф. Владимиром Мошином. Много је књига и часописа, набацаних по различитим неусловним коморама и на тавану, од прашине и прокишњавања иструлило, пропало. Те је остатке скупио на једно мјесто, да се и од њих евентуално нешто спаси. Кочила га је у раду обавеза да посебно издваја свештеничке књиге које је по претходном договору требало вратити Цркви, и оне руске, које су постајале проблем послије 1948. и свакодневног заоштравања на тој релацији, па је једно вријеме сматрано добрим рјешењем да се оне уступе Славенском семинару, како он пише, односно "Институту за источне и западне славенске језике и књижевности" САН у Београду. Александар Белић је дао свој пристанак и нудио издања Академије, али је онда неком у Загребу нагло прорадио политички кликер, и договор је пропао.

Највећи су му проблем у регистровању биле књиге на страним језицима, а било их је укупно око половине на старославенском, руском, грчком, латинском, њемачком, француском, енглеском, талијанском, румунском, мађарском... У тој невољи посебно издваја књиге на румунском штампане старославенским писменима.

У сваком случају, његов предлог да се плански набавља сва литература важна за тему Срби у Хрватској, чини барем идејно, горњу тачку до које је ово институционално недоношче стигло. У том тренутку ова је једноставна и саморазумљива идеја исувише подсјећала на оно што су хтјели и о чему су причали већ притворени политички прваци – Бркић, Жигић, Опачић и Рапајић, и као таква није имала будућности. Огњеславу од никакве помоћи тада није било његово политички колоритно породично поријекло. Био је син међу Србима непопуларног сународника Славка (у "Србобрану" редовно називаног "Слафко") Араницког, одјелног предстојника за правосуђе у вријеме тзв. "велеиздајничке парнице, и унук Огњеслава Утјешеновића. Тако је он, стицајем несретних породично-политичких околности, улогу Срба на високим позицијама у ликвидацији различитих генерација српских побуњеника, добро знао из породичне повијести. Само је њу дјед Огњеслав познавао у господској варијанти старије генерације високог граничарског чиновништва.

1951. година била је кратак период освјештавања нових околности, политичких и материјалних. Постало је јасно да су и дотадашње дотације пресушиле, да се Друштво у свом раду више не може ослањати ни на своја предузећа, Штампарију и Издавачко подузеће, да базу рада треба сужавати, политички и материјално. Изгледа да су се библиотеке најлакше одрекли и зато јер је била сваком препознатљиво оруђе активне културне политике и да је та одлука сазрела управо те године, да би се 1952. кренуло у акцију ликвидације. (О контексту те операције, политичком и унутрашњем, аутор је опширније писао у књизи Време спорта и разоноде, стр. 167-174). Чини се да је одлучујући састанак политичких представника и водећих људи "Просвјете", уколико таква подјела у случају људи попут Божидара Масларића уопште има смисла, одржан 22. маја 1952. Тада су још опрезни, не би књиге ником давали у власништво, али заправо, присиљени су молити хрватске установе да им скину бригу са врата. Тако они тада виде ствар у преплитању објективних слабости и властитих идеолошких илузија, и притом се не колебају. Одлучили су да се обрате Свеучилишној библиотеци, гдје су књиге већ биле спремљене, и библиотеци ЈАЗУ. Масларић и Јелић, 29. маја 1952. о томе обавјештавају Савјет за просвјету, науку и културу НР Хрватске, уз изражену жељу " да се ова наша библиотека задржи као цјелина под називом Српска библиотека у НРХ...". Људи из

ЈАЗУ и Свеучилишне библиотеке су се одазвали да прегледају грађу која им је нуђена, па Јелић о томе обавјештава 23. јула Масларића, који је као потпредсједник Владе НРХ, љето проводио на Рабу: "Јучер су били другови из Академије и Свеучилишне библиотеке и прегледали нашу библиотеку. Сложили смо се, да причекамо Ваш повратак, па да онда приступимо преузимању књига, јер они тврде (а то је сигурно) да у библиотеци има свашта, нажалост и, не много вриједних ствари". Па ипак, успркос такве глобалне оцјене, која је ваљда требала психолошки растеретити ситуацију, обје су националне установе у кратком времену преузеле, очито, изабране наслове. Спискови које у прилогу доносимо нису коначни, ни потпуно поуздани, али дају вјерну слику онога што се догодило и онога што су даропримци жељели преузети. Посљедњи знак њихове аутономне воље су ријечи које је у службеном попратном акту потписао Управитељ Свеучилишне књижнице Матко Ројнић, да се ради о књигама "које сте нам доставили на похрану, уз увјет, да се не смију отуђити из НР Хрватске". Што је за њих тада имало јасан политички смисао, а касније се чинило правно релевантном формулацијом.

Кад је политика коначно нашла свој пут и себи подобно рјешење, јавио се опет прави власник, и то нешто одлучније. Јављала се Црква и раније, али није доживљавана као важан фактор. Новембра 1947., тадашњи епископ горњокарловачки Никанор, тражио је двије Србуље, сумњајући да су у Просвјетиној библиотеци. Он и сам каже да немају каталога па највредније књиге из Плашког и Гомирја потражује по сјећању. За ова два стара Апостола каже да су били без назначеног "начала" које се има читати на дан Св. Саве, и да је владика Иларион Зеремски, један од водећих црквених интелектуалаца свог времена, тврдио да су књиге сигурно изузетно старе. Потражује и књиге из Мињеове Патрологије, Крмчију, рукописни Катехисис Стојана Шобата... Он скромно моли само да му отпишу да ли су књиге код њих. Вјероватно му није имао ко одговорити.

Много одлучније, што није значило и са већим изгледима, поставио се нови епископ Симеон Зловић. Он се 22. новембра 1952. године обратио "Просвјети" због библиотеке увјерљивим правно-политичким аргументима и истовремено алармирао Св. Синод који је онда писао Државној комисији за верске послове да његово тражење подупре код одговорних другова из Загреба. Он пише, да би оваквом одлуком руководства "Просвјете" о растурању библиотеке, "Српска црква била једина верска организација на територији наше Републике којој се не признаје ни право ни способност да чува културно наслеђе своје мучне националне борбене прошлости на овом тлу". Позива се на жртву владике Саве и бројних свештеника, па зазива и једно осјетљиво поређење: "Да је српски владика Сава са својим

свештенством изгубио живот зато што је издао свој народ и да је Српска православна црква у Хрватској лишена своје организације у току рата из разлога што је служила непријатељу, још би Нам и било схватљиво одузимање права Српској православној цркви у Хрватској да буде чувар свог културног наслеђа. Овако не знамо из којих побуда се Српској православној цркви одузима право на оно чега није лишена ниједна друга верска заједница на територији наше Републике. То није учињено ни са оним верским установама чија национална прошлост ни издалека није тако значајна као прошлост црквених установа српског народа о којима је реч...".

Читава стар је за политику, која је однедавна почела и законитост наводити у постулатима свог рада, била непријатна, а самим тим и за водство "Просвјете". Било је сваком јасно чије су књиге, барем онај њихов највреднији дио, и да је владика Симеон у праву. Натраг, наравно, из политичких разлога нису могли, па су настојали смислити рјешење које би умирило другу страну. Што је одлучено сазнајемо из писма протојереја Илије Ћука, једног од првака свештеничког Удружења и члана хрватске Комисије за вјерске послове, упућеног 21. марта 1953. Милоју Дилпарићу из Државне комисије. Он пише да се на синоћњој сједници Извршног одбора Просвјете борио за разумно рјешење проблема, које би узело у обзир ставове обију страна: "На овој је сједници заузет став, да се епархијама понуди да преузму један дио библиотеке који још није изручен Свеучилишној књижници, а онај дио који је већ предан да се не потеже натраг. Ја сам преузео на себе обавезу да придобијем за то сугласност епископа пакрачког и карловачког, што мислим да неће ићи тешко. Моје је мишљење да ће се они са тим сложити, с тим да се право власништва и тих књига које су предане Свеуч. књижници преведе на њих, одн. на епархије... Са овим се најзад сагласио и друг Масларић...".

Ово посредовање као да је у први мах дало резултата, што сазнајемо из дописа којег је владика Симеон 20. априла упутио, пунонасловно, "Господину Војиславу Јелићу Главном секретару...", иако је овај и формално и по саморазумијевању био баш "генерални секретар", што тешко да аутор писма није знао. Симеон му се обраћа поводом нове одлуке "Просвјете" коју му је Јелић саопштио, "да се остатак Епископске библиотеке Епархије горњокарловачке са реверсом на књиге које су предане Југославенској Академији наука и Универзитетској библиотеци у Загребу преда Српском православном епископу горњокарловачком у Карловцу". Каже да они немају простора да библиотеку смјесте, па моле да им "Просвјета" службено достави своју одлуку, да би на темељу тога од власти тражили простор. То је била тврда реалност. Још је Никанор у свом

првом обраћању признао да они немају попис своје библиотеке на темељу којег би нешто тражили и могли су се само понадати у старе ex librise, а сад су били у ситуацији, у којој ће дуго и остати, да немају ни неколико соба да смјесте своје вриједности. Међутим, другови Масларић и Јелић нису дуго остали код ове опције повратка остатка књига првом власнику. Изгледа да је Симеонов притисак и упити из политичких центара који су им стизали као резултат тог притиска, изазвао нервозу код српских политичара, која је избила на видјело на сједници главног одбора од 23. јуна 1953. уз домаћине Јелића и Масларића, дискутовали су Миле Почуча и Никола Секулић – Бунко:

- " Миле Почуча: сматра да је овакав наступ црквених власти према Друштву нелојалан и предлаже да се књиге не повлаче и не поврате.
- Никола Секулић: придружује се мишљењу друга Миле Почуче и то поткрепљује сљедећим – кад су књиге биле у библиотеци "Просвјете", дакле у српској установи, онда је све било добро, а сад кад су додијељене нашим научним и културним установама, црквене власти су дигле галаму. Књиге су на добром мјесту и доступне су сваком. Књиге изразито црквеног карактера сматра да би требало вратити…"

Свакако није изненађење што су Секулићеви ставови прихваћени као готови закључци ове сједнице. Занимљиво је видјети како је он политички спонтано окренуо ствар и национално логичан однос цркве, која се дуго мучила око става према "Просвјети", као, ипак националној институцији, тај интерес претворио у политичко непријатељство. Он, члан Главног одбора тог Друштва, јасно осјећа опасност, види другу страну у онима који то Друштво доживљавају као ипак, Српско. Њима, Секулићу и кругу око њега, је политички циљ да се то расформира и да не заврши ни у Цркви, него баш тамо гдје су они одредили, желећи тако постићи пријеким путем, да и те институције буду институције Срба (ЈАЗУ, СБ) на начин којег они сматрају продуктивним. Очито су те ствари већ претходно продискутиране јер је читав проблем, како га види политичко руководство, већ јасно читљив из припремног материјала за ову сједницу што га је уобличио секретар Војин Јелић. Он је том приликом ставио на папир и задњу њихову спасоносну идеју, како да се извуку из неповољне ситуације у коју их је довео Симеон, притискајући их мало преко Београда, мало преко Загреба, а онда и директно. Јелић пише најприје о књигама, а онда и о цјелини тог проблема, каже, док се по њима купила прашина, нико се није јављао, а сад се дигла хајка: "Најпрво карловачки владика, који нас је наводно тужио Патријархији и око тога сплео читаве приче. Пред неколико дана био је у "Просвјети" проф. Грујић који је у име црквених власти затражио да се

књиге повуку натраг. Он је саставио једно писмо, обилазио је Свеучилишну књижницу и Академију и инзистирао на томе да се књиге поврате. Он тумачи двије верзије. По једној требала би се основати Српска библиотека, а по другој, да се књиге даду власнику тј. појединим посебним епископијама. Ја сам разговарао и у Свеуч. књижници и у Академији, наравно, није ствар симпатична, но људи схваћају, не желе стварати проблеме и вољни су да ураде онако како ми то од њих затражимо. По мојем мишљењу најопасније је, ако се књиге отпреме из Загреба...". Овдје препознајемо Војина Јелића какав ће досљедно остати цијели живот, њега је подједнако било страх од српских манастира и од Београда, али се овај пут суздржао да то каже. Смислио је напокон и начин како да књиге задржи у Загребу: "Можда би било најбоље договорити се са мјеродавним просвјетним властима па да се у оквиру Музеја Срба оснује библиотека...". Јер они, као "Просвјета", без веће дотације, а њу им нема ко дати, библиотеку не могу задржати. Додуше, они су тада ослонац власти и кроз појединце сама власт, али они су ту у остацима националних институција, да Србе контролишу и усмјеравају ван те дефиниције, а не да их као Србе култивишу и развијају. Јелић каже да он мора знати, добити упуте, што ће одговорити Радославу Грујићу кад кроз који дан опет дође код њега по одговор.

Тако је то некако на крају и било. Немамо директну документарну подлогу, јер записници Извршног одбора из тог времена нису сачувани, али Светозар Зец, уредник "Српске ријечи" и "Просвјете", човјек који је читав свој радни вијек посветио овом Друштву, у кратком хисторијату српских институција објављеном у зборнику "Вјетром вијани", кад су крајем 60-их па до 1971. изнова претресали властиту прошлост, пише у поглављу о Музеју Срба да његова библиотека, однекуд, "има око 30.000 свезака, међу којима стотињак рукописник књига и велики број штампаних раритета". Очито је библиотека, онај њен већински по броју остатак, који је претходно био намијењен Симеону, из Прерадовићеве пресељен у Маринковићеву 4, гдје су биле просторије Музеја Срба. Светозар Зец зна и то да је библиотека у Маринковићевој била сређена, "али је приликом преселења у Матошеву 9, поремећен поредак и да је сад (1971.) смјештена тако да је није могуће средити". Око тога се живо дискутовало те године и у самој "Просвјети" и са Повијесним музејом, јер је обнова рада библиотеке била жива жеља свих у руководству Друштва 1971. Међутим, то се стање до данас није сасвим рашчистило, осим што је Црква 80-их година прошлог стољећа успјела повратити дио свог блага, које је онда 90-их кренуло на нови пут страдања и нестајања.

Ова ће прича о библиотеци половином 50-их коначно усахнути, да поновно изрони деценију и пол касније. Више је неће имати ко потицати,

владика Симеон у великој офанзиви власти против Цркве кроз модернизацију нашег сеоског друштва, имаће таквих проблема на терену и у свом народу, да му библиотека заиста неће бити главна брига. Осим тога, он је полако учио и улазио у улогу коју су упознавали сви они који су бринули о заједничком и јавном интересу Срба у Хрватској, готово неовисно о ком је времену ријеч; држава која им је била непријатељ, била им је уједно и главни или једини ослонац. У таквој ситуацији он је научио препознавати гласове са друге стране, схватио је да искрена и отворена борба може бити контрапродуктивна и није више ударао главом у зид, радије је памтио и притискао тамо гдје се могао нечему надати. А с временом је схватио и то да могу доћи и гори од комуниста.

Утолико и не чуди што завршни потез у овом поглављу приче није из његовог пера, већ је допис "Просвјети", 14. августа 1953., стигао из Светог Синода, допис једнозначан и једноставан и, дакако, заснован на његовим информацијама:

"У смислу одлуке Светог Архијерејског Синода ... моли се Управа Српског културног друштва "Просвјета" из Загреба да врати натраг све досад предате књиге библиотекама Универзитета и Академије знаности и уметности у Загребу, које су као власништво српских црквених установа привремено биле поверене на чување томе Друштву, да би се ове могле предати њиховим власницима.

"Просвјета" је из необавештености поступила нелегално, пошто је била у заблуди, да су све те књиге њена својина, међутим, оне су и даље остале својина опљачканих и разорених епископских дворова, манастира, парохиских цркава и општина, из којих су их усташке власти од 1941. до 1945. г. опљачкале и развукле, као и многе друге предмете од историског и културног значаја уопште.

Кад је 1945. г. наступила у Хрватској данашња наша народна власт она је одмах одредила, да се сви предмети опљачкани из српских црквених институција имају вратити црквеној управи као законитом власнику; а као повереник народне владе и Светог Архијерејског Синода, тај посао имао је да изврши професор Радослав Грујић. И он је то урадио током 1945-1946. године.

Како су у то доба све црквене, као и друге српске културне институције биле обезглављене и потпуно руиниране тако да није било простора у који би се могле све пронађене од усташа опљачкане књиге из српских црквених институција безбедно сместити, одлучили су представници народне и црквене власти, да се све књиге имају привремено сместити на склониште и чување у просторије друштва "Просвјета" под изричито наглашеним условом, да оне и даље остају неприкосновена својина српских црквених институција из којих су их усташе однели.

У међувремену касније се променила управа "Просвјете" и заборављен је услов под којим је "Просвјета" примила те књиге, те је нова управа сматрала, да је цела Централна библиотека Срба у Хрватској њена својина, па је почела слободно располагати са књигама и уступила их научним установама у Загребу.

Како се сада ово питање потпуно разјашњено, моли се Управа "Просвјете" да све књиге опљачкане из српских црквених установа и привремено јој поверене на чување врати законитом власнику Српској православној цркви.

За Претседника
Светог Архијерејског Синода
Члан Митрополит црногорско-приморски
Арсеније

Митрополит црногорско-приморски је имао репутацију црне реакције у очима владајућих и свакако је био посљедњи чије би ставове и судове они прихватили као своје. Иако их је ослободио одговорности због "необавештености" и зато што се "променила" управа "Просвјете". И на овом Арсенијевом захтјеву је некако и остало. Тих дана, као да жели нагласити коначност донесених одлука, Масларић је другу Јелићу из "Просвјете" вратио Симеоново писмо из новембра 1952., које су очито озбиљно схватили, с тим "да се у нашој архиви сачува". Више изјава и ситуација свједоче да ни Масларић лично није био најсретнији овим исходом, али бар за њега, старог бољшевика, логику Партије ништа није могло довести у питање, па ни књиге.

И тако је Централна библиотека СКД "Просвјета" у кратко вријеме растурена у кругу малог пречника од свега пар стотина метара; из Прерадовићеве у стару Свеучилишну, у библиотеку ЈАЗУ, и у Маринковићеву, у Музеј Срба. Растурена на малом простору, али да се више никад не састави. Библиотека која је изражавала и чинила, која је, иако механички збир, била срце историјског идентитета Срба у Хрватској и Славонији, владичанства и књиге које су од Плашког и Пакраца чиниле историјске топониме. Књиге са потписом Мирона Николића вукле су се по згради у Бериславићевој деценијама; Хомер на њемачком, *Опера омниа* Јосипа Фларија, Српска уметност у Војводини… чини се да су заинтересовани појединци из водства Друштва успјели понешто извући из Маринковићеве, или се пресипало из селидбених сандука. Зец пише да је библиотека, док је још била у Прерадовићевој 21, располагала са комплетима љетописа Матице српске, Српског књижевног гласника, Српске књижевне задруге, Нове Европе, Српских писаца….

Већ 15-ак година касније већини је било јасно какву су грешку починили. Нарочито онима међу њима који су били културни радници. Биле су то генерације интелектуалаца и јавних радника које су у пуној мјери припадале и вјеровале у цивилизацију Књиге и штампане ријечи. Вјеровали су да објављивање правог текста, чак и фусноте, доноси најаву промјене, да представља друштвену чињеницу, тачно су знали што је и зашто забрањено и трагали за тим. Да је библиотека преживјела, макар и маргинализована, било би много појединаца попут Милана Ћурчина који би јој понудили своје збирке, можда баш тада не би завршило у Београду све оно што је отишло тамо, као у случају Владе Ивковића и многих других. А локални политичари српског поријекла све су чинили, само да се у народу не развије осјећај постојања ванрепубличког националног центра, док се, десетак година послије растурања библиотеке, југославенско друштво не почне неповратно мијењати и не однесе њихов труд у вјетар. Да је библиотека преживјела, Бунко је ту био у праву, Црква вјероватно не би правила питање око књига које су спадале примарно у културну баштину овог народа. Сигурно то не би радили људи попут Симеона Злоковића и Милана Радеке.

Већ смо рекли да спискови који су овдје пренесени нису ни прецизни ни коначни. Свјесно су дани као копије да данашњи читалац види и осјети како се радило. И више је књига од овдје побројаних отишло на ове адресе, и то не толико што су их они тражили, већ и зато што су их се из Прерадовићеве жељели ријешити. Одсуство сваке логике и принципа по којем су спискови прављени говори и о стању библиотеке и о томе да се радило на брзину, а по нечијем избору, који је нарушавао и онолико распореда колико га је евентуално било. чини се као да се радило са лопатом и тачкама као манипулативним средствима. И поред тих слабости ови су спискови ипак назнака пута што је и куд отишло и једна од етапа на путу неких од највреднијих ствари у култури овдашњих Срба. Након свих пребацивања и повратa, посљедњи остаци ове библиотеке таворе у депоима Повијесног музеја, а већини наслова са ових спискова до данас се изгубио јасан траг.

Срби у Хрватској воле причати о властитим жртвама и губицима, при чему ријетко располажу прецизним, па и било каквим поузданим списковима. У том смислу је случај Централне библиотеке СКД "Просвјета", изузетак вриједан сваке пажње.

ДОДАТАК

Овај текст је урађен за ову "Просвјетину" едицију са нагласком на интерним мотивима и одговорностима. Зато је и приведен крају са ликвидацијом Централне библиотеке. Међутим, и наставак ове повијести о српским књигама подједнако је занимљив, а како је све вријеме овисио о политици, још увијек је недовршен. На темељу релативно оскудних архивских трагова покушаћемо укратко реконструирати пут књига дигнутих 1941. из њихових полица, а након што 1971. није успјела обнова "Просвјетине" библиотеке.

Збивања те године у Хрватској ударила су снажан печат на политички живот 70-их година, без обзира на наметнуту пацификацију. Отпорна моћ политичког врха била је све мања, фокусирали су се на обрану ужег политичког терена што је отворило простор Цркви да се наметне у дијелу друштвеног простора. У нашем случају ликвидација "Просвјете" је додатно оснажила аргументе владике Симеона и Светог Синода. Они свој притисак након 1971. нису имали разлога прекидати. Свети Архијерејски Сабор је 19. маја 1971. донио одлуку којом "неопозиво захтјева да се сви сакрални предмети, богослужбене и рукописне књиге, иконе и друге културне и умјетничке вриједности, које су за вријеме II свјетског рата усташе (sic!) однијеле у Загреб..., врате њиховим сопственицима" то је био став од којег ни једна црквена делегација није одступала. А тада су већ сви заинтересовани располагали важним подацима које је дала директорка Повијесног музеја Хрватске др Леља Добровић како материјал Одјела Срба у Хрватској у тој установи чини:

Назив	Комада
Слике и иконе	641
Црквени метални предмети	317
Црквени текстилни предмети	215
Некрописи	84
Намјештај	11
Ријетке ћириличне књиге	600
Укупно	1868

Директорица Музеја у овом допису додаје, недовољно прецизно, како се "једнако чува и сређује књижни фонд који такођер потјече из ове три епархије, а садржава 20–30.000 књига". То је број који се најчешће спомиње, каже се да се на књигама ради, али никако не сазнајемо ништа подробније о тој великој књижној маси.

Занимљиво је да су овдашње владике и даље биле спремне на компромис и да прихвате дио аргумената стручњака о вриједности цјеловите збирке. Важан догађај у овој дугој борби био је сусрет делегације Св. Синода са Ивом Перишином, предсједником Извршног вијећа, 11. маја 1973. Делегацију су чинили Емилијан пакрачки, Стефан далматински, Макарије сремски и Симеон. Резултат тог разговора је било коначно признање власти да је све благо које се налазу у Повијесном музеју, Свеучилишној књижници и осталим установама "недвојбено власништво СПЦ". Коначне закључке су пар дана касније на састанку у Карловцу уобличили представници Комисије за односе са вјерским заједницама из Загреба и Симеон. Овај је тада прихватио аргумент струке којег су износили представници власти, скупа се супротстављајући повратку, како тај материјал "представља збирку велике културно-хисторијске вриједности… ради чега би била велика штета збирку растурити". У овоме је било истине коју је Симеон разумио, али, на жалост, ни стручњаци ни политичари оног времена, ни њему, ни Цркви, ни народу српском нису могли пружити ни обећање како ће више и боље радити с тим материјалом, како ће створити Музеј, библиотеку, прихватити и промицати идентитет те грађе. Не, они су само нудили, као и до тада, минималну стручну бригу око чувања, конзервирања и повременог посуђивања предмета за ванске изложбе. У таквој ситуацији, Црква која увијек има више времена од политике, приближавала се своме циљу. Патријарх Герман неколико пута се жалио властима због ове ствари, па и Џемалу Биједићу предсједнику СИВ-а, и политика у Хрватској, неспособна да на том пољу било што конструктивно учини, почела је попуштати. Настојање Федора Моачанина да збирка остане цјелина отишла су полако у други план. Он тада више није могао рачунати ни на Милана Радеку, члана стручне групе из редова СПЦ-а за питање повратка, који је тада тражио да се Цркви врате "вриједне српске књиге 18. и почетка 19. стољећа које је он раније био поклонио Музеју Срба", а тражио је да се врати и "цетињски псалтир из 1495. с образложењем да је припадао Српској учитељској школи у Карловцу". Моачанин се противио и једном и другом захтјеву, као преседанима. Па ипак, управо те 1980. године политички је преломљена ствар и кренуло се у идентификацију грађе СПЦ у загребачким културним институцијама. Координатор тог посла је био управо Федор Моачанин, као најупућенији у повијест проблема. У извјештају од 23. јуна 1980. он пише и о књигама и износи једну нову чињеницу. Каже како је у Повијесном музеју у току "идентификација и утврђивање провенисенције за готово 30 000 свезака" и како су потребна додатна средства да тај посао заврши, а онда додаје важну ставку за нашу тему, а односи се на књиге предане 1952. године НСК и

ЈАЗУ: “Књиге које је 1952. Просвјета предала овој библиотеци налазе се сада у Повијесном музеју Хрватске. За случај да је која од тих књига забуном остала у библиотеци дано је упутство радницима који обрађују књижни фонд у спремишту у Голубовцу, да такве књиге, ако на њих наиђу, издвоје и посебно попишу. Треба ли ово разумјети тако да су ове књиге иначе биле похрањене у Голубовцу, или некако другачије, није сасвим јасно. Као нити то да ли је тај повратак рађен према овдје даном списку, у што сумњамо, али то треба додатно истражити. Али је сасвим сигурно да тај посао није доведен до краја, јер је и овај аутор радећи у НСК на баштини Срба у Хрватској, и не знајући за тему о којој сад пише, наилазио на књиге са печатом Централне библиотеке. Ова операција обухватила је и библиотеку ЈАЗУ. Они су радили на раздвајању књига које су претходно припадале СПЦ од оних које су биле власништво Просвјете. Некако истовремено, 11. ожујка 1980., свој је извјештај послао и Милан Крухек, тадашњи директор Повијесног музеја Хрватске. Он не спомиње никаквих 5–6.000 новопридошлих свезака из НСБ и ЈАЗУ, само пише да се на каталогизирању књижног фонда Одјела Срба у Хрватској ради од 1971. године и да је до тог тренутка инвентирано и каталогизирано 12.325 наслова “који као похрана спадају сада у новоформирану библиотеку овог Одсјека”. Остаје им још око 15.000 свезака, а кад ће то бити готово немогуће је рећи јер на том послу ради само кустос-библиотекар Зора Гајски. Дакле, он спомиње, оквирно, до 30.000 свезака. Из спискова, који су у прилогу аката о коначној предаји музејских предмета и књига епархијама загребачкој, пакрачкој и горњокарловачкој, 1983-1984. године, видимо што се и како се убрзано радило тих година. Тако је Пакрацу враћено, не рачунајући изузетно вриједне старе књиге, 3.084 српска наслова и 188 руских, препознатих или по Мироновом потпису или по печату епархије или библиотеке манастира Ораховица и 3.937 наслова “непознатог поријекла”, дакле око 7.000 књига. Епархији загребачкој враћено је око 300 књига, а епархији горњокарловачкој 170 руских књига, свега 16 оних највреднијих старих и 4.310 српских, изричито препознатих по ex librisima. Укупно, између 11 и 12 хиљада књига. Што јако подсјећа на оних 12.325 књига из библиотеке Одјела ХПМ – Музеја Срба у Хрватској.

Овим је на неки начин и у одређеној мјери санирана ситуација створена у љето 1941. године. Владика Симеон ће још годинама молити власти да му додијеле простор у којем би омогућио приступ повраћеном му благу. Нови круг страдања и расипања ових књига отвориће се у рату 90-их. Али то је тема идућег поглавља ове наше приче.

Zagreb, 26.VII.54.

Grujić dr. Radoslav

B e o g r a d

Cjenjeni gospodine profesore,

kao što sam Vam obečao, šaljem Vam popis knjiga iz "Prosvjetine" biblioteke, a koje se nalaze u Univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu.

Ranije - unatoč najboljoj volji - nisam stigao, jer je daktilografkinja bila na osustvu.

Želim Vam svako dobro, uz poštovanje i pozdrav

Sekretar:
(Jelić Vojin)

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA
ZAGREB 2,Maruličev trg 21.

Broj:242.

"PROSVJETA" SRPSKO KULTURNO-PROSVJETNO DRUŠTVO

Z A G R E B

Priloženo dostavljamo vam popis djela /br.1 - 5347/, koje ste nam dostavili na pohranu uz uvjet, da se ne smiju otudjiti iz NR Hrvatske.

Zagreb,2.II.1953 god.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

Upravitelj:
Matko Rojnić

Popis knjiga koje se nalaze u Svenčilišnoj knjižnici

1. Vuksan,R.- Ispitni dar. Pakrac, 1898.
2. Pretočki,Ž.- Ueber das Selbstbestimmungsrecht des Königreiches Dalmatien, Croatien und Slavonien. Wien, 1864.
3. Program srpske velike gimnazije Karlovačke. Sr.Karlovci, 1896.
4. Milutinović,S.- Sarajlija. Novi Sad, 1893.
5. Izvješće kralj. velike realke i spojene s njom više trg. škole. Zagreb, 1893/4.
6. Izvješće kr. realne gimn. i više trg. škole Zagreb 1894-95.
7. Zbornik zakona, uredbi i naredbi. Zagreb, 1927.
8. Pravoslavni hrišćanin. Beograd, 1924.
9. Hrišćanski vesnik. 1889.
10. Glasnik srpskog učenog društva. Beograd, 1873.
11. " " " " " 1868, 1891.
12. Srbski narodni fondovi. Karlovci, 1864.
13. Skabičevskij,A.M.- Povjest novije ruske književnosti. Zagreb, 1907.
14. Izvještaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Modruško-Riečke. Ogulin, 1907.
15. Popović,J.St.- Davorije. Beograd, 1892.
16. Trifković,K.- Dramatski spisi. Beograd, 1892.
17. Spektorski,E.- Država i njen život. Beograd, 1933.
18. Domjanić,D.- Pjesme. Beograd, 1933.
19. Novak,M.- Propisi o crkvenoj građevnoj dužnosti. Zagreb, 1908.
20. Strika,B.- Karađorđeva Topola. Zagreb, 1925.
21. Kovačević,B.- Pesme. Beograd, 1938.
22. Ruvarac,D.- Šematizam istočno-pravoslavne srpske mitropolije karlovačke. Srem.Karlovci, 1900-154. (2 kom.)
23. Rački,F.- Izprave o uroti bana P.Zrinskoga i kneza Kr.Frankopana. Zagreb, 1873.
24. Stephani Salagiižžž de Statu Ecclesiae Pannonicae. Libri VII. Liber quartus. 1780.
25. Život Jovana Subotića. Novi Sad, 1910.
26. Otađbina. Beograd, 1889. (6 kom.)
27. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1905. 16 sv.
28. Težak. Beograd, 1886. 11 sv.
29. Srbadija 1882.
30. Dela Jovana Subotića. Karlovci, 1860.
31. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Knj.XII. Sr.Karlovci, 1925.
32. Vesnik srpske crkve.
33. Pregled crkve eparhije Niške. 1927.
34. Srpski Mitropolijski glasnik. Sr.Karlovci 1916.
35. Almanah sv. I. Zagreb, 1921-1922. Sv. IV. i V. 1924.
36. Nešković,M.- Novi vaspitač. Sr.Karlovci, 1895, 1897.
37. Prosvjeta. Sv. 1. God. I. 1892.
38. Vlajinac,M.- Moba i pozajmica. Beograd, 1929.
39. Đorđević,T.- Život i običaji narodni. Knj. 17. Beograd, 1928.
40. Petrović,M.- Đerdapski ribolovi ... Beograd, 1941.
41. Filipović,M.- Život i običaji Planinaca pod Fruškom gorom. Beograd,39.
42. Ivić,A.- Arhivska građa. 1740-1880. Beograd-Subotica, 1926, 1932,1935.
43. Članci i prilozi. Novi Sad, 1914. (2 kom.)
44. Petrović,A.- Banjane... Beograd, 1932.
45. Trojanović,S.- Vatra ... Beograd, 1930.
46. Bogoslovski glasnik. Srem.Karlovci, 1906. 13 sv.
47. Misao. Knj. 33, 34,/1930, 39,40/1932.
48. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1925.
49. Glas Istine. N.Sad, 1887.
50. Riječ. Zagreb, 1930.
51. Dela Jovana Subotića. N.Sad, 1873.
52. Schematismus venerabilis Cleri... Osijek, 1853.
53. Directorium divini officci recitandi ... Zagreb, 1943, 1945.
54. Schematismus cleri archi-dioecesis zagrabiensis ... Zagreb, 1887.
55. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd
56. Srpski književni glavnik. 1936.

57. Karadžić,S.- Srpske narodne pjesme.(ženske). Beč, 1866.
58. Ivić,A.- Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876. Zagreb, 1918.
59. Dr.Hinko Hinković i - istina. Zagreb, 1905.
60. Guteša,I.- Upoznajmo se! U Zagrebu, 1880. (2 kom.)
61. Čuvajmo srpsku narodnu školu. Otvoreno pismo srpskom narodu od srp. učit. udruženja. Sarajevo, 1910.
62. Starčević,A.- Govor o adresi većine ... Zagreb, 1878.
63. Dimović,D.- Vjerenici. Zagreb, 1900.
64. Izvještaj kr. donjogradske vel. gimn. Zagreb šk. god. 1912/13. 1913/14. 1914/15
65. Častek.A.- Gojenje kunića. Zagreb.
66. Izvještaj o prav. srp. bogoštovlji u Srem.Karlovcima. 1907/8 God. 1905/6, 1909/10, 1910/11, 1911/12, 1912/13,1896/97,
67. Boj na Kosovu. Nova Gradiška, 1911.
68. Izvještaj za šk. god. 1913/14. Učiteljička škola u Karlovcu. Srem.Karlovci, 1914.
69. Istorija pravoslavne hrišćanske crkve.
70. Pavić,A.- Cara Konstantina VII. Porfirogenita. Zagreb, 1909.
71. Gundrum,F.- U Egiptu. Zagreb, 1905.
72. Dve poslanice Solunjanima sv.apostola Pavla. Sr.Karlovci, 1919.
73. Izvještaj srp. vel. gimn. Karlovačke 1898-99, 1918/19, 1919/20, 1905/906
74. Porodično pravo. Bračno pravo ...
75. Naredba o provedbi zakona o vjeroispovjednim odnosima. Sr.Karlovci, 1907. Zakon.
76. Huber,M.- Milosrdni samaritanac. Zagreb, 1944.
77. Rolland,R.- Le Jeu de l amour et de la mort. Paris,
78. Karadžić,V.S.- Gramatički i polemički spisi. Knj. I/1894, Knj. II. sv. I/1894., II/1895, Knj. 3/sv.II/1896.
79. Prospekti srp. devojačkog internata. Zagreb, 1927.
80. Delić,M.- Sabrane pripovijetke. Zagreb, 1907.
81. Vitković,V.- Dabrobosanski mitropolit Gavrilo Avramović ... Sremski Karlovci, 1912.
82. Živanović,A.- Hronologija u proroka Danila. Sr.Karlovci, 1903.
83. Kalendar sv. Sava 1933.
84. Kalendar Srbobran 1912, 1906. (2 kom.)
85. Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji. 1877/8.Zagreb,1879.
86. Gundrum-Oriovčanin.- Nešto o otrovnim paucima. Beograd, 1905.
87. Graber,V.- Prava djece ... Zagreb, 1893.
88. Giunio,P.- Iz stare primorske bilježnice.
89. Prvi kongres antifašistkinja Jugoslavije. Split, 1945.
90. Predizborni proglas NF Jugoslavije. 1945.
91. I. kongres NR Jugoslavije Split, 1945.
92. Naši zakoni. Split, 1945.
93. Ilić,D.- Svetle slike. Sr.Karlovci, 1896.
94. Đukić,A.- Aron Stanisavljević. Sr,Karlovci, 1903.
95. Semjan,M.- Pitanje austrijske valute. Beograd-Sarajevo,
96. Kostić,Ž.- Moja suspenzija. Sr.Karlovci, 1910.
97. Butą,J.- Naše selo ... Sr.Karlovci, 1906.
98. Turci u Bosni ... Budim, 1834.
99. Žitie Teodora Pavlovića novinara. N.Sad 1857.
100. Jedan lista iz srpske pripovedačke književnosti u spomen Stjepanu Mitrovom Ljubiši. Beč, 1879.
101. Spomenica u proslavi 10-godišnjice prosvjete. Sarajevo, 1912.
102. Vrčević,V.- Narodne basne. Dubrovnik, 1888.
103. " Srpske narodne pripovijetke. Dubrovnik, 1882.
104. Grujić,R.- Prota Ruvarac i crkvena istorija. Zagreb, 1910.
105. Popović,L.- Božanskoj Sofiji.
106. Vujić,V.- Stevan Lazić. Sr.Karlovci, 1909.
107. Govor dr. Milana A.Ruša ... Zagreb, 1893.
108. Nikolić,V.- Mojim napadačima ... Sr.Karlovci, 1900.
109. Katolički svećenici svojemu narodu. Zagreb, 1920.
110. Mir Božji ili komunistički nemir. Sr.Karlovci, 193 6.

111. Ranković,Ž.- Tomaš G. Masarik. ... Beograd, 1937.
112. Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien ... Agram, 1860.
113. Srpski književni glasnik. Beograd. Knj. 29, 35,
114. Szerb Szozat a Magyar Nemzethez. Budan, 1848.
115. Izveštaj o stanju srpskih narodno-crkvenih fondova i zaklada za god. 1909, 1910, 1911, i 1912. Sr.Karlovci,1910-1913.
116. Narodni kalendar 1838. Budim,
117. Annexion von Bosnien. Wien, 1878.
118. Pandurović,V.- Iz prošlosti baranjskih Srba. Osijek, 1923.
119. Joanović,E.- O crkvenom sudu. Karlštad, 1844.
120. A qui est l'Istrie. Zagreb, 1919.
121. Izvještaj o kr. muškoj učit. školi u Zagrebu. Zagreb, 1911.
122. Vorkapić,J.- Mali zbornik ... Petrinja, 1922.
123. Eminski-Bojničić,I.- Gramatika magjarskoga jezika. Zagreb.
124. Stefanović,D.- Četiri kanonska jevanđelija. Sr.Karlovci, 1910.
125. Gjaja,I.- Biološki listići. Zagreb, 1918.
126. Gruić,N.- Sveti Sava . Karlovci, 1861.
127. Što je i što radi Narodna Zaštita. Zagreb, 1923.
128. Petranović,D.- Dositije Obradović ... Dubrovnik, 1911.
129. Živanović,A.- Pravoslavni hrišćanski katihizis. Osijek, 1927.
130. Ustoličenje episkopa gornjokarlovačkog ... Save. Sr.Karlovci,1938.
131. Izvještaj kralj. vel. gimn. u Požegi. 1884/85.
132. Govor kralj.vel. župana ličko-krbavskog Rome pl.Kraljevića ... Zagreb, 1902.
133. Narodno pretstavništvo Kralj.Jugoslavije ... Beograd, 1932.
134. Statut srpskog pravoslavnoga monaškoga udruženja u Mitropol. Karlovačkoj. Karlovci, 1909, 1906.
135. Marković,S.- Seobe Srba ... Sarajevo
136. Vučković,Đ.- Temeljna načela i odmjerivanje pristojba. Ogulin, 1909.
137. Izviestije i računi družtva za povieset i starine Jugosl. god. 1858 i 1859. Zagreb, 1860.
138. XXVIII. Izvješće o stanju javne uprave... Ogulin, 1914.
139. Milić,D.- Liturgika za prav. učenike osn. škola. Sr.Karlovci, 1899.
140. Rubvarac,D.- Arhimandrit Jovan Rajić. Sr.Karlovci, 1901.
141. Pravilnik za protoprezviteratske biblioteke u ... Sr.Karlovci, 1903.
142. Smirnov-Petrović.- Izloženje hrišćanske pravoslavne vere. I. Zagreb, 1892.
143. Glas iz crkve. ... Karlovci, 1896.
144. Mirosavljević,V.- Pred ikonama ... Sr.Karlovci, 1905.
145. Izvještaj kr. vel. real. gimn. u Karlovcu. Karlovac 1908/1909
146. Petrović,J.- Biblijske pripovijetke staroga zavjeta . Zagreb, 1902.
147. Krstić,P.- Kolonizacija u Južnoj Srbiji. Sarajevo.
148. Dom i svijet. Zagreb, 1923.
149. Marković,T.- Kohan i Vlasta. Zagreb, 1923.
150. Lušlan.D.- Pisma župnije zagrebačke 1861. Zagreb, 1861.
151. Senoa,A.- Pjesma. Zagreb.
152. Kauera,A.- Kemija ... Zagreb, 1887
153. Hrvatski katolički kalendar Grgur Nikski za god. 1937.
154. Izvještaj za škol. god. 1903/904 2 kom. 1905/1906. Pakrac
155. Ljubojević,J.- Katoličko ženitbeno pravo. Osijek, 1878.
156. Živanović,A.- Metodika za pravoslavnu nauku vjere. Zagreb, 1913.
157. -"- ... Katiheze za drugi razred osn. šk. U Osijeku, 1930.
158. Jubilarna spomenica 5p-god. svešt. službe i bračnog života ... Nikole Trifunovića i njegove supruge Perside. Sr.Karlovci, 1925.
159. Škerović,N.- Đuro Križanić. Beograd, 1936.
160. Život i običaji narodni. Knj. 16. Beograd-Zemun, 1927
161. Pavlović,P.S.- Donjopontiski mekušci iz okolice Beograda ... Beograd, 1927.
162. Đorđević,Vl.- Ispisi iz bečkih državnih arhiva. Beograd, 1913.
163. Bek-Managet,G.- Flora Bosne, Hercegovine i oblasti Novoga Pazara Beograd-Sarajevo, 1927.
164. Hrišćanski glasnik br. 1, 5,1903, 10, 11, 12/1902.

165. Glas crkve ... Broj 4,5,6/1924, br. 12/1925. Šabac. br.1-12/32,br.3,
166. Mjesečnik. Glasilo Pravničkoga društva. Zagreb, 1926.
167. Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knj. V. Zagreb, 1859.
168. Šišić,F.- Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Zagreb, 192o.
169. Lički kalendar 1938.
17o. Izvješće društva "Hrvatska Mensa Academica" u Zgbu.Zagreb, 1916.
171. Izvještaji eparhijskih vlasti ... Sr.Karlovci, 1911.
172. Parnica Saborskog odbora ... Sr.Karlovci, 1924.
173. Teofanović,V.- Pravoslavna srpska parohija. Čurug,19oo.
Sremski Karlovci, 19o1. (2 kom.)
174. Ilkić,S.- Posledhji dani zemnog života. Sr.Karlovci, 19o6.
175. Prvi izvještaj eparhije baške. N.Sad, 1893.
176. Osnovna pisma (privilegije) srp. prav. vel. gimn. Karlovačke.
Sr.Karlovci, 19o3.
177. Nastavna osnova za pravoslavnu nauku vere. Sr.Karlovci, 19o9.
178. Radić,E.- Odbrana pravoslavlja. Pančevo, 19oo.
179. Rus, J.- Krst prvih Hrvatov in Srbov. Ljubljana, 1932.
18o. Marković,V.- Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj
Srbiji. Srem. Karlovci, 192o.
181. Manojlović,G.- Sile pokretnice i pravilnosti ... Zagreb, 1927.
182. Nikolajević,D.- Prosvjetni rad Jovana Milojevića ... Karlovci,191o.
183. Izvještaj o stanju srpskih narodno-crkvenih fondova ... Sr.
Karlovci, 19o5.
184. Pravoslavno kaluđerstvo ... Mostar, 19o2.
185. Govor u slavu vladike Nikanora Grujića Srb Milutina ... U
Karlovcima, 1911.
186. Recherches Mathematiques sur l'volution de la terre. Belgrade, 1935.
187. Petrović,Mih.- Jedan diferencijalni algoritam ... Beograd, 1936.
188. Mihailović,J.- Valandovske trusne katastrofe 1931 ... Beograd, 1936.
189. Petrović,Mih.- Fenomenološko preslikavanje. Beograd, 1933.
19o. Naselja i poreklo stanovništva. Beograd, 193o.
191. Maretić,T.- Znanstvena djela za opću naobrazbu ... Zagreb, 19o9.
192. Letopis Matice srpske za juni 1938. Novi Sad, 1938. 2 kom.
193. Erđeljanović,J.- Srpska narodna jela i pića. Beograd, 19o8.
194. Janković,P.- Istorija razvitka ničavske doline. Beograd, 19o9.
195. Đorđević,Ž.- Ohridski zbornik. Beograd, 1943.
196. Izvještaj za šk. god. 1935/36. Pakrac, 1936.
197. Đorđević,V.- Grčka i srpska prosveta. Beograd, 1896.
198. Nikolić,P.- Katihetičeska poučenia ... Karlovci, 1861.
199. Šulek,B.- Biljarstvo. U Beču, 1856.
2oo. Karadžić,V.S.- Srpske narodne poslovice. Beč, 1849.
2o1. Venac pesama. Pešta, 1872.
2o2. Istorija.. politike ... 1865.
2o3. Rogić,D.- U čemu je sreća? Zagreb, 1899.
2o4. Srpski književni glasnik. 1927. Beograd.
2o5. Ljetopis 1833. God. IX. čast 35, 33.
2o6. Vrhlickoga,J.- Bar-Kochba. Požega, 1912.
2o7. Sveti Sava narodni srpski kalendar 1894.
2o8. Pejanović,Đ.- Narodne javne knjižnice.
2o9. Imenik dostojanstvenika činovnika i ... Hrvatske i Slavonije.
Zagreb, 19o8, 19o7, 1913, 1914, 1918.
21o. Arnold,Đ.- Izabrane pjesme. Zagreb, 1923.
211. Dimović,Đ.- Kraljević Marko. Zagreb, 1919.
212. Stefanović,J.- Priručnik za zakone o opštoj upravi ... Zagreb, 1925.
213. Ljetopis 1831. God. VII. čast 26 (2 kom.) 27(2 kom.)
214. Benkö,I.- Transilvania sive magnus transilvaniae principatus ...
Vindobonae, 1778. Tom. I. i II.
215. Kubinyi,A.- Enchiridion Lexici juris ... Posonii, 181o.
216. Stephani Salagii canonici quinque ... Statu Ecclesiae pannoniae
Libri VII. ... 1781, 1784. (2 kom.)
217. Živković,A.- Metodika za pravoslavnu nauku vere. Zagreb, 1913.
218. Bogunović,D.- Sokolske reči dr. Laze Popovića. Zagreb, 1928.
219. Bogunović,D.- Pregled telesnoga odgoja i sokolstva. Zagreb, 1925.

220. Cvijić,J.- Naselja i poreklo stanovništva. Knj. 22, 24, 28, 23, 21.(2k) Beograd-Zemun, 1926, 1935.
221. Episkop Platon. I opet o konkordatu. Sr.Karlovci, 1937.
222. Bošković.- Kalendar 1918. Zagreb.
223. Arnold,D. Izabrane pjesme. Zagreb, 1923.
224. Đurić,N.- Brojevi govore.. Zagreb, 1908.
225. Pavićević,M.- Naši heroji. Cetinje, 1914.
226. Bolesne prilike u našem crkv.avtonomnom životu.Sr.Karlovci,1903.
227. Izvještaj za šk. god. 1902/03.Učit. šk. Pakrac. Zagreb, 1903.
228. Naputak o starokatoličkoj crkvi. Zagreb, 1927.
229. Kanonsko pravo.
230. Crkvena nadležnost u bračnom pravu. Sr.Karlovci, 1933.
231. Izveštaj kr. vel. gimn. u Požegi 1918/19. Zagreb, 1919.
232. Dom i svijet. Idilska pjesan Franje Markovića. Zagreb, 1923.
233. Čajkovac,Š.- Prva čitanka. Zagreb, 1921.
234. Petranović-Vesel-Orel. Napredno voćarstvo. Zagreb, 1937.
235. Čajkovac,Š.- Druga čitanka. Zagreb, 1921.
236. Marković,P.- Kohan i Vlasta. Zagreb, 1923.
237. Izvještaj o pravosl. srp. bogosloviji u seminaru u Karlovcima.1908-9. Sr.Karlovci, 1909.
238. Ruvarac,D.- Srpska mitropolija karlovačka. Sr.Karlovci, 1902.
239. Normativne naredbe gornjoKarlovačke eparhijske uprave. Knj.I. Sr.Karlovci, 1907.
240. Potapenko,J.N.- Mala igra. D.Miholjac,s.a.
241. Alighieri,D.- Božanstvena komedija. Treći dio. RAJ.Zagreb, 1915.
242. Izvješće djevojačkih škola . Djakovo, 1905.
243. Izveštaj o srp. nar. osn. školi Zagreb 1910/11. Zagreb, 1911. 2kom.
244. Dimitrijević,B.- Avala... Beograd, 1931.
245. Tomić,J.- Kotlenik ... Beograd-Zemun, 1926.
246. Gravier,G.- Les frontieres historiques de la Serbie. Paris.
247. Almanah Kralj. Jugoslavije. Zagreb
248. Zvonček 1931/32. br. 5,6,7,8,9,10., 1/2,3,4,5,6,7,8,9,10/1932-1933
249. Golub. Sombor, 1881.
250. Omladinski glasnik. God. 1905. Ruma
251. Omladina.Br. 1 (2kom.)/1894. 1, 4, 5, 6, 7, 8-10, 11/1894, 1,3,4,5/1895
252. Hrvatski učitelj, 1928.
253. Socijalna revija. 1931, 1932.
254. Slovenske novele i povesti. Zagreb, 1907.
255. Dioptra ili zercalo mirozriteljnoe. Moskva, 1781.
256. Zdravlje,lekarske poúke o zdravlju i bolesti. Beograd, 1911.
257. Zorica- dečje novine. God. III. br. 1-10. Beograd. God.VIII/1909.
258. Popović,P.- Biografska dela Ignjata Đurđevića, Beograd, 1935.
259. Čajkanović,V.- Rasprave i građa. Beograd, 1934.
260. Tomić,J.- Građa za istoriju pokreta na Balkanu ... Beograd, 1933.
261. Dudan,M.- Iz prakse sa kemijskimi gnojivi .. Zagreb, 1893.
262. Sedmo izvješće o srpskoj narodnoj školi u Zagrebu. Zagreb, 1900.
263. Fejer,G.- Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungariae .Budae,1839.
264. Daničićev zbornik. Beograd-Ljubljana, 1925.
265. Kalman,B.- Közhasznu magyarazo szotar ... Pest, 1865.
266. Izvješće kr. realne gimnazije ... 1904/1905. Zagreb, 1905.,1903/1904.
267. Izvješće kr. vel. gimn. Požega. Zagreb, 1878, 1877,
268. Izvještaj kr. male real.gimn. u Petrinji. Zagreb, 1916.
269. Izvješće kr. realne gimnazij u Senju. Senj, 1897.
270. Izvješće kr. vel. gimn. Vinkovci. Zagreb, 1892.
271. Izvještaj o kr.vel.realci i trg.škola Osijek. Osijek, 1894.
272. Izvješće kr. vel. real.gimn. Rakovac. Karlovac 1902, 1884.
273. Književna zabava hrvatsko-srbska. Zagreb, 1868, 1869. Sv. II,III,IV.
274. Polnoe sobranie sočinenii N.V.Gogolja. Moskva, 1867.
275. Isus prijatelj malenih. Zagreb, 1942.
276. Seljan,M.i S.- Kroz pustinju i prašume. Zagreb, 1943.
277. Oeuvres de J.Racine. Bruxelles, 1843. (2 kom.)
278. Begović,M.- Umjetnikovi zapisci. Zagreb, 1943.
279. Batušić,S.- Nordkap. Zagreb, 1943.

280. Kesterčanek,N.- Suton na Tiberu. Zagreb, 1942.
281. Perkovac,I.- Stankovačka učiteljica. Zagreb, 1942.
282. Košutić,S.- Mimoza sa smetljišta. Zagreb, 1942.
283. Držić,M.- Plakir. Zagreb, 1942.
284. Benković,A.- Posljednje pomazanje. Teslić, 1942.
285. Vrtić, presv.srdca Isusova. Zagreb (2 kom.)
286. Privremeni gradjanski postupnik. Zagreb, 1872.
287. Nova društvovna revolucija. Zagreb, 1942.
288. Haberle,B.- Poviest družtvovnog osiguranja. Zagreb, 1942.
289. ŠkreblinLj.- Brzo pisanje brojeva. Zagreb, 1944.
290. Privremeni propisi za otpremu civilne i vojne robe.
291. Pokorny,C.- Borba za slobodu. Zagreb, 1942.
292. Mali pogranični promet ... Zagreb, 1942.
293. Kristić,A.- Krešev. Zagreb, 1941.
294. Na granici. Beograd, 1945.
295. Gorbatov.- Borac Aleksej Kulikov. Beograd, 1945.
296. Jovanović-Batuta,M.- Preporođaj ljekarske pouke ... Zagreb, 1920.
297. Milosrđe boha Marsa. Beograd, 1945.
298. Ćuk,M.- Izliv bola. Zagreb,1935.
299. Do kraja. Beograd, 1945.
300. Za bratstvo Jugoslavije i Bugarske. Beograd, 1945.
301. Lice Srbije danas. Beograd.
302. Gološin,V.- Arhimandrit Jovan Rajić. Zemun, 1804.
303. Jovanović,J.P.- Ninko i Milinko. Sarajevo, 1892.
304. -"- Povjesnica srpskoga naroda u Slavoniji. Zagreb, 1892.
305. Ruvarac,D.- Srpski narodni i crkveno narodni saboru u Ugarskoj. Zemun, 1889.
306. Despotović,P.- Škole Srba ... Kragujevac
307. Popović,M.- Poučni članci za narod. Zagreb, 1907.
308. Banjanin,M.- Zabavnik srpskoj mladeži. Zagreb, 1907.
309. Marković,Z.- Sreske bolnice. 1932. Zagreb.
310. Tolstoj,L.N.- Hrišćanska nauka. Beograd-Sarajevo,1920.
311. Palavestra,V.- Sivi vidici. Beograd-Sarajevo,1919.
312. Jevtić,B.- O profanim stvarima. Beograd-Sarajevo,1920.
313. Protić,J.- Podlisci. Beograd-Sarajevo.
314. -"- Neozbiljne stvari. Beograd-Sarajevo, 1919.
315. Farer,K.- Iz mornarskog života. Beograd-Sarajevo,1920.
316. Jovanović,J.- Pesme Mirta-Safije. Beč, 1871.
317. Deklaracija savezne vlade DFJ i NRH Zagreb, 1945.
318. Kardelj,E.- Današnji zadaci. Beograd, 1945.
319. Kniewald,D.- Sveta misa. Zagreb, 1944.
320. Sanković,D.- Stopama svojih predа. Vukovar, 1944.
321. Dubrovnik i okolica. Beograd, 1928.
322. Za što smo socijaldemokrate. Budimpešta, 1902.
323. Zakon o nutrnjoj uredbi i o poslovnom redu sudb.vlasti.Zagreb, 1873.
324. Govor njegove preuzvišenosti vel.Muftije Palestinskog. Zagreb.
325. Buturac,J.- Blaženi Augustin Kažotić. Zagreb, 1942.
326. Pravila središnjice ujedinjenih selj. vinogradarsko vinarskih i voćarskih zadruga s.o.j. u Zagrebu. Zagreb, 1943.
327. Osobna posveta presvetom Srdcu Isusovu. Zagreb, 1943.
328. Križni put. Zagreb, 1943.
329. Vodič sljemenske kapelice. Zagreb, 1943.
330. Zlatno zrnje. Zagreb, 1945.
331. Partizanska lekrdija. Zagreb, 1943.
332. Pribićević,R.- Srpska misao i velikosrpska sila. 1944. 2 kom.
333. Pravila Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu. Zagreb, 1908.
334. Zakon o štampi Kr. Srba, Hrvata i Slovenaca ... Osijek.
335. Utješenović-Ostrožinski,O.- Vila Ostrožinska. Beč. 1871.
336. Upućenje za nimacki jezik. Beč, 1822.
337. Juretić,A.- Papin Jubilej. Zagreb, 1942.
338. Klerikalci i istina. Zagreb, 1909.
339. Churchill,W.- Moj saveznik.
340. Veliki govor vođe Reicha ... Adolfa Hitlera. Zagreb, 1942.

341. Govor Maršala Tita na kongresu žena ... Sarajevo.
342. Tatari na Krimu ... Zagreb
343. Putokaz za hrv. priradnu mladež ... Zagreb, 1942.
344. Priručnik hrvatskog veslačkog saveza. Zagreb, 1942.
345. Ustanak u Srbiji 7 juli 1941.
345. Za slobodu arabskih naroda. 1942.
346. Odluke trećeg zasjedanja Z.AVNOH-a. 1944.
347. Život Muslimana u Njemačkoj.
348. Pašbiševski,S.- Vigilije. Sarajevo.
349. Janjetović,S.- Socijalno preživiranje u današnjici. N.Gradiška, 1938.
350. Uputa za članove kućnih samozaštitnih zajednica. Zagreb
351. Referat V.M.Molotova ... Sarajevo
352. Čitaj i zapamti. Zvuci boljševičke lire.
353. Bračne pravila srp. prav. crkve. Sr.Karlovci 1933.
354. Impresije. Zagreb, 1932.
355. Gjurkoveški,M.- Politička historija Bosne za okupaciju. Zagreb,1920.
356. Odgovor rimskoj propagandi ... Zagreb, 1896.
357. U zlatni Prag. 1912.
358. Kukić,N.- Pripovijesti i crtice iz naroda. Sv.I. Zagreb, 1913.
359. Osnova priručnika tehnike rada. Zagreb, 1942.
360. Logika pučke učitelje. Zagreb, 1878.
361. Konstantinović,V.- Spomenak minulog doba. Sr.Karlovci, 1910.
362. Nikolić,V.- Mojim napadačima ... Sr.Karlovci, 1900.
363. Šesti program vel. gimn. karlovačke. Karlovci, 1865.
364. Izvješće kr. real. gimn. i više trg. šk. Zagreb. Zagreb, 1896.
365. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 1887/88. Požega 1888.
366. Izvještaj kr. vel. gimn. u Gospiću 1897/8. Senj, 1898.
367. Vujić,M.- Pravoslavna srp. parohija u Dobrići. Sr.Karlovci, 19o?.
368. Županija Modruško-riečka. U Ogulinu, 19o8.
369. Petrović,J.- Biblijske pripovijetke staroga zavjeta... Zagreb, 19o?.
370. O crkvenom sudu. Karlštadt, 1844.
371. Milošević,J.- Uve ih idu! Banja Luka, 1934.
372. Pozdravni govor Vladimira Bogerića... Turski Bečej 1912.
373. Nedeljković,M.- Pred rešenje valutnog pitanja. Zagreb, 1919.
374. Milovanović,M.- Hrišćanski katihizis ... Sr.Karlovci, 19oo.
375. Popović,G.- Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache. Pančova, 1886.
376. " Rečnik srpskoga i nemačkoga jezika. Pančevo, 1881.
377. Učitelj. Pedagoški časopis. God. VI, VII. Beograd, 1925/26.G.V.Bgd.1925.
378. Pavišić,N.- Istorija srpske crkve. Zagreb, 1893.
379. Živanović,A.- Katiheze ... Osijek, 1927.
380. Izveštaj drž. učit. šk. u Pakracu 1931/32.
381. Petković,S.- Pastirske pouke. Sr.Karlovci, 1922.
382. Vjesnik hrv. arheološkoga društva. Zagreb, 1928, 1935, 1941-42.
383. Statistički godišnjak 1931, 1932. Beograd, 1934.
384. Letopis matice srpske. Novi Sad, 1926.
385. Arhiv za društvene nauke. Beograd, 1938.
386. Srpski književni glasnik. Beograd 1928, 1927, 1926.
387. Janos,Ghetie. Dictionar Roman-Magiar. Budapest, 1896.
388. Griechisch-deutsches Wörterbuch. Giessen,1893.
389. Hebräisch-deutsches Wörterbuch. Breslau, 1891.
390. Novi život. 1929-1935., 1931-1935.
391. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkvenih fondova ... Sr.Karlovci,1896.
392. Graber,V.- Prava zakonske, nezakonske i pozakonjene ... Zagreb, 1888.
392. Sremsko radovanje o vladičenju preosv. i visokodostojnog gosp. Lukiana Nikolajevića ... Karlovci, 1865.
393. Dečije novine. br. 1-1o. Novi Sad, 1926., br. 1-10/1928.
394. Izvještaj više i niže pučke djev. žen.struč.u Požegi. Požega, 19o1.
395. Izvještaj za šk. god. 1910-1911. Karlovac, 1911.
396. Izvještaj upravnoga odbora i kr. podžupana županije Ličko-Krbavske Senj Cirkvenica, 19o5.
397. Opća tjelovježba. Zagreb, 1942.
398. Izvješće kr. realne gimn. i više trg. škole Zagreb 19o1-19o2.
399. Glasnik društva srbske slovesnosti. Beograd, 1851.

400. Historia ecclesiastica variis colloquiis digesta. Venetiis, 1731.
401. Letopis Matice Srpske. Knj. 133. N. Sad, 1883.
402. Govori članova narodne stranke... Zagreb, 1904.
403. Pravoslavni hrišćanin god. 1922. br. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11; 1929 br. 6; br.6-7/1929
404. Đorđević,Ž.- Ohridski zbornik. Beograd, 1943.
405. Bilimović,A.- Geometrijske osnove računa sa Diadama. Beograd,1930.
406. Letopis matice srpske knj. 349 (11 kom),/1938, 350/1938 (7 kom.)
407. Nova Evropa. Zagreb, 1925.
408. Žarković,S.- Primitivni mentalitet. Beograd, 1945.
409. Maksimović,V.- Uvod u filosofiju. Beograd, 1925.
410. Stanojević,St.- Srpsko-turski rat 1912 god. Beograd, 1928.
411. Slankamenac,P.- Škole u Južnoj Srbiji.
412. Letopis matice srpske knj. 331,/1932, 332, 333(2 kom.), 334(2 kom.)
413. Statistički godišnjak 1930. Knj. II. Beograd, 1933.
414. Naš list. IV/1921 (5 kom.) I/1922 (2 kom.)
415. Bukvar za osnovne škole. Sarajevo, 1867.
416. Katolički katekizam za IV. razr. pučkih učionah. Beč, 1876.
417. Budisavljević,M.- Priče. Mostar, 1902.
418. Kazneno zakonodavstvo. Knj. II. Zagreb, 1930.
419. Vukašinović,A.- Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu ... Zagreb, 1857.
420. Kosančić,I.- Novo-Pazarski Sandžak... Beograd, 1912.
421. Gundulića slava. Zagreb, 1893.
422. Srbski ljetopis za god. 1855.... Budim, 1855.
423. Petrović,P.- Duše. Zagreb, 1912.
424. Becić,F.- Persa ... Zagreb
425. Bratstvo. Sarajevo, 1937. br. 1, 2-3,4, 5-6, 6-7, 7-8, 9-10; 1/1936
426. Kalendar 1934. Bratstvo.
427. Bratstvo.Sarajevo, br. 1, 2, 3-4/1940. 1, 2, 3-4, 5-6, 7-8, 9,10-11, 12/1939. 1-12/1926
429. Srpski književni glasnik. 1.II/1930, 16.I./1930.
430. Arhiv za pravne i društvene nauke.
431. Letopis Matice srpske. sv. 1. 4, 3, 2, 1,/1895. 4/1896.
432. Bratstvo... Sarajevo,1926. br. 1-6, 9-12.
433. Crkva i život. Skoplje, 1922. br. 1-12.
434. Srpska škola. Sarajevo, 1907. sv. 1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10,11,13, 14 16,1, 3, 4/1908.
435. Hrišćanski život. 50 kom.
436. Narodna odbrana. Beograd, 1929. Br. 1, 2, 3, 4, 5, -52.
437. Kriminalna biblioteka. Br. 1-10, 12,-18, 20, 21, 23,24/1927 6, 7, 8, 11, 12, 14/1928.,15,17/1929., 5, 8, 10, 12, 16, 20,21-24/1930, 1, 2, 4, 5, 6, 14,18/1931, 2, 14, 23/1932, 3-7,14,16/1933, 1, 3, 8, 12,16, 22, 24/1934, 1, 4-10, 12/1935, 11/1938, 10/1939.
438. Narodna odbrana. Br. 1-9/1939, 25-27, 30-41, 43-51/1939. Beograd.
439. Privrednik. Br. 10, 7, 8, 9, 4, 5, 6, 3, 1, 2, 11 i 12, 6, 4, 7, 8, 9, 10, 11 i 12, 3, 2, 5, 1/1932, xii, 1, 2, 11, 7, 8, 9, 10, 10, 11, 12, /1932, 1, 9, 4, 5, 8, 6, 5, 3, 4, 4, 4/1931, 4, 3, 2, 1, 7, 10, 9, 8, 8, 1, 2, 3, 4, 5, 6,6,7, 10, 9, 5, 12, 11/1930.
440. Narodna odbrana. Br. 8-49./1938. Beograd, 1938.
441. Pravoslavni hrišćanin. Beograd, 1930. br. 3-6/1930.
442. Hrišćanski život. Br. 1-12. Sr.Karlovci, 1925.
443. Srpski mitropolijski glasnik. Br. 1-24/1918, 1-18/1916. Sr.Karlovci.
444. Izveštaj o pravosl. srp. bogosloviji 1912/13. Sr.Karlovci, 1911/1912.
-"- -"- -"- -"- 1913/14, 1901-1902(2 kom.)
445. Mendelsson,M.- Fedon ili o besmrtnosti duše. N.Sad, 1866.
446. Ivaniš,B.- Gore srdca. II. knj. Banja Luka, 1942.
447. Srpski ljetopis za god. 1862. Budim, 1863.
448. Glas crkve. Br. 1-12/1925.
449. Letopis matice srpske. Sv. 1-4/1884. N.Sad.

450. Letopis Matice srpske. Sv. 1-4/1890. N.Sad, sv.II/1897.119/1876.
451. -"- -"- -"- Sv. IV/1907./3 kom.) Sv.I/1907, sv.II/1908. V/1906., IV/1891.,III/1887, 8/1911, 2/1902, 4/1938, 5-6/1938.
452. Duhovna straža. Br. 2-4/1934, 1-3/1935, 2, 4/1936.
453. Arhiv za istoriju srpske pravosl. karlovačke mitropolije. Br. 1-24/1912. sv. 1, 4/1913, 1-4/1914.
454. Letopis timočke eparhije. Zaječar, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927(2 k.) 1928(2 kom.), 1929, 1930(2 kom.) 1931, 1932.
455. Novi vaspitač. Sv. 1-12/1895. N.Sad,1-4,7-1o/1893,1-9,12/1899.
456. Narodna zaštita. Br. 1, 2, 3,4,5,6/1918.
457. Pokret... br. 8, 13, 15, 17/18,25 i 26/1924. 17,18,21-24,27,3o
458. Srpski mitropolijski glasnik. br. 1, 2, 3, 4,5/1915.,1-3,6-8,1o,16,26
458. Srpski sion. br. 1-17, 2o-25/19o6.
459. Srpski mitropolijski glasnik. br. 1-4, 6,8,9-14,16-26/1907., 1911.
46o. Novi vaspitač. Sv. 1-12/19o3, 2, 4-12/19o3/4
461. Glasnik skopskog naučnog društva. Skoplje, 1927. (4 kom.)
462. Srpski sion. Br. 1-26/19o5.
463. Bratstvo. Br. 1-12/1938. 11-12/1937
464. Duhovna straža. Br. 1(2 kom.) 2(2 kom.) 3, 4/1933.br.1-9/19o8. br. 1-6/191o, br. 1-4/1937.
465. Poljoprivredni glasnik. br. 1,3-7, 9, 1o,13/1928, 2,5,6,10/1929, 1, 4, 5, 14-17, 22, 24/1931, 2,4,8,12-15,18,22-23/1932.
466. Letopis matice srpske. sv. 1, 2, 4,/1888/89.
467. Katolički list 1937.
468. Njiva. 31, 32, 34,35,36,37,38-51/191o, 1-52/1911, 1-51/1912, 1,2,17,26-32, 36, 49-51/1913, 2-6,8,11,13-15/1914, 1,2-47, 49-52/1915, 2-37, 39, 41, 43, 51, 53/1916.
469. Volja. Knj. 1. br. 1, 2, 9,1o.
47o. Duhovna straža. br. 1-12/19o9., 1935, 1932 (4 kom.),1-4/1931,1/34,1-4/35
471. Vesnik srpske crkve. 7 kom.
472. Crkva i život. 6 kom.
473. Glasnik srpske pravoslavne patrijaršije. Br. 1-27/1939. 1-33/1937
474. Narodna odbrana. br. 1-52/1932., 1928.(11 kom.)
475. Misao. triplikat od 1/V-16.VI.
476. Novi vaspitač. Sv. 1-12/191o.
477. Bogoslovski glasnik. 18 kom.
478. Letopis Matice srpske. So. 1-4/1886,(duplikat)
479. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, 194o. 1O kom.
48o. Dečji list. sv. 1(1), 2(1)/1928, 2, 4, 5/1929, 1/1931, 1, 2, 3/1934. 1, 4, 6, 8, 9, 10/1935., 6, 7/1936
481. Hrišćanski vesnik. Beograd, 19o5.
482. Letopis Matice srpske 1882. 6 kom.
483. Matijević-Čulinović.- Komentar zakona o izvršenju i obezbeđenju. Beograd, 1939.
484. Pregled crkve ... Br. 3,4/1921, 7,8,9 ilo/1922,br. 1 i 2/1922, 1 i 2/1923, 3 i 4 , 5 i 6/1924, 1, 2/1925, 1-7, 9-12/1926, 1-1o/1927, 1, 3-12/1928, 1-12/1929, 1-12/193o, 1-12/1931, 8/1932., 9 1o i 11/1937.
485. Letopis matice srpske 1927., 19o3.,sv.1-4/1884, 1-4/1894. 1936(6 k)
486. Srpski književni glasnik V-VIII/1927. 5/1941, 1/193o,
487. Bogoslovski glasnik. sv. 1-5/1912, 5-6/19o8, 1/19o9, 1-2, 3-4/19o8 (2 kom.) 6/19o9, 2/19o5, 1-2/19o7, 3-5/1912, 5-6/19o8
488. Hrišćanski vesnik 1895. sv. 1-4., 3i 4/19o3. 1/1895, 2, 3/1893.
489. Knjiga o Isusu Hristu sinu božje. Beograd, 192o.
49o. Srpče br. 1/194o, br. 2/1941 (5 kom.)
491. Vera i život. br. 1/1927.
492. Glasnik eparhije timočke. br. 4/194o.
493. Srpsko ognjište. br. 3/194o.
494. Niška duhovna straža. br. 7/1939.
495. Glas crkve. 1931. 11 i 12/1931.
496. Glasnik crkveni, školski i društveni . .. br. 1-4/1937.
497. Istočnik. br. 15/19o1. Sarajevo.
498. Gospodarska smotra 1913. 5 kom.
499. Bogoslovlje 1928. Zemun.
5oo. Glas istine. Novi Sad, 188.

5o1. Srpski književni glasnik. Knj. 15 i 16. Beograd, 1925., 14/1925.4/3o
5o2. Chomadovski,V.- Karađorđevići. Zagreb, 1928.
5o3. Eterović,K.- Sloboda nastave. Mostar, 1921.
5o4. Glas crkve. br. 1-12/1928.
5o5. Crkva i život. Br. 1-12/1925.
5o6. Novi srpski ljetopis. God. XI. knj. 4o. Pešta 1837. 183o. 183o č.2.
5o7. Političko i sudbeno razdjeljenje ... Zagreb, 1913.
5o8. Prigl.J.- Mjestopisni rječnik kralj. Hrvatske i Slavonije. Osiek, 1888.
5o9. Magyarorszag Varmegyel es Varosal. Bešta
51o. Bogoslovlje. sv. 1, 2, 3, 4/1926.
511. Bethlen,I.- Az olahok birtokvasarlasai ... Budapest, 1912.
512. Lakatoš,J.- Narodna statistika. Zagreb, 1914.
513. Ruvarac,D.- Temišvarska eparhija od njena postanka do 1758. Sr.Karlovci, 1914.
514. Novi vaspitač. sv. 1-12/1896., 1-12/1897. 1-12/1894, 1-9, 11,12/1893.
515. Kukuljević,I.- Codex diplomaticus regni croatiae,Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb, 1874.
516. Naputak k novom ženidbenom pravu. Zagreb, 1918.
517. Ruvarac,D.- Gedeon Josif Jurišić ... Karlovci, 1913.
518. Brezigar i dr.- La Carinthie. Paris, 1919.
519. Berlić i dr.- La Baranya. Paris, 1919.
52o. Cvijić i dr.- La Batchka. Paris, 1919.
521. Belić,i dr.- De la statistique de la Baranya,Paris,1919.
522. Cvijić, i dr.- Le Banat. Paris, 1919.
523. Gregorin,G.- Trieste. Paris, 1919.
524. Ribarić, i dr.- L'Istrie. Paris, 1919.
525. Kovačić.- La Styrie. Paris, 1919.
526. La question de Scuttari. Paris, 1919.
527. Izvještaj za poslovnu god. 1943. Zagreb.
528. Popis carinarnica na željezničkim postajama. Zagreb, 1944.
529. Proračun troškova na potrebe crkvenih i prosvetnih celji. Sr.Karlovci, 19o2.
53o. Govor njegove svetosti Patrijarha srpskog Georgija Brankovića ... Sr.Karlovci, 19o2.
531. Nacrt adrese manjine adresnog odbora srp. Narodnog crkvenog sabora. Sr. Karlovci, 19o2.
532. Arhiv za pravne i društvene nauke. Knj. VII-VIII/191o.
533. Ljetopis Hrvatske akademije znan. i umjet. Sv. 54. Zagreb, 1943.
534. Bratstvo. br. 1-12/1925.
535. Bosznia es Hercegovina ... Nepszmlalalsa. Sarajevo, 1912.
536. Srbski ljetopis za god. 1856. Budim, 1856. god. 1857., 1831.
537. Kurelac,F.- Recimo koju. Karlovac, 186o.
538. Izveštaj srp. bel. gimn. Karlovačke za god. 19o8/9.
539. Pravoslavni hrišćanin. God. V. br. 1-12/1926.
54o. Srbski književni glasnik. Knj. 13. Beograd, 1924.,18/1926, 2o/1927
541. Letopis Matice srpske. sv. VIII. N.Sad, 19o9.
542. Hrišćanski vesnik. br. 1-12/1889.
543. Glasnik skopskog nauč. društva knj. III(2 kom.) IV/1928.
544. Katolički katekizam ... Beč, 1876.
545. Postanak i razvitak srpske crkveno-narodne avtonomije. Karlovci, 1899.
546. Sokolski veleizdajnički proces. Zagreb, 1915-1916
547. Jugoslovenski bibliografski godišnjak za 1933. Beograd, 1935.
548. Dučić,S.- Život i običaji plemena kuča. Beograd, 1931.
549. Pogodin,A.- Rusko-srpska bibliografija. Beograd, 1932.
55o. Pavlović,P.S.- Mekušci iz Srbije. Beograd, 1912.
551. Radojčić,M.- Analitičke funkcije pretstavljene ... Beograd, 1928.
552. Petronijević,B.- Kratak pogled na istorijski razvitak ... Beograd, 193o.
553. Petković,K.- Geološki sastav i tektonski sklop suve planine. Beograd, 193o.
554. Rukovodstvo čelovčeskoga života slavnog avtora Lord Kesterfielda... Budim Grad, 183o.
555. Pravoslavno kaluđerstvo ... Mostar, 19o2.
556 .Stanojević,St.- Borba o nasledstvo Baošino. Sr.Karlovci,19o2.
557. Letopis Matice srpske. 1885.
558. Bogoslovska smotra. br. 2, 3, 4/1923. (po 2 kom.)

559. Letopis Matice srpske. God. 1887., 1898 (8 kom.) 1936.
560. Statistički godišnjak. Knj. I/1929. Beograd, 1932.
561. Vjesnik hrv. arheološkog društva. God. 1912. sv. XII, 1913/14 sv.XIII.
562. Landes-Regierungs-Blattfür die Königreiche Kroatien und Slavonien. 1854. 42 kom.
563. Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kr. Hrvatsku i Slavoniju. God. 1875. Zagreb, 1876.
564. Brankovo kolo. God. 1900 god. VI.
565. Letopis Matice srpske. Novi sad 1932. 36 kom.
566. Cvetnik srbske slovesnosti. Beč, 1853.
567. Primjedbe Nikafora Gruića ... na prevod Novoga zaveta. Zemun,1852.
568. Ruvarac,I.- O prvim godinama Dušanova kraljevanja. Zagreb, 1872.
569. Daničić,Đ.- Oblici srpskoga jezika. Biograd, 1863.
570. Kratki slaveno-srpski rečnik. Beograd, 1896.
571. Manojlović,G.- Studije o spisu "De administrando imperio" cara Konstantina VII. Porfirogenita. Zagreb, 1911.
572. Vitković,D.- Utjecaj hrišćanske ikonografije na neke nar.pjesme. Zagreb, 1919.
573. Lazić,S.L.- Kratka povjesnica Srba. Zagreb, 1894.
574. -"- Srbi u davnini. Zagreb, 1894.
575. -"- Srbin od Srbina. Zagreb, 1895.
576. Ruvarac,D.- Arhimandrit Jovan Rajić. Sr.Karlovci, 1902.
577. Cvijić,J.- Naselja i poreklo stanovništva. Knj. 17. Beograd,1924.
578. -"- -"- -"- -"- " 20. " 1925
579. Ta dokle ćete narod otmanjivati?
580. Izveštaj uprave srpskih narodnih fondova... N.Sad, 1879.
581. Prikaz 67. knjige glasnika srpskog učenog društva. Beograd, 1887.
582. Szabo,Gj.- O starom misnom ruhu u našim crkvama. Zagreb, 1928.
583. Resolution der kroatischen Studenten. Zagreb, 1944.
584. Izveštaj za XXV. poslovnu godinu 1920. Zagreb
585. Orao. Veliki ilustr. kalendar za god. 1887. N.Sad, 1886.
586. Grujić,R.- Otkopavanje svetih arhanđela kod Prizrena. Skoplje, 1927.
587. Izvješće o stanju školstva u Hrv. i Slav. 1889-90. Zagreb, 1891.
588. Nacrt normalne nastavne osnove za niže pučke škole ...
589. Živković,J.- Izjednačenje kalendara ... Sr.Karlovci, 1919. (2 kom.)
590. Tomić,J.- Jedan list iz istorije srpskog naroda u Dalmaciji. Beograd, 1894.
591. Kršnjavi,I.- Iz Dalmacije. Zagreb, 1900.
592. Austro-Ugarska Crvena knjiga. ... Zagreb, 1915.
593. Izvještaj i zaključni računi za VII. posl. god. 1918. Temišvar
594. -"- -"- -"- II. posl. god. 1917. Sombor
595. -"- -"- -"- 10-u pols. god. 1916. Sombor, 1916.
596 -"- -"- -"- XVII posl.god. 1929. Sarajevo,1930.
597. -"- -"- -"- XIII. posl.god.1925. " 1926
598. -"- -"- -"- IX. posl. god.1921. " 1922.
599. -"- -"- -"- VIII posl.god. 1920. " 1921.
600. -"- -"- -"- VI. posl. god.1918. " 1919.
601. -"- -"- -"- V. posl. god. 1917. " 1918.
602. Njeke znamenitije posljedice narodnoga popisa ... Zagreb, 1869. 14.k
603. Popis postaja ..... izvozne tarife. Zagreb, 1945.
604. Ruvarac,H.- Die Regierung des Banus Tvrtko ... Wien, 1896.
605. Grujić,R.- Topografija Hilandarskih metohija ... Beograd, 1924.
606. Političko i sudbeno razdieljenje kralj. Hrvatske i Slanovije ... Zagreb, 1895.
607. Novi Sad 21 crtež Đorđa Tabakovića,
608. Ruvarac-Grujić.- Naustica. Sr.Karlovci, 1913.
609. Nacrt za uredbu o uređenju parohija ...
610. Proračun troškova na potrebe crkvenih i prosvetnih celji ... za 1910 Sr.Karlovci, 1910.
611. Proslava stogodišnjice rođenja Branka Radičevića. N.Sad,1924.br.10.
612. Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII.veka. Zagreb, 1917.
613. Karanović,M.- Iseljeni Drobnjaci. Sarajevo, 1925.
614. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien. 19 sv.
615. Ljetopis Matice srpske. 1847. Knj. 76, 77, 79, 1826. sv.5.,

616. Schematismus venerabilis cleri dioec.Bosniensis seu Diakovariensis et syrmiensis ... Osijek, 1847.
617. Letopis Matice srpske 1929 9 kom., 1921 2 kom.,1923 (2 kom.)
618. -"- -"- 1863. Budim, 1864.
619. -"- -"- 1838. Knj. 43-45. Pešta, 1839 knj. 46.
620. -"- -"- 1908. Sv. 3, 4, 6. N.Sad, 1908.
621. Izvještaj srp. prav. bogoslovije za god. 1930/31. Sarajevo,1931.
622. Program srp. prav. vel. gimna. karlovačke. N.Sad, 1878.
623. Diklić,S.- Izvještaj za šk. god. 1910-1911 srp. prav. vjeroisp. žen. učit. škole u Karlovcu. Karlovac, 1911.
624. Sedmi program vel. gimn. karlovačke 1859. Karlovci, 1859.
625. Izvještaj srp. prav.učit. šk. u Pakracu 1900-1901. Karlovci, 1901.
626. Izvještaj kralj. vel. gimn. u Požegi. Zagreb, 1881., 1883-84.Zagreb, 1884.
627. Radivojević,Lj.- Generalia de haemorrhagiis ... Pestini, 1846.
628. Šilović,J.- Trgovina bijelim robljem. Zagreb 1932.
629. Ruvarac,D.- Vukov prevod sv.Pisma i primedbe Nikanora Grujića na njega. Sr.Karlovci, 1904.
630. Treći program vel. gimn. srp.vost. prav. obšestva karlovačkog za 1855.
631. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena.. Zagreb, 1902, sv. 1, 2, 1903. sv. 1, 2, 1904. sv. 1, 2., 1914. sv. 1.
632. Hoić.I.- Slike izbopćega zemljopisa. Zagreb, 1900.
633. Krišković,V.- Anglia docet... Zagreb, 1922.
634. Radonić,J.- Zapadna Evropa ... N.Sad, 1905. (2 kom.)
635. Nušić,B.- Kosovo. Opis zemlje i naroda. N.Sad, 1903.
636. Izvještaj bogoslovije sv. Save u Sr.Karlovcima 1931-32.
637. Letopis Matice srpske. 1888. 2 kom., 1930.(8 kom.)
638. Službeni glasnik kr. hrv.-slav.zem.vlade povjereništva za prosvjetu i vjere. Zagreb, 1921., 1910., 1915,1917
639. Bosanska vila. Sarajevo, 1899, 1898, 1895,1900(2 kom.) 1901.
640. Sepski sion. God. 1904, 1905, 1906, 1907
641. Mjesečni statistički izvještaj 1910, 1911. Zagreb, 1910-1911.
642. Vjesnik hrv. arheološkoga društva. sv. 14,1915-1919, sv. 13/1913 i 1914. sv. 12/1912.,sv. 11/1910/11.
643. Izvještaj o stanju uprave županije belovarsko-križevačke za god. 1887.
644. Spomenica drž. narodne kaptolske škole u Zagrebu... 1830-1930.
645. Bjelevac,H.- Carica Azher. Zagreb. (2 kom.)
646. Zadar. 1944.
647. Resolution der kroatischen Studenten. Zagreb, 1944.
648. Pažić,M.- Dvadeset godina obstanka obćine nutarnji sv. Ivan Zelina 1922-1942. Sv.Ivan Zelina 1943.
649. Narodna starina. 4 kom.
650. Kalendar srpske prav. patrijaršije 1934, 1935, 1936,-1941.
Govor Stevana V.Popovića ... o sv. Nikoli 1910. u Mađarskom saboru.
652. Zakonski članak XXXIX. od god. 1882. ....
653. Goglia,A.- Strani biolonisti u Zagrebu. Zagreb, 1944.
654. Memorandum o novoj previšnje potvrđenoj Manastirskoj uredbi"..
655. Preuzvišenom biskupu J.J.Strossmajeru 8.rujna 1900. ...
656. Extrait de la liste des crimes et delits commis en vieille-Serbie de 1899 A 1912.
657. Veliki ilustrovani kalendar Orao 1895, 1901, 1899, 1912,1890.
658. Grujić,R.- Topografija Hilandarskih metohija ... Beograd,1924.
659. Izveštaj o srb. učit. šk. u Bomboru 1891-92.
660. Izveštaj o pravosl. patr.bogosl.učil.u Sr.Karlovcima 1876(2 kom.) 1877(2 kom.)
661. Spomenica o prvome kongresu srpskih novinara. Beograd, 1903.
662. Naredba srp. prav. nar.škol. saveta. Sr.Karlovci, 1909.
663. Ivanić,I.- Makedonija i Makedonci. N.Sad, 1910.
664. Maksimović,J.- Pesnički zbornik. Mostar, 1900.
665. Acta et diplomata res Albaniae Mediae Aetatis ... Vol. 1, 2 Vinkovci, 1917, 1918.
666. Grujić,R.- Starine manastira Orahovice u Slavoniji. Beograd,1939.
667. Ustrojni štatut za učit. škole u kr. Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1889.

668. Mirković,L.- Još nešto iz Markova manastira kod Skoplja, Skoplje,1925
669. Pregled političkoga i sudbenoga razdieljenja. Zagreb, 1877.
67o. Boljarić,G.-Tajšanović,N.- Srpsko pravoslavno pjenije. Sv. IV, II, 1887, 1889.
671. Istorija arhiepiskopsko-mitropolitsko-patrijaraške biblijoteke u Sremskim Karlovcima. Sr.Karlovci, 1919.
672. Popis hrv. književnika koji će ući u Jugoslavensku enciklopediju. Zagreb, 1911.
673. Kralj i narod ... Zagreb, 1931.
674. Jugoslavija ... 1921.
675. Spomenica venčanja nj. v.Kralja Aleksandra I. ..Beograd, 1922.
676. Pušibrk,M.- Čitanka za odrasle nepismene. Dubrovnik, 1912.
677. Masak,H.- Uputstvo u nastavi crtanja. Budim, 1871.
678. Schlauch,L.- Bibornok, váradi püspök Fölterjesztese... Budapest,1893
679. Beogradske opštinske novine. br. 1-3./1934.
68o. Rauchweter,G.- "U" über der Ostfront. Zagreb
681. -"- "U" nad istočnim bojištem. Zagreb
682. Službeni glasnik kr. hrv. dalm. zem. vlade odjela za bogoštovlje i nastavu. Zagreb, 19o4.
683. Letopis Matice srpske. sv. 1-12/1927.
684. Ivić,A.- Istorija Srba u Ugarskoj. Zagreb, 1914.
685. Uspomene generala Stratimirovića. Beč, 1913.
686. Ein geschichtlicher Beitrag zur Vorgeschichte des Attentates von Sarajevo. Gavrilo Princips Bekenntnisse. Wien, 1926.
687. Prohaska,D.- Das kroatisch-serbische Schriftum... Zagreb, 1911.
688. Spomenici srbski od 1395. do 1423. ... Beograd, 1858.
689. Budžet državnih rashoda i prihoda kr. Srba, Hrvata i Slovenaca. za 1924/25 god. Sarajevo, 1924.
69o. Letopis Matice srpske. N.Sad, 194o.(6 kom.), 1931(7 kom.),1929(12 k.)
691. Naša prošlost. Karlovci 19o1, br. 1-7, 8, 9, 1o, 11.
692. Kroatien baut auf. Zagreb, 1943.
693. Kroatien marschiert. Zagreb, 1942.
694. Stenografski zapisnik o glavnoj raspravi Adama Pribičevića . sv.X. Zagreb, 19o9.
695. Tomić,J.E.- Manja djela. Prvi sv. Zagreb, 19o7.
696. Izvješće kr. muške učit. škole u Petrinji. 19o1-9o2. Zagreb, 19o2.
697. Izvješća kr. vel. gimn. u Gospiću 1883/4, 1896/7, 19o1-19o2, 19o2-19o3, 1910/11, 1911/12, 1914/15, 1915/16, 1916/17, 1912/13.
698. Izvještaj real. gimn. u Karlovcu 1935/36, 1937/38
699. Godišnje izvješće c.kr.vel.real.u Rakovcu 18Bo/81,1881/2, 1884/5.
7oo. Vogue,V.- Jean d'Agreve. Zagreb, 1918.
7o1. Izvještaj uprav. odb. i kr. podžupana županije ličko-krbavske ... Gospić, 19o6., 19o8.
7o2. Izvješće kr. real. gimn. i trgovačke škole u Zagrebu 1898-99.
7o3. Izvješće kr. muške učit. škole u Petrinji 19o4-o5, 19oo/9o1,19o3/o4
Vujić,V.- Govor o sv.Davi. Sr.Karlovci, 19o1.
7o5. Izvještaj kr. muške učit. škole u Petrinji, 1899/19oo, 19o2-19o3, 19o2/19o3, 19o9/191o, 191o/11, 1911/12, 1912/13, 1913/14, 1914/1915,
7o6. Milaš,N.- Crkveno kazneno pravo. Mostar, 1911.
7o7. Osnovi teorije ekonomskih vrednosti. Beograd, 191o.
7o8. Živanović,A.- Metodika za pravoslavnu nauku vere. Zagreb, 1913.
7o9. Gete,V.- Učenje katoličanske pravoslavne crkve... Zadar, 1886.
71o. Soveršenoe učenie svjašenago pisanija. 1858.
711. Zvezda. Beograd, 1912. sv. 1, 2.
712. Vukašinović,S.- Računica sa slikama za početnike i analfabete. Petrinja
713. Dabinović,A.St.- Hrvatsko državno pravo u davnini. Zagreb, 1937.
714. Matl,J.- Die Grenzboten und die Slavenfrage.
715. Naš najveći kralj. Knj. I, III, IV.
716. Orao veliki ilustrovani kalendar 1881, 1885, 1886, 1893,
717. Topalović,.- Na vetru vremena. Beograd, 1933.

718. Magyarorszag közoktatasügye az 1910, 1911, 1914. Budapest, 1912, 1913, 1917.
719. A M. Kir. Kormany 1909. evi müködeseröl es az orszag közallapotairol szolo Jelentes es statisztikai evkönyv. Budapest, 1910.
720. Krklec,G.- Izlet u nebo. Beograd, 1928.
721. Vosnjak,B.- Un Chapitre de l Ancienne Demouratie Slovene.Paris,1919
722. Conventio inter sanctitatem suam Pium IX. ... et ... Franciscuum Josephum I... Wien, 1855.
723. Srkulj,S.- Putzgerov historički školski atlas ... Beč. 1904.
724. Aleksander durch Gottes und des heiligen apostolischen Stuhles Gnade.
725. Uputstvo sveštenstvu pravosl. srp. mitropilije karlovačke. ... Sremski Karlovci, 1913.
726. Stražnicky,M.- O reformi prava dioničkih društava. Zagreb, 1922.
727. Izvještaj o radu zemalj.povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kralj. Hrvatskoj i Slavoniji u g.1911.
728. Stankovits,J.- Oratio funebris quam in solennibus Exequiis ... Principis Alexandri a Rudna et Divek-Ujfalu ... Strigonii,1831.
729. Ruvarac,D.- Bibliografija 1864-1912. Sr.Karlovci, 1912.
730. Sandor Marki.- Aradvarmegye es arad szabad kiralyi varos Törtenete. Arad, 1895.
731. Jenö,B.- Fejezetek a roman irodalomtörtenetböl. Budapest,1912.
732. Iorga,N.- Cateva manuscripte si documente. .. Bucuresti, 1906.
733. Izvještaj o stanju školstva u biv. hrv.slav.Krajini za šk.god. 1880/1. Zagreb, 1881.
734. Fremersdorff,F.- Römische scharnierbänder aus bein. Zagreb, 1940.
735. Zomić,J.N.- Motivi o predanju o smrti kralja Vukašina. Sanktpeterburg, 1904.
736. Márković,L.- Starine fruškogorskih manastira. Beograd, 1931.
737. Spomenica Nikole Pašića 1845-1925, 1845-1926,
738. Pašić ilustrovani radikalni almanah. Beograd, 1924. knj. I. 2.izd.
739. Theiner,A.- Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini. Tomus I, II. Zagreb, 1874.
740. Milojević,V.- Jovan Skerlić. Beograd, 1937.
741. Srpskohrvatski almanah za god. 1911. Beograd-Zagreb.
742. Zombor szab. kir. varos közegeszszegi allapota 1884 ik evben közli Dr.Pavlovits Simon.
743. Neodoljiva mržnja kao brakorazvodni uzrok... Zadar, 1902.
744. 24. april 1879.
745. Strossmayer koledar za god. 1912.
746. Predlog budžeta rashoda min. prosvete kr.Jugoslavije za 1933/34. Sarajevo, 1932.
747. Ljetopis matice srpske. 1845, 1852.
748. Spomenak il. list za decu. br. 5/1896. Pančevo
749. Srpski književni glasnik. Beograd, 1911 (22 kom.) 1933 1 kom.
750. Hrvatska misao. 1902 (2 kom.) 1904 (9 kom.), 1905 (6 kom.)
751. Novi vienac. God. I. br. 2
752. Srpska učit. škola Pakrac izveštaj za šk. god. 1908/1909. Se.Karlovci 1909,
753. Izveštaj o pravosl. srp. bogosl.učilištu u Sr.Karlovcima šk. god. 1897-98, 1898-99, 1899-1900, 1906/7(2 kom.) 1907/8(2 k.) 1908/9, 1904/905, 1910/11, 1913/14,
754. Izveštaj srpske vel. gimn. Karlovačke 1902-1903, 1889/90,
755. Izvještaj o srp. uči.tškoli u Karlovcu 1885/6.
756. S.T. O sinodskom ustrojstvu. Sr. Karlovci, 1911. (2 kom.)
757. XXVI. izvješće o stanju javne uprave u županiji Požeškoj za g.1911. Požega 1912.
758. Izveštaj o stanju srp. narodno crkv. fondova i fundacija za 1898. god. ... Sr.Karlovci, 1899, 1900., 1901, 1897.
759. Nova Evropa. Br. 1, 2, 3/1941.
760. Izvještaj narodno crkv. tajnika o radu srp. prav. narodno-crkv. saborskoga odbora u 1902. i 1903. Sr.Karlovci, 1904.

761. Nikolajević,D.- Prepiska đenerala Budislava Budisavljevića. Sr.Karlovci, 1911.
762. Šimrak, J.- Crvena Unija u Sj.Dalmaciji u XVII.vijeku.Šibenik,1929.
763. Radonić,J.- Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u XVI, XVII, i XVIII. veku. N.Sad, 19o9.
764. Letopis Matice, Sveska za januar-februar 1941. / 4 kom./ srpske Novi Sad,1941.
765. Mjesečnik,glasilo pravničkoga društva.Zagreb 1934.Sv.1,2,3 i 4,do 12.
766. Crkva i život.Skoplje 1929.Broj 1-12.
767. Mjesečnik,glasilo pravničkoga društva.Zagreb 1935.Br.1-12.
768. Registar-Indeks.Beograd 1930
769. Istina,list za bogoslovsku nauku i pastirsku praksu.Zadar 1886.
770. Izveštaj srpske vel.gimnazije karlovačke.Sr.Karlovci 1908.
771. Deveti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu. Sr.Karlovci 1898.
772. Izvještaj o pravoslavnoj srpskoj bogosloviji.Sr.Karlovci 1911
773. Izvještaj za školsku godinu 1929/30.Sremski Karlovci 1930.
774. Jedanaesti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu. Sr.Karlovci 1900.
775. Serbski Letopis za god.1851. U Budimu /Bez.god./
776. Serbskii letopis za god.1846.U Budimu /Bez god./
777. Izvještaj za školsku godinu 1911/12.Sr.Karlovci 1912.
778. Izvještaj srpske vel.gimnazije karlovačke.Sr.Karlovci 1902.
779. Izvještaj srpske prav.velike gimnazije karlovačke.Sr.Karlovci 1913.
780. Izvještaj srpske prav.velike gimnazije karlovačke.Sr.Karlovci 1913.
781. Živanović,Aleksandar.Prazničke propovijedi za cijelu godinu. Sr.Karlovcima 1908.
782. Vesnik srpske crkve I-XII sv. /uvezano/ /Bez.mj./ 1894.
783. Vesnik srpske crkve. U Beogradu 1893. Sv.VII-XII.
784. Godišnjica Nikole Čupića. U Beogradu 1912.
785. Vesnik srpske crkve.Beograd 1902.
786. Vesnik srpske crkve.Beograd 1899. Sv.I-XII.
787. Grujić,Rad.M. Propast manastira marče.
788. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1936. Sv./ 5 kom./
789. Misonar.Kragujevac 1936. /8 kom./
790. Glas crkve.Šabac 1925. /11 raz.brojeva/
791. Glas istine.Novi Sad 1888. Sv.2-12.
792. Glas istine.Nov.Sad 1890. Br. 1-24.
793. Statisički godišnjak 1933. Beograd 1935.
794. Statistički godišnjak 1931.Beograd 1934.
795. Matijević,Dr.Ivo.Komentar Zakona o izvršenju i obezbedjenju. Beograd 1937.
796. Vesnik srpske crkve.Beograd 1928./3 kom./
797. Srpski Mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1911. /23 kom./
798. Pravoslavlje.Beograd 1937. /8 kom./
799. Srpski Mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1912./19 kom./
800. Novi istočnik.Sarajevo 1939. /4 kom./
801. Četrnaesti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu. Sremski Karlovci 1903.
802. Četrnaesti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu. Sr.Karlovci. 1903.
803. Izvještaj srpske prav.velike gimnazije karlovačke.U Karlovcima 1912.
804. Novi vaspitač.Nov.Sad 1891. /11 kom./ Sv.II-XII.
805. Novi vaspitač. Novi Sad 1892. Sv.I-XII.
806. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1929. /1 kom./
807. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1912./3 kom./
808. Bogoslovska smotra.Zagreb 1911. /4 kom./
809. Bogoslovska smotra.Zagreb 1914. Sv. 1-4.
810. Pravoslavni hrišćanin.Beograd 1924. Broj 1-12.
811. Glasnik.Crkveni,školski i društveni mesečni časopis.Temišvar 1934/1k.
812.

812. Pravoslavni hriščanin.Beograd 1930./8 kom./
813. Izvještaj o bogoslovskom učilištu i seminaru.Sr.Karlovci 1906.
814. Dvanaesti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu. Srem.Karlovci.1901.
815. Troicki,S.Glas CLXVIII.Ktitorsko pravo u Vizantiji u Nemanićkoj Srbiji. Beograd 1935.
816. Treći izvještaj o srpskom pravosl.bogoslovskom učilištu.Novi Sad 1892.
817. Ogorelica,dr.Nikola.Kazneno procesualno pravo.Zagreb 1899.
818. Petnaesti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu.Sr.Karlovci 1904.
819. Peti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu.Novi Sad 1894.
820. Peti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu.Novi Sad 1894.
821. Petnajsti izvještaj o pravoslavnom srp.bogoslovskom učilištu.Sr.Karlovci 1904.
822. Vesnik srpske crkve.Beograd 1900.
823. Sadržaj Vesnika srpske crkve.Beograd /Bez god./
824. Srpski mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1910./37 kom./
825. Srpski sion.Sr.Karlovci 1897./40 kom./
826. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1898. /4 kom./
827. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1896.Sadržaj sviju Letopisa od 1-184.knj.
828. Letopis.srpski.U Budimu 1834. /2 kom./
829. Vesnik srpske crkve.Beograd 1922. /7 kom./
830. Pastir.Cetinje 1938./2 kom./
831. Pastir.Cetinje 1937./2 kom./
832. Pravoslavni hriščanin.Beograd 1927. /10 kom./
833. Braničevski vesnik.Požarevac 1934. /5 kom./
834. Vesnik srpske crkve.Beograd 1923./4 kom./
835. Narodna obrana.Beograd 1936. /44 kom./
836. Narodna obrana.Beograd 1939. /14 kom./
837. Bogoslovska smotra.Zagreb 1918./4 kom./
838. Bogoslovska smotra.Zagreb 1910.Broj. 1-4.
839. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1895.
840. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1888.
841. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1894.
842. Letopis za god.1840. U Budimu /Bez god./
843. Učitelj.Pedagoški in znanstveni list.Beograd 1929. Broj 1-10 /uvezano/
844. Učitelj.1931.32. Beograd 1932. Br. 1-10./uvezano/
845. Bosansko-Hercegovački Istočnik.Sarajevo 1894.
846. Bosansko-Hercegovački Istočnik.Sarajevo 1895.
847. Pregled crkve eparhije niške.Niš 1926. Br. 1-12.
848. Bosansko-Hercegovački Istočnik.Sarajevo 1890.
849. Vesnik srpske crkve.Beograd 1926.Br.1-12.
850. Bratstvo.List za vjersko i narodno prosvjećivanje.Sarajevo 1927.Br.1-11
851. Istočnik.Duhovni list.Sarajevo 1901.Br. 1-24 /uvezano/
852. Magarašević,Đorđe.Život i književni rad Nikanora Grujića.Zagreb 1904.
853. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1924. /11 kom./
854. Bosansko-Hercegovački Istočnik.Sarajevo 1893. Sveska I-XII.
855. Novi srpski letopis.za god. 1838.U Pešti./Bez god./
856. Vesnik srpske crkve.Beograd 1924.
857. Novi srpski Letopis za god.1841.U Budimu /Bez god./
858. Narodni podmladak.Beograd 1921.Sveska 1-12.
859. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1913.
860. Hriščanski vesnik./Bez mj./ br.1-6

861. Barclaius,I.- Argenis. Lugd.Batav. et Roterod, Ex officina Hackiana, 1664.
862. Popović,I.- Preočia sau i dreptare ... Sybijuđui,Typograful Neounicilor P.Bart i Anul, 1789.
863. Posledovanje molebnago penija. V Karlovci, 1875. 3 kom.
864. Mesjacoslov leta ot roždestva Hristova 18o4. V Budime grade186o, 1861.
865. Mesjacoslov leta ot roždestva Hristova 18o4. V Budime grade.
866. Febornius,J.- Statu ecclesiae. Bullioni, 1765.
867. Ignatius Hiacynthus Amat de Graveson.- Historia ecclesiastica ... Venetiis, 1731. (2 kom.)
868. Srpski književni glasnik. Beograd, 1923. 24 kom.
869. Srpski književni glasnik. Beograd, 1925. triplikat.
870. Srpski sion. Sremski Karlovci, 19o4-19o7.
871. Narodna odbrana. Beograd, 1929. Br. 1-42, 43, 44, 46-47, 5o-51.
872. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1922. (7 kom.)
873. Bogoslovska smotra. Zagreb,1913 4 kom.
874. Savremeni članci. II O ustrojstvu sinodskom. Sr.Karlovci, 1911 2 kom.
875. Život. Sr.Karlovci, 1922. Br. 2-17.
876. Glas. Šibenik,1933. Br. 142, 144-149,191-153, 155, 158.
877. Zdravlje. br. 4.
878. Prosvetni glasnik. Beograd, 1929. sv. 9.
879. Šematizam prav. srp. eparhije Pakračke. Zemun, 1889.
88o. Die Militärgrenz-Frage und der österr.-ung.Constitutionalismu. Wien, 1869.
881. Šematizam prav. eparhije bokotorsko-dubrovničke za god. 1879. Zemun
882. -"- -"- -"- -"ē Dubrovačke i Spičanske za god. 1898. Dubrovnik, 1898., 1894. 1895,
883. Gaković,P.N.- Bosna vilajet. Banja Luka, 1939. 2 kom.
884. Šematizam prav. srp. ep.gornjo-karlovačke 1892. Karlovci, 1893., 1897.
885. Uredovna zbirka naredaba bogoštovne struke. Zagreb, 1892.
886. Izvješće o radu upravnog odbora bolnice Crvenog križa u Zagrebu 1914-1916, Zagreb, 1917., 1916/1917.
887. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkv. fondova za 19o3 ... Sr. Karlovci, 19o4.
888. Pavlović,M.- Religija i nauka. Bitolj, 1937.
889. Bogdanov,V.- Ustanak Srba u Vojvodini i mađarska revolucija 1848 i 1849. Subotica, 1929. 2 kom.
89o. Dela Jovana Ristića. Sr.Karlovci, 1911.
891. Šematizam istočno prav. srb.arhidijeceze sremsko-karlovačke za 1884. N.Sad, 1884.
892. Izveštaj uprave srp. narod. fondova .., za 1879. Sr.Karlovci, 1881.
893. Dodatak glavnom spisku knjižnice prav. srp. bogosl.učilišta u Karlovcima. I, II.
894. Izveštaj Zadarske Konzistorije o kapitalima u pravoj svjetlosti.
895. III.Šematizam srp. prav. ep. Banjalučke i Bihaćke za 1923. Banja Luka, 1925.
896. Varnava , patrijarh srpski šalje blagoslov ... 1 kom. 2 6
897. Borota,J.- Prav. hrišćanska nauka. St.Bečej, 19o1.
898. Bolesne prilike u našem crkv.avtonomnom životu.Sr.Karlovci, 19o3. 2 k.
899. Zimska obradba naših voćaka i grmlja.
9oo. Crnče. br. 2./1939.
9o1. Pravila svešt. pripomoćnog fonda sc.oca Nikolaja za eparh.gornjo-karlovačku.
9o2. Maupassant,G.de.- Baština. Zagreb, 1918.
9o3. Kozobarić,J.- Pravoslavna srp. parohija u Grku krajem 191o. Sr. Karlovci, 1912.
9o4. Krajač,I.- Važnost Senja ... Zagreb, 1943.
9o5. Ruvarac,D.- Savremeni članci. Karlovci, 191o.
9o6. Jeremić,J.- Predlog zakona o srp. prav. crkvi ... Sr.Karlovci, 1925.
9o7. Izveštaj prav. bogosl. Sarajevo za 1939-1940. Sarajevo, 194o.
9o8. Dvanaesto izvješće o srp. prav. autonomnoj osn. šk. u Zagrebu za šk. god. 19o4/19o5. Zagreb, 19o5.
9o9. Pavićević,M.- Ognjenim stazama. Kotor.
91o. Lovrić,E.- Izjednačenje bračnih prava. Ljubljana, 1927.

911. Nastavna osnova za prav. nastavu nauke vere. Karlovci, 19o9.
912. Kušlan,D.- Pisma županije zagrebačke od god. 1861. Zagreb, 1861.
913. Ruvarac,D.- O sazivu eparhijskih skupština... Karlovci, 19o2.
914. -"- O odgovornosti eparh. oblasti ... " 19o2.
915. Pravoslavno kaluđerstvo ... Mostar, 19o2.
916. Sušak ili Karlovac? ... Sušak,s.a.
917. Program srpske vel. gimnaz. Karlovačke za 1896-97. Karlovci, 1897.
918. Đppić,S.- Opis manastira Vrdnika-Ravanice. Karlovci, 1898.
919. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke za 19o1-19o2. Karlovci, 19o2.
92o. Kekić,L.- Deveto izvješće o srp. avtonom. osn. školi u Zagrebu. Zagreb, 19o2.
921. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke za god. 19o9/1o., 19o4/5.
922. Farcic,A.- Ce que j ai souffert ... Paris, 1919.
923. Pastrirska poslanica Jurja kard. Haulika ... 1869. Zagreb
924. Mihajlović,P.- Bukvar Seljačkog kola za odrasle nepismene. Zagreb
925. Mandekić,V.- Sadra- gips. Zagreb
926. Vlačić.Lj.- Austrijsko bračno (ženidbeno i udadbeno) pravo. Spljet, 19o9.
927. Kern,F.- Izveštaj kr. hrv. slav. zem. bakteriološkog zavoda u Križevcima. Križevci, 19o5.
928. Izvještaj zadarske konzistorije o kapitalima ... Mostar, 1911.
929. Ugrenović,A.- Zakon o šumama. Ljubljana, 1923.
93o. Binički,J.- Učiteljsko pitanje u Hrvatskoj. Zagreb, 191o.
931. Arkadjević,M.- Realno biće sveta tamnih duhova... Sr.Karlovci,1922.
932. Gjurašin,S.- Ptice ... Zagreb, 1899.
933. Govor dr. Laze Sekulića nar. zastp. 83 izbor. kot. Sr.Karlovci. Sremski Karlovci, 19o5.
934. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1933, 1936 (4 kom.)
935. Sadržaj glasnika pravoslavne crkve... Beograd, 19o2.
936. Ruvarac,D.- Arhiv za istoriju srp.prav.karl.mitropolije. God.II. Srem. Karlovci, 1912.
937. Izveštaj srp. vel. gimn. Karlovačke 1911-12.
938. Radonić,J.- Dubrovačka akta i povelje. Beograd, 1942.
939. Letopis matice srpske. Knj. 285. N.Sad, 1912.
94o. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1925 (9 kom.) 1926 (1 kom.)
941. Istina. Br. 1-1o/1888. Istina. God. I. 1885 i 1886. nepotpuno. Zadar
942. Duhovna straža. Br. 1-4/1928.
943. Srpski sion. Karlovci, 1896.
944. Hrišćanski život. Br. 1-12/1924. Sr.Karlovci, 1924.
945. Jagić,V.- Archiv für slavische philologie... Berlin, 1875.
946. Glasnik prav. dalmatinske crkve. Br. 1-4, 6-12/19o5. Zadar, 19o5.
947. Bogoslovlje ... Sv. 1-4/1934. Beograd, 1934.
948. Borowszky,Samu.- Bacs-Bodrog Varmegye. II. Budapest.
949. Glasnik pravoslavne crkve. God. II./19o1(1o kom.) III/19o2. 1 kom.
95o. Letopis Matice srpske. Sv. 1-3/1928, sv. 1-3/1929, sv. 1-3/1929
951. Bogoslovska smotra. Br. 1-4/1917. Zagreb, 1917., 1-4/1916.
952. Srpski mitropolijski glasnik... Karlovci, 1911.
953. Cuvaj,A.- Građa za povijest školstva. Zagreb, 191o.
954. Ivić,A.- Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku. Subotica,1939.
955. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1931. (7 kom.) 1930 (7 kom.) 1921(5 k.)
956. Srpski ljetopis za god. 1843. Budim.
957. Bogoslovlje. Sv. 1, 2(2 kom.) 3/1927, sv. 2, 3/1929, sv. 1, 4/193o, sv.1-4/1934., sv. 1-4/1935, sv. 1-4/1936.
958. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1923. Knj. 3o1.
959. -"- -"- -"- Knjž 297-300. N.Sad, 1914.
96o. Svetosavlje... Beograd, 1938. Sv. 1-4.
961. Srpski književni glasnik. Beograd, 1939. 21 kom.
962. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1928. 12 kom.
963. Narodna odbrana. Sv. 1-20/194o. ~~Zagreb~~,Beograd, 194o.
964. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1912., 1913, 1916, 19o4.
965. Srpski sion 1893. Novi Sad, 1893, 1894.
966. Bratstvo. 1-12/1929, 1o-111/193o., 1-12/1937, 4-12/1935, 5-6/194o.
967. Istočnik. Sarajevo, 1887. ~~Glasnik~~
968. Glasnik. Sremski Karlovci, 1933.

969. Sbornik zakonah i naredabah za Hrvatsku i Slavoniju. 1876.
970. Srpski sion. Karlovci, 1905.
971. Izveštaj srp. vel. gimn. Karlovačke 1905/6., 1906/07.
972. Izvještaj o pravosl. srp. bogosloviji u Seminaru u Karlovcima 1909/10., 1908-9.
973. Matijević-Čulinović.- Komentar zakona o izvršenju i obezbedjenju. Knjiga III. Beograd, 1938.
974. Srbski ljetopis. 1842. Budim, 1842.
975. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1927.
976. Bogoslovlje. Beograd, 1935.
977. Vukašinović,A.- Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu ... Zagreb, 1857.
978. Crkva i život. Br. 1-12/1923.
979. Delo... Beograd, 1912.
980. Istočnik.Br. 1-24/1908., 1-21/1906. Sarajevo.
981. Bogoslovski glasnik. Br. 1-6/1906, sv. 1-6/1907. Sr.Karlovci,1906-1907
982. Narodna odbrana. 1-8, 10, 18, 21 (2 kom.),23-52/1928.
983. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1933.
984. Spisak prinova. Br. 4/1933.
985. Novi vaspitač. God. 1888.
986. Pastir. 1-4 i 4a/1937.
987. Zora. Mostar, 1898. br. 1-12.
988. Viestnik hrv. drž. arhiva u Zagrebu. Zagreb, 1941.
989. Domaći list. br. 1-12/1891.
990. Crkva i život. 1-12/1926.
991. Pregled crkve eparhije niške. br. 1-6 (2 kom.)6-7,9, 10 i 11,12/1926.
992. -"- -"- -"- br. 1-10/1927.
993. Letopis Matice srpske. Novi Sad, sv. 1, 3/1928, sv. 1, 2, 3 (2kom.)
994. -"- -"- -"- Novi Sad, 1897.
995. Nova Evropa. Br. 1-12/1937. [illegible]
996. Glasnik. Br. 1-12/1938. Srem.Karlovci.
997. Istočnik. Sarajevo, 1891, 1905, 1893, 1889. 1892,
998. Srpski sion. 1894. N.Sad, 1894., 1902.
999. Herczeg,F.- Szelek Szarnyan. Ujsag, 1905.
1000. Pravoslavlje.Beograd 1934.Br.1-9
1001. Pravoslavlje.Begorad 1935.Br.1-8
1002. Pravoslavlje. Zagreb 1939. /62 kom./
1003. Letopis.Novi Sad 1898. /11 kom./
1004. Mjesečnik.Zagreb 1936.Br.3
1005. Glasnik.Novi Sad 1937. 1-2
1006. Arhiv.Zagreb,1872.Knj.VI,VIII i XI.
1005. Vesnik.Beograd 1892.Sv.VII-XII.
1006. Sadržina "Vesnika srpske crkve" za 1893 god./Bez mj./
1007. Bogoslovlje.Beograd 1930. Br.1-4
1008. Bogoslovlje.Beograd 1926. Br.1-4
1009. Svjetlost.Beograd 1933. Sv.6
1010. Glasnik.Skoplje 1928. /3 kom/
1011. Glas Istine.Novi Sad 1887.Br.1-23.
1012. Brankovo kolo.Karlovac 1911.Br.1-52.
1013. Brankovo Kolo.Karlovac 1910.Br.1-52.
1014. Srpski Sion.Sr.Karlovcima 1897.Br.1-52.
1015. Srpski Mitropolijski glasnik. arlovci 1913.Br.1-25 + 1 prilog.
1016. Glasnik istoriskog društva.Novi Sad 1930. /15 kom./
1017. Glasnik istoriskog društva.Novi Sad 1928. /2 kom./
1018. " " " " " 1929. / 5 kom./
1019. " " " " " 1931. / 1 kom/
1020. Hriščanska misao.Beograd 1937. / 8 kom./
1021. Hrišćanski život.Sr.Karlovci 1924. /Br.1-12/
1022. Hrišćanski život.Beograd 1928. Br. 1-12.
1023. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1884.
1024. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1929. /10 kom./
1025. Duhovna straža.Sr.Karlovci.1930. Br.1-4

1026. Arhiv.Beograd 1924. / 50 kom./
1027. Brankovo kolo.Sr.Karlovcima 1914./9 kom./
1028. " " Sr.Karlovci 1899. / 4 kom./
1029. Stražilovo.Novi Sad 1892.Br.1-50.
1030. Sbornik Zakona i naredaba.Zagreb 1911.
1031. Glasnik.Sr.Karlovci.1924. Br.1-23.
1032. Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve.Zadar 1911.Br.2-3
1033. Resume Mensuel des travaux delà Societe des Nations.Geneve 1921.
1034. Hriščanska misao.Beograd 1939. /6 kom./
1035. Statistički atlas 1875-1915. Zagreb 1915.
1036. Crkva i život.Skoplje 1928. Br. 1-10.
1037. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1908. /4 kom./
1038. Rad Hrvatske Akademije.Zagreb 1943.
1039. Glas Istine.Novi Sad 1889.Br.1-23.
1040. Bogoslovski glasnik. Sr.Karlovci 1908. Knj.XII Sv.1-6
1041. " " " " 1908. Knj.XIV.Sv.1-6
1042. Bogoslovski " " " 1909. " XV. Sv.1-6
1043. " " " " 1909. " XVI.Sv.1-6
1044. Serbski letopis za god.1845.U Budimu /Bxxxgxdx 1845.Knj.68-71
1045. Srpski književni glasnik.Beograd 1930. Br.1-8 /uvez./
1046. Srpski književni glasnik.Beograd 1924.Br.1-11./uvezano/
1047. Srpskixx Glasnik srpsko učenog društva.Beograd 1875.
1048. Serbskii Letopis za god.1844.U B dimu 1844.Knj.64-67 /uvezano/
1049. Privrednik.Zagreb 1913. Br.1-24.
1050. Privrednik.Zagreb 1914. ?? kom./
1051. Serbskii Letopis. U Budimu 1845. Knj.68-71. /uvezano/
1052. Privrednik.Zagreb 1913. Br.1-22 /uvezano/
1053. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1875.Knj.XLII-XLIII.
1054. Privrednik.Zagreb 1912.Br.1-24.
1055, Srpski Mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1903.Br.1-24.
1056. Srpski Mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1917. /12 kom/
1057. " " " " " 1906. Br.12-18.
1058. " " " " " 1903. Br.1-24.
1059. Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve.Zadar 1907.Bl-12.
1060. Hriščanslo vesnik./Bez mj./1885.Br.1-12 /uvezano/
1061. Srpski književni glasnik.Beograd 1930. /uvezano/
1062. Srpski književni glasnik.Beograd 1928. /uvezano/
1063. Službeni glasnik.Zagreb,1922.Br.1-23.
1064. Srpski književni glasnik./Bez mj./ 1930.
1065. Zbornik zakonah i naredabah./Bez.mj./ 1878. Br.1-30.
1066. Književni jug.Zagreb 1919.Br.1-24.
1067. Srpski Mitropolski glasnik.Sremski Karlovci 1904,1-24.
1068. Kaji Srpski književni glasnik.Beograd 1912. Br.263-286.
1069. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1927. /2 kom./
1070. Letopis " % .Novi Sad 1908. /3 Kom./
1071. Zorica.Dječji list.Beograd 1927-1928./7 kom./
1072. Srpski Sion. U Karlovcima 1895. Br.1-52.
1073. Srpski mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1919.Br.1-24.
1074. Bogoslovski glasnik. Sv. 5. 1912. Sr.Karlovci, 1912.
1075. Hrišćanski vesnik. br. 1-12/1901. Beograd, 1902.
1076. Bratstvo.1, 2, 4-5,6-12/1929., 1,2/1925, 5-6/1932 (2 kom.)
2-6,9-12/1930.,1-12/1928,1, 2, 3, 5-6/1926.
1077. Rad Hrvatske akadamije ... Zagreb, 1941., 1942, 1943, 1945(2 kom.)
1078. Letopis matice srpske 1908. 6 kom.
1079. Glasnik ... Sr.Karlovci, 1933, 1931, 1929.
1080. Resume mensuel des travaux de la Societe des Nations. No.1-12/1921.
1081. Statistički atlas kr. Hrvatske i Slavonije 1875.-1915.
1082. Srpski sion. Karlovci, 1895.
1083. Glasnik. Karlovci, 1934.
1084. Duhovna straža. Br. 1-12/1909.
1085. Letopis Matice srpske. N.Sad 1908.

1086. Glasnik srpskog učenog društva. Beograd, 1872.
1087. Luča. 1895. sv. 2, 7-8, 9.
1088. Matica. br. 1-18. N.Sad, 1869.
1089. Letopis Matice srpske N.Sad, 1928 (2 9 kom.), 1927 (3 kom.) 1908 (4 kom.)
1090. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, 1909. Knj.V-VI.
1091. Almanah 1921/1922. Sv. I, dio I, II, III. Zagreb.
1092. Školski list. Karlovci, 1909.
1093. Hrišćanski vesnik. Beograd, 1882, 1893, 1883.
1094. Napredak. 1892 br. 1-11, 24-35, 1905. br. 1-11, 13-30, 32-34, 40-52.
1095. Glasnik pravoslavne crkve. Beograd, 1905.
1096. Bogoslovska smotra. Zagreb, 1912, 1915.
1097. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1917., 1905. 1914.
1098. Srpski sion. Novi Sad, 1893.(2 kom.)
1099. Arhiv za pravne i društv.nauke. 1908. Knj. III-IV.
1100. Duhovna straža. Beograd, 1908.
1101. Pravoslavlje. Beograd, 1936. br. 1-8.
1102. Misao. Beograd, 1926.
1103. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1927.
1104. Katolički list 1940.
1105. Plavšić,A.N.- Das slavonische Localeisenbahnnetz... Essek,1894.
1106. Bogoslovski glasnik. Sr.Karlovci, 1908. God. VII.
1107. Glasnik srp. učenog društva. Beograd, 1885. (2 kom.)
1108. Novi vaspitač, Sr.Karlovci, 1908.
1109. Duhovna straža. Beograd, 1910.
1110. Alagić,T.- O razlozima koji raskidaju bračnu vezu. ... Sarajevo, 1892.
1111. Glas crkve 1924., Šabac 1924.
1112. Adamović,J.- Privilegije srp. naroda u Ugarskoj... Zagreb, 1902.
1113. Državna misao. Karlovci, 1861.
1114. Izvješće o kralj. višem gosp. učilištu. Križevci, 1917.
1115. Izvješće o stanju školstva u Hrv. i Slav. Zagreb, 1891.
1116. Srbobran... kalendar za 1898. Zagreb, 1897.
Album svetkovine 25 god. uspomene posvećenja za prav.ep.dalm. Stefana vit. Kneževića 17 V. 1878. Zadar
1118. Ruvarac,D.- Diarijum srp. temišvarskog sabora od 1790. Sr. Karlovci 1914.
1119. Bogoslovski glasnik. Karlovci, 1912.
1120. Srpski sion. Novi Sad, 1893.
1121. Srpski književni glasnik. Beograd, 1928.
1122. Hrišćanski vesnik. br. 1-12/1922.
1123. Glasnik društva crvenog krsta. 1922 sv. 1-12, 1923, sv. 1-4, 6,8, 10-12, 1924. sv. 1-2, 1925 sv. 1, 4 5(2) ,6.
Beograd.
1124. Bosansko hercegovački istočnik. Sarajevo, 1893.
1125. Srpski sion. Karlovci, 1907., 1904., 1895, 1900
1126. Zbornik zakona i naredaba. .. 1918.
1127. Pravoslavni branik. 1928.
1128. Crkva i život. 1924, 1923.
1129. Političko i sudbeno razdieljenje kr. Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1892.
1130. Viestnik kr. zem. stat. ureda u Zagrebu. Zagreb, 1900.
1131. Konkretalno stanje .... Hrvatske i Slavonije. God. 1902. Zagreb
1132. -"- -"- God. 1900.
1133. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1930.
1134. Duhovna straža. Sombor, 1938., 1931.
1135. Istočnik. Sarajevo, 1907.
1136. Pravoslavni hrišćanin. Beograd, 1922.
1137. Schwicker,J.H.- Die Vereinigung der serbischen Metropolien. Wien, 1881.
1138. Serbski ljetopis za god. 1817. Budim, 1817. knj. 76.

1139. Srpski književni glasnik. Beograd, 1910.
1140. Novi istočnik. Sarajevo, 1936.
1141. Vesnik srpske crkve. 1927.
1142. Zimzelen. Beograd, 1862.
1143. Izvještaj o prav.srp. bogosl. i seminaru u Karlovcima 1912-13.
1144. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1924.
1145. Učitelj. 1930-31. Beograd, 1931.
1146. Bogoslovlje. .. Beograd, 1933.
1147. Glasnik. Beograd, 1931.
1148. Petković,S.- Srpski ženski manastir Kuveždin. S.Karlovci,1930.
1149. Ruvarac,D.- Postanak i razvitak srp. crkv.narodne avtonomije. Karlovci, 1899.
1150. Hrišćanski vesnik. God. 1904. br. 1-4, 6-12. Beograd, 1904.
1151. Istočnik. Sarajevo, 1909. ,1910, 1911, 1905., 1904.
1152. Resume mensuel des travaux de la Societe des Nations. No. 1-12/1921.
1153. Hrvatska misao. Zagreb, 1902 br. 1-19, 1904 br. 12. 1905.sv.1-10.
1154. Volja. 1927. knj. II. br. 1, 2, 3, 4, 5-6.
1155. Godišnjica Nikole Čupića. Beograd, 1878.
1156. Glasnik srp, prav. patrijaršije. Karlovci, 1935. br. 1-12.
1157. Seljačko kolo. Beograd, 1935. 24 kom.
1158. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1910.
1159. Duhovna straža. Karlovci, 1930. br. 1, 2(2), 3(2), 4(2).
1160. -"- Sombor, 1934.
1161. Bosansko herc. istočnik. Sarajevo, 1892. , 1891.
1162. Letopis Matice srpske. 1904. , 1892.,1891.
1163. Vesnik srpske crkve. za 1908. god., 1913.
1164. Letopis Matice srpske. God. 1883, 1885 (2), 1886(2),1888(2), 1889, 1899, 1895(3), 1899, 1901(2), 1902(5), 1906(2), 1907(3), 1939, 1908(3), 1909(3), 1910. Novi Sad.
1165. Srpski list. Karlovci, 1910. br. 13 i 14.
1166. Srpska škola. Sarajevo, 1912. br. 1 i 2, 4 i 5, 6 i 7, 8.
1167. Maširević,I.- Mišljenje i predlog o nauč.osn. i o udžbenicima za nauku vere u sred. šk. Sr.Karlovci, 1906.
1168. Grujić,E.- O drugom braku sveštenstva. Sr.Karlovci, 1909.
1169. Izveštaj o stanju srp. nar.crkv.fondova ... za 1897. god. Sr.Karlovci, 1898.
1170. Zaključni računi središnje blagajnice srp. prav. manastira mitropolije Karlovačke za 1909 god. Sr.Karlovci, 1910.
1171. Ruvarac,D.- Manastir Beočin. S.Karlovci, 1924.
1172. Banović,V.- Gacka dolina. Zagreb, 1932.
1173. Zakon o činovnicima od 31.III.1931. Zagreb
1174. Ruvarac,D.- Odgovor uredniku beograd.lista "Podne.
1175. Izvještaj crkv. odb.srp.prav.crkv.općine u N.Gradiški ... Nova Gradiška.
1176. Izveštaj narodno crkvenoga tajnika o radu saborskoga odbora u god. 1905. Sr.Karlovci, 1906.
1177. Program srpske vel. gimn. karlovačke za 1893/93.N.Sad, 1893.
1178. Domazetović,- 30 dana 1918 gledanih iz Zagreb. Zagreb
1179. Srp. prav. narodnocrkveni saborski odbor izvještaj o radu za 1907, 1908, 1909, i 1910. Sr.Karlovci, 1910.
1180. Bekić.- Borba srpsko-prav. Opšestva u Mostaru protiv austro-bosanske uprave 1880-1882 god. Sarajevo, 1936.
1181. Kozobarić,J.- Pravoslavna srp. parohija u Iloku krajem 1908. Sr.Karlovci, 1909.
1182. Izveštaj o radu društva "Kneginja Ljubica" z 1936 god. Beograd,1937
1183. Izvještaj uprav. odbora i kr. podžupana žup. Lička-Krbavske za 1910. Gospić, 1911.
1184. Molmenti,P.G.- Poviest Venecije ... Senj, 1888.
1185. Smodlaka,M.- Les Revendications territoriales Yougoslave. Paris, 1919.
1186. Hrvatski narodni kalendar za 1946.

1187. Vežić,M.- Zakoni i naredbe o zadrugah u Hrv. i Slav.Zagreb,1880.
1188. Glasnik za šumske pokuse. Zagreb, 1942 (2) ~~Šematizamxpravxsrpx~~
1189. Šematizam prav. srp. eparhije pakračke za 1898. Pakrac, 1898.(2)
1190. Izvješće o stanju školstva u Hrv. i Slav.1877/8. Zagreb, 1879.
1191. Za što naš narod u Austriji propada. N.Sad, 1866.
1192. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke za 1911/12.
1193. Pet godina sanatoriumskog lečenja u Topolšici 1923-1927.
1194. Izvješće uprav. odb. i kr. podžupana žup. Modruško-Riečke 1898. Zagreb, 1899.
1195. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 1911/1912. Požega, 1912.
1196. Živanović,J.- Slavnom odboru srpske pčelarske zadruge. S.Karlovci,1904
1197. Zvekić,Đ.- Rasprava ugarskog sabora 1868. god. o tak. predlogu u stvari istočno-prav.crkve. Budim, 1868.
1198. Izvještaj učit. šk. u Pakracu za 1912-13. S.Karlovci, 1913.
1199. Izvještaji eparhijskih vlasti prav. srp. eparh.pakračke ... Sr.Karlovci, 1902. za go. 1902-1905.Karlovci, 1906.
1200. Radonić,I.- Izvještaj o srp. prav. bog.učil.u Reljevu kod Sarajeva. Sarajevo, 1908. God. XII/1907.
1201. Privrednik. Br. 3-6/27, 12-4/1926, 2-12/1925, 9 i 10/1923, 1,6,8,9/22 1-3, 5-11/1921.
1202. Glasnik srp. prav. patrijarh.Sr.Karlovci, 1933. 1-26, 28-47/1933.
1203. -"- -"- -"- 1923. 1-8, 11-24/1923.
1204. Srpski mitropolijski glasnik. Sr.Karlovci, 1906., 1905. 1917, 1919.
1205. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1939. (26 kom.)
1206. Pastir dobri, god. 1905. S.Karlovci, 1906.
1207. Privrednik. Br. 1-12/1929. Beograd, 1929. 5,6,8/1928, 11-12/1927.
1208. Bratstvo. 1-12/1928. Sarajevo.
1209. Letopis Matice srpske. 1926 i 1909.
1210. Glasnik prav. dalmatinske crkve. Zadar, 1898. 2, 4,-11., 1-12/1910., 1/12/1912.1, 4-12/1911. 1-12/1905. 1-12/1906.,1-12/1908.,1-12/1901.
1211. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1912., 1918.,1917.
1212. Glasnik prav. dalm.crkve. br. 1-12/1903. 1-12/1904.1-12/1909.
1213. Glasnik služb.list srp. prav. patrijarh. za 1925 god. S.Karlovci,1925 ~~1211x~~ za 1925 god. Karlovci, 1924.
1214. Stenografski zapisnik I.sed.srp.narodnocekv.sabora. Karlovci,1911.
1215. Glasnik prav. dalm. crkve. 1,3-5,7-9,11-12/1900.,1-5, 7-12/1902.,
1216. Pravoslavlje. br. 1/1910, 1-12/1911.
1217. Bosanska vila. Sarajevo, 1906. 1-22/1906. 1-23/1907. 1-24/1902.
1218. Glasnik srp. prav. patrijaršije 1922. Karlovci, 1922.
1219. Narodna odbrana. 1-52/1930.
1220. Bosanska vila. 1-29/1908. 1-24/1905.

1221. Glasnik.Sr.Karlovci 1926.Br.23,24,24.

1222. Glasnik.Sr.Kralovci.Br. /8 kom./
1223. Beseda.Nov.Sad 1870.Br.1-19./uvez./
1224. Glasnik.Sr.Karlovci 1937.Br.1-26 /uvez./
1225. Arhiv.Beograd 1910. Knj.IX. Sv.1-6,Knj.X.Sv.1-3,5-6.
1226. Allfred Brehm.Die Vögel.Leipzig 1925.
1227. Glasnik.Skoplje 1929./2 kom/
1228. Savremenik.Zagreb 1910.Br.1-10,12.
1229. Novi život.Beograd 1921.Sv.1-12
1230. Novi život,Beograd 1921.
1231. Misao.Beograd 1925. Knj.XIX,Sv.137-144
1232. Letopis.Novi Sad 1886.Knj.145. Sv.1-4.
1233. Letopis.Nov.Sad 1875.
1234. Cerkovnia v'domosti. 1892. /Bez god./
1235. Savremenik.Zagreb 1927. Sv.1-12.
1236. Bogoslovska smotra.Zagreb 1939.Br.1-6,br.1-3 dupl.
1237. Supplementum Analectorum ./Bez mj./ 1802.
1238. Glasnik.Sr.Karlovci 1928. Br.1-23.
1239. Svetosavlje. Beograd 1940. /3 kom./
1240. Duhovna straža.Sr.Karlovci 1929. Br.2-4
1241. Serbski Letopisi.U Budimu 1829. /uvez./

1242. Nekoliko ćirilskih spomenika.Zagreb 1912
1243. Srpski doseljenici u Ugarskoj.Zagreb 1913.
1244. Diarijum srpskog temišvarskog sabora.Sr.Karlovci 1914.
1245. Pavlinović,Marin.Studije,eseji i prikazi.Zagreb 1.1930.
1246. Misao.Beograd 1925. Sv.1- 8
1247. Srpski Književni glasnik. Beograd 1911.Br 241-261
1248. Ilustrierte Geschichte der Deutscher Litteratur.Leipzig /Bez god./ Sv.1-111.
1249. Vesnik srpske crkve.Beograd 1925. /6 kom./
1250. Bogoslovlje.Beograd 1927.Sv.1-4
1251. Jovan Jeremić.Još nešto o Saborskom izbornom redu.Sr.Karlovci 1901.
1252. Kalendar Srbobran 1910./Bez mj./
1253. Kalendar Srbobran 1909./Bez mj./
1254. Misao.Beograd 1926. Sv.145-152.
1255. Srpska kolonija u Erdelju.Sr.Karlovci 1911.
1256. Srpski sion.Nov.Sad 1891./uvez./
1257. Hrišćanski život.Beograd 1923/Kom7,8,10
1258. Vesnik srpske crkve.Beograd 1922. /7 kom./
1259. Bogoslovski glasnik. Sr.Karlovci 1902.
1260. Alfred Brehm.Die Vögel.Leipzig 1927.
1261. Alfred Brehm.Die Vögel.Leipzig 1926.
1262. Novosadske biografije.Nov.Sad 1937.
1263. Vesnik srpske crkve.Bez mj./ 1907.Sv.1-12
1264. Arhiv.Beograd,1912.Sv.1-6 Knj.XIII - Knj.XIV.Sv. 1-6
1265. Bogoslovlje.Beograd 1926. Sv.1-4
1266. Letopis Matice srpkse.Nov.Sad 1874. /uvez./
1267. Izvještaj družtva učiteljske zadruge.Zagreb 1885.
1268. Novosadske biografije.Nov.Sad 1939.
1269. Novosadske biografije.Novi Sad 1936.
1270. Novosadske biografije..Novi Sad 1938.
1271. Srpski sveštenički kalendar.Nova Gradiška 1910.
1272. M.Đorđević-Prizrenac.Četiri božične pripovetke.Zagreb 1886.
1273. Srpski sveštenički kalendar.Nova Gradiška 1910.
1274. Rant,dr.Gvido.Postanek sveta.Mostar 1920.
1275. Hrišćanski vesnik.1892. Br.1-6
1276. Beseda.Novi Sad 1869.
1277. Pregled srp.prav.parohijskog sveštenstva.Zagreb 1892.
1278. Strika,Boško.Srp.zadužbine.Zagreb 1927.
1279. Glasnik.Beograd 1938.
1280. IZvještaj državne učiteljske škole u Pakracu.Pakrac 1933.
1281. Izvješče.Požega 1909.
1282. Serbski Letopis.U Budimu 1854.
1283. Martinović,Savo M.Ženidba Aleksandra Aleksandrovića.Zagreb 1868.
1284. Izvještaj Kr.real.gimnazije.Bjelovar 1903.
1285. Glasnik.Sr.Kralovci 1922.
1286. Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije,Hrv. i Slav. Zagreb 1861.
1287. Srpski Sion.Sr.Karlovci 1899. /uvez./
1288. /Bez nasl.str./Srpska vjerodajnička panica u Zagrebu septebra 1909
1289. Glasnik.Beograd 1920. Brl-12 /55 kom./
1290. Statistički godišnjak.Zagreb 1905.
1291. Glasnik.Zadar 1896. Brl.-12
1292. Duhovna straža.Sr.Kralovci 1929. Br.1-4
1293. Srpski književni glasnik. Beograd 1922. Brl-8.
1294. Glasnik.Beograd 1930.Brt.1-24.
1295. Srpski Letopis.Novi Sad 1866. Knj.110.
1296. " " " " 1865. Knj.109.
1297. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1879. Knj.120.
1298. " " " " 1876. Knj.119
1299. Srpski Mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1914.Brl 1-19 /21/
1300. Duhovna straža.Beograd 1909. Br.1-12

1301. Nikolajević,Đ.- Protopresviter i njegovo dostojanstvo.Zadar,1878.(2 k.)
1302. Srpski Mitropolijski glasnik. Sr.Karlovci 1909.Br.1-51 /52 kom./
1303. Srpski književni glasnik. Beograd 1921. Knj.II 1-8.Knj.III Br.1-5, i 7,8. Knj.IV. /8 kom./1-8.
1304. Novi život.Beograd 1926. Knj.XXVIII Sv.1-3,Knj.XXVII.br. 1-12. Knj.XXVI Sv.1-12.Knj. XXV.Sv.1-12. Knj,XXIV. Sv.1-12.Knj.XXIII.Sv.1-12. Knj.XXII.Sv.1-12.
1305. Knj "Z astava".Novi Sad 1902.
1306. "Zastava".Novi Sad 1902.
1307. Srpski književni glasnik. Beograd 1929. / 23 kom./
1308. Delo.Beograd 1913. /3 kom./
1309. Glasnik skopskog naučnog društva.Skoplje 1927. / 3 kom./
1310. Gospodarski list.Zagreb 1915. Br.1-23.1916.Br.1-18. 3,21,22. 1912. Br. 1-2. 1918.Br.1-24. 1919. Br.1-18. 1920. / 2 kom./ 1921.3-4 1928.Br.1-10,12.1929. /5 kom./1930.Br.3-12 i 1.
1311. Gospodarski list.Zagreb /razna izdanja/ /19 kom./
1312. Istina. Zadar.1887.Br.1-6 i 20.
1313. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1900.Sv.II-III.
1314. Letopis Matica srpske.Novi Sad 1907.Sv.I-14 kom./
1315. Srbobran.Zagreb 1893.
1316. Izvješće o stanju škol. u Hrv i Slav.Zagreb 1879.
1317. Grujić,Rad.M.Gde je osnov našim Narodnim crkvenim Saborima?Sr.Karlovci 1908. / 2 kom./
1318. Rukopoloženje kao smetnja braku.Mostar 1907.
1319. Rad i imenik.Sr.Karlovci.1912. /2 kom./
1320. Izvješće.Ogulin 1912.
1321. Izvješće o stanju narodno crkv.fondova.Sr.Karlovci 1904.
1322. Maksimović Vladan. Sr.Karlovci 1913. Osnovi etički problemi.
1323. Škarić dr.Đuro.Semazijologijeske studije.Zagreb 1912.
1324. Budisavljević Prijedorski.Iz mojih uspomena. Zagreb 1918.
1325. Maury-a M.F.Fizikalni zemljopis.Zagreb 1890.
1326. Dubrovnik u prošlosti i sadašnjosti.Niš.1907.
1327. Učiteljska škola.Pakrac. 1940.
1328. Poslanice Mitropolite crnogorskog Petra I.Cetinje 1935.
1329. Vujića B.Sv.Savi. Sr.Karlovci 1897.
1330. Šerem,A.,Bogdan Popović.Banja Luka 1928.
1331. Golgota i pravo.Beograd 1922.
1332. Pravoslavno moralno bogoslovlje.Sr.Karlovci 1918.
1333. Petranović,B.- Bogomili crkva bosanska i krščani. Zadar, 1867.
1334. Bogoslovska smotra. God. 1924, 1925 (br.IV.), 1926(br. 4), 1928(br.1-4) 1929 (1, 4.), 1930(1-2), 1932(3), 1933(1, 4), 1935(2,3), 1936(4), 1937(2), 1938(3), 1939(4-6), 1940(1-3). Zagreb
1335. Novi život. sv. 7, 10, 12/1921.
1336. Nova revija. God. 1930,(4-5,6), 1931(2,5-6), 1932(1-5), 1933(1-4), 1934(1, 5), 1935(1-5). Makarska
1337. Internationale kirchliche Zeitschrift. br.4.Bern, 1920.
1338. Katolički list. 1940. br. 46.
1339. Vesnik južnoslov. pevačkog saveza. Novi Sad, br. 4-5/1938.
1340. Echos d'Orient. Paris, 1925. br. 137, 146
1341. Život i rad. sv. 40/1941. Beograd, 1941.
1342. Glasnik muzič. društva Stanković. Beograd, 1930. br. 1.
1343. Poljoprivredni pregled. br. 6. Beograd, 1938.
1344. Gospodarska smotra. br. 11 i 12/1914,br. 9, 10,11 i 12/1918.
1345. Glasnik pravoslavne crkve. ,,, Beograd, 1902.
1346. Banatski vesnik... Vršac, 1941. br. 1.
1347. Glasnik društva prosvete. Broj 5-7/1939. Saeajevo, 1939.
1348. Pravoslavni hrišćanin br. 1-10/1928, 1-12/1929.
1349. Novi naraštaj. br. 7, 8 i 9/1912.
1350. Srpska samozakonija. Novi Sad, 1897.(2 kom.)
1351. Vesnik prav. no. 1. 1924.
1352. Slava. jun 1896. Niš.

1353. 40-god. proslava arhipastirske službe... Beograd, 1895.
1354. Gusle. Broj 1, 2/1911. Sombor.
1355. Pravila društva crv. križa kralj. Jugoslavije. Zagreb, 1933.
1356. Svetosavlje br. 1 i 2/1939, nov.-dec. 1940. Beograd.
1357. Pastir. 3, 5, 6/1936. Cetinje. 1-4/1936.
1358. Kršćanska škola. br. 7-8/1938.
1359. Priroda.br.1/1930, 4/1941.
1360. Narodni podmladak. sv. 1 i 2/1940l Beograd.
1361. Srpski zadrugar. br. 1 2/1929. Novi Sad.
1362. Narodna zaštita. br. 9, 10, 11. i 12./1919., 1, 2,3
1363. Srbija. br. 87/1922.
1364. Politika. 1930.
1365. Srpska crkva. br. 3-4/1924.
1366. Niška duhovna straža. br. 7/1941.
1367. Narodna odbrana. br. 13/1941.
1368. Dom i škola. br. 1/1932.
1369. Zagreb. srpanj-prosinac 1944. (2 kom.)
1370. Novinarji zborujejo. 5-6. maja 1944.
1371. Priroda br. 2-5, 10,/1946.
1372. Srpski soko. br. 3/1909, 8,10,12/1910. 3, 2/1911. Karlovci
1373. Glasnik crkveni, škol. i društv. mes. časop. ... br. 5/1934. Temišvar, 1934.
1374. Narodne novine. br. 2/1938.
1375. Putnik 1, 2/1940.
1376. Izvještaj preuzvišenom gosp. grofu Dragutinu Khuenu Hedervary-u banu ... o svilogojstvu zagrebačke županije u god. 1903. Budimpešta 1903.
1377. Živanović,A.- Metodičko uputstvo ... Osijek, 1927.
1378. Poljak,M.- Naša Slovenije Bosna i Vojvodina.
1379. Biničkić,J.- Učiteljsko pitanje u Hrvatskoj. Zagreb, 1910.
1380. Berčić,I.- Ulomci svetoga pisma... U Zlatnom Pragu, 1871.
1381. Stojadinović,M.- Savremena opština. Beograd, 1926.
1382. Radojčić,N.- Jos. Konstantin Jireček. Zagreb, 1923.
1383. Gundrum,S.- U Egiptu. Zagreb, 1905.
1384. Pejaković,S.- Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages... Wien, 1861.
1385. Bericht über das Schulwesen im kroat.-slav.Grenzgebiete... Agram 1881.
1386. Hanau,H.- Trias zemljovid habsburške monarhije... Zagreb Beč
1387. Trializam i hrvatska država. Dubrovnik, 1911.
1388. Fiume und das donau-Adria-Bahnnetz... Fiume, 1865.
1389. Bogović,E.- Ursachen und Wirkungen. Agram, 1884.
1390. Indija zemlja sa tisuću lica. Zagreb
1391. Kalendar Srbobram 1907. Zagreb. 1902. Zagreb.
1392. Svetosavlje. 1 (2 k.),4,5/1932, 2,-6,/1933, 1, 3(2)/1934, 1935 (2 k.) mart-juni/1940.
1393. Deutsch,E.i dr.- Nezgode i njihovo ocjenjivanje u socijalnom i privatnom osiguranju. Zagreb, 1934.
1394. Mirković,M.- Saobraćajna politika. Beograd, 1933.
1395. Hrvatska misao. br. 23 i 24./1902. Zagreb, 1902., 3-8/1903, 1(2k.)/1904. 7, 11, 12/1905.
1396. Hrvatska reforma. br. 1/1900.
1397. Vučković,J.- Misli povodom pojreta za drugi brak prav. sveštenstva Sremski Karlovci, 1907. (2 kom.)
1398. Nastavna osnova za prav. nauku vere. Karlovci, 1909.
1399. Poslovnik srpski narodni crkveni sabor i dopuna poslovnika. Karlovci, 1897.
1400. Gaković,P.N.- Bosna Vilajet. Banja Luka, 1939. (2 kom.)
1401. Stefanović,D.- Šta nam je dužnost? Karlovci, 1919. (2 kom.)
1402. Migić,I.- Racionalno pčelarenje.
1403. Živanović,J.- Kako stojimo danas. Karlovci, 1909.
1404. Visokoslavnom srp. nar.crkv.saborskom odboru Karlovci.

1405. Normativne naredbe eparhijske konzistorije ... karlovačke eparhije za god. 1895. Karlovac, 1896.
1406. Letopis Matice srpske. 1926, 1928, 1929. 19251925,
1407. Bedenknisse eines Slaven. Leipzig, 1850.
1408. Literae pastorales Georgii Cardinalis Haulik ... Zagrebiae, 1869.
1409. Šta je zemljoradnička zadruga. Karlovci, 1897.
1410. Enciklika sv. oca Pape Pija XI. o kršćanskom uzgoju mladeži. Zagreb, 1930.
1411. Gradjanom i seljakom u Hrv. i Slav. u oči izborah godine 1871. Prag,
1412. Obnovljenski,Ć.- Tko je krivý ... Petrinja, 1921.
1413. Visokom saboru Kralj. Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u Zagrebu Peticija evang. A.I.Seniorata hrvat.-slav.
1414. An meinen jüngsten Recensenten.
1415. Der Ungarisch-kroatische Ausgleich. Osijek, 1884.
1416. Akademičke oblasti osoblje red predavanja u kr. sveuč. Franje Josipa I. u Zagrebu u zim. polj. 1898/1899. Zagreb, 1898
1417. Novi istočnik. br.8-9/1934.
1418. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 15/1937. 24/24,13-17/25,19/1927
1419. Tjedni pregled za častnike. br. 13/1945.
1420. Narodna crkva. br. 6/1930.
1421. Pčelar. br. 1/1941.
1422. Hrišćansko delo. br. 3/1938.
1423. Istina. br. 1-10/1888. Zadar
1424. Srpski sion. 1-4/1892. 5-9,12/1892., 1-26/1904., 1896, 1900.
1425. Dejnik izvanr. srb. narod. sobora. Karlovci, 1861. (8 kom.)
1426. Srpski zadrugar. 1-3, 5, 7,10, 12, /1921. Zagreb.
1427. Glasnik srp. učenog društva. 1868. Knj. VI.
1428. Mirković,M.- Industriska politika. Beograd, 1936.
1429. Glasnik srp. prav. patrijašrije. 1932.
1430. Narodna odbrana. Beograd, 1934. 1-18,20-29, 32-40, 44, 45, 46, 48, 47,1952/1934.
1431. A nepfajok magyarorszagon ...
1432. Verzeichnis der Kunstblätter.
1433. Viribus unitis das Buch von Kaiser. Budapest-Wien,Leipzig,s.a.
1434. South Slav monuments Serbian Orthodox Church... London, 1918.
1435. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srp. naroda . Knj. XXI, XXII. Beograd, 1931.
1436. -"- -"- Sv. 1/Beograd, 1932.
1437. -"- -"- Knj. IV/Beograd, 1935.
1438. -"- -"- Knj. II/Beograd, 1938.
1439. Beseda. List za crkv.školske i nar. potrebe. God. 1869. N.Sad, 1869
1440. Misao. Knj. 16. Beograd, 1924.
1441. Srpski mitropolijski glasnik. God. VIII. Karlovci, 1910.
1442. Prosvetni glasnik. Služb. org. Min. prosvete Kralj. Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd, 1928., 1930.
1443. Duhovna straža. Br. 1/1932 (3), br. 2/1932(2 k.), 3/1932(2) br.4/32.
1444. Glasnik srpskog učenog društva. Knj. IV. Beograd, 1867.
1445. Hrišćanski život. br. 1-12/1926. Karlovci, 1926.
1446. Bratstvo. br. 12/33, 1-12/1927,1,2,3-4,7-8, 5-6,9, 12/1939, 1, 3-4, 5,-12/1938., 2-3/1935, 1,3,10 i 11,12(2)/1928, 1, 2,7-8, 9, 10 i 11,12/1930. Sarajevo.
1447. Letopis Matice srpske. Sv. VI. god. 1907. N.Sad, 1907. Knj. 246.
1448. Glasnik srp. učenog društva. Knj. XLVIII. Beograd, 1880, knj. XLVII Beograd, 1879.
1449. Rad Jugoslavenske akademije znan. i umjet. Knj. IV. Zagreb, 1868.
1450. Zbornik za istoriju juž. Slovena. Knj. VII,/1936,II/1934. Beograd.
1451. Letopis Matice srpske. God. 107. Knj. 338. N.Sad, 1933.
1452. Državni kalendar Kralj. Srba, Hrvata i Slovenaca za god. 1921 i 1922. Beograd, 1921.
1453. Deroko,A.- Karta starina u Vojvodini. N.Sad, 1934.
1454. Milekić,J.- Pokret bosanskih muslimana 1814. god. Zagreb, 1917.
1455. Glasnik družtva srpske slovesnosti. sv. 1. Beograd, 1847.

1456. Srpski književni glasnik. God. 1924. kompletno
1457. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1927. Knj. 312, sv. 1, 314 sv.1.
1458. Novi život. sv. 1-6, 7(2),8, 9, 1o, 12. Beograd, 1921.
1459. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1912.
1460. Ivić,A.- Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku.
Knj. IV. Subotica, 1938.
1461. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 19o2, 19o7.
1462. Arhiv za ist. srp.prav.karl.mitr. God. 1911 sv. 1-12
1463. Istina. Br. 1-12/1885. Zadar, 1885., 1-6/1885, 1-24/1886. Zadar
1464. Glasnik srp. učenog društva. Beograd, 1881,1884, 1883, 1882, 1181.
1465. Pravo. Zadar. 1874 br. 1-1o, 12, 1875 br. 13-24, 1876 br.25-35,
1877 br. 37-48, 5o-52, 1878. br. 62-68, 1879 br.73-80,
82, 1880 br. 86, 87, 9o-96, 1881 br. 97-1o7, 1882.
br. 1o9-120, 1883 br. 121.
1466. Letopis Matice srpske. Novi Sada. januar-decembar/1934(2 kompleta)
januar-februar, mart-april(2), maj-juni,
juli-august, septembar oktobar/1934.
1467. Duhovna straža. br. 2, 5 i 6, 7 i 8, 9/19o9. Beograd, 19o9.
1468. Bogoslovski glasnik. br. 1-12/1912. Sr.Karlovci, 1912.
1469. Misao. Knjiga XIV. Beograd, 1924. sv. 1-8. Knj. XIII. sv.1-8, 1923.
Sv. 87/88/1923, 85/86/1923. Beograd.Knj.15. sv.1-8/1924
147o. Sanctus Ciprianus.- Acta et scripta. s.l. e a. (defektno)
1471. Crkva i život. br. 1 i 2, 4-12/1927.Skoplje.
1472. Rad srp. narodnocrkvenog sabora od 19o6-7 god. Sr.Karlovci,19o7.
1473. Brankovo Kolo. Sremski Karlovci, 1898., 19o1., 1895.
1474. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 1-24/1922. Sr.Karlovci, 1922.
1475. Srpsko Kosovo. Skoplje. 1921. br. 4-14, 17, 18-24, 1925 br. 1-24,
1929 br. 1-4, 6-8, 1931 br. 2-22, 1932 br. 1-24, 1933.br.1-12.
1476. Istočnik. 1-24/19o3. 1-5, 9-17, 19-21/19o6, 1-5, 9-22/19o7.
1477. Srpski književnik glasnik. Beograd, 1922. komplet
1478. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 1-36, 4o i 41/1935.
1479. UREdovna zbirka Naredba i Propisa. Knj.III.Zagreb 1917.
1480. Paša.Georgio.HOmjakovi Doctrina de ecclesia.Zagrebiae 1943
1481. Parenta.Miloš,Apologetika.Srem.Karlovci 1927.
1482. Mjesečnik.Zagreb 1940. Br.1-12
1483. Branič.Beograd 1940.God.XXVIII,Br.1-12.
1484. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu.Sr,Karlovci 1928.Knj.I.sv.1
" " " " " " " 1929.Knj.II.Sv.1-3
" " " " " " " 1930.Knj.III.Sv.2
" " " " " " " 1933.Knj.IV. Sv.li
" " " " " " " 1935.Knj.VIII.Sv.3
" " " " " " 1
" " " " " " 1936.Knj.IX.Sv.1
" " " " " " 1938.Knj.XI.Sv.3-4
" " " " " " 1939.Knj.XII.Sv.1
" " " " " " 1930.KnjXIII,/5 ko
" " " " " " 1931.Knj.IV.Sv.1-3
1485. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1914.Knj.XXV.Sv.1-5
" " " " 1914.Knj.XXV./5 kom./
1486. Razvirak.Banja Luka 1940.Br.9
1487. Letopis.U Budimu 1827.God.III.Sv.8-11
1488. Letopis Matice Srpske.Novi Sad 1936. /6 kom./
1489. NOVA EVROPA./Bez mj./ 1933.Knj.XXVI Br.1-12.
1490. Sadržina "Vesnika srp.crkve".Beograd 1894.Sv.1-6.
1491. Vesnik srpske crkve.Beograd 1892.Sv.1-VI
1492. Književni glasnik.Beograd 1941.Br.1-7.
1493. Utešitelj.Beograd 1909.Br.1-8
1494. Mihajlo Solarić.Prirodno liječenje.Sr.Karlovci 1911.
1495. Duhovna straža.Sombor 1938. /3 kom./
1496. Duhovna straža.Beograd 1910.Br.1-12.
1497. Duhovna straža.Sr.Karlovci.1928.Br.1-4+br.4
1498. Glasnik pravoslavne crkve.Beograd 1900.Br.1-12.
1499. Glas crkve.Šabac 1932. Br.1-6 i 9-12.

1500. Bratstvo.Beograd 1929. Knj.38.
1501. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1927.
1502. Glasnik./Bez.mj./1939./4 kom./
1503. Misionar.Bitolj 1935. /1 kom./
1504. Vesnik srpske crkve.Beograd 1933. /11 kom./
1505. Svetosavlje.Beograd 1932. Sv.3
1506. Vjesnik.Sarajevo 1920.Br.12
1507. Brankovo Kolo.Novi Sad 1903. Br.1-52./uvezano/
1508. Glasnik.Sr.Karlovci.Br.1-6 i 8-24.
1509. Brankovo Kolo.Sr.Karlovci 1903.Br.1-6.8-27,30-36,38-52.
1510. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1903.Br.1-52.
1511. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1912./26 kom./
1512. Istočnik.Sarajevo 1889.Br.1-24
1513. Javor.Nov.Sad 1891.Br.1-51
1514. Srpski sion.Sr.Karlovci 1899.Br.1-27.+ /17 kom./
1515. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1913. Sv.1-10,Sv.12-14.
1516. Glasnik.Sr.Karlovci 1929. /39 kom./
1517. Glasnik.Sr.Karlovci 1925. Br.1-24.
1518. Zoričić,Milovan.Statistika Vjerovsijskih zavoda.Zagreb 1879.
1519. Krišković,Vinko.Upravna nauka i hrvatsko upravno pravo.Zagreb 1900.
1520. Glasnik.Sr.Kralovci 1928.Br.1-24.
1521. Letopis.Novi Sad 1926./11 kom./
1522. Brankovo kolo.Sr.Karlovci.1905.Br.1-16,18-28,31-35,37,47-52
1523. Brankovo kolo.Sr.Karlovci.1906. Br.1-50.
1524. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1908. Br./52 kom./
1525. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1908.1-52.Br.
1526. Glasnik srpskog naučnog društva.Skoplje 1932.
1527. Radišić,ing.Josip.Talijanski veleobrt.Zagreb 1942.
1528. Srpski književni glasnik.Beograd.1923.
1529. Istočnik.Sarajevo 1898.Br.1-23
1530. Rad srpskonarodnocrkvenog sabora 1910.
1531. Srpski književni glasnik.Beograd 1920. Br.1-8.
1532. Glasnik.Sr.Karlovci,1932.Br.1-40.
1533. Glasnik.Srrk Beograd 1921. Br.18 kom./
1534. Srpski mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1919.Br.1-12 + /2 kom./
1535. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1908.Br.1-52
1536. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1913. Sv.1-19 i 12-18x Sv.I.
1537. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1908. Br.1-48 ,51-52. + /35 kom./
1538. Glasnik skopskog naučnog društva.Skoplje 1933.
1539. Srpske narodne umotvorine.Beograd-Zemun,1927. /6 kom./
1540. Glasnik.Beograd 1921. /18 kom./
1541. Glasnik.Beograd 1920.Br.1-12
1542. Glasnik.Beograd 1923. /14 kom./
1543. Glasnik.Beograd 1929./21 kom./
1544. O Sv. Savi govor Vujića.Sr.Karlovci.1896.
1545. Glasnik.Sr.Karlovci 1936. Br.1-42.
1546. Istočnik.Sarajevo 1898.Br.1-3,5-18,20,22-24.
1547. Bogoslovski glasnik. Knj. II. sv. 1-6/1902., 1-6/1903.,1-5/1903. knj.IV. Knj.16.sv.3-5 .Karlovci, 1902-1903. Knj.II. sv.1-5/1902. sv.4/1904.
1548. Bratstvo. Sarajevo, 1935. br. 1
1549. Vesnik srpske crkve. VIII/1924.,V/1925.,VI/1925.,IX-X/1925. Beograd,25.
1550. Srpski književni glasnik. Juli-decembar 1934. Beograd.
1551. Bogoslovski glasnik. Knj.VI sv.6/1904.,Knj.VII. sv. 1,3,4/1905., VIII. sv.3-6/1905.,knj.IX. 1, 2/1906.,Knj.X. sv.1-5/1906., Knj. XV. sv. 1-5/1909,Knj. XIX. sv.1-6/1911.,Knj.XX. sv.1-6/1911.
1552. Privrednik. br. 1--12/1934.,1-12/1935.,1-12/1936.,1,2, 4-12/1937., 1-11/1938.,1-12/1939.,1-6, 9,11, 12/1940.,1/1941.
Srpski sion. br. 1-52/1901. Karlovci., 1901., 1-24/1903.,1-52/1902.
1554. Novi život. Beograd, 1926.
1555. Glasnik za 1939. god. Sr.Karlovci, 1940. , 1-24/1927.

1556. Pastir dobri. God. 19o6., 19o7. Pakrac.
1557. Glasnik srp. prav. crkve. 8-16/1931.
1558. Brankovo kolo. god. 191o., 1897. Sr.Karlovci.
1559. Glas crkve. br. 4 i 5/194o.
156o. Bogoslovski glasnik. God. 19o4, 19o7, 19o5, 1913.
1561. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1893, 19o9, 191o,
1562. Sertić,Gj.- Kako i kada će se svršiti ovaj rat ? ... Zagreb, 1944.
1563. Život dra Jovana Subotića. N.Sad, 191o.
1564. Živanović,A.- Metodika... Zagreb, 1913.
1565. Bogoslovska smotra. br. 1,2/Zagreb, 1919.
1566. Missions des Augustins de l'Assomption. no.279/1925, 293,3o4/1927. 3oo/1927. Lyon.
1567. Crkva i život. br. 1-1o/1926, 1 i 2/1927, 3, 5/1927. Skoplje.
1568. Glas crkve. br. 1, 4, 6, 8 i 9/1926. Šabac.
1569. Poziv u redovnu glavnu skup. Matice srpske.
157o. Hrišćanska misao. 1937.
1571. Uputstvo sveštenstvu prav. srp. mitropolije karlovačke za vršenje pastirske službe... Sr.Karlovci, 1913.
1572. Stenografski zapisnik XII. sednice srp. nar.crkv. sabora 4.juna 191o. u Karlovcima.
1573. Pravoslavni glasnik. br. 2/1938.
1574. Glasnik eparhije timočke. 1936 (5 kom.), 1938 (2 kom.) Zaječar
1575. Hrišćanska misao 5. kom.
1576. Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 god. u Kralj. Jugoslaviji. Beograd, 1931.
1577. Statistički pregled kralje. Jug. po banovinama. Beograd, 193o.
1578. Političko i sudbeno razdieljenje kr. Hrvatske i Slavonije ... Zagreb, 1892.
1579. Viestnik kr. zem. stat. ureda u Zagrebu. Zagreb, 19oo.
158o. Miena žiteljstva god. 1878, 1879. i 1880. Zagreb, 1883.
1581. Bogoslovski glasnik. Knj. V. br. 6,/19o4.,knj. X. sv.1-6/19o6.
1582. Srpski književni glasnik. God. 1932. komplet.
1583. Istočnik. god. 19o3. Sarajevo. God. 1899. Sarajevo. 19o1.
1584. Glasnik srp. prav. patrijaršije. Zagreb Karlovci, 1923, 1925, 1927.
1585. Arhiv za istoriju srp. prav. karlovačke mitropolije. Karlovci, 1913. (21 kom.)
1586. Letopis Matice srpske. N.Sad, 189o,1886,1881.(5 kom.)
1587. Vesnik srpske crkve. God. 1891., 189o. i sadržaj
1588. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1914.
1589. Srpski književni glasnik. Beograd, 1923., 1924.
159o. Hrišćanski vesnik za god. 1889. Beograd, 1889.
1591. Glasnik prav. crkve. Beograd, 1914.
1592. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 192o., 19o7.
1593. Srpski književni glasnik 1913. komplet
1594. Cerkovnih vjedomostjam,.S.Peterburb.1892. Br.35-52
1595. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1875. /
1596. Srpski književni glasnik.Beograd.Br,241-243 i 245-261
1597. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1886.Knj.145.-Knj.148
1598. Misao.Beograd 1925.Knj.XIX,Sv.137-144.
1599. Novi život.Beograd 1921.Knj.VIII.Sv.1-12. /uvezano/
1600. Novi život.Beograd 1921.Knj.VI.Sv.1-12.
1601. Misao.Beograd 1925.Knj.XVIII.Sv.129-136.
1602. Diarijum.Sr.Karlovci 1914./Diarijum srpskog temišvarskog Sabora/
1603. Srpski doseljenici u Ugarskoj od 1606.do 1629.god.Zagreb 1913. od Ivić dr Aleksa.
1604. Ivić,dr Aleksa.Nekoliko ćirilskih spomenika iz XVI i XVII veka. Zagreb 1912.
1605. Serbski letopisi za god.1829.U Budimu 1829.God.V.Sv.17-19
1606. Glasnik srpske pravoslavne patrijaršije.Sr.Karlovci 1928.Br.1-23.
1607. Glasnik.Sr.Karlovci 1937.Br.1-24.
1608. Beseda.Nov.Sad 1870.Br.1-22.
1609. Duhovna straža.Sr.Karlovci 1920.Br.2-4.
1610. Svetosavlje.Beograd 1940./3 kom./
1611. Supplementum Analectuorum terre scepusiensis.Leutschoviae 1802.
1612. Vesnik srpske crkve.Beograd 1925./5 kom./ 1926./1 kom./
1613. Glasnik srpskog naučnog društva.Skoplje 1929. / 2 kom./

1614. Savremenik.Zagreb 1910. Br.1-10 i Br.12.
1615. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd 1910.Br.1-6.+/5 kom./
1616. Bogoslovska smotra.Zagreb 1939.Br.Br.1-6 + / 3 kom./
1617. Glasnik.Sr.Karlovci 1927./8 kom./
1618. Savremenik.Zagreb 1912.Br.1-12.
1619. Glasnik.Sr.Karlovci 1926./3 kom./
1620. Trezvenost.Beograd 1932./4 kom./
1621. Novi naraštaj.Zagreb 1906./18 kom./
1622. Glasnik.Sr.Karlovci 1924./4 kom./
1623. Zvuci narodne lire.Zagreb 1924.Sv.1
1624. Ružičić,Nikanorm.Istorija srpske crkve.Zagreb 1893. Knj.I.
1625. Ružičić,Nikanor.Istorija srpske crkve,Knj.II.
1626. Bogoslovska smotra.Zagreb 1927.Bro 1-4. /8 kom./
1 627. Bogoslovska smotra.Zagreb 1928.Br.1-4.
1628. Bogoslovska smotra.Zagreb 1929.Brxix /4 kom./
1629. Bogoslovska smotra.Zagreb 1934./5 kom./
1630. Primeri srpstva.Zagreb 1893.od
Ružičić,Nikanor
1631. Letopis Matice srpske.U Budimu 1839.Knj.49.
" " " " 1841.Knj.54.
" " " " 1843.Knj.60.
" " " " 1843.Knj.60
" " " " 1843.Knj.61.
" " " " 1863.Knj.108.
" " " NoviSad 1881.Knj.127.
" " " U Pešti 1852.Knj. 86.
" " " U Budimu 1853.Knj. 87.
" " " Novi Sad 1881.Knj.128.
" " " " " 1881.Knj.126.
" " " " " 1881.Knj.127.
" " " " " 1894.Knj.179.
" " " " " 1895.Knj.1895.184.
" " " " " 1895.Knj.181
" " " " " 1894.Knj.180
" " " " " 1894.Knj.177
" " " " " 1894.Knj.178
" " " " " 1900.Knj.Sv.IV.
" " " " " 1907. Sv.V.
" " " " " 1907. Sv.V.
" " " " " 1907. Sv.VI.
" " " " " 1932.Knj.333.
1632. Bogoslovski glasnik. sv. 1-5. Karlovci, 1913. 1-5/1914.
1633. Delo. februar. Beograd, 1897., mart-juli,-august, oktobar-nov.1896.
1634. Težak. 1887. sv. 1-3, 5-10, 12.
1635. Hrišćanska misao. V. 1-4, 6-10/1939.
1636. Lazić,S.- Divlji čovek. Zagreb, 1901.
1637. Dokumenti o zločinima talij. okupatora. Šibenik, 1945.
1638. Ladanjski,L.- Iz liječničkove duše. Zagreb, 1924.
1639. Ruvarac,D.- Arhimandrit Jovan Rajić. Karlovci, 1902.
1640. Salagius,S.- Statu ecclesiae pannonicae ... 1778.
1641. Letopis Matice srpske. sv. I. 1903. Novi Sad, 1903., 1904.
1642. Petković,S.- Akatist svetome Savi I. Karlovci, 1928.
1643. Misao. 1923.
1644. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1926, 1928.
1645. Pravoslavlje. Mitrovica 1912. 9 svezaka
1646. Glas crkve. Šabac, 1928. sv. 1-12.
1647. Srpski književni glasnik. 1925.
1648. Hrišćanska misao. maj 1935, august 1936, maj, 1937, decembar 1938., januar-februar 1939. septembar-oktobar 1940.
1649. Hrišćanska misao 1938. kompletno , 1936 fali br. 1
1650. Pravoslavnoe obozrenie 1876. Moskva.

1651. Rešetar,M.- Libro od mnozijeh razloga... od g. 1520. Beograd-Sr.Karlovci, 1926.
1652. Ljetopis za 1829., 1831. Budim, 1929, 1931.
1653. Vesnik srpske crkve. IX-X-1926. Beograd, 1926.
1654. Srpski književni glasnik. 1931 (kompl.)
1655. Misao. 1924.
1656. Vera i život. br. 3,4, 5, 6, 7, 9/1925., 4/1927, 3/1930.
1657. Imenik 1910. Zagreb, 1910.
1658. Zapisnik svečane sednice prilikom otvaranja srp. narodnocrkv. sabora 1910. Karlovci, 1910.
1659. Srpski sveštenik. Sarajevo, 1913, 1914.
1660. Prosvjeta. Cetinje, 1897.
1661. Ruvarac,D.- Opis srp.fruškogorskih manastira 1753.Karlovci, 1903.
1662. Glasnik društva srp. slovesnosti. Beograd, 1853.
1663. Bratstvo. II/1926, XXII/1928. Beograd.
1664. Letopis Matice srpske. sv. I. za 1902. N.Sad, 1902.
1665. Glas istine. God. I. N.Sad, 1884.(2 kom.)
1666. Gundrum,F.- Duhan. Zagreb, 1902.
1667. Stanković,U.- Pravno razvijanje srp. prav. mitropl.sremsko-karlovačke. Knj. I. Zemun.
1668. Vjesnik Etnografskog muzeja. sv. 1 i2/1935, 3 i 4/1936.(2 kom.) Knj. III/1937, IV/1938.
1669. Pravoslavni sobesednik. Kazanj, 1877.
1670. Spomenica Vladike Pakračkog Mirona. Pakrac,1930.
1671. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1909.
1672. Glasnik srp. prav. patrij. za 1928. god. Karlovci, 1928.
1673. Vogt,J.G.- Ilustrierte Geschichte der deutschen Litteratur. Leipzig, 1-III.
1674. Novi naraštaj. 5-12/1912, 1-5, 7-12/1913, 1-5/1914, 6/1919, 1-6/1920. Zagreb.
1675. Dom i škola. br. 1-4, 6, 10/1934, 5, 6, 7, 10/1935. Zagreb.
1676. Trezvenost. God. XIX. br. 2 i 3./1932. Beograd.
1677. Glasnik srp, prav, patrijaršije. Br. 21-24/1924.
1678. Zemaljsko vladin list za kr. Hrvatsku i Slavoniju. 1857. 7 kom.
1679. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 8-19, 21/1921. 5, 6, 12/1920., 2,5,8,12,14/1924.
1680. Glasnik prav. dalm. crkve. 1-12/1903. Zadar
1681. Glasnik prav. crkve. Beograd, 1903.
1682. Trezvenost. br. 1-2/1929,3/1929, 9, 10,11-12/1931, 1-3/1932.
1683. Bratstvo. 3-4/1939.
1684. Glasnik eparhije Timočke. 2/1937.
1685. Srpče. br. 2/1941.
1686. Pravoslavni hrišćanin. br. 2/1930.
1687. Duhovna straža. br. 9/1908.
1688. Glasnik crkv. škol. i društv. br. 1/1935. Temišvar
1689. Svetosavlje sv. 2-5/1932. Beograd
1690. Hrišćansko delo. sv. 3/1937.
1691. Novi istočnik. 6, 7/1934. Sarajevo.
1692. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, 1913.
1693. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1904.
1694. Gospodarska smotra. 1, 2, 4, 5 6/1914. 1, 2 5 i 6/1915. Križevci.
1695. Zdravlje. 1880.
1696. Novi život. 2-12/1913. Karlovac, 2-9.
1697. Glasnik srp. prav. patrijaršije. God. 1921 i 1925. nekompletno
1698. Budisavljević,M.- Tmurni dnevi. Mostar, 1906.
1699. Hrišćanska misao. Beograd, 1935, 1936. 1-2/1940.
1700. Srpski mitropolijski glasnik. Sremski Karlovci, 1909., 1908.,1906.
1701. Pravoslavnoe obozrenie 1878. Moskva, 1878., 1874.
1702. Javor, za god. 1889. N.Sad, 1889.
1703. Svetosavlje. sv. 1-4/1937.
1704. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br.1-24/1929. Karlovci, 1924.
1705. Airoldus,A.- Codex diplomaticus Siciliae... 1788.

1706. Popis žiteljstva od 31. XII. 1880. Zagreb, 1882.
1707. A Magyar Korona orszagaiban ... Nepszamlalas ... Budapest, 1882.
1708. Hrišćansko delo. Skoplje, 1935. sv. 1 i 2/1935, sv. 1, 2, 3, 5, 6/1936 1-6/1937. 1-6/1940.
1709. Zemaljsko vladin list za kralj. Hrv. i Slav. 1858
1710. Srpska crkva. 1-10/1923, 1-4, 7/1924. Chicago.
1711. Sbornik zakonah i naredabah za kralj. Hrv. i Slav. Zagreb, 1883.
1712. -"- -"- -"- -"- -"- -"- -"- 1882.
1713. Javor. N.Sad, 1892. fali br. 1, 36 i 51.
1714. Milaš,N.- Pravoslavno crkveno pravo. Mostar, 1902., 1890.
1715. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1907., 1906.
1716. Glasnik srp. prav. patrijaršije Karlovci, 1936., 1922.(2 kom.)
1717. Pravoslavna hrišć. zajednica. 1-4,7-12/1929.1-8, 10-12/1930.
1718. Bilten . Beograd, 1940.
1719. Srpska crkva, 1-6/1920. Sarajevo. 1919.
1720. Glas crkve. Šabac, 1927.
1721. Glasnik srp. prav. patrijaršije 1-24/1921.
1722. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd,
1723. Brankovo kolo. Karlovci, 1900.
1724. Srpsko kolo. 1906.
1725. Glas istine. N.Sad, 1886.
1726. Iskra. Ilustr. knjiž. list. Beograd, 1898.
1727. Ptivrednik...God. VI. br. 1-24/1903.
1728. Bršljan. Br. 1-12/1885. Novi Sad.

1729. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1906.Sv.1-VI. + 15 kom.
1730. Letopis Matice srpske Nov.Sad 1906.Knjiga 235-240. /uvezano/
1731. Letopis Matice srpske,Novi Sad 1940.Knj.354,2 kom.Sv.od januara do decembra + / 16 kom. nekompletnih/
1732. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1893.Knj.173-176.Sv.1-IV.
1733. Glasnik srpskog učenog društva.Knj.XLIV. /uvezano/
1734. Dukić,Ante.Diario di un asino.Zagreb 1944.
1735. Naselja i poreklo stanovništva.Knj.26.Beograd 1930.
1736. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1877.Knj.XLV
1737. Srpski zabavnik.Zagreb 1884.Br.2-23,25-36.
1738. Bršljan.Novi Sad 1886. Br.1-13.
1739. Comentarius literalis.Testamenti./Bez mj./ 1.757.
1740. Die Bibel.Zweiter Band.Stuttgart.
1741. Naselja i poreklo stanovništva.Beograd 1925.Knj.19 i 20.
1742. Gligić Vojin.Borci.Sarajevo 1946.
1743. Novak Simić.Nepoznata Bosna.Zagreb1937.
1744. Naselja i poreklo stanovništva.Beograd 1923.Knj.13,14,17.
1745. Trojanović Sime.Psihofizičko izražavanje.Knj.22
1746. Ostojić,Tihomir.Zaharija Orfelin.Beograd 1923.
1747. Popović,Sima.Osvojenje Bara.Cetinje 1890.
1748. Radatović,dr.Vinko.Šimun Dundurilo.Beograd 1931.
1749. Comentarius literalis in omnes libros./Bez mj./ 1741.Tom.V.
1750. Commentarius literalis in S.Sripturam./Bez mj./ 1.756.Tom.III
1751. Menantes.Briefe.Hamburg 1749.
1752. Bakotić,dr.Lujo.Srbi u Dalmaciji.Beograd 1938.
1753. Lazić-Lukin,Sima.Divlji čovek.Zagreb 1901.
1754. Kukić Stankov Nikola.Osvetnici.Zagreb 1905.
1755. Podhradczky Iosephus.Budae 1838.
1756. Srđ.Dubrovnik 1907.God.VI.
1757. Bosanska vila.Sarajevo 1888. Br.1-24.
1758. Die Bibel.Band I. Stuttgart /Bez god./
1759. Milaš,dr.Nikodim.Crkveno pravo.Zadar 1890.
1751. Domaći lekar.Pančevo 1872. Br.1-10 /uvezano.
1752. Glasnik društva srpske slovesnosti.Beograd 1854.Sv.VI./uvezano/
1753. Srpski književni glasnik.Beograd 1922. Maj-avgust. /uvezano/
1754. Bosanska vila.Sarajevo 1897.God.XII. /uvezano/
1755. Bosanska vila.Sarajevo 1896.God.XI./uvezano/
1756. Bosanska vila.Sarajevo 1893.God.VIII./uvezano/
1757. Letopis Matice srpske.Noci Sad 1925.Knj.304.Sv.III.
1758. Sokoslki glasnik 1923.Zagreb.Sv.1-10.
1759. Duhovna straža.Sombor 1939.Br.1-4 / 8 kom/

Toth Teodor.
1760. Obranbeni Zakoni provedbeni naputak.Budapešta 1909.Dio prvi.
1761. Srboran 1914./Zagreb/
1762. Izvještaj o srpskoj uč.školi.Somobr 1881.
1763. Fiaminu,Ivan.Otca Bourdaloue,prebrani govori.Kraljevica 1875.
1764. Fiaminu,Ivan.Dva govora otca Bourdaloua. raljevica 1874.Sv.I.
1765. Izvještaj o srpskoj velikoj gimnaziji.Novi Sad 1879-80.
1766. Izvještaj o srpskoj uč.školi.Sombor 1887.
1767. Vjesnik.Zagreb 1913.Sv.1-4.God.XV. God XIV.Sv.3 i 4.
1768. Ruvarac D.Klirikalna škola u gornjokarlovačkoj epa hiji.Sr.Karlovci 1925
1769. Popis žiteljstva.Zagreb 1915.
1770. Granić,G.Godišnjak.Novelarno zakonodavstvo, cara Lava VI.u stvari manastira i monaha.
1771. Gogpodar.Osijek 1891./113 kom/
1772. Duhovna straža.Srem.Karlovci 1928. Knj.I.Br.1-4
1773. Hrišćanski život.Sr.Karlovci 1925. Br.1-12 /uvezano/
1774. Šematizam.Sr.Karlovci 1924. /uvezano/
1775. Glas crkve.Šabac 1929. /2 kom./
1776. Pravoslavni hrišćanin.Beograd 1930. /95 kom./
1777. Hrišćanska misao.Beograd 1935./4 kom./
1778. Pregled.Čačak 1920.Br.1-8.
1779. Glas crkve.Šabac 1940. Br.1-9.
1780. Glasnik pravoslavne crkve.Beograd 1908.Br.1-3
1781. Hrišćanska misao./4 kom./Beograd 1940.
1782. Misao.Beograd 1927. /12 kom./
1783. Istina.Zadar 1887.Br.1-23 /uvezano/
1784. Srpski književni glasnik. I-IV,1923. Beograd., 1922.
1785. Glasnik srp. učenog društva. Knj. 85, 87. Beograd, 1886, 1887, 1874.
1786. -"- -"- -"- " 32, 39. Beograd, 1871, 1873., 1889.
1787. Sadržaj glasnik prav. crkve u kr. Srbiji za 1900. god.
1788. Choffin,H.- Nouveau Dictionnaire du voyager francois-allemand-latin et allemand-francois-latin... Leipzig, 1780.
1789. Izvješće kr. real. gimn. i više trg. škole Zagreb 1899-1900.
1790. Horvath,J.B.- Elementa physicae. Budae, 1792.
1791. Glasnik srp. učenog društva. Knj. VIII. Beograd, 1869.
1792. Šematizam srp. prav. ... 1898. Karlovci, 1897.
1793. Mythologische Skizzen.
1794. Archiv für slavische Philologie. Berlin, 1880., 1881.
1795. Herkov,Z.- Obćinske financije. Zagreb, 1945.
1796. Bacs-Bodrogh Varmegye egyetemes Monografiaja. Zombor, 1896.
1797. Menyhert,E.- Ujvidek törtenete. Ujvidek, 1894.
1798. Bratstvo. 1-2, 4-12/1929, 1-11/1930, 1-12/1934.,1-12/1935.,1-12/1936.
1799. Vesnik crkve srpske. Beograd, 1926. 1-12., 1922., 1930., 1921.
1800. Milićević,M.Đ. Život Srba seljaka. Beograd, 1894.
1801. Glasnik prav. dalm. crkve 1899. Zadar, 1899.
1802. Glas istine. N.Sad, 1888, 1889/2k.),1890.
1803. Srpski književni glasnik 1934.
1804. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1925.
1805. Izvještaj o stanju javne uprave u županiji srijemskoj za 1914. Vukovar
1806. Pravoslavlje. God. I, II, III. Beograd.
1807. Glasnik srp. prav. patrijaršije. Sr.Karlovci, 1933.
1808. Duhovna straža. 1928, 1930.
1809. Prvi šematizam prav.srp.mitrop.Banjalučko-Bihaćke. Banja Luka, 1903.
1810. Bogoslovski glasnik 5/1905, 4,5/1912. 4,5/1905, 6/1906, 1/1912.
1811. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1928.
1812. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1913.
1813. Milaš,N.- Kiril i Metodije. Zadar, 1881.
1814. Belić,A.- Srbi i Bugari. Beograd, 1913.
1815. Kopacs,J.- Archi-dioecesis Strigoniensis.
1816. Naselja i poreklo stanovništva. Beograd, 1922, 1940.
1817. Brankovo Kolo. Karlovci, 1906.
1818. Novi list. 1-3, 5, 7-11/1921.
1819.

1819. Zbornik služb. objava eparh.uprv.u Vel.Kikindi, 1928., 193o.
182o. Pravoslavni glasnik 1-4, 6-9/1939.
1821. Srpski mitropolijski glasnik. br. 4/1918. 1-23/1918.
1822. Hrišćanska zajednica br. 4/1923.
1823. Plan Beča.
1824. Veterinarski vjesnik. br. 11-12/1944.
1825. Srpski sion. Karlovci, 19o6., 1892. 19o5.
1826. Pravoslavni karpatoruski vestnik. br. 8/1937.
1827. Ustaška mladež.
1828. Naša zaštita. br. 2-3/1945.
1829. Vjestnik pošta, brzojava i brzoglasa. 1941.
1830. Hrvatska pozornica. br. 6/1944/45.
1831. Život za Hrvatsku. br.3 i 4
1832. Srpska književna zadruga. br. 3/19o7.
1833. Glasnik srp. prav. crkve. br. 17/194 0. 19 i 2o/194o.
1834. Tjedni pregled za častnike . br. 13/1945.
1835. Prosvetni glasnik min.prosvete. Beograd, 1927.
1836. List temaljske uprave. za hr .slav.vojnu Krajinu 188[illegible].
1837. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 19o8., 191o, 19o8. 1918. 19o6ž
1838. Zbirka zakona i uredaba. Zagreb 1931.
1839. Redarstvo. br. 8/1944, 4/1945.
184o. Hrvatski krugoval. 1944.
1841. Srpski mitropolijski glasnik 1913. 1912, 19o3, 19o4,191o,1914, 1916 19o5.
1842. Glasnik br. Nikole Tavelića. br. 11-12/1944.
1843. Vujić,M.- Srpska parohija u Dobrici. Karlovci, 19o2.
1844. Pravoslavna srpska parohija. Karlovci,19o1.
1845. Program srp. prav. vel.gimn.Karlovačke 1879/1880. N.Sad, 1880.
1846. Srpsko kolo. kalemdar za 1922. god.
1847. Primjetbe Nikapora Gruića... 1847.
1848. Srpska čitanka. Sr.Karlovci, 1917.
1849. Čveće srpskih pesama. Karlovci, 1858.
185o. Statistika kr. vel. gimn. u Rakovcun1892/3. Karlovac, 1893.
1851. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 19o4.-19o5. Požega, 19o5.
1852. Liturgika ili obredoslovica . .. Zagreb, 1872.
1853. Izveštaj za šk.god. 1935/36 Učit. škole u Pakracu. Pakrac, 1936.
1854. Izveštaj o srp. učit. škol. u Samoboru za 19o1/o2 god. Karlovci,19o2.
1855. Parnica Marije Popović iz Beograda ... Karlovci, 1897.
1856. Izvještaj kr. vel. gimn. Požeha 19o3-19o4. Požega, 19o4.
1857. Hauptman,Lj.- Italija i srednja Evropa. Split, 1928.
1858. Popović,A.Crkva u oblasti prava. Karlovci, 192o.
1859. Izveštaj za 1939/4o.god. Karlovc , 194o.
186o. Franić,D.- S gjacima. Tuzla,19o1.
1861.,Izvheštaj za šk. god. 1936/37. Sarajevo, 1937,
1852. Srpsko kolo1921.
1853. Izvještaj o maloj real.gimn. u Daruvaru 1919/2o.
1854. Srpski sveštenički kalendar 191o. N.Graduška,
1855. Sinopsis crkvenog kaznenog ptava,1911.
1856. Govor dr. Vladimirira Nikolića. Zemun, 1895.
1857. Statističko izvješće trg.obrt.komore u Zagrebu. Zagreb, 1882.
1858. Bakotić,G.A,- Pojavi iz prirode za pokuju prostoga naroda. Zagreb 1862.
1859. Vlašić,P.-mU svetoj zemlji. Beograd, 1937.
186o. Maritain,J.- Religija i kultura,Zagreb, 1935.
1861 Prvo izvjršćr ces. kralj. vrl. gimn. u Senju Godpiću 188o/81. Senj, 1881.
1862. Spomenica o proslavi desetogodišnjice prosvjete. Sarajevo,1912.
1863. Marin.K.- Katolička moralka. Zagreb, 1864, 1865.
1864. Dvije oskuruše. Zagreb, 1995.
1865. Srpsko kolo kalendar 192o. Zagreb, 1919.
1866. Izvještaji kr. odb.i kr. žup.oblasti lička-krbavske 1900. Senj, 19o1.

1867. Ratni spomen znak.
1868. Redarstveni vjestnik,1,2o/IV/1945.
1869. Budisavljević,M.- Ocjena Palmotićeva epicedija o smrti Mihajla Gradića. Sarajevo, 19o1.
187o. Ruvarac,H.- Katharina, Die Tochter Tvrtko's I.... Wien, 1894.
1871. -"- Zwei Bosnische Königinnen. Wien, 1895.
1872. -"- Draga, Danica und Resa. Wien, 1894.
1873. Izveštaj o srb. učit. školu u Somboru. Sombor, 1890.
1874. Spomenica studentima beograd.univ. poginulim ...
1875. Rajić, J.- Istorija katihizma.
1876. Jeremić,R.- Zdravstvene prilike u jug.zemljama do kraja XIX.v. Zagreb, 1935.
1877. Pavić,A.- Cara Konstantina VII. Porfirogenita ... Zagreb, 19o9.
1878. Kalendar srp. manastirske štamparije za 1895. N.Sad, 1895.
1879. Deroko,A.- Karta starina u Vojvodini. N.Sad, 1934.
188o. Pjesme o majci. Zagreb, 1944.
1881. Glas srpske kralj. akademije . Beograd, 1926.
1882. Predlog budžeta rashoda min. vera za 1927/28. Sarajevo,1926.
1883. Vardar kalendar za 19o6. Beograd, 19o5.
1884. Ivić,A.- Ugarski Srbi... Zagreb, 1914.
1885. Grujić,R.- Matrimonialia srp. naroda u prošlosti. Sarajevo,191o.
1886. Narodna odbrana. Beograd, 1933.
1887. Toth,T.- Obranbeni zakoni i provedbeni naputak. Dio prvi. Budapešta, 19o9.
1888. Letopis Timočke eparhije. Zaječar, 1929.
1889. Izvještaj srkv. odb. srp. prav.crkv.općine u N.Gradiški ... N.Gradiška, 1928.
189o. Izveštaj uprave srp. narodnih fondova ... za god. 1869., 187o., 1871., 1872. i 1873. N.Sad, 1874.
1891. Srpski soko. Karlovci, 19o9.
1892. Radio Beograd 7.VII. 194o.,23.VI.194o.
1893. Nedeljne ilustracije Beograd, 1928., 193o.
1894. Propovjednik srpske narodne crkve. Karlovci, 1892.
1895. Srpski mitropolijski glasnik. br. 4o, 41/19o9.
1896. Hrišćanska zajednica . br. 1/1924, 7 i 8/1924,
1897. Missions des Augustins de l'Assomption. br. 281-287, 289-292
1898. Cerkovnaja žizn. 1933. Pravoslavni hrišćanin. br. 8/1924.
1899. Srpče. br. 2/1941. 21/1924.
19oo. Glasnik srp. prav. patrijaršije. 2-23/1925., 23-32/1938, 23 i 24/4o
19o1. Dječja umjetnost. Zagreb, 1944.
19o2. Hrvatski pčelar br. 11/1944. (4kom.)
19o3. Glasnik zajednice za perad i divljač. br. 9/
19o4. Hrvatska pozornica br.6/1944.
19o5. Pitanja i zadatci.
19o6. Financialni viestnik. br. 1/1945.
19o7. Vjesnik ljekarnika. br. 1, 3, 4/1945.
19o8. Veterinarski vjestnik. br. 1-3/1945, 11-12/1944. 9-1o/1944.
19o9. Stručni glasnik glav. ravn. za obrt, veleobrt i trg. min. narodnog gospodarstva. Zagreb, 1942.
191o. Veterinarski arhiv. br. 12/1942.
1911. Rukovod za osnovne i stručne tečajeve. (3 kom.)
191.2. Hrvatski šumarski list. br. 7-12/1944.
1913. Lovačko ribarski vjestnik. br. 1/1945.
1914. Srpsko Kosovo. br. 1, 2, 4, 6, 12-17/1929. Skoplje
1915. Narodna odbrana. br. 21/194o., 28/194o.
1916. Pionir 6 1945-46.
1917. Muzički glasnik. br. 7/1938. 3-4/39
1918. Mjesečnik pravničkog društva. br. 6/1911. 3-4/1945.
1919. Sedma godišnja skupština ... Niš, 1931.
192o. Vesnik južnoslovenskog pev. saveza. N.Sad, 1938. br. 3
1921. Lovačko ribarski vjestnik. br. 1o/1943.
1922. Vjerni drug br. 2-7, 1o/1898. Zagreb
1923. Gruntovničarski vjestnik. br. 1-3/1945.
1924. Uredba o osiguranju srpskopravoslavnih crkv. dobara ... Karlovci, 1936.

1925. Pravilnik o naplati crkvenih taksa za zvanične radnje ... Karlovci,38.
1926. Pastir. br. 1/1936.
1927. Hrišćanska zajednica. br. 11 i 12/1922., 5 i 6/1929.
1928. Novi život. br. 4/192o.
1929. Glasnik srp. prav. crkve br. 16/194o.
193o. Cerkovnaja žizn br. 8-9, 12/1934, 1936.
1931. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 5/1932.
1932. Ustaška mladež. br.2o-21/1944.
1933. Hrvatski krugoval. br. 1/1942, 21/1941.
1934. Borac. Der Kämpfer br. 174/1945.
1935. Bomba. br. 18/1945.
1936. Die Panzetruppe. Nr. 6/1943.5/1943., 4/1943.
1937. Hrvatska krila. br. 17/1945. 7/1945., 22/1944
1938. Hrvatski šport. br. 4, 9.
1939. Hrvatski krugoval. br. 2/1945. 11-12.
194o. Mitteilungen der deutschen Handelskammer in Kroatien. Br. 1o/1944.
1941. Armee Zeitung mart 1945.
1942. Gospodarski list. br. 14/1945.
1943. Službeni glasnik Min. prosvjete, br.11/194o., br.32/1943,2/1945.
1944. Obitelj br. 17-2o/1944.
1945. Hrvatska pozornica. br. 5 i 6/1944/45. Sarajevo.
1946. -"- -"- br. 7/1942/43, br.6/1944/45., 9/1944/45.
1947. Mala vojnička pozornica br. 6
1948. Službene novine. 1 avgusta 1934. Beograd , 27.X.1937.
1949. Poljajni narod ... br. 3, 4 i 5/1933.
195o. Crnče. br. 1/1939, 5, 8, 1o/1940, 5/1941.
1951. Srpski mitropolijski glasnik. br. 4,24/192o.
1952. Srpska književna zadruga. br. 4/19o7.
1953. Hilendar br. 1/1920. 4 k.
1954. Novi put. br. 9 i 1o/192o.
1955. Službeni vesnik prav. eparhije br. 1-6/1929.
1956. Redarstvo br. 9/1944, 5/1945 (2)
1957. Financialni viestnik. br 11/1944. 12/1944.
1958. Naša zaštita. br. 4-5/1945.
1959. Brojitbeni izvještaj. 13-15/1942.
196o. Hrvatsko družtvovno osiguranje. br. 12/1942.
1961. Hrvatska sveobća kreditna banka geschäftsbericht für 1942.
1962. Vjestnik min. prometa i javnih radova. br.3/1945.
1963. Deutsche Handelskammer in Kroatien. br. 7, 11-12/1944
1964. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 1-2, 4-5,8-12, 14-16/1938, 7-8/1936, 14, 18, 21/194o.
1965. Privrednik. 4-12/1926, 1, 4-12/1926., Beograd, 1923.
1966. Glasnik pravoslavne crkve. br. 19/19o8.
1967. Hrišćanska misao. 9-12/1936, 1-4, 8,9/1935., 12/194o.
1968. Nedelja pravoslavna.
1969. Pravoslavlje. Mitrovica 1914.
197o. Crkva i život. br. 5 i 6/1924.
1971. Glas eparhije niške. br. 7/19o9.
1972. Glasnik pravoslavne crkve .... 34-36/19o9,3,1/191o.
1973. Glasnik prav. dalmatinske eparhije. 1,2, 3, 5, 6,12/1894.
1974. Srpski mitropolijski glasnik. br. 7, 23/192o.
1975. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 21/1927.
1976. Srpski sion. Karlovci, 1898, N.Sad, 1892. 1 k.
1977. Trgovačka služba. 1944. (5 kom.)
1978. Prometni glasnik. br. 18/1944.
1979. Liječnički vjesthik. br. 12/1944 (4 kom.),1, 2, 3, 4/1945
198o. Popić,S.- Opis manastira Vrdnika Ravanice. Karlovci, 1898.
1981. Radonić,J.- Zapadna Evropa i balkanski narodi. N.Sad, 19o5.
1982. Srpkinja. Sarajevo, 1913.
1983. Gorupić,S.- Guske na megdanu. Zagreb, 1929.
1984. Stenografske beleške senata kralj.Jugoslavije. Beograd, 1933.

1985. Pravoslavnoe obozrenje 1877. Moskva, 1877.
1986. Bogoslovska smotra. Zagreb, 1932. br. 1-4, 2, 3, 4/1930.
1987. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. N.Sad, 1933, 1937.
1988. Matijević,I.- i dr.- Komentar zakona o izvršenju i obezbeđenju . Knj. II. Beograd, 1937.
1989. Brankovo Kolo. Karlovci, 1899., (xxxxxx) 4 kom.
1990. Crkva i život. br. 1-12/1928
2000. Hrišćanska zajednica. 1-8,12/1925.
2001. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1922(2maj),mart 1925, VIII 1924. I/27
2002. Crkva i život. 42 kom.
2003. Duhovna straža Sombor 1940., 1938, 1937
2004. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1922, 1926.
2005. Hrišćanska zajednica . br. 2/1924.
2006. Glas eparhije Niške. sv. 3/1909. Niš
2007. Srpski sveštenik. br. 3/1914. Sarajevo
2008. Bogoslovski xxxxx glasnik. Karlovci, 1903., 1/1914.
2009. Hrišćanski život. br. 9/1924.
2010. Pregled eparhije niške. br. 7-8/1937, 8/1940., 5/1938.
2011. Pravoslavni hrišćanin. br. 12/1928
2012. Vesnik srpske crkve. maj-august 1929.
2013. Bratstvo, br. 3-4/1940.
2014. Novi istočnik. br.6-7/1940.
2015. Pravoslavna hrišćanska zajednica. br. 1-12/1926.
2016. Braničevski vesnik. Požarevac, 1934.
2017. Glas crkve. br. 8/1925.
2018. Glasnik crkveni, školski i društveni mesečni časopis. br.2/1934. Temišvar
2019. Svetosavlje. sv. 1/1932.
2020. Neodoljiva mržnja. Zadar, 1902.
2021. Izvještaj kr. real. gimn. u Karlovcu 1918-1919. Zagreb, 1919.
2022. Izvještaji upravnoga odbora i kr. žup. oblasti. Senj, 1900.
2023. Domaći izbori za srpsku istoriju. Beograd 1877. Knj.VII.
2024. Hrišćanski život.Skoplje 1926. Br.1-12.
2025. Glas istine. Nov.Sad 1887.God.III.
2026. Šematizam.Sr.Karlovci 1896.
2027. Jeremić,Jovan.Memoar dr.Nike Maksimovića. Sr.Karlovci 1914.
2028. Radosavljević,dr.,Pajo.Uvod u eksperimentalnu pedagogiju.Zagreb 1912.
2029. Šematizam prav.srpl.eparhije pakračke za god.1898.Pakrac 1898.
2030. Šematizam ist.prav.srp.mitropolije karlovačke.Sr.Karlovci 1900.
2031. " " " " patrijaršije po podacima iz godine 1924. Sr.Karlovci 1925.
2032. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1898. Knj.197 /9 kom./1898,knj.196 /1 k/
2033. Novi Istočnik.Sarajevo 1937.God.IV.Br.1-12.
2034. Šematizam prav.vostočne eparhije.Zadar 1867.
2035. Poljak Marko.Moderna arena i volja naroda.Zagreb 1927.
2036. Matijević,dr.Vinko.Kako djeluju množenja pučanstva i napredak pri - vredne djelatnosti na plaću radnje,rentu zemljištnu i dohodak kapitala?
2037. Pokret sveštenstva zadozvolu drugog braka.Sr.Karlovci 1909.
2038. Toutlemondiana.Berlin 1843.
2039. Pravila srpske kreditne zadruge u Požegi.Zagreb 1905.
2040. U Zaštitu bračnih pravila srpske prav.crkve.Sr.Karlovci 1934.
2041. Pravila dobrotvorne zadruge srpkinja u Gospiću.Gospić 1905.
2042. Nacrt pravila srpske štedionice.Novi Sad 1905.
2043. Pravila dobrotvorne zadruge srpkinja.Zagreb,1900
2044. Pravila dobrotvorne zadruge srpkinja.Zagreb 1900.
2045. Letica,Dušan P.Zakonski sistemi neposrednih poreza.Sarajevo 1921.
2046. Izvještaj srp.vel.gimnaz.karlovačke.šk.god.1903/4.Sr.Karlovci 1904.
2047. Program srp.vel.gimn.karlovačke.Nov.Sad 1894.
2048. Izvještaj o srp.vel.gim.Novi Sad 1900-1901. Nov.Sad 1901.
2049. Petnaesti izvještaj prav.srpl.bogoslovskom učilištu.Sr.Karlovci 1904.
2050. Izvještaj u god.1907,1908,1909.Sr.Karlovci 1910.
2051. Izvještaj o svojem radu.Sr.Karlovci 1903.

2052. Program za šk.god.1871.Skoplje 1871.
2053. Izvještaj za šk.god.1938/39.Sr.Karlovci 1939.
2054. Srpski sveštenik.Sarajevo 1914.
2055. Vesnik srpske crkve.Beograd 1926. God.XXXI.Br.1-12.
2056. Glas crkve.Šabac 1931./ 5 kom./
2057. Školski list.Sombor 1903. Br.1-12.,1902.Brl-5 i 8-12,1901.Br.1-12 Br.1, 4-12,1896,/5kom./
2058. Školski list.Sombor 1893. Br.1-12.
2059. Školski list.Sombor 1892. Br.1, 4-12.
2060. Mjesečnik.Zagreb 1933. Brl 1-12.
2061. Glasnik.Sr.Karlovci 1934. Brl.1-41.
2062. Narodna starina.Zagreb 1922.Br. 1-8, 10,14,16,17,19,20-22.
2063. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1901. Sv.1-6, + 2X 1-6.
2064. Glasnik.Sr.Karlovci 1934. Brc 1-36,38-42,
2065. Srpski književni glasnik. Komplet do 1. VII. 1914. Beograd
2066. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1927.3 k.
2067. Hrišćanski život. 1-12/1927. 1-12/1926, 4/1924.
2068. Žitie prepodobnago otca našega Ivana Damaskina. Budae,1827. (2)
2069. Srpski letopis za god. 1866. N.Sad, 1867.
2070. Hrišćanski vesnik. Br. 1-12/1890. 1-23/1880.
2071. Misao. Beograd, 1926. (2 kom.)
2072. Sadržina I-XX knjige Bogoslovskog glasnika 1902-1911.
2073. Srpski Sion.Sr.Karlovci 1896. Br.1-49. +52,51 /uvezano/
2074. Srpski mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1912.Br.1-24
2075. Statistički atlas 1875-1915.
2076. Pastir dobri.Sr.Karlovci 1906.Br.1-24.
2077. Hrišćanski vesnik. Beograd 1892.Sc.I-IV,VI.
2078. Hrišćanski vesnik.Beograd.1893.Sv.I-IV.
2079. Bratsko.Sarajevo 1927.Br.1-12.God.III; God.II./4 km./God.VII.Br.1-4 i 6-12,+ 2-3God.X.Br.6-12;God.XI.Br.1-12.God.XI.Br.1-12.God.12./5 kom/
2080. Prim'tve.Zemun 1852.
2081. Magarašević Đorđe.Život i književni rad Nikanora Grujića.
2082. Slike iz maloga svijeta.Brod 1899.
2083. Narodna škola u Boviću.Zagreb 1909.
2084. Srpska Mitropólija Karlovačka .Sr.Karlovci 1902.
2085. Srpski Letopisi za god.1859. Budim 1895.
2086. Kepes Magyer olvasokönyv.Ferzin Đura. Nagykikinda 1912.
2087. Serbski Letopis za god.1853.U Budimu 1853.
2088. Serbski Letopis 1852. Budimu 1852./Pešti/
2089. Vesnik srpske crkve.Beograd 1925.
2090. Letopis Matice srpske.God. LXXXVII-287. Nov.Sad 1912.
2091. Letopis Matice srpske,Knj.286.Knj.285,Knj.290.Sv.6,Knj.289.Sv.5. Knj.288.Sv.4.Knj.287.Sv.3,Knj.286.Sv.2,Knj.290,Sv.6,Knj.290.Sv.6 Knj.289.,Sv.5,Knj.288.,Sv.4.Knj.285.Sv.I.,Knj.286.Sv.2,Knj.285,Sv.I, Knj.290.,Sv.6.Knj.285.,Sv.I,Knj.286.Sv.2.,Knj.287,Sv.3,Knj.288,Sv.4 Knj.289.,Sv.5
2092. Srpsko Kosovo.Beograd 1931./8 kom./
2093. Srpsko Kosobo.Beograd 1931./ 2 kom./
2094. Adresar,obrta,trgovine,banka,Prvih hotela i kupališta u Čehoslovačkoj Republici.Brno 1922.
2095. Glasnik srpske književne zadruge.Beograd 1933. /8 kom./
2096. Naša domovina.Zagreb 1928. Br.1
2097. Stenografski zapisci.Sr.Karlovci 1907. /3 kom./
2098. Novi Behar.Sarajevo 1945. / 4 kom./
2099. Uhorni vrtlar i gospodar 1932.Zagreb 1932.
2100. Poljoorivredni glasnik.Zagreb 1927.
2101. Jugoslovenski veterinarski glasnik.Zagreb 1935.
2102. Službeni glasnik.Zagreb 1941.
2103. Službeni glasnik.Zagreb 1940.
2104. Novi naraštaj.Zagreb 1919./ 5 kom./
2105. Poljoprivrednik.Novi Sad 1946. /4 kom./

2106. Jugoslovenska škola.Zagreb 1935.
2107. Zabavnik.Sarajevo 1923.
2108. Jugoslovenska škola.Zagreb 1935.
2109. Revue Parlementaire.Paris 1919.
2110. Sveslovenska knjižara.Beograd 1919.
2111. Srbobran,Pittsburgh,1929. / 2 kom./
2112. Gospodarske novine.Zagreb 1929.
2113. Domaće ognjište.Zagreb 1902. / 8 kom./
2114. Godišnjak i kalendar 1933. Beograd 1933. /4 kom./
2115. Crkva.Kalendar 1934.Beograd 1934. / 2 kom./, God.1935./ 3 kom./ 1936./ 4 kom./ 1938./ 3 kom./ 1939. 3 kom./ 1940,/ 2 kom./ 1937./1 ko./ God.1941. / 2 kom./
2116. Pastir. br. 2-3/1939. Cetinje.
2117. Put. sv. 1-3/1933, 4-6/1934.
2118. Bogoslovski arhiv. No. 1-3/1900. Niš.
2119. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1900. (4)
2120. Srpski pčelar 1896-7, 1897-8, 1898-9, 1899-1900. 1900-1901, 1901-1902.
2121. Misao. Beograd, 1925. sv. 12-128/1925.
2122. Hrišćanski život. 3-12/1922. Beograd.
2123. Živković,J.- Propovjednik srpske narodne crkve od.. Karlovac,1892.
2124. Starinar. 1-4/1887. Beograd. br.1/1889, 3/1886, 1, 2, 4/1888.
2125. Starinar. Knj. osma i deveta 1933-1934. Beograd.
2126. Letopis Matice srpske. 30 kom.
2127. Pregled crkve eparhije Niške. br. 1-12/1928.
2128. Katolički list zagrebački. 1849, 1850.
2129. Priroda. 9-10/1945 (33 kom.), 1, 2/1946.
2130. Hrišćanski život. 3, 4, 7-12/1923.
2131. Svetosavlje. sv. 1-6/1932, 1-6/1933, 1-3/1934, 2 kom. 1935.
2132. Izvještaj o bog. učilištu 1905-1906.
2133. Rodoljub. 1880, 1881.
2134. Ljetopis 1846.
2135. Kriminalna biblioteka. 1-4, 6-20, 22, 23/1932.
2136. Bogoslovski glasnik. sv. 1-6/1910. knj.17, Knj. 18 sv.1-6/1910.
2137. Srpski pčelar god. 1911 XV -1923.
2138. Bratstvo. 1-11/1933. Sarajevo., 1-4,7-10/1932. 1-4, 6-12/1931.10-11/30.
2139. Glasnik srp. prav. patrijaršije. 1-25, 28-31/1936.. 1-26/1937.
2140. Savremenik. 1-12/1929., 1-12/1928.
2141. Izveštaj o srp. učiteljskom konviktu u N.Sadu 1908-1909.
2142. Zemaljsko vladni list za kr. Hrvatsku i slavoniju. 1857.
2143. Svetosavlje. 1-4/1936.
2144. Biblii... Tom treti
2145. Milošević,R.- Državni udar ozgo I.IV.1893. svrgnuće ... Bgd.1936.
2146. Luburić,A.- Drobnjaci. Beograd, 1930.
2147. Rašić,M.K.- Narodno Jedinstvo. Beograd, 1922.
2148. Cvijić,J.- Naselja i poreklo stanovništva. Subotica, 1923.
2149. Vučković,J.- Mitropolit Đorđe Nikolajević. N.Sad, 1897.
2150. Marković,V.- Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji. Sr.Karlovci, 1920.
2151. Zadružni kalendar 1939.
2152. Srpski sion. 1892, 1891. 1903.
2153. Imenik naseljenih mesta kralj. Jugoslavije. Beograd,
2154. Narodna odbrana. 1928 1 kom., 1930. 16 kom.
2155. Glasnik prav. salm. istrijske eparhije. 1897. Zadar, 1897. 1-12/1897. 1-11/1898.
2156. Bogoslovski glasnik. 1-3/1913.
2157. Pregled. Niš, 1937. br. 12., 1-4,7-10/1922, 1-4/1921,8-10/1939,1-2/40
2158. Muzički glasnik. Beograd, 1934.
2159. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1929., 1925
2160. Glas crkve. 3,4/1930. 1, 2, 4 i 5/1940.
2161. Kratko skazanie žizmi i ... Sanktpeterburg, 1885.

2162. Letopis timočke eparhije. Zaječar, 1924, 1925.
2163. Bogoslovski glasnik. Knj. XI 1-6/19o7, knj. XII. 1-6/19o7. 12, 5/1913, 1/1914.
2164. Srpski sion. br. 9 i 4o/1892. 1o/1892.,19o1. 1900.-1894.
2165. Glasnik prav. crkve u Srbiji. 2, 4/191o.
2166. Obaveštajni glasnik. 2, 4, 7/1926, 11-16/1927.
2167. Glasnik srp. knjiž. zadruge. br. 28/193o.
2168. Glasnik srp. prav. patrijaršije. 18 (6 kom.),/1931. 1922.
2169. Zur Statistik der Declinationsformen im Altpolnischen.
217o. Bogoslovska smotra. 1-4/1926. , 11/1924., 1-4/1925.
2171. Glas istine. 1-24/1889. N.Sad.
2172. Govori branitelja. Zagreb, 19o9.
2173. Neven. N.Sad, 1883.
2174. Beseda .. N.Sad, 1869.
2175. Školski list god. 19o6.
2176. Srpska škola . Sarajevo, 19o7. sv.1-1o,12-14, 19o8 sv.1-5,1o.
2177. Misionar. Kragujevac, 1936,1937.
2178. Srpski književni glasnik. 1933. nekompletan
2179. Hrišćansko delo. Skoplje 1937. kompletan
218o. Brankovo Kolo, Karlovci,1914, 1912.
2181. Glasnik srp. prav. crkve kralj.Srbije. Beograd, 19o6. sv.1-12.
2182. Hrišćanski život. Karlovci, 1925. kompletan
2183. Duhovna straža. 1-4/1933, 1 kom. 1936. Sombor.
2184. Pravoslavlje. Mitrovica, 191o, 1911, 1911, 1912, 1913, 1914.
2185. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1926.
2186. Bogoslovlje. Beograd-Zemun, 1927-1932. nekompletno.
2187. Dečije novine. 1926, 1927, 1928. nekompletno.
2188. Novi istočnik. br. 11-12/194o. Sarajevo.
2189. Glas crkve. br. 1-4/1933. Šabac , 5 i 6/1932. 5 i 6/1933. 3 i 4/1933
219o. Duhovna straža. 1937. Sombor. br. 1-4, 1-4/1929 (po 2 kom.)
2191. Pastir dobri. 19o7, 19o6, 19o5. Karlovci.
2192. Književni glasnik. Knj. XXV. br. 1-8/1928.
2193. Letopis Matice srpske. 1911, N.Sad
2194. Pravoslavije. 3 kom.
2195. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1911., 191o.
2196. Hrišćanski vesnik. Br. 1-12/1888.
2197. Misionar. 1-2/1941. Kragujevac. 1-4,7-12/1939,,3,6-12/1938.
2198. Misao. sv.1-4/1929, 233-236/1929., 241-248./193o. Beograd.
2199. Misao. sv. 225-232/1929. Beograd.
2200. Bosansko hercegovački istočnik. Sarajevo, 1897. God. XI.
22o1. Glasnik prav. crkveŽ Beograd, 19o6. sv. 5 , 19o3., 19o6., 19o4.
22o2. Misionar. 1, 3,4-8,11,12/194o. Kragujevac.
22o3. Vesnik prav. crkve u kr. Srbiji . Beograd, 19o2.
22o4. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1925.
22o5. Riječ božja. sv. 1/1931.
22o6. Srpski književni glasnik. 1929 triplikat
22o7. Hrvatski učitelj. 5-8, 13-14, 23-24/1929. Zagreb
22o8. Istočnik. Sarajevo, 1899., 1900.
Misao. sv. 193-216/1928. Beograd. , 219-224/1929. Beograd.
22o9. Pregled. 5-6/1937. 3-5/1919. Čačak
221o. Glas eparhije niške. Niš, 19o9. sv. 5-6.
2211. Braničevski vesnik. sv. 1, 3/1933 Požarevac.
2212. Pregled crkve aperhije niške. br. 5/1931.
2213. Glasnik prav. crkve. Beograd, 19o2. god. III.
2214. Glas crkve. br. 11 i 12/1931.
2215. Srpče. br. 3/1941. 4/1941.
2216. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1921, 1922., 1927, 1928, 1929
2217. Pregled. Niš. 8-1o/1938, 11/1938, 1-3, 11-12/1939, 9-10/194o.
2218. Hrišćansko delo. sv. 6/1938.
2219. Hrišćanska zajednica. br. 9/1928, 7/1934.
222o. Glasnik crkv. škol. i društv. br. 1/1934.
2221. Hrišćanska misao. 11/194o.
2222. Pastir. sv. 1,2/1938, 1/1939, 2, 5/194o.

2223. Pravoslavni hrišćanin. br. 1/1927.
2224. Crnče. br. 6/1941.
2225. Glas crkve. br. 7/1924, 5-8/1929, 1-4/1930, 9 i 10/1931.
2226. Svetosavlje. sv. 2/1932., sv.2/1934. , 6/1932.
2227. Pregled. br. 5/1939. Niš
2228. Duhovna straža. br. 1-4/1938, 1-4/1939, 1-4a/1940. Sombor.2/1937.
2229. Car,M.- Moje simpatije. Zadar, 1913.
2230. Pravila prav. crkve. .. Zadar, 1873.
2231. Prav. hrišć. zajednica. br. 3 i 4/1927.
2232. Pravoslavlje. br. 4/1937.
2233. Bogoslovski glasnik. sv.1-3/1912, 2-5/1913, 1-5/1914.2, 3/1912.
2234. Srpski sion. 1875. sv.20-22/1892., 19/1907., 11-16/1892.
2235. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 19/1921. 18 i 20/1924.
2236. Narodna odbrana. br. 37/1928, 12-13, 16,19, 23, 25-32, 37,38/1929. 37/1930.
2237. Vesnik srpske crkve. 1926, 1930.
2238. Hrišćanska misao. 3-4, 5-6,9-10, 11, 12/1940.
2239. Bogoslovski glasnik. sv. 1 i 2,6 knj. 4/1903, 1-6 knj.V/1904. sv. 1 i 2-6 knj. VI/1904. 3-6/1906. 3-4/1908, 1-6/1909, 1,2,6/1910
2240. Utešitelj. 1-8/1909.
2241. Vesnik srp. cekve. IX-X-1928.
2242. Sveti Sava.
2243. Hrišćanska zajednica. br. 4 i 5/1924.
2244. Zapisnici sednica srp. nar. sabora 1906. Karlovci, 1907.
2245. Dečije novine. br. 1/1929.
2246. Istočnik. 1, 4-6, 8-19, 21-24/1910. 1/1894, , 2-5, 9 i 10, 11, 12, 14, 15i 16, 17, 21-24/1909. Sarajevo.40- 42
2247. Glasnik sr. prav. patrijaršije. br. 14-15, 36-37/1934.,1, 2, 5-6, 7-27, 31, 33/1935,1-2, 3-6, 25-26/1937, 32-33/1936, 32/1938.
2248x
2248. Vesnik srpske crkve.Beograd 1898.Sv.I-XII.
2249. Duhovna straža.Sombor 1933.1935,1935,br.3,1935,br.4,1935,br.1,1940. Br.4,1928,br.1,1928,br.2,1928,br.3,1928,br.2,1940.br.1,1940.br.1,1938 br.1,1935,br,3 i 4,1935.1939,br.1+3+br.1; 1928.br.1-3 +/3kom./ 1929.br,1-4 +/2 kom.br.2,3/1940.br.3,1938.br.4;1933.br.3,4,4.
2250. Hrišćanski vesnik. Beograd 1889.Br.1-12.
2251. Vesnik srpske crkve.Beograd 1890.Knj.I.Sv.II-V./uvezano/
2252. Ustrojstvo.Svetog arhijerejskoga sinoda.Sr.Karlovci 1912.
2253. Srpski Letopis.Budim 1862.
2254. Srpski Letopis.Budimu 1860. Knj.101.
2255. "Adriai Biztosito-Tarsasag"Budapest 1887.
2256. "Adriai Biztosito-Tarsasag".Budapest 1887.
2257. Nova Evropa.Knj.XXIX/Bez mj. Br.1-12.1936. /uvezano/
2258. Srpski Letopis.Budim 1864.Knj.107.
2259. Vesnik srpske crkve.Beograd 1896. Sv.I-XII./uvezano/
2260. Glasnik srpskog učenog društva. Beograd 1873.Knj.XXVII i XXVIII.
2261. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1906.Br.1-52. /uvezano/
2262. Bosansko-Hercegovački Istočnik.Sarajevo 1896. Sv.I-XII.
2263. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1871. /uvezano/
2264. Istina.Zadar 1888.Br.1-12.
2265. Crkva i život.Skoplje 1926.Br.1-12./uvezano/
2266. Glasnik društva srpske slovesnosti.Beograd 1862.Sv.XV /uvezano/
2267. Glasnik društva srpbske slovesnosti.Beograd 1863.Sv.XVII /uvezano/

2268. Glasnik srpskog učenog društva. Beograd 1866.Knj.II.Sv.XIX /uvezano/
2269. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1873. Knj.115./uvezano/
2270. Duhovna straža.1933.br.1,1932.1,1,3.
2271. Školski list za 1886.Sombor 1866.
2272. Školski list za 1885. Sombor 1885.
2273. Školski list za god.1882.Sombor 1882.
2274. Školski list za god.1881.Sombor 1881.
2275. Školski list 1880.Sombor 1880.
2276. Hrišćanski glasnik./Bez mj./ Br.1-12.
2277. Srpski mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1910.God.VII /uvezano.Brl-12.
2278. Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve.Zadar 1900.Br.1-12.
2279. Bogoslovnik.1827.Budae 1927.
2280. Popotnik.Ljubljana 1924.
2281. List Crkveni./Bez mj. i god./
2282. Hriščanski život.Beograd 1922.Br.1-7, 9-12.
2283. Nova Evropa./Bez mj./ 1940. Br.1-12.
2284. Hrišćanski život.Sr.Karlovci 1925. Br.1-4.6-12.
2285. Hrišćanski život.1927./5 kom/
2286. Hrišćanski život.Sr.Karlovci 1926.Br.1-9
2287. Školski list.Sombor 1884.Br.3-16.
2288. Bogoslovska smotra.Zagreb 1931./5 kom./
2289. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1925.
2290. Letopis Matice Srpske.Novi Sad 1925.Knj.305.Sv.III.,Sv.I,
2291. Duhovna straža. 1930 /2 kom./1934./3 kom./
2292. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1901.Br.1-52.
2293. Novi vaspitač.Sr.Karlovci 1900./9 kom./
2294. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1913.Knj.XXIII.Sv.1-V /uvezano/.
2295. Arhiv.U Karlovcima 1912.Br.1-24. /uvezano/
2296. Arhiv.Sr.Karlovci.1912. Br.1-24
2297. Arhiv.Sr.Karlovci 1912.Br.1-24.
2298. Novi vaspitač.Sr.Karlovci 1901. Sv.I-XII.
2299. Novi vaspitač.Sr.Karlovci 1902.Sv.I-XII.
2300. Glasnik.Sr.Karlovci 1927.Br.1-24.
2301. Katolički list.Zagreb 1928.Br.1-52.
2302. Arhiv.Sr.Karlovci 1912.Br.1-24
2303. Istočnik.Sarajevo 1888.God.I i II.
2304. Istočnik.Sarajevo 1889.Br.1-24.
2305. Istočnik.Sarajevo 1888.Br.1-24.
2306. Srpski književni glasnik.Beograd 1928. Br.1-8 +/16 kom./
2307. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1927.Knj.313,sv.1-3,Knj.312.Sv.1
Knj.311.sv.3.,Knj.311.,sv.1-2,Knj.311,sv.3,Knj.311,sv.3,Knj.314.sv.3
Knj.314 sv.2.Knj.314 sv.1

2308. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1929.Knj.319.,sv.1-2.
2309. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1912.Knj.XXII,sv 1-5.
2310 Bogoslovski glasnik.Knj.XX.Sv.1-6. Sr.Karlovci,Knj.XXI,sv.1-5.Sr.
2311. Karlovci 1912.Knj.XIX.sv.1-6. 1911.
2312. Srpski narodni vez.Nov.Sad .907.
2313. U smpomen i slavu Miti Neškoviću.Nov.Sad 1910.Br.39.
2314. Dr.Đorđe Dera.Agrarni pokreti u starom Rimu.Nov.Sad 1901.
2315. Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj.Nov.Sad 1909.
2316. Izvještaj za šk.god.1907/1908.Zagreb 1908.
2317. Izvještaj Kr.velike gimnazije u Požegi.1904.
2318. Kalendar narodno kolo 1930.Zagreb 1929.
2319. Izvještaj eparhijskih upravnih vlasti.Sr.Karlovci 1903.
2320. Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj.Nov.Sad 1908.
2321. St.Stanojević.Bizantija i Srbi.Nov.Sad 1903,Knj.II.1906.,Knj.I.1903.
2322. Članci i prilozi.Nov.Sad 1914.
2323. Petogodišnji plan.Zagreb 1947.
2324. Dra Bož.B.Marković.Basprave iz krivičnog postupka.Beograd 1914.
2325. Letopis Matice srpkse.Nov.Sad 1896. Knj.185.sv.II. 1892.Knj.172.Nov.Sad Sv.IV.1893.Knj.173.Sv.I.Knj.175.sv.III. Knj.174.sv.II.,Knj.175.sv.III. Knj.189.sv.I.1897.,1896.Knj.187.sv.III.
2326. Školski list.Sombor 1880./12 kom./
2327. Novi vaspitač.Sr.Karlovci 1899.Sv.I-XII.
2328. Novi vaspitač.Sr.Karlovci 1898. Sv.I-XII.
2329. Novi vapitač.Sr.Karlovci 1903.Sv.IV-VII.
2330. Srpski književni glasnik.Beograd 1910. /16 kom./
2331. Stražilovo 1893.Nov.Sad 1893.Br.1-47.
2332. Javor.Nov.Sad.1892.
2333. Duhovna straža.U Kraljevici 1929. Br.3-4.
2334. Letopis Matice srpske.Nov.Sad 1927,Knj.311,sv.1-2.Knj.314.sf.3,sv.2,
2335. Knj.3.3 sv.1-3.
2336. Hriščansko delo.Skoplje 1939.Sv.I-VIŠ 1938.sv.1-6
2337. Glasnik.Zadar 1897./11 kom./ 1899. /8 kom./
2338. Arhiv.Sr.Karlovci 1911.Br.1-12.
2339. Vesnik srpske crkve.Beograd 1928./8 kom./
2340. Narodna starina.1922. Knj.I.Sv.1,2,3.1923.Knj.II.sv.4-6,1924.Knj.III. sv.7,8.1925.Knj.IV.sv.10.1926.Knj.V.1927.Knj.VI sv.14.1928.Knj.VII sv. 16,17.1929.Knj.VIII sv.19,2o.1930.Knj.IX.sv.21,22./u duplikatu/

2341. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1927. sv. 1-3, knj. 312 sv.1-3, 313 sv. 1-4, 314. sv. 1-3. 311. sv.1-3, 312 sv.1-3, 313 1-3. 314 sv.1-3, 311 sv. 1-3, 312 sv. 1-3, 313 sv. 1-3, 314 sv.1-3.
2342. Srpska škola. Sarajevo, 1907-8 sv. 1-16, 1908-9 sv. 3, 5-10 1909 sv. 1-3, 5-8
2343. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1927. knj. 314 sv. 1-2, 1928 knj. 317 sv. 1-3, knj. 304 sv. i-2/1925, sv. 3, knj. 305 sv. 1-2, knj. 303 sv. 1-3, 304 sv. 1-3, 305 sv.1-2, 306 sv.1-2.
2344. Glasnik srpske prav. patrijaršije. Sr.Karlovci, 1939.
2345. Bogoslovlje. God. XII. sv. 3-4. Beograd, 1937.
2346. Subbotić,J.- Darstellung der Rechtsverhältnisse der ... Agram, 1849.
2347. Philosophische Fragmente über die praktische Musik. Wien, 1787.
2348. Slovnica za četverti razred ... Beč, 1867.
2349. Compendium antiquitatum Graecarum. Budae, 1821.
2350. Pregled crkve eparhije Niške. Niš, 1928. sv. 1, 4-12.
2351. Srpski književni glasnik. . Beograd, 1931.
2352. Bogoslovlje. Beograd, 1926.
2353. Pravoslavni hrišćanin. br. 2-10, 12. Beograd, 1923.
2354. Istina. Zadar, 1885. br. 1-6, 1886. br. 1-22.
2355. Nova Evropa. 1932, 1934, 1935, 1939., 1931., 1930.
2356. Duhovna straža. 1-3/1930. 1-4/1932., 1-4/1934.
2357. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1883. knj. 303 sv. 1-3/1925. 306 sv. II-III./1925.
2358. Brankovo kolo. God. 1897. (dupl.)
2359. Duhovna straža. 2-4/1934, 1-4/1936, 1-3/1937, 1-4/1936,
2360. Vera i život. 1-7,9/1924, 1-6, 8-11/1926, 2-6/1927.
2361. Hrišćanski vesnik. Beograd, 1909.
2362. Prilog katoličkom listu br. 45.
2363. Narodna škola u Boviću... Zagreb, 1909.
2364. Visokoslavnom srp. nar. crkv. saborskom odboru Karlovci. Karlovci, 1911.
2365. Pravoslavlje. 1911-1914.
2366. Letopis Matice srpske. Knj. 303 sv. 1-3, 304 sv. i-3, 305 sv.1-3, 306. sv. 1-3. Novi Sad, 1925.
2367. Narodna zaštita. God. III. br. 1-12, IV. 1-3, 8-12, V. 1-10, VI. 1-12, 11/1925, 1/, 8,9, 11,12/1926, 1, 3-5, 9, 10/1927, 1-6, 8-12/1928, 1, 3, 5-12/1929, 1, 2, 4-12/1930.
2368. Hrišćanski vesnik. Beograd, 1887., 1886.
2369. Derenčin,M.- Evolucija političkih ideja. Zagreb,1902.
2370. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1915., 1920. 1919
2371. Arhiv za istoriju srp. prav. karl. mitropolije. 1912. Karlovci,1912.
2372. Starinar. God. 1923, 1924, 1925, 1926-1927.
2373. Brankovo Kolo. God. XX. sv. 1-12.
2374. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1937., 1914.
2375. Glas crkve. 1926.
2376. Glasnik prav. dalm.istrijske eparhije. Zadar, 1895., 1901.
2377. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 1910.
2378. Bogoslovska smotra. Zagreb, 1940. br. 1, 2, 4, 5,
2379. Glas crkve. 3, 6-9, 10-12/1940, 7, 9, 10/1925, 5-10/1931. Šabac
2380. Srpska crkva. sv. 1, 2, 4/1920. Sarajevo.
2381. Glas crkve. 1 i 2/1930, 11 i 12/1931. Šabac
2382. Misionarska pisma. 1934.
2383. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 3/1938.
2384. Misionar. br. 2/1938.
2385. Glasnik prav. crkve u Srbiji. Beograd, 1906.
2386. Svetosavlje. Beograd, 1933.
2387. Bratstvo. br. 11-12/1940. Sarajevo
2388. Hrišćansko selo. 4, 6/1940. Skoplje.
2389. Gospina krunica. 2, 3/1931. Zagreb
2390. Jeka iz Afrike. Br. 1/1931.
2391. Anđeo čuvar. br. 7, 8/1930-1931.
2392. Glas evanđelja. br. 12/1930.

2393. Glasnik sv. Josipa. br. 3/1931.
2394. Riječ Božja. sv. 5, 6/1932.
2395. Nastavni plan propisan od eparh. konzistorije gornjokarlovačke. Sr.Karlovci, 19o3.
2396. Pravoslavni hrišćanin. Beograd, 1924. br. 7.
2397. Južna Srbija. br. 49/1925. Skoplje
2398. Srpska samozakonija. N.Sad, 1897.
2399. Novi istočnik. br. 8/1940. Sarajevo
24oo. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkv. fondova i zaklxada za 19o7. Karlovci, 19o8., 19o7, 19o5, 1899(2 kom.), 19o1.
24o1. Glas eparhije niške. br. 4/19o9.
24o2. Glasnik srp. društva crvenoga krsta.Br. 3, 4, 5, 12, 13, 14, 15, 18, 2o/1921.
24o3. Pregled crkve eparhije niške. br. 3/1932., 1/1925. 1/1921.
24o4. Bogoslovski glasnik. sv. 3-4, 5-6/19o8, 1-2, 5-6/19o8. Karlovci.
24o5. Glasnik prav. crkve. Beograd, 19o6. sv. 3 i 4
24o6. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1932(2 kom.), 1931., 1927.
24o7. Srpče. br. 1/194o. 2/1941 13 kom.
24o8. Novi istočnik. br. 11,12/1934, 12/1938, 12/1939, 1, 3, 4/1940.
24o9. Srpski mitropolijski glasnik. br. 7/1916, 6, 7/1918, 14, 19, 20-22/1917. Karlovci.
241o. Glasnik srp. prav. crkve. br. 19 i 2o/194o.
2411. Izvještaj prav. bogoslovije na Cetinju za 1935/36. god. Cetinje, 1936.
2412. Izvještaj kr. muške učit. škole u Petrinji za 192o-21.Petrinja,1921.
2413. Vučković,J.- 14 izvještaj o prav. srp. bogosl. učilištu u Sr.Karlovcima za 19o2-o3. Karlovci, 19o3., 19o5, 1913.
2414. Grujić,R.M.- Gde je osnov našim Narodno crkvenim Saborima. Karlovci, 19o8.
2415. 5o-godišnjica trgovačko obrtničke komore u Zagrebu. Zagreb, 19o2.
2416. Stražnicki,M.- Nacrt predavanja o mjeničnom pravu. Zagreb, 1924.
2417. Vesnik srpske crkve. mart 1924. Beograd, 1924.
2418. Glas crkve. br. 12, 3, 4/1923, 1, 3, 8, 1o, 11, 12/1924, 1-4, 6/1924, 1-1o/1929, 1-6, 11, 12/1932. Šabac.
2419. Četrnajesta godišnja skupština. Niš, 1938.
242o. Pravoslavni branik. br. 1-11/1938, 1-4/1939.
2421. La Corrida . Paris.
2422. Gospodarska smotra. br. 9 i 1o/1913, 4, 5, 6/1916, 4o12/1917, 1-4/1918. Križevci
2423. Osnovna škola jednorazredna.
2424. Računska osnova za uredbu o uređenju parohija ...
2425. Izveštaj saborskog odbora za 1885, 1886, 1887, 1888, 1889 i 1890. Zemun, 189o. (4 kom.)
2426. Emlekirat a görög keleti szerb egyhazi ...
2427. Okružnice i saopćenja eparhijske uprave parohijskim zvanjima ... Temišvar, 1914.
2428. O uređenju i dotaciji parohijskog sveštenstva.
2429. Predlog za uredbu o mirovinskom fondu za udovice ... mitr.karlovačke
243o. Nacrt uredbe za pravoslavne veroispovedne srpske narodne škole u mitropoliji karlovačkoj. 1911.
2431. Opravci na dvoru. Posuđe.
2432. Uspomena od venčanja nj. vel. Franje Josipa ... Zagreb, 1854. 2 kom.
2433. Uputstvo sveštenstvu pravosl. srp. mitropolije karlovačke.. Karlovci, 1913.
2434. Govor njegove svetosti Lukijana Bogdanovića. .. Karlovci, 19o8.
2435. Govor u slavu vladike Nikanora Grujića Srb Milutina. ... Karlovci,1911
2436. Pismo episkopa . Plaški, 1899.
2437. Slovo koe e ... Evgenii Ioannovič ... N.Sad, 1839.
2438. Normalni nacrti za župne dvorove odnosno parohijalne domove.
2439. Ustav crkvene i školske samouprave (rukopis)
244o. Upitstvo sveštenstvu ... za vršenje pastirske službe... Karlovci,1913
2441. Bračna pravila srp. prav. crkve.
2442. Mirovinska Uredba na nar.-crkv.činovnike i profesore.
2443. Nacrt za uredbu o uređenju parohija ... 1911.

2444. Predlog disciplinarne uredbe ... 1911.
2445. Predlog za uredbu o ustrojstvu prav. srp. nar.-crkv.avtonomije
2446. Izborna uredba. 19o4.
2447. Sudski postupak za crkvene sudove.
2448. Bračna pravila.
2449. Predlog za uredbu o postavljanju srp. prav. sveštenika 19o4.
2450. Predlog za uredbu o dotaciji arhijapiskopa karlovačkog ...
2451. Nacrt uredbe za prav. veroisp. srp. nar.škole u mitrop.Karlovačkoj 1911.
2452. Neue Leipziger Literaturzeitung. 18lo. Leipzig.
2453. Zbornik zakonah i naredabah za Hrvatsku i Slavoniju. 1877. 1873. 191o., 1914.
2454. Glasnik srp. prav. patrijaršije. 1923, 1926, 1931, 1922, 1932,
2455. Nacr uredbe o ustrojstvu prav. srp. crkvene avtonomije ...
2456. Proračun troškova za potrebe crkv. i prosvetnih celji... 1911. Karlovci, 191o.
2457. Narodno-crkveni ustav . 1891. i 1892.
2458. Srpski mitropolijski glasnik. Karlovci, 19o8.
2459. Hrišćanski život. ,2-9, 11, 12/1924.
2460. Dimitrijević,S.- Srpsko Kosovo. Skoplje, 1923.
2461. Glasnik prav. dalmatinsko istrijske eparhije 1894. Zadar.- 1893.
2462. Raška. Beograd, 1927. br. 1, 2, 3.
2463. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1909. Br.1-52.
2464. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1905.Br.1-52.
2465. Beseda.Nov.Sad 1868.Br.1-35.
2466. Bratstvo.Beograd 1925. XIX
2467. Bratstvo.Beograd 1924. Knj.XVIII
2468. Bratstvo.Novi Sad 1923. Knj.XVII.
2469. Srpski Sion.U Karlovcima 1895.Br.1-52.,
2470. Srpski Sion.U Karlovcima 1896.Br.1-52.
2471. KNjiževni glasnik.Beograd 1924. Br.1-8.,Knj.XI; Knj.XII.Br.1-3,5-8, Knj.XIII.Br.1-8,+ /1 kom./
2472. Srpsko kolo.Zagreb 1919.Br.1-45.
2473. Srpsko kolo.Zagreb 1922 Br.1-52 .
2474. Privredne novine.Novi Sad/Bez.god./ Br.1-52.
2475. Srpsko kolo.Zagreb 1920.Br.1-51.
2476. Srpsko kolo.Zagreb 1921.Br.1-51.
2477. Srpske novine./~~Rezxzxdxx~~Rxx Krf.1918.Br.1-134.
2478. Srpske novine.Krf.1916.Br.1-115.
2479. Srpske novine.Krf.1917. Br.1-155.
2480. Brankovo kolo.Sr.Karlovci.1906.Br.1-52. Sr.Karlovci 1904.Br.1-92.
2481. Srpski mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1905. Br.1-24.
2482. Glasnik skopskog naučnog društva.Skoplje 1935.Knj.XIV Tome
2483. Glasnik skopskog naučnog društva.Skoplje 1933 /3 kom./1930./3 kom./
2484. Glasnik skopskog naučnog društva.Skoplje 1930.Knj.VII-VIII Tome
2485. Glasnik,Skoplje 1934.Knj.XIII Tome
2486. ~~Rizzzkusx Eyxxdikonx1672x~~ Bevereglii Pandectae Canonum.Tom 11.1672 /London/.
2487. Revereglii Pandectae Canonum.Tom 1. /London/ 1672.
2488. Srpski sveštenik.Sarajevo 1912. /10 kom./
2489. Srpsko kolo.Beograd 1927.Br.1-52.
2490. Srpski književni glasnik.Beograd 1914. /12 kom./
2491. Novi život.Zagreb 1919.~~Exxx~~ /28 kom./ God.III. /6 kom./
2492. Srpski književni glasnik.Beograd 1913. Br.1-12.
2493. Zvonček. /Bez mj./ / 9 kom./
2494. Književni glasnik.Beograd 1922. /16 kom./
2495. Bogoslovlje.Beograd-Zemun 1928. /2 kom./
2496. Bogoslovlje.Beograd 1929./4 kom./ 1930./4 kom./ 1931./4 kom./ 1932./4 kom./

2497. PRAVOSLAVNI HRIŠĆANIN.Beograd 1924. Br.1-12,1926.Br.1-12 +/2 kom./
2498ž Novi istočnik.Sarajevo 1941 / 1 kom./
2499. Pregled crkve eparhije niške. Niš 1932. Br.1-2.
2500. Pregled " % " Niš.1937. Br.2-12.
2501. Bogoslovlje.Beograd 1938./ 3 kom./
2502. Javor.Zemun 1893.Br.1-19.
2503. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1902.Br.1-52
2504. Sbornik zakonih i naredaba.Zagreb 1891./ 5 kom./ 1880./13 kom./ 1888./7 kom./1865 /3 kom./1865./2 kom./1895./ 7 kom./1899. /1 kom./ 1905. /10 kom./1891./5 kom./1910 / 13 kom./ 1911 /6 kom./ 1914.19 kom 1915. /17 kom./ 1916./12 kom./1917 /10 kom./ 1918./15 kom./1923 /2 kor
2505. Glasnik.Sr Karlovci 1921. / 27 kom./ 1928./3 kom./1927 /9 kom./1938. /3 kom./ 1929./ 2 kom./1911 /13 kom./ 1930./41 kom./ 1932./ 1926./9kor 1932./2 kom./1925./ 7 kom./1924./ 2 kom./ 1923./7 kom./ 1922./9 kom./ 1921.God II /67 kom./1924./12kom./ Srpskxxcrkxx 1923./12 kom./1940/1 k
2506. Srpska crkva.Sr.Karlovci 1926 Br. 1.
2507. Glasnik.Sr.Karlovci 1940.
2508. Gospodarski list.Zagreb 1928.Br.2
2509. Das Buch für Alle.Stuttgart 1884.Br.1-26 /uvezano/
2510. Srpske ilustrovane novine.Novi Sad 1882./ 25 kom./
2511. Balkan.Beograd 1920.Br.67.
2512. Beograd 1947.Politika.Br.12676.
2513. Pravoslavnim hrišćanima.Beograd /Bez god.i mr./
2514. Vesnik.Beograd 1919.Br.20.
2515. Srpska crkva.Beograd 1924.Br.6.
2516. Srpsko kosovo.Skoplje 1930. Br.16
2517. Glasnik eparhije timočke.Zaječar 1937.Br.5
2518. Glasnik eparhije timočke.Zaječar 1936.Br.10
2519. Cerkovnoe obozrenie./Bez god. i mj./
2520. Katolički list.Zagreb 1941.Br.2 1945.Br.8-9
2521. Glasnik eparhije timočke.Zaječar 1939.Br.13 / 6 kom./
2522. Glasnik ep.tim.1940.Br.20.
2523. Odluke trećeg zasjedanja.Zagreb 1944.
2524. Katolički list.Zagreb 1945./ 3 kom./
2525. Novi put.Sr.Karlovci 1920 / 2 kom./
2526. Glasnik srpske književne zadruge.Beograd 1929./ 4 kom./
2527. Službene novine Kraljevine Jugoslavije.Beograd 1938. Br.202.
2528. Narodna odbrana.Beograd 1940.
2529. Glasnik eparhije timočke.Zaječar 1940. /16 kom./
2530. Društvena obnova.Beograd 1930./15 kom./
2531. Dom i škola.Zagreb 1932.Br.4
2532. Srpska Zora.U Beču 1876./ 4 kom./
2533. Srpski dom.Zagreb 1899./1 kom./
2534. Glas eparhije niške.Niš 1900./ 2 kom./
2535. Glasnik.Sr.Karlovci 1933. /4 kom./ 1940./13 kom./1938./10 kom./1939. /10 kom./
2536. Diakonović,K.- Gramatika ... V Budae, 1822.
2537. Letopis Matice srpske. sv. XII. za 1910. N.Sad, 1910., 1887.
2538. Teleki,J.- Hunyadiak Kora magyarorszagon. Pesten, 1852.
2539. Telesno vaspitanje. br. 1-3.
2540. Život i umetnost. 1937. br. 5, 7, 8, 12.
2541. Pravoslavlje. 1, 2, 4-9/1934, 1, 2, 4-5, 8/1935, 6,6,7,8,11,12/1937, 1 i 2/1938,
2542. Svetosavlje. 4/1935, decembar/1935.
2543. Brankovo kolo. Karlovci, 1907., 1902.
2544. Glasnik srp. prav. crkve. god. 1940. manjka br. 18.
2545. Kalendar Srbobran 1909. Zagreb, 1908.
2546. Srpski mitropolijski glasnik. Sr.Karlovci, 1904. 1903.
2547. Bogoslovski glasnik. Karlovci, 1908.
2548. Pupin,M.- Sa pašnjaka do naučenjaka. Vel.Bečkerek, 1929.
2549. Daničić,Đ.- Istorija oblika srp. ili hrv. jezika. Biograd,1874.

2550. Jemeljanova,N.- Bolbat. Novi Sad, 1949.
2551. Đurić,N.- Mali pripovjeda×. Požega, 1896.
2552. Zdravlje. Beograd, 1907.
2553. Živanović,J.- Srpski pčelar. N.Sad, 1893.
2554. Zdravlje. Br. 1-7, 9/1922. Beograd.
2555. Dva smjera u hrvatskoj politici. Zagreb, 1918.
2556. Vitković,D.- Dabrobosanski mitropolit Gavrilo Avramović i ... Karlovci, 1912.
2557. Izveštaj bogosl. sv. Save za 1929/1930. Karlovci, 1930.
2558. Jakšić,M.- O Arseniju IV. Jovanoviću Šakabenti ... Karlovci, 1899.
2559. Izveštaj o stanju javne uprave u žup. Sremskoj za 1911. Vukovar,1912.
2560. Izveštaj srp. prav. vel. gimn. sr.karlovačke za 1917/18.
2561. Buta,J.- Od srca - srcu. Mitrovica, 1911.
2562. Pravoslavnoe učenie ili ... hristianska bogoslovia. 1784.
2563. Carićević,V.- Narodne javne knjižnice. Zemun, 1906.
2564. Grujić,R.- Srpske škole ... Beograd, 1908.
2565. Bolmanac,S.- Šematizam ... god. 1878. Pančevo, 1878.
2566. Spomenica o manastiru Feneku. Karlovci, 1914.
2567. Ivić,A.- Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju. Karlovci, 1909.
2568. Šematizam srp. prav. arhidijeceze sremsko-karlovačke za 1896.. Karlovci, 1896.
2569. Izvještaji eparhijskih vlasti prav. srp. eparhije pakračke. Karlovci, 1902., 1909.
2570. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke za god. 1906/907.
2571. Vučković,J.- Deseti izvještaj o prav. srp. bogosl. učilištu u Srem.Karlovcima za 1898-99. Karlovci, 1899.
2572. Školski list. God. 1892. manjka sv. 7, 12, 1893 ima 2, 3, 1894 ima sv. 3-4, 5, 1895. ima sv. 3-9, 12, 1896. ima sv. 1, 8-9, 1897 ima sv. 3, 8., 1898 ima sv. 1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 1899. ima sv. 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 1900 ima sv. 1, 2, 3, 4, 5, 6, -7, 8-12, 1901. ima sv. 1-12, 1902. ima sv. 1, 6, 7, 12.
2572. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1926. 17 kom.
2573. Zdravlje. 1921 (8 kom.), 1922 (5 kom.)
2574. Srpski književni glasnik. 1940. 20 kom.
2575. Vraž. Novi Sad, 1912.
2576. Katolički list. br. 1-27/1930. Zagreb.
2577. Letopis matice srpske.Novi Sad 1935./18 kom/Knj.344 /6 kom./Knj.342,101
2578. Treći izvještaj o srpskom pravosl.bogoslovskom učilištu.Novi Sad 1892.
2579. Rad i imenik.Sr.Karlovci 1912.
2580. Les Infractions aux Regles et lois de la Guerre.Paris 1918.A-a.Reiss
2581. Rad eparhijske uprave temišvarske .Sr.Karlovci 1906.
2582. Jovan Kozobarić. Pravoslavna srpska parohija u Iloku.Ilok 1908.
2583. Iz crkvene istorije Srba u Turskoj.Beograd i Nov.Sad 1902. Ivanić Ivan
2584. Smičiklas Tade.Dvijestogodišnjica oslobodjenja slavonije.Zagreb 1891.
2585. Novi naraštaj.Zagreb 1920. God.V.
2586. Hrišćanski vesnik.Beograd 1903./3 kom./1901./2 kom./
2587. Srpski književni glasnik.Beograd 1933./24 kom/2 komplete.1-12.
2588. Vesnik srpske crkve.Beograd 1933./5 kom./1932./7 kom./ 1931./7 kom./ 1929./4 kom./
2589. Službeni glasnik.Zagreb 1884.;1885;1914;
2590. Srpski Letopis.U Budimu 1858.Knj.97.
2591. Glasnik pravoslavne crkve.Beograd 1900./2 kom./
2592. Duhovna straža.Sombor 1933./ 4 kom./ 1932./4 kom./1931./ 4 kom./ 1930./4 kom./ 1929./4 kom./ 1934./ 4 kom./
2593. Srpski književni glasnik.Beograd 1935. / 2 kom./
2594. Zbornik za istoriju,jezik i književnost srpskog naroda.Knj.XVI. Beograd 1927.
2595. Srpske narodne umotrvorine.Beograd-Zemun.Knj.1 1927.
2596. Istočnik.Sarajevo 1902./ 20 kom./
2597. Sbornik zakonah i naredabah.Zagreb 1865./12 kom./
2598. Zemaljski-Vladin list za Hrvatsku i Slavoniju. 1859.II.dio./ 22 kom./

2599. Delo.Beograd 1912.God.XVII.Komplet /9 kom./
2600. Kriminalna biblioteka.Beograd 1929./13 kom./1928 / 4 kom./1931./21 kom
2601. Književni glasnik.Beograd 1935. / 11 kom./
2602. Učitelj.Beograd 1932. / 7 kom./
2603. Srpski učitelj.Zagreb 1908./ 5 kom./
2604. Glasnik pravoslavne crkve.Beograd 1900.;1903./4 kom./1904./ 6kom./
2605. Pregled.Niš.1925./2 kom./ 1938./5 kom./,1939./ 4 kom./ 1940./ 2 kom./
2606. Srpski književni glasnik. Beograd 1938./ 21 kom./
2607. Luigi Cesare Dr.Pavissich.Memoria storica sulla Peste di Magarsca. Vienna 1851.
2608. Lekcije iz pastirskoga bogoslovlja.Sr.Karlovci 1931.
2609. Konferencija u matici srpskoj o "knjigama za narod".Sr.Karlovci 1902.
2610. Srbski narodni fondovi..Sr.Karlovci 1864.
2611. Paić, dr.Miloš'.Srpski narodni fondovi.Sr.Karlovci 1864.
2612. Utjecaj hrišćanske ikonografije na neke narodne pjesme napisao Vitković Dimitrije.Zagreb.1919./ 2 kom./
2613. Milićević M.Đ.Život Srba seljaka.Beograd 1894.
2614. Ugrenović.Šuma i čovjek.Beograd 1947.
2615. Krešić,prof.Stjepan.Teokritove "Šarobnice" Zagreb 1943.
2616. Kalendar Matice srpke.Novi Sad 1904.
2617. Glasnik.Sr.Karlovci 1930. /13 kom./1921./ 5 kom./
2618. Glasnik.Službeni list.Sr.Karlovci 1932./ 34 kom/1933./ 2 kom./
2619. 1927./God.IX. 3 kom./ 1928.God.IX.6 kom./1930.God.XI./ 25 kom./ 1929. God.X./ 25 kom./1928.God.IX./ 18 kom./1925./God.VI./ 13 kom./ 1932.god.XII./1 kom./1927.God.VIII./ 18 kom./ 1926.God.VII /25 kom./ 1925.God.VI./ 9 kom./1938. God.XIX / 7 kom./ 1939.God.XX./16 kom./ 1920.God.I.Br.10.1933.God.XIV.Br.25-26.1936.God.XVII.Br.32-33. 1938.Br.27.God.XIX.1939.God.XX.Br.21-22.1940.God.XXI.Br.6.1940.God. XXI.Broj.18. 1921.God.II./ 5 kom./ 1930.God.XI.Br.1-7.1931.God.XI. / 6 kom./
2619. Hrišćanska misao.1937./ 9 kom./.
2620. Novi list.Sr.Karlovci 1920./ 2 kom./
2621. Ilustrovani list.Beograd 1926.
2622. Vjesnik.Sarajevo 1920.br.2,12.
2623. Hrišćanski vesnik.Beograd 1914.
2624. Pisma našim prijateljima./Bez mj.i god./ 2 kom./
2625. Istorija raznih slavenskih narodov... Vienn, 1794.
2626. Philosophia critice elaborata auctore Simeone Chuchich. Viennae,1815.
2627. Lučić,K.- Mudar starešina... Mitrovica, 1879.
2628. Livadić,B.- Novele. Zagreb, 1910.
2629. Rind,J.C.- Plutarchs Lebens-Beschreibungen ... Leipzig, 1750.,1752.
2630. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1891., 1892,(2 kom.)
2631. Hrišćanski život. God. 1922., 1924.
2632. Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih služb. kralj. Hrvatske i Slavonije Zagreb, 1908,(2 kom.), 1909, 1911., 1912, 1916, 1917., 1904.
2633. Schematismus cleri dioecesium Bosnensis et Sirmiensis 1908. Đakovo, 1908.
2634. Calmet,A.- Commentarius literalis in omnes libros veteris et novi Testamenti... 1760. 1759, 1755, 1759, 1756, 1759. 7 komada
2635. Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih službenika kralj. Hrvatske i Slavonije. 1899(2 kom.), 1898, 1896, 1902,
2636. Javor. N.Sad, 1874. br. 1-36. , 1884. br. 1-52.
2637. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1901.
2638. Brankovo Kolo. 1902.
2639. Vlajinac,M.- Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja. Beograd, 1932.
2640. Stari spiski zapisi i natpisi. Sr.Karlovci, 1926., Beograd, 1902.
2641. Orao 1893., 1891., 1890.

2642. Ujvidek szabž kir. varos lakossaganak Nevjegyzeke. Ujvidek,19o1.
2643. Vlašić,Lj.- Zbirka zakona, naredaba i riješenja ...Zadar,19o6.
2644. Izvješće o stanju školstva u Hrv. i Slav.1884-5. Zagreb, 1886.
2645. Zoričić,M.- Financijalno gospodarstvo hrv.slav.krajine.Zagreb,1879.
2646. Hrvatske narodne pjesme. Knj. 9. Zagreb, 194o.
2647. Rind,J.Ch.- Plutarchs Lebens-Beschreibung ... Leipzig, 1747.
2648. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1938.
2649. Srbobran kalendar za 1897.
265o. Vesnik srpske crkve. za 1897. god., 1893.
2651. Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, virovitičke, požeške, ...Osijek,191o.
2652. Soko kraljevine Jugoslavije. Beograd, 193o.
2653. Disciplinarna pravila ... Karlovci, 1899.
2654. Ruvarac,D.- O istoriji katihizma ... Karlovci, 1912.
2655. Deveti oktobar 1934.
2656. Sitniji spisi Đ.Daničića. Karlovci, 1925.
2657. Gršić,J.- Portreti s pisama. Zagreb, 1925.
2658. Novaković,R.- Predlog ustava kraljevine Srbije, Hrvatske i Slovenačke. Beograd, 1919.
2659. Pravila saveza Srpkinja. Zagreb, 1911.
266o. Rešetar,M.- Dubrovački zbornik od god. 152o. Beograd, 1933.
2661. Ivić,A.- Istorija Srba u Vojvodini. N.Sad, 1929.
2662. Bogunović,D.- Metodika telesnog vaspitanja deteta. Zagreb,1931.
2663. Ljubić,J.- Seljaštvo Švicarske. Zagreb, 1928.
2664. Glasnik društva srbske slovesnosti. Beograd, 1855.
2665. Kassowitz-Cvijić,A.- Franjo Ž.Kuhač. Zagreb, 1924.
2666. Radonić,J.- Izvori za istoriju Južnih Slovena. Beograd, 1939.
2667. Radonić,J.- -"- -"- -"- -"- -"- 1939
2668. O poreklu Bunjevaca. Beograd, 193o.
2669. Tkalčević,A.- Put na Plitvice.Zagreb, 186o.
267o. Fašističko domobransko nasilje. 1944.
2671. Marković,S.- Seobe Srba. Sarajevo, 1927.
2672. Žeromski,S.- Vjerna rijeka. Zagreb, 1914.
2673. Hrvatsko Kolo 1945.
2674. Bošnjak,O.- Nauk o Usancama. Zagreb, 1897.
2675. Živanović,A.- Metodičko uputstvo za predavanje nauke o veri... Osijek, 1927.
2676. Gondüzö szepirodalmi hetilap 1885. Budapest, 1885.
2677. Izvještaj kr. vell gimn. u Požegi za šk. god. 1913-1914. Požega,1914
2678. -"- -"- -"- -"- -"- 1912-1913. " 1913
2679. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. Knj. II sv. 1-3/1929.Karlovci
268o. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi za škol. god. 1914-1915.
2681. Izvješće djevojačkih škola u samostanu sestara za šk.god. 1898-99. Djakovo, 1899. 19o2-19o3, Djakovo, 19o3. 19o3-19o4 Djakovo, 19o4.,1912-1913. Djakovo, 1913.
2682. Izvještaj kr. gornjogradske i kr. donjogradske velike gimn. u Zagrebu 1914-1915. Zagreb, 1915.
2683. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 1915-1916.
2684. Izvješće kr. dolnjogradske vel. gimn. u Zagrebu 1898/99., 19o4/19o5. 19o7/19o8.,1915/1916
2685. Književna zabava sv. I. Zagreb, 1868.
2686. Cenkić,J.- Agrarna reforma i crkvena zemljišta. Zagreb, 1921.
2687. Brixy,B.- Princip entropije i opstanak Božji. Mostar, 1919.
2688. Izvještaj o srp. nar. osn. šk. u Zagrebu. Zagreb, 1912.
2689. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke. Karlovci, 19o1.
2690. Petnaesti izvještaj o srp. nar. osn. školi u Zagrebu.Zagreb,19o8.
2691. 19o7.,19o6.
Program velike gimnazije karlovačke 1865. Karlovci, 1865.
2692. Radonić,J.- Izvori za istoriju južnih Slovena. Beograd, 1934.
2693. -"- -"- -"- -"- -"- 1935.
2694. Ružičić,N.- Istorija srpske crkve. Zagreb, 1893.
2695. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1889., 19o8., 19o9.
2696. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, 1941.

2697. Sandtner,K.- Wien mit Umgebung und Ausflug ... Berlin,1910-1911.
2698. Pregled 1-11/1930.
2699. Pregled crkve. 1-6/1923. Niš., 1-12/1929.
2700. Srpski književni glasnik. br. 2-8/1935. Beograd.
2701. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. knj.XIX.sv.2. Zagreb, 1914.
2702. Stojanović,Lj.- Stari spisi zapisi i natpisi. Beograd, 1903.
2703. Vučković,J.- Glavniji momenti iz istorije hrišćanske stavrografije. Zadar, 1896.
2704. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1930.
2705. Ratnik. sv. 1-3/1912. Beograd, 1912.
2706. Misao. sv. 289-296. Beograd, 1932.
2707. Ex orjente Lux. Pismo povodom predavanja prof. Delića ... "Babel und Bibel". Zadar, 1903. 3 kom.
2708. Težak. Beograd, 1888., 1884.
2709. Bulić,F.-L.Katić.- Stopana hrvatskih narodnih vladara. Zagreb
2710. Duhovna straža. Sombor, 1935.,1940., 1939.,1938.,1936, 1931.
2711. Klicin,M.- Uredba o uređenju crkvenih, školskih i fundacionalnih dela grčko-istočne srpske mitropolije ... Karlovci, 1909.
2712. Srpski književni glasnik. Beograd, 1912. komplet
2713. Novi vaspitač. sv. 1-12 god. 1908., 1909., 1910., 1911., 1912., 1913/14. Karlovci.
2714. Izveštaj srpske vel. gimn. karlovačke za god. 1897-98.Karlovci.
2715. Izveštaj o srp. višoj devojačkoj školi u N.Sadu 1914-1917. Karlovci
2716. Pravoslavna crkvena godina. Sr.Karlovci, 1909.
2717. Šematizam istoč.-prav.srp.arhidijeceze sremsko-karlovačke. Novi Sad, 1884.
2718. Izvještaj za škol. god. 1910-1911. učiteljske škole u Pakracu
2719. Program vel. gimnazije karlovačke za škol. god. 1863, 1866-1870. Karlovci, 1863, N.Sad, 1871.
2720. Izvještaj bogoslovije sv.Save za 1932/33 Karlovci. (2 kom.) 1928/29. 1929/30.,1931/32, 1935/36.
2721. Vučković,J.- Trinaesti izvještaj o prav.srp.bogosl.učilištu 1901/1902.,1900/1901.,
2722. Program srp. vel. gimn. karlovačke za 1892/93. N.Sad, 1893.
2723. Prvi izvještaj muške učit. škole u Pakraci 1894/5-1899/1900.
2724. Program srp. vel. gimn. karlovačke 1894-95. 1893/94, 1890/91,
2725. Izvještaj za šk.god. 1933/34 bogoslovije sv.Save.
2726. Izveštaj o srp. viš.devojačkoj školi u N.Sadu 1914-1917.
2727. Etnografska istraživanja i građa. Zagreb, 1934.
2728. Đorđević-Čajkanović.- Život i običaji narodni. knj. 14. Beograd, 1925.
2729. Pozdrav visokodost.gosp. Sergiju Kaćanskom... Karlovci, 1858.
2730. Izveštaj o radu odbora Fonda Stanojla i Draginje Petrović. Karlovci, 1934.
2731. Konstantinović,V.- Deset godina u parohiji ... 1885-1895. Karlovci, 1895.
2732. Kalendar Matice srpske za god. 1905. N.Sad, 1904.
2733. Lakatoš,J.- Među veleizdajnicima. Zagreb, 1909.
2734. Stefanović,D.- Uvod u sv. pismo novoga zaveta Karlovci, 1913.
2735. Izveštaj drž. učit. škole u Pakracu za 1930-1931. Pakrac, 1931.
2736. -"- -"- -"- -"- 1933-1934. , 1934/1935.
2737. Ehrenzweig,A.- Sistem austrijskoga općega privatnoga prava. Zagreb, 1911.
2738. Radojčić,N.- Avtobiografija Petra Runjanina. Karlovci, 1914.
2739. Kern,F.- Izvještaj kr.hrv.slav.zem.bakteriološkog zavoda u Križevcima. Križevci, 1905., 1906.
2740. Izveštaji izaslanika Matice Srpske o svom razgledanju u proučavanju različitih sirotišta... u Novom Sadu.
2741. Zbirka ustanova Matice Srpske. N.Sad, 1910.
2742. Godišnjak Matice srpske. Kalendar za 1941. godž, za 1939.
2743. Kalendar Prosveta 1927. Sarajevo.
2744. Obći zagrebačkinkoledar za god. 1850.
2745. Mirković,L.- Pravoslavna liturgika ... Karlovci, 1918.
2746. Glasnik prav. crkve. Beograd, 1903.

2747. Glasnik prav. crkve. Beograd, 19oo, 19o2, (januar, mart,april)
2748. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1936 (7 kom.) 11 kom./1939.
2749. Glas srpske kralj. akademije. Beograd, 1922.
2750. Zakonski članci Franje Josipa I.
2751. Ruvarac,D.- Predlog slavnom srpsko narodno-crkv. saboru u Karlovcima. Karlovci, 19o2.
2752. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkv. fondova za 1894... Karlovci, 1895.
2753. Godišnjak Matice srpske kalendar za 1937 god. N.Sad,1937.
2754. Izvješće kr. vel. real.gimn. u Karlovcu za 19o5/19o6. Karlovac,19o6.
2755. -"- -"- -"- -"- -"- -"- 19o3/19o4. " 19o4.
2756. Poslovnik za srp. narodni crkv. odbor. Karlovci, 19o7.
2757. Zbirka naredaba gornjo-karlovačke eparhijske uprave. od 1798-1871. Karlovci, 19o3.
2758. Ustav crkv. i škol. samouprave srp.prav.naroda u Bosni i Hercegovini. Zemun, 1899.
2759. Sladović,E.- Stečajno pravo. Zagreb, 1925.
2760. Izveštaj o stanju srp. nar.-crkv. fondova za 19o6. Karlovci,19o7.
2761. Spomen knjiga Jugosl. Matice u Splitu . Split, 193o.
2762. Heffler,F.- Nekoje misli prigodom obdržavanja VII. katehetskog sastanka ...Zagreb, 19o6.
2763. Spevec,F.J.- Pravo posjeda ... Zagreb, 1915.
2764. Vojucki,E.- Ponavljanje braka kod sveštenika. Karlovci, 19o8.
2765. Spomenica srp. prav. crkv. opštine u Karlovcu. Karlovac, 1931.
2766. Pekić,P.- Povijest Hrvata u Vojvodini ... Zagreb, 193o.
2767. Bogdanović,L.- Srpska prav. crkva sv.Nikole u Vel.Kanjiži. Karlovci, 19o9.
2768. Krišković,V.- Pisma Juniusova. Zagreb, 1917.
2769. Milosavljević,Ž.- Srpsko-hrvatski spor. Beograd, 1938.
2770. Vesnitch,R.- Les Aspirations Nationales de la Serbie.Paris,s.a.
2771. Gaj,V.- Knjižnica Gajeva. Zagreb, 1875.
2772. Mirković,L.- Pravoslavna liturgika. Sremski Karlovci, 192o.
2773. Gospodarska škola za seoske domaćice u Petrinji.Zagreb, 1921.
2774. Posilović,S.- Financijalna znanosti. Zagreb
2775. Kostić,M.- Alkohol, Kriminalitet i pravo. Zagreb, 1913.
2776. Šišić,F.- La Situation actuelle de Rijeka... Paris, 1919.
2777. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke 19o5/6.
2778. Klemec und Saria. Blatt Ptuj.. Beograd-Zagreb, 1936.
2779. Rad i imenik Matice srpske.
2780. Lončar,J.- Izumitelj i njegovo djelo. Zagreb, 1943.
2781. Spomenica građa Siska 1941-1o.IV.1943.
2782. Srpski sion. br. 34/19o8 2 kom.
2783. Novi život. br. 1-5/1929, 4/193o, 4-6/1934., 4-6/1937.
2784. Trezvenost. br. 12/193o, 10-12/1932, 1-9/1934.
2785. Zdravlje. br. 5 i 6/1924, 8 i 9/1927, 1-10,11 i 12/1928, br. 1, 2 i 3/193o, 1/1933 i Sadržaj.
2786. Letopis srpski za god. 187o i 1871. N.Sad, 1872.
2787. Srpsko Kosovo. br. 9 i 1o/1932.
2788. Gradina. br. 2/1891.
2789. Javor. 5/1874, 51/1892.
2790. Spomenak. Pančevo, 1896.
2791. Golub. Sombor, 1895.
2792. Zdravlje. Beograd, 1911.,1912.,1913, 1914, 19o9.,191o.
2793. Dom i škola. br. 1/1933 13 kom.
2794. Hrvatski učiteljski dom. Zagreb, 1921.
2795. Brankovo kolo. Karlovci, 1896.4 kom.
2796. Corpus Jurishungarici... Budae, 1779. 2 kom.
2797. Pčelar. Budim, 181o.
2798. Stojanović,Lj.- Stare srpske povelje i pisma. Knj. I. I.dio. Karlovci, 1929.
2799. Bogoslovski glasnik. sv. 1-5/1913.1, 2, 3, 5/1914.
2800. Srpski književni glasnik. Beograd, 1937. komplet
2801. Ratnik. Beograd, 1914. sv. 1, 3, 5, 6, 11.
2802. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1924.
2803. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. Karlovci, 1928.

2.804. Duhovna straža.Sombor 1937.Br.1-4
2805. Istočnik.Sarajevo 1900.Br.1-8,10-19,21-24.
2806. Glasnik.Zadar 1895. /9 kom./
2807. Istočnik.Sarajevo 1911./ 2 kom./ 1902.Br.1-16./+ 6 kom./
2808. Posebna izdanja.Beograd 1938.Knj.33.
2809. Novi život./Bez mj./1923.Sv.1-12.Knj.XIV.Sv.1-12,10-12,Knj.XV.Sv.1-12 Knj.XVI,Sv.1-12.
2810. Priče.Ndž./Bez god./God.I.Br.1/ 46 kom./ God.II.Br.2 /78 kom./
2811. Letopis Matice srpske.Novi sad 1929./4 kom./Sv.1. /1929.Sv.1-3. Knj.321.Sv.2-3,Knj.322.Sv.1-3.Knj.321.Sv.1,Knj.319.Sv.2, 1929./14 kom./ 1938.Knj.350./ 5 kom./Knj.349 /28 kom./
2812. Arhiv za pravne i društvene nauke,Beograd 1912.God.VI.Knj.XI i XII. /6 kom./Knj.XVI /6 kom./
2813. Narodni podmladak.Beograd 1941./17 kom./God.VII./Sv.1-12/
2814. Glasnik,Službeni list.Sr.Karlovci 1925.Br.1-24.
2815. ~~Novi-Sad-1926.~~ Letopis Matice srpske.Novi Sad 1926.Knj.307.Sv.1-3, Knj.308.Sv.1-3,Knj.309.Sv.1 - 3,Knj.310.1-3.Knj.307.Sv.1-3.Knj.308. Sv.1-3,Knj.309.Sv.1-3,Knj.310.Sv.1-3,Knj. 307.Sv.13,Knj.308.Sv.1-3 Knj.309.Sv.1-3,Knj.310.Sv.1-3.Knj.309.Sv.1-3.Knj.310.Sv.1-3.
2816. Istočnik.Sarajevo 1904./19 kom./
2817. Svetosavlje.Beograd 1937. /6 kom./
2818. Hrišćanski glasnik.Beograd 1883./10 kom./ 1892./7 kom./
2819. Pastir.Cetinje 1936./5 kom./
2820. Mjesečnik.Zagreb 1938./7 kom./1939./8 kom./
2821. Zdravlje./Bez mj./ 1930./5 kom./
2822. Zdravlje./Bez mj./ 1921./10 kom./1926,/10 kom./1925./5 kom./,1924. /5 kom./1929./8 kom./1927./3 kom./1927./4 kom./1923.,/8 kom./
2823. Hrišćanski ~~l~~asnik.Beograd 1902.
2824. Kaštelan,D.- Malo govedarstvo. Zagreb, 1944. 2 kom.
2825. Uputstvo za predavanje vežbanja u govoru ... Budim, 187o.
2826. Pjesme o borbi udružene Europe. 1942.
2827. Upravno sudska rješenja. Zagreb 1926.
2828. Propisnik o rizničkom poslovanju. Zagreb, 1944. 2 kom.
2829. Naredba o farmaceutskom fakultetu u Zagrebu. Zagreb, 1942.
283o. Zakonska odredba o poštanskoj štedionici NDH. Zagreb, 1943.
2831. Govor Ministra vanj. poslova Reicha Joachima von Ribbentropa. Zagreb, 1942.
2832. Pavičić,N.- Crtice iz jednog mladog života. Zagreb, 1942.
2833. Njistor,Z.- Nazareni. Pančevo, 194o.
2834. Zašto Srbi pre vremena umiru? Zagreb, 1914.
2835. Kujačić,J.St.- Kolera. Kotor
2836. Priručnik propisa o cienama. Zagreb, 1942.
2837. Statut srp. prav. monaškog udruženja u mitr. karlovačkoj. Karlovci, 19o6.
2838. Smodlaka,J.- O razgraničenju Jugoslavije s Italijom. Beograd,1944.
2839. Funk,S.- Die Entstehung des Talmuds. Leipzig, 1910.
284o. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. sv. 1. Karlovci, 1931.
2841. Jakšić,D.- Učenje o jevanđelskim savjetima ... Karlovci, 19o1. 2 kom.
2842. Uredba o upravi kontroli i upotrebi man.dobara. Karlovci, 1926.
2843. Jovanović,J.- Poslanica Velikom Crkv.Sudu ... Sarajevo, 1928.
2844. Uredba o upravi, kontroli i upotrebi man.dobara. Karlovci, 1912.
2845. Bericht der Handels-und Gewerbekammer... Agram, 1854.
2846. Neuer Militär und Wirtschafts Kalender 1825. Agram., 1822.,
2847. Karlstädter Schreib Kalender 1845. Karlstadt.- 1841.
2848. Bogdanović,Đ.- Povlačenje srpske vojske ka Primorju. Zagreb, 1927.
2849. Kalinjin,M.I. Socijalistički realizam. Sarajevo, 1946.
285o. Popović,J.- O nekim pogreškama u životu i radu naših Slavonaca i kako da se one otklone. Zagreb, 1914.
2851. Matić,M.i J.- Mučenje Hrvata...
2852. -"- Pjesme o četničko-komunističkih zlodjela. Zagreb,1942.
2853. Zakonska odredba o ravnateljstvu drž.monopola. Zagreb, 1942.
2854. 10.travnja 1945.

2855. Ruvarac,D. O prvim profesorima ... Zemun, 1889.
2856. Sz.Istvan Magyar Kiraly igaz Romai katolikus ... Pesten, 1795.
2857. Božićna poslanica episkopa Mirona Nikolića... Karlovci, 1899.
2858. Govor Mile Miłosavljevića o srp. nar. crkv. autonomiji.Karlovci,1899.
2859. Zakon od 17.I.1906. o veroispovednim odnosima.Karlovci, 1906.
2860. Sveti Sava. Karlovci, 1861.
2861. Tri govora Đorđa Đurkovića ... N.Sad, 1896.
2862. Bošnjak,I.- Težačka hemija. Zagreb
2863. Kalinjin,M.I.- Socijalistički realizam. Sarajevo, 1946.
2864. Žene Korduna u borbi i radu. Kordun, 1944.
2865. Barković,J.- Na zagrebačkoj fronti. 1945.
2866. Vukašinović,A.- Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu.Zagreb,1857.
2867. Marz,J.- Die Ostküste der Adria. Zagreb, 1943.
2868. Mitrović,I.- Majčin Blagoslov. Banja Luka, 1929.
2869. Skupštinski govori dr.Milenka Marković. Pakrac
2870. Magarašević,D.- Život i književni rad Nikanora Grujića. Zagreb, 1904.
2871. Bogdanović,L.- Srpska pravoslavna crkva sv.Nikole u Vel.Kanjiži. Karlovci, 1909.
2872. Petković,S.- Opis rukopisa manastira Krušedola. Karlovci, 1914.
2873. Aranicki,S.- Pravoslavna srp. parohija u St.Pazovi. Karlovci, 1912.
2874. Osvrt D.Ruvarca na članke J.Jeremića... Karlovci, 1901.
2875. Bošković,J.- Osman Ivana Gundulića. Zemun, 1889.
2876. Bosnien und das kroatische Staatsrecht. Agram, 1898.
2877. Levinzon-Morus. Ratni profiti. Beograd, 1941.
2878. Avtobiografija Petra Runjanina. Karlovci,1914.
2879. Đorđević,V.- Car Dušan... Zagreb, 1920. Knj. II.
2880. -"- Car Dušan. Knjiga I. Zagreb, 1919.
2881. Novi vaspitač. Karlovci, 1904.,1907.,1905.
2882. Das albanische Problem und die Beziehungen zwischen Serbien und Oesterreich-Ungarn. Leipzig, 1913.
2882. Ursprung der gegenwärtigen ungarischen Krone. Karlovitz, 1860.
2883. Uputstvo za vršenje pastirske službe ... Karlovci, 1931.
2884. Poslanica srp. patrijarha Varnace o Božiću 1934. Karlovci, 1935.
2885. Mirković,L.- Sveti Naum Ohridski. Karlovci, 1924.
2886. Srpska kolonija u Erdelju u XV. -XVI.veku. Karlovci, 1911.
2887. Statut srp. prav. monaškoga udruženja u mitr. karlovačkoj. Karlovci, 1909.
2888. Marević,J.- Duhovni odgoj ... Zagreb, 1942.
2889. Katihizis mali... Vienn 1857.
2890. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. sv. 1/1934. 1-3/1935.,2/1935.
2891. Sundečić,J.- Izabrane pjesme. Zagreb, 1889.
2892. Liturgika ili nauka o bogosluženiju. Zagreb, 1885.
2893. Ćorović,V.- Kralj Tvrtko i Kotromanić. Zemun, 1925.
2894. Hrvatske narodne pjesme. Knj. 7. Zagreb, 1929.
2895. Stojaković,A.- Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina.Temišvar, 1860.
2896. Gjurić,M.- Smrt majke Jugovića. Zagreb, 1918.
2897. Bogišić,V.- Narodne pjesme. Beograd, 1878.
2898. Janković,D.- Mješoviti brak. Sarajevo, 1906.
2899. Okružnica ep.upravn.odbora gornjokarlovačkog u Plaškom 1934.
2900. Utiešenović,M.- Die Hauskommunionnen der Südslaven.Wien,1859.
2901. Uskršnja poslanica mitr.crnogor. Mitrofana Bana. Cetinje, 1919.
2902. Govor dr. Vladimira Nikolića... Zemun, 1895.
2903. Naselja i poreklo stanovništva. Beograd, 1928.
2904. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. sv. 2,3/1931., 1-3/1932., 1-3/1933.
2905. Učiteljski kalendar i šematizam za 1912. Vršac.
2906. Uspomena na vatikanski sabor 1869-1870. Zagreb, 1897.
2907. Prav. ženski manastir sv.Petke u Zagrebu.
2908. Josić,M.- Priče za narod. Karlovci, 1898.
2909. Brzak,D.- U Komisiji. Mostar, 1902.
2910. Šurmin,Gj.- Stvaranje Srbije. Zagreb, 1921.
2911. Novi Jerusalim i njegov nebeski nauk. London.
2912. Priručnik prehrambenih propisa. Zagreb, 1944.
2913. Odlomci iz jednog rukopisa... N.Sad, 1884.

2914. Dela Nikole Tesle. Zagreb, 1926.
2915. Kako je Muhamed A.S. uništio židove u Arabiji. Sarajevo, 1942.
2916. Srednji katihizis. Beč, 1874. 2 kom.
2917. Directorium liturgicum romano-seraphicum... Zagreb, 1944. Vukovar, 1943
2918. Misijski kalendar sv. Petra Klavera 1945 2 kom.
2919. Kratka sveštena istorija. Beč, 1870.
2920. Kapitalizam i komunizam. Zagreb, 1944.
2921. Gruić, N.- Sveti Sava... Karlovci, 1881.
2922. Srednji katihizis. Beč, 1874., 1873.
2923. Otrov iz etera.
2924. Balentović, I.- crna legija. Zagreb, 1942.
2925. Privremeni propisnik za izbor crkveno-občinskog upravnog odbora hrv. prav. župa. Zagreb, 1943.
2926. Cerovac, A.- Velevlast novine. Zagreb
2927. Džepni putokaz. Zagreb
2928. Govor predsjednika britanske vlade G. Winstona Churchilla 18. I. 1945.
2929. Mali pogranični promet Šandorovec i Novo Selo. Zagreb, 1942.
2930. Zimmermann, Stj.- Od materijalizma k religiji. Zagreb, 1935.
2931. Il discorso del poglavnik alla dieta croata. Zagreb, 1942.
2932. Naš putokaz u velikome ratu... Zagreb, 1943.
2933. Pilepić, A.- Put obnove. Zagreb, 1944.
2934. Mala vojnička knjižica. Zagreb . sv. 21, 25, 22, 16.
2935. Naš nacionalizam. Zagreb, 1944. sv. 3 2 kom.
2936. Državna sviest Hrvata. Zagreb, 1944. sv. 7-8
2937. Poglavnik život misao djelo. Zagreb, 1944. sv. 1.
2938. Plus, R.- Život s Bogom. Zagreb
2939. Pragmatika za službenike javne službe posredovanja rada. Zagreb, 1943.
2940. Rucner, J.- Zakonska odredba... Zagreb, 1943.
2941. Čitaj i zapamti. sv. 4., 6
2942. Siniša. Uspomena na vatikanski sabor. Zagreb, 1897.
2943. Masotti, F.- Guida o dieci giorni a Roma. Trieste, 1828.
2944. Srpsko-hrvatski spor. 1937. 2 kom.
2945. Mühlmann, W.- Rat i mir. Zagreb, 1943. 2 kom.
2946. Preradović, P.- Zbirka pjesama za narod. Osijek.
2947. Dragosavac, K.- Krsno ime. N. Gradiška, 1911.
2948. Srpske narodne škole u Pančevu. Zagreb, 1900.
2949. Duđan, M. J.- Iz prakse sa kemijskimi gnojivi ... Zagreb, 1893.
2950. Jeremić, J.- Primedbe na uredbu o uređenju parohija ... Karlovci, 1911.
2951. Zola, E.- Lurd. Zagreb
2952. Rubić, I.- Naši otoci na Jadranu. Split, 1926.
2953. Tri govora marka Trifkovića. Beograd, 1924.
2954. Izvještaj srp. prav. bog. u Sarajevu za 1934/35. Sarajevo, 1935.
2955. Golding, L.- Jevrejski problem. Zagreb, 1939.
2956. Jerinić, M.- Moje zdravlje moj odgoj i moj duh. Šibenik.
2957. Program kralj. male gimn. u Karlovcu za god. 1875. Karlovci,
2958. Naredbe o upravi pučkih učionah. Zagreb, 1861.
2959. Gundrum-Oriovčanin, F.- O pivi. Zagreb, 1905.
2960. Cesar, P.- Uputa u vinogradarstvu. Samobor, 1905.
2961. Protić, M.- Kroz našu Dalmaciju i Boku. Subotica.
2962. Đorđević, V.- Car Dušan. Knj. I, II. Zagreb, 1919, 1920.
2963. Brastvo. Beograd, 1896.
2964. Šesti program vel. gimn. karlovačke 1858. Karlovci, 1858.
2965. SEDMI ŠE- -"- -"- 1859. " 1859.
2966. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 1898-1899. Požega, 1899.
2967. -"- -"- -"- 1896-1897. " 1897.
2968. Izvješće kr. vel. gimn. u Gospiću 1844/5. Zagreb, 1885.
2969. Gundrum, F.- Alkohol i djeca. Zagreb, 1905.
2970. Pravoslavna crkvena godina... Karlovci, 1909.
2971. Izvješće kr. vel. real. gimn. u Karlovcu 1902/1903. Karlovac, 1903.
2972. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 1901-1902. Požega, 1902.
2973. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 1909-1910.
2974. Invalidski zakon od god. 1921., 1923., i 1925. Zagreb, 1942.
2975. Messner-Sporšić, A.- Ljudi i priroda. Zagreb, 1938.
2976. Petrović, J.- Biblijska povjesnica starog i novog zavjeta. Zagreb, 1909.
2977. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 1910/1911. Požega, 191.1.

2978. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 189o-91. Požega, 1891.
2979. Đorđević,V.- Car Dušan. Knj. III. Zagreb, 192o.
298o. Niz pripovedaka od Milana. Karlovci, 1898.
2981. Majnarić,N.- Izbor iz Homerove Ilijade i Odieseje. Zagreb, 1923.
2982. Domjanić,D.- Pjesme. Zagreb, 1917.
2983. Barac,A.- Vladimir Nazor. Zagreb, 1918.
2984. Vojnović,I.- Smrt majke Jugovića. Zagreb, 19o7.
2985. Glas iz crkve. Karlovci, 1896.
2986. Pokret sveštenstva. Karlovci, 19o9.
2987. Uredba o računovodstvu srp. prav. crkve ... Karlovci, 1936. 2 kom.
2988. Uredba o crkvenojerarhijskim službenicima ... Karlovci, 1936.
2989. Evangeliom poleg pisma svetoga Mataja.
299o. Krušec,I.- Zakoni naredbe i odredbe. Zagreb, 1941.
2991. Građ.parbeni postupnik. III.izd. Zagreb
2992. Izveštaj srp. prav. vjeroisp.žen.učit.škole u Karlovcu 1911-12.
2993. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 191o-1911.
2994. Pavlimir. Drama Gjona Palmotića. Zagreb, 189o.
2995. Shakespeare,W.- Kralj Rikard treći. Zagreb, 1923.
2996. Čehoslovačka od postanka do danas. Zagreb, 1927.
2997. Kohan i Vlasta. Zagreb, 1923.
2998. Jeremić,J.- Priložak rešavanju našeg crkv.pitanja. Karlovci,1914.
2999. Stevanović,T.- Blagovijest. Zagreb, 19oo.
3ooo. Omilitika ili uputstvo u crkveno govorništvo.Karlovci.
3ool. Šarovski,S.- Cilj hrišćanskog života... Karlovci, 1924.
3oo2. Šilović,J.- Kazneno pravo. Zagreb, 192o.
3oo3. Izveštaj o srp, višoj dev. školi u N.Sadu 1883.
3oo4. Građa za istoriju pakračkog vladičanstva. Karlovci, 19o7.
3oo5. Našalnoe učenije. To mega alfabetarion. En Vienne, 1791.
3oo6. Vitković,D.- Dabrobosanski mitropolit Gavrilo Avramović. Karlovci, 1912.
3oo7. Što godina u prošlosti karlovačka gimnazija. N.Sad, 1892.
3oo8. Šematizam prav. srp. ep. gornje karlovačke 1897. Karlovci, 1898.
3oo9. Excellentissimum ac illustrissimum dominum L.B.Josephum Sokčević. ... Zagrabiae, 1861.
3olo. Uibergabe der Festung Essegg... Fünfkirchen,1851.
3oll. Anleitung wie die Parteien... Agram, 1855.
3ol2. Rađović,N.- Ručna katihetika. Karlovci, 1863.
3ol3. Gaj,V.- Lira. Zagreb, 187o., 1871.
3ol4. Doživljaji i dojmovi Frana Folnegovića. Zagreb, 19o2.
3ol5. Rade. Iz Grginog Rovaša. Zagreb, 19o2.
3ol6. Močnik,F.- Pouka u računici ... Zagreb, 188o.
3ol7. Gundrum,F.- Njega zubi. Zagreb, 19o6.
3ol8. Utješenović-Ostrožinski,O.M.- Nedjeljko. Beč, 1888.
3ol9. Izložbeni katalog gosp. i obrt. izložbe u Daruvaru. 1928.
3o2o. Jeremić,J.- Priložak rešavanju našeg crkv. pitanja. Karlovci, 1914.
3o21. Dakić,V.- Katiheze... Karlovci, 1913.
3o22. Zvekić,Đ.- Rasprava ugarskog sabora 1868. god... Budim, 1868.
3o23. Osvrt D.Ruvarca na članke Jovana Jeremića. Karlovci, 19ol.
3o24. Zjalić,M.- Psihologija Jude Iskariotskoga. Daruvar
3o25. Šesti izveštaj srp. nar. škole u Zagrebu 1898-9. Zagreb, 1899.
3o26. Grujić,M.- Osmo izvješće srp. nar. škole 19oo-19ol. Zagreb, 19ol.
3o27. Izvještaj o srp. nar. osn. šk. u Zagrebu 191o.
3o28. Smotra jug. kulturnih društev. Ljubljana 191o.
3o29. Alfabetski pisak većih mjesta naše kraljevine. Zagreb 1922.
3o3o. Granić,F.- Osnivanje arhiepiskopije u gradu Justiniana Prima 535 godine posle Hr. Skoplje, 1925.
3o31. Ivić,A.- Novi podaci za proučavanje srpskog ustanka. Zagreb, 1915.
3o32. Srpski književni glasnik. 1926. komplet
3o33. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, 1941.
3o34. Izvještaj učit. škole u Pakracu 1912-1913., 1913-1914.
3o35. Izvješće upravnoga odbora županije Požeške 19o5.
3o36. Vučković,J.- Osmi izvještaj prav.srp.bog.učil.u Karlovcima 1896-7.
3o37. Program srp. vel. gimn. karlovačke 1894-95. 19o2-9o3, 1894-95, 1897-98.
3o38. Vučković,J.- Šesti izvještaj o prav. srp. bogosl. učil.Karlovci 1895-95.

3039. Ruvarac,D.- Vrhovno županstvo Isidora Nikolića. Karlovci, 1911.
3040. -"- Savremeni članci. II. Karlovci, 1911.
3041. Živanović,A.- Individualna nastava. Karlovci, 1911.
3042. Ruvarac,D.- Manastir Krušedo... Karlovci, 1918. 2 kom.
3043. Tkalac,E.I. Ost und West. Nr. 24, 25, 26, 21, 22/ Wien,1862.
3044. Rad Jugoslavenske akademije . Knj. 214, 211, 212, /1916, 206, 207/1915, 201, 205/1914, 191, 192/1912, 189/1911, 180/1910, 176, 178/1909, 172,174/1908.
3045. Dolić,A.- Priče iz seoskog života. Bjelovar, 1927.
3046. Nastavni programi iz verona ke za prav. veroispovest... Karlovci,1939
3047. Tito. Split, 1945.
3048. Jezična karta Istre. Zagreb, 1945. 2 kom.
3049. Maximus Hieronymus vitae suae scriptor... Anconae,1750.
3050. Milovanović,M.- Hrišćanski katihizis prav. crkve za srednje škole. Karlovci, 1900.
3051. Ivić,A.- Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju. Karlovci, 1909.
3052. Petković,S.- Srpski ženski manastir Kuveždin. Karlovci, 1930.
3053. Proglas Franc Josifa Prvog 1875.
3054. Parmačević,S.- Zmaj i Hrvati. N.Sad, 1934.
3055. Stefanović,V.- Kralj Matija prema Vlaškoj i Bosni. N.Sad, 1932.
3056. Kras,O.- Serben und Kroaten. Wien,-Leipzig.
3057. Radonić,J.- Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj. N.Sad, 1909.
3058. Krimčak,A.- Šta je savremena Rusija? sv.I. Beograd, 1923.
3059. Gaj,V.- Lira. Zagreb, 1871.
3060. Narodno crkvena konferencija... Karlovci, 1898.
3061. Izveštaj učit. škole u Pakracu za 1907-1908.
3062. Proračuni za 1880. god. Karlovci, 1880.
3063. Izveštaj kr. vel. gimn. karlovačke 1921-1922.
3064. Ivšić,R.- Narcis. Zagreb, 1942.
3065. Polić,L.- Izborni zakon. Zagreb, 1923.
3066. Kočić,P.- S Planine i Ispod Planine. Zagreb, 1904.
3067. Konstantinović,V.- Spomenak minulog doba. Karlovci, 1900.
3068. Jevrić,D.- Odgovor na kritiku Filipa Špadijera... Mitrovica
3069. Lazić,S.- Srbin od Srbina. Zagreb, 1895.
3070. Gruić,N.- Sveti Sava. Karlovci, 1861.
3071. Painković,N.- Schema der Grenz Landes Verwaltung. Agram,1880.
3072. Izložba fašističke knjige. Zagreb
3073. Krunisanje Stefana Dušana. Zagreb, 1910.
3074. Vojnović,L.- Skromni pomeni o velikom kralju. Zagreb, 1922.
3075. Skupštinski govori dr. Milenka Markovića u nar.skup. Pakrac
3076. Krajinović,P.- Srpska crkva na Lici. Zagreb, 1892.
3077. Budisavljević,M.- Smisao i vrednost života. Karlovci, 1921.
3078. Šematizam prav. srp.dijeceze kaelovačke. Pančevo, 1883., 1180.(2 k.)
3079. Kako Ugarska ispunjuje ugovor. Zagreb, 1885. 2 kom.
3080. Naše oslobodjenje i ujedinjenje. Split, 1920.
3081. Nekoliko reči o postanku tipografie u Karlovcu.Zemun, 1863.
3082. Jakšić,D.- Povodom enciklike pape Pija XI.... Karlovci, 1932.
3083. Revolucija i kraljevstvo SHS. Zagreb, 1919.
3084. Prvi šematizam srp. prav. ep. Temišvarske za 1897. Karlovci, 1897.
3085. Šematizam prav. eparhije bokokotorske, dubrovačke i Spičanske za 1893. Dubrovnik, 1893.
3086. Zakonski članci o bračnom pravu ... Karlovci, 1895.
3087. Izvještaj o prav. bogosl. zavodu u Zadru za 1892-93. Zadar, 1893.
3088. Ruvarac,D.- O patrijaršiji srpskoj. Karlovci, 1924.
3089. Šematizam prav. ep. bokokotorske, dubrovačke i spičanske 1912.
3090. Izvještaji eparhijskih upravnih vlasti prav. srp. ep.u N.Sadu. Karlovci, 1903.
3091. Basariček,S.- Pedagogija. I. dio. Zagreb, 1888.
3092. Milutinović,V.- Nauka o veri ... Karlovci, 1913.
3093. Disciplinarna pravila za prav. srp. sveštenstvo ... Karlovci, 1899.
3094. Rousseau,J.J.- Emil ili ob uzgoju. Zagreb, 1887.
3095. Kojaković,P.- Pjesme legionara. Dubrovnik. 1943.
3096. Pravoslavni kalendar 1940. Karlovci, 1939.
3097. Šematizam prav. mitrop. dabro-bosanske za 1884, 1885. i 1886. Sarajevo, 1886.

3098. Živković Nikola.Liturgika ili nauka o bogoslužnju.Zagreb 1885.
3099. Srpski Sion.Novi Sad 1894.God.IV.Br.1-52
3100. Službeni glasnik.Zagreb 1924.
3101. Derenčin dr.Marian.Tumač k općem Austrijskom gradjanskom Zakoniku.
3102. Radonić Protosindjel Ilarion.Izvještaj o srpsko-pravoslavnom bogoslovskom učilištu. Sarajevo 1905.
3103. Zakon od 14.listopada 1874.Zagreb 1874.
3104. Pastirske pouke.Petković Sava.Sr.Karlovci 1922.
3105. Watson-Siton.Sarajevo.Studija o uzrocima svetskoga rata.Zagreb 1926.
3106. Živanović Aleksandar.Metodika za pravoslavnu nauku vjere.Zagreb 1913
3107. Njegova sve ost patrijarh srpski Georgije Bratković.Sr.Karlovci 1900.
3108. Ristić Hristofor.Sistema celokupne filosofie.U Karlovcima 1858.
3109. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1909. Br.1-52.
3110. Privrednik.Zagreb 1910.Brl 1-24.
3111. Brankovo kolo.Sr Kralovci 1912. Br.1-52
3112. Privrednik.Zagreb 1909. Br.21.
3113. Privrednik.Zagreb 1909.Godište XII. Brl 1-24
3114. Wörter buch L-Z 1833. /Bez naslovne strane i mjesta/
3115. Milićević M.Đ. Pomenik z amenitih ljudi u srpskom narodu.Beograd 1888.
3116. Uredovna zbirka naredaba i propisa.Zagreb 1916. Knj.II.
3117. Srpski Sion.Novi Sad 1893.Br.1-52
3118ž Antal Bartol.Budapest 1901.Magyarorszagi latinsag szotara.
3119. Privrednik.Zagreb 1898.Br.1-24.
3120. Černy,Emil.Slovenska čitanka.Vo Viedni 1864. Dio I.
3121. Izvještaj upravnog odbora i Kr.Podžupana Županje Lička-Krbavske od 1.siječnja do 13.prosinca 1916.
3122. Kozobarić Jovan. Pravoslavna srpska parohija u Grku krajem 1910 godi Sr.Karlovci 1911.
3123. Revizija Zlatan Ružić. Revizija privrednih preduzeća. Zagreb 1934.
3124. Vurdelja Gedeon.Iz službe Bogu i narodu. Zagreb 1938.
3125. Uredovna zbirka,naredaba i propisa.Zagreb 1917. Knj.III.
3126. Golub.Sombor 1896.1897x Br.1-24. God.1897. Brl.-24.
3127. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1905.Sv.VI. za god. 1905.
3128. Disciplinska pravila za pravoslavno srpsko sveštenstvo.Sr.Karlovci 1899.
3129. Kraljevina Srba,Hrvata i Slovenaca. Almanah.Zagreb 1921-1922.
3130. Izvještaj Kr.Vel.Gimnazije u Požegi.1907.
3131. Postanak i razvitak srpske narodne avtonomije.Sr.Karlovci.1899,/2 Kom/
3132. Gundrum Oriovčanin dr.Fran.Tobožnja grvatska kruna. Zagreb 1906.
3133. Kanonsko pravo./Bez mj. i god./ Zagreb.
3134. Stepinac Aloysil. Directorium.Zagreb /Bez.god./
3135. Izvještaj Kr.vel.gimn.Požega 1896.
3136. Đurić Nikola.Brojevi govore.Zagreb 1908.
3137. Popić Sergije.Opis manastira Vrdnika-Ravanice. Sr.Karlovci 1898.
3138. Službeni glasnik. Zagreb 1913.
3139. Službeni glasnik.Zagreb 1897.
3140. Šematizam.Novi Sad 1892.
3141. Verfasungsentwurf.Triest 1850.
3142. Srpske narodne igre.Beograd 1907.Knj.I.
3143. Izvještaj za šk.god.1930/31.Sr.Karlovci 1931.
3144. Izvještaj za šk.god.1906-1907.U Karlovcima 1907.
3145. Stanković dr.Uroš.Pravno razvijanje srpske pravoslavne mitropolije Sr.Karlovačke./Bez god./Knj.I.
3146. Izvještaj srp.prav.vel.gim.Karlovačke.Sr.Karlovci 1914. Knj.55.god.62.
3147. Zbornik za istoriju,jezik i književnost srp.naroda.Neograd 1904
3148. Život i običaji narodni.Čajkanović dr.Veselin.Život i običaji narodni. Beograd 1924.
3149. Frans A.Zelje Zena Servijana.
3150. Triuki Sergije.Neuspejla zaštita konkordata.Sr.Karlovci 1937.
3151. Jeremić Jovan.Poslovnik.Zemun 1909.
3152. Mirković dr.Lazar.Pravoslavna liturgika.Sr.Karlovci 1918.
3153. Prosvetni glasnik.Beograd 1926. / 7 kom./
3154. Nedeljković Milan.Opća geografija.Sr.Karlovci 1907.
3155. Radivojević Ljubomir.Generalia de [illegible]

3157. Marković Radoslav.O raskošu /Modi/Zagreb 1905.
3158. Izvještaj srp.vel.gim.Karlovačke 1900/1901. Sr.Karlovci 1901.
3159. Izvještaj Kr.vel.gim.u Požegi.Požega 1910.
3160. Programmi velike gimnazije karlovačke.U Karlovcima 1858.
3161. Svetić Miloš.Naroda srbskog.U Karlovcima 1858.
3162. Iseljeničke konferencija u Zagrebu.Zagreb 1931.
3163. Disciplinarna pravila za pravoslavno srpsko sveštenstvo.Sr.Karlovci 1899.
3164. Ruvarac,D.Savremeni članci.Karlovci 1910.Knj.I.Knj.II 1911.Knj.III.
3165. Izvještaj o pravoslavnom bogoslovskom zavodu.Zadar 1904.
3166. Izvještaj pravoslav.bogslov.zavodu.Zadar 1907.
3167. Nikodin Milan.Kanoničko pravelo.Zadar 1884.
3168. Izvještaj o pravoslavnom bog.zavodu.Zadar 1907.
3169. Nastavni programi iz veronauke.Sr.Karlovci 1939.
3170. Pravila monaškog udruženja srp.prav.crkve.U Kraljevici 1922.
3171. Postanak i razvitak srpl.crkv.-narod.avtonomije.U Karlovcima 1899.
3172. Izložbeni katalog.Daruvar 1928./2 kom./
3173. Školski list.Sombor 1881.Br.1-9,13,15. 1907./7 kom./
3174. Izvještaj krajvel.gim.u Požegi.Požega 1890.
3175. Izvješće o kralj.vel.gim.u Požegi za šk.god.1885.-86.Zagreb 1886.
3176. Izvješće o kralj.vel.gim.u Požegi 1882/83.Zagreb 1883.
3177. Izvješće o kraljveskoj velikoj gimnaziji u Požegi 1879.
3178. Izvješće o kr Šatni Ivan.Zbirka zakonskih propisa.Zagreb 1943.
3179. Šematizam srpk.prav.eparhije.Sarajevo 1912.
3180. Slike iz maloga svijeta.Brod 1899.
3181. Katihisism.U Baču 1888.
3182. ZBIRKA CRKVENIH ZAKOna i naredba. Knj.I.
3183. Imenik dostojanstvenika,činovnika i javnih službenika.Kr.Hrv.i Slav.1910. U Zagrebu 1910,1918,1912,1914,1900.1908,1906,1906,1906.
3184. Gundrum dr.Fran Oriovčanin.Jamnička kiselica Zagreb 1905.
3185. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1928 / 3 kom./
3186. Kolar Slavko.Perom i drljačom.Knj.VI.Zagreb 1938.
3187. Majer,Vjekoslav.Dnevnik očenaša.Zagreb 1938.Knj.IV.
3188. Arhiepiskom Danilo i drugi.Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih.
3189. Bolić-Kamov-Janko.Novele i Eseji.Zagreb 1938.
3190. Budisavljević,Bude.Književno cvijeće.U Zagrebu 1882.
3191. Shakespeare.W.Otkuja,gluma u 5 činova.Zagreb 1924.
3192. Zbornik molitava i pesama pravosl.hrišć.crkve.Osijek 1930./2 kom./
3193. Dizdarević,A.Peter II Petrović Njeguš.studija.Zagreb /Bez god./
3194. Zašto se danas još bore partizani?/Bez mj. i god./
3195. Gunčević Josip.Indeks zabranjenih knjiga.Mostar 1924.
3196. Govor V.Vujića o Sv.Savi.Sr.Karlovci 1900.
3197. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1928.Knj.315 i 318.Novi Sad 1928.
3198. Čehov,A.P.Ubojstvo Arijadna.
3199. Nenadić dr.Gjuro.Šumski priručnik.Zagreb 1942.
3100. Naj rije sve razoriti.Bakunjin i partizanstvo.Zagreb 1915.
3101. Lach dr.Maks milijan.Život svetaca.Zagreb 1941.
3102. Dimitrijević St.prota.Sveti Sava kao narodni učitelj.Bratstvo. Beograd 1934.
3103. Mirković dr.Lazar.Bratstvo.Beograd 1927.
3104. Bogdanović Milica.Tolstoj Lav.
3105. Le Credit agricole.en Yougoslavie. Paris 1930.
3106. Godišnji izvješće niže pučke i vergrtske škole u Pakracu 1901.
3107. Srpski učitelj.Zagreb 1908.
3108. Dejanja ruskogo vsezagraničnago cerkovnago sobora.Sr.Karlovci 1922.
3109. Imenik.Dostojanstvenika,činovnika i javnih službenika.kr.Hrv. i Slavonije. 1917. Zagreb 1917.1908.
3110. Andrović,Giovanni.Grammatica della lingua Jugo-Slava.Milano 1934.
3111. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu. 1936. Sv.24-25.
3112. Mirosavljević Veljko.Sv.Vasiliju Velikom.Sr.Karlovci 1904.
3113. Srpska pravoslavna crkva.Sr.Karlovci 1935.
3114. Eksxopte u nedeljne i prazničke dane preko školske godine. Sr.Karlovci. 1905.
3115. Uredba Klinci Mita.Uredba o uredjenju crkvenih.škol.i fun.dela

3116. Vežić,M. Zakon o lovu.U Požegi 1893.
3117. Vinogradarski red. U Zagrebu 1885.
3118. Uredba o uprvi kontroli i upotrebi manastriskih dobara.Sr.Karlovci 1912
3119. Zbirka mirovinskih zakona i uredaby.i naredaba.Zagreb 1940.
3120. Srpski sveštenički kalendar za prostu god. 1910.
3121. Slowacki Juliusz.Weneda Lilla.Zagreb 1910.
3122. Organizaciona pitanja.Beograd 1945. /2 kom./
3123. Srpski narodni fondovi.
3124. Srbski narodni fondovi..Karlovcima 1864.
3125. Tito.Split 1945.
3126. Čitanka za grudi razred.U Beču 1854.
3127. Dojčić,Stjepan.Tko je Lopov.Stjepan Dojčić ili Stjepan Radić.Zagreb 191
3128. Zapisnik o glavnoj skupštini družtva za podupitanje odpuštenih kaznenika z Hrv.i Slav.Zagreb 1905.
3129. Uredba o upravi kontroli i upotrebi manarstirskih dobara.. Sr.Karlovci 1912.
3130. Durić Miloš.Vidovdanske etike.Zagreb 1914.
3131. Peliegler,Michael.Pravi trenutak.Zagreb 1944.
3132. Pravoslavni kalendar 1940. Sr.Karlovci 1939.
3133. Uredba crkveno-prosvjetne uprave.Sarajevo 1905.
3134. Kazneni zakon.uredio.Šilović dr.Josip.Zagreb 1921.
3135. Skurla,Stj.O.Arkangjela Kalića.Korizmene propovijedi.Dubrovnik 1873.
3136. Zbornik zakona i uredba.Zagreb 1927.
3137. Priručnik zakona.Sarajevo 1934.
3138. Laurids.Sretni dani van zanjenovi.Zagreb 1916.
3139. Njegova svetost pratrijarh srpski Georgije Branković i srpska prosveta Sr.Karlovci 1900.
3140. Popović,Joco.O nekim pogreškama u životu i radu naših Slavonaca i kako da se one otkhone.Zagreb 1914.
3141. Letopis.U Budimu 1852./ 11 kom./
3142. Mjesečnik.Zagreb 1929. Br.1-12.
3143. Srpski književni glasnik. Beograd 1934. /18 kom./
3144. Rukavac Ilarion.Kontenegrina.Sr.Karlovci 1897.
3145. Pučka prosvjeta.Zagreb 1910.
3146. Temeljne istine unutarnje i vanjske politike Ustaške Hrvatske. Zagreb 1943.
3147. Juridički kalendar themis 1932. Zagreb 1932.
3148. Praxis Juridica Civilis.Pesthini 1835.
3149. Grujić,N.- Sveti Sava. Karlovci, 1861.
3150. Čika Steva. Slike i prilike. Pešta, 1872.
3151. Žerjavić,J.- Čovjek i majmun i Darwinova teorija. Zagreb, 1872.
3152. Jadranska straža. br. 7-12/1930., 1-12/1931.,2, 3,7/1932., 1/1933 9 kom. 11/1933 13 kom.,1-9, 11, 12/1935., 1-12/1936.
3153. Božićni cjenik omladinskih knjiga. br. 12/1930.
3154. Gospodarske novine. br. 6/1930.
3155. Gospodarski list. br. 2/1930.
3156. Srpski književni glasnik. komplet 1930. Beograd.
3157. -"- -"- " 1929. Beograd
3158. Misao. sv. 119/1924, 135-136/1925., 167-168/1926, 225-228, 225-232, 237-240/1929., 241-242, 243-244,249-252, 253-256,257-258, 259-260, 261-262, 263-264/1930.
3159. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Knj.II. sv.1/1922, II/1922, knj. III/1923, Knj.IV/1925, V/1925, Knj.VI. sv.1/1926, VI, sv.2/1926, Knj. VIII 1928, IX/1929, Knj.X.,sv.1/1930.
3160. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 17, 18/1931., br.1-2, 3-10, 27-28, 29-33/1934.,6-8,19 i 20, 23 i 24/1939, 1-2, 4-5/1938.6-22/38
3161. Srpska samozakonija. N.Sad, 1897.
3162. Glasnik srpske prav. crkve. br. 1-7/1941.
3163. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 11/1923., 24/1924.
3164. Hrišćanski vesnik. br. 7-9/1902. Beograd, 1902.
3165. Beseda. N.Sad, 1868. br. 1-35.
3166. Srpski sion. br. 1-1, 7-17, 19-42, 44-46,48/1891., 2-8, 42-52/ 1892., 13/1906.

3157. Marković Radoslav.O raskolu /Modi/Zagreb 1905.
3158. Izvještaj srp.vel.gim.Karlovačke 1900/1901. Sr.Karlovci 1901.
3159. Izvještaj Kr.vel.gim.u Požegi.Požega 1910.
3160. Programmi velike gimnazije karlovačke.U Karlovcima 1858.
3161. Svetić Miloš.Naroda srbskog.U Karlovcima 1858.
3162. Iseljeničke konferencija u Zagrebu.Zagreb 1931.
3163. Disciplinarna pravila za pravoslavno srpsko sveštenstvo.Sr.Karlovci 1899.
3164. Ruvarac,D.Savremeni članci.Karlovci 1910.Knj.I.Knj.II 1911.Knj.III.
3165. Izvještaj o pravoslavnom bogoslovskom zavodu.Zadar 1904.
3166. Izvještaj pravoslav.bogoslov.zavodu.Zadar 1907.
3167. Nikodin Milan.Kanoničko pravo.Zadar 1884.
3168. Izvještaj o pravoslavnom bog.zavodu.Zadar 1907.
3169. Nastavni programi iz veronauke.Sr.Karlovci 1939.
3170. Pravila monaškog udruženja srp.prav.crkve.U Kraljevici 1922.
3171. Postanak i razvitak srpl.prkv.-narod.avtonomije.U Karlovcima 1899.
3172. Izložbeni katalog.Daruvar 1928./2 kom./
3173. Školski list.Sombor 1881.Br.1-9,13,15. 1907./7 kom./
3174. Izvještaj kralj.vel.gim.u Požegi.Požega 1890.
3175. Izvješće o kralj.vel.gim.u Požegi za šk.god.1885.-86.Zagreb 1886.
3176. Izvješće o kralj.vel.gim.u Požegi 1882/83.Zagreb 1883.
3177. Izvješće o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi 1879.
3178. Izvješće o kr Šatni Ivan.Zbirka zakonskih propisa.Zagreb 1943.
3179. Šematizam srpk.prav.eparhije.Sarajevo 1912.
3180. Slike iz maloga svijeta.Brod 1899.
3181. Katihisism.U Beču 1888.
3182. ZBIRKA CRKVENIH ZAKOna i naredba. Knj.I.
3183. Imenik dostojanstvenika,činovnika i javnih službenika.Kr.Hrv.i Slav.1910. U Zagrebu 1910,1918,1912,1914,1900.1908,1906,1906,1906.
3184. Gundrum dr.Fran Oriovčanin.Jamnička kiselica Zagreb 1905.
3185. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1928 / 3 kom./
3186. Kolar Slavko.Perom i drljačom.Knj.VI.Zagreb 1938.
3187. Majer,Vjekoslav.Dnevnik očeuaša.Zagreb 1938.Knj.IV.
3188. Arhiepiskom Danilo i drugi.Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih.
3189. Polić-Kamov-Janko.Novele i Eseji.Zagreb 1938.
3190. Budisavljević,Bude.Književno cvieće.U Zagrebu 1882.
3191. Shakespeare.W.Oluja,gluma u 5 činova.Zagreb 1924.
3192. Zbornik molitava i pesama pravosl.hrišć.crkve.Osijek 1930./2 kom./
3193. Dizdarević,A.Peter II Petrović Njeguš.studija.Zagreb /Bez god./
3194. Zašto se danas još bore partizani?/Bez mj. i god./
3195. Gunčević Josip.Indeks zabranjenih knjiga.Mostar 1924.
3196. Govor V.Vujića o Sv.Savi.Sr.Karlovci 1900.
3197. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1928.Knj.315 i 318.Novi Sad 1928.
3198. Čehov,A.P.Ubojstvo Arijadna.
3199. Nenadić dr.Gjuro.Šumski priručnik.Zagreb 1942.
3100. Naj rije sve razoriti.Bakunjin i partizanstvo.Zagreb 1915.
3101. Lach dr.Maks milijan.Život svetaca.Zagreb 1941.
3102. Dimitrijević St.prota.Sveti Sava kao narodni učitelj.Bratstvo. Beograd 1934.
3103. Mirković dr.Lazar.Bratstvo.Beograd 1927.
3104. Bogdanović Milica.Tolstoj Lav.
3105. Le Credit agricole.en Yougoslavie. Paris 1930.
3106. Godišnji izvješće niže pučke i vergrtske škole u Pakracu 1901.
3107. Srpski učitelj.Zagreb 1908.
3108. Dejanja ruskego vsezagraničnago cerkovnago sobora.Sr.Karlovci 1922.
3109. Imenik.Dostojanstvenika,činovnika i javnih službenika.kr.Hrv. i Slavonije. 1917. Zagreb 1917.1908.
3110. Andrović,Giovanni.Grammatica della lingua Jugo-Slava.Milano 1934.
3111. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu. 1936. Sv.24-25.
3112. Mirosavljević Veljko.Sv.Vasiliju Velikom.Sr.Karlovci 1904.
3113. Srpska pravoslavna crkva.Sr.Karlovci 1935.
3114. Ekscerpte u nedeljne i praznične dane preko školske godine. Sr.Karlovci. 1905.
3115. Kranci Mita.Uredba o uredjenju crkvenih škol i [illegible]

3267. Srpski književni glasnik. Beograd, 1929. br. 4.
3268. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 1,3-8,12/1920, 1-3, 25-26, 34 i 35, 36,37, 4o-43/1933.,27-28,36-37/1934., 18-19 (2 kom.),26-27, 29, 30(2 kom./1935.,5-14, 16-2o, 23-26/1937., 2o i 21, 25 i 26,3o,32/ 1938 , 1-22/1939.
3269. Glasnik srp. crkve. br. 14-33/19o9. Beograd.
3270. Filipović.- Kroatisch-deutsches Wörterbuch. Agram,1875.
3271. Poe,E.A.- Neobične priče. Zagreb, 1923.
3272. Statut o zdravstveno-redarstvenom uređenjue groblja i mrtvačnica na području žup. modruško-riečke. Ogulin, 1912.
3273. Pravoslavna crkva u Krajini.
3274. Mitrović,Milojka.- Uspomene na druga + Konstantina Vasić.a Karlovci, 19o2.
3275. Računična vežbenica za uč. II. i III.razr.pučkih škola.Beč,1854.
3276. Čitanka za drugi razred... Beč, 1855.
3277. Novi vaspitač. br. 1-12/1894., 12/1895, 1-12/1896.,1-12/1898., 2-11/ 19o2.,1/1910.
3278. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1924. 5 kom.
3279. Duhovna straža. Sombor, 1936. komplet
328o. Službeni glasnik odjeljenja za prosvjetu i vjere. Zagreb, 1924.
3281. Prosvjeta. 1-8,1o-12/1893.,11/1893., 1/1894.
3282. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 1-24/193o., 1-24/1931.
3283. Srpski sion. 19o1. Karlovci, 19o1.
3284. Stenografski zapisnici I. II. i IV sednice srp. nar.-crkv.sabora 19. maja 1911o. u Karlovcima.
3285. Službeni glasnik odjeljenja za prosvjetu i vjere 1922. Zagreb, 1922.
3286. Brankovo kolo. 19o9. Komplet.
3287. Ursprung der gegenwärtigen ungarischen Krone. Karlovitz, 186o.
3288. Reden gehalten in der Unionsfrage mit Ungarn... Agram,1868.
3289. Karlstädter Schreib Kalender 1857. Karlstadt.
3290. Izvještaj o prav. srp. bogosl. Karlovci, 1914.
3291. Izvještaj o prav. bogosl. zavodu za 1891/92. Zadar, 1892.
3292. Die Erinnerungen eines Notizen-Sammlers. Agram, 1876.
3293. Poslovnik sv.arhijerejskog sabora. Karlovci, 1923.
3294. Pozdravni govor Vladimira Boberića. I. poslanica. Turski Bečej, 1912.
3295. A zagrabi felsegarulasi. Budapest, 19o9.
3296. Carević,J.- Promjene u novom crkvenom zakoniku. Split, 192o.
3297. Glavni spisak knjiga knjižnice srp. prav.bog.učilišta u Karlovcima. Novi Sad, 1892..
3298. Izvještaj o prav. bogosl. zavodu u Zadru 1889/1890. U Zadru, 189o.
3299. -"- -"- -"- -"- -"- -"- 1888/89 -"- 1889.
33oo. -"- -"- -"- -"- -"- -"- 1885/86. " 1886.
33o1. -"- -"- -"- -"- -"- -"- 1880/81. " 1881.
33o2. Šematizam prav. epa h.dalmatinske i istrijske 1911. Zadar,1911.
3303. -"- -"- -"- -"- -"- -"- 1895. " 1895.
3304. -"- -"- -"- -"- -"- -"- 19oo. " 1900.
3305. Naselja srpskih zemalja. Beograd, 19o8.
3306. Srpski Sion. 1895. Karlovci, 1895. br. 1-52
3307. -"- -"- X1892. +2ö 1892. br. 1-52.
3308. Šišić,F.- Bosna i Hercegovina za vreme vezirovanja Omer-Paše Latasa 185o-1852. Beograd, 1938.
3309. Memoari Stefana Stevče Mihailovića. Beograd, 1928.
3310. OstojićTih. i dr. Srpska građanska lirika XVIII veka. Karlovci, 1926.
3311. Solovjev,A. i dr.- Izbori za istoriju Južnih Slovena. ser.V.Bgd.1936.
3312. Trojanović,S.- Starinska srpska jela i pića. Beograd, 1896.
3313. Stevanović,B.- Razvićе dečje inteligencije i beogradska revizija ... Beograd, 1934.
3314. Kostić,M.- Grof Koler ... Beograd, 1932.
3315. Vienac. 12 kom. 1910., 1o kom. 1911., 11 kom. 1912., 1o kom. 1913.
3316. Druga knjiga ezikoslovja i čitanija. Beč, 1861.
3317. Veseli,D.- Lovački poučnik. Zagreb, 1942.
3318. Barković,J.- Na zagrebačkoj fronti. 1945.
3319. Zakonska odredba o zdravstvenoj zaštiti drž. namještenika. Zagreb,1942.
332o. Propisnik ministra šumarstva i rudarstva... Zagreb, 1945.
3321. Pavičić,N.- Kroz Gospinu Hrvatsku. Zagreb1943.

3322. Popović,M.- O kartelima i trestovima... Zagreb, 1905.
3323. Jeremić,J.- Gde je karlovačka mitropolija. Karlovci, 1923. 2 kom.
3324. Petković,S.- Moja parohija. Karlovci, 1930.
3325. Zaključni računi središnje blagajnice srp. prav. manastira za 1909.
3326. Mirosavljević,V.- O Palestini i starim Jevrejima... N.Sad, 1908.
3327. Kalendar Bratstvo 1939.
3328. Srpsko kolo Kalendar 1929.
3329. Privrednik kalendar 1940.
Izveštaj za škol. god. 1939-1940. prav. bogosl. u Sarajevu.
3331. Šematizam ist. prav. srp. mitropolije karlovačke za 1900.
Karlovci, 1900.
3332. Memorandum odnosno petija evang.augsburške vjeroispovjesti crkve Hrvatske-Slavonije ...
3333. Izvještaj proslavi 150 godiš. crkv. općine karlovačke . Karlovac,1937.
3334. Gundrum-Oriovčanin.- Nešto o obrtničko radničkom zdravstvu. Zagreb, 1904.
3335. Ljubibratić,S.- Nacrt Ustava i samoupravne uređenje srp. prav. crkve. Sarajevo, 1925.
3336. Buta,Ž.- Od srca - srcu. Mitrovica, 1911.
3337. Prvi šematizam prav. srp. eparhije budimske. Karlovci, 1896.
3338. Izvještaj škol. saveta za god. 1907., 1908. i 1909.Karlovci, 1910.
3339. Izvještaj bog. sv.Save za 1927/28. Karlovci, 1928.
3340. Izvještaj žen. učit. škole u Karlovcu za 1906-1907. Zagreb, 1907.
3341. -"- -"- -"- -"- -"- -"-1907-1908. Zagreb, 1908.
3342. Zjalić,M.- Psihologija Jude Iskariotskoga.
3343. Porezni priručnik. Zagreb 2 kom.
3344. Obradović,M.- Boj Srba s Tatarima... Zagreb, 1902.
3345. Razni članci Vuka Vrčevića. Dubrovnik, 1891.
3346. Pesme M.M.Rakića. Zagreb, 1924.
3347. Petrović,B.- Studije i kritika na psihofizički monizam. Karlovci, 1901.
3348. Ljetopis Jugoslavenske akademije znan. i umjet. sv. I. Zagreb, 1877.2k
3349. -"- -"- -"- -"- -"- sv. I. Zagreb, 1917.
3350. Archiv für Slavische Philologie. Berlin, 1884. 3 i 4 sv.
3351. Kuku Todore. Beograd, 1927.
3352. Lakatoš,J.- Jugoslavija u svjetlu statistike. Zagreb, 1919.
3353. Izvještaj kr. II. real. gimn. u Zagrebu 1912/13. Zagreb, 1913.
3354. Izvještaj kr. donjogradske vel. gimn u Zagrebu 1916-17.Zagreb,1917.
3355. -"- -"- -"- -"- 1903/904., 1902/1903.,1900/1901.,
3356. Izvještak kr. I. rel. gimn. u Zagrebu 1913/14(3 kom.) 1912/1913 (2 k.)
3357. Izvještaj kr. real. gimn. u Zagrebu 1911/12. 1909/1910
3358. Čorović,Š.- U časovima odmora. Mostar, 1910.
3359. Jančić,M.- Dečje pesme i deklamacije. Daruvar, 1930. 2kom.
3360. Bukvar za I. razr. osn. škola. Sarajevo, 1930.
3361. Program gimn. karlovačke 1872. N.Sad, 1872.
3362. Izvještaji eparh. vlasti pakračkih ... Pakrac, 1900.
3363. Šematizam prav. mitropol. dobrb-bosanske za 1882. Sarajevo,1882.
3364. Janković,P.- Sudska akta t.z."Šandorske afere". Karlovci, 1899.
3365. Izvještaj učit. škole u Pakracu 1902/1903.
3366. Marković,R.- U Inđiji krajem 1900 godine. Karlovci, 1901.
3367. Manastirsko pitanje ...
3368. Kozobarić,J.- U Iloku krajem 1900 godine. Karlovci, 1901.
3369. Šematizam prav. eparhije Bokokotorske, dubrovačke i spičanske 1899. Dubrovnik, 1899.
3370. Vysoke Tatry.
3371. Dobrotvor. Vukovar
3372. Perović,S.- Srpska pravoslavna hercegovačko-zahumska mitrpolija. Mostar, 1901.
3373. Jeremić,J.- Primedbe na uredbu o uređenju parohija ... Karlovci,1911.
3374. Kalendar prosveta 1940.
3375. Program srp. vel. gimn. karlovačke 1882/3. N.Sad, 1883.
3376. Izvješće niže pučke djev. i sam. više škole Djakovo 1907-1908. Đakovo, 1908.
3377. Program srp. prav. vel. gimn. karlovačke 1878. N.Sad, 1878.
3378. -"- -"- -"- -"- -"- X -"- 1883/4. N.Sad, 1884.

3379. Drljević,S.- Balkanski sukobi 19o5-1941. Zagreb, 1944.
3380. Zora. 1896. I., 1897 II., 1900 V., 19o1 VI komplet
3381. Školski list za god. 1862. N.Sad. ~~Nebekx1882~~.
3382. Neven 1882.
3383. Plitvička jezera i njihova okolica. Zagreb, 1899. 2 kom.
3384. Vučković,J.- Misli povodom pokreta za drugi brak prav.sveštenstva. Karlovci, 19o7.
3385. Izvještaj o prav. srp. bogosl. 19o6/7.
3386. Izvještaj uprav.odbora i kr. podžupana županije ličko-krbavske 1914.
3387. Reglement de l'Universite de Geneve. Geneve, 1918.
3388. Uspomena na Mirka br. Ožegovića Barlabaševačkoga ... Beč. 1869.
3389. Godišnji izvještaj o srp. nar. školi u Zagrebu 1897-8.Zagreb, 1898.
339o. Šematizam ist. prav. srp. patrijaršije iz 1924. Karlovci, 1925.
3391. Srpski učiteljski kalendar 1896. Karlovci,
3392. Pravoslavno dogmatičko bogoslovije.
3393. Jireček.- Istorija srpskoga naroda. Beograd, 1911.
3394. Grujić,R.- Prilošci za istoriju srp. banatskih manastira. Karlovci,19o6
3395. Bekić,D.- Klevetnicima Srba. Zemun, 19o9.
3396. Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih služb. Hrvatske i Slavonije 1895.
3397. Popić,S.- Opis manastira Vrdnika-Ravanice u Sremu. Karlovci, 1898.
3398. Kazneno procesualno pravo... Zagreb, 1899.
3399. Kronologički i alfabetički našastnici ... Zagreb, 1897.
34oo. Des Philosophischen Lexici. Anderer Theil.
34o1. Bogoslovski glasnik. Karlovci, 19o3. 2 kom.
34o2. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1927.
34o3. Uredba o uređenju crkv. škol. i funacionalnih dela ... Karlovci,19o9.
34o3. Propovedi Jovana Jeremiča. Knj. II. Karlovci, 1898.
34o4. Grbić,M.- Karlovačko vladičanstvo.. Karlovci, 1893.
34o5. Binički,F.- Katolička crkva i znanost. Mostar, 1923.
34o6. Zaključni računi središnje blagajnice srp. prav. manastira. Karlovci, 191o.
34o7. Veleizdajnička parnica... Zagreb, 1911.
34o8. Milutinović,V.- Propovednikov venac. Karlovci, 19o9.
34o9. Izvještaj o stanju srp. nar.-crkv. fondova .za 19oo... Karlovci,19o1.
341o. Kalendar Matice srpske 19o3.
3411. Počela siloslovja ili fizike. Beč, 1854.
3412. Jeremić,J.- Primedbe na uredbu o uređenju parohija ... Karlovci, 1911.
3413. Veleizdajnički proces. Zagreb, 19o9.
3414. Izvještaj kr. vel. gimn. u Gospiću 1899/1900. Senj, 1900.
3415. Derenčin,M.- Tumač k obćemu austrijskomu gradjanskomu zakoniku. Zagreb, 1880.
3416. Antunovich,I.- Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih... Beč, 1882.
3417. Spomenica ompedesetogodišnjici svešt. službe Georgija Brankovića srp. patrijarha. Karlovci, 19o6.
3418. Vienac. Zagreb, 1897.
3419. Subotić,K.- O glavnoj seobi Srba. Zemun, 1897.
342o. Zeremski,I.- Srpska kolonija u Erdelju u XV-XVI.veku. Karlovci, 1911.
3421. Perović,S.- Srpska pravoslavna hercegovačko-Zahumska mitropolija... Mostar, 19o1.
3422. Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih službenika kralj. Hrvatske i Slavonije 19oo (2 kom.) 19o1.
3423. Deveti izvještaj prav.srp. bog.učil. u Karlovcima 1898-98.
3424. Mirosavljević,V.- Sv.Vasiliju Velikom. Karlovci, 19o4.
3425. Izvještaj uprav. odbora i kr. podžupana žup. modruško riečke 19o3. Ogulin, 19o4.
3436. XXVII. izvješće o stanju javne uprave u žup. modručko-riečkoj 1912. Ogulin, 1913.
3437. Misao. sv. 137,138(2 kom.), 139-140 (2 kom.),141-142 (2 kom.), 143 (2 kom.), 144(2 kom.) Beograd, 1925.
3438. Prosvetni glasnik. 1931 sv. 2, 4, 6-1o, 1932 sv. 12, 1934. sv. 4-12. Beograd, 1931.

3439. Glasnik prav. crkve. sv. 1, 2, 6 i 7, 8/1906. Beograd.
3440. Trezvenost. br. 8-9(2 kom.),10-11(2 kom.),12/1932., 1 i 2(2 kom.), 3-4(2 kom.), 5, 6 i 7(2 kom.), 8 i 9(2 kom.), 10, 11 i 12 (2 kom.), 1933., 1 i 2, 3/1934. Beograd.
3441. Gospodarska smotra. br. 10, 11, i 12/1915, 1, 2, i 3, 10, 11 i 12 (2 kom.)/1916, 1, 2 i 3/1917. Križevci.
3442. Pregled . br. 11/1938. Niš. br. 8/1937.(2 kom.)
3443. Pravoslavni hrišćanin. br. 6-7/1929. Beograd.
3444. Pastir. br. 1/1939. Cetinje
3445. Vesnik srpske crkve. mart 1922. 2 kom. Beograd, 1922.
3446. Glasnik . br. 4-6/1939. Temišvar. br. 1/1934.
3447. Glas crkve. br. 9 i 10/1932. Šabac, 1932.
3448. Srpski književni glasnik. Beograd, 1929, 1932, 1939.
3449. Duhovna straža. br. 12/1909, br. 1/1940.
3450. O sudu crkvenom. Karlštadt, 1844. 4 kom.
3451. Šematizam prav. eparhije bokokotorske, dubrovačke i spičanske za god. 1910. Kotor, 1910.
3452. Ljetopis družbe braće hrvatskoga zmaja 1940-1941. Zagreb
3453. Rubin,D.- Milan Ogrizović. Život i rad. Zagreb
3454. Peršić,N.- Slovaci i slovaška. Zagreb, 1943.
3455. Opis hristianskago pravoslavnago katihizisa. Karlovci, 1924.
3456. Landekić,M.- Oaza tuge. Vinkovci, 1943.
3457. Glas pravoslavlja. Skoplje, 1941.
3458. Misionarska pisma. god. III. oktobar 1934. Juli-august,mart,april
3459. Misionar. Decembar 1935.
3460. Misionarska pisma novembar 1935.
3461. Novi istočnik. br. 2-7, 10-11/1935. Sarajevo.
3462. Pregled. br. 9, 10, i 11/1937, 6-7/1938.
3463. Banatski vesnik br. 1/1941. Vršac (2 kom.)
3464. Srpče. br. 2/1941.
3465. Veterinarski vjestnik. br. 11-12/1944. 2 kom. 9-10, 11-12/1944.
3466. Savić,V.- Problem tuberkuloze. Beograd, 1938.
3467. Miscellanea. 1. Beograd, 1937. 3/1940.
3468. Cienik liekova k hrv.-slav.farmakopeji. Zagreb, 1902.
3469. Gospodna krunica. br. 1, 2, 3/1945. (2 kom.)
3470. Novi naraštaj. br. 1, 2/1914. Zagreb. 1-4, 6-10/1913.
3471. Bertalan,V.- A ciszterci rend ... Ertesitöje az 1905-6.iskolai evröl. Pešta, 1906.
3472. Braničevski vesnik. sv. 1,2 Požarevac, 1934. sv. 2/1933.
3473. TUH. Tehnički uvjeti za tekuća gorica. 1944. 2 kom.
3474. Veterinarski vjestnik. 9-10(2kom),11-12/1944. (3 kom.) 1/2/1945.
3475. VPS. Br. 1-6/1942.
3476. Veterinarski arhiv. br. 11/1944.
3477. Vatrogasni vjestnik. br. 8/1942., br. 1 (5 kom.), 2, 3, 4,(2 kom.)1945.
3478. Hrvatski filatelistički vjestnik. br. 11-12/1944, 1-2/1945.
3479. Hrvatska smotra. br. 11-12/1944.
3480. Salezijanski vjestnik. br. 1-3/1945.
3481. Svetište sv. Antuna. br. 11-12/1944., br. 1-4/1945 2 kom.
3482. Glasnik srdca Isusova. siječanj-veljača 1945. 2 kom.
3483. Glasnik sv. Josipa. br. 3 i 4/1945.
3484. Glasnik Bl.Nikole Tavelića. br. 11-12/1944.
3485. Glasnik islamske vjerske zajednice. br. 1-3/1945. Sarajevo.
3486. Službeni glasnik min. nar. prosvjete. br. 2/1945.
3487. Srpsko ognjište. br. 1, 3(4 kom.), 4, 5(9 kom.)/1940. Zagreb.
3488. Srpski zabavnik. br. 4-28/1885.
3489. Glas Matice srpske. br. 111/1940. N.Sad.
3490. Seljačko kolo. br. 143/1941. Zagreb.
3491. Novi istočnik. br. 1/1934. Sarajevo.
3492. Srpski književni glasnik. Knj. 41. br. 1-8/1934., knj. 42. 1-4/1934., 9 kom. 1930.,3 kom. 1928, br. 5/1939.
3493. Srpski sion. Karlovci, 1903.,(god. XII). god. XIII/1903. God.X.1900. br. 2/1898., 1895.,1896.

3494. Privrednik. Br. 1-4, 6-12/1932., br. 1-3, 5-12/1933., 1-5,7-12/1934., 1-12/1935., 4-12/1936.
3495. Glasnik srp. prav. patrijaršije. Br. 1o-21/1922.,1ß, 18,21/1923., 2-24/1928.,br. 7,19221/1931.,1-2, 3-4, 5-6,7-8,9, 1o-11, 12, 14-15, 16-17, 18-19, 2o, 21-22, 25, 26, 27-28, 29-3o, 31, 32-33, 34-35, 36-37/1934. Srem.Karlovci. (po više primjeraka svaki broj)
3496. Nova Reforma. Zagreb.
3497. Glasnik srp. učenog društva. Beograd, 189o. 1892.,1889.,
3498. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1926 (3 kom.), 1927 (7 kom.), 1928 (8 kom.)., 1929 (4 kom.), 1930 (4 kom.), 1931 (4 kom.), 1932 (1 kom.)
3499. Srpski književni glasnik. Beograd, 1927 komplet triplikat
35oo. Srpski sion. N.Sad, 1891. (2 kom.) 1 komplet 1 nekompl.
35o1. Grujić,R.- Prota Ruvarac i crkvena istorija. Zagreb, 191o.
35o2. Belić,A.- Pravopis srpskohrvatskog knjiž.jezika. Beograd, 193o.
35o3. Ljetopis za god. 1829. Budim, 1829.
35o4. Izvješće kr. real. gimn. i trg. škole u Zagrebu 1897-1898.
35o5. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke. Karlovci, 1898.
35o6. Ljubunčić,S.- Školstvo i prosvjeta u Čehoslovačkoj. Zagreb, 1934.
35o7. Marković,S.- Seobe Srba. Sarajevo, 1927.
35o8. Misao 133-137. Beograd, 1925. 131-132/1925.
35o9. Sudsko organizaciono zakonodavstvo. Zagreb, 1929.
351o. Božić-Spaić,M.- San Kosovke ... Vukovar, 1927.
3511. -"- Moderna đevojka ... Vukovar, 1927.
3512. Program srp. vel. gimn. karlovačke 1892-93. N.Sad, 1893.
3513. Srpski ljetopis, knj. 78/1847, 84/1851.,85/1852, 99/1859. Budim.
3514. Jančić,Ž.- Dečje pesme i deklamacije. Daruvar, 193o.
3515. Ivanišević,F.- Pobjeda glagolice ... Split, 1929. br. 1o.
3516. Srpski ljetopis za 1854, knj. 75/1846, 1855., 1857,
3517. Ljetopis 1929.
3518. Srpski pčelar. 19o3-1910.
3519. Neven. 1887 sv. 1-24, 1898/99 1-4, 1899/900 1-18, 19oo/9o1 7-18, 19o1/9o2 1-18 (dupl.), 19o2/9o3 1-18, 19o3/9o4 1-18, 19o4/9o5 1-18, 19o5/9o6 4-18, 19o6/9o7 2-6, 1891 sv. 1-9. Beograd.
352o. Ljetopis za 1842. Budim.
3521. Poslonoe sobranie sočinenii N.V. Gogola. Tom 3. Moskva, 1867. tom. 4.
3522. Ljetopis 186o.
3523. Zapisi Jevrema Grujića. Knj. 2. Beograd, 1923.
3524. Greguranić.- Općinski činovnik... Zagreb, 1914.
3525. Tagore,R.- Nacionalizam. Zagreb, 1921.
3526. Čitanka za šegrtske škole. Zagreb.
3527. Srpski književni glasnik . Beograd, 1934.
3528. Ljetopis 1828.,1833.
3529. Omladina G. 1919 br. 1-1o, 192o br. 1-8, 9-1o.
353o. Šematizam ep.pakračke za 1898. Pakrac, 1898.
3531. Živanović,A.- Katiheze. Osijek, 1929.
3532. Izvještaj o prav. srp. bogosl. ... Karlovci, 19o7.
3533. Mihailović,R.- Iz prošlosti Vukovara. N.Sad, 189o.
3534. Vojnović,L.- Italie et Yougoslavie. Paris, 1919.
3535. Zakon o uređenju vrhovne državne uprave. Beograd, 1929.
3536. Marković,L.- Zašto Srbi pre vremena umiru? Zagreb, 1914.
3537. Knjiga upražnjenija u računu. Bel, 1869.
3538. Pravila zagr.dobrotvorne zadruge Srpkinja. Zagreb. ~~Gerrovićy~~
3539. Ćorović.- Beleške jednog tacca. Sarajevo,
354o. Egersdorfer,A.- Predavanja o pandektama. Sv. II i III. Zagreb, 1917.
3541. Mazuranić,I.- The Death of Šmail Aga. Salonika, 1918.
3542. Gundrum,.- O nekim slastilima. Zagreb, 19o8.
3543. Pravila zajednice pitomaca ... Pešta, 1919.
3544. Poslovnik mohaškog sabora. Karlovci, 19o8.
3545. Gjurković,Gj.- Srbi i Hrvati. Zagreb, 1893.
3546. Izveštaj o radu srp, prav. crkv. opć.novosadske 1880-1885. N.Sad, 1886.
3547. Spomenica na 5Oögodišnjicu ... Zagreb.
3548. Zakon od 17. I. 19o6. o veroispovednim odnosima. Karlovci, 19o6.
3549. Niklić,V.-i dr.- Etnološka građa i rasprave. Beograd, 191o.

3550. Izvješće kr. realne gimna u Zagrebu 1902-1903. Zagreb, 1903.
3551. Izvještaj upravnog odbora i kr. podžupana 1913.
3552. Cavalieri.- Tumač zakona o činovnicima. Zagreb, 1931.
3553. Zrinjska zviezda. Zagreb, 1866.
3554. Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih službenika Hrv. i Slav. 1902.
3555. Rešetar,M.- Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi. Beograd, 1933.
3556. Belić,A.- O dvojini u slovenskim jezicima. Beograd, 1932.
3557. Izveštaj bogosl. sv.Save za 1929/30. Karlovci, 1930.
3558. May,K.- Kapetan Kaiman. Zagreb, 1941.
3559. Šenoa,A.- Pjesme. Dio. II.
3560. Glasnik društva srp.slovesnosti. Knj. XIII. Beograd, 1861., 1874.
3561. Stojanović,M.- Kroatisch-deutscher Volks-Briefsteller. Agram, 1869.
3562. Poslovnik monaškog sabora. Karlovci, 1908.
3563. Vježbovnik za topništvo. Opis haubice lo cm. 1942.
3564. Ružičić,N.- Istorija srpske crkve. Zagreb, 1893.
Hieronymi osorri ... Coloniae,
3566. Etnološka i etnografska građa. Beograd, 1909.
3567. Izveštaj srp. prav. vel. gimn. karlovačke 1913-14. , 1911/1912.
3568. Šilović,J.- Kazneno pravo. Zagreb, 1893.
3569. Doći će dan ... Europa, 1944.
3570. Vitanović,J.- Pripovijesti o kraljeviću Marku. Zagreb
3571. Klobučar,V.- Škola u službi zračne odbrane. Zagreb, 1937.
3572. Messner-Šporšić,A.- Po Skandinaviji. Zagreb, 1939.
3573. Ugrenović,A.-Šumarsko-politička osnovica zakona o šumama. Ljubljana, 1923.
3574. Čerte života naroda srbskog. Beč, 1849.
3575. Jerąmić,J.- Saborski izborni red od 1870/1. Karlovci, 1900.
3576. Petrović,B.- Studije i kritika na psihofizički monizam. Karlovci,1901.
3577. Jerinić,M.- Moje zdravlje moj odgoj i moj duh. Šibenik.
3578. Kosovo. srp. nar. pjesme o boju na Kosovu. Zagreb
3579. Yankovitch,V.- La Question Monetaire ... Paris
3580. Živanović,A.- Vidovdanska spomenica 1919. Osijek.
3581. Kišpatić,M. i F.Tućan.- Slike iz rudstva. Zagreb, 1914.
3582. Letopis Matice srpske. knj. 335/1933. N.Sad.
3583. Izvješće niže pučke djev. šk.1908/1909. Đakovo, 1909., 1906/1907.
3584. Dvije oskoruše. Zagreb, 1895.
3585. Statut srp. prav. monaškoga udruženja u mitrop. karlovačkoj.
3586. Knežević,J.- Vaspitanje ... Pakrac, 1898.
3587. Laszowski,E.- Gorski Kotar i Vinodol. Zagreb, 1923.
3588. Prosvjetni kalendar 1947. Sarajevo.
3589. Stošić,K.- Katedrala u Šibeniku. Šibenik, 1926.
3590. Musić-Majnarić.- Izabrani govori demostenovi. Zagreb, 1941.
3591. Šilović,J.- Uzroci zločina. Zagreb, 1913.
3592. Pravila i družtveni red veteranskoga družtva u Zagrebu.Agram, 1877.
3593. Radonitch,Y.- La Batchka.
3594. Gjaja,I.- Biološki listići. Zagreb, 1918.
3595. Projekat ustava srp. prav. crkve . Manastiri.
3596. Izvještaj kr. vel. gimn. u Gospiću 1898/9. Senj, 1899.
3597. Izvještaj kr. donjograd.vel. gimn. u Zagrebu 1910-1911.
3598. Izvješće kr. real. gimn. i trgov. škole 1900/1901. Zagreb.
3599. D'Herbigny,M.- Vladimir Solovjev. Zagreb, 1919.
3600. Pavićević,M.- Crnogorci. Herceg-Novi-Kotor, 1929.
3601. Zakon o banskoj upravi. Zagreb, 1930.
3602. Letopis Matice srpske. knj. 350/1938.
3603. Leblanc,M.- Zlatni trokut. Zagreb, 1926.
3604. Propisi i upute za iseljenike. Zagreb, 1931.
3605. Prosveta kalendar 1923.
3606. Izvještaj gimn. u Sl.Brodu za 1939/40. Sl.Brod.
3607. Izveštaj sro, prav. bogosl. sv.Save u Karlovcima za 1939/40.
3608. Pravopisno upztstvo. ... Zagreb, 1929.
3609. Bartulović,N.- More u našoj književnosti. Split, 1927.
3610. Radojčić,N.- O izvorima Vramčene kronike 1578. Zagreb, 1928.

3611. Sušak ili Karlovac? Sušak.
3612. Izvještaj kr. vel. gimn. u Gospiću 1909/1910., 1903/1904.,
3613. Izvještaj žen učit. šk. u Karlovcu 1907/08.
3614. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 1916-1917.
3615. Izabrane slovenske novele. sv. I. 1920.
3616. Arcubašev,M.- Izabrane novele. sv. 60-61.
3617. Izvješće kr. real. gimn. i trgovačke škole u Zagrebu 1895/96.
3618. Uredba o izvršenju budžeta savske banovine za 1933-34. Zagreb,1933.
3619. Uredba o upravi, kontroli i upotrebi manastirskih dobara.
Karlovci, 1912.
3620. Bračna pravila srp. prav. crkve. Karlovci, 1933.
3621. Mašić,B.- Bojne priče. Zagreb, 1923.
3622. Trbojević,D.- Die Grundbegriffe der Ethik.
3623. Der Balkankrieg 1912/13. Marić,A.- Apostol . Mostar, 1892.
3624. Srpska pravoslavna crkva... Karlovci, 1935.
3625. Grujić,M.- Iz naše prošlosti. Karlovci, 1909.
3626. Skarić,M.- Sveto pismo staroga i novoga uvita. Beč, 1859.
3627. Grozdanić,S.- Kako pristupamo duševnom životu pčela?
3628. Pastirske poslanice Georgija episkopa temišvarskog 1930. Karlovci,30.
3629. Prvi Vaseljenski sabor 325 godine u Nikeji. Karlovci, 1925.
3630. Nastavni plan propisan od eparh. konzistorije gornjo-karlovačke.
Karlovci, 1903. 2 kom.
3631. Ustrojstvo sv.arhijerejskog sinoda prav. srp. mitrop.karlovačke.
~~3632. Arhijerejska poslanica~~ Karlovci, 1912.
3632. Arhijerejska poslanica 1922. Karlovci, 1922.
3633. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 1915-1916. Požega, 1916.
3634. Izvještaj bogosl. sv.Save u Karlovcima 1938/39.
3635. Petković,S.- Srpski ženski manastir Kuveždin. Karlovci, 1930.
3636. Lotić,Lj.- O ocu Brankovu Đoduru Radičeviću. Karlovci, 1909.
3637. Ruvarac,D.- O patrijaršiji srpskoj. Karlovci, 1924.
3638. -"- O ukinuću pećske patrijaršije i njenom nasleđu.
Karlovci, 1904.
3639. Petković,S.- O netačnom čitanju crkvenoslovenskoga jezika u
našoj crkvi. Karlovci, 1926.
3640. Živanović,J.- Gramatika crkvenoslovenskoga jezika. Karlovci, 1895.
3641. Pohvala Đuri Daničiću. Pančevom 1883.
3642. Kratka vsemirna istorija. Budim, 1831.
3643. Marković,R.- O raskošu (modi) i ostalim štetnim običajima i na
vikama našima. Zagreb, 1905.
3644. Nikolić,V. Odbrana u stvari gradnje nove srp. vel. gimn. novosadske.
Karlovci, 1900.
3645. Kojaković,P.- Pjesme legionara. Dubrovnik, 1943.
3646. May,K .- Sastanak i doživljaji s Winnetouom. Zagreb, 1944.
3647. Opšti Zakoni.U Beču 1788.
3648. Imenik,dostojanstvenika,činovnika i javnih službenika, kr.Sl.i Hrv.
1901,1902.
3649. Srpski književni glasnik.Beograd 1936./ 16 kom./
3650. Letopis Matice Srpske.Novi Sad 1928.Sv.1-2.Knj.315.Knj.316. / 6 kom./
Knj.317./ 4 kom./ Knj.318/6 kom./ Knj.320./ 3 kom./ 322 /2 kom./
3651. Priručnik za državne stručne ispite.Ivo Antolić.Zagreb 1943.
3652. Misao.Beograd 1925.
3653. Pokret.Beograd 1924./ 5 kom./
3654. Jadranska straža.Zagreb 1938./ 3 kom./1939,/2 kom./1940. / 3 kom./
1941./ 1 kom./
3655. Jugoslavenska revija.Zagreb 1933. / 1 kom./
3656. Vera i Život.Beograd 1924./ 2 kom./
3657. Ustaška mladež.Zagreb 1942.Brl-42./uvezano/
3658. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1904.Knj.VI.Knj.VII.1905.Knj.V.1904.
3659. Wörter buch F-L /Bez mj./1833
3660. Izvješće kr.vel.gim.u Zagreb.Zagreb 1890.
3661. Letopis.Matice srpske.U Pešti 1837.
3662. Misao.Beograd 1925./ 9 kom./
3663. Letopis.Novi Sad 1922.Knj.321.Sv.3.Knj.316/2 kom./1928. Knj.317./3 kom
3664. Riječ.Zagreb 1930./ 5 kom./
3665. Otadžbina.Beograd 1924./ 6 kom./
3666. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1872.

3667. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1905.
3668. Posebna izdanja.Beograd-Zemun 1927,1924,1933,1927.
3669. Priroda.Beograd 1930./14 kom./
3670. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1870.
3671. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1931./ 16 kom./
3672. Jadranska straža.Zagreb 1931.Br.1-12.
3673. Letopis Matice srpske.U Budimu 1842./ 8 kom./
3674. Srpski književni glasnik.Beograd 1935./ 4 kom./
3675. Normativne naredbe.Karlovci 1894.
3676. O reformi verske nastave u osnovnim školama.Sr.Karlovci 1907.
3677. Dayre Jean.Dubrovačke studije.Zagreb 1938.
3678. Sslagii de Statu eccle,Pannonio 1777.
3679. Biblioteca Slavica.Vindobonae 1745.
3680. Pčelica.Karlovci 1909./ 11 kom./
3681. Pravoslavni kalendar 1940.Sr.Karlovci 1939.
3682. Statistički godišnjak.Zagreb 1905.
3683. Uspomena od venčanja Nj.Veličanstva Franje josipa,cara Austrijskog / 2 kom./
3684. ORAO 1880. Nov.Sad 1880.
3685. Srpski književni glasnik Beograd 1930. /11 kom./
3686. Letopis Matice srpske.Nov Sad 1933./ 8 kom./ 1899. / 1 kom./
3687. Vesnik srpske crkve.Beograd 1924. / 3 kom./1927 / 1 kom./ 1932./1 kom
3688. 1930./ 1 kom./ 1931 / 2 kom./ 1926,1925,1924,1921,1928,1921,1922, 1925, 1928 /5 kom./
3688. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1907./ 6 kom./
3689. Srpski sion.Sr.Karlovci 1899./ 41 kom./
3690. Lexicon.Posonii 1833.
3691. Pčelica.Novi Sad 1894./ 10 kom./
3692. Vraci.Beograd 1923./ 17 kom./
3693. Primeri srostva.Zagreb 1893.
3694. Metodičko uputstvo.Živanović Aleksandar.Osijek 1927.
3695. Pravoslavno crkveno pjenije.Osijek 1935.
3696. Bratstvo,Beograd 1925.Knj.36 1928.Knj.51 1940,Knj.45 1934,Knj.30 1930.,Knj.38 1929,Knj.36,1928,Knj.34 1927,Knj.33 1926.,Knj.32 1925.,Knj.31,1924,Knj.29 1923,Knj.27,1921,Knj.25,1921,Knj.48,1937, Knj.23,1911,Knj.22,1908,Knj.19,1899,Knj.18,1896,Knj.16,1894,Knj.15, 1892,Knj5,1889,Knj.4,1888.
3697. Hrvatsko seljačko zaerugarstvo.dr.Ivan Brlić./Bez mj. i god./
3698. Disciplinarna pravila za pravoslavno sveštenstvo.Sr.Karlovci 1899.
3699. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu./2 kom./ 1940. 1939 / 3 kom./ 1938 / 2 kom./ 1937 / 1 kom./ 1936 / 1 kom./
3700. Srbski letopis matice srpske.U Pešti 1851./ 3 kom./
3701. Srpski Sion.U Karlovcima 1898. / 50 kom./1898,Br.1-52 /uvezano
3702. Srpska mitropolija karlovačka.U Karlovcima 1910/
3703. Profoegmata.Šantpeterburg 1765.
3704. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1898./ 94 kom./ 1898,Br.1-52 uvezano.
3705. Slobodna Dlamacija.Beograd 1945.Govor prěd.vlade maršala Josipa Broza-Tita.
3706. Upravno zakonodavstvo. Knj. IV. Zagreb, 1932.
3707. Freyer,H.- Uvod u sociologiju. Zagreb, 1944.
3708. Die Sprachenkarte von Istrien. Zagreb, 1945.
3709. Andrea,A.- Viator Christianus in patriam tendens ... Venetiis, 1755
3710. Književno cvieće Lavoslava Vukelića, Zagreb, 1882.
3711. Pravoslavnoe učenie ili ... . 1784.
3712. Šmid,K.- Izabrane pripovijedke. Zagreb, 1892.
3713. Srpski ljetopis za god. 1867, 1868, 1869. N.Sad, 1871.
3714. Letopis Matice srpske 1876. N.Sad, 1877.
3715. Srpski letopis za 1864. N.Sad, 1865.
3716. Grujić,R.- Prilošci za istoriju srp.banat.manastira Karlovci,1906.
3717. Spomenica srp. prav. crkv. opštine u Karlovcu. Karlovac, 1931.
3718. Srpska mitropolija karlovačka. Karlovci, 1902.
3719. Katiheze za I. i II. razr. osn. škola. Karlovci, 1913.

3667. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1905.
3668. Posebna izdanja.Beograd-Zemun 1927,1924,1933,1927.
3669. Priroda.Beograd 1930./14 kom./
3670. Glasnik srpskog učenog društva.Beograd 1870.
3671. Letopis Matice srpske.Novi Sad 1931./ 16 kom./
3672. Jadranska straža.Zagreb 1931.Br.1-12.
3673. Letopis Matice srpske.U Budimu 1842./ 8 kom./
3674. Srpski književni glasnik.Beograd 1935./ 4 kom./
3675. Normativne naredbe.Karlovci 1894.
3676. O reformi verske nastave u osnovnim školama.Sr.Karlovci 1907.
3677. Dayre Jean.Dubrovačke studije.Zagreb 1938.
3678. Salagii de Statu eccle,Pannonio 1777.
3679. Bibliotecs Slavica.Vindobonae 1745.
3680. Pčelica.Karlovci 1909./ 11 kom./
3681. Pravoslavni kalendar 1940.Sr.Karlovci 1939.
3682. Statistički godišnjak.Zagreb 1905.
3683. Uspomena od venčanja Nj.Veličanstva Franje josipa,cara Austrijskog / 2 kom./
3684. ORAO 1880. Nov.Sad 1880.
3685. Srpski književni glasnik Beograd 1930. /11 kom./
3686. Letopis Matice srpske.Nov Sad 1933./ 8 kom./ 1899. / 1 kom./
3687. Vesnik srpske crkve.Beograd 1924. / 3 kom./1927 / 1 kom./ 1932./1 kom
3688. 1930./ 1 kom./ 1931 / 2 kom./ 1926,1925,1924,1921,1928,1921,1922, 1925, 1928 /5 kom./
3688. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1907./ 6 kom./
3689. Srpski sion.Sr.Karlovci 1899./ 41 kom./
3690. Lexicon.Pešonii 1833.
3691. Pčelica.Novi Sad 1894./ 10 kom./
3692. Vraci.Beograd 1923./ 17 kom./
3693. Primeri srostva.Zagreb 1893.
3694. Metodičko uputstvo.Živanović Aleksandar.Osijek 1927.
3695. Pravoslavno crkveno pjenije.Osijek 1935.
3696. Bratstvo,Beograd 1925.Knj.36 1928.Knj.51 1940,Knj.45 1934,Knj.30 1930.,Knj.38 1929,Knj.36,1928,Knj.34 1927,Knj.33 1926.,Knj.32 1925.,Knj.31,1924,Knj.29 1923,Knj.27,1921,Knj.25,1921,Knj.48,1937, Knj.23,1911,Knj.22,1908,Knj.19,1899,Knj.18,1896,Knj.16,1894,Knj.15, 1892,Knj5,1889,Knj.4,1888.
3697. Hrvatsko seljačko zaerugarstvo.dr.Ivan Brlić./Bez mj. i god./
3698. Disciplinarna pravila za pravoslavno sveštenstvo.Sr.Karlovci 1899.
3699. Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu./2 kom./ 1940. /1939 / 3 kom./ 1938 / 2 kom./ 1937 / 1 kom./ 1936 / 1 kom./
3700. Srbski letopis matice srpske.U Pešti 1851./ 3 kom./
3701. Srpski Sion.U Karlovcima 1898. / 50 kom./1898,Br.1-52 /uvezano
3702. Srpska mitropolija karlovačka.U Karlovcima 1910/
3703. Profoegmata.Šantpeterburg 1765.
3704. Brankovo kolo.Sr.Karlovci 1898./ 94 kom./ 1898,Br.1-52 uvezano.
3705. Slobodna Dlmacija.Beograd 1945.Govor pred.vlade maršala Josipa Broza-Tita.
3706. Upravno zakonodavstvo. Knj. IV. Zagreb, 1932.
3707. Freyer,H.- Uvod u sociologiju. Zagreb, 1944.
3708. Die Sprachenkarte von Istrien. Zagreb, 1945.
3709. Andrea,A.- Viator Christianus in patriam tendens ... Venetiis, 1755
3710. Književno cvieće Lavoslava Vukelića, Zagreb, 1882.
3711. Pravoslavnoe učenie ili ... . 1784.
3712. Šmid,K.- Izabrane pripovijedke. Zagreb, 1892.
3713. Srpski ljetopis za god. 1867, 1868, 1869. N.Sad, 1871.
3714. Letopis Matice srpske 1876. N.Sad, 1877.
3715. Srpski letopis za 1864. N.Sad, 1865.
3716. Grujić,R.- Prilošci za istoriju srp.banat.manastira Karlovci,1906.
3717. Spomenica srp. prav. crkv. opštine u Karlovcu. Karlovac, 1931.
3718. Srpska mitropolija karlovačka. Karlovci, 1902.
3719. Katiheze za I. i II. razr. osn. škola. Karlovci, 1913.

3720. Kišpatić,M.- Ribe. Zagreb, 1893.
3721. Sv.Jevanđelije po Mateju. Karlovci, 1917.
3722. Dela Jovana Ristića. Karlovci, 1911.
3723. Almanah Jadranska straža za 1928/29. Beograd, 1928.
3724. Šematizam prav. srp. eparh. pakračke za god. 1898. Pakrac, 1898.
3725. Propovedi Jovana Jeremića. Karlovci, 1898.
3726. Popić,S.- Opis manastira Vrdnika-Ravanice u Sremu.Karlovci, 1895.
3727. Strika Boško. Srpske zadužbine dalmatinski manastiri. Zagreb, 1930.
3728. Danilovac,J.- Srpski sveštenik u karlovačkoj mitropoliji.N.Sad,1890.
3729. Izvještaj srp. prav.vel. gimn. karlovačke 1912/13.
3730. Privrednik. God. 1905. br. 1-24.
3731. Kazneni postupnik. drugo izd. Zagreb, 1898.
3732. Građanski zakonik. II. izd. Zagreb
3733. Normativne naredbe gornjokarlovačke ep.uprave. Knj.IV. Karlovci, 1930.
3734. Sv.Jevanđelje po Mateju. Karlovci, 1917.
3735. Kranjčić,S.- Kronologički i alfabetički našastnici. Zagreb, 1897.
3736. Ruvarac,D.- Srp. mitropolija karlovačka. Karlovci, 1902.
3737. Letopis Matice srpske. knj. 335/1933 (3 kom.) 336/1933 (3 kom.)
3738. Goglia,A.- Zakoni i naredbe koje se tiču lova, ribolova... Zagreb,1907.
3739. Kesterčanek,F.Ž.- Šumski zakoni i zakoni o lovu. Zagreb, 1887.
3740. Kranjčić,S.- Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih od 27.V. 1852. Zagreb, 1890.
3741. Abelly,L.- Sacerdos Christianus seu ad vitam sacerdotalem. Veronae, 1752.
3742. Galogaža,S.- Čudne siluete. Zagreb, 1928.
3743. Kraljević Marko. Zagreb
3744. Izvještaj kr. velike gim. u Gospiću 1920-21. Gospić, 1921.
3745. Prvi program srp.gimnazije karlovačke 1853.
3746. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1885.
3747. Srpski letopis 1866. N.Sad, 1867.
3748. Rušnov,A.- Obći austrijski građanski zakonik. Zagreb, 1885.
3749. Službeni glasnik... odjela za bogotštovlje i nastavu 1908. Zagreb,1908.
3750. " " " " " " 1903. " 1903.
3751. Putnik,S.- Manastir Ljubostinja. Kruševac.
3752. Marković,R.- U Indiji krajem 1900 godine Prav. srp. parohija. Karlovci, 1901.
3753. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 1886/87. Zagreb, 1887. 1887/8.
3754. Pravila Saveza Srpkinja. Zagreb, 1911.
3755. Godišnje izvješće više i obće pučke djev.šk. Požega 1885/6. Zagreb, 1886.
3756. Službeni glasnik ... odjela za bogoštovlje i nastavu 1907. Zagreb,1907
3757. " " " " " " 1894. " 1894.
3758. " " " " " " 1890. " 1890.
3759. " " " " " " 1916. " 1916.
3760. " " " " " " 1911. " 1911.
3761. " " " " " " 1887. " 1887.
3762. " " " " " " 1901. " 1901.
3763. " " " " " " 1906. " 1906.
3764. " " " " " " 1919. " 1919.
3765. " " " " " " 1906. " 1906.
3766. " " " " " " 1921. " 1921.
3767. Ruvarac,D.- Pokušaji o štampanju kronike despota Brankovića. Karlovci, 1911.
3768. Vlašić,Lj.- Iz prošlosti srpske oblasti neretljanske. Mostar,1901. 2 k.
3769. Maletić,Đ.- Izliv čuvstva prilikom narodnog praznovanja za blagovesti 25.III.1846.
3770. Beseda dra Sv.Miletića zem.zast. na ugarskom saboru u pitanju narodnosti. N.Sad, 1868.
3771. Ivanovič,E.- Gramatika cerkovno-slavanskago jezika. Vien, 1851.
3772. Vidovdanska spomenica 1919. Osijek.
3773. Hadžić,G.J.Svetić,M.- Govor na sitnice jezikoslovne. Beč, 1839.
3774. Oproverženie otgovora .. u knižnici Hranilnše ... N.Sad, 1839.
3775. Vrčević,V.- Narodne pripovijesti i presude. Dubrovnik.1893.
3776. Utješenović-Ostrožinski,O.M.- Nedjeljko. Beč, 1888.

3777. Stefanović,D.- Milo za drago. Karlovci, 19o2.
3778. Naučna osnova za prav. veroisp.srp.nar.osn.šk. N.Sad, 1892.
3779. Sundečić,J.- Tužna knjiga. Zagreb, 1885.
3780. Veleizdajnički proces. Zagreb, 19o9.
3781. Mandekić,V.- Racionalna upotreba umjetnih gnojiva. Zagreb,1926.
3782. Gračanin,M.- Pedološka istraživanja vriština ličkog polja. Zagreb, 1931. sv. 1.
3783. Zakon od 25.III.19o6. o zdravstvu. Naredba ... Zagreb, 19o8.
3784. Program srp. vel. gimn. karlovačke 1897-97. Karlovci,1897.
3785. Izvještaj drž.vel. gimn. srem.-karlovačke 1925/26. Karlovci,1926.
3786. Zbirka naredaba gornjo-karlovačke ep.uprave od 19o3. do 19o8. Karlovci, 19o9.
3787. Šumonja,N.- Izvještaj za škol. god. 19oo-9ol. srp. prav. muške škole u Pakracu. Karlovci, 19ol.
3788. Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski za god. 1936. Zagreb.
3789. Jubilarni izvještaj privr. zadruge eparhije Niške 1924-1934.
3790. Statut o uređenju prav. srp. bogosl. u Karlovcima.Karlovci,191o.
3791. Program vel. gimn. karlovačke 1863. Karlovci, 1863.
3792. Ivić,A.- Između prvog i drugog srpskog ustanka. Zagreb, 1917.
3793. Pirc,N.- Opadanje stanovništva u Slavoniji. Beograd, 1931.
3794. Lički kalendar 1937.
3795. Spomen-knjiga javne dobrotvornosti u Šibeniku.
3796. Ustrojstvo sv.arhijer.sinoda prav. srp. mitropl.karlovačke od 8. novembra 1911. Karlovci, 1912.
3797. Program vel. gimn. karlovačke 1871. N.Sad, 1871.
3798. Šematizam prav. eparhije bokotorske, dubrovačke i spičanske za god. 19o5. Dubrovnik, 19o5.
3799. Schematismus cleri archi-dioecesis zagrebiensis 1936. Zagreb
38oo. Biggini,C.A.- Il codice di Mussolini nei suoi aspetti giuridici e politici. Zagrabia, 1942.
38ol. Ralca,A.(Amerika i Japan 1942. god. Sarajevo, 1942.
38o2. Vladika Gavrilo Zmejanović i vojvođanski radikali. Karlovci,1925.
38o3. Izvještaj srp. prav. bogosl. u Sarajevu 1933/34. Sarajevo,1934.
38o4. Kalendar hrv. slav. gosp. društva za 1923.
38o5. Nastavna osnova za prav. nauku vere u sred. šk. ... Karlovci,19o9.
38o6. Sarovski,S.- Cilj hrišćanskog života ili suština hrišćanstva. Karlovci, 1924.
38o7. Ruvarac,D.- Timotije Branković paroh senćanski od 1833-1874. Karlovci, 1924.
38o8. Gundrum.- Apstinencija. Zagreb, 19o6.
38o9. Pravila o rukovanju crkv. i sirotinsko fondske blagajne i imetka... Budapešta, 1888.
381o. Odgovor na izmišljotine u 1o i 12 broju Budućnosti ...
3811. Terminologija za srp, prav. srednjoškol. vjersku nastavu. Karlovci, 1913.
3812. Jeremić,J.- Iz ratnoga doba. Karlovci, 192o.
3813. Piperković,E.- Božićna poslanica o hrišćanskoj ljubavi i milosrđu. Karlovci, 1933.
3814. Ruvarac,D.- Austrijski konkordat i Hrvati. Karlovci, 19o2.
3815. Grujić,R.- Prilošci istoriji srp. banatskih manastira ... Karlovci, 19o6.
3816. Izvještaj nar.-crkv. tajnika o radu srp. prav. narodno-crkv. saborskoga odbora u 19o2. i 19o3. Karlovci, 19o4.
3817. Hrvatske narodne pjesme. Zagreb, 1942.
3818. Nastavna osnova za prav. nauku vere. Karlovci, 19o9.
3819. Program srp, prav. vel. gimn. karlovačke 1879/8o. N.Sad,1880.
382o. -"- -"- -"- -"- 1878/79. -"- 1879.
3821. Milutinović,V.- Katiheze za drugi razr. osn.škole. Karlovci,19o6.
3822. -"- -"- za prvi " -"- -"- 19o6.
3823. Migić,I.- Konzerviranje voća i povrća. Zagreb, 1931.
3824. Izvješće uprav. odbora županije požeške o poslovanju u god.19o4. Požega, 19o5.
3825. Đopić,S.- Opis manastira Vrdnika-Ravanice u Sremu. Karlovci,1898.

3826. Izvještaj srp. prav. bogosl. u Sarajevu 1938-1939. Sarajevo,1939.
3827. Poljodjelski kalendar Hrv.Radiše 1940.
3828. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 19o2-19o3. Karlovci, 19o3.
3829. Godišnji izvještaj kralj.učiteljišta ubPetrinji 1885/6.Petrinja,1886.
3830. Aršinov,P.- Srpske zemljoradničke zadruge. Zagreb, 1898.
3831. Miladinović,Ž.- Jus Inspectionis vrhovni državni nadzor ili ... Karlovci, 19o9.
3832. Izvještaj srp. prav. nar.-crkv.saborskog odbora 19o7., 19o8., 19o9., i 191o. Karlovci, 191o.
3833. Normativne naredbe gornjo-karlovačke eparhijske uprave. Karlovac,1896.
3834. Pomoćnik za javnu upravu. Zagreb, 1884.
3835. Vujić,V.- Ekonomno-politički pogledi dubrovčanina Nikole Vida Gučetića. Karlovci, 19oo.
3836. Andrić,J.- Slovnica slovačkog jezika. Zagreb, 1942.
3837. Program srp, vel. gimn. karlovačke 1893-94. , 1891/92.
3838. Dragosavac,K.- Boj na Kosovu. N.Gradiška, 1911.
3839. Šafar,V.- Život kažnjenika u Lepoglavi. Zagreb, 1933.
3840. Izveštaj narodno crkvenoga tajnika o radu srp. prav. narodnocrkv. saborskoga odbora u god. 19o5. Karlovci, 19o6.
3841. Mratinković,M.- Mali tipik. Sarajevo.
3842. Gli Elementi della storia ovvero cio che bisogna sapere ... Tom I. Napoli, 177o.
3843. Weltgeschichte. 4 Bd. Balkan-Halbinsel. Leipzig, 1924.
3844. Serbski letopis za god. 1828. Budim, 1828.
3845. Bukvar za srbska učilišta. Beč, 1872.
3846. Sokolske reči Laze Popovića. Zagreb, 1925.
3847. Izvještaj upravnoga odbora i kralj. podžupana županije ličko-krbavske 19o3. Senj-Cirkvenica, 19o4.
3848. Izvještaji uprav. odbora. žup. ličkoëkrbavske 1894. Senj, 1895.
3849. Močnik,F.- Pouka u računici za niže razrede gimn. Zagreb,1880.
3850. Spomenica o gradnji i uređenju kapele za prav.srp.srednjoškolsku mušku mladež, u donjogrd.gimn. u Zagrebu.Karlovci,1913.
3851. Truhelka,J.- Bogorodičine trešnje. Zagreb, 1929.
3852. Petković,S.- Opis rukopisa manastira Krušedola. Karlovci, 1914.
3853. Josić,D.- Slovenska čitanka za učenike Iv.razr.osn.šk.Beograd,1885.
3854. Živanović,J.- Izvod iz stare slovenske gramatike. N.Sad, 1876.
3855. Uredba o upravi, kontroli i upotrebi manastirskih dobara. Karlovci, 1912.
3856. Organizacioni štatut prav. romanske crkve u Ugarskoj i Erdelju. Karlovci, 1897.
3857. Uredba crkv. prosvj. uprave srp. prav. eparhija u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 19o5.
3858. Povest o prvom vselenskom soboru... Zemun, 1855.
3859. Spomenica manastira Savine 193o-193o. Kotor, 193o.
3860. Vučković,J.- Deseti izvještaj o prav. srp. bogosl. učilištu u Sr.Karlovcima škol. god. 1898-99. Karlovci, 1899.
3861. Statističko izvješće trgovačko-obrtničke komorecu Zagrebu ... Zagreb, 1882.
3862. Šematizam prav. srp. eparhije pakračke za god. 1898.
3863. Nikolajević,V.- Veliki tipik to jest ustav crkveni ... Karlovci.
3864. Weltgeschichte . Zweiter Bd. Westasies. Leipzig, 1923.
3865. Uredovna zbirka naredaba i propisa kr. hrv. slav.dalm.zem.vl. odjela za nar. gospodarstvo. Knj. I. Zagreb, 1915.
3866. Bogoslovski glasnik. God. V. Knj. X. Karlovci, 19o6.
3867. Hadžić,I.- Duh naroda srbskog. Karlovci, 1858.
3868. Baedeker,K.- Südbayern Tirol und Salzburg. Leipzig, 19o8.
3869. Otadžbina .Beograd, 1887. (1 primj. bez mj. i god.)
3870. Grbić,M.- Karlovačko vladičanstvo. Karlovci, 1891.
3871. Izvještaj o bogosl. učil. u Karlovcima 19o4-o5.
3872. Izvještaj drž. učit. škole u Pakracu 1936-1937. Pakrac, 1937.
3873. Magarašević,Đ.- Rad dr. Jovana Subotića na škol. knjizi. Zagreb,19o2.
3874. Izveštaj srp. prav. vel. gimn. karlovačke 1917-18.
3875. Weltgeschichte. 3 Bd. Afrika -... Leipzig, 1923.

3876. Schweiz, Chamonix, Veltlin. Zürich, 19o4.
3877. Stefanović Vilovski,T.- Moje uspomene. Karlovci, 19o7.
3878. Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu. Knj. I. Zagreb, 1911., 191c
3879. Učitelj. br. 7. Beograd, 1921.
3880. Srpski narodni sabor u Srem.Karlovcima 1869. N.Sad, 1870.
3881. Novi život. Knj. I-IV. nepotpuno Zagreb 1929.
3882. Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih službenika Hrvatske i Slavonije 19o7. Zagreb, 19o7., 19o3(2 kom.)
3883. Gremer,H.- Biblisch-theologisches Wörterbuch ... Gotha, 1895.
3884. Hrvatska svjedočanstva o Rusiji. Zagreb, 1945.
3885. Biblia sacra. Antverpiae, 16o5.
3886. Šematizam istočno prav. srpske mitropolije karlovačke 19oo i 1924. Karlovci, 19oo., 1925.
3887. Istorija raznih slav.narodov naipače Bolgarov, Horvatov i Serbov... V Vienne 1794.
3888. Otadžbina. God. V. Knj. 15. Beograd, 1887.
3889. Sveto Pismo staroga i novoga zavjeta. Biograd, 19o3.
3890. Učitelj br. 1. Beograd, 1922.
3891. Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu. Knj. II./1911.Zagreb,1912.
3892. Izvjestiteljev nacrt osnove zakona. Zagreb, 1913.
3893. Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kralj. Hrvatske i Slavonije. 1896, 1897.
3894. Političko i sudbeno razdieljenje i repetitorij prebivališta kralj. Hrvatske i Slavonije 19o3. Zagreb, 19o3.
3895. Zapisnik svečane sednice prilikom otvaranja srp. narodnocrkv. sabora na dan 16. maja 1910. u Sr.Karlovcima. Karlovci, 1910.
3896. Rad srpskog narodnocrkvenog sabora od 29. maja do 29. juna 1910.
3897. Glasnik društva srpske slovesnosti. Knj. XI. Beograd, 1859.
3898. -"- -"- -"- -"- " IX. " 1857.
3899. Godišnje izvješće kr. vel. gimn. u Rakovcu 1885/6.,1887/8.
3900. Laszowski,E.- Gorski kotar i Vinodol. Zagreb, 1923.
3901. Izvještaj kr. vel. gimn. u Gospiću 19o4/19o5.
3902. Peti program vel. gimn. karlovačke 1857.
3903. Izvještaj kr. muške učit. škole u Petrinji 1915/1916.
3904. Obradović,P.- Rezervirani kotar. Zagreb, 19o6.
3905. Ruvarac,D.- Postanak i razvitak srp. vrkc.nar.avtonomije. Karlovci, 1899.
3906. Carević,J.- Promjene u Novom Crkvenom Zakoniku. Split, 1918.
3907. Sunarić,A.- Preludij. Zagreb, 19o3.
3908. Zakonski članak I. 1868.
3909. Izvješće kr. vel. gimn. u Rakovcu 19o1/19o2.,
3910. Skenžić,M.- Pjesme. Prijedor, 19o8.
3911. Izvještaj kr. vel. gimn.Požega 1895/96, 1894/95, 1893/94, 1892/93, 1884/85,
3912. Izvješće narodn.zemalj. Glazbenoga zavoda u Zagrebu 1896/7.
3913. Izvještaj privremenoga zemalj. žen. liceja u Zagrebu 1912/13.,
3914 Izvještaj kr. žen. real. gimn. privr. zemalj. žen.liceja u Zagrebu 1913/14.
3915. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 1918/19. , 1916/17,
3916. Izvještaj kr. trgovačke akademije s kr. real. gimn. u Zagrebu, 19o6/7.
3917. Jakšić,M.- O Arseniju IV. Jovanoviću Šakabenti.. Karlovci, 1899.
3918. Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika 1898., 19o3.
3919. Dečije novine. br. 1-1o/1919.
3920. Sadržina "Vesnika srp. cekve" 1894.
3921. Statistički godišnja 1933, 1934-1935, 1936. Beograd.
3922. Stenografski zapisnik o glavnoj raspravi protiv Adama Pribićevića . sv. VII. Zagreb, 19o9.
3923. Uredba odobrena previšnji kralj. reskriptom od 1o. VIII.1868.
3924. Mjesečnik. Glasilo pravn. društva. God. LII. Zagreb, 1926.
3925. Čapek,K.- Razgovori s Masarykom. Zagreb
3926. Živanović,J.- Izvod iz srpske gramatike ... Karlovci, 19o4.
3927. Imenik dostojan. čin. i javnih služb. Hrvatske i Slavonije 1896.

3928. Srbobran. Kalendar 1897.
3929. Grujić,R.- Razgovori o rečitosti. Karlovci, 19o3.
3930. Izvještaj drž. mješ. građ. škole N.Tesla u Gospiću 1935/36.
3931. Treće izviešće o kr. gosp. i šumar. učilištu u Križevcih 1859/7o, 1875-76.
3932. Izvještaj kr. real. gimn. u Petrinji 192o/21.
3933. Izvještaj niže drž. real. gimn. Petrinja 1931/32.
3934. Izvještaj kr. male real. gimn. u Petrinji 1916/17.
3935. Izvještaj o kr. vel. realci i višoj trg. školi u Osijeku 1894/5.
3936. Izvješće o kr. vel. realci u Osijeku 1892/3.
3937. Statistika kr. vel. realke u Osieku 1891/2.
3938. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 19oo-19o1., 1898/99.
3939. Michaellis,K.i dr. Izvan tijela. Zagreb, 1923.
394o. Montgomery,F.- Neshvaćen. Zagreb, 1917.
3941. Živadinović,S.- Ispod Czrena. Beograd, 1923.
3942. Nansen,P.- Julijin dnevnik. Zagreb, 1918.
3943. Mijatović,Č.- Despot Đurađ Branković. Beograd, 1880.
3944. Despot Đurađ Branković. Beograd, 1882.
3945. Letopis Matice srpske. knj. 137. N.Sad, 1884.knj.129/1882.
3946. Sveti Sava, narodna čitanka sa kalendarom za 193o, 1931, 1933, 1934.
3947. Živanović,A.- Praznične propovijedi. Karlovci, 19o8.
3948. Stenografski zapisnik o glavnoj raspravi protiv Adama Pribičevića. Zagreb, 19o9.
3949. Ritig,S.- Povijest i pravo slovenskoga bogoslužja. Zagreb, 191o.
395o. Pejo,Ž.- Obrazovanje velje. Karlovci, 19o4.
3951. Mjesečnik glasilo pravn. društva. Zagreb, 1921.1918, 1914,1927.
3952. Izvještaj o prav.srp.bogosl.i seminaru. U karlovcima 1907. Đuković Jovan i dr.Vujić Vikentije.
3953. Izvještaj srp.uč.šk. u Pakracu za šk.god.1912-13.U Sr.Karlovcima 1913,-1911-12 U Sr.Karlovcima 1912.
3954. Glasnik,služ.list.Beograd 1920. Br.1-12.Za god. 1921.Br.1-24.
3955. Bogoslovski glasnik. Sr.Karlovci 1907.God.VI.Knj.XII. God. VI. Knj.XI.Sremski Karlovci 1907.
3956. Stojaeskovics Alexander.Serben in der Wojwodina. Temesvar 1860.
3957. Izvještaj kr.muške učiteljske škole vježbaonice u Petrinji 1895-1896. Petrinja 1896. 1894-1895.Petrinja 1895. 1893-1894.Petrinja 1894.
3958. Normativne naredbe gornjo-karlovačke eparhijske uprave od 1777 do 1895. Karlovac 1894.
3959. Izvještaj o srp nar.osnovnoj šk.u Zagrebu za šk.god. 1909/1910. sastavio Lazar Kekić.Zagreb 1910.
3960. Witte Karl.Dante Allighieri's Göttliche Komödie.Berlin 1865.
3961. Letopis Matice sprkse .Novi Sad 1933. / 8 köm./
3962. Zdravlje./Bez mj./ 1930. Br.1-11.God.1908.Sv.1,1909./ 4kom./1912.
3963. Sv.1-9.1913 / 3 kom./, 1914.Sv.1-6
3963. Brankovo kolo.Sr Karlovci 1907. Br.1-52.
3964. Srbadija.Beču 1875.
3965. Privrednik.Zagreb 1900.Br.1-24.
3966. Maširević Ivan.Slike iz istorije hrišćanske crkve.Sr.Karlovci 1909.
3967. Dr.Nikodin Milaš.Pravoslavno crkveno pravo.Mostar 1902.
3968. Prav.parohija u grku.Krajem god. 1910 god. napisao Kozobarić Jovan. Sr.Kralovci 1911.
3969. Antiquitatum et historiae sabariensis.Pestini 1741.
3970. Neven.Zagreb 1898./ 32 kom./
3971. Sadržaj učitelja za 1921/22 šk.god.Beograd 1922.
3972. Letopis Matice srpske.Sr.Karlovci 1833. / 12 kom./
3973. Bogoslovski glasnik. Knj.IX.Sr.Karlovci 1906.Knj.XVIII 1910. Knj. XVII. Sr.Karlovci 1910 Sv.1.Knj.XVI.1909.Knj.XV.Sv.1. 1909.
3974. Školski list za 1892.U Somboru 1892. 1891.,
3975. Bogosovski glasnik.God.I.Knj.II. Sr.Karlovci 1902.Knj.I.Sr.Karlovci 1902.
3976. Živković Gr.Nikola.Istorija hrišćanske crkve.Zagreb 1880.
3977. Uredba o uprvi,kontroli i upotrebi manastirskih dobara. Sr.Karlovci 1912.
3978. Pripovijetke iz Staroga zavjeta z a šk.mladež.Sastavio Petrović Jovan.Zagreb 1890.

3979. Milojević,A. Priča o bogoščoveku.Skoplje 1939.
3980. Vorota Jovan.Prav.katihizis.Sr.Karlovci 1881.
3981. Valenčić dr.Ignjat.Zakon od 17.siječnja 1906.Vjeroispovjednim odnosima.Zagreb 1908.
3982. Domac dr.Julije.Organska kemija ili kemija ugljikovih spojeva.. Zagreb 1906.
3983. Polić dr.Ladislav.Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu. Zagreb 1914. Knj. II.1913. Zagreb 1914.
3984. Letopis Matice Srpske.U Budimu 1839.
3985. Letopis Matice srpke.Novi Sad 1912.
3986. Imenik, dostojanstvenika,činovnika i javnih službenika kr.Hrvatske i Slavonije 1909.Zagreb 1909.1912,1910.,1910.,1909.
3987. Školski list za 1889.U Somoboru 1889. Br.1-12. 188. Br.1-10. 1887. Br.1-12.1897. Br.1-12. 1895.Br.1-12.,1894.Sombor Br.1-12. 1893.br.1-12. 1906.Br.5.
3988. Književni glasnik. Beograd 1927.Knj. XXII.Br.1.
3989. Almanah Kr.Srba, Hrvata i Slovenaca.Zagreb 1927-1928.
3990. Spomenica o pedeset odišnjici svešteničke službe Georgija Branković Sr.Karlovci 1906.
3991. Sekulić Isidora. Iz prošlosti. Beograd.Sarajevo 1919.
3992. Odlomci iz jednog rukopisa.Novi Sad 1884.
3993. Branič.Beograd 1939./10 kom./
3994. Bratstvo.Beograd 1940.Knj.51. Knj. 45.Knj. 43 1935.Knj.29. 1923. Novi Sad 1923.
3995. Vurdelja Geoden protojerej. Zagreb 1938. Iz službe Bogu i narodu.
3996. Izvještaj upravno odbora i kr.podžupana županije ličko-krbavske od 1.siječnja do 31 prosinca 1915. /Bez mj./
3997. Izvješće o stanju javne uprave u županiji požeškoj za god.1907. Požega 1908.
3998. Izvještaj državne uč.šk.u Pakracu.Pakrac 1930.
3999. Uredba o upravi,kontroli i upotrebi manstriskih dobara. Sr.Karlovci 1926.
4000. Povjest župe Bl.Dj.Marije u Zlataru.napisao Noršić Vjekoslav. Zagreb 1942.
4001. U Caffe du Dome Josip Kosor.Zagreb /Bez god./
4002. Još nešto o saborskom izbornom redu.Sr.Karlovci 1901.
4003. Poslovnik svetog arhijerejskog Sabora.Sr.Karlovci 1923.
4004. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1908.Knj.XIV.
4005. Uredba o parohiskom svešteništvu srpske pravoslavne crkve i njegovim aktivnim i penziskim prinadležnostima.Sr.Karlovci 1936.
4006. Uredba o sogiuranju srpskopravoslavnih crkvenih dobara protiv štete od požara i drugih nepogoda.Sr.Karlovci 1936.
4007. Uhlir,dr Matija Kl. Zanimivo pitanje iz političke arithmetike. Zagreb 1884.
4008. Izvještaj kr.gornjogradske i kr.donjogradske velike gim.u Zagrebu 1914-1915.
4009. Katkić Ign.Obris zemljopisa i povestnice za porabu Hervatskoš Slavonskih nižih gimnazijah.U Beču 1854.
4010. Bratstvo.Beograd 1921.
4011. Dabinović dr.Antun.Otkada postoji kmetstvo.
4013. Popović Milan.Poučni članci za narod.Zagreb 1907.
4014. Crna Gora.u evropskom ratu.Sarajevo.Rašović Lazar.
4015. Colić J.V.Trgovina maraka i filatelističkog pribora.Zagreb 1943.
4016. Smerdel Ton.Borba za sklad.Zagreb /Bez god./
4017. Alić Salih.Lirski akvareli.Zagreb 1941.
4018. Jelašić-Korlević.Zakon o privrednim zadrugama sa tumačem i obrascima.Zagreb 1942.
4019. Vodeće ličnosti Njemačke./Bez mj. i god./
4020. Milutin Mayer.Slobodni grad. Zagreb /Bez god./
4021. Priručnik o propisa o cienama. agreb 1942.
4022. Privrednik.Zagreb 1907.Br.1-24.God. 1902. Br.1-24.,1901.br.1-24.
4023. Maurović M.dr.Poljska pravna povijest.
4024. Maurović dra Ivana.Nacrt predavanja o općem privatnom pravu. Zagreb /Bez god./ Knj. I. /2 kom./

4025. Andrasy dr.Ljudevit. Rimska pravna povijest.Zagreb 1908.
4026. Egersdorfer dr.A. Rimski civilni parbeni postupnik.Zagreb 1909.
4027. Lovrić dr.Edo. anonsko pravo.Zagreb 1912.
4028. Stenografski zapisnik o glavnoj raspravi protiv Adama Pribićevića i 52 druga. Zagreb 1909. Sv.I.,Sv.II,Sv.III.Sv.IV.,Sv.
4029. Armin Tille,Arthur Kleinschmidt i dr.Weltgeschichte.Leipzig 1923,Sv. VII i Sv.VIII.Leipzig 1922.
4030. Letica Evgenije.Prvi šematizam srpske pravoslavne eparhije temišvarske
4031. Marjanović,Georgije.Prvi šematizam pr.srp.eparhije budimske. 1896.
4032. Uredovna zbirka naredaba bogoštovne struke. agreb 1892 Sv.I..
4033. Žandarmerijski vesnik.Kamenica 1927.Br.1-9
4034. Schneewëis dr.Edmund.Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten.Wien 1925.
4035. Starine.Zagreb 1869.
4036. Glasnik.Srem.Karlovci 1926. God.VII. God.V.Br.1-24.
4037. Spomenica umrlome arhimandritu grgeteškom Ilarionu Ruvarcu. Karlovci 1905.
4038. Ugenović,dr.Aleksandar.Misli vodilje naše šumarske politike Zagreb 1921.
4039. Kalendar manastirske štamparije 1895.Novi Sad 1895.
4040. Konrad Haebler,Karl Weule i dr.Weltgeschichte.Band IX.Leipzig 1923.
4041. Quadripartitun Opus Juris.Zagreb 1798.
4042. Pray,Specimen hierarchiae hvngaricae.l.776./Bez mj./
4043. Nikolajević Dimitrije.Život i rad Stojana Šobata.Sr.Karlovci 1911.
4044. Klicin,Mita.Uredba o uredjenju crkvenih,školskih i fundacionalnih dela grčko-istočne srpske mitropolije.Sr.Karlovcima 1909.
4045. Zbornik za istoriju,jezik i književnost srpskog naroda.Beogrd 1923.
4046. Zbornik, Beograd 1922.
4047. Upravno,sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine.Zagreb 1937.
4048. Glasnik.God.XIII.Sr.Karlovci 1932.Br.1-24.
4049. Rad srpskog narodnocrkvenog Sabora.Sr.Karlovci 1911. /2 kom./
4050. Srpski Sion.Sr.Karlovci 1897. Br.1-52.
4051. Srpski Mitropolijski glasnik.Sr.Karlovci 1918.Br.5
4052. Školski list.Sr.Karlovci 1906 2 komplete br.1-11. /23 kom./
4053. Hrišćanska zajednica.Kragujevac 1928. /10 kom./
4054. Novi istočnik.Sarajevo 1940.Br.11-12.
4055. Hrišćanski glasnik. Beograd 1902.Br.5
4056. Srpče.Niš 1941. Br.2
4057. Svetosavlje.Beograd 1940 /2 kom./
4058. Uskršnja arhijerejska poslanica.Niš 1939.
4059. Pravoslavlje.Beograd 1935./ 4 kom./ Mitrovica 1913 /11 kom./
4060. Hrišćanski vesnik.Beograd 1903.Br.10
4061. Misionar.Bitolj 1935. / 1 kom./
4062. Braničevski vesnik.Požarevac 1932.Nr.1.
4063. Duhovni život.Beograd 1932./8 kom./
4064. Pravoslavna hrišćanska zajednica./Bez mj./ 1927. /1 kom./
4065. Srpska škola./Bez mj./ 1908.Sv.II.
4066. Pastir.Cetinje 1936.Sv.4
4067. Pregled crkve.Niš 1921.
4068. Episkop Nikolaj.Misionarska pisma.Skoplje 1934.
4069. Glasnik pravoslavne crkve u kr.Srbiji.Beograd 1902.1904,1902.
4070. Novi istočnik.Sarajevo 1941. Br.1-2.
4071. Glasnik.Temišvar 1934. / 2 kom./
4072. Pokajni narod.Beograd 1933. /1 kom./
4073. Srpče.Niš 1941. / 3 kom./ br. 2
4074. Misionar.Kragujevac 1939. /2 kom/
4075. Pregled.Niš 1939.Br.12
4076. Hrišćanski vesnik.Beograd 1895./4 kom./
4077. Srpski Mitroplijski glasnik.Sr.Karlovci 1918./Br.5 kom./
4078. Jurek Cmok.Saljivi Kalendar 1940.
4079. Sveto pismo staroga i novoga uvita.U Beču 1859.
4080. III.Plenum centralnog odbora USAOJ-a Zagreb 1946.

4081. Spomenica srpskom pravoslavnom vladičanstvu pakračkom./Bez mj./ 1930.
4082. Opća crkvena istorija.Srem.Karlovci 1912.
4083. Ilarion.Ženski manastir.Sr.Karlovci 1930. /2 kom./
4084. Srpska kolonija u Erdelju. Karovci 1911.
4085. Vesnik,Nedeljno crkveno-političkl list.Beograd 1928. /30 kom./
4086. Bogoslovski glasnik.Knj.XXIV./ 6 kom./ Knj.XII.1907./ 3 kom./ Knj.XXIII.1913. /1 kom./ Knj.XXIV.1913./ 3 kom./
4087. Pravoslavlje.Mitrovica 1911./ 6 kom./1914 /1 kom./1913 /30 kom./ 1912. /12 kom./1913./10 kom./1914./4kom./
4088. Letopis timočke eparhije.Niš. 1930. / 1 kom./
4089. Srpski sveštenik.Sarajevo 1913./10 kom./
4090. Bogoslovski glasnik.Sr.Karlovci 1913./2 kom./
4091. Weule Karl,Wegerdt,Hans i dr.Weltgeschichte.Leipzig 1923.
4092. Statistički izvještaji. Zagreb 1900. /12 kom./
4093. Letopis Matice Srpske.Novi Sad 1931./ 8 kom./ 1931. Knj. 327 /2 kom/ Knj.328 /6 kom./ 1931./4 kom./ Knj. 327, /2 kom./ 328,/3 kom./ Knj. 329./4 kom./ Knj. 330. / 4 kom./
4094. Zakon o zdravstvu.Zagreb 1906.
4095. Prosvetni bukvar.Sarajevo 1931.
4096. Gašparović,Nikola.Crtice i pripovjesti.Zagreb 1903.
4097. Hrvatsko pitanje.Beč 1885.
4098. Kostić,dr.Laza.Henrika Dernburga Pandekte.Zagreb 1893.
4099. Kőröškenyi dr.Vjekoslav.Crtice o vinogradarstvu.Zagreb 1898.
4100. Prof.dr.Stanko Pliverić.Električna vozila.Zagreb 1911.
4101. Dr.Dragutin Prohaska.Fjodor Mihajlović Dostojevski.Zagreb 1921.
4102. V.Chomadovski.Kako da izjednačimo naš književni jezik.Split /Bez god
4103. Damjanović J.Ješa.general. Iz moga ratnoga dnevnika.Osijek 1929.
4104. Novi Grgin Rovaš.Zagreb 1904.
4105. Istorija II.Jugoslovenskog pešadijskog puka i njegove borbe u Dobrudži i na Solunskom frontu.Kotor 1920.
4106. Djurić,Nikola. Sve zaa ljubav nauke s mučenicom cvijete zuzovića. Beograd 1929.
4107. Ogrizović Milan.Banović Strahinja. Zagreb 1913.
4108. Šišić Ferdo. Starine.Zagreb 1918.
4109. I.Školski i nastavni red.II.Ustrojni statut.Zagreb 1875.
4110. Naredba od 8.rujna 1875., broj 4069.Zagreb 1875.
4111. Naredba od 24.kolovza 1875. br. 2949.Zagreb 1875.
4112. Naredba o podžupanskih učiteljskih sastancih.Zagreb 1876.
4113. Naredbe.,kojom se izdaje propis o namieštanju učiteljskoga osoblja na pučkih školah u kraljvinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb 1875.
4114. Govor u slavu vladike, Nikanora Grujića Srb.Milutina. U Karlovcima 1911.
4115. Radošević,Mijo.Hrvatsko pitanje.Zagreb 1925.
4116. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.Zagreb 1925.
4117. Naredba od 24.kolovza 1875.br.2949.Zagreb 1875.
4118. Poslovnik Sabora trojedne kraljevine Hrvatske,Slavonske i Dalmatinske Zagreb 1861.
4119. Petrović Ž.Petar.O Narodnim pesmana u rudničkom pomoravlju.Beograd 1935.
4120. Hrvatske narodne pjesme.Zagreb 1896.
4121. Banović Vaso.Vačka dolina s okolnim poljima.Zagreb 1932.
4122. Živanović Aleksandar. Katiheze za četvrti razred osnovne škole. U Osijeku 1930, 1931.
4123. Vurdelja Gedeon.Iz službe Bogu i narodu.Zagreb 1938.
4124. Petrović Jovan.Spomenica o gradnji i uredjenju kapele.Sr.Karlovci 1913.
4125. Hribar,A.Dubar i Dubrenje.Zagreb 1844.
4126. Izvještaji eparhijskih upravnih vlasti.Sr.Karlocima 1903.
4127. Izvještaj eparhijskih upravnih vlasti.Sr.Karlovci 1911.
4128. Predgovor uz knjigu vrhovno županstvo isidora nikolića.Sr.Karlovci 1911.
4129. Živanović Aleksandar.Hronologija u proroka Danila.Sr.Karlovi 1903.

4130. Fran S.Gundrum-Oriovčanin.Iz križevačkoga kraja.Zagreb 1907.
4131, Istorija Srba.Beograd1911.
4132. Istorija Srba.Beograd 1911. Prvi deo. /2 kom./
4133. Istorija Srba. II deo Beograd 1923./i I sveska / 1922.
4134. Grujić Mita.Spomenica srpske pravoslavne crkvene opštine. U Karlovcu 1931.
4135. Izvještaj Kr.velike gimnazije u Požegi. Požega 1898.
4136. Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji.Zagreb 1891.
4137. Janić dr.Vojislav.Od ateizma k anarhizmu.Sr.Karlocima 1922.
4138. Pravoslavna srpska parohija uStaroj Pazovi.Sr.Karlovci 1912.
4139. Oratio qua illustrissimus ac reverendissimus dominus Josephus Georgius Strossmayer.Viennae 1850.
4140. Smrekar,Milan.Ustavno zakonoslovje.Zagreb 1901.
4141. Izvještaj uprave srpskih narodnih fondova o stanju fondova i fundacija.Sr.Karlovci 1881.
4142. Veliki narodni kalendar "Jugoslavija" Zagreb 1922.
4143. Kalendar 1914 Srbobran. Zagreb 1914.
4144. Nušić,D.Branislav.Kosovo.Novi Sad 1903./2 kom./
4145. Hinterberger dr.Rudolf.Die thermal und Schlammbäder in Topusko und der Natron-Säuerling in Lasinja.Wien 1864.
4146. Jamnica alkalinska kiselica u Hrvatskoj.
4147. Therme constantiane das KaiserConstantinische Baad im Königreiche Croatien.Agram 1822.
4148. Illustrationis criticae.Posonii 1848.
4149. Ustoličenje episkopa gornjokarlovačkog preosvećenog gospodina Save.Sr.Karlovci 1938.
4150. Gjurković,Georg.Der moderne Edu Publizist./Bez mj. i god./.
4151. Gogolja,N,B.Razmišljanja o božanstvenoj liturgiji.Sr.Karlovcima 1909.
4152. Zmaj Jovan Jovanović.Toldija.Novi Sad 1910.
4153. Lotić Ljubomir. Prilozi o ekonomskom stanju u Ugarskoj.Novi Sad 1908.
4154. U spomen i slavu dru Stevanu Pavloviću.Novi Sad 1910.
4155. Spomenici Srba u Ugarskoj,Hrvatskoj i Slavoniji.Novi Sad 1910.
4156. Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj.Novi Sad 1908.
4157. Zapadna Evropa i Balkanski narodi.Novi Sad 1905.
4158. Radović Jovan.Zapadna Evropa i balkanski narodi.Novi Sad 1905.
4159. Život dra Subotića,Jovana.Novi Sad 1901. I.deo.II deo /2 kom./ III deo /3 kom./
4160. Ruvarac,D.Savremeni članci.drugo kolo. Karlovci 1910./2 kom./
4161. Otadžbina.Beograd 1888 /2 kom./ 1887 Sv.69. 1874.
4162. Ruvarac,D.Parnica saborskog odbora.Sr.Karlovci 1924.
4163. Branković Timotije.Sr.Karlovci a 1924.
4164. Ruvarac.Radikali i srp.Manastirska štamparija.Sr.Karlovcima 1907.
4165. Osvrt Dimitrija Ruvarca na člnake g.Jeremića Jovana.Sr.Karlovcima 1901.
4166. Savremeni članci.Sr.Karlovci 1908.
4167. Ruvarac,D.Savremeni članci.Sr.Karlovcima 1911.
4168. Ruvarc,D. Dva zaboravljane srpska književnika.Karlovci 1911.
4169. Ratarske produžnice.Zagreb 1886.
4170. Radošević dr.Mijo.Osnovi Savremene Jugoslavije.Zagreb 1935.
4171. Nikoličnja Pavla.Katihetičeska.Sarovci 1861.
4172. Bokšan ing.Slavko.Nikola Tesla.Život i dela.Novi Sad 1926.
4173. Ustav kraljevine Srba,Hrvata i Slovenaca.Beograd 1921.
4174. Lovrić Bruno.Katolička crkva u Srbiji.Niš 1930.
4175. Gaj Velimir.Časovi književne zabave.Zagreb 1872.
4176. Schneider Georg.Pauli Karl.Weltgeschichte.Leipzig 1924.
4177. Letopis Matice Srpske.Beograd 1928.
4178. Tomića N.Jov. Crtice iz istorije Senjskih uskoka. Novi Sad 1901.
4179. Manojlović dr.Gavro.Studije o spisu "De administrando imprio" cara Konstantina VII.Porfirogenitu.Zagreb 1911.
4180. Grujić Radoslav.Prota Ruvarac i Apologija srp.naroda u Hrv.i Slav. Zagreb 1910.
4181. Osnovna pisma.Sr.Karlovcima 1903.

4182. Stefanović dr.Dimitrije.Šta nam je dužnost.Sr.Karlovci 1919.
4183. Zakon o izboru narodnih poslanika.Novi Sad /Bez god./.
4184. Ruvarac D. Vrhovno županstvo Isidora Nikolića.
4185. Ruvarac,D.Predgovor uz knjigu vrhovno županstvo Isidora Nikolića Sr.Karlovci 1911.
4186. Živanović Jovan.Kako je Vuk prevodio sa crkvenoslovenskoga složene reči u Novom Zavetu.Sr.Karlovci 1909.
4187. Kostić,dr,Mita.Stevan Stiljanović.Sr.Karlovcima 1924.
4188. Boj na Kosovu.Nova Gradiška 1911.
4189. Niketić Gojko.Pravna bibliografija.Beograd 1907.
4190. Čajkovac dr.Sigismund.Treća čitanka za niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji.Zagreb 1921.
4191. Naputak o ženidbenom pravu.Zagreb 1921.
4192. Zakon od 25.ožujka 1906.O zdravstvu.Zagreb 1908.
4193. Uvjetno ili bezuvjetno? Zagreb 1864.
4194. Prospekt državnog morskog oporavilišta za djecu.Ladislavovog dječjeg doma u Crikvenici. Zagreb /Bez god./.
4195. Račun Bele Lukacsa za financijalno-samostalnu Hrvatsku. Zagreb 1884.
4196. Pomenik rečkoga gradskoga zastupstva./Bez mj. i god./.
4197. Gaj Velimir.Knjižnica Gajeva.Zagreb 1875.
4198. Grujić,Radoslav M.Prota Ruvarac i crkvena istorija.Zagreb 1910.
4199. Nikolajević Dimitrije.Sr.Karlovcima.Život i rad Stojana Sobata.Sr.Karlovcima 1911.
4200. Spomenica manastiru Feneku.Sr.Karlovci 1914.

4201. Mulalić,M.- Orijent na zapadu. Beograd, 1936.
4202. Ostojić,T.- Dositej Obradović u Hopovu. N.Sad, 1907.
4203. Petković,S.- Pastirske pouke. Karlovci, 1922.
4204. Šematizam prav. srp. dijeceze Gornjo-Karlovačke. Pančevo,1880.
4205. Izvještaj zem. zavoda za gluhonijeme u Zagrebu. Zagreb, 1912.
4206. Maširević,I.- Slike iz istorije hrišćanske crkve. Karlovci, 1909.
4207. Izvještaj muš.real. gimn. u Karlovc 1939-1940.
4208. Crkvena rečitost i njeni osnovni zakoni. Karlovci, 1931.
4209. Aranicki,S.- Pravoslavna srpska parohija u staroj Pazovi.krajem 1911. Karlovci, 1912.
4210. Izvještaj o stanju školstva u bivšoj hrv.-slav.Krajini 1880/1. Zagreb, 1881.
4211. Prvi vaseljenski sabor 325 godine u Nikeji. Karlovci, 1925.
4212. Ferencz,Vargady.- Bamanya multja es jelenje. 1897.
4213. Chuchich,S.- Philosophia critice elaborata . Tom. II, IV. Viennae,1815
4214. Giono,J.- Refus d'Obeissance. Paris
4215. Serbski ljetopis. Budim, 1832.
4216. Rogić,D.- Nove pesme. Zagreb, 1881.
4217. Čehov,A.- Mužici. Zagreb, 1901.
4218. Čitanka za drugi razred srb.narod. učilišta u austr.carstvu.Beč,1855.
4219. Chuchich,S.- Philosophia critice elaborata... Tom VIII.Viennae,1815.
4220. Vrbanić,J.- Trgovačko zakonoslovlje. Zagreb, 1899.
4221. Jorgovanić,R.- Feljtoni II. Zagreb, 1943.
4222. Despot,I.- Zdrav razum i pošteno srdce. Zagreb, 1881.
4223. Njegova svetost patrijarh Georgije Branković i srpska prosveta. Karlovci, 1900.
4224. Jankovo ljetovanje. Požega, 1905.
4225. Stenografski zapisnik o glavnoj raspravi protiv Adama Pribićevića i 52 druga. Sv. VIII., V. Zagreb, 1909.
4226. Normativne naredbe gornjo-karlovačke eparhijske uprave. Knj. I. Karlovci, 1903.
4227. Izvještaj uprav. odbora i kr. podžupana županije moćruško-riečke 1902. Ogulin, 1903.
4228. Šematizam prav. srp. eparhije Pakračke za 1898.
4229. Almanah Prosvete 1932. Sarajevo, 1932.
4230. Živanović,A.- Nauka o bogoslušenju prav. crkve... Osijek, 1917.
4231. Sorger,F.- Ueber die wichtigsten Punkte der Diätetik.. Karlsbad, 1857.
4232. Ordo judiciarius pro omnibus tribunalibus ... Viennae, 1785.
4233. Županija Modruško-riječka 1907. Ogulin, 1908.
4234. Ustav i pregled nastavnog plana za monašku školu u manastiru Hopovu... Karlovci, 1896.
4235. Vukašinović,A.- Praktische Regeln zur Leidenzucht... Agram, 1857.
4236. Strika,B.- Karadjordjeva Topola. Drugo izd. Zagreb, 1925.
4237. Modec,Lj.- Rukovodnik za početnicu i bukvar. Zagreb, 1884.
4238. Bubanović,F.- Kemija živih bića. Zagreb, 1919.
4239. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke 1899-1900. Karlovci, 1900.
4240. Arcybašev,M.P.- Osvetnik i druge pripovijesti. Zagreb, 1922.
4241. Maria Theresia ... rukopis
4242. Mušicki,L.- Stihotvorenija. Knj. I. Pešta, 1838.
4243. Elementa Historiae naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum ... Budae, 1778.
4244. Pravila društva za potpomaganje udovica djece i siročadi prav. srp. sveštenstva Eparhije Pakračke. Zagreb, 1890. 2 kom.
4245. Pravilnik za protoprezviterske biblioteke u eparhiji gornjo-karlovačkoj. Karlovci, 1903. 2 kom.
4246. Pravila društva sv. Save u Petrinji. Zagreb, 1897.
4247. Pravila dobrotvorne zadruge srpkinja pakračanki... Zagreb, 1896.
4248. Rihter-Brkić,Đ.- Evropa, Slaveni i Istok. Zagreb, 1938.
4249. Kranjčević,S.- Ante Radić njegov život, rad i misli. Zagreb, 1940.
4250. Bosanac,S.- Dra Ivana Broza oblici jezika staroga slovenskoga. Zagreb, 1911.
4251. Kalendar Srbobran 1906.
4252. Kuprešanin,V.- Čiji smo baštinici. Zagreb, 1936.
4253. Trumbić,A.- Suton austro-ugarske i Riječka rezolucija. Zagreb, 1936.
4254. Mostar i Hercegovina. 1937.

4255. Spomenica o proslavi šezdesetogodišnjice ... Zagreb, 1937.
4256. Svečani vokalni koncerat ... Zagreb, 1930.
4257. Telefonski imenik Zagreb.
4258. Pravila srp. prav. bogosl. seminara u Karlovcima. Karlovci, 1911.
4259. Izvješće upravnoga odbora kr. podžupana žup. modruško-riečke ... Zagreb, 1898.
4260. Izvješće kr. realne gimn. i trg. škole u Zagrebu 1900-1901.
4261. Poslovnik sabora kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb,
4262. Dočkal,K.- Povijest općeg crkvenog sabora u Ferrari i Fiorenci. Zagreb, 1940.
4263. Pravila srp. kreditne banke u Brodu n/S. Gospić,
4264. Mjesacoslov na ljeto 1839. Budim gradu
4265. Broz,I.- Crtice iz hrvatske književnosti. Zagreb, 1888.
4266. Rostand,E.- Chantecler. Zagreb, 1910.
4267. Plavšić,D.- Država i narodna banka. Zagreb, 1930.
4268. Kernic-Peleš,O.- Bogu, kralju, rodu, oradžbini posvećene pesme.
4269. Uspomena svečanoj inštalaciji bana Levina Baruna Raucha 1869. Zagreb, 1869.
4270. Pavićević,M.- Jugoslovenske. Zagreb, 1929.
4271. Ostojić,Ž.- Srpska književnost od velike seobe do Dositeja Obradovića, Karlovci, 1905.
4272. Pisma Jovana Ristića Filipu Hristiću od 1870 do 1873 i od 1877-1880. Beograd, 1931.
4273. Čajkanović,V.- O srpskom vrhovnom bogu. Beograd, 1941.
4274. Đorđević,T.- Zle oči u verovanju Južnih Slovena. Beograd, 1938.
4275. Grujić,R.- Plemenski rječnik liško-krbavske županije. Zagreb, 1917.
4276. Ćorović,V.- Spisi sv. Save. Karlovci-Beograd, 1928.
4277. Srp. prav. narodnocrkv. saborski odbor izvještaj o radu u god. 1907., 1908., 1909. i 1910. Karlovci, 1910.
4278. Izvješće o stanju školstva u Hrv. i Slavoniji 1880-90. Zagreb,1891.
4279. Kalendar Srbobran 1903.
4280. Prosvetni glasnik min. prosvete kralj. Jugoslavije. Beograd, 1931. sv. 1/1931. br. 6/1935., II/1930., 3/1931.
4283. Manojlović,G.- Povijest staroga Orijenta. Zagreb, 1923.
4284. Riečko pitanje. Saborski govori dr.Josipa Pliverića ... Zagreb,1900.
4285. Kratka sveštena istorija. Beč, 1870.
4286. Ruvarac,D.- Istorija §§ 13, 14 i 18. ... Zemun, 1895.
4287. Propisnik ministra šumarstva i rudarstva od 29. I. 1945. Zagreb,1945
4288. Martić,D.- Marseljska tragedija. Sl.Požega.
4289. Predstavka učitelj. zbora srp. učit. škole u Pakracu školskom savetu... N.Sad, 1875.
4290. Bašić,N.- Zakon o narodnim školama ... Zagreb, 1930.
4291. Lazarević,L.- Izabrane pripovijetke. Zagreb, 1919.
4292. Što nam priča Čika Jova. Zagreb, 1923.
4293. Ruvarac,D.- O konkordatu. Karlovci, 1902.
4294. Dela Jovana Subotića. Karlovci, 1859.
4295. Radonić,J.- Sveti Sava i njegovo doba. Karlovci, 1935.
4296. Književni radovi izabranog skopljanskog mitropolita Firmilijana. Knj. 1o. Poučni deo. Karlovci, 1902.
4297. Istočno azijski prostor. Zagreb, 1942.
4298. Key,E.- O vaspitanju djeteta kod kuće. Beograd-Sarajevo, 1919.
4299. Spasimo rođenu grudu. Zagreb, 1923.
4300. Ustaša. Zagreb, 1941.
4301. Nekoliko narodnih pesama. N.Sad, 1873.
4302. Mirković,L.- Crkva Petkovica. Karlovci, 1922.
4303. Radić,I.- Stopama Bogorodice. Beograd, 1932.
4304. -"- Marija. Zagreb, 1943.
4305. Princip entropije i opstanak Božji. Mostar, 1919.
4306. Talija,U.- Neumrlost duše. Mostar, 1919.
4307. Godišnje izvješće kr. vel. realke i više trg. škole Zagreb 1891-2.
4308. Dimitrijević,M.- Mi i Hrvati... Beograd, 1939.
4309. Pravila dobrotvorne zadruge srpkinja karlovkinja... Karlovci,1897.
4310. Adamović,V.- Građa za istoriju dubrovačke pedagogije. Zagreb,1892.
4311. Izvješće kr. real. gimn. Zagreb 1909-1910., 1912/13.
4312. -"- -"- i trgov.škole Zagreb, 1903-1904.1899/1900. 1902/1903.,

4313. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1934. 6 kom.
4314. Novi život. God. 1924. Knj. 17, 18, 19, 2o, 21. Knj. 18 nema sv.4,8.
4315. Zoch,I.- Načela pedagogike. Osijek, 1896.
4316. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 1877/8. Zagreb, 1878.
4317. Godišnji izvještaj srpke nar. škole u Zagrebu 1895/6.
4318. Pravila zaklade Jelačić-bana. Zagreb, 1869.
4319. Srp.prav. hercegovačko-zahumska mitropolija pri kraju 19oo. god. Mostar, 19o1.
4320. Niz pripovedaka od Milana. Knj. II. Karlovci, 1899.
4321. Mihajlović,P.- Bukvar seljačkog kola za odrasle nepismene. Zagreb
4322. Pejanović,Đ.- Stanovništvo, školstvo i pismenost u krajevima bivše Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1939.
4323. Kuhač,Fr.- O hrvatskom ili srpskom pravopisu.... Zagreb, 1889.
4324. Tito: Mi smo sigurni u pobjedu naroda, koji zna što hoće. Govor.
4325. Jedanaesti god. izvještaj trgovačke škole u D.Tuzli .D.Tuzla, 19o5.
4326. Popović,M.- Protiv neverovanja . Karlovci, 1936.
4327. Školski izveštaj srp. veroisp.osn. meš. škole segedinske za 19o2/o3. Turska Kanjiža, 19o3.
4328. Izvješće kr. vel. gimn. u Rakovcu 19oo/19o1.
4329. -"- -"- -"- u Gospiću 1883/4. Senj.
4330. Glavno izvešće družtva čovječnosti u Zagrebu 1869. Zagreb, 187o.
4331. Protiv Konkordata. Govor g. dr.Vojislava Janića... Karlovci, 1937.
4332. Stein,Lj.- Prinos k unapredjivanju živinogojstva u pakračkom kotaru ... Pakrac, 1892.
4333. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 19oo/19o1.
4334. Izvješće kr. real. gimn. i više trg. škole u Zagrebu 19o4/9o5.
Travica,N.- Iseljenička nedjelja. .. Zagreb, 1933.
4336. Milutinović,V.- So svjatimi...Karlovci, 1913.
4337. Stefanović,D.- Četiri kanonska jevanđelja. Karlovci, 191o..
4338. Utiešenović,M.- Die Hauskommunionen der Südslaven. Wien, 1859.
4339. Lastavica,B.- Prvi otkosi. Rijeka
4340. Tolstoj,L.ml.- Chopinova predigra. Zagreb
4341. Naumov,N.-i V.Jurjev.- Vještina ratovanja Suvorov. Zagreb, 1945.
4342. Boljševizam u Evropi. Karlovac, 1942.
4343. Program vel. gimn. karlovačke. N.Sad, 1854.
4344. Konferencija u Matici srpskoj o knjigama za narod . Karlovci, 19o2.
4345. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 1876/77. Zagreb, 1877.
4346. Šematizam srp. prav. mitropolije hercegovačko zahumske 189o. Sarajevo, 189o.
4347. Statut o upravi, kontroli i upotrebljenju manastirskih ... N.Sad, 19o8.
4348. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 191819.
4349. Izvještaji eparhijskih vlasti pakračkih. Pakrac, 1900.
4350. Osmi program vel. gimn. karlovačke 1862. Karlovci, 1862.
4351. Izvještaj kr. muške učit. škole u Zagrebu 1894/95.
4352. Izvješće kr. vel. gimn. u Rakovcu 1899/1900. Zagreb, 19oo.
4353. Komunizam bez krinke. 1935.
4354. Razni govori prote Jovana Jeremića. Karlovci, 193o.
4355. Krainz,J.- Sistem austrijskoga općega privatnoga prava. Zagreb,1911.
4356. Vőrőz,S.- Tonček Tomaš... sv. 115-117.
4357. Ruvarac,D.- Timotije Branković... Karlovci, 1924.
4358. Jeremić,J.- Memoar dr. Nike Maksimovića ... Karlovci, 1914.
4359. Averčenko,A.- Raj na zemlji. Zagreb, 1922.
4360. Glasnik istoriskog društva u N.Sadu. sv. 2/193o.
4361. Pastirske poslanice Georgija ... na Božić 1927 god. Karlovci,1927.
4362. Mihajlović,P.- Bukvar seljačkog kola za odrasle nepismene. Zagreb
4363. Seljačka čitanka. Knj. 1. Sarajevo, 1938.
4364. Stanojević,St.(Borba o nasledstvo Baošino. Karlovci, 19o2. 2 kom.
4365. Banovina Savska. Opći pregled. Zagreb, 1931.
4366. Ruvarac,D.- Diarijum srp. temišvarskog sabora od 179o.Karlovci., 1914.
4367. III. izložba hrvatskih umjetnika u NDH. Zagreb, 1943.
4368. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1934. 9 kom.
4369. Rind,J.Ch.- Plutarchs Lebens Beschreibung ... Leipzig, 1754.,1748.
437o. Krleža,M.- Hrvatski bog Mars. Zagreb, 1922.

4371. Strahote u Srbiji. Zagreb, 1919.
4372. Bećić,F.- Djačke uspomene. sv. I. Zagreb, 19o5.
4373. Naredbe o upravi pučkih učionah. Zagreb, 1861.
4374. Cavalieri: Komentar zakonu od 17.V.1922. ... Zagreb, 1925.
4375. Gundrum,F.- Jamnička kiselica. Zagreb, 19o5.
4376. Božić-Spaić,M.- Dobrotvor. Vukovar
4377. Arcibašev,M.- Itabrane novele. sv. 6o-61.
4378. Fjodorov,A.M.- Kamenje. sv. 53-54.
4379. Letopis za god. 1829. 6 kom., 1826.
438o. Mjesečnik. Glasilo pravn. društva. 19o7 1 kom., 1919 3 kom., 1922 7k.
4381. Ljetopis za god. 1828, 1829, 1831, 1832, 1834, 1837, 1839.
4382. Novi život. God. III. 1922. Knj. 8, 9, 1o, 11, 12, komplet
4383. Ljetopis 1853. N.Sad.
4384. Letopis Matice srpske. 1929 knj. 319, 32o, 321, 322 sv. 1-3.
4385. Häusler,K.- Uspomene na A.G.Matoša. Zagreb, 1941.
4386. Misita,R.- Kosovski osvetnici. Sarajevo, 1913.
4387. Novoselović,M.- Historija gimnastike. Zagreb, 1933.
4388. Salabašev,I.- Dolazim iz SSSR. 2. izd. Zagreb, 1941.
4389. Marković,F.- Karlo Drački. Drama. 2. izd. Zagreb, 1917.
439o. Propis o postupku za davanje oprosta vojnim obveznicima. Zagreb
4391. Bombaški teror.
4392. Čelebić,A.Š.- Saveznici među sobom. Zagreb
4393. Nikolić,D.- Sremskokarlovačka gimnazija 1791-1934. Pančevo,1935.
4394. Petković.- O netačnom čitanju crkvenoslovenskoga jezika u našoj crkvi. Karlovci, 1926.
4395. Izvještaj kr. donjograd. vel. gimn. Zagreb 1917-18.
4396. Izvješraj kr. muške učit. škole u Zagrebu 1917-18.
4397. Ruvarac,D.- Vukov prevod sv.pisma. Karlovci, 19o4.
4398. Jeremić,J.- Još nešto o saborskom izbornom redu od 187o/1. Karlovci, 19o1.
4399. Popović,L.- Jovan Damaskin. Karlovci, 1896.
44oo. Konjović,P. Ličnosti. Zagreb, 192o.
44o1. Mirković,L.- Crkva petkovica. Karlovci, 1922.
44o2. Shakespeare,W.- Romeo i Julija. Zagreb, 1927.
44o3. Gaj,V.- Lira. Različne pjesme. Zagreb, 187o.
44o4. Izvještaj kr. vel. gimn. u Gospiću 1895/6.
44o5. Normativne naredbe gornjo karlovačke ep. uprave. Karlovac,1898.
44o6. Zbornik naredaba gornjoKarlovačke ep.uprave 1896. Senj, 1897.
44o7. Muradbegović,A.- Nojemova lađa. Zagreb, 1924.
44o8. Lach,M.- Život svetaca. Zagreb
44o9. Pfanova,D.- Pjesme. sv. II. Zagreb, 1938. 2 kom.
4411o. Gundrum,F.- Doček bana Jellašića u Križevcu. Zagreb, 19o4.
4411. Program kralj. male gimn. u Karlovcu 1878. Karlovac.
4412. Arsenović,N.- Osnovne crtice za ustanov tehno-naučnoga zavoda. Zagreb, 1868.
4413. Slobodno zidarstvo. sv. 8.
4414. Izvještaj hrva.društva za pučku prosvjetu 19o7. Zagreb, 19o8.
4415. Izvještaj o srp. učit. školama u Somboru 19o3/19o4. Karlovci,19o4.
4416. Vukašinović,S.- Računica sa slikama za početnike i analfabete... Petrinja,
4417. Izvještaji eparhijskih vlasti prav. srp. ep. pakračke. N.Gradiška, 19o9.
4418. Agić,O.- Bilinstvo za šumarsko pomoćno osoblje. Vinkovci, 1928.
4419. Dejanija izvanredno srb. narodn. sobora 1861. Karlovci 4o kom.
442o. Misijski kalendar 1939
4421. Srpsko ognjište. br.12, 3/194o. 1-2/1941
4422. Studentske novine br. 14-29./1936.
4423. Braničevski vesnik. sv. 4/1933.
4424. Učitelj. br. 1/1934.
4425. Katolički list. br. 29/193o.
4426. Glas Matice srpske. br. 115/194o.
4427. Srpska škola. br. 5, 2-3, 4/1911.
4428. Srpska crkva. br.7/1924.
4429. Srpski sion. br. 17/1892.
443o. Glasnik eparhije timočke br. 12-16, 18, 21, 22, 24/1937, br. 1,7,13, 15, 24/1938, 6, 14, 15, 24/1939

4431. Izvještaj kr. donjogradske vel. gimn. u Zagrebu 1915/1916.
4432. Srpski soko. br. 2. Karlovci, 1909.
4433. Muzički glasnik. br. 6, 1o/1938, 1 i2/194o.
4434. Zdravlje. br. 3 i 4/1925.
4435. Izveštaj o radu južnoslovenskog pevačkog saveza. Beograd, 1939.
4436. Proračun u pogledu troškova za potrebe crkv. i prosv.celji.. Karlovci, 188o.
4437. Kommunismus im Bilde. Br. 2-3. Osijek.
4438. Ustoličenje ep. gornjokarlovačkog gosp. Save. Karlovci, 1938. 2 kom.
4439. Pravila svešt. pripomoćnog fonda sv. oca Nikolaja ... 4 kom.
444o. Svedočanstva o sovjetskoj uniji. Očevidci govore ... Beograd, 1937.
4441. Ostojić,T.- Osnivanje novosadske gimnazije 181o-191o. N.Sad, 191o.
4442. Učitelj. sv. 7/1914., 1/1933,
4443. Napredak. sv. 1 i 2/193o, 3/1941., 1o/1928. 2/1941, 9-1o/1944.
4444. Novi vaspitač. sv. X/1893.
4445. Srpska škola. sv. 4/1908., 4/1909,
4446. Glasnik prof. društva. sv. 5/1925.
4447. Zorica. dečje novine. br. 6-1o/1927. 3/1927,
4448. Narodni podmladak. sv, 4,1o/194o.
4449. Delji„list. br. 3/1934.
445o. Brsljan. br. 1/1893.
4451. Daničićeve Narodne novine br. 1-2/1938.
4452. Šaulić,A.- Iz života. Beograd, 1938.
4453. Učitelj. Pedagoški časopis. št5, 7,8/1929, 7/1934.
4454. Srpski učitelj. sv. 1/1908.
4455. Vidović,M.- O socijalistima.
4456. Ferri,R.- More kao izvor zdravlja. Split, 1928.
4457. Zjalić,M.- Psihologija Jude Iskariotskoga. Daruvar
4458. Granić,F.- Pravni položaj i organizacija grčkih ... Zemun, 1928.
4459. Disciplinarna pravila za prav. srp. svešt. Karlovci, 1918.
446o. Srpski učiteljski kalendar 1896. Karlovci, 1895.
4461. Dežman,I.- Čovjek prema zdravlju i ljepoti. Zagreb, 1872.
4462. Ćuti piesnikove pri obnovi starodavnog ustavnog života ...
4463. Izveštaj srp. prav. ve. gimn. sr.Karlovačke 1918-19.
4464. Mikić,G.- Pregled istorije hrišćanske crkve. Karlovci, 193o.
4465. Maširević,I.- Slike iz istorije hrišćanske crkve. Karlovci, 19o9.
4466. Političko i sudbeno razdieljenje i repatitorij prebivališta kraljevina Hrvatske i Slavonije 19o3. Zagreb, 19o3.
4467. Brehms Tierleben. Bd. 1-3/Leipzig, 1925.
4468. Meja. br. 1, 11, 19, 21/1924, 3-6/1927.
4469. Sloboda. br. 1-12/1928,
4470. Priroda i nauka. br. 4/1928, 2, 3, 5, 6/1928.
4471. Slobodna misao. God. 1911. sv. 5, 6, 7,
4472. Javnost. 1936. br. 14, 18, 23, 31-33, 37-39.
Kriminalna biblioteka sv. 1-4, 6-9, 11-17, 19, 21, 23/193o.
4474. Studentske novine. 1937.
4475. Srpski letopis 1858.
4476. Milaš,N.- Kiril i Metodije slv. apostoli. Zadar, 1881.
4477. Ex Oriente Lux. Zadar, 19o3.
4478. Vlačić,Lj.- Zbirka zakona, naredaba i rješenja ... Zadar, 19o6.
4479. Šematizam prav. srp. eparhije pakračke za god. 1898.
448o. Odavitch,R.J.- Essai de Bibliographie Francaise... Paris, 1918.
4481. Antun Jakić i knjižnica za hrvatske trgovce. Zagreb, 1889.
4482. Novaković,S.- Prilep u prvoj poli XIV veka... Beograd, 19o9.
4483. Mikić,G.- Pregled istorije hrišćanske crkve. Karlovci, 193o.
4484. Manojlović,G.- Studije o spisu De administrando imperio ... Zagreb, 191o., 1911.
4485. Danilovac,J.- Srpski sveštenik u karlovačkoj mitropoliji.N.Sad,189o.
4486. Filipović,E.- Agrarna politika. Beograd, 1913.
4487. Parenta,M.- Ima li duše ? Je li duša besmrtna. Zadar, 19o5.
4488. Haladi,F.- Uredovna zbirka naredaba i propisa ... Zagreb, 1915.
4489. Definitivni rezultati popisa stanovništva. L. I i II. Beograd,1938.
449o. Statistički godišnjak 1938-1939. Beograd, 1939.
4491. Glasnik srp. prav. patrijaršije . 1-41/1934.,1-31/1936.
4492. Bračna pravila srp. prav. crkve. Karlovci, 1933.
4493. Misijska biblioteka. br. 1-2/1944.

4494. Neugebauer,R.- Zaustavleni časi. Zagreb, 1943.
4495. Brgić,Lj.- Naše selo. Zagreb, 1944.
4496. Esih,V.- Poznavanje kože. Zagreb, 1944.
4497. Zakonska odredba o ratnih ozljeđenicima ... Zagreb, 1942.
4498. Zakonska odredba o novinarima ... Zagreb, 1943. 2 kom.
4499. Durman,M.- Pjesmarica za narod. sv. 1/1939. 3 kom.
4500. Kada će i kako će završiti veliki rat Zagreb
4501. Postrojbene vježbe u drž. častnoj radnoj službi. Zagreb, 1942.
4502. Starčević,M.- Ante Starčević i Srbi. Zagreb, 1936.
4503. Duhovno vidanje pijanstva. Karlovci, 1912.
4504. Jugoslovensko jedinstvo. br. 1/1916.
4505. Lopašić,R.- Uspomena na put u Slunjsku Krajinu god. 1865. Zagreb, 1883.
4506. Širola,E.- Hrvatska umjetnička glazba. Zagreb, 1942.
4507. Saborski govori Josipa Pliverića. Zagreb, 1906.
4508. Pavlinović,M.- Razgovori. Zagreb, 1943.
4509. Poglavnik život misao djelo. Zagreb, 1944. sv. 1.
4510. Opis protuoklopnog topa ... Zagreb, 1941.
4511. Šekspir,V.- Mletački trgovac. sv. 100. Pančevo
4512. Istorija jevrejskog naroda. I, II, III. Pančevo
4513. Koračnice. Zagreb, 1942.
4514. Jakšić,Đ.- Odabrane pesme. Novi Sad.
4515. Ombrov i Prodromov. Boj žaba sa miševi. Pančevo
4516. Vilandove simpatije. Pančevo
4517. Šekspir,V.- Ukroćena goropadnica.
4518. Vlček,V.- Jan Švegla. I. II.
4519. Petrović,Njegoš.- Luča Mikrokozma. Pančevo
4520. Vitković,M.- Pesnikov roman.
4521. Atanacković,B.- Novele. I. II. III.
4522. Kraševski,J.I.- Uljana. I. II.
4523. Kralj Edip. I. II.
4524. Samosaćanin,L.- Dva razgovora.
4525. Slovacki,J.- Mindove kralj od Leđana. Pančevo
4526. Merime,P.- Karmena.
4527. Magarašević,Đ.- Putovanje po Sebiji u 1827. god.
4528. Banvilj.- Grengoart. Pančevo
4529. Makijaveli,N.- Vladalac. I. II.
4530. Lesing,G.J.- Emilija Galota. Pančevo
4531. Karamzin.- Marta Posadnica. Pančevo, 1881.
4532. Jožika,N.- Čovek bez lasti. Pančevo
4533. Dode,A.- Pripovetke. Pančevo
4534. Krsnik,J.- Stara slika.
4535. Svjetla,K.- Kraj i početak.
4536. Vitković,M.- Spomen Milice.
4537. Turgenjev,I.- Priviđenja.
4538. Ejnod,A.- Ferizadina pesma.
4539. Vitković,M.- Skupljeni spisi.
4540. Kolar,J.- Magelona.
4541. Gogolja,V.- Razmišljanja o božanstvenoj liturgiji. Karlovci, 1909.
4542. Jakšić,M.- O Arseniju IV. Jovanoviću Šakabenti... Karlovci, 1899.
4543. Izvještaj o prav. bogosl. zavodu sjemništa u Zadru 1905/1906.
4544. Mjesečnik. br. 11/1944.
4545. Starine. Knj. 31/1905., 36/1916.
4546. Prosvetni glasnik. sv. 5/1931.
4547. Srpska prosveta. br. 1-5/1914.
4548. Književni glasnik. br. 1/1929, 3/1933.
4549. Iz Glasa srp. kralj. akademije LX.
4550. Popović,A.- Crkva u oblasto prava. Karlovci, 1920.
4551. Pravila hrv.slav. gospodarskoga družtva. Zagreb, 1887.
4552. Izvještaj drž. real. gimn. u Karlovcima 1938/9.
4553. Spomenica o srp. prav. vladičanstvu pakračkom u slavu .. vladike Mirona. Pakrac, 1930.
4554. Spomenica 10-god. od osnivanja prve srp. prav. crkve u Rogaškoj Slatini.. Vukovar, 1931.
4555. Srpska škola. sv. 1/1910.
4556. Školski list. br. 1 i 2/1906.

4557. Narodni podmladak. br. 1/1921. -4/1921.
4558. Srpski učitelj. sv. II, IV(2 kom.)/19o8, III/19o8.
4559. Srpska škola. sv. V/19o7. Sarajevo 1o/19o8,
456o. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Zagreb, 1919.
4561. Rind,J.Ch.- Plutarchs Lebens Beschreibung ... Leipzig, 1751.
4562. Osebine današnjega stativskoga narječja.
4563. Vouksanovitch.- Le Montenegro dans les guerres balkanique et mondiale. Paris, 1918.
4564. Sokolski veleizdajnički proces. Zagreb, 1915-1916.
4565. Zakonski članak LX. 1881. god. Senta.
4566. Dvorniković,V.- Tipovi negativizma. Zagreb, 1926.
4567. Gumplovicz,L.- Nacrt socijalne filozofije.
4568. Kisić,M.- Od mira u Vašvaru 1664 do primirja u Schönbrunnu 1918.
4569. Zadatci i ustrojstvo državne častne radne službe. I. izd. Zagreb,1942
457o. Enciklika pape Pija XII o Kristovu mističnom tielu. Zagreb, 1944.
4571. Gospodarsko društvo kao zadruga. Zagreb.
4572. Protić.- Srpski triumviri u Bunjevačkom renesansu od 186o-19oo.
4573. Marković,M.- Ratarska zadruga u Pakracu. Pakrac, 192o.
4574. Patriotske priče. II. izd.
4575. Kolera i kako ćemo se od nje čuvati. Zagreb, 191o.
4576. Poslovnik sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb,1896.
4577. Pritužba dra Franje Papratovića ... proti izboru Antuna pl. Mihalovicha. Osijek, 1914.
4578. Zdravlje. br. 4/19o8.
4579. Perović,S.- Srpska prav. hercegovačko zahumska mitropolija pri kraju 19oo. god. Mostar, 19o1.
458o. Gaj,V.- Časovi književne zabave. Zagreb, 187o. 2 kom.
4581. -"- Lira. Različne pjesme. Zagreb, 187o.
4582. Naredba kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacija od IV. 19o7. ... Karlovci, 19o7.
4583. Vukmir,M.- Plodnost zemlje i umjetna gnojiva. Zagreb
4584. Školski zakon od 31. X. 1888. ... Zagreb, 191o.
4585. Srbobran narodni srp. kalendar 1899.
4586. Rad srp. narodnocrkvenog sabora od 19o6-7.god. Karlovci, 19o7.
4587. **Rabar,I.- Povjest carstva rimskoga. Zagreb, 1889.**
4588. Hećimović,V.- Školski problem općine grada Zagreba. Zagreb, 1938.
4589. Statistički godišnjak 1937.
459o. Zdravlje. mart 19o8.
4591. Almanacco per le provincie soggette all imp. regio coverno di Venezia per l anno 1835. Venezia
4592. Ruvarac,D.- Pećki patrijarsi 1557-169o. Zadar, 1888.
4593. Petrović,J.- Biblijske pripovijetke novega zavjeta. Zagreb, 19o2.
4594. Ruvarac,D.- O ukinuću pećske patrijašrije i njenom nasleđu. Karlovci, 19o4.
Petrović,J.- Učenje o ljubavi hrišćanskoj. ... Zagreb, 1895.
4596. Udžbenici i hrišćanski dom. Karlovci, 19o1.
4597. Dogmatičko-moralni deo. Karlovci, 19o1.
4598. Blačić,Lj.- Zbirka zakona, naredaba i riješenja ... Zadar, 19o6.
4599. Hrvatsko društvovno osiguranje. br. 7-12/1944.
46oo. Dužnostnik. 1942.
46o1. Kožarski vjestnik. br. 11/12/1944.
46o2. Pravilnik o izvršenju budžeta ... Uputstva ... Zagreb, 1939.
46o3. Vjesnik rada. br. 1-6/1942.
46o4. New Yugoslavia. Sydney, 1945.
46o5. Časopis za medicinu i biologiju. 1/1945.
46o6. Razvitak. br. 1-5/1939, 1/194o.
46o7. Kalendar Srbobran 1914.
46o8. Neuer Militär und Wirtschafts Kalender 1821. Agram.,- 1822. Agram.
46o9. Karlstädter Schreib Kalender 1849, 185o, 1856, 1876, 1880.
4616. Kalendar Narodno kolo 1929.
4611. Srpsko kolo kalendar 1928., 192o.
4612. Hrvatska pozornica. Sarajevo. br. 7/1944/45.
4613. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 1897/98.
4614. Stratimirović,Đ.- O Bogiću Vučkoviću Stratimiroviću. Karlovci,19o1.
4615. Tugan-Baranovski,M.I. Socijalne osnove zadrugarstva. Zagreb, 1924.
4616. Stanojević,St.- Istorija srpskoga naroda. Beograd, 191o.

4617. Budmani,P.- Praktična gramatika ruskoga jezika. Zagreb, 1888.
4618. Izvještaj o stanju srp. narodno-crkv. fondova ... Karlovci, 19oo.19o8.
4619. Hrišćanski vesnik. br. 6/19o2.
462o. Bogoslovski glasnik sv. 3, 3 i 4, 4 i 5/1913, 1, 2, 3/1912, 3/1914.
4621. Abakumović,G.- Povodom jedne osude katoličkog ženidbenog suda u Đakovu. Karlovci, 1914.
4622. Godišnjak slavon. gosp. društva u Osieku. 1893.
4623. Bogoslovski glasnik. God. 19o5, 19o7, 1911, 1912 17 kom.
4624. Hrišćansko delo. Skopje 1935. sv. 1-2.
4625. Jeka iz Afrike. I/1936, 8/194o, 9/194o.
4626. Adventisti.
4627. Duhovni život. br. 4-6/1942.
4628. Pregled crkve eparhije niške. br. 2/1926. Niš.
4629. Glasnik crkveni, školski i društveni mes. čas. br. 2, 3/1934. Temišvar.
463o. Cornelius Nepos vulgo Aemilius Probus ... Pestini, 1796.
4631. Pretus,G.- Le poesie. Venetia, 1656.
4632. Druga knjiga jezikoslovja ... Beč, 1870.
4633. Mjesacoslov na ljeto 18[illegible]6 ... Budim grad.- 1813 Budim grad.
4634. Vukašinović,A.- Praktische Regeln zur Seidenzucht... Agran, 1857.
4635. Kratka sveštena istorija. Sarajevo, 1868.
4636. Institutiones poeticae in usum gymn. regni hungariai ... Buda,1816.
4637. Rosich,A.- Compendium totius orbis geographicum... Varasdini, 1821.
4638. Esercizi di aritmetici per la III. classe scuole popolari. Vienna, 1861.
4639. Katihizis mali. Viena, 186o.
464o. Druga knjiga o jezikoslovju i čitanju ... Beč, 1856. 2 kom.
4641. Čitanka za drugi razred ... Beč, 1855.
4642. Calendarium diaecesanum venerabilis cleri ... Budae,
4643. Srpski književni glasnik. Beograd, 1935. komplet
4644. Glasnik srp. učenog društva. Knj. XXXIX. Beograd, 1873, XII/1871.
4645. Trezvenost. God. 1929, sv. 1-3, 193o sv. 1-12, 1931 sv. 1-8, 1932 sv. 1-12.
4646. Sokolski glasnik Zagreb. 1919 br. 1-12 , 192o br. 1, 2, 4, 5, 7,9, 1o, 12.
4647. Srpski sokolski glasnik. Beograd. 1912 sv. 1-9, 1913 sv. 1o-12.
4648. Vesnik srpske crkve.za 1895.
4649. Učitelj. Pedagoški časopis. Beograd, 1923.
465o. Zdravlje. Beograd, 192o. br. 2, 5/19o8.
4651. Propisi za javnu tehničku službu ... Zagreb, 1894.
4652. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 19o9/1o,
4653. Izvještaj o prav. srp, bogosl. 19o6/7.
4654. Živanović,J.- Gramatika crkvenoslov. jezika. Karlovci, 1895.
4655. Bojesen,K.F.- Rimske starine. Zagreb, 1893.
4656. Kranjčić,S.-Mallin,I.- Kronologički i alf. našastnici ... Zagreb,1888.
4657. Zakonski članak XLVI. 1914. ... Zagreb, 1915.
4658. Vlačić,Lj.- Austrijsko bračno (ženidbeno i udadbeno)pravo. Spljet,19o9
4659. Graber,V.- Prava djeve ... Zagreb, 1893.
466o. Nastavni program za I, II, III, i IV. razr. osn. škola kr. Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd, 1926.
4661. Franić,I.- Hrvatsko Primorje I. ... Zagreb, 1937.
4662. Milićević,M.Đ.- Dodatak pomeniku od 1888. Beograd, 19o1.
4663. Franić,D.- Plitvička jezera. Zagreb, 191o.
4664. Novi naraštaj. god. II. Zagreb, 1912.
4665. Jedinstvo. Učit. prosvjetni list. Zagreb, 1925.
4666. Ljetopis 1827. 4 kom. , 1843 4 kom.
4667. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1934, 6 kom., 1933 7 kom.
4668. Savremenik 19o9. Komplet. 19o8 komplt., 1911 sv. 1-8, 1o-12
4669. Brankovo kolo. 19o1. komplet duplikat
467o. Zdravlje. 191o 7 kom. Beograd. - 1932 9 kom.,
4671. Srpski učitelj. 19o8. sv. 1-VII.
4672. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1935 6 kom., 1937 6 kom., 1936 6 kom., 19o6 3 kom., 191o 27kom., 1914 3 kom., 1912 4 kom., 1911 5 kom., 1882 1 kom., 1881 1 kom., 1899 1 kom., 19o3 1 kom.,1939 7 kom.,
4673. Biblioteka jugoslovenske škole god. 1932/33 br. 1(2), 2, 3, 4, 1933/34 br. 1(2), 3, 5(2), 6

4674. Školski odjek. 1898 br. 1,3, 4, 5-36, 1899 br. 1,2,4,5,8-36
4675. Brankovo kolo. God. 1911. Izunikat kpmplet, dupl. nekompl.
4676. Učitelj. 1921 sv. 7-12, 1921/22 sv. 1-1o, 1923/24 1-1o, 1925/26 1-8, 1926/27 1-1o, 1928/29 1, 2, 4, 6.
4677. Srpski ljetopis 1863. Budim, 1864. 4 kom.
4678. Brankovo kolo. br. 1, 3-11, 14-31, 34-4o, 42, 44, 46-53/19o7.
4679. Narodna odbrana. br. 1-51/193o. Beograd.
468o. Plutarchs von .. Lebens-Beschreibung... Leipzig, 1745.
4681. Rind,J.Ch.- Plutarchs Lebens-Beschreibung ... Leipzig, 1753.
4682. Rukavina,N.- Hrvatska. Priručnik žigova. Zagreb
4683. Bratstvo. Beograd, 1924, 1925, 1926, 1939, 1938. po 1 kom.
4684. Zdravlje. siječanj 19o8. Beograd. br. 6, 7,9, 1o,11,12/19o8.
4685. Govor dr. Vladimira Nikolića zastupnika kot. Martinci ... Zemun,1912.
4686. Govor protoprezv. Jovana Jeremića ... Karlovci, 1899.
4687. Pesmarica za prav. veroisp. srp. nar. škole. Karlovci, 1897.
4688. Pravila srp. zemljorad. zadruge. Zagreb, 1898.
4689. Školska deca na službi božjoj uputstvo... Karlovci, 1924.
469o. Dvanaesto izvješće o srp. prav. avtonomn. osn.šk. u Zagrebu 19o4/o5.2
4691. Izvještaj uprav. odbora i kr. podžupana županije ličko krbavske ... Gospić, 19o7.
4692. Almanah Ferijalnog saveza za god. 1921. Beograd.
4693. Petnaesti izvještaj srp. nar. osn. šk. u Zagrebu 19o7/8.
4694. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 1899/19oo. Karlovci, 19oo.
4695. Program vel. gimn. karlovačke 1875.
4696. Statut o umirovljenju i opskrbi stalno namještenih opć.činovnika ... žup.Požeške. Nova Gradiška 19o6.
4697. Kult sv. Save u karlovačkoj mitropoliji 18. i 19. veka. Beograd,1935.
4698. Solarić,M.- Nema sušice. Bjelovar, 1918.
4699. Kašiković,N.- Narodno blago. Knj. II. Sarajevo.
47oo. Tomić,D.- Prilog poznavanju domaćeg srčenjaka... Zagreb, 1942.
47o1. Bogunović,M.- Osnovi sokolske ideologije. Zagreb, 1934.
47o2. Ruvarac,D.- O patrijaršiji srpskoj. Karlovci, 1924.
47o3. Izvještaj upravn. odb. i kralj. podžupana žup. Ličko-Krbavske ... Senj, 19o2.
47o4. Đurić,N.- Brojevi govore. Zagreb, 19o8.
47o5. Grisogono,P.- Savremena nacionalna pitanja. Split, 1923.
47o6. Butorac,P.- Socijalna zadaća slavenstva. Dubrovnik, 1924.
47o7. Grisogono,P.- Ujedinjena Jugoslavija. Ljubljana, 1938.
47o8. Dubički,S.- Kobilići južni kobilićani Turopoljci. Zagreb, 1938.
47o9. Kokorić,T.- Narodno jedinstvo Srba, Hrvata Slovenaca i Bugara. Prag, 1937.
471o. Simeon,R.- Hrvatsko pitanje... Zagreb, 1939.
4711. Bogić,B.- Narodna demokratija i hrvatsko pitanje. Vršac, 1936.
4712. Dr.M.- Jugoslovenski, Slovani in Jugoslavani. Ljubljana, 1922.
4713. Walter,R.- Postanak, karakter i budućnost k.r Srba, Hrvata i Slovenaca i.. Zagreb
4714. Barbalić,F.- Jugoslaveni i školsko pitanje na Rijeci, Sušak
4715. Pravila srp. ak. knjiž, društva Srbadija u Gracu. Zagreb
4716. Pravila pjev. društva Balkan u Zagrebu. Zagreb, 19o5.
4717. Štedimlija,S.M.- Skidanje maske. Zagreb, 1932.
4718. Statuten des seit dem Jahre 1846 ... Agram, 185o.
4719. Pravila zadruga Srba zanatlija u Pakracu. Zagreb, 19o8.
472o. Vovčok,M.- Pučke pripoviesti. Zagreb, 1899.
4721. Schneider,I.- Berba, čuvanje i transportiranje voća. Zagreb, 1928.
4722. Bogdanović,L.- Pravoslavna crkva sv. Đurđa u Varaždinu... Karlovci, 1897.
4723. Ćosić,J.J.- Školski izveštaj za 19o2-19o3. srp. veroisp. osn. meš. škole segedinske . Turska Kanjiža, 19o3.
4724. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 1889/9o. 19o7/19o8.
4725. Srbobran kalendar 19o2.
4726. Belović-Bernadzikovska,J.- Srpski narodni vez. N.Sad, 19o7.
4727. Krašković,Lj.- Radiotelegrafsko pravo. Vukovar, 1917.
4728. Jakšić,D.- Učenje o jevanđelskim savjetima i zapovjedima i ustanova monaštva ... Karlovci, 19o1.
4729. Gršić,J.- Moj književni rad za pedeset i više godina... Zagreb,1927.

4730. Đavićević,M.- Da se zna. Zagreb, 1938.
4731. Petković,S.- O netačnom čitanju crkvenoslovenskoga jezika... Karlovci, 1926.
4732. Govor protoprezv. Jovana Jeremića ... Karlovci, 1899.
4733. Zakonik o postupku sudskom ... Krf, 1917.
4734. Arcybašev,M.- Revolucionarci. sv. 13.
4735. Izvještaji uprav. odb. žup. modruško-riečke ... Ogulin
4736. Izvješće kr. donjogradske vel. gimn. Zagreb 1905/1906.
4737. Petrović,J.- Biblijska povjesnica. Zagreb, 1917.
4738. Hanžeković,M.- Juna pera. Zagreb, 1938.
4739. Stojanović,Lj.- Stari srpski zapisi i natpisi. Beograd, 1905.
4740. Pogodin,A.- rusko-srpska bibliografija 1800-1925. Beograd, 1936.
4741. Karadžić,V.S.- Srpske narodne pjesme. Beč, 1845.
4742. Ljetopis 1840 9 kom., 1847 10 kom., 1934 6 kom., 1839 7 kom., 1828 5, 1926, 1833, 1846, 1829 8 kom., 1844 3 kom.
4743. Brankovo kolo. 1904. godište X. komplet duplikat, tripl ikat nepotpun.
4744. Školski list . Sombor, 1857 br. 1-24., 1907 sv. 1-2(5) 3-4 (3), 12(2). Karlovci, 1907.
4745. Novi zakon gospoda našega Isusa Krista.
4746. Branič 1938.
4747. Mjesečnik 1932 komplet, 1931 sv. 4-12. 1930 sv. 2, 3, 10, 11-12.
4748. Prosvjeta. sv. 1-12. Cetinje, 1896.
4749. Mjesečnik. Zagreb, 1924.
4750. Izvještaji upravn. odb. županije ličko krbavske 1896.
4751. Sučić,N.- Bolesti živaca i duše. Zagreb
4752. Šematizam istočno prav. srpske mitropolije karlovačke 1900. Karlovci, 1900.
4753. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke za god. 1904/5.
4754. Vrbanić,Fr.- Mjenbeni zakon. Zagreb, 1886.
4755. Filipović,E.- Agrarna politika. Beograd, 1913.
4756. Šematizam ist. prav. srp. mitropl. karlovačke za 1900.
4757. Gavrilović,M.- Miloš Obrenović. Beograd, 1912.
4758. Srpski književni glasnik. 1927. Beograd.
4759. Izveštaj srp. prav. učit. škole u Pakracu za 1904/1905., 1908/9.
4760. XXV. izvješće o stanju javne uprave u županiji modruško-riječkoj za god. 1910., 1908.
4761. Izvještaj bogosl. sv. Save. Karlovci, 1937.
4762. Normativne naredbe gornjo karlovačke eparhirske uprave. Karlovac, 1896.
4763. Teodorović,S.- Pravoslavna dogmatika sa apologetskim razjašnjenjima ... Karlovci, 1917.
4764. Šematizam prav. srp. aparhije gornje karlovačke 1897.
4765. Dve mirovinske uredbe. ... Karlovci, 1895.
4766. Ivić,A.- Između prvog i drugog srpskog ustanka. Zagreb, 1917.
4767. Parnica Marije Popović iz Beograda ... drp. narod. crkv. fondova ... Karlovci, 1897.
4768. Spomenica o gradnji i uređenju kapele ... Karlovci, 1913.
4769. Izvještaji eparhijskih vlasti prav. srp. ep. pakračke ... Karlovci, 1902.
4770. Izvještaji upravn. odb. žup. ličko krbavske i kr. podžupana D.Vomačke 1895.
4771. Lozovina,V.- Povijest talijanske književnosti. Zagreb, 1909.
4772. Izvještaj o dvadesetpet godišnjega radu 1905-1930 ep. uprav. i prosvjetnog savjeta dabro-bosanske eparhije. Sarajevo, 1931.
4773. Vurdelja,G.- Iz službe Bogu i narodu. Zagreb, 1938.
4774. Drpski književni glasnik. Beograd, 1923.
4775. Rad srp. narodnocrkv. sabora od 1906-7. Karlovci, 1907.
4776. Vienac. Zagreb, 1893. br. 1-52., 1-52/1894, 1-52/1895.,1-52/1896.
4777. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1911.
4778. Weltgeschichte. Erster Band. Leipzig, 1923.
4779. Službeni glasnik odjela za bogotšovje i nastavu 1883. Zagreb,1883.
4780. Srpski književni glasnik. Beograd, 1924.
4781. Jovanović,S.- Osnovi pravne teorije o državi. Beograd, 1914.

4782. Kratke poučitelne besede. N.Sad, 1838., 1841.
4783. Bratstvo. Knj. XV/1921.,XVI/1921., XXI/1927, XXII/1928, XXIII/1929, XXIV/1930, XXV/1931, XXVI/1932.
4784. Ruvarac,D.- Savremeni članci II. O ustrojstvu sinodskom. Karlovci, 1911.
4785. Ogrizović,M.- Hrvatski pripovjedači. Zagreb, 1917.
4786. Letopis Matice srpske. N.Sad, 1880., 1881.
4787. Glasnik srp. učenog društva. Knj. III,IV/1873. (2 kom.)
4788. Zvonček. Ljubljana, 1924.
4789. Grbić,M.- Karlovačke vladičanstve. Karlovci, 1891., 1893.
4790. Nikolajević,B.S.- O minijaturama Miroslavljevog jevanđelja. Beograd, 1906.
4791. Popis žiteljstva od 31.XII. 1910. u kr. Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1914.
4792. Javor. N.Sad, 1890.
4793. Izvještaj upravnog odb. kr. podžupana žup. ličko-krbavske 1912.
4794. Rešetar,M.-Đaneli,D.- Dva dubrovačka jezična spomenika iz XVI.v. Beograd, 1938.
4795. Đeline,S.- Prilagođavanje termogeneze na toplotnu sredinu. Beograd, 1933.
4796. Jovanović,D.- Svetozar Marković ... Beograd, 1925.
4797. Bosansko-hercegovački istočnik. Br. 1-12/1891. Sarajevo.
4798. Narodna odbrana. Br. 24-35, 38-42, 45-50/1928. Beograd.10-18,21-23/28
4799. Jadranska straža. God. 1930. br. 1-12. , 1940. br. 7, 9, 10, 11, 12, 1941, br. 1, 3, 1929 br. 10, 11, 1932 br. 1, 1936 br. 2.
4800. Kalendar prosveta 1931. Sarajevo, 1930.
4801. Izvještaj uprav. odb. i kr. podžupana žup. ličko krbavske 1911.
4802. Šematizam ist. prav. srp. patrijaršije iz 1924. Karlovci, 1925.
4803. Službeni glasnik odjela za bogoštovlje bi nastavu 1899. Zagreb, 1899.
4804. Jadranska straža. br. 1-11/1939., 1937 kompletna.
4805. Führer durch Bad Veldes un d Umgebung. Würzburg-Wien
4806. Illustrierter Führer durch Dalnatien... 8 izd. Wien,Leipzig,1909.
4807. Baedeker's Oesterreich-Ungarn.
4808. Nikole I. Balkanska carica. N.Sad, 1894.
4809. Izveštaj srp. prav. ve. gimn. karlovačke 1912/13.
4810. Život i rad dra Jovana Hadžića Svetića. N.Sad, 1899.
4811. Ivić,A.- Rodoslovne tablice. N.Sad, 1928.
4812. Đurić,N.- Mirisni cvjetići. Brod n/S.
4813. Izvještaj upravn. odb. i kr. podžupana žup. ličko-krbavske 1917.
4814. Imenik dostojanstvenika, činovnika ... kr. Hrvatske i Slavonije 1898, 1899.
4815. Službeni glasnik odjela za bogoštovlje i nastavu 1918., 1909,1912. 1888.,1895.,
4816. Izveštaj o prav. srp. arhidijecezalnom svešt. konviktu u Karlovcima 1907/8.
4817. Glas srpske kralj. akademije. 61, 62/Karlovci, 1923.
4818. Glasnik srp. učenog društva. Knj. XIII. Beograd, 1881.
4819. Životi i dela velikih ljudi. Beograd, 1878.
4820. Danica. br. 1-22/1870. N.Sad., 1-36/1868.
4821. Srpski sion. br. 23/1892.
4822. Bosansko Hercegovački istočnik br. 1-12/1890. Sarajevo. 1-8, 10-24/1908,1/1909. , 1-7, 9-12/1892.
4823. Glasnik prav. crkve. br. 1,2,11/1909., 15, 16,19,2-22,24/1911., 1-5, 7-16, 18,19, 23, 24/1912.,4,5,7 i 8,9/1909.
4824. Arhiv za istoriju srp. prav. karlovačke mitropolije sv. 1 (8), 2(5), 3(5), 4(21/1914.
4825. Prosvjeta br. 9/1909, 1,2,5,9, 10, 12/1910, 2-5,7,9/1911., 4-7/1912, 4-10/1913. Sarajevo.
4826. Izveštaj uprave srp. nar.-crkv. fondova 1888. N.Sad, 1890.
4827. Vesnik srp. crkve. januar-februar 1921. juli-august,1926, juni 1924.
4828. Glasnik srp. prav. patrijaršije br.9,10/1920, 14, 15(2), 16(2), 18, 19, 20(2), 21,22/1921, 6/1923, 9, 10, 12, 15/1924, 1(2), 3, 6/1925, 15/1927, 13, 38 i 39/1933, 25-26/1937.
4829. Hrišćanska misao. br. 2-10/1937, 1-4(2), 5(2), 6(2), 7-8,9-10(2), 11(2), 12(2)/1938.,1-4, 6-9, 10(2), 11-12/1939. 1-8/1936,

4830. Letopis Matice srpske. 1933 18 kom., 1938 8 kom., 1939 9 kom. N.Sad.
4831. Život i rad episkopa Gerasima Petranovića. Kotor.
4832. Nastavni program iz veronauke za prav. veroisp. Karlovci, 1939.
4833. Sokolske reči dr. Laze Popovića. Zagreb, 1927.
4834. Glasnik skopskog naučnog društva. sv. 1(2), 2/1926.
4835. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 4-10, 12-24,27-33,36-39/1933.
4836 Katolički list. 1927.
4837. Glasnik srp. prav. patrijaršije br. 1-24/1922 (pojedini brojevi u više primjeraka), 4, 5, 7-10, 12, 14, 22, 17,18/1924, 19, 23, 24, 26, 28, 29, 30/1932.,1-9/1928, 1-8, 10, 11, 15,17, 19, 20, 22/1927, 10-13, 16-26/1934, 29, 34-35, 36/1935.
4838 Glas crkve. br. 11 i 12/1932; 3, 4/1923. Šabac.
4839. Vesnik srpske crkve. Beograd, 1922.
4840. Glasnik crkveni, školski i društveni ... Temišvar br. 1, 3-6/1934, 1, 2, 4,9/1935.
4841. Hrišćanin. 1, 4, 5, 6, 7, 11/1923.
4842. Bratstvo. br. 12/1926, 1/1935, 10-11/1938.
4843. Glas pravoslavlja. Skoplje, 1933.
4844. Novi istočnik br. 1-3/1938, 10/1934, 1/1935.
4845. Službeni glasnik povjereništva za prosvjetu i vjere 1920.
4846. -"- -"- odjela za bogoštovlje i nastavu 1893., 1891.,1892.
4847. Normativne naredbe gornjo karlovačke eparhijske uprave 1798-1871. Karlovci, 1903.
4848. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke 1907/8.
4849. Veridicus. Kroatien im Jahre 1907-1908. Budapest, 1909.
4850. Erdeljanović,J.- Broj Srba i Hrvata. Beograd, 1911.
4851. Srpski književni glasnik. Beograd, 1923.
4852. Stojanović,Lj.- Stari srpski zapisi i natpisi. Karlovci, 1923.
4853. Ivić,A.- Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku. Beograd, 1936.
4854. Budimir,M.- Carmen Arvale. Beograd-Zemun, 1926.
4855. Ježić,S.- Djela Frana Krste Frankopana. Beograd, 1936.
4856. Ivić,A.- Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku. Zagreb, 1937.
4857. Stojanović,Lj.- Stari srpski zapisi i natpisi. Karlovci, 1925.
4858. -"- Stari srpski rodoslovi i letopisi. Karlovci, 1927.
4859. Delo. Br. 1-12, 14-36, 40-47/1930 duplikat
4860. Ljetopis 1841 4 kom., 1838 5 kom., 1830 5 kom.
4861. Glasnik društva srpske slovesnosti.1849-1855.
4862. Učenje o ljubavi hrišćanskoj ili mala moralka. Zagreb, 1895.
4863. Arhiv za pravne i društvene nauke. Knj. XI sv. 1-6, XII sv.1-6.
4864. Letopis Matice srpske. knj. 315 sv. 1,/1928, 322 sv. 2, 3/1929.
4865. Hrišćanski vesnik. God. 1888 manjka sv. 2. Beograd, 1888.
4866. Joannovics,E.- Gramatika . Viena, 1851. 3 kom.
4867. Dubrovačka akta i povelje. Beograd, 1941.
4868. Werbőcz,S.-Decretum tripartitum... Tyrnaviae, 1763.
4869. Stojanović,Lj.- Stare srpske povelje i pisma. Knj. I. Beograd, 1929.
4870. Ruvarac,D.- Manastir Beočin. Karlovci, 1924.
4871. Miladinović,Ž.- Jus inspectionis ... Karlovci, 1909.
4872. Ulomci svetoga pisma. Zlatni Prag, 1866.
4873. Ruvarac,D.- Pakrovo-Bogorodične škole u Karlovcima... Karlovci,1926.
4874. Zbornik zakona, uredbi i naredbi. br.47-54./1927.
4875. Schrenk,E.- Über die Sünde wider den Heiligen Geist.
4876. Šematizam prav. eparhije dalmatinske 1882. Zadar. 1882., 1883.
4877. Zbornik zakona, uredbi i naredbi. Zagreb, 1929.
4878. Zašto? Zato ... Zadar, 1842.
4879. Ispit držatvorne i radničke zrelosti ...
4880. Bjelanović,S.- Don Miho na braniku. Zagreb, 1883.
4881. Ženidbeno pravo.
4882. U zaštitu bračnih pravila srp. prav. crkve. Karlovci, 1934.
4883. Konstantinović,V.- Spomenak minulog doba. ... Karlovci, 1900.
4884. Vučković,J.- Pravo konkurisanja ... Karlovci, 1904.
4885. Zbornik zakona, uredbi i naredbi god. 1927, 1929.
4886. Šematizam prav. ep. dalmatinske i istrijske 1895, 1900. Zadar.
4887. -"- -"- -"- -"- 1872.
4888. Gete,V.- Učenje katoličanske prav. crkve. Zadar, 1886.

4889. Dvije oskoruše. Zagreb, 1895.
4890. Izvješće kr. real. gimn. i više trg. škole u Zagrebu 1901/902.
4891. Izvještaj privr. zem. ženskog liceja Zagreb 1911/1912.
4892. Izvještaj kr. učit. muške škole u Zagrebu 1911/12., 1914/15.
4893. Ustav pregled nastavnog plana za monašku školu u man.Hopovu. Karlovci, 1896.
4894. Naredba o provedbi zakona o vjeorispovjednim odnosima. Karlovci,1907.
4895. Petranović,B.- Bogomili crkva bosanska. Zadar, 1867.
4896. Vučković,J.- Glavniji momenti iz istorije hrišćanske stavrografije. Zadar, 1890.
4897. Afera o ostavštinama u manastiru Krci. Zadar, 1911.
4898. Neodoljiva mržnja kao brakorazvodni uzrok ... Zadar, 1902.
4899. Ilić,A.- Život svetog Aleksija. Zagreb, 1942.
4900. Karlovci. Karlovci, 1930.
4901. Turčinović,A.- Istranke u borbi. 1945.
4902. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 1928.
4903. Kuljbakin,St.M.- Paleografske i jezička ispitivanja o Miroslavljevom jevanđelju. Karlovci, 1925.
4904. Srpska pravoslavna crkva u prošlosti i sadašnjosti. Karlovci, 1935.
4905. Drobnjaković,B.M.-F.Mileker.- Letopisi opština Podunavske Oblasti. Pančevo, 1929.
4906. Monografija Podunavske Oblasti. 2 kom.
4907. Dimitrijević,M.- Uspomene iz moga života. N.Sad, 1896.
4908. Holtz,G.- Von Brod bis Sarajevo. Wien un Leipzig,1907.
4909. Ignjatović,J.- Đurađ Branković. Karlovci, 1859.
4910. Ustrojstvo svetog arhijer. sinoda prav. srp. mitrop. karlovačke 1911.
4911. Mjesečnik. Glasilo pravn. društva. Zagreb, 1925.
4912. Seidel. Türkisch. Berlin.
4913. Pokretna poljoprivredna izložba i škola. Beograd, 1932.
4914. Mjesečni statistički izvještaji. God. X. sv. 1-12. Zagreb, 1908.
4915. Almanah. sv. III. deo 7, 8, 9. 1927.-1928.
4916. Coccelus,S.- Hugonis Grotii de jure Belli ac Pacis ... Lausannae, 1751. 4 kom.
4917. Cocceius,H.- Hugo Grotius de jure Belli ac pacis ... 1751.
4918. Stojković,A.- Stihi ... Budim, 1800.
4919. Orao. 1897., 1898.
4920. Sveučilište kr. Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924. Spomenica akad. senata. Zagreb, 1925.
4921. Thomasinus,L.- Vetus et nova ecclesiae disciplina ... Venetiis, 1760.
4922. Ruvarac,D.Narodnocrkveni Sabor i Sinod 1902.Sr.Karlovci 1926.
4923. Jeremić,Jovan.Mémoar dr.Nike Maksimovića.Sr.Karlovcima 1914.
4924. Ruvarac,D.O Srpsko narodno-crkvenoj avtonomiji u Ugarskoj. Sr.Karlovcima 1926.
4925. Odbor na odgovor prog.dr.Vas Čerića.Sr.Karlovci 1907.
4926. Prepiska generala Budisława Budisavljevića.Sr.Karlovcima 1911.
4927. Radojčića,Nikole.Snaga zakona pod Dušanovu zakoniku.Sr.Karlovcima 1924.
4928. Živanović,Jovan."ramatika crkvenoslovenskoga jezika.Sr.Karlovcima 1895.
4929. Shakespeare William.Na tri Kralja ili kako hoćete.Zagreb 1922.
4930. Tolstoj Nikolajević Lav.Narodne priče.Zagreb 1922.
4931. Konstantinović Vasilije.Deset godina u parohiji.Sr.Karlovci 1895.
4932. Opis temišvarske eparhije 1727.god.Sr.Karlovci 1923.
4933. Ruvarac Dimitrije."anastir Bečin.Sr.Karlovcima 1924.
4934. Polić,Nikola.Jučerašnji grad.
4935. Aršinov Pavle.Srpske zemljoradničke zadruge.Zagreb 1898.
4936. Ruvarac,Dimitrije.Srpska Mitrolopija karlovačka.Sr.Karlovci 1902.
4937. Osnovna pisma stipendijskih i drugih zadužbina.Sr.Karlovcima 1903.
4938. Pravoslavna srpska parhija u Grku krajem 1910.god.napisao Jovan Kozobanić. Sr.Karlovci 1912.
4939. Đurić T.Nikola.Imotski Kadija.Zagreb 1919.
4940. Ruvarac,D,Dva zaboravljena srpska književnika.Karlovci 1911.
4941. Grujić M.Radoslav.Književna pisma.Sr.Karlovci 1908.
4942. Bukvar "Seljačkog kola" sastavio Petar Mihajlović.Zagreb /Bez god./
4943. Matić,T.Djela Andrije Kačića Miošića.Zagreb 1945.
4944. Šišić,Ferdo.Dokumenti o postanku kraljevin Srba,Hrvata i Slovenaca 1914-1919.Zagreb 1920.

4945. Shakespeare William preveo Šenoa,Milan.Kralj Henrik IV.Zagreb 1922.
4946. " " " dr.Milan Bogdanović.Ukroćena goropadnica.Zagreb 1922.
4947. Živanović,Aleksandar.Individualna nastava.Sr.Karlovci, 1911.
4948. Janković,dr.Pavle.Velikohrvati protiv naše države.Novi Sad 1922.
4949. Bogišić dr.V.Naputak za opisisvanje pravnijeh običaja,koji žive u narodu.U Beču 1867.
4950. Dela Jovana Ristića.Sr.Karlovcima 1911.
4951. Omanji spisi Luke Zime,skupio Jov.Tiroman.Beograd 1909.
4952. Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena.Zagreb 1913 /2 kom./ 1912,Knj.XVII.sv.1 i 2. 1909.Knj.XV.Sv.1 i 2.1909.Knj.XIV.Sv.1 i 2. 1908.Knj.XIII,sv.1 i 2. 1907.Knj.XII.Sv.1 i 2.1906.Knj.XI.Sv.1 i 2. 1905.Knj.X.Sv.1 i 2.
4953. Austrijski konkondat i Hrvati od D.Ruvarca.Sr.Karlovci 1902.
4954. Letopis Matice srpske. God. 1930 37 kom.
4955. Čovekova tragedija ili Bal u Elemiru. Beograd, 1907.
4956. Letopis Matice srpske. Knj. 315. N.Sad, 1928.
4957. Brankovo kolo. Karlovci, 1906. br. 2,5, 6, 8-19.
4958. Srpska zora. Beč, 1876. sv. 5-9, 1877. sv.1-3.
4959. Narodna odbrana. Br. 1-20, 22, 23, 25-31, 33,35-47/1937., 1-7, 9-11, 13-20, 22-27, 30, 32, 33-36, 38-41, 43, 44, 46,50/1935.
4960. Srpski ljetopis 1856. 4 kom.
4961. Gjorgjević,T.- Kosa u Južnih Slovena. Zagreb, 1926.
4962. Govori branitelja u kaznenoj parnici protiv Adama Pribićevića i .... Zagreb, 1909.
4963. Izveštaj srp. prav. učit. škole u Somboru 1912/13., 1909/10,1908/9.
4964. Izveštaj srp. prav. bogosl. u Prizrezu 1935/36.
4965. Izveštaj srp. prav. bogosl. u Bitolju 1938/39.
4966. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke 1903/4., 1900/901.(2 kom.)
4967. Butorac,P.- Politički i gospodarstveni liberalizam i kršćanstvo. Mostar 1920.
4968. Dudan,M.- Iz prakse sa kemijskim gnojivi ... Zagreb, 1893.
4969. Izveštaj srp. prav. učit. škole u Somboru 1912/13 1910/11. 1909/10., 1912/13,(2 kom.)
4970. Izveštaj vel. gimn. karlovačke 1865.
4971. Treći program vel. gimnazije karlovačke 1855. (2 kom.)
4972. Izveštaj učit. škole u Pakracu 1917/18.
4973. Stojanović,Lj.- Stari spisi zapisi i natpisi. Karlovci, 1925.
4974. Primeri srostva . Zagreb, 1893.
4975. Osnova za uređenje zdravničkoga upraviteljstva u krunovini Hervatskoj i Slavonii. Zagreb, 1850.
4976. Stancsics,M.- Ungrische Sprachlehre. Pressburg, 1846.
4977. Schematismus venerabilis cleri ... Sirmiensis 1853.
4978. Propovjednik eparhije dabro-bosanske. Sarajevo, 1933.
4979. Izvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 1899/1900.
4980. Program vel. gimn. karlovačke 1863.
4981. Izvještaj srp. prav. bogosl. u Prizrenu 1932/33.
4982. Izveštaj srp. nar. osn. škole u Zagrebu 1913/14.(2 kom.)1912/13.
4983. Nešković,M.- Misli o veroučnim knjigama. Karlovci, 1896.
4984. Jedanaesto izvješće srp. avt. osn. škole u Zagrebu. 1903/04. 2 kom.
4985. Spomenica u čast Jove Vorkapića. Petrinja, 1939.
4986. Borota,J.- Pravoslavna hrišćanska nauka. St.Bečej, 1901. 2 kom.
4987. Izvještaj zadarske konzistorije o kapitalima u pravoj svjetlosti.
4988. Sveučilištne oblasti i red predavanja ljeto 1943/44.
4989. Kraljić,S.A.- Sokolke. Zagreb, 1927.
4990. Razprava o Bosni i Hercegovini u Ugarskoj delegaciji. Zagreb, 1900.
4991. Hlavinka,V.- Željezničke veze pristaništa Kvarnera sa ... Senj-Otočac-Plitvička Jezera-Bihać. Senj, 1927.
4992. Gaj,V.- Časovi književne zabave. Zagreb, 1872.
4993. -"- -"- -"- -"- sv.V. i VI. Zagreb, 1870.
4994. Križan,J.Životopis Luke Zime... Varaždin, 1908.
4995. Šišić,F.- Franjo barun Trenk i njegovi panduri. Zagreb, 1900.
4996. Braum,F.- Novi državni izravni porezi. Zagreb, 1912.
4997. Cenkić,J.- Agrarna reforma i crkvena zemljišta. Zagreb, 1921.

4998. Mulić,H.- Iz života Muhameda-Alejhisselam. Sarajevo,
4999. Perarad. Zagreb, 1944.
5000. Živanović,A.- Katiheze... Osijek, 1932.
5001. Spomenica o pitanju osnivanja bihaćke eparhije ... Banja Luka,1914.
5002. Izvještaj za škol. god. 1909/1910. srp. prav. učit. škole u Karlovcu
5003. Vitković,D.- Pravoslavna crkvena godišta. Karlovci, 1909.
5004. Jeremić,J.- Memoar dr. Nike Maksimovića ... Karlovci, 1914.
5005. Fenelonovi razgovori o rečitosti. Karlovci, 1903.
5006. Grujić,R.- Književna pisma. Karlovci, 1908.
5007. Posledovanije ... velikomučenika čudotvorca ... Ivana Vladimira. Karlovci, 1925.
5008. O sinodskom ustrojstvu. Karlovci, 1911.
5009. Vučković,J.- Nepravoslavnost srodnika kao smetnja rukopoloženju. Karlovci, 1912.
5010. Srpska pravoslavna crkva u prošlosti i sadašnjosti. Karlovci, 1935.
5011. Škarić,Đ.- Semazijologijske studije. Zagreb, 1912.
5012. Mirković,L.- Pravoslavna liturgika ili nauka o bofosluženju. Karlovci, 1920.
5013. Radojčić,N.- Avtobiografija Petra Runjanina. Karlovci, 1914.
5014. Aranicki,S.- Pravoslavna srpska parohija u St.Pezovi.krajem 1911. Karlovci, 1912.
5015. Službeni glasnik. Br. 12-19/1920.,1-23/1921. komplet 1920.
5016. Sloboda. Br. 1-8/1929, br. 12/1928.
5017. Srpsko Kosovo. Br. 2, 10, 11/1923. 11/1932., 5,8,10/1927., 23/1926.
5018. Srpska gruda. br. 1(3), 2, 3-4/1941.
5019. Naša domovina. br. 1-3/1927, 4-10/1928.
5020. Biblioteka jugosl. škole. br. 1, 2/
5021. Srpsko Kosovo. Skopje. br. 11/1929., 3 i 4, 5i 6 ,11,12/1932.
5022. Srpska vila. br.1/
5023. Ženski svet. Br. 4/1930. Beograd.
5024. Istina. br. 17, 17, 25-30/1907. Zagreb.
5025. Naša snaga. br. 1/1941. Beograd.
5026. Zagreb. srpanj 1942., srpanj-prosinca 1944.
5027. Naša otadžbina. br. 4-9/; 5/1922.
5028. Zora. br. 4-5/1912.
5029. Narodna odbrana. 23-27/1929, 25,46/1930. , 7/1940., 3/1938.
5030. Jadranska straža. br. 1-6, 8-9, 12/1938.
5031. Gusle. Br. 5/1911. Sombor.
5032. Srpski dom. br. 2, 3, 4/1899. Zagreb
5033. Otadžbina. br. 4-6/1924.
5034. Gospodarske novine. Br. 4-6, 9, 10-12/1930.
5035. Savremenik. br. 7/1907.br. 6.
5036. Savremenik. Knj. I. br. 1-12/1940., Knj. II. 1-7, 9-12/1940., Knj. III. br. 1, 3/1941.
5037. Lovor. Knj. I. Sv. 1. Zadar, 1905, sv. V/VI.
5038. Vijenac. Br. 1 i 2, 10/1925, 1-2, 7, 12/1926, 7 i 8/1927. Zagreb.
5039. Riječ. br. 42/1929, 2/1930.
5040. Narodna odbrana. br. 1 i 247-51/1939., 17-19/1940.
5041. Seljačko kolo. god. 1937. br. 136/1940.
5042. Matica. Br. 11-18/1870. N.Sad.
5043. Dernburg,H.- Pandekte. Zagreb, 1893. 6 kom.
5044. Izvještaj upravn. odb. i kr. podžupana ličko krbavske žup.1909.
5045. Izvještaj narodnocrkv. tajnika o radu sab.odbora 1905. Karlovci,1906.
5046. Izvješće uprav. odb. žup. riečko-modruške.1896. Ogulin, 1897.
5047. Hematizam prav. mitr. dabro-bosanske 1883. Sarajevo, 1883.
5048. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, Knj. XV. sv. 1-6, Knj. XVI sv. 1-6.
5049. Brančić,B.-Dera,Đ.- Srpsko-mađarski rečnik. N.Sad, 1894.
5050. -"- Magyar-Szerb szotar. Ujvidek, 1889.
5051. Grbić,M.- Karlovačko vladičanstvo. Karlovci, 1893.
5052. Klaić,Vj.- Bosna. zemljopis. Zagreb, 1878.
5053. Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu. 1913. Zagreb, 1913.
5054. -"- -"- -"- br. 1-5/1941., 7-8(2)/1942., 6a/1943., 11(2), 12(6)/1944.
5055. Branič. br. 1, 2/1941.
5056. Naredba za sprovađanje Štatuta o upravi kontroli i upotrebljenju

5o57. Zbornik naredaba gornjo karlovačke eparhijske uprave 1898. Senj,1897.
5o58. Izvještaj kr. vel. real. gimn. u Karlovcu 192o-1921.
5o59. Radnja blagovještenskog sabora naroda srpskog u Sr.Karlovcima 1861.
5o6o. Izviešće niše pučke škole 1911/1912. Đakovo. 19o9/191o.
5o61. Izveštaj prav. bogosl. u Prizrenu 1936/37.
5o62. Izveštaj šen. učit. škole u Karlovcu 19o7/19o8.
5o63. Izvješće kr. vel. gimn. u Požegi 1899/1900.
5o64. Sa ambona na optuženičku klupu.
5o65. Izveštaj srp. prav. bogosl. u Sarajevu 193o/31.
5o66. Izvještaj učit. škole u Pakracu 19o7/19o8.
5o67. Disciplina na pravila prav. srp. sveštenstva. Karlovci, 1899.
5o68. Osmo izvješće o srp. nar. abt. školi u Zagrebu 19oo/19o1.
Krestu tvojemu poklanjajemsja vladiko. Poslanika . Križevci, 1944.
5o7o. Srkulj,S.- Povijest novoga vijeka. Zagreb,
5o71. Janković,P.- Sudska akta t.z. Šandorske afere". Karlovci, 1899.
5o72. Kolo..Narodni život Zagreb, 1842.
5o73. Pravila pakračko-daruvarsko-kutinjske okružne štedionice.Zagreb,1873
5o74. Izvješće kr. vel. gimn. Požega 1888-89.
5o75. Kalendar Narodno kolo 1929.
5o76. Izvještaj srp. prav. učit. škole u Pakracu 19o1/19o2.
5o77. Izvještaj srp. prav. bogosl. u Bitolju 193o/31.
5o78. Izvještaj o srp. prav. bogosl. učil. u Reljevu 19o9/1o.
5o79. Izvješće kr. vel. real. gimn. u Karlovcu 19o4/19o5.
5o8o. Štatut o ustrojstvu prav. srp. bogosl. učil. u Karlovcima. 1898.
5o81. Šesnaesti izvještaj srp. nar. osn. škole u Zagrebu 19o8/19o9.
5o82. Parnica sab.odbora protiv naslednika Patrijarha Georgija Brankovića. Karlovci, 1924.
5o83. Glušac,V.- Dr.Jovan Skerlić. Beograd, 1932.
5o84. Lučić,F.- Crkvena pjesmarica. Zagreb
5o85. Izvještaj učit. škole u Pakracu 19o6/9o7.,
5o86. Živanović,A.- O bogosluženju prav. crkve ... Zagreb, 19o8.
5o87. Program vel. gimn. karlovačke 1871.
5o88. Izveštaj srp. vel. gimn. karlovačke 19o2-19o3.
5o89. Izveštaj srp, prav. bogoslov.sjemeništa., 1889/9o. Sarajevo, 1891.
5o9o. Iuvještaj srp. vel. gimn. karlovačke 19o3/o4.
5o91. Izvještaj žen. učit. škole u Karlovcu 19o6/19o7.
5o92. Izvještaj srp. prav. žen. učit. škole u Karlovcu 19o5/19o6.
5o93. Izvještaj o srp. vjeroisp. učit. školi u Karlovcu 19o2/19o3.
5o94. Pravilnik o naplati crkvenih taksa za zvanične radnje ... Karlovci, 1933.
5o95. Izvještak kr. vel. gimn. u Požegi 19o3/19o4.
5o96. O strašnom sudu. Karlovci, 1925.
5o97. Izvještaj učit. škole u Pakracu 19o9/191o.
5o98. Osmi izvještaj o prav. srp. bogosl. učil. u Karlovcima 1896/97.
5o99. Ruvarac,D.- Dva zaboravljena srpska književnika. Karlovci, 1911.
51oo. Veleizdajnička parnica ... ništovna žaoba ... Zagreb, 1911.
51o1. Izveštaj bogosl. Sv.Save u Karlovcima 1927/28.
51o2. Osmi program vel. gimnazije jarlovačke 1862.
51o3. Jeremić,J.- Iz ratnoga doba. Karlovci, 192o.
51o4. Zagreb. 191o-1913.
51o5. Izvještaj učit. škole u Karlovcu 1913/14.
51o6. Gundrum,F.- Pomaganje nastradalomu. Zagreb, 191o.
51o7. Migić,I.- Konzerviranje voća i povrća. Zagreb, 1931.
51o8. Mandekić,V.- Sadra-gips. Zagreb,
51o9. Stipetić,M.- Malo vinarstvo. Zagreb, 1931.
511o. Gundrum-Orivčanin,F.- Mlieko i ikričavost. Zagreb, 19o4. 2 kom.
5111. -"- Alkohol i djeca. Zagreb, 19o5.
5112. Bettazzi,R.- Što djevojka mora da znade? Šibenik 1922.
5113. Živanović,A.- Katiheze za četvrti razred osn. škole. Osijek, 193o.
5114. Poziv Dalmacije. Preporogjaj hrvatske narodne stranke u Dalmaciji i njezina programa. Spljet, 19o1.
5115. Ruvarac,D.- Pokrovo-Bogorodičke škole u Karlovcima. Karlovci,1928.
5116. Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien ... Agram, 1861.
5117. Literae pastorales Georgii Cardinalis Haulik... Zagrabiae,1869.
5118. Mandić,S.- Methode und Apparat ...

5119. Grba,M.- Freiheit den Serben, Kroaten und Slowenen. Bern, 1919.
5120. Sematizam prav. eparhije bokokotorske, dubrovačke i spičanske 1882.
5121. Primeri srostva ... Zagreb, 1893.
5122. Dvije oskoruše. Zagreb, 1895.
5123. Izvještaji eparhijskih vlasti pakračkih. Pakrac, 1900.
5124. Izvještaj o svetlogojstvu požeške županije 1904. Pešta, 1905.
5125. Zbornik naredaba gornjo-karlovačke eparhijske uprave 1896. Senj,1897.
5126. Spomenica sokolskog društva u Pakracu 1906-1926).Karlovci, 1936.
5127. Arladjević,M.- Realno biće sveta tamnih duhova. Karlovci, 1922.
5128. Izvještaj trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu.Zagreb, 1912.
5129. Četrnaesti izvještaj srp. nar. osn. škole u Zagrebu 1906/907.
5130. Trinaesti izveštaj srp. prav. avtonom. osn. škole u Zagrebu 1905/6.
5131. Izvještaj srp. prav. bogosl. sv.Save u Karlovcima 1939/40.
5132. Zuglia,S.- Stanje nužde. Veliki Bečkerek, 1920.
5133. Granić,B.- Die Subscriptionen in den datierten griechischen Handschriften des 9 und 10. Jahrhunderts... Karlovci,1922.
5134. Hrvatsko redarstvo 1943.
5135. Antolić,I.- Priručnik za drž. stručne ispite. Obći dio za sva ministarstva. Zagreb, 1943.
5136. Proslava 50-godišnjice dr.Josipa Šilovića. Zagreb, 1927.
5137. Početni katekizam za katoličke pučke učione. Beč, 1875.
5138. Krajinović,P.M.- Iz srpske prošlosti. Gospić, 1904.
5139. Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini. Zagreb, 1869.
5140. Šta hoće jugoslovenska akcija. Osijek, 1934.
5141. Srpske narodne pesme. Zagreb, 1918.
5142. Priručnik propisa o cienama. Zagreb, 1942.
5143. Koludrović,M.- Miljenko i Dobrila. Zagreb, 1944.
5144. Hrvatsko državno pravo. Zagreb, 1944. 2 kom sv. 2.
5145. Sokač,I.- Med Murom i Dravom. Zagreb, 1944.
5146. Mandekić,V.- Džepni gospodarski priručnik za god. 1945.
5147. Ustav kralj. Jugoslavije. Zagreb
5148. Željezničko prometni vježbovnik. Zagreb, 1942.
5149. Zakonska odredba o prirodnim rudnim i toplim vodama...
5150. Zakonska odredba o ravnateljstvu državnih monopola NDH Zagreb, 1942.
5151. Širola,B.- Hrvatska pjesmarica. Zagreb, 1942.
5152. Dolački.- Govorništvo praktične upute za svakoga. Zagreb, 1943.
5153. Stilinović,B.- Bolje rat nego pakt. Zemun, 1942.
5154. Nehajev,M.- Studija o Hamletu. Zagreb, 1917.
5155. Marjanović,M.- Narod koji nastaje. Rijeka, 1913.
5156. Piperković,E.- Pripremna međupravoslavna komisija u Vatopedu. Karlovci, 1931.
5157. Dimović,D.- Pisma iz Španjolske. Zagreb, 1899.
5158. Šmaljcelj,I.- Malo svinjogojstvo. Zagreb, 1943.
5159. Veselinović,G.S.M.- Odgovor D.Ruvarca na članak Pravda i sud. Zemun, 1891.
5160. Pravoslavni kalendar za 1940.
5161. Bresztyenskzy,Š.- Liberalizam i kršćanstvo. Zagreb, 1897.
5162. Tucović,D.- Srbija i Arbanija. Zagreb, 1945.
5163. Motori.
5164. Privremeni propisi za državnu radnu službu. Zagreb, 1942.
5165. Balen,Š.- Istra u narodnooslobodilačkoj borbi. 1945.
5166. Poslovnik trgovinske komore Zagreb, 1943.
5167. Poslovnik sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb,1878.
5168. Varnava.- Mir Božji ili komunistički nemir. Karlovci, 1936.
5169. Vidović,M.- Nečovjek podčovjek čovjek nadčovjek i svečovjek. Sarajevo, 1929.
5170. Nadopune i ispravci kao dodatak knjizi popis imena mjesta u NDH. Zagreb, 1942.
5171. Propisnik o obavljanju dimnjačarskog obrta ... Zagreb, 1942.
5172. Milković,Z.- Tragedija Joakima Đudera. Zagreb, 1942.
5173. Dragosavac,K.- Krsno ime ili slava. Zagreb, 1920.
5174. Ćorović,S.- Brđani, Beograd-Sarajevo, 1919.
5175. Širola,M.- Cvilidreta. Zagreb. sv. I.
5176. Gruičić,K.- Milosrdni samaritanac. Zagreb, 1944.
5177. Lorković,M.- Odmetnička zvjerstva i pustošenja. Zagreb
5178. Makanec,J.- Politički sustavi. Zagreb, 1943.

5179. Gotovac,J.- Ero s onoga svieta. Zagreb, 1943.
5180. Kopilović,J.- Daleko od zavičaja. Pjesme. Zagreb, 1944. I. dio.
5181. Toth,T.- Tvoja vjera. Zagreb
5182. Mala pjesmarica za srpčad. Zagreb, 1901.
5183. Quien,K.- Rime. Zagreb, 1943.
5184. Sokač,I.- Med Murom i Dravom. Zagreb, 1944.
5185. Norščić,Vj.- Povjest župe br. dj.Marije u Zlataru. Zagreb, 1942.
5186. Narodne ojesme. Zagreb, 1943.
5187. Andreis,J.- Uvod u glasbenu estetiku. Zagreb, 1944.
5188. Vježbovnik za topništvo opis Haubice locm. Zagreb, 1942.
5189. Botić,L.- Pobratimstvo i bijedna Mara. Zagreb, 1930.
5190. Pragmatika za službenike javne službe posredovanja rada. Zagreb,1943.
5191. Tjelesni odgoj u državnoj častnoj radnoj službi. Zagreb, 1942.
5192. Fruškogorski manastiric Zagreb, 1927.
5193. Tomašić,N.- Temelji državnoga prava... Zagreb, 1910.
5194. Izvještaj o radu škol. saveta od 1880.-1901. mitrop. karlovačke. Karlovci, 1902.
5195. Izvještaj srp. prav. narodnocrkv. saborskog odbora u radu 1902., 1903., 1904., 1905. i 1906. Karlovci, 1906.
5196. Thomassino,L.- Vetus et nova Ecclesiae disciplina... Venetiis, 1760. 2 kom.
5197. Shakespeare,W.- Mnogo vike ni za što. Zagreb, 1925.
5198. Klaić,V.- Crtice iz hrvatske prošlosti. Zagreb, 1928.
5199. Popović,A.- Crkva i oblasti prava. Beograd, 1895.
5200. Milaš,N.- Pravila svetih apostola. Zadar, 1872.
5201. Izvještaj srp. prav. učit. škole u Pakracu 1902/1903.
5202. Program vel. gimn. karlovačke 1874.
5203. Kolin,J.- Obuka u građanskim dužnostima. Zagreb, 1926.
5204. Begović,N.- Ručna katihetika. Karlovci, 1853. 2 kom.
5205. Godišnjica Nikole Ćupića. Beograd, 1928., 1930.
5206. Nauk od poljskoga texanja Ivana Karsta Gagliardo. Zadar, 1829.
5207. Štatut o uređenju prav. srp. bogosl. u Karlovcima. Karlovci,1910.
5208. Sveti Sava i omladina. Sarajevo, 1938.
5209. Dvě mirovinske uredbe. I.Uredba o mirovinskom fondu. II. Mirovinska uredba. Karlovci, 1895.
5210. Kekić,L.- Deseto izvješće srp. avtonom. osn. šk. u Zagrebu 1902/3.2k.
5211. Petrović,J.- Biblijske pripovijetke novoga zavjeta za škol. mladež. Zagreb, 1902.
5212. Angelinović,D.- Latice. Zagreb
5213. Izabrane komedije Janka Jurkovića. Zagreb, 1926.
5214. Tešak. br. 10/1885.
5215. Županija Modruško-riečka u god. 1905. Ogulin, 1906.
5216. Izvještaj kr. muške učit. šk. u Petrinji 1916/17.
5217. Kukić,N.- Zvuci narodne lire... Zagreb, 1924.
5218. Jezikoslovna i stvarna obuka pučkih učionah na temelju čitankah. Zagreb, 1861.
5219. Pregled proračuna sviju fondova i zadužbina Matice srpske za 1911.
5220. Mjesečnik pravničkoga društva. Br. 1-6, 9-12/1917.,7 i 8/1930., 1-3/1931., 2/1936.
5221. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Sv. IV, I.pol.- 1899., sv. V. I, II. pol./1900., sv. VI, I.,II,pol/1901.
5222. Glasnik.
5223. Tito.- Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941-1944. Beograd.
5224. Ostojić,T.- Srpska književnost od velike seobe do Dositeja Obradovića. Karlovci, 1905.
5225. Božić-Spaićeva,M.- Otmen muž. Pesme. Vukovar.
5226. Bolesne prilike u našem crkv. avtonomnom životu... Karlovci, 1903.2 k.
5227. Letopis Matice srpske. 1895.(1), 1896(2), 1903(4), 1904 (3), 1905(4). Novi Sad.
5228. Dimitrijević,M.- Sveti Sava u narodnom verovanju i predanju. Beograd, 1926.
5229. Pravilnik o naplati crkvenih taksa ... Karlovci, 1933.
5230. Tadić,S.- Govor na dan sv.Stevana ...
5231. Američki imperijalizam. sv. 6. Zagreb, 1942.
5232. Grujić,R.- Prota Ruvarac i apologija srp. naroda u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1910.

5233. Ruvarac,D.- O sazivu eparhijskih skupština ... Karlovci, 19o2.
5234. Petković,S.- Pastirske pouke. Karlovci, 1922. 2 kom.
5235. Grujić,M.- Govor u slavu vladike Nikanora Grujića Srb Milutina... Karlovci, 1911. 2 kom.
5236. Janić,V.- Članci i rasprave. Karlovci, 1921.
5237. Izvještaji eparhijskih upravnih vlasti prav. srp. arhidijeœeze karlovačke . Karlovci, 1911.
5238. Uzunović,N.- Program i staturi jugosl.nacionalne stranke.
5239. Izveštaji eprah. vlasti prav. srp. aparhije Pakračke.19oo i 19ol. Karlovci, 19o2.
524o. Izveštaj srp. prav. vel. gimn. karlovačke 1912/13.
5241. Šematizam prav. srp. aparhije gornje karlovačke 1897., 1892.,1897.
5242. Crkveni zakoni... Zagreb, 1898.
5243. Šematizam prav. eparhije dalmatinske i istrijske 1912. Zadar,1912.
5244. Šesti izveštaj o srp. nar. školi u Zagrebu, 1898/9.
5245. Izvještaj učit. škole u Pakracu 1911/12.
5246. Grbić,M.- Karlovačko vladičanstvo. Karlovci, 1893.
5247. Izveštaj kr. real. gimn. u Bjelovaru 1911-12.
5248. Izveštaj narodnocrkv. tajnika o radu srp. prav. narodnocrkv. saborskoga odbora u god. 19o5. Karlovci, 19o6.
5249. Marković,R.- U Indiji krajem 19oo. god. Karlovci, 19ol. 2 kom.
525o. Grozdanić,S.- Pčelinja paša. Karlovci, 193?.
5251. Izvješće djev. škole u Đakovu 19oo/19ol. Đakovo, 19ol.
5252. Prvi vaseljenski sabor 325. godine u Nikeji. Karlovci, 1925.
5253. Lovrić,B.- Heortologija... Niš, 1927.
5254. Izveštaj o srp. nar. osn. školi u Zagrebu 19o9/191o.
5255. Izvještaj žen. učit. škole u Karlovcu 19o8/19o9.
5256. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkv. fondova i zaklada za 19o5. god. ... Karlovci, 19o6.
5257. Vlačić,Lj.- Pantelejmon Živković kao dalmatinski episkop.Sarajevo, 1937.
5258. Ruvarac,D.- Šematizam ist.p av.srp.mitrop.karlovačke za 19oo.
5259. Račun o prihodu i rashodu svešteničko-udovičko-sirotinsko-penzionalnog zavoda u arhidijeœezi sremskoj 1896.
526o. Marković,R.- O raskošu (modi). Zagreb, 19o5.
5261. Nikolajević,D.- Život i rad Stojana Šobata. Karlovci, 1911.
5262. Izvještaji o radu ep. uprav.vlasti prav.srp.eparhije Bačke u N.Sadu u god. 19o6. do 19o8. Karlovci, 19o9.
5263. Izveštaji narodnocrkvenoga tajnika o radu saborskoga odbora 19o5.
5264. Izvještaji eparh. vlasti prav. srp. eparhije Pakračke u eparhijskoj skupštini 19o6/19o8. N.Gradiška, 19o9.
5265. Živanović,J.- Kako je V.k prevodio sa crkvenoslovenskoga složene reči u Novom Zavjetu. Karlovci, 19o9.
5266. Pravoslavno kaluđerstvo. Mostar, 19o2.
5267. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkvenih fondova i fundacija za 19oo. god... Karlovci, 19ol.
5268. Izveštaj o stanju srp. narodno-crkv. fondova i zaklada za 19o6. Karlovci, 19o7.
5269. Radojčić,N.- Avtobiografija Petra Runjanina. Karlovci, 1914.
527o. Aranicki,S.- Pravoslavna srpska parohija u St.Pzovi.Karlovci,1912.
5271. Maširević,I.- Mišljenje i predlog o naučnoj osnovi i o udžbenicima ha nauku vere u sred. šk. Karlovci, 19o6.
5272. Mirosavljević,V.- O Palestini i starim jevrejima... Karlovci,19o7.
5273. Milutinović,V.- Katiheze za drugi razr. osn. šk. Karlovci, 19o7.
5274. -"- -"- -"- prvi -"- -"- " 19o6.
5275. Paić,M.- Pasigraphie mittels arabischer Zahlzeichen. Semlin,1859.
5276. Izvješće upravm.odb. žup. modruško-riečke 19ol. Ogulin, 19o2.
5277. Protić,M.- Život i đakovanje u sr.Karlovcima. Subotica, 1936.
5278. Grujić,P.- Prilošci istoriji srp. banatskih manastira u drugoj polovici XVIII v. Karlovci, 19o6.
5279. Crkveni zakon o ustavnom ustrojstvu Ugarske ... Zagreb, 1898.
528o. Izvještaj ženske učit. škole u Karlovcu 19o8/19o9.
5281. Predlog zakona o srp. prav. crkvi i njegova vrednost. Karlovci,1925.
5282. Program vel. gimn. karlovačke 1871.
5283. XXIV. Izvješće o stanju javne uprave u žup. modruško-riečkoj za god. 19o9. Ogulin, 191o.

5284. Izvještaj kr. vel. gimn. u Požegi 19o5/19o6. Požega, 19o6.
5285. Čingrija,M.- Dubrovnik i hrvatsko pitanje. Dubrovnik, 1939. 2 kom.
5286. Izveštaj srp. prav. učit. škole karlovačke 1918/19.
5287. Izvještaj o proslavi 15o god. srp. prav. crkve i škole u Karlovcu i 1oo god. smrti Lukijana Mušickog 1937. Karlovac, 1937.
5288. Šematizam ist. prav. srp. arhidijec. sremsko-karlovačke 1892.
5289. Politički razgovori na južnoj promenadi u Zagrebu. Zagreb, 1864.
529o. Sadra kao sredstvo za gnojivo. Zagreb,
5291. Vujasinović,Sl.- Manastir Moštanica . B.Luka, 1933.
5292. Kovač,A.- Impresije iz jedne epohe. Zagreb, 1923.
5293. XXVIIx. Izvješće o stanju javne uprave žup. modruško-riečke 1912. Ogulin, 1913.
5294. Izvještaj o prav. srp. bogosl. u Karlovcima 19o9/1o. 2 kom., 1913/14.
5295. Pavlaković,V.A.- Neutralnost Rumunjske i njezini zahtjevi. Zagreb, 1915.
5296. XXIII. Izvješće o stanju javne uprave u žup. modruško-riečkoj 19o8.
5297. Treći izvještaj o srp. prav. bogosl. učiliptu u Karlovcima 1891/92.
5298x 19o7/8.
5298. Stefanović,D.- Iz novozavetne isagogike. Karlovci, 1912.
5299. Bogdanović,L.- Srpska prav. crkva sv.Nikole u Vel.Kanjiži. Karlovci, 19o9.
5300. Sepska pravoslavna crkva u prošlosti i sadašnjosti. ... Karlovci,1935.
53o1. Zdravlje. 19o9 6 kom., 1911 1 kom., 1912 7 kom., 1914 1 kom.
53o2. Đački prijatelj. sv. 1-5, 7-1o/1911.
53o3. Dom i škola. br. 2/1932.
53o4. Letopis Matice srpske. Knj. 121. N.Sad, 1880.knj.149. N.Sad,1887.
53o5. Glasnik društva srbske slovesnosti. Knj. XII. Beograd, 186o.
53o6. Walchs,J.G. Philosophisches Lexikon... Leipzig, 1775.
53o7. Srpski književni glasnik. Knj. 24,. Beograd, 1928.
53o8. Mjesacoslov vseh svjatih... Karlovci.
53o9. Idila visokopreosv.gosp. Stefanu Stankoviću prav. episk. Budim,1834.
531o. Živković,V.- ... mučenika Petra episkopa Damaskago... Budim grad,18o3.
5311. Ivić,A.- Srpski doseljenici u Ugarskoj od 16o6. do 1629. Zagreb1913.
5312. -"- Nekoliko ćirilskih spomenika ... Zagreb, 1912.
5313. Uredbe za srp. narodne škole. N.Sad, 1872.
5314. Izvješće kr. real. gimn. i više trg. šk. Zagreb 19o5/19o6.
5315. Karadžić,V.S.- Srpske narodne pjesme. Beč, 1841.
5316. Ivić,A.- Tri odseka iz života Srba u Ugarskoj... Zagreb, 1913.
5317. Vasić,M.- Žiča i Lazarica. Beograd, 1928.
5318. Pola stoleća šumarstva 1876-1926. Zagreb, 1926.
5319. Arhiv za pravne i društvene nauke. Beograd, sv. 1-4 2 kom.
532o. Petrašić,F.- Hrvatska čitanka za više gimn. ... Zagreb, 1880.
5321. Spomenica manastira Savine 1o3o-193o. Kotor, 193o.
5322. Mjesečnik pravn. društva. Knj. I. 1912. Zagreb, 1912.
5323. Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji... Zagreb, 1896.
5324. Bartulica,M.- Raspeće Srbije. Zagreb, 192o.
5325. XXIII. Izvješće o stanju javne uprave u žup. Požeškoj 19o8. Požega, 19o9.
5326. Zemenski,I.- Srpski manastiri u Banatu. Karlovci, 19o7.
5327. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Budapest,1887.
5328. Magyar osrazggyülesi Kepviselök Arckepcsarnoka 19o6-1911. Budapest, 19o7.
5329. Srpski sion 19o2. Karlovci, 19o3. br. 1-52.
5330. Srpski mitropolijski glasnik. br. 1, 3, 4, 5/1915.
5331. Katolički list. br. 1-2/1926. Zagreb.
5332. Glasnik prav. crkve. br. 1-24/19o7., 2o-24/19o8., 3-5,8-18/19o8., br. 5-24/191o.
5333. Aršinov,P.- Srpske zemljoradničke zadruge. Zagreb, 1898.
5334. Ermeneia kai akolouthia... Bukurešt, 17o3.
5335. Psaltire intru kares' kupriind, kathinele ... Vienna, 1795.
5336. Psaltir . V Budime, 1798.
5337. M'estriadeja se feri de r'ul s'r'ćiei... (Petru Lupoluv).Buda,1846.
5338. Ton'kujala Eugeliolor ... Buda, 1835.
5339. Halupka,I.- Universalul institut de pstrare... Vienna, 1846.
5340.

5340. Ivanović,E.- Novij Plutarh. 1808.
5341. Tipikonul. Buda, 1826.
5342. Elementele dreptului kanonik. Sibiu Sibiu, 1854.
5343. Gramata carskaja. V Moskve, 1848.
5344. Srpski mitropolijski glasnik. br. 22-26/1913.,1-24/1918. 2-9, 12, 14-25/1907., 2-6/1905., 6, 8/1903., 17, 19, 23,24/1904.
5345. Glasnik srp. prav. patrijaršije. br. 6,27, 30,/1938.
5346. Privrednik organ saveza srp. zemljoradničkih zadruga. br. 1-6/1898, br. 1-24/1899.
5347. Stenografski zapisnici sednica srp. nar.-crkv. sabora 1907. 2 kom.

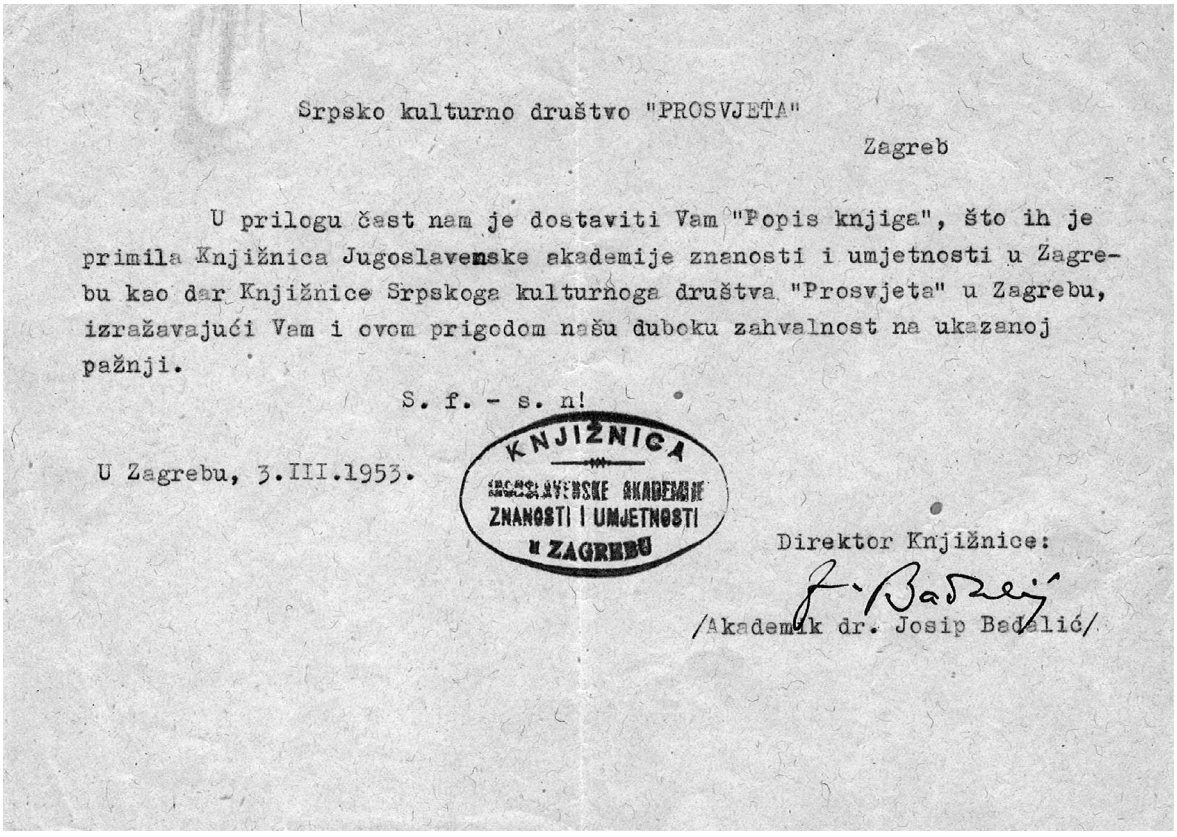

Srpsko kulturno društvo "PROSVJETA"

Zagreb

U prilogu čast nam je dostaviti Vam "Popis knjiga", što ih je primila Knjižnica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu kao dar Knjižnice Srpskoga kulturnoga društva "Prosvjeta" u Zagrebu, izražavajući Vam i ovom prigodom našu duboku zahvalnost na ukazanoj pažnji.

S. f. - s. n!

U Zagrebu, 3.III.1953.

KNJIŽNICA
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI
U ZAGREBU

Direktor Knjižnice:

/Akademik dr. Josip Badalić/

4

Popis knjiga poklonjenih od Srp. kult. Društva " P R O S V J E T A "

1. Skerlić. Istorija nove Srp. Književ. Bgd. 1914.
2. Drechsler. S. Vraz. Zgb. 1909.
3. Novaković St. 20 god. ustavne politike u Srbiji. Bgd. 1912
4. Schmidt. Rus.-Deutsch. Handwörterbuh. Lapzig
5. Vidaković. Usamljeni junoše . Zemun 1852.
6. Vukašinović. Nauka o dudarstvu. Zgb. 1857.
7. Marzari .Dissertezoni. Padova 1782.
8. Clemens. Walch-Deutsch. Wörterbuch. Ofen 1821.
9. Oktoihos 1786.
10. Bogišić. Inokoština u seoskoj porodici 1884.Bgd.
11. Bešević. Od šale do satire. Zgb, 1900.
12. Skerlić. Srp. Književ. Bgd. 1909.
13. Stojanović. Jugosl. odbor. Zgb. 1927.
14. Daničić. Novi Srp. bukvar. Jerm. man.1854.
15. Marković. Pravosl. monaštvo. Srem Karlovci. 1920.
16. Tomić. Pjesme Filipa Višnjića Bgd, 1935.
17. Utješenović. Lebensgeshichte des Card. Utješenović. Wien 1881.
18. Bratskaja pomoć. Sanktpeterb. 1876.
19. Jastrebov. Običaji i pjesni Turecki Serbov. S.Peterb. 1886.
20. Ruvarac D. Bibliografia Sr. Karlovci 1912.
21. Ruvarac D. Drohobecki Strosmajer i Andjelić Zemun 1893.
22. Oskresenski. Pravoslavnie Slaviane. S. Peterb. 1914.
23. Aleksandrov. V. I. Grigorović. Kazan 1901.
24. Budilović. Njeskolko zamjećani. S. Peterb. 1878.
25. Stanojević . Iz Srpske prošlosti. Bgd. 1923.
26. Dučić. Starine hilandarske. Bgd, 1884.
27. Pejaković. Aktenstucke. Wien 1861.
28. Tomašić. Politički razvitak Hrvata. Zgb. 1938.
29. Pravoslavnaja vjera. Moskva 1861.
30. Palmova. Slavjanofilstvo. S. Peterb. 1896.
31. Moratori. Converfattons Lexxikon. Nirnberg, 1727.
32. Ivić. Pisma Crnog. poglavica Zgb. 1907.
33. Ustr. Statut za učit. škole. Zgb. 1889.
34. Schmidt. Die burg Vučedol. Zgb. 1945.
36. Ivanović. Juž. Srbija.
37. Nikolić. Spomenica 1935 .
38. Petrov. Očerk isoriji Hrist, crkvi. S. Peterb. 1878.
39. Ladinski. Cerkovnaja Arheologija. S. Peterb. 1873.
40. Matiješ. Francuska revolucija. Bgd. 1948.
41. Petković. Rečnik Crk. jezika Sr. Karlovci.1935.
42. Boičević. Sv. Peter Koriški. Skopje 1940.

4

2.

43. Ogrizović. Opis slike Slavije Hrvatske.Zgb,1999.
44. Kreuksler. Latein.-Dutch. Handwörtrbuch. Leipzig. 1841.
45. Majkov. Istorija Srp. Naroda. Bgd. 1876.
46. Knjige Matice Srpske br. 4,36-37, 38, 4o, — 3
47. Ekloge Venezia. 1763.
48. Judas Abraham . St. Clara. Judas. 1689.
49. Alfavit duhovni S. Peterb. 1782.
5o. Brančić. Srp.-Madj. rječnik. N.-Sad 1894.
51. Srp Nar Tužbalice knj.1sv. 1. Bgd. 1929.
52. Ilićević. Letne večeri Bgd. 188o.
53. Rebhenkunst Wien 1777.
54. Stojanović. Relations econ. Serbie. Paris 1919.
55. L.M.K. Milosrdje Zgb. 1909.
56. Naredbe pučke učione. Zgb. 1861.
57. Lebedev. Ruskaja gramatika Moskva 1874.
58. Lazić. Srbi u davnini Zgb, 1894.
59. Lazić. Srbi od Srbina. Zgb. 1895.
6o. Radonjić. Le Banat. Paris 1919.
61. Brančić. Szotar. Ujvidek,1889.
62. Josif Patrijarh . O postanku tipografije. Zemun 1863 .
63. Srpska književna zadruga.br.293,294,259,257,256,255,254,253.251,245,292, 291,267,268,275,285,286,287,26o,261,262,265,266,213,214,23o,215,231.216, 217,218,242,222,299,243,223,225,239,3oo,297,295,2o6,2o5,2o4,226,212,211, 21o, 2o9,2o8,2o7, — 50
64. Radić. Financ. znanost.Zgb, 19o8.
65. Biderman.Stejermarks Beziehungen. Graz. 1891.
66. Gaj. Gedanken zum Ausglech.Agramm. 1864.
67. Kessler. Balkannbrant. I.II. Leipzig. 1913.
68. Caesar. Debellogaliko. Lipsiae 1788o.
69. Daničić-Domentijan. Život Sv. Save. Bgd. 186o.
70. Koka.Crkvena istorija. Beč 1913.
71. Stojanović. Serbie d'hier hier. Paris. 1917.
72. Strika. Karadjorgjeva topola. Zgb. 1925.
73. Reisen. eines Gurländers 1784.
74. Schiller. Zvono. Zgb. 19oo.
75. Elementa Matesehos Budae. 1818.
76. Lopašić. Novigrad. Zgb. 1881.
77. St. Mitrov Ljubiša Beč 1878.
78. Vrčević. Srp. Narod. svečanosti. Pančevo. 1888.
79. Subotić. Zvonimir.Zgb. 1862.
8o. Radonjić. The Banat. Paris 1919.
81. Schlosser.Bilinar. Zgb, 1886.

82. Velizarij g. Marmontela.Beč, 1777.
83. Boppe.Gouvernment Serbe. Paris,1917.
84. Bonnassieux. Rekvisitoire. Paris 1919.
85. Čerović. Bosanski omladinci. Bgd.
86. Dugački. Carte des langves. Zgb, 1945.
87. Mason bez maski. S. Petrb.1874.
88. Mignet. Französifchen Revolution 1789-1814. Leizipg.
89. Tentor Latinsko Slavensko pismo. Zgb,1932.
9o. Kunibert. Srpski ustanak.Bgd.19o1.
91. Pavlović. Srbi u Ugarskoj. N-Sad, 1883.
92. Diavolo Zoppo . Venezia 1748.
93. Tomić. Pečki pat. Jovan. Zemun, 19o3.
94. Popović. Gradja za istor. naselja.N-Sad, 1936.
95. Jelić. Fontes Historici. Veglae, 19o6.
96. Ibrovac. Poesie Yougoslave, Bgd,1937.
97. Lecca. Boersti Romane. Bukurešt, 1899.
98. Hanau. Zemljovid Habsburške monarh. Beč.
99. Gjorgjević. Kraj jedne dinastije.I-VI. Bgd, 19o5.
1oo.Exposition . Paris, 1919.
1o1. Šobajić. Nikšić. Bgd,1938.
1o2. Radovanović. L'Entente balkanique. Bruxelles,1935.
1o3. Gallois. Populatins slaves. Paris1918.
1o4. Milosavljević Srpsko Hrvatski spor. Bgd,1938.
1o5.Belić Aleksandar.La Macedoine.Pariz.1919.
1o6. Radić. Savremena Evropa. Zgb.1o5
1o7. Samobor.Zgb. 1943.
1o8. Karadjić. Srpski ustanak. Bgd. 1947.
1o9. Sanierung der Verletzungen. Wien 1886.
11o. Patriarh G.Branković.Sr.Karlovci.19oo.
111. Rat 1912. I,II. Bgd.1913.
112. Marković.Seobe srba I,II, Sarajevo 1927.
113. Djordjević.Die Albanesen. Leipzig.1913.
114. Vojnović,L. La Dalmatie,Geneve. 1917.
115. Stanojević. Role des Serbes Paris.1919.
116. Barby. Avec l'armee Serbe. Paris 1918.
117. Kresnitz. Aus den Geheimnissen. Leipzig.
118. Radonić. Histoire des Serbes. Paris.1919.
119. Moshemius. Institutiones.Helmstadt.1761.
12o. Bebel. Žena i socializam. Bgd.19o9.
121. Stanojević. Histoire nationale. Paris.
122. J.P. Idee der Gleichberechtigung. Agram 1861.
123. Stajić. Svetozar Miletić.N.Sad 1926.
124. Pariski ustanak.Bgd.1945.
125. Oproverženie.N.Sad 1839.
126. Janković. Pedagoške ideje L.Tolstoja. Bgd.1946.
127. Juridički kalendar za 1931.Zgb.
128. Ruvarac,D. Jovan Raić. Sr, Karlovci.19o2.
129. Popović.P. Iz Književnosti. Bgd.1919.
13o. Popović,D. Vuk.. Novi Sad.194o.
131. Pravoslavnoje učenije. Moskva.1782.

132. Virgil. Aeneis. Leipzig.
133. Codex Canonum. Paris, 1610.
134. Sacerdos christianus. Paris, 1671.
135. Graesel. Bibliothekslehre. Leipzig, 1890.
136. Dimović. Pisma iz Španjolske. Zgb. 1899.
137. Katihizis.Budim. 1824.
138. Školstvo u Hrvatskoj. Zagreb, 1896.
139. Vujasinović. Manastir Moštanica. Banja Luka, 1933.
140. Radić S. Moderna kolonijalizacija. Zagreb, 1904.
141. Tatić Tragom velike prošlosti. Beograd, 1929.
142. Ivić. Istorija Srba. Zagreb, 1914.
143. Grujić. Skopje. 1922.
144. Konstantinović, Deset godina. Sr.Karlovci. 1895.
145. Ilićević. Dr.V.Jagić. Beograd, 1895.
146. Petković. Manastir Kuvežđin. Sr.Karlovci, 1930.
147. Popović. Manastir Manasija.
148. Bošković. Knjiga Štura o narodnim pjesmama. Novi Sad, 1857.
149. Ilarion. Manastir u Starom Jasku. Sr.Karlovci, 1930.
150. Seignobos. Histoire Comparee. Paris. 1938.
151. Tomašić. Politički razvitak Hrvata. Zagreb, 1938.
152. Question of Istria. Zagreb. 1919.
153. Mašić. Ratne slike. Zagreb, 1913.
154. Aršinov. Otac uči sina. Zagreb. 1905.
155. Vrčević Vuk. Narodne svečanosti. Pančevo,1893.
156. Sundečić. Milje i omilje. Zagreb, 1893.
157. Manojlović. Frauenlieder. Eisenstadt, 1882.
158. Horzetski. Ratovi. Beograd. 1902.
159. Marić. Koliko je stara zemlja. Zagreb. 1931.
160. Skupština hrv.str. prava. Zagreb, 1905.
161. Marković. Jugoslavenska država, i hrv. pitanje, Beograd, 1935.
162. Labe. Istorija mladog Srbina. Zagreb, 1919.
163. Grahovac. Poslanik mrtvih, Beograd. 1921.
164. Rakić. Pesme.
165. Mašić. Direktor Prokić. Zagreb. 1926.
166. Mirković. Crkva Petkovica. Sr.Karlovci. 1922.
167. Kako nas Ugarska uzdržava. Rijeka,1922.
168. Srpske narodne pesme. Zagreb. 1922, 1918.
169. Skenžić Milan. Pjesme. Prijedor, 1908.
170. Kosovo Klaić. Kosovo. Zagreb, 1889.
171. Italien. Berlin, 1904.
172. Utješenović.Nedjeljko. Beč, 1888.
173. Utješenović. Psalmi Davidovi. Beč. 1868.

4

174. Laszovski.Gorski Kotar. Zagreb, 1923.
175. Begović. Mijajilo Radić, Zagreb, 1886.
176. Krajinović. Srpska crkva na Lici. Zagreb. 1892.
177. Jelačić. Seljački pokret. Zagreb, 1925.
178. Car. Niz rodno Primorje, Mostar. 1809.
179. Lopašić. Križanić-Turanj. Zagreb, 1882.
180. Ivić Dokumenti, Zagreb. 1920.
181. Stojanović. Bosnie-hercegovine. Geneve. 1917.
182. Responsio. Beč. 1741.
183. Joanović. Osudeh cerkovnih. Karlovac, 1844.
184. Historia. Juris Hungarici. Posonii. 1791.
185. Rouseau. Rasuždenije. Moskva, 1782.
186. Vojnović. Question de l'Adriatique, Paris. 1919.
187. Skerlić. Istorija nove srpske književnosti.Beograd, 1926.
188. Govori branitelja. Zagreb. 1909.
189. Politeo. Srpsko-hrvatsko pitanje. Split. 1889.
190. Nović Joksim. Kapetan Radič Petrović. Novi Sad. 1866.
191. Jemeršić. Plitvička jezera. Zagreb. 1904.
192. Šreplović. Atlas kraljevine Srbije. Beograd. 1897.
193. Zmaj Jovan Jovanović. Pevanija. Novi Sad. 1882.
194. Zachius. Triplex philozophicus mundus. Venezia, 1672.
195. Tesauro. Filosofia morale. Venezia, 1729.
196. Uspomene generala Stratimirovića. Beč. 1913.
197. Reiss. Reponses. Paris, 1918.
198. A.E. Question of Fiume. Paris. 1919.
199. Ruvarac. D. O Vićentiju Jovanoviću. Zemun. 1886.
200. Djordjević. La verite sur les Roumains. Paris. 1919.
201. Ruvarac. D. Temišvarska eparhija. Sr.Karlovci. 1914.
202. Piročanac. Naša završna riječ. Beograd. 1896.
203. Uredbe za srp. nar. škole. Novi Sad.1872.
204. Prinos povijesti šumskoga katastra. Osijek. 1884.
205. Daničić. Oblici srpskoga jezika. Beograd. 1863.
206. Miličević. Naselje. Beograd, 1895.
207. Vidaković Milovan. Djevica iz Marijenburga. Budim. 1836.
208. Meyer. Haupturkunden für die geschichte. Leipzig. 1894.
209. Der Ungarisch-kroatische ausgleich. Osijek. 1884.
210. Granić. Die subscriptionen. Sr.Karlovci. 1922.
211. Svjatije Kiril i Metofidij. Moskva. 1885.
212. Sokolski veleizdajnički proces. Zagreb. 1927.
213. Žepić. Pregled rimske književnosti. Zagreb. 1916.
214. Ivić. O prvoj srpskoj secbi. Zagreb. 1920.
215. Novaković. Karadjordje. Zagreb. 1931.
216. Nešković. Istorija srpskih škola. Sr.Karlovci. 1897.

217. Kozobarić. Spomenica. Vukovar. 1936.
218. Platon, episkop. Pravoslavnoje učenije. Beč. 1784.
219. Rajić. Istorija. Beč. 1793.
220. Marchen der Weltliteratur. Wiena. 1912.
221. Apostolon Prakseis. Venezia. 1786.
222. Pirh. Putovanje po Srbiji. Beograd. 1899.
223. Puscariu. Date istorice. Sibiiu. 1892.
224. Zichy. Migration. Budapest. 1897.
225. Chiricesco. Le comput Pascal. Bucarest. 1925.
226. Urechia. Autografele Lui Varlaam. Bukurest. 1889.
227. Dreyer. Monographie - Temesvar. Temesvar. 1853,
228. Ruvarac. Autobiografija. Novi Sad. 1927.
229. Sšomenica tehničkog fakulteta. Zagreb. 1943.
230. Jurčić. Tugomer. Pančevo.
231. Cvijić. La peninsule Balkanique. Paris. 1918.
232. Petronijević. Cathedrales de Serbie. Paris. 1917.
233. Bibliografija prevoda sa jezika naroda SSSR. Beograd. 1950.
234. Feuerba. Wesen der Religion. Leipzig.
235. Šopenhauer. O vaspitanju. Beograd. 1922.
236. Gavrilović. Istorija srpsko-hrvatske književnosti. Beograd. 1910.
237. Miodragović. Tragični dani Srbije. Beograd. 1921.
238. Šoć. Prilozi za kulturnu istoriju.
239. Živković. Pad Crne Gore. Beograd. 1923.
240. Rajačić. Rede. Leipzig. 1884.
241. Vojnović. Histoire de Dalmatie. Paris. 1934.
242. Jovanović. Gledston. Beograd.
243. Belić. Putnik. Beograd. 1938.
244. Turoman. Grčka gramatika.Beograd. 1886.
245. Petković. Maćedonija. Beograd. 1929.
246. Djerić. O srpskom imenu. Beograd. 1914.
247. Dva smjera u hrvatskoj politici. Zagreb. 1918.
248. Ognjenović. Priče i beleške. Zagreb. 1900.
249. Djordjević. Macedoine. Paris. 1919.
250. Gascoin. Victorires Serbes. Paris. 1919.
251. Gravier. Frontieres Historiques. Paris. 1919.
252. Reiss. Les inferactions. Paris. 1918.
253. Ivanišević. Pobjeda glagolice. Split. 1929.
254. Ruvarac I. Odlomak rasprave. Novi Sad. 1901.
255. Tomić, Pećki patrijarh Jovan. Zemun. 1903.
256. Knežević. Šumadija. Subotica.,1927.
257. Miličević. Iz svojih uspomena. Beograd. 1894.
258. Istarski zbornik. God. I.Zagreb. 1949.
259. Liburnicus. Der Kampf um die Ostküste der Adria. Zagreb,1944.

260. Stojačković. Istorija bogosluženija. Novi Sad. 1847.
261. Ustanak grčki. Novi Sad. 1851.
262. Macijejovski. Istorija slavenskih prava. Budim. 1856.
263. Bibliografija izdanja Matice srpske. Novi Sad. 1950.
264. Marković. La Macedonia nine /Macedoine/. Krf. 1918.
265. Barbalić. Peroj. Zagreb.
266. Izveštaj o bogosloviji Sv. Save. Beograd. 1903.
267. Popov. Srbija poslije pariskoga mira. Beograd. 1872.
268. Djurović. Studije o srpskoj narodnoj lirici. Skoplje. 1921.
269. Ruvarac I. Monte Negrina. Zemun. 1899.
270. Biblija./hebrejska/. Beč. 1896.
271. Calepinus. Patavii. 1731. T.II.
272. Barbi. Bregalnica. Beograd. 1914.
273. Baermeither. Bosnische Eindrücke. Wien. 1908.
274. Rastušći vinograd. 1785, 1786.
275. Pohvala Djuri Daničiću. Pančevo. 1883.
276. Strika. Dalmatinski manastiri. Zagreb. 1930.
277. Leshovski manastir. Beograd. 1912.
278. Taranovski. Enciklopedija prava. Beograd. 1923.
279. Jakšić. Ebropa i vaskrs Srbije. Beograd. 1933.
280. Petrović. Spomenica. Sr.Karlovci. 1913.
281. Gallois. Populations Slaves. Paris. 1918.
282. Darwin. Bildung der Ackererde. Stuttgart. 1882.
283. Posledovanije molebnago pjenija. Sr.Karlovci.1859.
284. V.S.X.Otiente Lux. Zadar. 1903.
285. Razni govori. Prote Jeremića. Sr.Karlovci. 1930.
286. Ustrojstvo Arhijerejskoga Sinoda. Sr.Karlovci 1911.
287. Vlačić. Apostol Petar. Sarajevo. 1934.
288. Janić. Članci i rasprave. Sr.Karlovci. 1921.
289. Irinej. Arhijerejska poslanica. Sr.Karlovci.1925.
290. Pravila za monahe. Sr.Karlovci. 1899.
291. Tomašić N. Temelji državnog prava. Zagreb. 1910.
292. Cuzmer M. Zoologija. Beograd. 1947.
293. Sudjenje članovima polit. i vojnog rukovodstva. Beograd. 1945.
Draže Mihajlovića
294. Ruavarac D. Gedeon Josif Jurišić. Sr. Karlovci. 1913.
295. Franić D. Plitvička Jezera. Zagreb. 1910.
296. Grujić R. Topografija Hiladarskih metohija. Beograd. 1924.
297. Grujić R. Matrimonialia. Sarajevo. 1910.
298. Grujić R. Starine manastira Orshovice u Slavoniji. Beograd. 1939.

299. Stanojević S. Istorija Bosne i Hercegovine. Beograd. 1909.
300. Tomanović L. O Ivanu Crnojevićuž Sr.Karlovci. 1902.
301. Jakšić Grgur. Srpski narod u XIX vijeku. Knj. 1,2. Beograd.
302. Zaharijević Ilija. Srpska gramatika. Beograd. 1847.
303. Vojnović Luja. Borba za Jadransko more. Beograd. 1925.
304. ~~Vernix Zorx~~ Brijest na Bedemu. Anatole France. Zagreb. sv.73.
305. Marković Čed. Zakonik Hamurabina. Beograd. 1925.
306. Ninković Petar. Srpska gramatika. Novi Sad. 1856.
307. ~~Xxxx Pays Allies~~. Revendications Nationales des Serbes,Croates et Slovenes. Paris. 1919.
308. Maštrović Antun. Neke netočnosti i manjkavosti "Popisa ptičje faune Jugoslavije" dra.Miroslava Hirtza. Zagreb. 1943.
309. Maštrović. Odgovor na"Razmatranja o pticama Primorja Hrvatske" Zagreb. 1944.
310. Mitropan Petar. Prilozi za istoriju štampe u staroj Srbiji i Maćedoniji. Skoplje. 1933.
311. Grčić Jovan. Istorija srpske književnosti. Novi Sad. 1903.
312. Ivić Aleksa. Iz istorije crkve. Zagreb. 1917.
313. Patrijarh srpski Georgije Branković. Sr.Karlovci. 1900.
314. Jubilarna spomenica Nikole Trifunovića. Sr.Karlovci. 1925.
315. Hrišćanska religija u Sovjetskoj državi. Sarajevo. 1940.
316. Slikovnica kršćanskog nauka. Zagreb. 1941.
317. Popović Atanasije. Crkva u oblasti prava. Sr.Karlovci. 1920.
318. Irinej. Arhijerejska poslanica. Sr.Karlovci. 1921.
319. Nikolić Vladimir. Malo svetlosti. Sr,Karlovci. 1900.
320. Spomenica Vasilja Grdjića. Sarajevo. 1935.
321. Rat u Albaniji i pod Skadrom. Novi Sad. 1913.
322. Spomenica proslave deset godišnjice Prosvjete. Sarajevo. 1912.
323. Ruvarac Ilarion. Seminarija. Novi Sad. 1887.
324. Album svetkovine Stefana Kneževića. Zadar. 1878.
325. Ruvarac D. Diarijum Sr.Temišvarskog Sabora.Sr.Karlovci. 1914.
326. Ruvarac D. Bibliografija. Sr.Karlovci. 1912.
327. Ruvarac. D. O historiji katihizma. Sr.Karlovci. 1912.
328. Medjunarodni ugovori 1941. Zagreb. 1941.
329. Jovanović Slobodan. Osnovi pravne teorije o državi. Beograd. 1914.
330. O Jovanu Jovanović Zmaju. Sombor. 1902.
331. Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta u Zgb. Zagreb. 1900.
332. Mihajlovski. Biblijsko-bogoslovski rečnik.Niš.1934.
333. Djurić Nikola. Brojevi govore. Zagreb. 1908.
334. Nasradin Hodža. Beograd. 1894.
335. Djerić Vas. O srpskom imenu. Beograd. 1904.
336. Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji. Beograd-Zemun. 1924.
337. Eisner Bertold. Bračno pravo kralj.Jugoslaveije.Zagreb. 1935.

338. Kostić Laza. Osnova lepote u svetu s osobitim obzirom na Srpske narodne pesme. Novi Sad. 1880.
339. Pećki patrijarah Jovan. Zemun. 1903.
340. Jelenić Djurdje. Nova Srbija i Jugoslavija. Beograd. 1923.
341. Masleša Veselin. Mlada Bosna. Sarajevo. 1945.
342. Djuvara T.G. Cent Projets de partage de la Turquie. Paris. 1914.
343. Mušicki Lukian. Stihotvorenija. Knj. I-IV. Novi Sad. 1847.
344. Zakonik Stefana Dušana cara srpskog. Beograd. 1898.
345. Polić Martin. Parlamentarna povjest. Zagreb. 1899.
346. Daničić Dj. Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika. Beograd. 1876
347. Wiesner Ljubo uredio: Hrvatski književni zbornik. Zagreb. 1940.
348. Sveto pismo starog i novoga zavjeta. Beograd. 1903.
349. Karadžić Vuk. Čojstvo i junaštvo. Srpska narodne pesme. Beograd. 1944.
350. Lončar Josip. Električka mjerenja. Zagreb. 1943.
351. Pavičić Slavko. Jugozapadno /talijansko/ ratište u I. svjet. ratu. Zagreb. 1944.
352. Josip Juraj Strossmayer Braća Miladinovci Bugarske narodne pjesme. Zgb. 1861.
353. Upravno sudsko i crkveno razdjeljenje. Zagreb . 1937.
354. Petković Sava. Opis rukopisa manastira Krušedola. Sr. Karlovci. 1914.
355. Rambaud Alfred. Povijest Rusije. Zagreb. 1890.
356. Pavlović Stevan. Srbski narodni sabor u Srem. Karlovcima. N-Sad 1870.
357. Dve studenske rasprave I. Ruvarca. N-Sad 1884.
358. Ruvarac Dimitrije. Evo šta nam krivi. Zemun. 1895.
359. Narodno blago. Zbirka Nikole Kraškovića knjiga I. Sarajevo. 1927.
360. Mikić Grigorije. Pregled Istorije hrišćanske crkve. Sr. Karlovci 1930.
361. Schwicker H. Politsche geschichte der Serbien in Ungarn. Budapest 1880.
362. Ružić Dušan. Demetrios Chomations. Jena 1893.
363. Excesse der Türken im Fürstenthume Serbien. London. 1863.
365. Markovitch J.T. La Macedonie et les Macedoniens. Corfou. 1918.
366. Lombroso Cesare. Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens. Berlin 1902.
367. V.I. Lenin. Sočinenja. Ogiz. Tom. 1,2,3,4,5,6,7,8,9,1o,11,12,13,14,15, 16,17,18,19. — 18
368. Ranković Svetolik. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1,2,3,
369. Vulović Svetislav . Biblioteka Srpski pisaca. -"- 1,2.
370. Ljubiša Mitrov Stjepan. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1,2.
371. Veselinović M. Janko. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1,2,3,4,5,
372. Kočić Petar. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1.
373. Popović Jovan. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1,2, 3, 4,
374. Nedić Ljubomir. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1,2,
375. Vukičević Ilija. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1,2,
376. Jakšić Gjuro. Biblioteka Srpski pisaca. knj. 1.2.3.

377. Šapčić Aleksa. Biblioteka Srpskih pisaca. knj. 1,2,3,
378. Ćorović Svetozar. Biblioteka Srpskih pisaca.knj.1,2,3,4,5,6,7.
379. Veselinović Janko. Biblioteka Srpskih pisaca. knj. 6,7,8.
380. Šapčanin Milorad. Biblioteka Srpskih pisaca.knj. 1,2,3,4,5.
381. Ćipiko Ivo. Biblioteka Srpskih pisaca. knj.1,2,3,4,
382. Kaćanski Stevan. Biblioteka Srpskih pisaca Bgd.
383. Miljanov Marko. Biblioteka Srpskih pisaca. Bgd.
384. Ilić Jovan. Biblioteka Srpskih pisaca. Beograd .
385. Atanacković Bogoboj. Biblioteka Srpskih pisaca. Beograd .
386. Nenadović Matej. Biblioteka Srpskih pisaca. Beograd.
387. Tomazeo Nikola. Biblioteka Srpskih pisaca. Beograd.
388. Gjorgjević Tihomir. Naš narodni život. knj. 1-10.
389. Buffon. Allgemeine Naturgeschichte. Bde3-7 Troppau,1785.
390. Buffon. Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere. sv.1-22.Troppau.1785.
391. Buffon. Naturgeschichte der Vögel. Band 1-28. Brünn, 1786.
392. Shakespeare,Werke. Stuttgart, Band 1-4.
393. Stojačković. Serben in der Vojvodina.Temesvar. 1860.
394. Blass. Grammatik des neutestamentlichen Griechisch. Göttingen.1896.
395. Pejaković Stjepan. Aktenstücke kroatisch-slavonischen Landtages. Wien. 1861.
396. Das Serbische Blaubuch. Wien. 1915.
397. Brougthonx. Historisches Lexicon. Dresden. 1756.
398. La fontaine. Fables. London. 1857.
399. Compass. 1943. Wien. sv.1-10.
400. Narodna škola u Boviću i učitelj Petar Grujić.Zagreb. 1909.
401. Cvijić Jovan. Balkansko poluostrvo i južno-slavenske zemlje.Bgd.1922.
402. Grujić Nikanor. Sv.Sava.Sr.Karlovci. 1861.
403. Istorija Diplomatije. Sv.1. Beograd. 1945.
404. Polić Martin. Parlamentarna povijest, Kraljevina Hrv.Slav.i Dal.Zgb.190
405. Zakon o sudskim taksama. Zagreb.
406. Ilirska čitanka. Beč. 1860.
407. Skupljeni gramatički i polemički spisi. Beograd. 1896. knj. 3.
408. Lazić Sima. Kratka povjesnica Srba.Zagreb. 1894. knj. 2.
409. The historians'history of the world.London.Vol.1/2, 3/4, 5/6,7/8,13/14,11/12 15/16,17/18,25,26,27.
410. Popović Gavril. Časovi blagogovjenija. Beograd. 1848. Sv.1.
411. Istorija srpske crkve. Zagreb. 1893.
412. Naredbe puč upravi pučkih učiona. Zagreb. 1861.
413. Strauss Friedrich. Leben Jesu, kritisch bearbeitet. Tübingen,1839. Band. 1,2.
414. Maširević. Vosak i veštačko saće. Sv. 2. Sr.Karlovci. 1897.
415. Zmaj Jovan Jovanović. Sabrana djela. 1-4,11. Beograd
416. Ruvarac D. Savremeni članci. Sr.Karlovci. 1910.

4

417. Popović Djordje. Rečnik srpskoga i nemačkoga jezika. Pančevo.1879.
418. Ibler Janko. Hrvatska politika 1903. Zagreb. 1914.
419. Prilozi za ~~xxx~~ književnost, jezik, istoriju i folklor. Beograd. 1921. knj. 1 i 7.
420. Spaho Fehim. Rukopisi Hrvatski zemaljskih muzeja u Sarajevu. Sarajevo. 1942. Sv. I.
421. Horvat Josip. Kultura Hrvata kroz 1000 godina. Zagreb. 1942.
422. Gjorgjević Živojin. Zoologija. Beograd. 1927. sv. 2.
423. Stanojević St. Istorija Srpskoga naroda. Beograd. 1910.
424. Taler Zdravko. Podust. Zagreb. 1945.
425. Gjorgjević Vladan. Evropa i Rumunija. Beograd. 1911.
426. Popović Jesevije. Opća crkvena istorija. Sr. Karlovci. 1912. knj.1,2,
427. Jovanović Jovan. Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938. knj.2. beograd. 1939.
428. Vuk Stefan Karadžić . Srpske Narodne pjesme. Beograd. 1894. knj. 2, 3, 4,
429. Skerlić Jovan . Pisci i knjige. Beograd. knj. 1.III. izdanje.
430. Skerlić Jovan. Pisci i knjige. Beograd. knj. 3-9.
431. Kirilović Dimitrija. Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18 veku Sr. Karlovci. 1929. knj.1.
432. Kapetanović Ljubušak. Istočno blago. Sarajevo 1897. Sv. 2.
433 Skupljeni ~~ist~~ istorijski i etnografski spisi Vuka Stefana Karadžića Bgd. 1898. knj.1.
434. Biblioteka Centralnog Higijenskog Zavoda. Beograd. knj. 33,37,38.
435. Vuk-Stefan-Karadžić. Srpske Narodne pjesme. Beč. knj. 4,5.
436. Mijatović Čedomilj. Despot Gjuragj Branković. Beograd. 1880. knj.1.
437. Valjevac Fritz. Südostforschungen. Wien,1942. Jg.VII.Heft 3/4.
438. Godišnje izvješće o djelovanju društva u podporu ubogih pravnika. Zagreb.1876.
439. Stefanović J.V. Zakon o unutrašnjoj upravi. Zagreb 1929. knj. 1
440. Barić Ljudevit. Über die Doppelbrechung. Zagreb. 1944.
450. Brehms. Tierleben. Laipzig. 1892. Sv. 1-10.
451. Handwörterbuch der Griechischen Sprache. Braunschweig. 1842. Sv. 1-3.
452. Markowitsch. Serbien und Bulgarien. Leipzig 1913.
453. Spamer. Ilustrirte Weltgeschichte. Leipzig. 1902. Sv. 1-10 + Index.
454. Šulek Bogoslav. Deutch-Croatisches Wörterbuch. Agramm. Sv. 1-2.
455. Georges K. E. Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch. Leipzig. 1864.SV.1-2
456. Bošković Jovan. Knjiga o Narodnim pesmama. N-Sad. 1857.
457. Nouveau Dictionnaire duVoyageur. Frankfurt. 1757.
458. Nouveau Dicionnaire du Voyageur. Frankfurt. 1744.
459. Brote Eugen. Die rumänische Frage. Berlin. 1895.
460. Ginzel Joseph. Geschichte der Slawenapstel Cyrill und Method. Wien. 1861.
461. Maletić Gjorge. Kritičeski pregled. N-Sad. 1846.
462. Cypriius Gedeonis.Dogmata et Mysteria. Lipsiae. 1758.

463. Hristiana Baumeistera Metafizika. Moskva 1764.
464. Svrsa Raffael. Trattato della Pazienza. Venetia. 1659.
465. Ban Matija. Meirima ili Bosnjaka. Moskva 1876.
466. Georg Cl. Institutiones Mathematicae. Vienna. 1807. pars. 1,2,3 4. 6
467. Marković Lazar. Starine Fruškogorskih manastira. Beograd. 1931.knj.3.
468. Svetić Miloš. Ogledalo Srbsko . N-Sad. 1864. knj.1.
469. Tarle E. Napeolonova najezda na Rusiju. Beograd. 1945. knj.1.
470. Luburić Andrija. Kapitulacija Crne Gore Dokumenti. Beograd. 1938.knj.1,2,
471. Frans Anatol. Savremena istorija. Beograd. 1948. knj. 1.2.
472. Das Englische Weissbuch in deutscher Uebersetzung. Berlin. 1914.Jg.2.No.4
473. Chrastek Michael. Letopis Matie Slovenskej, Viedni .1864. Roč. 1.
474. Marjanović Čed. Manastir Sv. Jovana Bigorskog. Bib.Slov. Škole knj.2.
475. Osterreichisch-ungarisches Rotbuch. Wien. 1915.
476. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914.Wiwn 1919. Teil. 1.
477. Luthera Mertena. Biblia to je Svjate pismo. Berlin. 1860.
478. Ogorelica Nikola. Kazneno pravo procesualno. Zagreb,1899. Sv. 4.
479. Detzel Henrich. Ikonographie . Treibrg. 1896. Sv. 1,2.
480. Gopčević Spiridon. Makedonien und Alt-Serbien. Wien. 1889.
481. Gopčević Spiridon. Serbien und die Serbien. Leipzig. 1891.
482. Jubilarni Zbornik života i rada Srba Hrvata i Slovenaca. Beograd 1928.I.
483. Drevnaja Istorija. Sanktpetrburg. Tom 1-9.i Tom 1-10.
484. Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca Almanah 1922. Zagreb. Sv.2.
485. Političko i Sudbeno razdeljenje i repertorij prebivališta . Zgeb. 1913.
486. Puscariu de Cav. Date Istorice Familiele Nobile Romene. Sibiiu. 1895. Parte 2.
487. Deutsche Rundschau fur Geographie und Statistik. Wien. L8888.Jgh.2-21.
488. Jugoslavenska Knjiga Knjiva God. VIII. knj.1-2. God.IX.1-2. God.X. 1.
489. Dunajskaja konferencija. Beograd. 1948.
490. Josifa Flavia drevnosti Judejskija. Č.1-3. Peterburg. 1779-1783.
491. Biblia. Moskva.
492. /Praefatio et declaratio operis/ A.Jambrešić. Lexicon lat. 1742.
493. Rimskaja istorija. Peterburg. 1761-1767. T. 1-11,13-16.
494. Documente privitore la istoria Romanilor. Bukurešt. 1900.
495. Ukazy Ekaterini Aleksijevi. Peterburg. 1714-1730. T.1,2.
496. Ljetopis Bosnii. 1825-1856.
497. Graecum lexicon manuale. Lipsiae, 1788.
498. Toussaint-Langenscheidt, Sprach-Unterricht. Franz. Berlin. 1856.Bd.1,2.
499. N.Popov. Rossija i Serbija. T.1,2. Moskva. 1869.
500. Samuel von Pusendorff, Einleitung zu der Historie. Franckfurt.1709-1710. Bd. 1-4.
501. Slavjanski sbornik. T. 1-3. Peterburg. 1875-1877.
502. Stulli, Vocabolario ital.-ilir.-lat. T.1,2. Ragusa. 1810.

4

503. L.C.Lactantii opera Omnia. Vol. 1,2. Biponti. 1786.
504. Catalogus numorum hungariae, P.1-3. Pestini, 1807.
505. Vvedénie v geografije. Moskva. 1771.
506. Novaković Stojan. Zakonski spomenici. Peta knjiga. Beograd. 1912.
507. A.S.Puškin. Sočinenija. Peterburg.1887. T.1-10./2 puta/.
508. Gavrilović Mih. Miloš Obrenović. Beograd. 1908. Knj. prva.
509. J.Radonić. Grof Djordje Branković. Beograd. 1912.
510. Savremenik. Zagreb. 1923.
511. Heilige Schrift. Wien und Leipzig. Sv. 3.
512. Iuris graeco-romani tam canonici quam civilis. T.duo.Francofurti. 1596.
513. LX librorum Basivikon. Basileae. 1575.
514. J.Bošković. Theoria philosophiae naturalis. Venetiis, 1763.London.1922.
515. Flavii Iosephi Hebraei Opera Omnia.T.1-3. Lipsiae.1782-1785.
516. Titi Livii Patavini Historia.T.1. Batavia,1827.
517. Heyse. Handwörterbuch der deutschen Sprache. T.1-3.Magdeburg,1833.
518. Živanović. Politička istorija Srbije. Beograd,1923. T.1-4.
519. Oesterreichischer Toleranzbote.Wien.Jhrg.1808,1812,1814.
520. Pomey. Candidatus rhetoricae. Venetiis, 1730.
521. Cicero.Epistolae. Lipsiae.1772.
522. Dostojevskij.Polnoe sobranie sočinenij. S.Petersburg.,1888. T.1-12.
~~Magyxxx Nyelvxx Szotarx.~~
523. Magyar Nyelv Szotara. Pest,1862. T.1-6.
524. Književnik.Zagreb. God.I/1864/-III/1866/.
525. Die Reform. Wien. Jhrg.IV/1865/,1871, 1875-1880. 1870, 1872.
526. Glasnik Skopskog naučnog društva. Knj.I Sv.1,2. Skoplje.
527. Weber. Demokritos oder Hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen. Berlin.
528. Gallerie der Weltgeschichte. Wien. 1.Per.1Bd.Lfrg.2,9.
2." " 8,10-12
3." " 13
2.Per.2." " 2
7. " " 1
529. Masaryk Th.G. Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie. II.Bd. Jena,1913.
530. Archiv für Welt-, Erde- und Staatenkunde. Wien. I.Bd. H.1,3,4.
II." H.1-4.
531. Popović. Opća crkvena istorija. Srem.Karlovci. Knj.I,II.
532. Medaković Dan. Povistnica Srpskog Naroda. N-Sad. 1852. knj. 1-4.
533. Izdanje Čupićeve zadužbine. Beograd. 1893. knj.27,15,33.
534. ~~Društvanx~~ Svetoga Save . Zadužbina Lenke Beljinice.N-Sad.1922 knj.28, 37.
535. Izdanje književne zadužbine I.M. Kolarca. Bgd.1902.knj.97.114,129,130,
536 Knjige Matice Srpske. N-Sad 1905. Broj.11-12, 19-20,,30,40,48.

A

537. Bilder Atlas. Leipzig. Bd.1-8.
538. D-Avrelii Avgvstini. Basileae .1569. Tom.I-LL.
539. Ariosto Lodovico. Rasender Roland. Leipzig. 1851. T.1-5.
540. Racine. Oeuvres completes. Paris. 1878. T.1-3.
541. Slavne zadužbine srpskih careva, kraljeva i velmoža u srednjem veku. Beograd.
545. Narodni muzej u Beogradu. Srpski spomenici. 1-5. 1922-1928.
546. Brankovo kolo. Sr,Karlovci. 1897-1897,1899-1900.
547. Annalen der Literatur und Kunst. Wien. Jhg. 1810 H. 2-4,9-12,6,7.
" 1811 H. 1-4,8.
548. Demokritos oder hinterlassene Papiere. Stuttgart.,1854.T.1-11.
549. Tacitus Cornelii. Opera. T. 1-2. Tubingae. 1797.
550. Tolstoj. Sočinenija. Moskva,1887. T.I-XII.
551. Psalterion David.Venecija,1792.
552. Peter Špiskop,2 knjigá o čelovečeskom razume,Budim,1803.
553. Evangelios,Budim,1835.
554. Zaharije Orfelin,Iskusni podrumar.Beč.1783.
555. Viktorov. Posljedneje mnenije Šafarika o glagolice.
556. Andrievići Samuil. Kuvontri Biseri češči.Černuci,1860.
557. Auserlesene Stellen aus deutschen Schriftstellern.Moskva 1780.
558. Prokopović Teofan.Rasuždenije o bezbožii.Moskva 1774.
559. Teotzet. i prakt.geomatrija. Moskva 1780.
560. Teor. i prakt.arifmetika.Moskva 1775.
561. Besedi Vasilija Velikago. Moskva 1782.
562. Saltikov Ščedrin. Sobranije sočineniji. Pererburg.1905 _ 1906.T.1-8.
563. Vukova prepiska. Knj. prva. Beograd. 1907. /2 komada/
564. Skerlić. Eseji. Zagreb. 1918.
565. Aretino. Epistolarum libri 8. Hamburg. 1724.
566. Tiszti Szotar. Pecs. 1807.
567. Kurzer Begriff aller Wissenschaften. Moskva. 1871.
568. Dioptra. Moskva. 1781. Č.1.
569. Gilferding. Istorija baltijskih Slavjan. Moskva. 1855. T.1.
570. Pray. Specimen hierarchiae. Posonii. 1779. P.2.
571. Kratkoje rukovodstvo k drevnej geografii. S.Peterb. 1753.
572. Horatius. Opera. Venetiis. 1762.
573. Mirković. Starine Fruškogorskih manastira. Beograd, 1931.
574. Peilozi za upoznavanje Broda. Brod. 1943.
575. Optužnica protiv A.Pribičevića. . Zagreb. 1909.
576. Bizonyitekok. Wien. 1915. Januar, april.
577. Diplomaciai Ügyiratok. Wien. 1915.
578. Diplomacziai okmanyók. Wien. 1902 - 1905 - 1906.
579. Diplomaciai aktak. Wien. 1915.

4

580. Prevo. Istorija o stranstvijeh vcobšće.Moskva 1782-1785. Č.1-15.
581. Calmet., Augustin. Commentarius litteralis.Virceburgi,1735.T.1,pl,2; T.2,3,4,5,6,7,8.
582. Calmet Augustin. Dictionarium. augustae Vindelicorum,1759.T.1.2.
583. Staats Chronicae.Leipzig.1733.T.1-10.
584. Arndt. O istinnom Hristianstv.Moskva 1784.T.1-5.
585. Ristić. Spoljašni odnošaji Srbije.Beograd 1887.Knj.1,2.
586. Znameniti Srbi XIX. vijeka.Zagreb,1904.
587. Dokumente zum Weltkrieg 1914. Berlin. 1915. Nr.10.
588. Kengelc. Estestvoslovije. Budim. 1811.
589. Enciklopedija slavjanskoj filologiji. S.Peterburg. 1910-1911. Vyp. 1,3.
590. Magyar-Delszlav Müszotar. Szabadkan. 1870.
591. Horatius poemata. Nürnberg. 1753.
592. Ristić. Diplomatska istorija Srbije. Beograd. 1896. Knj.1.
593. Ludendorff. Meine Kriegserinnerungen. Berlin, 1919.
594. Stojković. Fisika. Budim. 1803.Č.3.
595. Čakra Emil. Slovenka. Novi Sad. 1860.
596. Solarić Pavao. Građdansko zemleopisanije. Venezia. 1804.
597. Golubica. Beograd. 1839-1844. sv.1-5.
598. Pavić Postanje Gundulićeva Osmana. Zagreb. 1913.
599. Rovinjskij. Sovremenaja letopis. 1912.
600. Ruski arhiv. Beograd. 1929. Sv.3.
601. Zolotoe Zerkalo. Moskva. 1781. Č.1, 3.
602. Zeitschrift von und für Ungern. Pest, 1802-1804. Band 1,Heft 1,2,3. Bd.2,2,3.Heft 1,2,3..Bd.3.Heft 2,4,6.Bd.6.Heft 3.
603. Slavjanskoje obozrenije. S.Peterburg. T.I.Sv.1-4.
604. Glasnik, hrv. prirod.društva. Zagreb. 1913. God.3. sv.1.
605. Nastavni vjesnik. Zagreb. 1907. Knj.15.sv.9. /2 komada/.
606. Augustin episkop. Sočinenija. Moskva. 1786. Č.1,2,3.
607. Žurnal voennih dejstvij. 1769. S.Peterburg. Sv.12.
608. Gilferding. Sobranije sočinenii. T.1,2,3,4.
609. Priroda. Zagreb. 1911. God.1.sv.1,2,3,4. God.2.sv.1-4.God.3.sv.1-3. God.4.sv.1-4.God.5.sv.2-6.
610. Sozialistische Monatshefte. Berlin. God.1909.H.1,4-15,19-26.
611. Vitezović. Zagreb. 1903.-1905.God.I.sv.1-12.God.II.sv.1.
612. Nikolić Podrinski Vladimir. Govor. Zagreb. 1907.
613. Ustrojni štatut za učiteljske škole. Zagreb. 1889.
614. Rivista dalmatica. Zara. 1899-1909. An.I.Fasc.1,2,3,6. An.II.Fasc. 1,2,4,6. An.III.1,6. An.IV.1,2. An.V.1.
615. Srpsko-dalmatinski Magazin. Zagreb. God. 1851, 1852/1853, 1870/1871, 1867. 1838,1839,1848-1850.
616. Srpski magazin. Novi Sadx.1896. God.I,II
617. Bibliografia romanesca. Bucuresci. 1898-1909. Fasc. 1-6. T.II.fasc.1-4.

4

618. Schematismus ecclestiasticus. Budae. A.1843-44, 1846-47.
619. Schematismus der Bukowinaer Diöcese. Czernowitz.
620. Srpsko-dalmatinski almanah. Karlštadt. 1836.
621. Homer Werke. Stuttgart. 1858 - 1866. Bd.1,2.
622. Publicatiunile academiei romane.
623. Nexuer Kalender agram. God. 1818,1819,1823.
624. Narodni kalendar. Budim. God. 1839.
625. Srpsko-narodni kalendar. Novi Sad. God. 1867.
626. Iorga. Istoria rominilor. T.I,II,III. Bucuresti. 1895-97.
627. Iorga. Studii si documente. Bucuresti. 1901-1903. T.III,V.
628. Iorga. Istoria literaturii religoase. Bucuresti. 1904.
629. Iorga. Inscriptii din Bisericile Romaniei. Bucuresti. 1908.Vol.2.
630. Srpski književni glasnik. Beograd. 1906.1907.1908,1909,1926,1927,1928.
631. Jugoslavenska njiva. Zagreb. God.V/1921,VI/1922,VII/1923,VIII/1924, IX/1925,X/1926.
632. Slavjanskij Věk. Věna. Nr.1-40,42-78,80-92.
633. Deutsche Rundschau fur Geographie.Wien. Jhg.22-36.

267
900

Zagreb, 2.IX.1950

P O T V R D A

Od centralne biblioteke Srpskog kulturnog društva " Prosvjeta", preuzeli smo ove predmete:

1. Rukopisni praksapostol, koji je pisao jeromonah Venijamin u Osečenici
2. Izvadak iz cirkularnog protokola jedne parohije u Plaščanskoj episkopiji iz početka XIX vijeka.
3. Liturgijar, Božidara Vukovića / defektan/
4. Biblija, Ivana Fjodora iz 1581 g.
5. Monašijska pravila, Beč Kurcbek 1776 g.
6. Aleksije Vezilić: O spokojnoj žizni, Beč, Kurzbek 1778 g.

Preuzeo:

KNJIGE KOJE JE MUZEJ DOBIO OD CENTRALNE BIBLIOTEKE PROSVJETA

1.Milaš.....Zbornik
2. Imenik dostojanstvanika,činovnika i jav. službenika kraljevine Hrvatske i Slavonije
3. Nikolić v.....Veliki tipik
4. Budisavljević b.....Iz starog zavičaja
5. Ruvarac D.....Beseda na parastosu Nikanora Grujića
6. .....Srpska pravoslavna crkva
7. Milaš.....Pravila vasionskih sabora pravoslavne crkve
8. .....Zbirka naredaba gornjo-karlovačke Eparhije
9. .....Pravila udruženja pravosl. srpskog sveštenstva
10.....Sematizam 1865,1898,1924
11.....Izvještaj zadarske konzistorije
12.Popović.J.....Opća crkvena istorija I, II dio
13.Trbojević dr. P.....Propovedi I.
14. Njegoš.....Poslanice
15.Živković J.....Propovjedhik srpske narodne crkve
16.Popović A.....Pomenik šabačko-valjevske Eparhije I. dio
17.Marković R.....Indjija -
18.Kostić P.....Crkveni život pravoslavnih Srba u XIX v.
19.Petranović Gš.....Dobri pastir čast III
20.....Uništenje srpske narodno crkvene avtonomije
21.Ruvarac D.....Parnica saborskog odbora
22.Ilarion episkop.....Ženski manastir u Starom Jasku
23.Avramović Dragić.....Šumadija u obranu svojih prava
24.Grubač Svetozar.....Duhovno vidanje pijanstva
25.Trocki S.....Neuspela zaštita Konkordata
26.....Projekat Jugosl. konkordata
27.Jasić.D.....Pretstavke školskom savetu
28.....Sinodsko ustrojstvo
29.Miletić S.....Preporod Hrvatske književnosti
30.....Zakon od 17 januara 1906 o veroispovednim odnosima
31.Grubač S.....Okanite se praznoverice
32.Magarašević.....Pedeset godina sveštenstva njegove svetosti Georgija Branković
33.Turčić L.....Zbirka najvažnijih crkvenih zakona I dio
34.Nikodim episkop.....Pravila pravoslavne crkve s tumačenjima I,II knj
35.M.DJ.H.....Spomenica o Milutinu Stojadinoviću
36.....Normativne naredbe knj. IV
37.V.S.....EX ORIENTE LUX, pismo " Babel und Bibel".
38,Jeremić J.....Gde je karlovačka Mitropolija
39.Ruvarac D.....Savršeni članci II kolo
40.Milaš.....O kanoničkim zbornicima pravosl. crkve
41.Lotić Georgij.....Rad eparhijske uprave Temišvarske od1906-1908, i od 1909-1912 g.
42. Parabućski Dj.....Likovi svetitelja
43.Curlić A.....Soveršenoe učenie svjaščenago pisanija
44.....Ustrojstvo arhijerejskog sinoda pravoslavne crkve mitropolije karlovačke
45.....Posle sabora
46. Vekerle.....Odluka kr.ug. ministra pretsednika na utoke srp. pravost. manastira mitropolije karlovačke protiv proučavanja saborskog odbora za 1909
47.....Dve mirovinske uredbe
48.Vučković Jovan.....Major Andrija Gvozdenčević u spomen devedesetgodišnjice smrti mu
49.Mihajlović Emil....."Djejanija" "Prepodobnog" Georgija " Vidickijada"

50.....Vladika Milaš i propast zaklada pri konzistoriji u Zadru.
51.Radonić J.....Ko da bude srpski patrijarh
52.Mihailo.....Mjesecoslov
53.Bordjoški B.....Izvještaj o srpskoj avtonomnoj učiteljskoj školi u Karlovcu
54.....Statut srpske učiteljske škole u Pakracu
55. Hirscher J.B.....Die socialen Zustände der Kegenwart und die kirche
56. Nikolajević V.....Srpski svešteničkí kalendar
57. .....Zakon i ustav srpske pravoslavne crkve
58.Ganki V.....Svjatoe Evangelie po Ostromirovou spiskou
59.Djordjević M.....Dramatski spisi
60.....Šematizam za g. 1891
61.Sučević B.....Prvi koraci
62.....The gospel in Many Tongues
63.Djordjević M.....Cetiri božićne pripovijetke
64.....Spomenica o srpskom pravoslavnom vladičanstvu Pakračkom u slavu vladike Mirona
65.Begović N.....Istorija crkve srpske
66.Ružičić N.....Istorija srpske crkve I.
67.Ninković L.....Bratstvo Lavre Visokih Dečana
68.Vučković J.....K pitanju o svetosavskim školskim svečanostima
69.....Program I. festivala
70.Zeremenski I.....Srpska kolonija u Erdelu u XV i XVI vijeku
71.Ruvarac D.....Arhimandrit Jovan Rajić
72.Jeremić J.....Primedbe
73.Ruvarac D. Postanak i razvitak srpske crkveno-narodne avtonomije
74.Matić P.....Kritika na Srpski psaltir
75.Janjetović S.....Iz moga sela
76.....Konkordat izmedju naše države i Vatikana
77.....U spomen Jeroteju Kovačeviću
78.....Bolesne prilike u našem crkveno-avtonomnom životu
79.Nikolajević G.....Srpsko-dalmatinski magazin za leto 1845
80.Živković G.....Liturgika
81.Magaračević Dj.....Georgije Branković i srpska prosveta
82. Petranović G.....Povjest o svetoroždestvenskom manastiru Dragoviću
83.Hirscher J.B.....Antwort an die Kegner meiner G. Schrift: " Die kirchlichen zustände der Kegenwart
84.Jovanović Batut M....Bukvica za veselu braću
85.Heinrich J.B.....Die kirchichen Reform
86.....Pravilnik o naplati crkvenih taksa za zvanične radnje jerar. i samoupravne vlasti, tela i organa srpske pravoslavne crkve
87. Petranović G.....Dobri pastir, čast I

Попис старих књига преузе-тих од "Просвјете"

Српске и руске књиге

Библије

1. Библија, св.I. Издање Будим. Плашки I-575 /1 ком/ сандук Прос. II
2. Библија, св.I-V. Будим 1804. Пакрац 210/1-5 /5 ком/ " " II
3. Библија, св.IV. У њој запис Бопственост јереја Луке Богдановића пароха. Без сигн. /1 ком/ " " II
4. Библија, св.III-V. Плашки IV 63/3-5, Будим 1804 /3 ком/ " " II
5. Библија, св.I-III, V. Будим 1804, Плашки 378 /4 ком/ " " II
6. Библија, св.II-IV, Будим 1804, Пакрац 82 /3 ком/ " " II
7. Библија, св.I-I, Будим 1804, сигн.I-19 /5 ком/ " " II
8. Библија, Москва 1757, Гомирје 122 /1 ком/ " " II

Евангелија

9. Еванђеље, Москва 1756, сигн.Епск.књиж.Пакрац VII в 9 19 / 1 ком/ " " II
10. Еванђеље, Москва 1717, Гом. 24 / 1 ком/ " " II
11. Еванђеље, Москва 1753, Гом.23 / 1 ком/ " " II
12. Еванђеље, штампано у Русији, 18.в.прије 1762 г. Гом.21 /1 ком/ " " II
13. Ускрсно учитељно еванђеље, Москва 1697, Пакрац одл.9, ред 1, бр 2 / 1 ком/ " " II

14/

Нови Завјет

14. Нови Завјет с потписом Луке Богдановића, друга пол.18 в. /1 ком/ " " II
15. Нови Завјет, Санктпетербург 1752, Гом.121 /1 ком/ " " II

Псалтири

16. Псалтир, 16.в./Милешево/ сигн.Грабовљани 142 /1 ком/ " " I
17. Псалтир, Гомирје 94 /1 ком/ " " II
18. Псалтир, избори из псалтира за вјежбање читања св.књига, Беч 1859 Сигн. 170 / 1 ком/ " " II
19. Псалтир, Москва 1888, Плашки IV, бр.73 /1 ком/ " " II
20. Псалтир, Русија 18 в.сигн. бр.22/Гомирјеј/, оштећен а наставља се Новим Завјетом / 1 ком/ " " II
21. Оштећен псалтир, прелаз 18 у 19.в. /1 ком/ " " II
22. Избори из псалтира за вјежбу у читању, Беч 1892, Плашки 54 /1 ком/ " " II

23. Избори из псалтира за вјежбу у читању, Беч 1892, ~~[illegible]~~ /1 ком/ сигн. 325 — сандук Прос. II

24. Псалтир, издан послије 1848, за живота патријарха Рајачића негдје у аустријској монархији, сигн. Плашки IV 86 /1 ком/ — " " II

25. Псалтир руски, конац 17. поч. 18. в. Гомирје 89 /1 ком/ — " " II

26. Тумачење псалтира, св. I-III, Москва 1791, Пак. 10 /3 ком/ — " " II

Минеји

27. Минија општаја, Сарајево 1899 / 1 ком/ без сигн. — " " III

28. Минија општаја, Сарајево 1899, без сигн. /1 ком/ — " " III

29. Минија, Москва 1847, сигн. Плашки IV 114/-1-10, 12/ мањка мјесец новембар /11 ком/ — " " III

30. Минија, Москва 1750, јануар, март, август, Гом. 63, 65, 70 /3 ком/ — " " III

31. Минеј, Москва 1741, јануар, март, јуни, јули Гомирје 75, 77, 80, 57, /4 ком/ — " " III

32. Минеј, Москва 1763, октобар, Гом. 48, децембар, Гом. 74, јануар, Гом. 76 март, Гом. 53, јуни, Гом. 56, јули, Гом. 69, август, Гом. 82 /7 ком/ — " " III

33. Минија, Москва 1806, Гомирје 83 /1 ком/ — " " III

34. Минија општаја, Москва 1797, Плашки IV 101 /1 ком/ — " " III

35. Мјесецослов с посљедованијем, штампано у Русији за царице Јелисавете Петровне, сред. 18. в. — " " III

Житија

36. Књиге житија светих, Москва 1759, мјесеци II-XI, Гом. 107-108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118 /10 ком/ — " " III

37/ Житије свјатих, Москва 1796, Пакрац бр. 1 $\frac{\text{VI A 1-4}}{1}$ /4 ком/ — " " IV

38. Житија светих, Москва 1764, том I и III, Гом. 102, 106, /2 ком/ — " " IV

39. Житија светих, Москва 1852, I-III, V-VI, VIII-IX, XI-XII, нема април, јули, октобар, Плашки IV 107/1-3, 5, 6, 8, 9, 11, 12 /9 ком/ — " " III

40. Објашњења ускршњих и празничних еванђеља од карловачког митроп. Стефана, Будим 1823, Пакрац, 91, Плашки 754, 1 без сигн./3 ком/ — " " II

41. Тумачење еванђеља од Константина Маринковића, св. II, Плашки 752 — " " II

Осмогласници

42. Осмогласник, Нови Сад 1860, са рукописним додатком, без сигн. /1 ком/ — " " IV

43. Октоих, Москва 1764, Плашки IV $\frac{89}{1}$ /1 ком/ — " " IV

44. Октоих, Москва 1849, Плашки IV $\frac{110}{1-2}$ /2 ком/ — " " IV

45. Октоих, 18 в. руско издање, Гом. 128 / 1 ком/ — " " IV

46. Октоих, Сарајево 1892, Плашки IV $\frac{109}{1-2}$ /2 ком/ — " " IV

111
1-2

47. Октоих,Беч 1855,Плашки IV / 2 свеска/ сандук Прос.IV

48. Пентикостар ,штампао Михаило Олиски 1642 у Млавову, нађен у селу Великом Грђевцу,Пакрачка сигн. Од.9 ред 1 бр.5 " I

49. Пентикостар,Беч 1855,Плашки IV 113, и Гом.137 /2 ком/ " IV

50. Триод фарисеовац,москва 1725,Плашки IV-88 /1 ком/ " IV

Антологије

51. Антологиј,Беч 1859, плашки IV-112 / 1 ком/ " IV

52. Србљак,Београд 1861,Гом.30. /1 ком/ " IV

Ирмологији

53. Ирмологиј,москва 1860,Гом.98 /1 ком/ " IV

54. Ирмологиј,Београд 1857, Плашки IV-74 /1 ком/ " IV

55. ирмологиј, 19 в. прије 1849.штампан, оштећен,фали прва корица и насловна страна, Гом. /1 ком/ " IV

56. Ирмологиј,москва 1762, без корица ,без сигн. /1 ком/ " IV

Учитељна еванђеља

57. Учитељно еванђеље,штампао Бурцов,москва 1639,пакрац бр.7/1 ком/ " I

58. Молитвеник Јеролима Загуревића,1570, Гом.1570,Гом.15 /1 ком/ " I

59. Требник,Београд 1891, Орах.б.б. /1 ком/ " IV

60. Молитвенйк,руске издање 6.деценија 18.в.фали почетак и крај, без сигн. " IV

61. Парохијалник или требник,Београд 1890,пакрац А.Г.6. 101 /1 ком/ " IV

62. Требник,Беч 1859, без сигн. /1 ком/ " IV

63. Требник,Сремски Карловци 1926, /5 ком без сигн, 4 ком Плашки IV-98, укупно 9 ком/ " IV

64. Требник, I дио,москва 1898,Гом.39 /1 ком/ " IV

65. Јерејски молитослов,москва 1896,без сигн. /1 ком/ " IV

66. Молитвеник дља восточнија церкви католических православних христјан,Прјашев 1900, Плашки IV-311 / 1 ком/ " IV

67. Требник,Москва 1750,Гом.36 /1 ком/ " IV

Поучне књиге

68. Паранесис Јефрама Сиранина,москва 1647,сигн.Граевљани бр.143 /1 ком/ " I

69. Собраније разних поучениј на всје воскресније и праздничније дни,Москва 1780,сигн.Гом.45 /1 ком/ " IV

71.	Триод,москва 1760,плашки IV-104 /1 ком/	сандук	Прес.	IV
72.	Дјела апостолска,Русија 18 в.,фали почетак и крај, Плашки IV-99 / 1 ком/	"	"	II
73.	Часослов,Русија 19 в. фали почетак,плашки 753 /1 ком/	"	"	II
74.	Архијерејски чиновник,Москва 1798,Плашки 284 /1 ком/	"	"	II
75.	Архијерејски чиновник,москва 1721,Плашки 406 /1 ком/	"	"	II
76.	Архијерејски чиновник,москва 1760,Гомирје 29 /1 ком/	"	"	II
	Крмчије			
77.	Крмчија,москва 1650, Пакрац 15 /1 ком/	"	"	I
78.	Крмчија,II дио,Москва 18 в.,Гомирје 124 /1 ком/	"	"	V
79.	Крмчија, I и II дио,Москва 1787,Пакрац 16 /2 ком/	"	"	V
80.	Крмчија,москва 1787,I и II дио,сигн.1-2 /без детаљне ознаке/ /2 ком/	"	"	V
81.	Симфонија /Посланице апостола Павла,собране посланице, и апокалипса/ Москва 1737, Пакрац 18 / 1 ком/	"	"	V
82.	Симфонија /псалми Давидови/,Санктпетербург 1727,Пакрац 17 / 1 ком/	"	"	V
83.	Чинопоследованије сојединајемим из иновјерних,москва 1776, Пакрац 30 / 1 ком/	"	"	V
84.	О дужностима презвитера, Будим 1798, плашки 341 /1 ком/	"	"	V
85.	О дужностима презвитера,Будим 1798,Пакрац 726 / 1 ком/	"	"	V
86.	О дужностима презвитера,Буди-м 1798, без ознаке /1 ком/	"	"	V
87.	О дужностима презвитера,Санктпетербург 1776,потпис Јосо Богдановић,парох/ без сигн. / 1 ком/	"	"	V
88.	О дужностима презвитера,Москва 1787,Пакрац 40,/1 ком/	"	"	V
89.	Еванђеља Великог Четвртка,Русија 18 в.Гомирје 25 /1 ком/	"	"	V
90.	Посљедованије надењ Свјатија Пасхи и на свју Свјетују Седмицу,Кијевопечерска лавра за владања Екатерине Александријевне / без сигн. /1 ком/	"	"	V
91.	Посљедованиње на дењ Свјатија Пасхи и на свју Свјетују Седмицу,москва 1828,Плашки IV-83 / 1 ком/	"	"	V
92.	Посљедованије молебнаго пјенија,Карловци 1859 /7 ком без сигнатуре, 1 ком Пакрац 836 Укупно 8 ком/	"	"	II
93.	Благодарева на дан рођења имендан Карла и Зите, Сремски Карловци 1917, плашки 67 / 1 ком/	"	"	II
94.	Молитвеник,Русија 18 в. за једне од царица,плашки 102	"	"	II
95.	Јерејски молитослов,Санктпетербург 1885,сигн,нема /1 ком/	"	"	II

348

96. Посљедованије молебних пјениј, Москва 1848, Плашки IV-94/1 ком/ санд. Прос II

97. Посљедованије молебних пјениј, Москва 1742, Плашки IV-95/1 ком/ " " II

98. Богословија Јована Дамаскина, Будим 1827, сигн. Пак. 204/8 ком/ 1 примјерак Ораховица 187 ?, 1 примјерак без сигн./ 10 ком/ " " II

99. Божји вртић, молитвена књига, Загреб 1880, Плашки I-5 / 1 ком/ " " II

100. Епископ Иринеј Већерње молитве, Плашки 314 /1 ком/ " " II

101. Молитвеник, Лондон 1917 /без сигн. /1 ком/ " " II

102. Богдановић Православни молитвеник, Осијек 1915, Пак. 1400 Плашки I-21 / 2 ком/ " " II

103. Мала Катавасија, Панчево 1892, Пакрац? 1396 / 1 ком/ " " II

104. Слава божја, Молитвеник. Књижарница Милана Ивковића у Новом Саду, штампарија Ј. Штајнбергера у Винтербергу. Штампано за Франца Јосипа I. Пакрац 1410 / 1 ком/ " " II

105. Велика Катавасија, Сомбор 1867, Пакрац 699 / 1 ком/ " " II

106. Вучковић, О кајању, Сремски Карловци 1899. Пакрац Б.в.1/148 " " II

107. Молитве за школску младеж, Будим 1827 без сигн. / 1 ком/ " " II

108. Часослов, Љубљана 1929, без сигн. /1 ком/ " " II

109. Служба на Вознесеније, Русија 1763-1791, Плашки IV 104/4 " " II

110. Часослов, Сарајево 1902, сигн. Држ. народна школа краља Петра Великог Ослободиоца 1682 / 1 ком/ " " II

111. Часослов, Москва 1912, сигн. Пакрац 1145 /1 ком/ " " II

112. Часослов, Москва 1887, Плашки I 53/1 /1 ком/ " " II

113. Православно исповједање вјере, Русија 18 в. оштећено ,/1 ком/ " " II

114. Бесједа о догматима православне цркве, Кијевопечерска лавра 1825, Плашки I- 23 / 1 ком/ " " II

115. Плавославно исповједање вјере, Чернигов 1752, Пакрац 36 /1 ком/ " " II

116. Основе и дужности хришћанске вјере, Санктпетербург, Академија наука 1762, Пакрац 34 /1 ком/ " " II

117. Катихетическа поученија од Павла Николича, Карловци 1860, Плашки I-40 / 1 ком/ " " II

118. Вукичевић, Катихизис, Панчево 1880, Пакрац А.а.26/24 " " II

119. Православноје исповједаније, Москва 1843, Пакрац 712 /1 ком/ " " II

120. Догматическоје богословије, Санктпетербург 1849, Гомирје 185 " " II

121. Православно учење, Кијевопечерска лавра 1791, Пакрац 39 /1 ком/ " " II

122. Катихетическаја поученија од Павла ~~Николић~~ Шкорића, Нови Сад 1859, без сигн. / 1 ком/ " " II

123. Грамата царскаја и грамати всељенских патријархов о учрежденији всвјатејшаго всеросијскаго Синода, Москва 1848, Пакрац 724 /1 ком/ " " II

124. Чиновник, наше издање 19 в. фали почетак, Гомирје б.б. сандук Прос. II

125. Катихизис, Беч 1880, без сигн. /1 ком/ " " II

126. Православно учење од архимандрита Платона, Беч 1784, Пакрац 89 " II

127. Правчица противом вопросов раскольнических, москва 1752, Пакрац 79, /1 ком/ " " V

128. Књига правих свјатих апостол, соборов и отец, Петербург 1859, Пак 467 / 1 ком/ " V

129. Служба на Нову Годину, Русија 18 в. Плашки IV $\frac{100}{1}$ " II

130. Служба на Богојављење, Русија 18.в. Плашки IV $\frac{100}{2}$ " II

131. Служба св. Саве, Сремски Карловци 1935. Срп. прав. општ. Плашки б.б. " III

132. Служба на први дан Божића, Русија 18 в. Плашки IV $\frac{104}{6}$ " II

133. Служба на св. Петра и Павла, Русија 18 в. Плашки IV $\frac{104}{5}$ /11ком/ " II

134. Каноник, Москва 1861, Пак. 832, /1 ком/ " II

135. Каноник, Сремски Карловци 1927 /Пакрац/ 1741 /1 ком/ " II

136. Каноник, Сремски Карловци 1927, Гомирје б.б./ 1 ком/ " II

137. Мјесецослов састављен од разних дијелова, Гом. 145 /1 ком/ " II

138. Служебник, Москва 1850, без сигн./1 ком/ " III

139. Служебник, Москва 1760, Пакрац 1617 /1 ком/ без сигн. " III

140. Служебник, Санктпетерсбург 1903, без сигн./Плашки?/ 1 ком " IV

141. Житије апостола Петра и Павла, Кијевопечерска лавра 1831, Плашки 406 /1 ком/ " II

142. Служба Методију и Ћирилу, Ср. Карловци 1922, Плашки III 65 /1 ком/ " III

143. Пасхална служба, Беч 1772, без сигн. /1 ком/ " III

144. Бесједе Јована Златоустог I. москва 1781, Пакрац 8 /1 ком/ " V

145. Амбровија Миланског двије књиге о покајању и некролози царевима Валентинијану и Теодосију, Санктпетербург 1778, Пак. 38 /1 ком/ " V

146. Зборник, Москва 1700, Пак. 2 /1 ком/ " I

147. Маргарит од Јована Златоустог, Москва 1698, Пак III /1 ком/ " I

148. Собраније поученији, Беч 1794, Плашки IV, 10, Карловац б.б./2 ком/ " V

149. Собраније поученији, Беч 1793, I част, Плашки IV 10 /1 ком/ " V

150. Бесједе Јована Златоустог на I. књигу Мојсијеву, част II, Русија 18 в.м Пакрац од 9. /1 ком/ " IV

151. Библија, Русија конац 18 в., Плашки IV $\frac{54}{2}$ / 1 ком/ " II

152. Орологион мега, Венеција 1806, без сигн./1 ком/ " VI

153.	Дјела Василија Великог, Санктпетербург 1787, III кн. од бр.13 Пакрац /1 ком/	сандук	Прес.	IV
154.	Дјела Василија Великог, кн.I.Москва 1790, сигн.Пак 13	"	"	IV
155.	О дужностима од Амброзија миланског, москва 1776, сигн.Пак.47 /1 ком/	"	"	III
156.	Поуке Кирила Александријског, Москва 1784, сигн.Пак.72	"	"	III
157.	Минеј на грчком језику, вјероватно Венеција 18 в. сигн.Пак.186 /1 ком/	"	"	VI
158.	Синодик на грчком и латинском језику II том, Оксфорд 1672, сигн.Плашки IV 1-2 /1 ком/	"	"	I
159.	Химне на литургији /ноте са грчким текстом/ Беч 19 в. сигн. Пак.490 /1 ком/	"	"	VI
160.	Дјела апостолска и писма на грчком језику, Венеција 1783, сигн.Пак.205 /1 ком/	"	"	VI
161.	Литургије света тријерарха на грчком језику, Венеција 1830, сигн.Плашки IV 80 /1 ком/	"	"	VI
162.	Литургика на румуњском језику, Черновице 1860, сигн. Плашки 1185 / 1 ком/	"	"	VI
163.	Часослов на румуњском језику, Сибиј 1790, сигн.Пак.180	"	"	VI
164.	Часослов на румуњском језику, Беч 1793, сигн.IIB $\frac{27}{150}$ /Пакрац/ / 1 ком/	"	"	VI
165.	Служба на рођендан и имендан цара Фердинанда, Будим 1847 /на румуњском језику/ сигн.Плашки IV 70 /1 ком/	"	"	VI
166.	Библиа сакра, Венеција 1748, сигн.Пак.29 /1 ком/	"	"	VI
167.	Библиа сакра, Нирнберг 1714, сигн.Плашки IV 24 /1 ком/	"	"	VI
168.	Менохии коментарии сакре скриптуре I-III, Басано 1771 Плашки, IV 1-3 / 3 ком/	"	"	VI
169.	Библијска повијест, издање 19 в.без сигн./1 ком/	"	"	VII
170.	Размишљење о стварању човјеческом. Домаће издање сред.19 в. без сигн. /1 ком/	"	"	VII
171.	Чини благословенија и освјашћенија цркве итд. Београд 1869, без сигн. /1 ком/	"	"	VII
172.	Расужденије о постах, Беч 1794, Пакрац 95./1 ком/	"	"	VII
173.	Знаменија пришествија антихристова итд. москва 1752. сигн.Пак.43 /1 ком/	"	"	VII
174.	Чин избранија и рукоположенија архијерејскаго, Санкт Петербург 1725, /Пакрац А.г. 7/102 / 1 ком/	"	"	VII
175.	Акатист светитеља Саве, москва 1892, /Пакрац/ без сигн.	"	"	VII
176.	Посљедованије ва недељу православија, Санктпетербург 1890, сигн.Плашки IV 66 /1 ком/	"	"	VII

177. Посљедованије молебнаго пјенија, Санкпетербург 1904 без сигн./1 ком/ сандук Прос.VII

178. Посљедованије молебнаго пјенија о мирје, Санктпетербург 1905, без сигн. /1 ком/ " " VII

179. Књига правила св.апостола Васељенских сабора и светих отаца.москва 1866,Плашки 108 /1 ком/ " " VII

180. Кратка свештена историја, Беч 1793, без сигн./1 ком/ " " VII

181. Мали катихизис на грчком и мађарском језику, Ђур 1801 сигн. Пак.172 / 1 ком/ " " VII

182. Вилгелма Старатемана Театрон или позор исторический, руски превод, Санктпетербург 1720, сигн. VIII В 15/98 " " VII

183. 1 св. Светске хистерије, Русија 18 в. б.б./1 ком/ " " VII

184. Земљеописаније росијскаго государства, Санктпетербург 1787. Ознака из књиг ивана Јанковића 29./1 ком/ " " VII

185. Selectorum casuum conscientiae centuriae III /Burghaber/ " " VII

186. Gradus ad Parnasum.Tyrnavie 1747. без сигн./1 ком " " VII

187. C.Plinii Epistolarum libri X. 1770.Пак.139/1ком/ " " VII
Lipsie

Рукописи

188. Гомирска матица, конца 18 в. без.сигн./1 ком/ " " VII

189. Гомирска матица од 1822-1835, без сигн./1 ком/ " " VII

190. Циркуларни протокол дрекничке парохије 1841-1850/1 ком/ " " VII

191. Циркуларни протокол парохије стејничанске 1810-21 /1 к/ " " VII

192. Рачуни и инвентари православних цркава у II Банској регименти, Плашки IV 12/1830, IV 12/1828, IV 12/1829, IV 12/1931 /4 ком/ " " VII

193. Протокол за обир из почетка 19 в. Плашки IV-664/ 1 ком/ " " VII

194. Циркуларни протокол манастира Бердина 1741-48 /1 ком/ " " VII

195. Протокол цркве дивоселачке од 1754-1791 /1 ком/ " " VII

196. Мил.Хајдин, Казнено процесуално право 1902, св.I-II Плашки IV 215 /2 ком/ " " VII

197. Циркуларни протокол парохије гомирске 1875-1894 " " VII

198. Плашчански протокол 1826/7 /1 ком/ " " VII

199. Препис посланице Јеврејима у приједоду Вука Караџића с коментаром Јована Рапајића 1904. Плашки 1161 /1 ком/ " " VII

200. Препис прописа Марије Терезије за православну цркву, Пакрац V.B.36/834 /1 ком/ у музеју

201. 4 рачунске књиге 18 в. без сигн. /4 ком/ сандук Прос.VII

202. Часхалија аритметическаја и ручнаја,Иван Јакобкин,Санктпетербург 1862 ,Плашки IV 85 /1 ком/ у музеју

203. Велики типик,издо јереј Василије Николајевић,Нови Сад 1892, Плашки IV-92 /1 ком/ у музеју

204. Пособије к изученију устава богослуженија православној церкву,Санктпетербург 1888,Плашки IV-91 /1 ком/ у музеју

205. Прописи за монашки живот од Викентија Јовановића,Беч 18 в. В.в.42/270 /Пакрац/ /1 ком/ у музеју

206. Мјесецослов на љето от рождества Христова 1817,Будим без сигн. /1 ком/ у Музеју

207. Мјесецослов на љето одрождества Христова 1819,Будим без сигн. /1 ком/ у музеју

208. Мјесецослов на љето от рождества Христова 1812,Будим, без сигн./1 ком/ у музеју

209. Мјесецослов на љетб от рождества Христова 1818,без прве странице, без сигн. /1 ком/ у Музеју

210. Oesterreichischer Toleranz-Bothe auf das Jahr 2815 bez signž /1 kom/ у музеју

211. Свјатоје евангелије по Остромирову списку,изданије Вашheслава Ганки.Празје 1853, III 237/421, 2а.59/464, III А 70/264 /3 ком/ у музеју

212. Мјесецослов на љето од рождества Христова 1810,Будим у Музеју

213. Попис црквених такса у Војној Крајини,Плашки IV-37, /1ь ком/, Плашки IV-37 у Музеју

ЕПИСКОП ГОРЊОКАРЛОВАЧКИ
Е.А.Бр. 832
22 новембра 1952 године
у Карловцу

СРПСКОМ КУЛТУРНОПРОСВЕТНОМ ДРУШТВУ "ПРОСВЈЕТА"

ЗАГРЕБ

Обавештени смо да је Просвјетина библиотека, састављена од кул
турно-историских споменика Српске православне цркве у НР Хрватској, у ликви
цији. Како сазнајемо, донесена је одлука да се књиге поделе другим културно-
научним установама, као Југославенској Академији наука, Универзитетској библи
ьтеци и т д.

Међу културна-историским споменицима о којима је реч налазе
се остаци Епископске библиотеке у Плашком, као и делови библиотеке Манастира
Гомирја. Као епархиски Архијерej Епархије горњокарловачке, озбиљно смо забрин
ресьвани судбином једне и друге библиотеке и сваке растурање културно-исто-
риског наслеђа поверене Нам Епархије горњокарловачке сматрали би за увреду
Српској цркви у НР Хрватској из разлога што би Српска црква била једина вер
ска организација на територији наше Ребублике којој се не признаје ни пра-
во ни способност да чува културно наслеђе свог је мучне и националне борбене
прошлости на овом тлу. Епархију којој стојимо на челу сматрамо законитим вл
ником остатака Епископске библиотеке у Плашком, као и сачуваних делова биб-
лиотеке Манастира Гомирја, док се овај не реставурира, па у случају да се оста
поменутих двеју библиотека не предаду на чување српском православном Еписко
у Карловцу, такав поступак сматраћемо као неправилан и увредљив за Српску пр
вославну цркву у НР Хрватској која, уз разумевање меродавних Народних власт
у свако доба може пронаћи начина и средстава да среди своје културно наслеђе и учини га приступачним свима љубитељима књиге и науке.

Велики број српских православних свештеника из Епархије горњ
карловачке, на челу са својим Епископом Савом, изгубили су своје животе само
зато што су били чувари културних и националних традиција Цркве и Народа ко
ме су припадали. Да је српски владика Сава са својим свештенством изгубио жи
вот зато што је издао свој народ и да је Српска православна црква у Хрватск
лишена своје организације у току рата из разлога што је служила непријатељу
још би Нам и било схватљиво одузимање права Српској православној цркви у
Хрватској да буде чувар свог културног наслеђа. Овако не знамо из којих по-
буда се Српској православној цркви одузима право на оно чега није лишена ни
једна друга верска заједница на територији наше Ребублике. То није учињено и
са оним верским установама чија национална прошлост ни издалека није тако з
чајна као прошлост црквених установа српског народа о којима је реч.

Своје културно наслеђе Српска православна црква у овим кра-
јевима примила је од генерација и генерација ревносних љубивог свештенства које ј
књигом и речју чувало свој народ од туђинштине и тиме допринело свој вели-
ки удео у вековној борби свих наших народа за чување националне части и име
на пред насртљивим туђином који није бирао средстава у својим освајачким пла
новима на тлу наших народа.

Уколико се заиста Српска православна црква у Хрватској лиши
права наслеђа своје културне баштине и уколико се остаци Епископске библио-
теке у Плашком и сачувани делови библиотеке Манастира Гомирја не предаду Ср
пском православном епископу у Карловцу, који ће умети да цени и да нађе начи
на да се све културне вредности не само сачувају него и учине доступним све
м посленицима на науци, - тај поступак ћемо осудити и предузећемо сва сред-
ства у оквиру позитивног законодавства наше Домовине у одбрани Наших пра-
ва на чување културне тековине поверене Нам Епархије горњокарловачке, као њ
ног законитог Епископа.

ЕПИСКОП ГОРЊОКАРЛОВАЧКИ

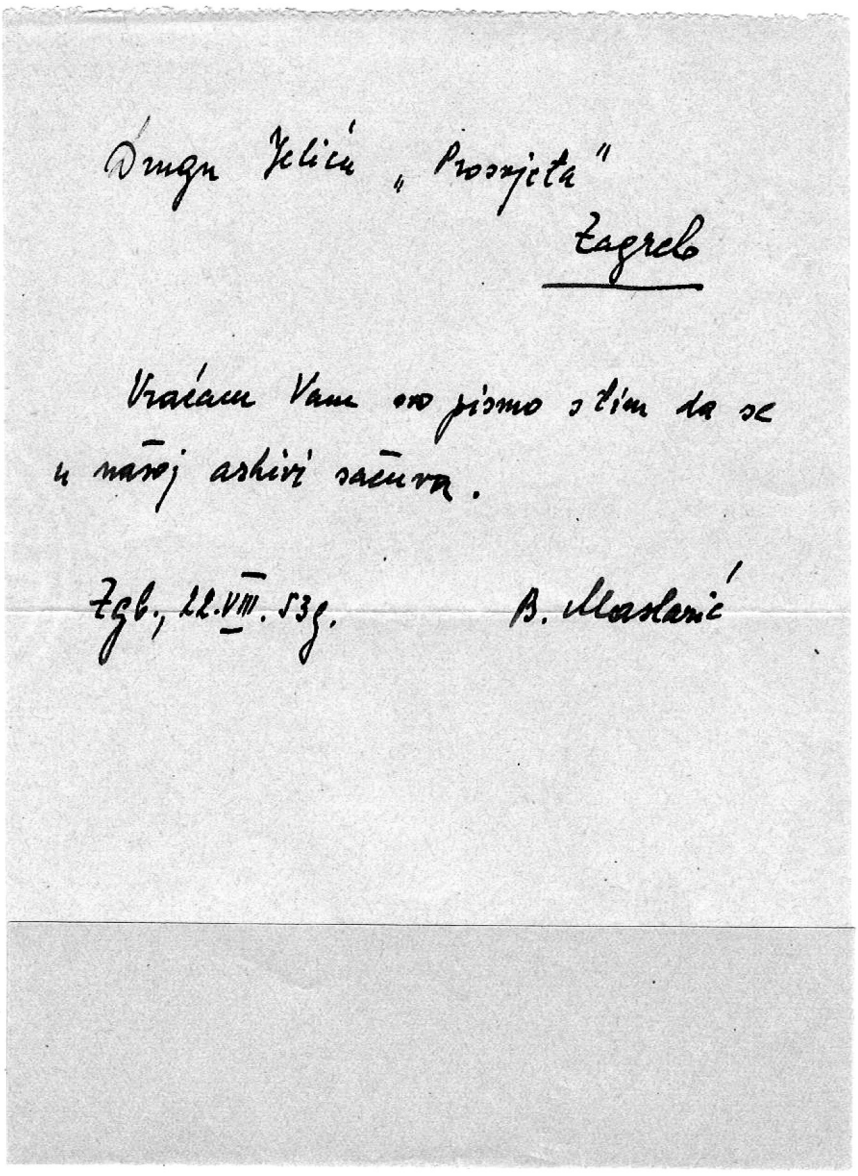

Drugu Jelić „Prosvjeta"

Zagreb

Vraćam Vam ovo pismo s tim da se
u našoj arhivi sačuva.

Zgb., 22.VIII.53g. B. Maslarić

Socijalistička Republika Hrvatska
IZVRŠNO VIJEĆE
KOMISIJA ZA VJERSKA PITANJA 171
Primljeno: 19.7.1971.
Org. jed. | Broj | Prilog | Vrijednosti
08 | 150/2 | – | –

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ZAGREB, Matoševa 9
Broj: 1/10/3 od 19.7. 1971.

predspis neriješen kod Šolaje od 28.6.71.

Milena Neva Ilonja Ji

Komisija za vjerske poslove Izvršnog vijeća SRH
Z A G R E B

Popis muzejskih predmeta u Odjelu Srba u Hrvatskoj Povijesnog muzeja Hrvatske prema eparhijama iz kojih potječu.

Na osnovu razgovora s tajnikom Komisije dostavljamo vam pregled materijala Odjela Srba u Hrvatskoj koji se nalazi u ovom muzeju.

Pakračka (Slavonska) eparhija:

Slike i ikone	239 kom.
Crkveni metalni predmeti	90 kom.
Rukopisi	47 kom.
Crkveni tekstil	48 kom.
Namještaj	5 kom.
Rijetke ćirilske štampane knjige od 16do sred.19.st	~~330 kom.~~ 299
	~~734 kom.~~ 728

Gornjokarlovačka eparhija:

Slike i ikone	330 kom.
Crkveni metalni predmeti	120 kom.
Rukopisi	30 kom.
Crkveni tekstilni predmeti	76 kom.
Namještaj	6 kom.
Rijetke ćirilske štampane knjige od 16. do sred.19. st.	184 kom.
	746 kom.

Srijemska eparhija:

Slike i ikone	28 kom.
Crkveni metalni predmeti	9 kom.
Crkveni tekstilni predmeti	4 kom.-
Stare rijetke ćir. knjige	9 kom.
	50 kom.

Predmeti bez oznake provenijencije:

slike i ikone	44 kom.
Crkveni metalni predmeti	98 kom.
Crkveni tekstilni predmeti	87 kom.
Rukopisi	7 kom.
Rijetke ćir. knjige od 16. do sred. 19. st.	108 kom.
	344 kom.

Ukupno se u muzeju nalazi 1874 predmeta. Što se tiče predmeta bez označene provenijencije, postoji mogućnost da će se u toku daljnje obradbe i naučnog istraživanja utvrditi njihovo porijeklo. Svakako i oni potječu iz jedne od tri naprijed spomenutih eparhija. Iz tih eparhija čuva se u muzeju manja količina arhivskih spisa. Jednako tako se čuva i sređuje knjižni fond koji također potječe iz ove tri eparhije, a sadržava 2o-3o.ooo knjiga.

Kako su navedeni predmeti i knjige sakupljani po terenu navedenih eparhija pod teškim ratnim okolnostima da bi se sačuvali od neminovne propasti, može se razumijeti činjenica da nije na svima označavana provenijencija. Jednako tako višekratne selidbe tog materijala u poslijeratnom razdoblju otežavale su njegovu obradbu i definitivno sređenje.

Zbog potpune informacije dodajemo pregled muzejske građe prema vrstama predmeta:

Slike i ikone	641 komad
Crkveni metalni predmeti	317 komada
Crkveni tekstilni predmeti	215 komada
Rukopisi	84 komada
Namještaj	11 komada
Rijetke ćir. štampane knjige od 16 do sredine 19.stoljeća.	6o6 komada
Ukupno	1874 komada

D i r e k t o r :
(dr Lelja Dobronić)

P R O T O K O L

O NAČINU VRAĆANJA SAKRALNIH I OSTALIH PREDMETA U VLASNIŠTVU SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE KOJI SE NALAZE U POVIJESNOM MUZEJU HRVATSKE I DRUGIM INSTITUCIJAMA HRVATSKE

Delegacije Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske i Srpske pravoslavne crkve razmotrile su 6. listopada (novembra) 1980. godine rezultate rada stručnih komisija za identifikaciju, klasifikaciju i način vraćanja sakralnih i drugih predmeta u vlasništvu Srpske pravoslavne crkve, a pohranjenih u Povijesnom muzeju Hrvatske i u drugim ustanovama u Zagrebu.

1. Na sastanku je utvrdjeno da su stručne komisije našle da se u Povijesnom muzeju Hrvatske nalazi 1.530 predmeta sakralnog karaktera,od čega je 157 bez posebne kulturno-historijske vrijednosti, te se ovi mogu odmah vratiti Srpskoj pravoslavnoj crkvi, dok ostali predmeti, zbog svoje izuzetne vrijednosti, zahtijevaju posebnu zaštitu, tretman i prezentaciju dostupnu javnosti.

2. Izvršno vijeće Sabora Socijalističke Republike Hrvatske odmah će poslati u eparhijska sjedišta stručna lica koja će ispitati uslove za prihvatanje i smještaj predmeta koji zahtijevaju posebnu zaštitu, tretman i prezentaciju dostupnu javnosti i o tome podnijeti izvještaj Izvršnom vijeću. Odgovarajuće crkvene ustanove, u suglasnosti sa Svetim arhijerejskim sinodom Srpske pravoslavne crkve, sporazumjet će se sa nadležnim organima za kulturu Izvršnog vijeća Sabora o uvjetima smještaja, financiranja, čuvanja i prezentacije tih predmeta.

3. U pogledu arhivalija, predstavnici Srpske pravoslavne crkve i predstavnici Arhiva Hrvatske posebno će razgovarati o uvjetima njihovog vraćanja vlasnicima i o tome postići poseban dogovor. U slučaju spora, dvije strane obratit će se Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske.

4. Dogovoreno je da se Srpskoj pravoslavnoj crkvi odmah vrate sve knjige koje nemaju spomenički karakter. One pak knjige koje imaju kulturno-historijski značaj takodjer će se s klasifikacijom vratiti, ali pod uvjetom da ih vlasnik čuva suglasno s propisima o zaštiti spomenika kulture, odnosno pod istim uvjetima kao i predmete navedene u točci 1.

5. Dogovoreno je da se u smislu odredbi ovog Protokola postupi i prilikom vraćanja vlasnicima drugih predmeta koji nisu obuhvaćeni priloženim spiskovima, a za koje se naknadno utvrdi da su vlasništvo Srpske pravoslavne crkve.

6. Pismeno sačinjeni sporazumi delegacija od 14. veljače (februara) 1980. godine i spiskovi o primopredaji sastavni su dio ovog Protokola i bit će posebno parafirani od ovlaštenih predstavnika dviju strana.

7. Ovaj je Protokol potpisan u četiri istovjetna primjerka, a obje strane dobivaju po dva.

U Zagrebu, 25. II 1981. god.

Za Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske, član Izvršnog vijeća:

dr Stipe Šuvar

Za Srpsku pravoslavnu crkvu:

Mitropolit dabrobosanski Vladislav Mitrović

Владимир Костић

Опроштајно слово Никола Хајдин (1923-2019)

Поштована супруго академика Николе Хајдина,
Поштовани чланови породице, на коју је био толико поносан и којој је био толико привржен,
Поштоване госпође и господо, поштоваоци лика и дела покојника,

Последњи мост којим ће, у зиму свог живота, 17. јула ове године професор Никола Хајдин прећи, мост је без повратка. Професор је знао стихове: "Не руши све мостове, можда ћеш се вратити", али као да више није веровао у њих – присећам се последње посете у болници када ми је без страха, са миром некога ко је завршио свој биланс, и уз извесно пребацивање, рекао да га више "не стављамо на машине". Нисмо га послушали, јер смо ирационално веровали да ће се и по трећи пут извући ê и, нисмо били у праву.

Шта се и да ли се ишта сем ништавила налази на другој страни последњег моста, можемо само да нагађамо. Срећом, кад је у питању Никола Хајдин, сасвим је видљиво и јасно шта је радио на овој нашој страни. И ја ћу о томе да говорим.

Овоземаљски пут Николе Хајдина почиње 1923. године у Врбовском, а како је географија судбина, сурови *dans macabre* историје оставиће свој отисак и на његовом искуству: "Имао је 18 година – сећао се професор – када сам 1941, избегао усташки нож и из Хрватске побегао у Србију. Дошао сам на Железничку станицу и Балканском улицом се попео на Теразије. И

ту сам видео четири човека како висе на бандери." То је био његов први сусрет са Београдом.

Историја није престала да се игра са професором. Мост "Слобода" бомбардован је на његов рођендан, као нека врста двоструке симболике. Ипак, мени је убедљивија била лака иронија којом је испратио обнову овог свог моста: "Има великих ствари које се доживе само једном у животу" – рекао је. "Ето, имао сам такву судбину да један мост градим два пута..."

Нема посебног смисла да данас наводим детаље бриљантног школовања на Грађевинском факултету Универзитета у Београду, чији ће декан потом бити, доктората техничких наука 1956. године, универзитетске каријере која ће започети 1958., а бити крунисана избором у редовног професора 1966. године.

Усуд већине значајних српских научника да су за живота познатији у свету него код нас, није мимоишао ни Николу Хајдина. Од када вршим ову несрећну дужност, не мало пута сам се зачудио на различитим скуповима колико ме је људи из иностранства, различитих струка, питало за њега, уз упадљиво поштовање и, што је било још веће изненађење, уз макар и оквирно, познавање његовог дела. Ми његово име традиционално везујемо за мостове, што га је помало повређивало, јер је он био веома поносан на научна истраживања која су претходила каквој техничкој реализацији, односно која су је омогућавала. У преко 230 научних радова дао је изузетно значајан допринос у примени нумеричких метода у теорији еластичности и теорији конструкција, као и у теорији танкозидних носача. Мостови које је градио нису стереотипни у грађевинском смислу – тежио је новини и изазову (позната су његова ауторства у читавом низу челичних и бетонских конструкција: железнички мост са косим затегама преко реке Саве у Београду (са Љ. Јевтовићем); друмски мост система греде са косим затегама преко реке Дунав у Новом Саду; лучну брану "Глажње" у Македонији, велики мост са косим затегама преко реке Висле у Пољској, итд. итд.), али ћу дозволити себи да се присетимо речи још једног великог члана САНУ, књижевника коме ће фасцинација мостовима (или ћупријама, како Вам драго) донети светску славу: "Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова... Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на ком се укрштава највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе ничем што је тајно и зло."

Готово невероватно звучи податак да је за дописног члана САНУ изабран 1970. године, а 6 година потом и за редовног члана: једноставно, 50 година Никола Хајдин је деловао у нашој кући. Више од тога, он је 9 година био потпредседник, а од 2003. до 2015. године и њен председник –

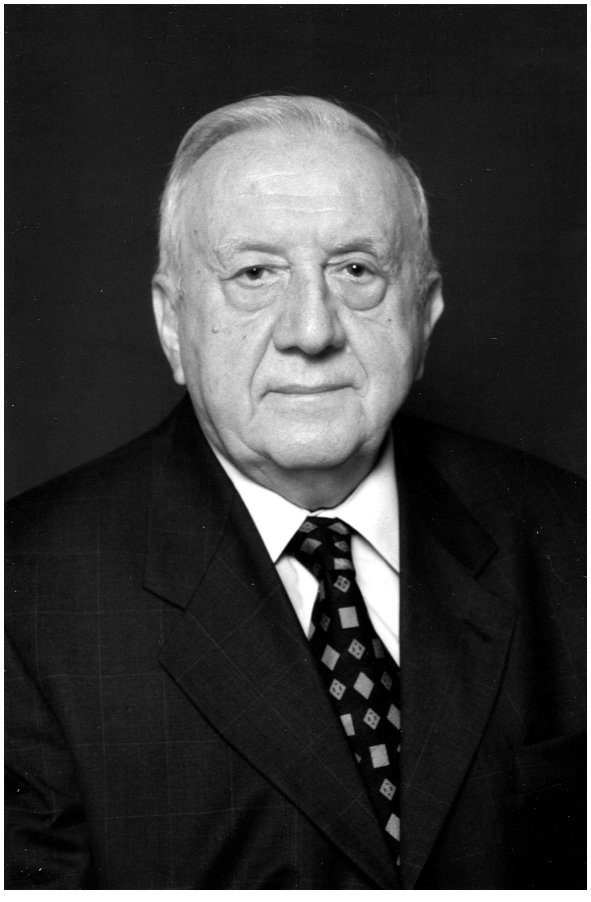

речју, водио је или учествовао у вођењу САНУ 21 годину. Није неважно поменути да је уз то био и члан 5 других академија. Он је Академију водио у тешким временима (мада се понекад питам која су времена за САНУ била лака), између подводних гребена политичких борби, оштрих сучељавања различитих Србија, у транзицији која је подразумевала и стварање нових елита, хостилних према Академији као живом сведоку њихове ефемерности. И тада се од САНУ тражило изјашњавање чак и о баналностима дневне политике, а они који су бацали или условљавали бацање анатема на ову кућу пасјом послушношћу, лежерно су се нудили, као што се нуде и данас, да нам патерналистички од речи до речи издиктирају мишљења која ће потом бити наша. Председник Никола Хајдин је знао, како је сам рекао да: "Не постоји ниједан политичар, чак ни у демократским земљама, који воли научнике и интелектуалце. Они су корисни за земљу, али су сметња за власт…", па је своју енергију и мудрост деловања усмерио на очување достојанства, интегритета и аутономије САНУ. Многи од душебрижника када је САНУ у питању и који би је, као и друге институције, за добробит Србије укинули, су његовим одласком помислили да су им шансе повећане – то је, мени се чини, макар и нехотични, комплимент председнику Николи Хајдину. Или су можда што се тиче њихових шанси, заиста у праву!

Оне који су у том времену оптуживали и упирали прстом у Академију због ћутања подсетио бих на редове везира Јусуфа из Моста на Жепи: "Погледао је на муалимов натпис и прекрижио све осим: "У ћутању је сигурност", али убрзо је и то прекрижио, па тако мост остаде без имена и знака." А мостови Николе Хајдина и САНУ коју је водио нису безимени и нису без знака! На крају, у покушају да изразим своје поштовање према овој великој личности, поново ћу посећи за речима Иве Андрића: "Напослетку, све чим се овај наш живот казује – мисли, напори, прегледи, осмеси, речи, уздаси – све то тежи ка другој обали, којој се управља као циљу, и на којој тек добива свој прави смисао… Јер, све је прелаз, мост чији

се крајеви губе у бесконачности, а према ком су сви земни мостови само дечије играчке, бледи симболи. А сва је наша нада с оне стране."

И зато путуј Председниче! Ти си своје послове обавио. Ми нисмо.

Нека је слава и хвала академику Николи Хајдину!